LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOS BIOLOGIJOS INSTITUTAS

T. IVANAUSKAS

LIETUVOS PAUKŠČIAI

I

TETERVINAI / FAZANAI / KARVELIAI / STEPINĖS VIŠTELĖS / VANDENINĖS VIŠTOS / GERVĖS / EINIAI STORKULNIAI / SĖJIKAI / KIRAI / ALKOS

Antrasis papildytas ir pataisytas leidimas

VALSTYBINĖ POLITINĖS IR MOKSLINĖS LITERATŪROS LEIDYKLA
VILNIUS * 1957

Проф. Иванаускас Тадас, Леонардо

ПТИЦЫ ЛИТВЫ, т. I

На литовском языке

Redaktorius A. P a b r ė ž i e n ė
Dailininkas A. V i t k a u s k a s
Techninis redaktorius A. P e r e v i č i u s
Korektoriai: E. V a i t k ū n i e n ė ir I. B u r n e l y t ė

Leidinys Nr. 4239 Tiražas 6 000 egz.

Duota rinkti 1957.II 13.

Pasirašyta spausdinti 1957.XI.4. LV 07241.

Popier. 70×108/16 = 10,375 popier. lapo — 28,43 sp. l., + 23 giliaspaudės ir 10 spalvotų įklijų — 2,82 sp. l., 30,99 autor. l., 31,69 apsk. leid. lanko. 41 139 ženklai 1 sp. lanke. Kaina Rb 23,—

Spaudė valst. K. Požėlos v. sp. Kaune, Puškino g. 11.
Užsakymo Nr. 1738.

TURINYS

Psl.

Pratarmė antrajam leidimui 7

BENDROJI DALIS

Bendrai apie paukštį 9
Paukštis ir jo gyvenimas 10
Paukščių apsauga 84
Dirbtiniai įrengimai paukščiams perėti 91
Paukščių klasifikacija 94
Paukščių kūno matavimai 96

SPECIALIOJI DALIS

Būrys. Vištiniai paukščiai. *Galli* 101
Šeima. Tetervinai. *Tetraonidae* 102
Žvyrė. *Lagopus lagopus* 102
Tetervinas. *Lyrurus tetrix* 106
Kurtinys. *Tetrao urogallus* 111
Gargatūnas. *Tetrao hybridus* 121
Virbė. *Tetrastes bonasia* 122
Šeima. Fazanai. *Phasianidae* 126
Paprastasis fazanas. *Phasianus colchicus* 127
Kurapka. *Perdix perdix* 130
Putpelė. *Coturnix coturnix* 138
Būrys. Karveliai. *Columbae* 141
Karvelis uldukas. *Columba oenas* 142
Karvelis keršulis. *Columba palumbus* 146
Karvelis purplelis. *Streptopelia turtur* 148
Pietinis purplelis. *Streptopelia decaocto* 151
Būrys. Smiltvištės. *Pterocletes* 154
Šeima. Stepinės vištelės. *Pterocletidae* 154
Stepinė vištelė. *Syrrhaptes paradoxus* 155
Būrys. Vandeninės vištos. *Ralli* 158
Šeima. Vandeninės vištos. *Rallidae* 159
Laukys. *Fulica atra* 159
Nendrinė vištelė. *Gallinula chloropus* 166
Ilgasnapė vištelė. *Rallus aquaticus* 169
Griežlė. *Crex crex* 172
Švygžda. *Porzana porzana* 175
Plovinė vištelė. *Porzana parva* 178
Būrys. Gervės. *Grues* 181
Šeima. Gervės. *Gruidae* 182
Gervė. *Megalornis grus* 182
Būrys. Einiai. *Otides* 190
Šeima. Einiai. *Otididae* 190
Didysis einis. *Otis tarda* 190
Mažasis einis. *Otis tetrax* 192
Būrys. Stibynuočiai. *Limicolae* 194
Šeima. Storkulniai. *Burhinidae* 195
Storkulnis. *Burhinus oedicnemus* 195

Psl.

Šeima. Sėjikai. *Charadriidae* 197
Pempė. *Vanellus vanellus* 197
Jūrinis sėjikas. *Squatarola squatarola* 203
Dirvinis sėjikas. *Pluvialis apricarius* 204
Upinis kirlikas. *Charadrius dubius* 208
Jūrinis kirlikas. *Charadrius hiaticula* 210
Mornelis. *Charadrius morinellus* 211
Akmenė. *Arenaria interpres* 213
Riestasnapis bėgikas. *Calidris ferruginea* 215
Juodkrūtis bėgikas. *Calidris alpina* 216
Mažutis. bėgikas. *Calidris minuta* 218
Temminko bėgikas. *Calidris temminckii* 219
Islandinis bėgikas. *Calidris canutus* 220
Gaidukas. *Philomachus pugnax* 221
Smiltinukas. *Crocethia alba* 226
Plokščiasnapis bėgikas. *Limicola falcinellus* 228
Raudonkojis tulikas. *Tringa totanus* 228
Tamsusis tilvikas. *Tringa erythropus* 232
Kūdrinis tilvikas. *Tringa stagnatilis* 233
Žaliakojis tulikas. *Tringa nebularia* 234
Tikutis. *Tringa glareola* 236
Brastinis tilvikas. *Tringa ochropus* 239
Krantinis tilvikas. *Tringa hypoleucos* 241
Plaukikas. *Phalaropus lobatus* 242
Avocetė. *Recurvirostra avosetta* 244
Paprastasis griciukas. *Limosa limosa* 244
Laplandinis griciukas. *Limosa lapponica* 248
Didžioji kuolinga. *Numenius arquata* 250
Mažoji kuolinga. *Numenius phaeopus* 254
Laibasnapė kuolinga. *Numenius tenuirostris* 255
Slanka. *Scolopax rusticola* 255
Stulgys. *Capella media* 265
Perkūno oželis. *Capella gallinago* 270
Oželis nykštukas. *Lymnocryptes minimus* 275

Būrys. Kirai. *Lari* 277

Šeima. Kirai. *Laridae* 278
Pošeimis. Kirai siaurąja prasme. *Larinae* 278
Balnotasis kiras. *Larus marinus* 283
Sidabrinis kiras. *Larus argentatus* 285
Silkinis kiras. *Larus fuscus* 286
Paprastasis kiras. *Larus canus* 288
Didysis poliarinis kiras. *Larus hyperboreus* 290
Mažasis poliarinis kiras. *Larus glaucoides* 291
Juodagalvis kiras. *Larus minutus* 291
Rudagalvis kiras. *Larus ridibundus* 294
Tripirštis kiras. *Rissa tridactyla* 301

Pošeimis. Plėšikai. *Stercorariinae* 302
Bukauodegis plėšikas. *Stercorarius pomarinus* 304
Smailiauodegis plėšikas. *Stercorarius parasiticus* . . . 305
Uodeguotasis plėšikas. *Stercorarius longicaudus* . . . 305

Pošeimis. Žuvėdros. *Sterninae* 305
Juodoji žuvėdra. *Chlidonias nigra* 308
Baltasparnė žuvėdra. *Chlidonias leucoptera* 312
Baltaskruostė žuvėdra. *Chlidonias hybrida* 314
Plėšrioji žuvėdra. *Hydroprogne tschegrava* 316
Upinė žuvėdra. *Sterna hirundo* 317
Ilgauodegė žuvėdra. *Sterna macrura* 321
Mažoji žuvėdra. *Sterna albifrons* 322

Būrys. Alkos. *Alcae* 325
Alka. *Alca torda* 326
Laibasnapis narūnėlis. *Uria aalge* 329
Storasnapis narūnėlis. *Uria lomvia* 330
Taistė. *Cepphus grylle* 331

PRATARMĖ ANTRAJAM LEIDIMUI

„Lietuvos paukščių" pirmojo tomo pirmasis leidimas, išleistas 1938 m., dėl mažo tiražo buvo greit išparduotas, lygiai kaip ir to paties veikalo antrasis tomas, išleistas 1949 m., ir trečiasis tomas — 1955 m. Tai verčia manyti, kad šio veikalo paklausa yra nemaža, ir tai paskatino mane ruošti spaudai jo antrąjį leidimą.

Susidomėjimas gamtos mokslais pastaraisiais laikais žymiai išaugo. Mokytojai, studentai, vidurinių mokyklų mokiniai ir prasilavinę kaimo žmonės dažnai kreipiasi į mane, prašydami nurodyti literatūrą apie Lietuvos gyvūniją. Tačiau gimtąja kalba rašytų veikalų maža, ir dažnai tenka nurodyti veikalus svetima kalba, kurie yra ne visų suprantami ir ne visuomet lengvai gaunami. Tiesa, pastaruoju laiku išleista nemaža vertimų, bet jie dažniausiai nepatenkina skaitytojų, nes liečia ne mūsų respublikos gyvūniją. Be to, vertimuose dažnai pasitaiko klaidų, ypač terminologijoje.

Iš mano knygos kritikų susilaukiau priekaištų, kad joje yra memuarinio ir net familiaraus elemento ir todėl pažeistas mokslo orumas. Aš tai padariau sąmoningai, nes kaip tik norėjau, kad mano veikalas būtų populiarus, visiems prieinamas, kad jis patenkintų kuo didžiausią skaitytojų ratą. Be to, nenorėjau jo supaprastinti tiek, kad jis nepatenkintų gamtininko ar šiaip labiau išsilavinusio skaitytojo, todėl stengiausi duoti ir tikslių mokslo duomenų.

Remdamasis savo 34 metų darbo patyrimu aukštojoje mokykloje ir nuolat bendraudamas su jaunuomene, įsitikinau, kad juos labiausiai domina gyvūnų papročiai, gyvenimo būdas, jų prisitaikymas prie aplinkos (adaptacija). Todėl stengiausi kiekvieno paukščio išorę aprašyti kiek galima trumpiau, o plačiau atvaizduoti jo gyvenimo būdą. Tačiau artimų rūšių gyvenimo būdas labai panašus, todėl, nenorėdamas kartoti tų pačių aprašymų, plačiau aprašiau kurį nors vieną sistematinį vienetą, pavyzdžiui, šeimą, nes toks aprašymas tinka ir atskiroms, tą šeimą sudarančioms rūšims, arba, kiek trumpiau aprašydamas šeimą, plačiau aprašiau vieną kitą daugiau žinomą šios šeimos rūšį.

Lietuvos paukščiais laikau ne tik tuos paukščius, kurie mūsų krašte peri, bet ir tuos, kurie praskrenda arba nors vieną sykį pas mus buvo pastebėti. Tačiau nuo šio dėsnio truputį nukrypau — aprašiau keletą rūšių, apie kurių buvimą Lietuvoje neturiu duomenų, bet, kadangi jos pastebimos artimuose mums kraštuose, nėra abejonės, kad anksčiau ar vėliau jos mūsų krašte bus rastos.

Rašydamas šią knygą, naudojausi Kauno Zoologijos muziejaus rinkiniais. Į šiuos rinkinius įeina mano tėvo kolekcijos, pradėtos sudarinėti 1861 metais, ir mano paties sudarytos kolekcijos. Noras šią medžiagą pateikti tiems, kurie tęs Lietuvos ornitologijos darbus, taip pat paskatino mane parašyti šį veikalą.

Mano darbas susideda iš dviejų dalių: bendrojoje dalyje, nors paviršutiniškai, aprašiau paukščio morfologiją, anatomiją, fiziologiją, paukščio papročius, jo ryšius su aplinka, ypač jo gyvenimo periodinius reiškinius. Specialiojoje dalyje aprašiau atskiras rūšis. Šiame darbe pasinaudojau duomenimis, kuriuos pateikė man L. Jezerskas, R. Kazlauskas, V. Kondratenka, V. Logminas, A. Vaitkevičius, T. Zubavičius, M. Želnys ir taip pat Medžioklės ūkio valdybos kai kuriais duomenimis. Laikau malonia pareiga visiems, prisidėjusiems prie šio mano darbo, išreikšti gilią padėką.

Autorius

BENDROJI DALIS

Bendrai apie paukštį[1]

Iš daugybės pasaulio gyvūnų retai kurie taip traukia mūsų akį ir taip sudomina mus kaip paukščiai. Ne tik šių dienų kultūringas žmogus, bet ir žilos praeities prosenis domėjosi paukščiais. Mes gyvename didelių proto pasiekimų amžiuje ir tik neseniai nušvietėme kai kurias nuostabias paukščių savybes. Tačiau mūsų tolimam proseniui, menkai tenuvokusiam gamtos reiškinius, paukščiai dažnai būdavo kažkokios aukštesnės būtybės, kurias jis neretai garbindavo. Tokio galvojimo pėdsakų yra likę įvairiose tikybose. Pavyzdžiui, krikščionių tikyboje karvelis yra šventosios dvasios simbolis, gaidys vaizduojamas bažnyčių bokštuose kaip gynėjas nuo piktų dvasių ir kt.

Iš tikrųjų, paukščių gyvenimo būdas, jų papročiai, margos spalvos, balsai ir visa kita ryškiai skiria juos nuo kitų gyvūnų. Nors yra stuburinių, kurie gali pakilti į orą, pavyzdžiui, kai kurie driežai, skraidančiosios žuvys ir varlės, skraidančiosios voverės, o šikšnosparniai net visai gerai skraido, vis dėlto nė vienas jų nepasiekė tokio tobulumo kaip paukščiai. Tiesa, yra ir neskraidančiųjų paukščių, pavyzdžiui, stručiai, pingvinai, kivi ir kt., bet jie kilę iš skraidančiųjų ir tik vėliau praradę gebėjimą skraidyti, o iš esmės nesiskiria nuo geriausių lakūnų. Paukščių gebėjimas skristi yra svarbiausia ypatingos jų kūno sudėties ir savotiško gyvenimo būdo priežastis. Jau pats šis gebėjimas kažin ar būtų galimas, jei paukščių kūnas nebūtų pastoviai aukštos temperatūros. Aukšta kūno temperatūra laiduoja greitą medžiagų apykaitą, o tai apykaitai vykstant, atsiranda energija, kurią paukštis sunaudoja, atlikdamas sparnais didelį darbą. Dėl to ir suprantama, kodėl paukščių kūno temperatūra yra aukštesnė už žinduolių, o ši sąlyga yra būtina tam, kad paukštis visose aplinkybėse galėtų greit susivokti, nes visi vidiniai kūno veiksmai, kartu ir nervų sistemos veiksmai, vyksta sparčiau esant didesnei šilumai. Kad nenustotų tos

---

[1] Daugelyje kalbų paukščio pavadinimo šaknis yra *pt* arba *pta*. Tai ta pati šaknis, kurią aptinkame graikiškame žodyje — *πέτομαι* — skristi. Tą pačią šaknį turi lenkiškas ir čekiškas žodis *ptak*, senas bulgariškas *putica*, rusiškas *ptica*, latviškas *putni* ir lietuviškas *puti-puti...*, kuriuo šaukiami naminiai paukščiai.

Tos pačios kilmės veikiausiai yra sanskritiškas *pakša* — sparnas, *pakšin* — paukštis ir lietuviškas *paukštis*.

šilumos, paukščiai turi nuostabiai tobulą apdangalą — plunksnų rūbus. Plunksnos lengvos (sakoma — „lengvas kaip plunksna"), neapsunkina skridimo, pasižymi labai blogu šilumos laidumu, kitaip sakant, neišleidžia šilumos iš kūno. Kad gautų pakankamai šilumos, paukštis turi sunaudoti daug deguonies, o tam reikia gerų plaučių. Todėl paukščių plaučiai yra labai tobuli, sudaryti geriau, negu žmogaus ir žvėrių plaučiai, be to, jie turi papildomas dalis, vadinamuosius oro maišus. Šie oro maišai padeda ne tik kvėpuoti, bet jie turi ir kitą svarbią reikšmę. Jie, pvz., įsiskverbia tarp įvairių kūno dalių, įeina net į kaulus; nuo to paukščių kaulai, kaip sakoma, yra „tušti", tiksliau, pripildyti oro. Aišku, kad tokie kaulai yra lengvesni, ir paukščiui skristi lengviau. Kartu su gebėjimu skristi yra gerai išlavėjęs paukščių regėjimas, nes greitiems judesiams tai yra būtina sąlyga. Todėl paukščių akys yra labai didelės (didesnė jų dalis paslėpta galvos gilumoje) ir jų regėjimas puikus. Tokios didelės akys negali būti labai judrios, ir gali atrodyti, kad tai paukščių kūno netobulumas. Tačiau taip nėra, nes paukščio kaklas, turint galvoje jo ilgį, yra toks paslankus, jog galva daug lengviau, negu kurių nors kitų gyvūnų, gali sukiotis į visas puses. Šis kaklo ir galvos paslankumas reikalingas ir kitam tikslui. Juk priekinės paukščio galūnės virto sparnais; skridimas yra beveik vienintelis jų paskyrimas. Sparnų pirštai yra nežymūs ir paslėpti po oda, todėl paukštis negali jais naudotis kaip žvėris arba žmogus. Tad snapui tenka atlikti visus darbus, vadinasi, rinkti maistą, lizdui medžiagą, gintis nuo priešo, krauti lizdą, kasytis ir t. t. Suprantama, kad tik ilgas ir lankstus kaklas leidžia paukščiui šiuos darbus atlikti.

Čia tik trumpai paminėjome keletą paukščių kūno ypatybių, bet jų yra daug daugiau, ir mes jas paliesime žemiau.

Paukštis ir jo gyvenimas

Oda. Lyginant paukščių ir žvėrių odą, galima įžiūrėti vieną skirtumą: žvėrių odoje randama daugybė savotiškų įtaisų, vadinamų liaukomis. Smulkios liaukelės glūdi prie kiekvieno plauko. Jos gamina prakaitą arba tam tikrą riebų skystį, plintantį plaukų paviršiumi. Kas kita paukščiai: savo odoje jie turi dvi liaukas — vieną ausies latake, o kitą antuodegyje. Ši, vadinamoji pasturgalinė, liauka turi paukščiui didelę reikšmę. Yra žinoma, kad kai kurie paukščiai nesušlampa, pvz., antys, žąsys, narai; apipylus žąsį, vanduo nuo jos nurieda kaip žirniai. Atvirkščiai, višta greit sušlampa, ir dėl to ji vengia lietaus. Pasturgalinė liauka ir yra priemonė, kuri paukštį apsaugo nuo sušlapimo. Įvairių paukščių ji yra nevienodo didumo. Pavyzdžiui, jos neturi dauguma neskraidančiųjų paukščių (stručiai); taip pat ji silpnai išsivysčiusi vištų, kai kurių karvelių rūšių ir kitų. Labiausiai išsivysčiusi pasturgalinė liauka yra vandeninių paukščių. Toji liauka yra dvigubo maišelio pavidalo, pripildyta riebaus, tiršto, balsvos spalvos skysčio. Nuo šio maišelio į užpakalį eina ilgokas spenelis, gale apaugęs ilgais minkštais šereliais. Tuo būdu susidaro įtaisas, panašus į

teptuką. Iš spenelio į paviršių nuolat sunkiasi riebus liaukos skystis, kurio prisisunkęs teptukas. Pasturgalinę liauką lengvai galima matyti net iškepto paukščio, ypač žąsies. Tai yra apvalus balsvas organas, maždaug mažos slyvos didumo.

Nesunku pastebėti, kaip paukščiai naudojasi šia liauka. Dažnai tenka matyti, kaip būrys naminių žąsų ar ančių, prilesusių ir pailsėjusių, išlipusių ant kranto, tvarko savo plunksnas. Pirmiausia paukštis, pašiaušęs antuodegio plunksnas, krapšto pasturgalinę liauką snapu arba trina savo skruostus, o paskui brauko visas plunksnas, ypač krūtinės ir pilvo. Tuo būdu, išspaudęs kiek riebalų iš pasturgalinės liaukos, paukštis sutepa visas savo plunksnas, ir dėl to jos pasidaro neperšlampamos. Šitoks tvarkymasis sudaro nemaža darbo, bet sveikas paukštis niekuomet to nepamiršta ir kasdien skiria tam nemaža laiko.

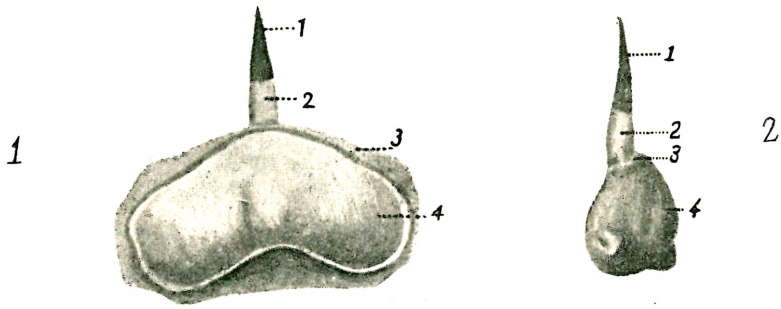

1 pav. Kurtinio pasturgalinė liauka: *1* — iš viršaus; *2* — iš šono. *1* — šepetukas; *2* — spenelis; *3* — oda; *4* — liauka (pagal Stresemann'ą)

Antys, žąsys, įvairūs balų paukščiai šį darbą atlieka sausumoje. Narai, kragai, aplamai tie paukščiai, kurie paprastai iš vandens neišeina, šį darbą atlieka vandenyje. Pvz., narai apsiverčia vandenyje ant vieno šono ir tada tepa bei tvarko kito šono plunksnas; paskui tą patį padaro kitame šone. Nesveikas, pašautas, o ypač pagautas ir nelaisvėje kankinęsis paukštis nustoja tepęs ir tvarkęs savo plunksnas. Tuo aiškinamas tas faktas, kad, pvz., narai, kragai, kai kurios antys, pagauti ir apgyvendinti zoologijos soduose, greit miršta, nepaisant to, kad jie ten įkurdinami tinkamame tvenkinyje ir aprūpinami maistu. Jie žūva dėl to, kad, patekus į vandenį, jų plunksnos išsyk sumirksta iki kūno ir jie smarkiai peršąla. Dėl to kai kurių vandeninių paukščių rūšių niekuomet nematyti zoologijos soduose, nes tie paukščiai ten visuomet išgaišta pirmosiomis dienomis.

Toks pat likimas dažnai ištinka ančiukus, kuriuos išperi višta. Antis, baigdama perėti kiaušinius, vis dažniau trina pasturgalinę liauką ir kaskart tepa savo krūtinę ir pilvą. Iš ten riebus tepalas pereina ant ančiukų. Šia proga pažymėsime, kad šis tepalas turi tokią pat savybę kaip žibalas — jis plinta nepaprastai plonu sluoksniu ir tuo būdu lengvai pereina nuo ančiuko nugaros ant jo pilvo. Tokie ančiukai nebijo vandens. Jie kaip kamštis laikosi vandens paviršiuje, o išėję ir pasipurtę, lieka beveik sausi. Kas

kita su ančiukais, kuriuos išperi vištа. Jų pūkai negauna tepalo iš perekšlės, nes vištа jo beveik neturi. Todėl neretai pasitaiko, ypač šaltu oru, kad ančiukai, nuėję į kūdrą, visi ten žūva: jų pūkai sumirksta, o nuo to jie sušlampa iki odos ir peršąla.

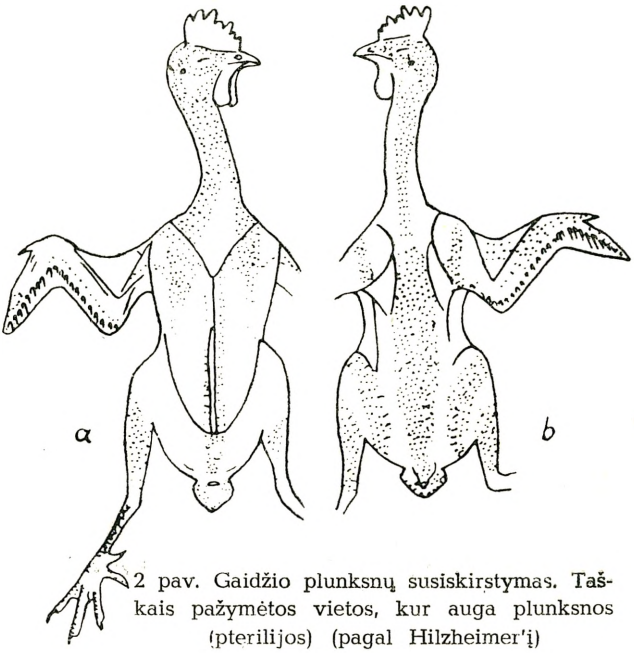

2 pav. Gaidžio plunksnų susiskirstymas. Taškais pažymėtos vietos, kur auga plunksnos (pterilijos) (pagal Hilzheimer'į)

Plunksnos. Paukščių kūnas padengtas plunksnomis. Jos auga grupėmis, sudarančiomis odos paviršiuje simetriškus plotus, tarp kurių yra plikos vietos. Plunksnomis apaugę plotai vadinami pterilijomis *(pterylae)*, o plikos vietos — apterijomis *(apteria)*. Plunksna yra raginis viršutinio odos sluoksnio (epidermio) darinys. Ji susideda iš stiebo *(rhachis)* ir dviejų vė-

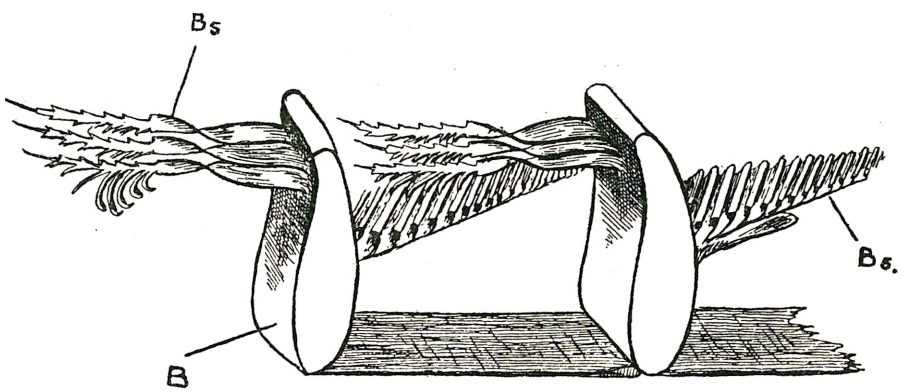

3 pav. Plunksnos šoninės šakelės *B* ir spinduliai *Bs;* matyti, kaip susikabina dviejų gretimų spindulių kableliai (pagal Stresemann'ą)

tyklių *(vexillum)*. Storoji stiebo dalis, kurios galas yra įsmigęs į odą, vadinamas spygliu *(calamus)*. Stiebas esti baltas arba kitų spalvų. Jo spalva dažnai naudojamasi rūšims apibūdinti. Vėtyklės sudarytos iš šoninių šakelių *(rami)*, o pastarosios abiem šonais apaugusios antraeilėmis skersinėmis šakelėmis, vadinamomis spinduliais *(radii)*. Spinduliai turi kabliukus, kuriais susikabina su savo abiejų pusių kaimynais, todėl vėtyklė ir sudaro vieningą darinį (3 ir 4 pav.). Abi vėtyklės dažnai nevienodos, ir tuomet plunksna nesimetriška. Nesimetriškos plunksnos esti uodegoje ir sparnuose. Jų vidujinė vėtyklė platesnė, negu išorinė; kai kada ir tų dviejų vėtyklių spalva nevienoda. Kartais viena arba kita vėtyklė būna iškarpyta, siauresnė savo viršutinėje dalyje ar kitaip paįvairinta.

4 pav. Naminio žvirblio plunksnos spindulys, padidintas 70 kartų (V. Skirgailaitės piešinys)

Labai savotiška plunksnos dalis yra vadinamoji atžala (*hyporhachis*). Tai yra lyg antra, bet mažesnė ir puresnė plunksna, auganti iš tos vietos, kur prasideda vėtyklė. Daugelio paukščių ši atžala yra vos žymi, kitų didesnė, pvz., labai aiški ji yra tetervinų, fazanų ir kt. vištinių paukščių, o kazuaro ji yra lygi pagrindinei plunksnai, todėl plunksna atrodo dvišakė. Minkšta ir puri atžala kartu sudaro tartum spyruoklę ir pamušalą tarp dviejų gretimų plunksnų; ji paukščio apdangalui teikia tamprumo ir šilumos.

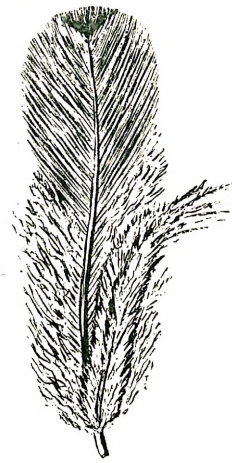

5 pav. Fazano plunksna su atžala (pagal W. Miller'į ir Stresemann'ą)

Čia aprašytosios plunksnos vadinamos kontūrinėmis plunksnomis. Tarp kontūrinių plunksnų yra įsiterpusios mažesnės, minkštais stiebais ir palaidomis šoninėmis šakelėmis, minkštos ir lieknos plunksnelės; jos vadinamos pūkais. Žiočių kampuose dažnai pasitaiko šerelių; jų turi giesmininkai, plėšrieji, bet ypač jie žymūs lėlių šeimoje. Šie šereliai turi reikšmės apibūdinant šeimas ar rūšis. Šnervės dažnai esti pridengtos savotiškomis plunksnomis — šereliais arba apaugusios mažomis plunksnelėmis.

Paukščio sparnas sudarytas iš trijų atkarpų: peties, dilbio ir plaštakos su trimis pirštais. Kiekviena šių dalių apaugusi tipiškomis plunksnomis, kurios turi didelės reikšmės sistematikai. Didelės, standžios sparno plunksnos vadinamos plasnojamosiomis plunksnomis *(remiges)*; jų yra dvi grupės: vienos plunksnos auga iš plaštakos ir vadinamos didžiosiomis plasnojamosiomis, arba plaštakos plasnojamosiomis, plunksnomis. Jų esti dažniausiai 10—12; kai kurie giesmininkai jų teturi tik 9. Pirmoji, arba kraštutinė, plasnojamoji plunksna kai kurių paukščių grupių yra labai sunykusi (rudimentinė) ir paslėpta po antrosios plunksnos stiebu, pvz., lakštingalos, musinukės ir kt. Pirmasis plaštakos pirštas turi savąją plunksnų grupę,

sudarančią vadinamąjį sparnelį *(alula)*. Dilbis yra apaugęs dilbio, arba mažosiomis, plasnojamosiomis plunksnomis; jų skaičius labai įvairus. Nuo ilgių santykio tarp didžiųjų ir mažųjų plasnojamųjų, o ypač nuo kraštutinių plasnojamųjų plunksnų ilgio pareina sparno forma, pvz., sparnas gali būti ilgas, smailus arba trumpas, apvalus ir t. t. Aplamai geri lakūnai, kaip sakalai, čiurliai, kregždės, žuvėdros, turi ilgus, siaurus sparnus. Savotiška plunksnų grupė auga ant peties; šios plunksnos pridengia suglaustą sparną iš viršaus ir vadinamos peties plunksnomis *(parapteron)*. Jas atitinka panaši grupė plunksnų po sparnais, kurios vadinamos pažasties plunksnomis *(hypopteron)*. Be to, sparnas apaugęs iš viršaus ir iš apačios mažomis plunksnomis, kurios pridengia plasnojamųjų plunksnų pamatus. Jos vadinamos sparno viršutinėmis ir apatinėmis dengiamosiomis plunksnomis.

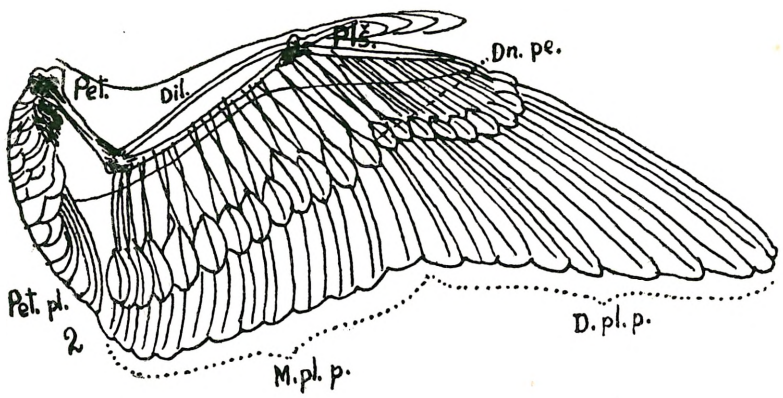

6 pav. Paukščio sparnas: *Dil.* — dilbis, *Dn. pl.* — sparno dengiamosios plunksnos, *D. pl. p.* — didžiosios plasnojamosios plunksnos, *M. pl. p.* — mažosios plasnojamosios plunksnos, *Pet.* — petis, *Pet. pl.* — peties plunksnos, *Plš.* — plaštaka

Uodegos plunksnos, vadinamos vairuojamosiomis plunksnomis *(rectrices)*, dažniausiai būna ilgos ir standžios, bet kai kada (pvz., vandeninių vištų) mažos, minkštos ir nežymios, o kartais jų ir visai nebūna (pvz., kragų). Dauguma paukščių turi 12 vairuojamųjų plunksnų, bet esti ir daugiau (pvz., ančių) arba mažiau. Ilgesnės plunksnos, pridengiančios uodegą iš viršaus ir apačios, vadinamos uodegos viršutinėmis ir apatinėmis dengiamosiomis plunksnomis (7 pav.).

Plunksnų spalva pareina nuo spalvotos medžiagos (pigmento), kuri patenka iš kraujo į jaunas plunksnas, ir jos įgauna durpinę, raudoną, geltoną ir kai kada žalią spalvą. Kartais gali susilieti dviejų spalvų medžiaga ir sudaryti tam tikrą atspalvį. Kitos spalvos, pavyzdžiui, mėlynoji ir žalioji, pareina ne nuo pigmento, bet nuo plunksnų fizinės struktūros. Dėl to

skiriamos cheminės ir struktūrinės (arba fizinės) spalvos. Struktūrinei grupei priklauso spalvos su metaliniu atspindžiu; tos spalvos gali keistis pareinamai nuo to, kaip plunksna yra apšviesta, pvz., gaidžio dalgenos ir kt.

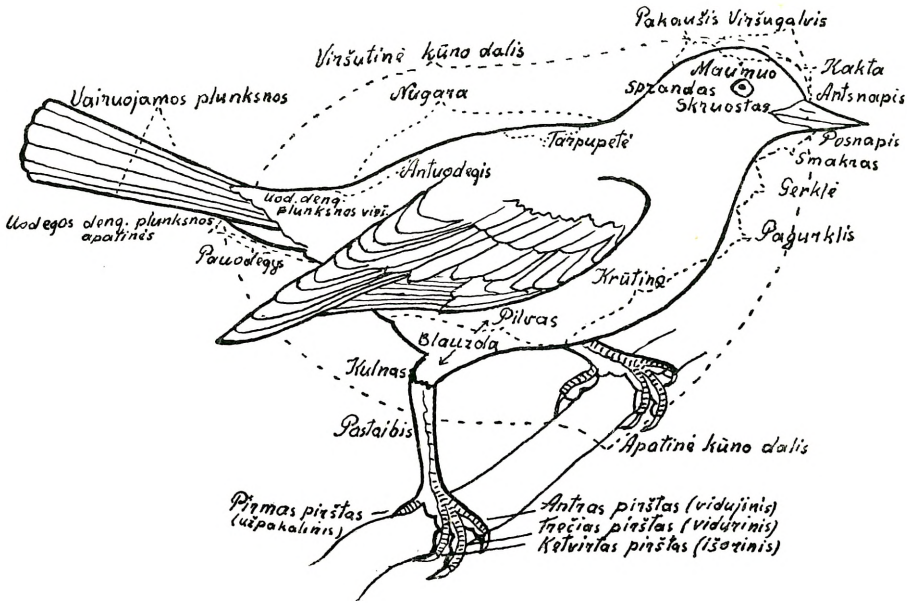

7 pav. Paukščio kūno topografija

Šėrimasis. Kasmet, veisimosi laikotarpiui pasibaigus, mūsų krašto klimatinėse sąlygose rudeniop, paukščiai ima šertis, t. y. keisti savo plunksnas. Dauguma mūsų paukščių, ypač smulkieji paukščiai, šeriasi tik vieną kartą per metus, bet yra nemaža tokių paukščių, kurie šeriasi du kartus per metus, ir per kiekvieną šėrimąsi įgauna kitokius rūbus. Veisimosi laikotarpiu įgaunami rūbai vadinami vestuviniais rūbais, kiti — poilsio rūbais. Pavyzdžiu gali būti naminis gaigalas, kuris vestuviniais rūbais turi žalią galvą, baltą apikaklę, rudą krūtinę, šviesiai pilką pilvą ir t. t., žodžiu, turi gražias ryškias spalvas; maždaug liepos mėnesį, nusišėręs, jis turi rūbus, labai panašius į patelės. Šį apvalkalą jis dėvi neilgai, nes jau rugsėjo mėnesį jį numeta ir vėl įsigyja vestuvinius rūbus, kuriuos dėvi visą žiemą, pavasarį, iki kitos vasaros. Šėrimasis iš poilsio rūbų į vestuvinius esti nepilnutinis, nes tuomet paukštis nekeičia sparnų ir uodegos plunksnų, o vien tik smulkiąsias plunksnas. Iš mūsų paukščių du kartus šeriasi antys, narai, kragai ir kt.

Šeriantis sparnams, dažniausiai pirmoji iškrinta abiejų sparnų pati vidujinė didžioji plasnojamoji plunksna, paskui kita iš eilės ir t. t. Sakalams iš pradžių iškrinta septintoji, paskui dvi kaimyninės plunksnos iš vienos ir iš kitos pusės; kiti paukščiai, pavyzdžiui, antys, vandeninės vištos, gervės ir kt., beveik vienu metu netenka visų plasnojamųjų plunks-

nų, ir todėl jų gyvenime yra toks laikotarpis, kai jie visiškai negali skristi. Tolimosios šiaurės kraštuose, pvz., Sibire, Naujojoje Žemėje ir kt., kur peri daugybė laukinių žąsų, vietiniai gyventojai plačiai naudojasi ta jų ypatybe: susibūrę būriais, jie užvaro žąsų pulkus į upių bei jūrų įlankas ir muša jas lazdomis, pasidarydami iš jų žiemai maisto atsargas. Naujai užaugusios plunksnos paprastai aiškiai skiriasi nuo senųjų — pastarosios esti nublukusios, ir jų viršūnės nudėvėtos.

Šeriantis uodegai, pirmiausia iškrinta dvi vidurinės vairuojamosios plunksnos, o paskui po vieną gretimą iš kiekvienos pusės, ir paskutinės iškrinta kraštutinės plunksnos, bet kai kurioms rūšims jos gali iškristi ir kitokia tvarka.

Šėrimosi laikotarpis trunka nuo vieno iki trijų mėnesių, ir tuo metu paukščių plunksnos turi dviejų sezonų požymius, t. y. praėjusiojo ir būsimojo. Jaunikliai paprastai turi kitokias plunksnas kaip seniai; jų plunksnos pasižymi tuo, kad yra puresnės, retesnės, aplamai nesudaro kompaktinės masės kaip senių; be to, jos esti kitų spalvų. Jauniklių plunksnas sutarta vadinti jauniklių rūbais. Jauniklių rūbai dažniausiai esti panašūs į patelės rūbus. Dauguma mūsų smulkiųjų paukščių įgauna senių rūbus jau tą patį rudenį, t. y. pirmą kartą išsišėrę, ir tie paukščiai sugeba veistis jau kitą pavasarį. Dideli paukščiai, pavyzdžiui, plėšrieji, kirai ir kt., tik trečiaisiais metais arba dar vėliau įgauna senių rūbus, ir tik tuomet jie lytiškai subręsta. Jauniklių rūbai kartais taip skiriasi nuo senių, jog kai kas tariasi susiduriąs su dviem skirtingomis paukščių rūšimis (pvz., vištvanagis, sakalas keleivis, vapsvaėdis ir kt.).

Nors dauguma mūsų paukščių šeriasi tik vieną kartą per metus, vis tiek pavasarinėse ir rudeninėse plunksnose galima pastebėti didelių skirtumų. Tai pareina nuo dviejų reiškinių. Rudeniop nusišėrusiam paukščiui išauga plunksnos, kurių kraštai yra balsvi arba bent šviesesni, negu plunksnos vidurys, o žiemos metu, ypač į pavasarį, šie šviesūs kraštai nudyla ir lieka tik vidurinė tamsi plunksnos dalis. Tuo būdu pakitėjusi plunksna įgauna kitą kontūrą: užuot buvusi apvali, ji pasidaro smaili, nustoja savo šviesių dalių, dėl to atitinkama kūno dalis pasidaro tamsesnė, kartais visai juoda, dažnai įgauna metalinį atspalvį. Šis reiškinys aiškiai pastebimas pas šnekučius (varnėnus), lyginant rudens ir pavasario paukščius, arba pas naminio žvirblio patiną; pastarasis paukštis, vos nusišėręs, t. y. rudenį, turi pagurklį nors ir juodą, bet aptrauktą pilka spalva, o pavasarį ta pati kūno dalis esti grynai juodos spalvos (8 pav.).

Paukščio rūbai kinta dar ir kitu būdu, būtent, kinta pati plunksnos spalva. Šiuo atveju vyksta kažkoks dar neištirtas cheminis procesas pačioje plunksnos medžiagoje. Pavyzdžiu gali būti čivilio patinas, kuris nusišėręs rudenį įgauna ant viršugalvio ir krūtinės tamsiai durpinę spalvą, o pavasarį toji spalva virsta ryškiai raudona.

Aplamai pavasarį visos paukščių spalvos pasidaro ryškios, ir paukščiai tuomet atrodo gražiausi. Tiems paukščiams, kurie šeriasi du kartus per metus, kai kada pavasarį išauga savotiškų skirtingų plunksnų, pvz., jiems

užauga kuodai arba ilgos ir plačios plunksnos ant kaklo ir krūtinės ar uodegoje. Kitoms paukščių rūšims tuo metu išauga ypatingos spalvotos odos ataugos, karpos, speneliai ir t. t., pvz., tetervino antakiai, gaiduko karpos skruostuose ir kt. Kadangi šie visi plunksnų ir odos papuošalai atsiranda veisimosi periodu, tai tokie rūbai vadinami vestuviniais.

Savotiški paukščio odos dariniai yra pudrinės plunksnos. Tai trumpos, purios plunksnos, tankiai augančios nedideliais plotais (garniai turi du tokius plotus ant krūtinės). Nuo jų paviršiaus nuolat atsiskiria smulkūs, riebūs milteliai, sudaryti iš raginės masės, pavidalu ir veikimu panašūs į talką. Jie, prikibdami prie plunksnų, dengia jas lyg pudra ir suteikia ypatingą matinį atspalvį, o kartu saugoja jas ir nuo sumirkimo.

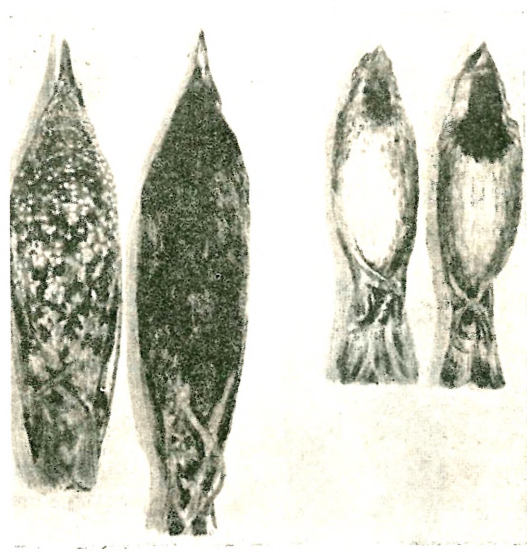

1 2 3 4

8 pav. Šnekučio ir naminio žvirblio plunksnų kitimas. Buvę šnekučio balti plunksnų galai (*1*) per žiemą nudyla, todėl pavasarį šnekutis pasidaro juodas (*2*). Tuo pačiu būdu ir žvirblio nedidelis juosvas skydas pagurklyje (*3*) virsta deliu, aiškiai juodos spalvos skydu (*4*) (orig. foto)

Snapo ir kojų raginis apdangalas. Paukščių snapas sudarytas iš dviejų dalių: viršutinės ir apatinės. Viršutinė dalis vadinama antsnapiu, apatinė — posnapiu; viena ir kita dalys padengtos ragine makštimi *(rhamphotheca).* Antsnapio pamatas dažnai turi tam tikrą minkštą odelę, vadinamą vaškine *(ceroma);* ji labai ryški yra dieninių plėšriųjų paukščių. Raginė makštis nuolat keičiasi taip, kad viršutiniai jos sluoksniai nusilukštena, o iš vidaus auga nauji sluoksniai; bet kai kurie paukščiai (tetervinų šeima) besišerdami numeta iš karto visą viršutinę makšties dalį, susidarius po ja naujai makščiai. Makšties spalva keičiasi pagal metų laikus, taip pat jauniklių ji esti kitos spalvos arba skirtinga patinų ir patelių, pvz., varnėno snapas pavasarį geltonas, rudenį juosvas, juodojo strazdo patino snapas geltonas, patelės juosvas ir t. t.

Tiek snapas, tiek ir kojos taip pat iš dalies apdengtos raginiu apdangalu. Šlaunis visuomet apaugusi plunksnomis, blauzda arba visa apaugusi plunksnomis, arba apatinė jos dalis neturi plunksnų, bet užtat ji turi raginį apdangalą. Sekanti kojos dalis, vadinama pastaibiu, kai kada esti apaugusi plunksnomis, bet dažniausiai turi vien tik raginį apdangalą. Pirštai, kurių mūsų paukščiai turi 4, rečiau 3, dažniausiai turi vien raginį apdangalą, retai esti apaugę plunksnomis arba šereliais (pelėdos ir kt.). Raginis kojos apdangalas sudarytas iš žvynelių, kurie užeina kraštais vienas ant kito kaip žuvų žvynai (erelis žuvininkas), arba vietoj žvynelių esti

daugiakampiai skydeliai, panašūs į tuos, kurie dengia driežų arba kitų roplių galvas. Dažnai pastaibis iš priekio padengtas skydeliais, o užpakalyje esti viena ištisa raginė danga.

Paukščių pirštai visuomet turi nagus. Jų išvaizda labai nevienoda ir dažnai taip pritaikyta gyvenimo būdui, jog nesunku iš vieno nago pasakyti, kuriam būriui, šeimai, o kartais net kuriai rūšiai paukštis priklauso, pvz., plėšriųjų paukščių nagai yra labai stiprūs, riesti, vieversio užpakalinio piršto nagas beveik tiesus, ilgas, smailus, kragų nagai suploti, platūs, lyg žmogaus nagai, lėlio vidurinio piršto nagas dantuotais kraštais ir t. t. Kiekviena nago forma turi paukščiui tam tikros reikšmės, pvz., vanagas ar sakalas sulaiko jais savo grobinį; genys savo riestais, beveik pusračio pavidalo, nagais be jokių pastangų prisikabina prie stačių medžių žievės taip, jog net nušautas dažnai lieka kaboti medyje. Baltojo tetervino nagai žiemos metu esti labai ilgi ir suploti, pritaikyti, lyg slidės, laikytis sniego paviršiuje.

Skeletas. Paukščių skeletas (griaučiai) pasižymi pirmiausia tuo, kad dažnai, kur tik glaudžiai susieina keletas kaulų, jie tarp savęs suauga, ir neretai suaugimas esti toks pilnutinis, jog nebelieka net jokių suaugimo pėdsakų. Antras paukščių skeleto požymis yra tas, kad kaulai pripildyti oro (pneumatiški). Šia savybe pasižymi geri lakūnai, atvirkščiai, tų paukščių, kurie neskraido, dauguma kaulų pilni čiulpų.

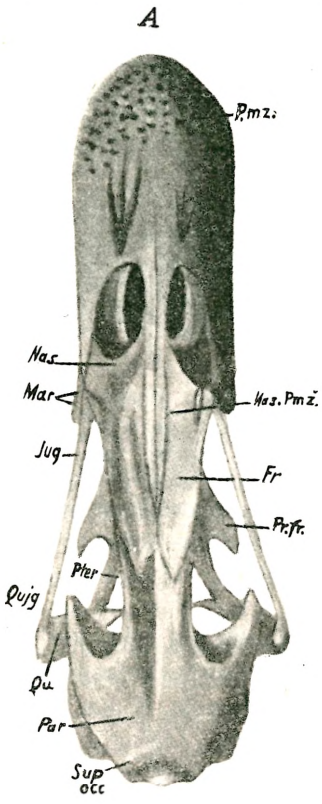

9 pav. Naminės anties kaukolė: *Fr.* — kaktos kaulas; *Jug.* — skruostikaulis; *Nas* — nosies kaulas; *Pmx.* — tarpužandžio kaulas; *Pr. fr.* — ašarakaulis; *Pter.* — sparnakaulis; *Qu.* — kvadratinis kaulas; *Sa.* — smilkinio kaulas; *Sup. occ.* — viršutinis kiaušo kaulas (pagal Hilzheimer'į)

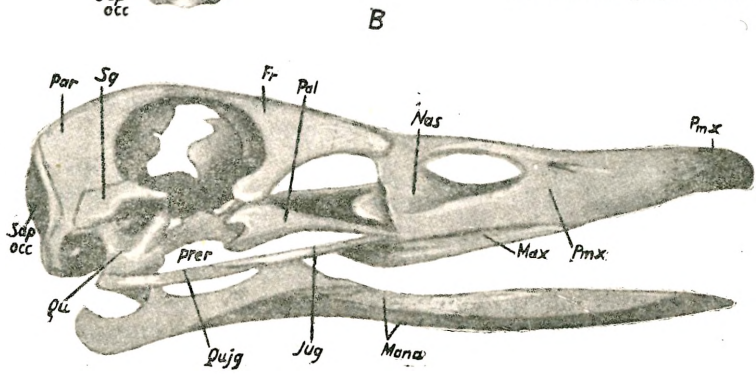

Kaip ir kitų stuburinių gyvūnų, paukščių kaukolėje (9 pav.) skiriamos dvi dalys: viena, lyg dėžutė, apkabina smegenis (cerebralinis galvos skeletas), kita apkabina žiotis (visceralinis galvos skeletas). Paukščių savybė yra ta, kad pirmoji kaukolės dalis turi tik vieną krumplį *(condylus occipitalis)*, kuriuo galva sunerta su pirmuoju kaklo slanksteliu. Tuo paukščiai skiriasi nuo žvėrių ir varliagyvių, bet yra panašūs į roplius, su kuriais ir šiaip paukščiai turi daug bendra. Dėl to, kad paukštis turi tik vieną kaukolės krumplį, jo galva yra labai paslanki, nes gali suktis ant jo, lyg ant ašies. Viršum minėtojo krumplio yra didelė anga, pro kurią iš galvos dėžutės išeina nugaros smegenys.

Kadangi paukščių akys, palyginus su kitais gyvūnais, yra milžiniško didumo, jos užima visą priekinę galvos dalį tarp snapo ir smegenų. Dėl akių didumo tarp jų beveik nebelieka vietos, ir net esąs čia kaulas suplonėja iki ploniausios permatomos pertvaros, kurioje net atsiranda didelė anga.

Kauluose, kurie apgaubia paukščio žiotis, galima įžiūrėti daug įdomių jų savybių. Žandiniai ir prieššandiniai kaulai yra žymiai išsikišę į priekį, sudarydami snapo pamatą. Tiek gyvačių ir driežų, tiek ir paukščių žiočių kauluose tarp apatinio žando ir kaukolės įsiterpia judamas kaulas, vadinamas kvadratiniu. Tuo būdu tarp apatinio žando ir kaukolės susidaro ne vienas, bet du sąnariai — vienas ten, kur apatinis žandas susieina su kvadratiniu kaulu, o kitas ten, kur kvadratinis kaulas susieina su kaukole. Toks kaulų sunėrimas turi paukščiams ypatingą reikšmę: kvadratinis kaulas iš priekio sunertas su ilgu, laibu kauliuku — sparnakauliu, o pastarasis — su gomurio kaulu, kuris taip pat yra ilgas, laibas ir remiasi į viršutinio žando pamatą. Visi šie kauliukai gali judėti ir slidinėti kaip rogutės kaukolės pamatu. Kai, paukščiui prasižiojus, apatinis žandas savo užpakaline dalimi stumia kvadratinį kaulą į priekį, pastarasis tuo pat būdu veikia sparnakaulį, o šis — gomurio kaulą. Kadangi gomurio kaulas yra atsirėmęs į viršutinio žando pamatą, tai, paukščiui prasižiojus, ir viršutinis žandas, t. y. antsnapis, atsiloša aukštyn. Tai ypač aiškiai galima matyti antims, o dar geriau — papūgoms, žiovaujant. Toks antsnapio paslankumas yra galimas tik dėl to, kad jis sujungtas su kakta plona ir lanksčia kauline plokštele.

Paukščių stuburas (10 pav.) susideda iš slankstelių, kurių skaičius labai nevienodas. Mažiausiai slankstelių turi giesmininkai (39), o daugiausia — gulbės (63). Kartais net tos pačios rūšies paukščiai gali turėti nevienodą slankstelių skaičių. Kaklo slanksteliai esti visai laisvi, todėl paukštis ir gali lankstyti savo kaklą kaip nori; jau krūtinės srities slanksteliai yra tvirtai surišti, o toliau jie yra visiškai tarp savęs suaugę, sudarydami vadinamąjį *notarium;* todėl paukščio liemuo nėra lankstus, kaip kokio nors žvėries. Paukščių uodegos srityje yra apie 13 slankstelių, bet tik pirmosios pusės slanksteliai yra laisvi; antrosios pusės slanksteliai labai ankstyvoje raidos stadijoje suauga, susilieja ir pagaliau virsta ištisa kauline plokštele *(pygostyl)*, prie kurios prisitvirtina vairuojamosios plunksnos.

Paukščiai turi nuo 7 iki 12 porų šonkaulių. Patys pirmieji šonkauliai yra laibi, trumpi ir nesiekia krūtinkaulio. Toliau eina didesni ir platesni šonkauliai, kurių kiekvienas sudarytas iš dviejų dalių. Šios dvi šonkaulių dalys sujungtos tarp savęs taip, kad sudaro kampą, savo viršūne atkreiptą į užpakalį. Iš tų dviejų dalių viena didesnė, platesnė, sunerta su stuburu; užpakalinėje dalyje ji turi ataugą *(processus uncinatus)*, kuri remiasi į kitą užpakalyje jos esantį šonkaulį. Antra šonkaulio dalis sunerta su krūtinkauliu. Kadangi abi šonkaulio dalys judamai tarp savęs sujungtos, tai

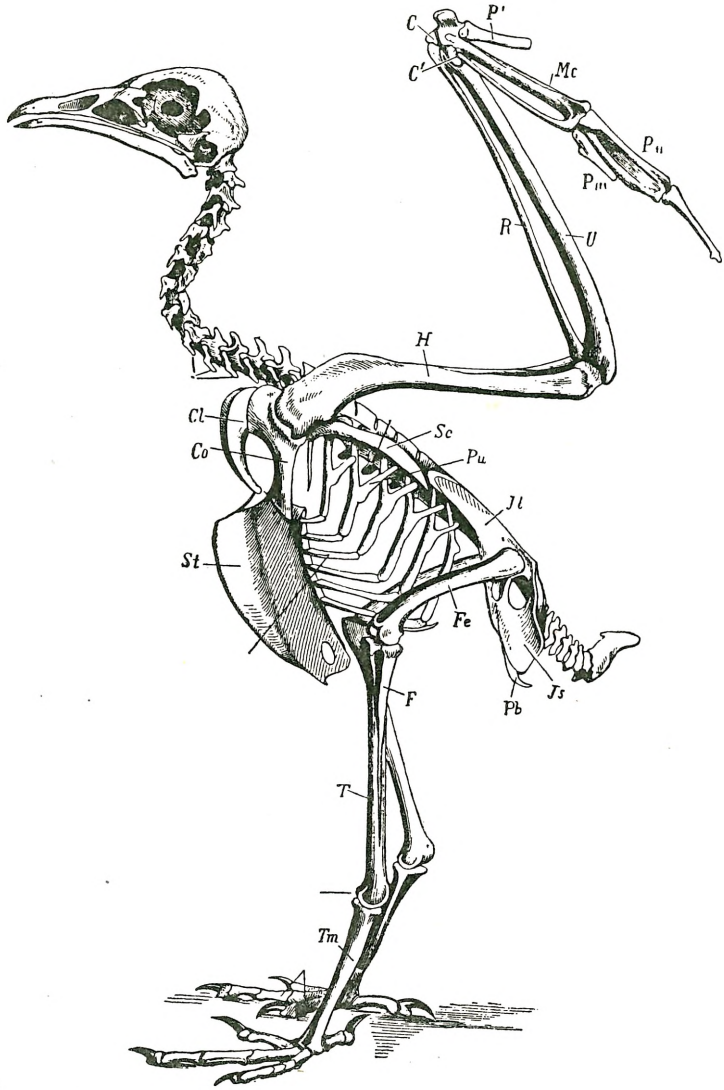

10 pav. Grifo (*Neophron percnopterus*) skeletas: *C* ir *C'* — riešo kaulai; *Cl* — raktikaulis; *Co* — varnakaulis; *F* — mažasis stabikaulis; *Fe* — šlaunikaulis; *H* — peties kaulas; *Il* — klubikaulis; *Is* — sėdimasis kaulas; *Mc* — plaštaka; *P'*, *P''*, *P'''* — pirštai; *Pb* — gaktakaulis; *Pu* — šonkaulio atauga; *R* — spindulinis kaulas; *Sc* — mentikaulis; *St* — krūtinkaulis; *T* — didysis staibikaulis; *Tm* — pastaibis; *U* — alkūnės kaulas (pagal Claus'ą, Grobben'ą, Kühn'ą)

jų sudaromas kampas gali didėti ar mažėti, ir tuo būdu taip pat gali mažėti ir didėti paukščio krūtinės ląsta kaip dumtuvių ertmė, spaudžiant ir keliant jų rankeną. Kuo mažesnis yra kampas tarp dviejų šonkaulio dalių, tuo daugiau gali išsiplėsti krūtinės ląsta. Tai ypač ryšku gerai nardančių paukščių, pvz., kragų, krūtinėje. Turėdamas tokį įtaisą, paukštis, prieš pasinerdamas, išplečia krūtinės ertmę ir įkvepia daug oro, kad galėtų išbūti po vandeniu ilgesnį laiką.

Bene įdomiausias paukščio krūtinės srities kaulas yra krūtinkaulis. Tai plati plokštelė su didele, kartais net už ją didesne, ketera. Su krūtinkauliu jungiasi didesnė šonkaulių dalis, ir kartu jie apsupa krūtinės ertmę. Savo didumu ir išvaizda paukščio krūtinkaulis žymiai skiriasi nuo visų kitų stuburinių gyvūnų atitinkamo kaulo. Jame galima įžiūrėti kūno dalį, kuri labiausiai prisitaikiusi skraidyti. Krūtinkaulio didumas ir savotiška forma pareina nuo to, kad prie jo yra priaugę galingi raumenys, kurie judina sparnus. (Tie raumenys ir sudaro geriausią mėsos gabalą paukščio kepsnyje.) Geri lakūnai paprastai turi labai didelę krūtinkaulio keterą; menkų lakūnų ketera mažesnė, o tie paukščiai, kurie neskraido, pvz., stručiai, kivi ir kt., visai šios keteros neturi.

Dabar prieiname prie tos skeleto dalies, į kurią remiasi sparnas. Ji vadinama priekine juostele ir susideda iš trijų porų kaulų, vadinamų varnakauliais, raktikauliais ir mentikauliais. Kiekvienoje kūno pusėje yra po vieną trejetą šių kaulų. Kiekvieno trejeto kaulai tvirtai susijungę tarp savęs vienu galu, ir susijungimo vietoje yra duobutė peties kaulo sunėrimui. Tuo būdu kiekvienas trejetas sudaro sparnui vieną atramos tašką. Iš šių kaulų pats tvirčiausias yra varnakaulis; jis savo laisvu galu remiasi į krūtinkaulį. Du raktikauliai, suaugę savo apatiniais galais, sudaro šakutę (lengvai randamą valgant paukštieną). Šakutė savo rankena sujungta raiščiu su krūtinkaulio ketera. Mentikaulis turi lenkto kardo arba dalgio pavidalą ir guli prisiglaudęs prie šonkaulių greta su stuburu. Gerų lakūnų mentikaulis yra ilgesnis ir laisvuoju galu siekia paskutinį šonkaulį; taip pat gerų lakūnų mentikaulis sudaro mažesnį kampą su varnakauliu (nuo 45 iki 90°), o blogų lakūnų ir neskraidančių paukščių — didesnį kampą, pvz., kivi 108°, stručio 150—160°.

Kojos remiasi į užpakalinę juostelę arba dubenį. Dubuo, kaip ir priekinė juostelė, susideda iš trijų porų kaulų, kurie yra suaugę tarp savęs ir su stuburu. Šie trys kaulai yra: klubikaulis, pats didžiausias, lygiagrečiai su juo gaktakaulis, ilgos lenktos lazdelės pavidalo, ir pagaliau sėdimasis kaulas. Paukščių dubuo nėra uždaras kaip žinduolių. Vien tik strutis turi uždarą dubenį. Toks neuždaras dubuo, be abejo, pareina nuo to, kad paukščiai deda didelius kiaušinius, kuriems būtų sunku praeiti pro uždarą kaulinį žiedą.

Paukščio priekinės galūnės virto skridimo įrankiu — sparnais; nepaisant didelio skirtumo tarp sparnų ir kitų stuburinių gyvūnų priekinių kojų, sparnas susideda iš tų pačių pagrindinių dalių: peties, dilbio ir plaštakos. Sparnui esant ramiam, ilsintis, šios trys dalys susiglaudžia taip, jog sparnas turi raidės Z pavidalą. Petys sudarytas iš vieno stipraus kaulo, kuris,

kaip minėjome, susineria su priekine juostele. Dilbis susideda iš dviejų kaulų — alkūnės ir spindulio. Prie alkūnės kaulo prijungtos plasnojamosios plunksnos (mažosios, arba dilbio, plasnojamosios plunksnos). Plaštaka susideda iš dviejų mažų riešo kaulų ir dviejų ilgų (su priaugusiu trečio likučiu) delno kaulų. Šie du kaulai suaugę savo pradžioje ir gale, o viduryje yra laisvi. Sparnas turi tris pirštus: pirmąjį, antrąjį ir trečiąjį. Iš jų pirmasis ir trečiasis turi po vieną narelį (falangą), o antrasis — du. Prie plaštakos yra priaugusios didžiosios (arba plaštakos) plasnojamosios plunksnos. Jaunose raidos stadijose pirmasis ir antrasis pirštai turi nagus, bet vėliau jie išnyksta. Tačiau kai kurių paukščių net paūgėję jaunikliai turi taip gerai išlavėjusius riestus nagus, jog gali jais kabinėtis ir laipioti šakose kaip šikšnosparniai. Pavyzdžiu gali būti Pietų Amerikoje gyvenantis paukštis *Opisthocomus*. Iš mūsų paukščių suaugusioje stadijoje gerai išlavėjusį nagą pirmajame sparno piršte turi laukys.

Labai pakitėjusios yra taip pat paukščių užpakalinės galūnės, arba kojos. Jos įvairių paukščių yra labai nevienodai išlavėjusios. Yra tokių paukščių, kaip strutis, gervė, kurių kojos tokios stiprios ir greitos, jog žmogus negalėtų jų pavyti; kitų kojos silpnos, ir paukštis vos gali vaikščioti, o dar kitų mažos menkutės kojos vos tinka tam, kad paukštis galėtų tupėti ant šakos, bet negali net vaikščioti (tulžiai, čiurliai).

Koja susideda iš keturių atkarpų: šlaunies, blauzdos, pastaibio ir pirštų. Šlaunikaulis yra palyginti trumpas, ir dėl to kelis yra nematomas. Toliau eina blauzda, daug ilgesnė už šlaunį, sudaryta iš dviejų blauzdikaulių, tačiau tik vienas blauzdikaulis yra gerai išlavėjęs, kitas yra plonas, kiek geriau išlavėjęs yra jo viršutinis galas, o apatinis galas net nesiekia blauzdikaulio galo. Pastaibis su letena atitinka žmogaus leteną, ir jaunose paukščio raidos stadijose lengvai galima įžiūrėti atitinkamas dalis — čiurnį ir slėsną. Šiose jaunose stadijose čiurnis sudaryta iš dviejų eilių kaulelių, o slėsna iš vienos. Kiek vėliau pirmoji čiurnies kaulelių eilė suauga tarp savęs ir priauga prie blauzdos, sudarydama jai lyg kepuraitę, pridengiančią apatinį jos galą. Antrosios eilės čiurnies kauleliai taip pat tarp savęs suauga, o be to, priauga prie slėsnos kaulų, kurių yra trys. Pastarieji irgi tarp savęs suauga. Suaugus antrosios eilės čiurnies kauleliams su trimis slėsnos kauleliais ir susidaro tas ilgas kaulas, kuris vadinamas pastaibio kaulu. Su šiuo kaulu, jei esti keturi pirštai, laisvai jungiasi labai sunykęs ketvirtasis slėsnos kaulas. Šia proga primename, kad paukščio kulnas yra ne pirštų pamatuose, kaip dažnai klaidingai manoma, bet toje vietoje, kur blauzda sunerta su pastaibiu. Daugelio paukščių pastaibis esti plikas, ir plunksnos dengia koją tik iki kulno. Kai kurių paukščių ir blauzdos apatinė dalis esti plika, pavyzdžiui, stibynuočių.

Dažniausiai paukščiai turi keturis pirštus, rečiau tris, dar rečiau du. Iš mūsų paukščių tris pirštus turi viena genių rūšis (tripirštis genys), sėjikas, jūrinė šarka ir pan. Kituose kraštuose yra ir dvipiršių paukščių (strutis ir kiti). Dažniausiai vienas pirštas atkreiptas į užpakalį, o trys į priekį; rečiau du pirštai atkreipti į priekį, o du į užpakalį, pvz., gegutės, genių išorinis pirštas atkreiptas į užpakalį; dar rečiau visi keturi pirštai

atkreipti į priekį, pvz., čiurlio. Kai kurių paukščių išorinis priekinis pirštas gali laisvai atsisukti į užpakalį arba likti priekyje; pavyzdžiu gali būti pelėda, erelis žuvininkas ir kiti. Tuo atveju, t. y. jei į priekį atkreipti trys pirštai, o vienas į užpakalį, jie vadinami taip: pirmasis, antrasis, trečiasis ir ketvirtasis. Pirmuoju pirštu vadinamas užpakalinis pirštas. Pirmasis pirštas paprastai turi du narelius, antrasis tris, trečiasis keturis, o ketvirtasis penkis. Nepaisant to, kad trečiasis pirštas turi mažiau narelių už ketvirtąjį, jis dažniausiai esti pats ilgiausias.

Raumenys. Paukščių raumenys pasižymi labai nevienodu susiskirstymu. Aplamai raumenys yra maži, sunykę atitolusiose nuo kūno centro dalyse, o geriau išlavėję centre. Pavyzdžiui, galva, kaklas, kojos ir uodega labai neraumeningi; užtat krūtinės srityje yra galingi raumenys sparnams valdyti. Anksčiau atkreipėm dėmesį, kad jų įtakoj ir visas krūtinės skeletas savotiškai išlavėjęs. Kai kuriais atvejais šie raumenys gali sudaryti iki $^1/_4$ viso kūno svorio.

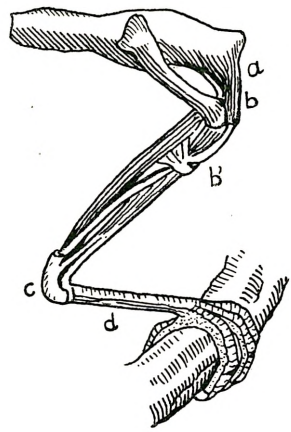

11 pav. Paukščio kojos anatomija: šlaunies raumuo *a* taške *b* supa kelio sunėrimą, o taške *b'*, skersiniu raiščiu pritvirtintas prie blauzdos, pereina į užpakalį ir taške *c* supa kulną, kad toliau (apie tašką *d*) susijungtų su pirštų sausgyslėmis (pagal Marshall'ą)

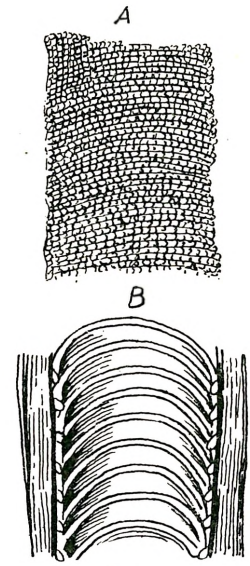

12 pav. Žvirblio pirštų sausgyslės užraktas: *A* — dantuotos sausgyslės apatinė pusė; *B* — sausgyslės makšties raukšlelės (pagal Schaffer'į iš Hesse-Doflein'o)

Raumenimis gausiai aprūpinta oda, ir dėl to paukštis gali pašiaušti bet kurios kūno dalies plunksnas. Tarp raumenų pažymėsime ypatingą kai kurių paukščių raumenį *(musculus ambiens)*, kuris, prasidėdamas nuo dubens, eina prie kelio, pereina į užpakalinę blauzdos pusę ir pagaliau,

virsdamas sausgyslių ryšuliu, aprūpina jomis pirštus. Paukščiai, kurie turi šį raumenį, tupėdami ant šakos ir sulenkę kojas, tuo pačiu sutraukia minėtąsias sausgysles ir sulenkia pirštus. Tuo būdu paukštis miegodamas be jokių pastangų, vien tik savo kūno sunkumu stipriai laikosi ant šakos. Tam padeda dar ypatingi įtaisai tarp sausgyslės ir jos makšties: makštis turi tvirtas skersines raukšleles, o sausgyslė — dantukus. Paukščiui besiilsint ant šakos, sausgyslės dantukai įsikabina į makšties raukšleles ir, paukščio sunkumo spaudžiami, neišsijudina iš vietos panašiai kaip du tarp savęs sukabinti dantuoti ratai.

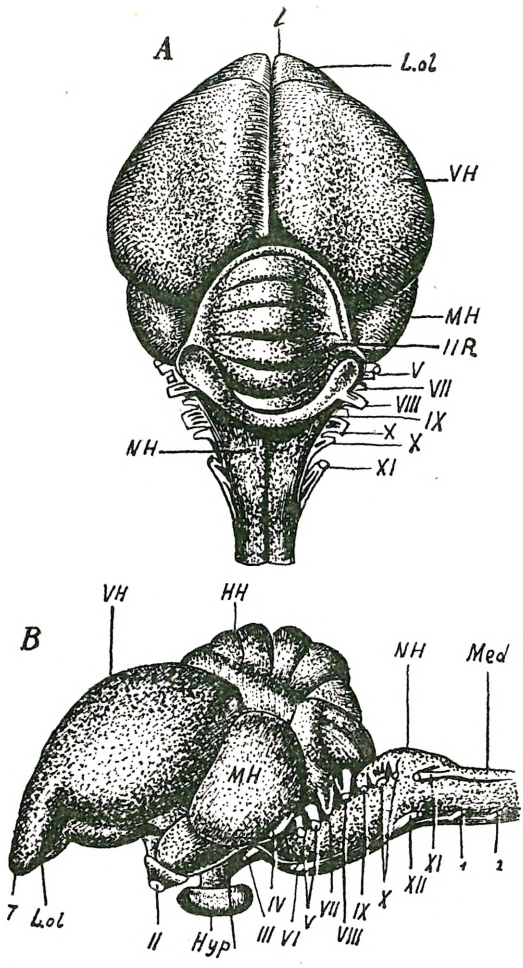

13 pav. Paukščio galvos smegenys: *HH* — smegenėlės; *Hyp* — hipofizis; *L. ol.* — uoslės skiautė; *M. ed.* — pailgosios smegenys; *MH* — vidutinės smegenys; *NH* — romboidinė duobė; *VH* — pusrutuliai; *I—XII* — galvos nervai (pagal Hilzheimer'į)

Yra nemaža paukščių, kurių raumenys esti dviejų spalvų: tamsios ir šviesios. Šias dvi raumenų rūšis galima matyti net kepsnyje; vištos krūtinės raumenys balti, o kojų, liemens ir kiti — tamsūs. Tarp vienų ir kitų sudėties yra žymus skirtumas. Tamsūs raumenys yra skiriami lėtiems, bet dažnai naudojamiems judesiams (kojų judesiai), o balti greitiems, bet rečiau naudojamiems (pvz., sparnai).

Nervų sistema. Kaip ir kitų stuburinių gyvūnų, paukščių nervų sistema susideda iš nugaros smegenų, galvos smegenų ir nervų. Paukščių nugaros smegenys sudaro du sustorėjimus — vienas pečių, kitas dubens srityje. Šie sustorėjimai atitinka du stambesnių nervų pluoštus, kurių vienas skiriamas sparnams, kitas — kojoms. Užpakalinis sustorėjimas yra didesnis tų paukščių, kurie daugiau naudojasi kojomis (vištos, stručiai), o priekinis — gerų lakūnų. Įdomu, kad užpakalinio sustorėjimo ertmėje yra prikimšta ląstelių, pripildytų glikogeno (tam tikra maitinamoji medžiaga, panaši į krakmolą), kuris, kaip spėjama, vaidina svarbų vaidmenį nervų mityboje (pagal Terni). Galvos smegenys (13 pav.) pasižymi savo didumu; ypač dideli yra pusrutuliai, bet jų paviršius lygus, kitaip sa-

kant, neturi vingių ir vagų, kaip žinduolių smegenys. Taip pat didelės yra smegenėlės. Smegenų pusrutuliai, o ypač jų žievė, yra geriausias intelekto matas. Tai įrodo įvairių paukščių pusrutulių žievės palyginimas, pvz., papūgų pusrutuliai yra išlavėję geriau, negu bet kurių kitų paukščių, ir kaip tik papūgos pasižymi savo aukštomis psichinėmis funkcijomis. Mažiausiai išlavėjusius pusrutulius turi vištos ir karveliai. Iš mūsų paukščių gerai išlavėjusius pusrutulius turi geniai, varnos.

Iš galvos ir nugaros smegenų simetriškai dešinėje ir kairėje pusėse išeina nervai, kurie pasiskirsto visame kūne. Iš paukščių, kaip ir žinduolių, galvos smegenų išeina 12 porų nervų, o iš nugaros smegenų daug daugiau (karvelių 32 poros).

Jutimų organai. Paukščių jutimai yra išlavėję labai nevienodai. Geriausiai yra išlavėję klausa ir regėjimas, daug menkiau lietimas, skonis ir uoslė; be to, įvairių paukščių jutimo organų išlavėjimas pasireiškia nevienodai.

Odos jutimų organai. Paukščių odoje yra daug įvairios rūšies mikroskopinio didumo jutimo kūnelių, kurie seniau buvo laikomi lietimo organais. Dabar įsivyravo nuomonė, kad tais kūneliais paukštis junta mechaninį ir osmotinį slėgimą, skausmą, šilumą ir, tur būt, kitus reiškinius. Šie smulkūs jutimo kūneliai daugiausia išsidėstę plikose odos vietose, pavyzdžiui, snapo paviršiuje, ypač jo gale, liežuvyje, žiotyse. Jų daugiausia turi minkštasnapiai paukščiai, pvz., antys, tilvikai. Šių kūnelių esminė dalis yra smulki nervų šakutė, išsiplėtusi savo gale arba išsidriekusi švelniu raizginiu; prie jos prisidėjus pakitėjusioms odos ląstelėms, susidaro jutimo kūneliai. Šie jutimo kūneliai yra įvairios sudėties ir neabejojamai įvairių funkcijų; jie vadinami Grandry, Merkel'io, Herbst'o kūneliais. Išpreparavę, ypač supūdžius, anties, žąsies ar slankos kaukolę, aiškiai matysime, kur yra minėtieji jutimo kūneliai. Anties ir žąsies antsnapyje matyti daugybė smulkių duobelių; dar gražesnis yra vaizdas slankos snapo gale: ten atskiros duobelės yra tokios tankios, jog yra panašios į bičių korius (77 pav.). Kiekvienoje tokioje duobutėje paukštis turi keletą jutimo kūnelių — jie guli duobutėje, lyg kiaušiniai lizde. Dėl tokio įtaisymo snapas yra labai jautrus; yra nemaža paukščių, randančių maistą iš dalies arba net vien tik savo jutimo kūneliais. Pavyzdžiui, antys lengvai randa maisto dalelių dumble ir drumstame vandenyje ne tik dieną, bet ir nakties metu. Taip pat elgiasi perkūno oželiai. Kur tik yra šių paukščių, nesunku rasti pelkėse tiršto dumblo plotus, tankiai išbadytus mažomis skylelėmis. Tai perkūno oželių darbas. Ieškodami kirmėlių ir šiaip smulkių gyvūnų, jie kiša snapą į dumblą ir, užtikę ten tinkamo maisto, paima jį savo snapu, nors jo ir nemato. Panašiai daro ir slanka. Jos svarbiausias maistas tai sliekai, kurie gyvena puriame, drėgname lapuočių miškų dirvožemyje. Slankos lesinėdamos išbado snapais tokias vietas ir be vargo randa maisto. Žinomas paukščių žinovas Heinroth'as, aprašinėdamas auginamas nelaisvėje slankas, rašo, kad jis duodavo savo auginamėms kirmėlių, numesdamas jas ant narvelio grindų, bet slankos nekreipdavo į jas dėmesio, ir

atrodė, kad nematydavo jų. Bet kai kirmėlės buvo sumaišytos su durpėmis, slankos, nuolat badydamos jas, netrukus užtikdavo ten ir šių kirmėlių.

Skonio organai. Paukščių skonio organus sudaro mikroskopinio didumo ląstelių grupės, kurios yra svogūno arba verpsto pavidalo. Šie organai yra duobutėse, įvairiose žiočių paviršiaus vietose; daugiausia jų yra užpakalinėje liežuvio dalyje, gleivinėje po liežuviu, o ypač aplink balso plyšį ir minkštojoje gomurio dalyje. Jau seniai buvo žinoma, kad, pvz., papūgos turi labai išlavėjusį skonį, bet tik neseniai (1904 m.) buvo rasti minėtieji skonio kūneliai, o dar vėliau (1925 m.) buvo padaryta bandymų, kaip paukščiai reaguoja į įvairaus skonio maistą. Pasirodo, kad jautrumo atžvilgiu paukščiai beveik prilygsta žmogui ir kad jie atskiria keturias skonio rūšis: sūrų, kartų, rūgštų ir saldų. Dauguma paukščių, ypač grūdlesiai, mažiau junta kartų skonį, nes jie sulesa daug karčių grūdų. Į saldų skonį paukščiai visuomet reaguoja teigiamai. Kad paukščiai junta skonio skirtumą, galima įsitikinti, stebint plėšrųjį paukštį arba kranklį, kai jis lesa pagautą grobinį, pvz., kokį nors žvėriuką arba paukščiuką. Jis visuomet pasirenka kai kurias kūno dalis, jas sulesa iš pradžių, o kitas — vėliau arba visai meta, pvz., sakalams, vanagams daugiausia patinka raumenys, kepenys, širdis, o žarnas suryja tik tuo atveju, jei esti labai alkani. Dažnai galima matyti, kad jie iš karto paima į snapą kokią nors kūno dalelę, bet tuoj, papurtę galvą, atmeta ją į šalį. Tur būt, besivadovaudami skonio jutimu, kai kurie plėšrieji paukščiai neliečia rupūžių, nors mielai sulesa varlę, — galima spėti, dėl to, kad rupūžės turi savo odoje daugybę liaukų, pripildytų gailaus skysčio. Pastebėjau, kad kai kuriais atvejais, gal būt, išbadėję, plėšrieji paukščiai pagauna rupūžes, nulupa jų odą ir sulesa vien tik raumenis. Tokių nuluptų rupūžių dažnai galima rasti ežerų pakraščiuose, ypač pavasarį, kai yra nedaug kito maisto. Spėju, kad tai lingių darbas. Taip pat plėšrieji paukščiai nemėgsta varlių vidaus organų, ypač kiaušidžių ir kiauštakių *(oviductus)*. Pavasarį balų pakraščiuose neretai galima užtikti lyg šaltienos krūvelę; tai ir yra varlių kiauštakiai, kuriuos paliko plėšrieji paukščiai; šie organai turi tą ypatybę, kad smarkiai subrinksta nuo drėgmės ir virsta didoka panašios į šaltieną arba kisielių masės krūva.

Uoslės organai. Paukščių uoslės organai, kaip ir kitų stuburinių gyvūnų, glūdi nosies ertmėje. Didesne tos ertmės dalimi oras patenka į kvėpuojamąją gerklę ir tik tolimame nosies ertmės užkampyje yra mažas iškilumas su jutiminėmis ląstelėmis. Tai ir yra uoslei skiriamas įtaisas. Jau vien iš jo mažumo galima spėti, kad paukščių uoslė nekokia. Tikrai taip ir yra: vieni paukščiai beveik nieko nesuuodžia, kiti suuodžia labai menkai, pvz., manoma, kad kai kurie paukščiai pajunta maisto kvapą tik tuomet, kai jis patenka į jų snapą; kvapas paukščio juntamas pro choanas, t. y. tas angas, kuriomis nosies ertmė susisiekia su žiotimis. Šis spėliojimas paremtas tuo, kad dažnai paukštis dvokiantį maisto gabalą atmeta tik po to, kai jis jį buvo paėmęs į snapą. Apie paukščių uoslę dažnai tenka girdėti nebūtų dalykų. Pavyzdžiui, kaimiečiai yra įsitikinę, kad

varnos suuodžia paraką arba dvėseną. Tikrai, negalima nuginčyti fakto, kad varnos vengia medžiotojo su šautuvu. Tačiau jos tai daro visai ne dėl to, kad suuodžia paraką. Varnos pasižymi aukšta psichika (šį dalyką minėjome, kalbėdami apie jų smegenų išlavėjimą) ir iš savo patyrimo puikiai moka atskirti nepavojingą joms žmogų, pvz., artoją, nuo pavojingo, pvz., medžiotojo.

Kad varnos, krankliai arba grifai bematant randa dvėseną, galima paaiškinti tuo pat, — jiems vadovauja įgimtas intelektas, o be to, puikiai išlavėjęs regėjimas. Atsitiktinai pro šalį skrisdamas kranklys ar varna, išvydę dvėseną, tuoj padaro ore savotišką ratą, kad geriau įsižiūrėtų pastebėtą daiktą. Tokių ratų tie paukščiai padaro ir daugiau, nes, būdami gudrūs ir baikštūs, niekuomet galvotrūkčiais nesileidžia ant laimikio. Šie jų ore padaromi ratai, o kartu ir atitinkami balsai padeda tos pačios rūšies, taip pat ir kitų rūšių paukščiams rasti dvėseną. Jų akylumas tiesiog nuostabus. Vienai varnai radus lavoną, nežinia iš kur po kelių minučių atsiranda antra, trečia, dešimt ir daugiau.

Kad ne uosle, o vien tik savo intelektu vadovaujasi plėšrieji paukščiai, ieškodami maisto, turėjau progos įsitikinti Brazilijoje, kur paukščių, mintančių dvėsena, yra daug ir jų vaidmuo gamtoje yra labai didelis. Plačiose Brazilijos dykumose ganosi tūkstantinės galvijų bandos, ir jei kuris jų krinta, prasideda puota plėšriesiems paukščiams. Tai dažniausiai dvi rūšys urubu (į grifus panašūs paukščiai) ir margoji, į mūsų vištvanagį panaši karakara. Porą kartų man teko matyti tokį reginį: atėjęs į kūdrą vandens atsigerti, galvijas įklimpo visomis keturiomis kojomis; bergždžiai stengdamasis išsigelbėti, nelaimingas gyvulys ilgainiui neteko jėgų ir kantriai laukė savo galo. O čia didelėje aukštumoje ore suka ratą pora urubu. Štai atskrido dar vienas, dar keletas. Ratai vis mažesni, ir netrukus jie nutupia netoli gyvulio esančiuose medžiuose. Jau jie nusileido ant žemės, vaikščioja aplink gyvulį, bet dar neužtenka jiems drąsos. Tačiau kaskart vienas kitas užkabina jį savo riestu snapu ir tuoj su baime atšoka į šalį. Dar keletas minučių, ir gyvuliui iškapotos akys, nuplėštos lūpos, liežuvis... ir po valandos teliks vienas skeletas.

Kad ne uosle vadovaujasi paukščiai ieškodami maisto, galima įsitikinti stebint namie auginamus kranklius. Man pačiam tai teko ne kartą daryti. Yra žinoma, kad iš visų mūsų paukščių krankliai lengviausiai prijunksta net iki tokio laipsnio, jog savo jaukumu nesiskiria nuo šuns arba katės. Paslėpęs mėsos gabalus į smėlį, pašaukdavau savo kranklį. Atskridęs jis mindžiodavo vietą, kur būdavo padėti geroki mėsos gabalai, nejausdamas, kad čia esama gero kąsnio, ir žiūrėdavo man į rankas. Ilgainiui vis dėlto jis rasdavo mėsą, bet vien dėl to, kad, būdamas labai judrus ir landus paukštis, mėgstąs viską paliesti, išknaisioti, pagaliau pastebėdavo paslėptą daiktą. Tą patį tvirtina Heinroth'as, daręs tokių bandymų zoologijos sode. Dar seniau, savo kelionės aplink pasaulį metu, Darvinas padarė išvadą, kad kondorai (didžiausias pasaulyje plėšrus paukštis) nieko nesuuodžia, nes jie, net labai išalkę, visai nekreipia dėmesio į mėsos gabalus vos tik įvyniotus į popierių ir padėtus jiems į narvą.

Vis dėlto keletas rūšių sudaro išimtį iš šios bendros taisyklės. Kai kurie jūriniai paukščiai, kaip albatrosai ir kt. *(Fulmarus, Puffinus, Oceanodroma)*, iš toli suuodžia kepenų kvapą, kitus pritraukia kraujo kvapas. Tiems paukščiams tenka dažnai ieškoti sau maisto tirštuose jūros rūkuose, ir gera uoslė yra jiems naudingas prisitaikymas kovoje dėl būvio. Įdomu, kad tų paukščių nosies ertmėje esąs uoslės kūgelis yra kur kas geriau išlavėjęs, negu kitų paukščių. Tačiau geriausią uoslę turi Australijos paukštis kivi. Jo snapas ilgas, riestas kaip mūsų kuolingos. Šnervės yra ne snapo pamate, o pačioje jo viršūnėje. Jisai gyvena nakties gyvenimu, o minta sliekais ir kitomis po žeme gyvenančiomis kirmėlėmis. Vaikščiodamas jis kaskart kiša snapą giliai į žemę, ištraukdamas iš ten kirmėles. Be to, naudodamasis snapu, jis nuolat pučia juo, kaip šuo, užtikęs žvėries pėdas. Pasirodo, kad jo nosies vidus yra labai sudėtingai įtaisytas, todėl manoma, kad šio paukščio uoslė tikrai yra labai išlavėjusi.

Nosies liaukos. Papildomą nosies aparato dalį sudaro nosies liaukos. Jų yra viena arba dvi poros, kurios išvedamaisiais latakais atsiveria į šnervių ertmę. Pačios jos esti tamsios spalvos, pailgos formos, prisiglaudusios po oda, tarp abiejų orbitų prie kaktos kaulo krašto. Jų paskirtis — apsaugoti nosies ertmę nuo vandens, ypač jūrų vandens veikimo. Todėl tos liaukos daug daugiau išlavėjusios jūrinių paukščių, kuriuose jos pastebimos net iš paviršiaus, pvz., gagos. Tos pačios rūšies paukščiai, gyveną vidaus vandenyse ir jūrose, kartais žymiai skiriasi nosies liaukos didumu; pvz., gyvenanti jūroje Grenlandijos pakraštyje didžioji antis turi taip smarkiai išlavėjusias nosies liaukas, jog dėl jų kaktos kaulas yra visai pakitėjęs. To neturi tos pačios rūšies antys, gyvenančios Europos žemyne (Schöler'is, 1925).

Klausos organai. Paukščių klausos organas yra visais atžvilgiais tobulas. Esminė jo dalis yra vadinamasis labirintas — plėvėtas darinys, susidedantis iš dviejų tarp savęs sujungtų pūslelių *(utriculus* ir *sacculus)*. Iš pirmosios pūslelės išeina trys kanalai, kurie, padarę ratą, vėl į ją grįžta. Antroji pūslelė *(sacculus)* turi nedidelę, šiek tiek išlenktą ir gale išplėstą ataugą, vadinamą lagena, kuri ir yra labirinto esminė dalis. Labirintas yra pilnas bespalvio skysčio, kuriame yra smulkių kristalų, vadinamų otolitais. Visas šis aparatas paslėptas kaukolės sienelėje, į jį ateina aštuntoji nervų pora. Aplamai jis mažai tesiskiria nuo kitų stuburinių gyvūnų atitinkamo aparato, ir mes jo čia smulkiai neaprašinėsime. Papildomą klausos aparato dalį sudaro ausies kanalas, kuris vienu savo galu atsiveria į paviršių galvos šone, o kitu į žiotis. Vidurinė šio kanalo dalis yra žymiai išplėsta ir iš lauko pusės atitverta vadinamuoju būgneliu. Iš vidaus pusės į būgnelį atsiremia iš dalies kaulinė, iš dalies kremzlinė lazdelė, vadinamoji kolonėlė *(columella)*, kuri kitu galu siekia labirintą. Tuo atžvilgiu paukščiai ir skiriasi nuo žinduolių, kurie atitinkamoje ausies vietoje turi ne vieną, bet tris kaulelius. Išorinės ausies, arba ausies grybo, paukščiai neturi. Net ir išorinė paukščių ausies landa nežymi, nes apaugusi plunksnomis, bet vis tiek paukščių klausa yra labai jautri. Nuo kitų paukščių šiuo atžvilgiu skiriasi pelėdos: pirmiausia jų ausų išorinė landa yra nepaprastai didelė

(14 pav.) ir iš priekio užvožta didele odos raukšle. Ši raukšlė yra apaugusi skirtingomis plunksnomis, kurios, augdamos raukšlės pakraštyje, sudaro pusratį abiejuose galvos šonuose. Dėl to pelėdos turi savotišką „veido" išvaizdą. Pelėdų ausies raukšlė turi raumenis, kurie ją atitraukia į priekį, ir tuo būdu paukštis gali sugauti garso bangas, ateinančias iš užpakalio. Pažymėtina, kad kai kurių pelėdų ausys yra nesimetriškos, kitaip sakant, dešinioji ausis skiriasi nuo kairiosios (Pycraft'as, 1898). Tai susiję su pelėdų papročiu, girdint kokį tylų garsą, sukti galvą taip, kad viena ausis būtų atkreipta į žemę, o kita į viršų (15 pav.).

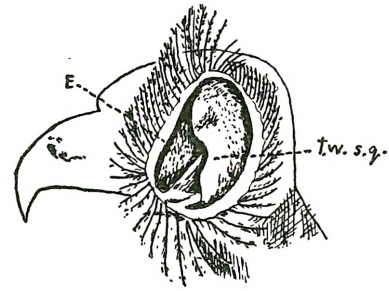

14 pav. Pelėdos lututės ausis (pagal Pycraft'ą)

Aprašydami paukščių klausos aparatą, norėtume pažymėti, kad vidinis ausies įtaisas, būtent, labirintas, be minėtos klausos funkcijos, turi dar kitą paskyrimą. Jis padeda gyvūnui išlaikyti kūno pusiausvyrą ir, be to, orientuotis erdvėje. Paukščiai, kuriems tyčia sužaloti labirinto apskritieji kanalai, neberanda reikiamos krypties ore.

Regėjimo organai. Paukščių akys yra pasiekusios aukštą tobulumo laipsnį, ir dėl to jų tyrimui paskirta labai daug mokslo darbų. Paukščių akys yra palyginti daug didesnės už bet kurių kitų stuburinių gyvūnų akis. Tačiau iš pirmo žvilgsnio to pastebėti negalima, nes didesnė akies dalis yra paslėpta giliai po oda. Dažniausiai paukščio akis turi nupiauto kūgelio pavidalą (16 pav.) su gaubtais pamatais. Į platųjį akies pamatą įeina optinis nervas. Iš esmės paukščio akis nesiskiria nuo kitų stuburinių gyvūnų akies, bet vis dėlto ji turi ir savotiškų įtaisų. Pavyzdžiui, akies išoriniame apvalkale, baltyminėje plėvėje dažnai randama kaulinių plokštelių, išdėstytų žiedu ir dengiančių viena kitą savo kraštais kaip čerpės stogą. Lyginant su žinduoliais, paukščių akiai būdinga tam tikra raukšlėta atauga, išaugusi iš tos vietos, kur optinis nervas įeina į akies ertmę. Ši atauga dėl savo išvaizdos vadinama vėduokle. Ji turi daug smulkių kraujagyslių. Manoma, kad vėduoklės paskirtis yra reguliuoti kraujo spaudimą stiklakūnyje ir taip pat jį maitinti, nes nuo jos eina daugybė smulkių ataugų į stiklakūnį; tos smulkios ataugėlės yra šukelių pavidalo ir atrodo, kad galėtų perdavinėti maistą stiklakūniui. Kiti tyrinėtojai (Kajikawa, 1923) teigia, kad vėduoklė esąs įtaisas stiklakūniui šildyti.

15 pav. Besiklausantis mažasis apuokas (pagal Heinroth'ą)

Paukščių vyzdžiai gali labai išsiplėsti ir labai susitraukti. Tuo savo gebėjimu akys prisitaiko prie šviesos. Šis reiškinys ypač gerai matomas ryškių spalvų akyse, pvz., vanagas, kėkštas; saulei šviečiant jų vyzdžiai pasidaro visai maži, o pritemus išsiplečia. Dar geriau galima stebėti vyzdžių susitraukimą, prie tamsoje esančios pelėdos staiga užžiebus elektros lemputę. Gyvų paukščių vyzdžiai bent dienos metu yra beveik sutraukti, bet užmušto paukščio vyzdžiai išsiplečia, ir tuo būdu akys visai pakeičia savo išvaizdą. Dėl vyzdžių paslankumo ir kitų tobulų įtaisų akies gilumoje paukščiai gali žiūrėti tiesiog į saulę. Kai kurių paukščių gebėjimas prisitaikyti prie šviesos ir tamsos yra nuostabus, pavyzdžiui, viena čiurlių rūšis, salangana, saulei šviečiant, gaudydama ore muses, staiga įskrenda į tamsias uolas kalnuose ir lengvai atranda savo lizdą, kuris neretai būna sukrautas per kelis šimtus metrų nuo uolos angos, t. y. visiškoje tamsoje. Kuriuo būdu salangana gali taip ūmai pritaikyti savo akį tamsai, orientuotis ir rasti savo lizdą, — dar neištirta. Tuo jos žymiai skiriasi, pvz., nuo žmogaus, kuris, iš oro patekęs į apytamsį trobesį, iš karto beveik nieko nemato ir tik po kelių minučių pradeda atskirti aplinkinius daiktus.

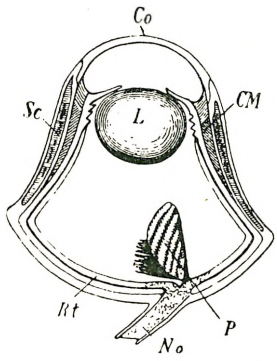

16 pav. Pelėdos akies išilginis piūvis: *CM* — blakstienotas kūnas; *Co* — raginė; *L* — lęšiukas; *No* — regimasis; *Rt* — tinkluotoji plėvė (retina); *Sc* — baltyminė plėvė; *P* — vėduoklė (pagal Claus'ą Grobbenn'ą Kühn'ą)

Palyginus su žmogumi, paukščiai turi tą ypatybę, kad jų akys merkiasi iš apačios į viršų, kitaip sakant, veikia ne viršutinis vokas, bet apatinis. Išimtį sudaro stručiai, papūgos, pelėdos ir kai kurie kiti paukščiai, bet vis dėlto miegodamos pelėdos pritraukia ir apatinį voką. Pelėdų vokai yra apšepę gerai išlavėjusiomis blakstienomis, o to neturi kiti paukščiai. Baltyminės plėvelės paukščių akyse paprastai nematyti, nes ji yra paslėpta po vokais, o matyti vien tik ragena. Tik grifai sudaro išimtį: aplink jų rageną matyti kelių milimetrų pločio oranžinės arba raudonos spalvos baltyminė plėvelė.

Be viršutinio ir apatinio voko, paukščiai turi dar trečiąjį voką, kitaip vadinamą mirkčiojamąja plėvele. Ji užtraukia akį nuo vidinio jos kampo (nuo snapo) iki išorinio kampo. Dažniausiai ji yra vaiski, bet kai kada balsva ir tada gali užtemdyti akį. Šį trečiąjį voką lengvai galima pamatyti, paliečiant vištai akį pirštu. Šio voko uždavinys yra valyti akies paviršių. Užtraukdamas akį, trečiasis vokas savo laisvuoju kraštu varo iki priešingo akies kampo tam tikrą kiekį gleivinio skysčio, kurį gamina čia esanti liauka (Harder'io liauka); o kai šis vokas grįžta į savo vietą, jis paskleidžia akies paviršiuje kitą vandeningą skystį, pagamintą išoriniame akies kampe esančios liaukos (ašarų liauka). Kai kurie paukščiai, pavyzdžiui, vištiniai, tik miegodami tikrai užsimerkia; šiaip jie mirkčioja vien trečiuoju voku. Trečiasis vokas mirkčioja net ir tada, kai kiti du vokai yra užsi-

merkę. Paukščiai mirkčioja labai dažnai, pvz., žvirblis iki 80 kartų per minutę, ypač saulei šviečiant.

Virškinamieji organai. Paukščių virškinamasis traktas turi nemaža ypatybių; be kita ko, paukščiai pasižymi tuo, kad neturi dantų; tai neabejojamai yra susiję su jų gebėjimu skristi. Iš tikrųjų, jei paukščiai turėtų dantis, jų žandai būtų daug stambesni, be to, reikėtų stiprių raumenų maistui kramtyti, o kartu su tuo būtų labiau išlavėję ir kiti galvos kaulai. Dėl to galva sudarytų sunkią kūno dalį, kuri, būdama toli nuo kūno centro, labai apsunkintų skridimą. Tiesa, kai kada snapo kraštuose yra smulkūs dantukai, bet tai nėra tikri dantys, o vien raginės ataugos, kilusios iš snapo apdangalo. Burnos ertmėje yra liežuvis, kuris gali būti įvairaus didumo ir pavidalo. Didžiausią liežuvį turi antys, žąsys; šių paukščių jis yra labai riebus ir savo šonuose turi dvi eiles ataugėlių, kurios kartu su snapo raginėmis plokštelėmis sudaro koštuvą. Vienas didžiausių Europos paukščių, pelikanas, turi mažytį, vos keturių milimetrų ilgio, liežuvėlį. Ilgiausią liežuvį turi genių šeimos paukščiai, ypač mūsiškė žalioji meleta. Jos liežuvis apvalus, smailiu, kietu raginiu galu; jo viduryje yra du labai ploni, lankstūs kaip spyruoklės kauleliai, kurie liežuvio viršūnėje susieina su trečiuoju kauleliu. Čia liežuvis sudaro lyg ilgą makštį, kuri tik pačioje viršūnėje yra suaugusi su minėtuoju trečiuoju kauleliu. Kai kauleliai paslenka į priekį, liežuvis toli iškišamas iš snapo, o kai jie pasitraukia atgal, liežuvis susitraukia. Žaliosios meletos liežuvis (17 pav.) yra toks

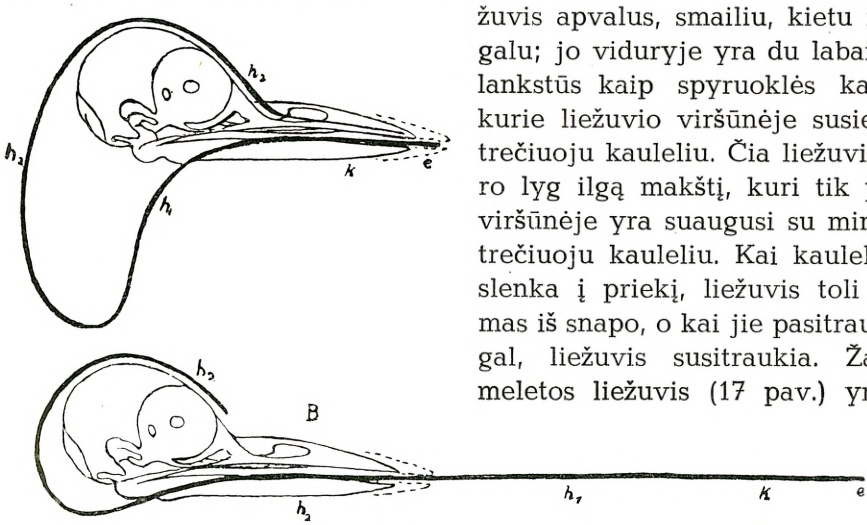

17 pav. Schema, rodanti žaliosios meletos liežuvio padėtį: *A* — įtrauktas liežuvis; *B* — iškištas; *e* — liežuvio galas; h_1, h_2 — tos pačios liežuvio ragučių sritys skirtingoje liežuvio padėtyje (pagal Hilzheimer'į)

ilgas, jog sutrauktos jo pamato šakutės sudaro kilpą, kuri nusileidžia po oda net į kaklą ir čia, kildama aukštyn, apkabina viršugalvį ir, įeidama į antsnapį, baigiasi netoli nuo jo galo. Išsikišęs šio paukščio liežuvis turi daugiau kaip 20 centimetrų ilgio. Savo liežuvį geniai vartoja įvairiais būdais, pvz., smulkiam vabzdžiui pagauti užtenka paliesti jį liežuviu; kadangi liežuvis visuomet apteptas lipniomis seilėmis, tai smulkūs vabzdžiai, vos tik paliesti, tuojau prie jo prilimpa. Be to, liežuvio gale yra atgal užlenkti šereliai, tad liežuvis gali veikti kaip kabliukas arba žeberklas.

Dauguma paukščių savo burnos ertmėje turi seilių liaukų; tik vandeninių paukščių šios liaukos yra nežymios, o pelikanas jų visai neturi. Vandeniniai paukščiai neturi seilių liaukų dėl to, kad, misdami žuvimis ir kitu slidžiu gleivėtu maistu, gali apsieiti be seilių. Atvirkščiai, visi paukščiai, mintą sausu maistu, ypač grūdlesiai, turi gerai išlavėjusias seilių liaukas. Jos yra išsidėsčiusios visoje burnos ertmėje ir žiotyse; pažymėtina pora stambių, ilgų liaukų gomuryje, atsiveriančių prieš pat antsnapio viršūnę *(glandulae maxillares)*, ir taip pat posnapio liaukos (18 pav.), esančios tarp abiejų apatinio žando pusių *(glandulae mandibulares)*. Pastarosios yra didžiausios, ypač didelės čiurlių šeimos paukščių. Čiurliai savo seilėmis sulipdo lizdo medžiagą, nes šios seilės-klijai ore greit kietėja. Azijos rytų kraštuose gyvena viena šios šeimos paukščių rūšis, vadinama salangana *(Collocalia)*, kuri visą lizdą sulipdo iš seilių; jis atrodo lyg kokia nedidelė gaubta šukelė, prikabinta prie uolos. Rytų kraštuose iš salanganų lizdų verdama šaltiena arba sriuba, ypač mėgstama kiniečių. Mūsų kregždės, maišydamos savo seiles su dumblu, irgi stato lizdus. Įdomu pažymėti, kad tiek salanganos, tiek ir langinės kregždės apatinio žando seilių liaukos nepaprastai padidėja tuo metu, kai jos krauna lizdą. Sukrovus lizdą, jos vėl sumažėja.

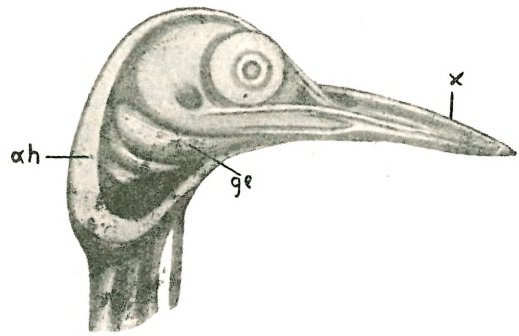

18 pav. Žaliosios meletos nulupta galva jos seilių liaukai (*gl*) ir liežuvio ragučiui (*ah*) parodyti; x — vieta, iki kur siekia antsnapy liežuvio ragutis (pagal Stresemann'ą)

Nepaprasto didumo būna genių poliežuvinė seilių liauka. Žaliosios meletos ji yra iki 7 *cm* ilgio ir užeina net ant pakaušio. Viena jos dalis gamina vandeningą, o kita — lipnų skystį. Šis skystis, paplitęs liežuvio paviršiuje, yra lyg klijai smulkiems vabzdžiams gaudyti.

Daugumos paukščių seilės yra gleivėtos — savo slidumu jos padeda praryti maistą. Kai kurių paukščių, pavyzdžiui, kirų, grifų, varnų, pasigamina tokia daugybė seilių, jog paukščiui, išvydus maistą, jos varva iš snapo. Grūdlesių paukščių seilės gali chemiškai pakeisti maistą (jos turi diastazinių fermentų savybes).

Baigdami burnos sienelių aprašymą, pažymėsime, kad daugelio paukščių jos esti ryškių spalvų, pvz., juodos (varnos), geltonos (strazdo), oranžinės (gegutės) ir kt. Šios ryškios spalvos turi ypatingą reikšmę jauniems paukščiams lizde, nes jų žiotys, ypač tamsoje, seniams yra ryškiai matomos ir palengvina juos lesinti. Tie paukščiai, kurie smulkina maistą, arba tie, kurie ryja smulkius maisto gabalus (geniai, čiurliai, musinukės), turi laibą stemplę. Kitų, atvirkščiai, stemplė esti plati, pavyzdžiui, garnių, kirų, kormoranų, — mat jie ryja didelius maisto gabalus, pavyzdžiui, žuvis. Kai kurių paukščių stemplė yra žymiai išsiplėtusi iš vienos pusės arba iš abie-

jų. Šis išsiplėtimas vadinamas gurkliu, arba gūžiu. Gurklys yra lyg sandėlis, į kurį paukštis sukiša maisto perteklių. Todėl jį turi beveik tik tie paukščiai, kurie ne visuomet ir ne visur apsčiai randa maisto, bet kai randa jo, tai paprastai daugiau, negu reikia, ir juo ne tik gali pasisotinti, bet dargi ir atsargą pasidaryti. Pavyzdžiu gali būti vanagai, sakalai, žvirbliniai paukščiai ir kt. Tačiau kai kurių paukščių, ypač vištinių ir karvelių, gurklys turi ir kitą reikšmę — jame maistas, veikiant tam tikriems fermentams, paruošiamas tolesniam virškinimui. Įrodyta, kad į karvelių gurklį šie fermentai atryjami iš skilvio. Matyti, kad šis maisto paruošimas yra jiems būtinai reikalingas, nes maistas ilgesnį laiką lieka gurklyje net ir tada, kai skilvis esti tuščias. Karvelių gurklys turi dar vieną labai savotišką paskirtį. Karveliams perint, nuo 8-tos perėjimo dienos iki 26-tos dienos išsiritus jaunikliams, tiek patino, tiek ir patelės gurklys žymiai pasikeičia: jo sienelės sustorėja, o tų sienelių ląstelės pasidaro taukuotos ir ima luptis; kartu visoje gurklio sienelėje žymiai padaugėja kraujo indų. Minėtosios taukuotos, į varškę panašios ląstelės naudojamos jaunikliams lesinti; tai yra tikras „paukščių pienas".

Stemplės sienelė paprastai išklota daugiasluoksniu epiteliu. Šis epitelis grūdlesių paukščių stemplėje esti plonas, o vabzdžialesių — labai storas ir stiprus. Šis reiškinys aiškinamas tuo, kad vabzdžialesiai paukščiai, rydami gyvus vabzdžius, turi pirmiausia apsisaugoti nuo įkandimų arba įgėlimų, taip pat ir nuo įvairių gailių skysčių, kuriuos išskiria vabzdžiai.

Skilvis (19 pav.) susideda iš dviejų dalių, kurių darbas nevienodas: viena (viršutinė) dalis vadinama priešskilviu, arba liaukiniu skilviu, antra (apatinė) vadinama raumeniniu skilviu. Liaukinis skilvis yra dažniausiai verpsto pavidalo ir, kaip rodo jo pavadinimas, turi gausiai liaukų. Šios liaukos yra dviejų rūšių: vamzdiškos ir kekinės. Vamzdiškos liaukos gamina tam tikrą elastingą skystį, kuris liaukinio skilvio sieneles apsaugo nuo sužeidimų; kekinės liaukos išskiria iš savęs virškinantį skystį (peptininis fermentas), kuris veikia labai stipriai, pvz., plėšriųjų paukščių, jog jame ištirpsta stambūs kaulai ir žuvų ašakos. Kiti paukščiai išvemia kaulus, plunksnas, vabzdžių šarvus ir kitas sunkiai virškinamas dalis (pelėdos, vanagai, kirai, lėliai ir kt.), arba šios dalys skilvyje sutrinamos ir išeina su išmatomis.

Raumeninis skilvis mažai tesiskiria nuo liaukinio skilvio tų paukščių, kurie minta lengvai virškinamu maistu, pvz., žuvimis, mėsa. Tokius skilvius turi pelėdos, gegutės, narai; čia jis sudaro liaukinio skilvio tęsinį. Kas kita paukščiai, mintą grūdais arba šarvuotais vabzdžiais. Jų raumeninio skilvio sieneles sudaro galingas raumenų ir sausgyslių sluoksnis. Pavyzdžiu gali būti višta, kurios skilvis yra lęšio pavidalo ir glūdi kūne taip, kad abudu lęšio šonai eina lygiagrečiai su paukščio šonais. Kiekviename skilvio šone pastebimas balsvas žvilgąs laukelis, sudarytas iš saus-

gyslių, o nuo jo lyg iš centro išeina spinduliškai sutvarkyti raumenų plaušai į skilvio kraštus. Be to, yra stiprus rato pavidalo raumuo, sudaręs skilvio apskritimą. Tokių paukščių skilvis esti viduryje išklotas labai

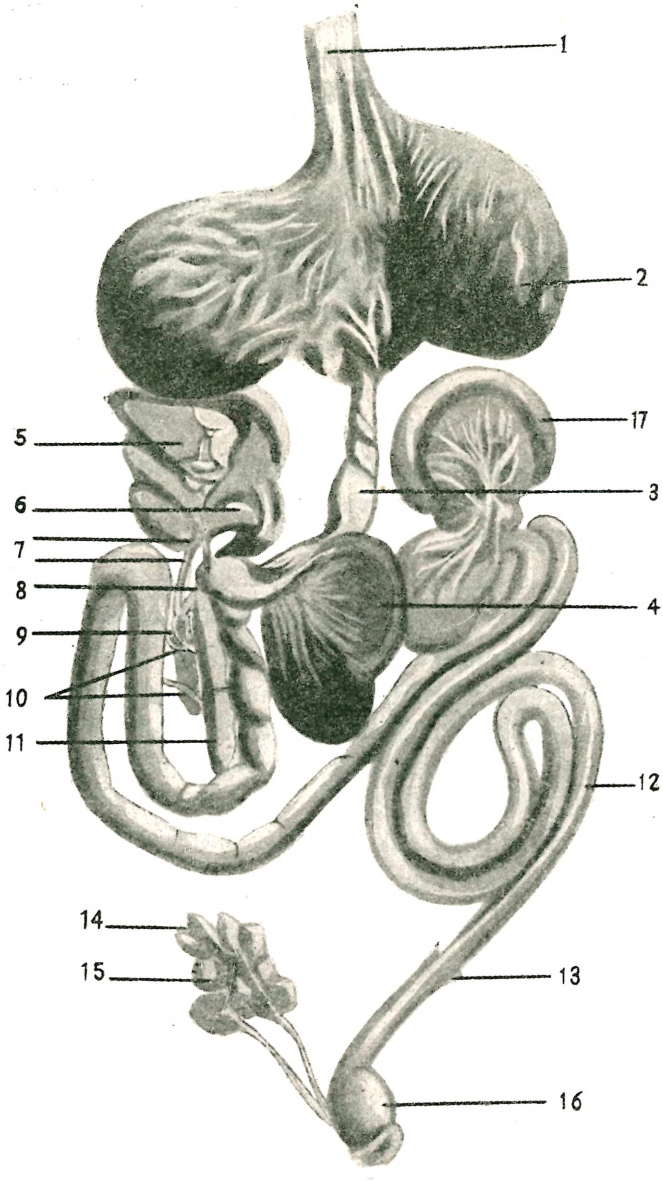

19 pav. Karvelio patino virškinamieji organai: *1* — stemplė; *2* — gurklys; *3* — liaukinis skilvis; *4* — raumeninis skilvis; *5* — kepenys; *6* — blužnis; *7* — abu tulžies latakai; *8* ir *11* — kasa; *9* ir *10* — kasos latakai; *12* — žarna; *13* — aklosios žarnos; *14* — sėklidės; *15* — inkstai; *16* — kloaka; *17* — žarna su pasaitu (pagal Schimkewitsch'ių)

tampria, patvaria plėve, kurią lengvai galima matyti ir išlupti, perpiovus vištos skilvį. Šią plėvę pagamina tam tikros vamzdiškos liaukos skilvio sienelėje. Jos vaidmuo — apsaugoti sienelę nuo sužeidimų. Periodiškai nudėvėta plėvė nusilupa ir išvemiama (pvz., kuolingos, gegutės) arba suyra gabalais ir išeina su mėšlu.

Raumeninis skilvis veikia lyg girnos: jis savo judesiais maistą sutrina, sumala. Aišku, kodėl raumeninis skilvis yra ypač reikalingas grūdlesiams, kurie kitaip negalėtų susmulkinti tokio kieto maisto kaip grūdai. Kad geriau sumaltų prarytąjį maistą, paukščiai prisiryja įvairių kietų daiktų, pvz., akmenukų. Šie akmenukai, malami skilvyje kartu su maistu, turi maždaug tokią paskirtį kaip žvėrių dantys. Kartais tenka stebėtis, kokių tik daiktų paukščiai nepraryja. Vištų skilvyje dažnai randama vinių, stiklo gabaliukų, visokių geležgalių, o vieną sykį esu radęs pasagos gripą. Pabuvę skilvyje, šie daiktai nuo trynimo nudyla taip, jog, pvz., stiklo gabaliukai visai nustoja aštrių kampų, o geležiniai daiktai gražiai nusipoliruoja. Savo gebėjimu ryti ir iš dalies virškinti kietus daiktus ypač pasižymi stručiai, kurių mėšle zoologijos soduose ne kartą buvo randami ne tik raktai, bet ištisi raktų ryšuliai. Jei paukštis negali pakeisti prarytų kietų daiktų, jie pasilieka jo skilvyje ištisus mėnesius ir pagaliau nudilę jų likučiai išmetami pro snapą arba pro išeinamąją angą. Negaudamas akmenukų, paukštis sulysta ir pagaliau miršta. Buvo patirta (Jacobi, 1900), kad akmenukų pareikalavimas keičiasi pagal metų laikus; pvz., varnos žiemos metu reikalauja daugiau akmenukų, negu vasarą (gal dėl to, kad žiemą jos daugiau minta grūdais, o vasarą gyvuliniu maistu).

Iš skilvio išeina laiboji žarna. Jos pradinė atkarpa, vadinama dvylikapiršte, sudaro kilpą, kurioje yra kasa — ilga, balsvos arba rausvos spalvos liauka; jos latakai atsiveria į žarną. Aukščiau skilvio, didesne savo dalimi dešinėje pusėje, yra kepenys, iš kurių tulžis dviem latakais patenka į laibąją žarną. Vienas tų latakų, vos tik išėjęs iš kepenų, išsiplečia, sudarydamas tulžies pūslelę. Nuo tulžies pareina ir geltonoji plėvės spalva, kuri iškloja vidinę raumeninio skilvio sienelę. Tulžies pūslelės kai kurie paukščiai, pavyzdžiui, karveliai, stručiai ir kt., neturi. Laiboji žarna besivingiuodama užima didesnę dalį pilvo ertmės ir pagaliau, persismaugusi vienoje vietoje, pereina į storąją žarną. Pastaroji prasideda dviem ataugomis, kurios vadinamos aklosiomis žarnomis; jos kartais, ypač tetervinų, virbių ir kitų šios šeimos paukščių, esti tokios ilgos, jog prilygsta visam žarnos ilgiui; kartais jos esti trumputės (karvelių), o kai kada visai išnykusios. Jų reikšmė iki šiol neišaiškinta. Vištinių paukščių jos esti pripildytos gana skystos tamsios spalvos masės. Žarnoms išsituštinus dešimt kartų, aklosios žarnos išsituština vieną kartą. Aklųjų žarnų mėšlas labai skiriasi nuo paprasto mėšlo, o ypač pasižymi stipriu savotišku kvapu. Kaip tik tuo aiškinama, kodėl medžioklinis šuo kartais suuodžia kurapkas labai iš toli, o kartais nepajunta jų ir mažu atstumu: jei greta kurapkų guli jų aklųjų žarnų mėšlas, šuo suuodžia iš labai toli; priešingai, nesant šio mėšlo arba esant tik žarnų mėšlui, šuo blogiau suuodžia kurapkas.

Kaip ir žinduoliai, paukščiai turi porinę skydinę liauką *(glandula thyreoidea)* ir užkrūčio liauką *(glandula thymus)*. Pirmoji yra ovalo pavidalo,

aukščiau širdies, prisiglaudusi prie dviejų arterijų (karotidų). Užkrūčio liauka taip pat dviguba, bet gerai išlavėjusi tik tol, kol paukštis nėra galutinai suaugęs. Ji panaši į vietomis nutrauktą grandį kiekvienoje kaklo pusėje.

Kvėpavimo organai. Palyginus su kitais stuburiniais gyvūnais, paukščio kvėpavimo organai turi gana daug savybių. Kvėpuojamoji gerklė, arba trachėja, sudaryta iš kremzlinių žiedų, sujungtų tarp savęs tampriu audiniu. Įvairių paukščių kvėpuojamosios gerklės ilgis ir forma labai nevienodi. Dažniausiai ji esti trumpesnė už kaklą, pvz., žvirblinių paukščių; kitų ji yra už kaklą ilgesnė ir, net kaklui išsitiesus, ji sudaro vingį, pvz., gervės arba gulbės trachėjos vingiai yra net krūtinkaulio keteroje. Kai kurių paukščių trachėja (20 pav.) išsiplėtusi viduryje verpsto pavidalu. Įėjusi į krūtinės ertmę, o kartais prieš įeidama į ją, trachėja dalijasi į dvi šakas — bronchus. Jie sudaryti panašiai kaip trachėja, bet jų kremzliniai žiedai neištisiniai, ir tuo būdu bronchų šonuose susidaro lyg langeliai, užtraukti plona plėvele. Paskutiniai trachėjos žiedai (giesminiukų nuo 3-jo iki 6-jo) būna šiek tiek pakitę ir tarp savęs suaugę; prie jų priaugę „balsiniai" raumenys. Šie suaugę trachėjos žiedai sudaro vadinamąjį būgną. Pirmieji bronchų žiedai taip pat yra pakitę. Toje vietoje, kur susieina vidinės bronchų sienelės, yra trikampės prizmės pavidalo kaulelis *(pessulus)*, o nuo jos viršutinės briaunos į būgną įeina plėvė *(membrana semilunaris)*, būgno ertmę dalijanti į dvi simetriškas puses.

20 pav. Didžiojo dančiasnapio kvėpuojamoji gerklė: kairėje patelės, dešinėje patino; matyti savotiškas patino balso aparatas (pagal Heinroth'ą)

Aprašytoji pakitusi trachėjos ir bronchų dalis ir sudaro balso aparatą. Taigi tas aparatas yra ne trachėjos viršutinėje dalyje, kaip kad yra žmogaus ir kitų žinduolių, o jos apatinėje dalyje ir bronchuose. Toks balso aparatas, kaip čia aprašytas, yra giesminiukų paukščių, bet kitų paukščių jis gali būti dar labiau pakitęs. Tarp mūsų krašto paukščių tuo atžvilgiu pažymėtinos kai kurios antys, labiausiai klykuolė ir didžioji antis, bei dančiasnapiai. Jų būgnas yra nepaprastai didelis, nesimetriškos, kaulinės pūslės pavidalo, su plėviniais langeliais. Tokius ypatingus balso aparatus turi tik patinai, ir dėl to jų balsas skiriasi nuo patelių balso.

Paukščių plaučiai, palyginus su žinduolių plaučiais, yra maži, jie užima tik nedidelę krūtinės ertmės dalį nugaros pusėje, kur jie yra įsispraudę tarp šonkaulių ir prisiglaudę prie stuburo. Į juos įeina bronchai. Tačiau plaučių mažumą išlygina dviejų rūšių įtaisai: vienas — tai didelis oro apytakos tinklo tobulumas, antras — papildomi, tik paukščių teturimi kvėpavimo organų įrengimai, vadinamieji oro maišai.

Oro maišai (21 pav.) susidaro šiuo būdu: kai kurios bronchų šakos plaučiuose nesibaigia aklinai, kaip kad esti kitų stubūrinių, bet, išėjusios iš plaučių, išsiplečia maišo pavidalu. Šie maišai turi plonas plėvines vaiskias sieneles. Skrodžiant paukštį, paprastai šios sienelės dėl savo plonumo suplyšta, ir dėl to ištisą oro maišą pamatyti sunku; bet aiškiai matyti, kad jų ertmė sudaro tuščias vietas tarp įvairių organų. Įvairių paukščių oro maišų skaičius ir didumas labai nevienodi, pvz., didžiosios laukinės anties kūne yra du maišai kaklo šonuose, vienas maišas po raktikauliais, du maišai po didžiaisiais krūtinės raumenimis, du maišai aplink širdį ir kepenis, du maišai iš abiejų skilvio pusių ir du užpakalyje, pačiame liemens gale. Dauguma paukščių kaulų pripildyti oro, kuris patenka į juos iš oro maišų ataugų, įsiskverbusių į kaulą. Kai kurių paukščių oro maišų ataugos yra po oda. Pavyzdžiui, vieno atogrąžų paukščio *(Dichoceros bicornis)* beveik visame kūne iki sparnų ir pirštų galų susidaro didelė, oro pripildyta ertmė. Tuo būdu oda prie kūno priaugusi vien tik ant galvos ir uodegos, be to, išilgai nugaros ir išilgai krūtinės vidurinės linijos. Taip yra pelikano kūne, kur tarp odos ir kūno yra daugybė smulkių oro pūslelių. Šio paukščio (jis yra maždaug gulbės didumo) oro maišų sistema yra tokia talpi, jog prancūzų zoologas Milne Edwards išspaudė iš jos $10^1/_2$ litro oro.

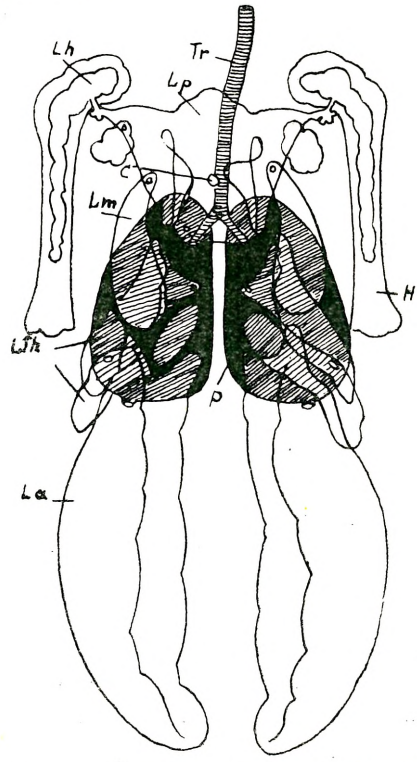

21 pav. Karvelio kvėpavimo organai (schema): *H* — peties kaulas; *La* — pilvinis oro maišas; *Lh* — oro maišas peties kaule; *Lp* — vidurinis oro maišas, susisiekiantis su peties kaulo maišu; *Lth* — liemens oro maišas; *P* — plaučiai; *Tr* — kvėpuojamoji gerklė (pagal Claus'ą, Grobben'ą, Kühn'ą)

Net ir smulkiausios bronchų šakutės neužsibaigia aklinai: visos jos jungiasi viena su kita ir tuo būdu oras bet kuria linkme gali judėti plaučiuose, niekur nesustodamas. Nugaros pusės bronchų šakos ima orą, o pilvo pusės šakos atiduoda jį. Į šį oro takų ratą yra įjungta visa oro maišų sistema. Vieni oro maišai jungiasi su nugaros bronchų šakomis, iš kurių ima orą (inspiratoriniai maišai), kiti atiduoda jį plaučiams (ekspira-

toriniai maišai). Vieni su kitais maišai susisiekia ir sudaro orui kelią, bet šis kelias, reikalui esant, gali būti uždarytas. Paukščiui, suspaudžiant čia vieną, čia kitą oro maišą, oras pereina iš vieno į kitą ir taip pat į plaučius. Tuo būdu paukščiui ir nekvėpuojant oras kelis kartus gali pereiti per jo kvėpavimo organus ir galutinai atiduoti deguonį. Dėl šio įtaiso vandeniniai paukščiai gali labai ilgai išbūti po vandeniu (kai kurios antys iki 15 minučių). Iš to taip pat suprantama, kodėl paukščių kvėpavimo dažnumas yra retas, pvz., pelikanas kvėpuoja 4 kartus per minutę, grifai apie 6 kartus, višta 18 ir t. t. Čia paminėtas svarbiausias oro maišų vaidmuo, bet jie turi ir kitą pobūdį. Pavyzdžiui, kaulai, vietoj čiulpų pripildyti oro, esti daug lengvesni, o tai turi didelę reikšmę paukščiui pakilti. Taip pat kaulų atsparumas lenkimo atžvilgiu yra didesnis. Be to, dėl oro tarpų tarp kitų organų, ypač tarp raumenų, žymiai sumažėja trynimasis, o tokių paukščių, kaip „kvailys" arba sula (jie krinta iš didelio aukščio į vandenį), dėl oro maišų tarp odos ir raumenų sušvelnėja smūgis, krintant į vandenį. Taip pat oro maišai reguliuoja kūno temperatūrą; mat šiais maišais nuolat srovena oras, ir tuo būdu jie veikia kaip ventiliatoriai, o funkciniu atžvilgiu jie pavaduoja prakaito liaukas, kurių paukščiai neturi. Ir atvirkščiai, reikalui esant, jie gali šildyti aplinkines kūno dalis, pvz., per didelius šalčius paukščiai įkvepia daug oro.

Ypač išlaveję oro maišai vandeninių paukščių ir jų reikšmė šiems paukščiams labai didelė. Jau minėtasis zoologas Milane Edwards, pripūtęs pro trachėją į negyvą pelikaną 4,15 *l* oro, nustatė, kad jo kūnas neskęsdamas galėjo išlaikyti 10,5 *kg* svorį. Kitas garnių giminės paukštis *(Agamia agami)* nepripūstas oro svėrė 950 *g* ir galėjo išlaikyti mažiau kaip 50 *g* svorį, o pripūstas oro išlaikė 400 *g* svorį. Šia savybe labai naudojasi vandeniniai paukščiai. Pripildę savo maišus oro, jie plaukioja virš vandens; bet, reikalui esant, pvz., ištikus pavojui, kaip kad esti pašautai ančiai ar narui, paukštis „apsiskandina", t. y. plaukia taip giliai pasinėręs į vandenį, jog matyti tik siaura nugaros dalis ir kaklas.

Širdies ir kraujagyslių sistema. Ši paukščių (22 pav.) sistema mažai tesiskiria nuo žinduolių ar roplių širdies ir kraujagyslių sistemos. Bet vis dėlto ši paukščių sistema yra savotiškai patobulėjusi ir prisitaikiusi skraidymui. Pirmiausia jų širdis, palyginus su kitais gyvūnais, yra daug didesnė. Šis reiškinys suprantamas turint galvoje paukščių medžiagų apykaitos spartumą. Be to, mažųjų paukščių širdis proporcingai didesnė už didžiųjų. Šiuos santykius galima suprasti atsižvelgiant į tai, kad mažų kūnų paviršius, palyginus su jų mase, yra proporcingai didesnis, negu didelių; dėl to maži kūnai išskiria daugiau šilumos, negu dideli. Antai, Munk'o apskaičiavimu, paukščiai per vieną valandą vienam savo svorio kilogramui išskiria šilumos: antis — 6 kalorijas, karvelis — 10, žvirblis — 35 kalorijas. Vištvanagio (kuris sveria 1200 *g*) širdis sudaro apie 0,86 procento jo kūno svorio, o daug mažesnio paukštvanagio (apie 125 *g* svoris) širdis sudaro jau 1,2 procento. Tačiau ir vienodo dydžio paukščiai gali turėti nevienodo didumo širdis, ir šis santykis pareina nuo paukščio gyvenimo būdo, o ypač nuo jo paslankumo. Štai trys maždaug vienodo svorio (apie 200 *g*) paukš-

čiai: kėkštas, pelėsakalis ir skėtsakalis. Negreito kėkšto širdis sudaro 0,934% bendro svorio, greitesnio pelėsakalio — 1,19%, o greičiausio skėtsakalio — 1,7% (R. Hesse). Širdies plakimo dažnumas taip pat priklauso nuo paukščio dydžio: didžiųjų paukščių širdis plaka rečiau, mažųjų dažniau; pvz., kurkės (8750 *g* svorio) širdis plaka 93 kartus per minutę, vištos (1980 *g* svorio) 312 kartų, naminės anties (2304 *g*) 212 kartų, laukinės an-

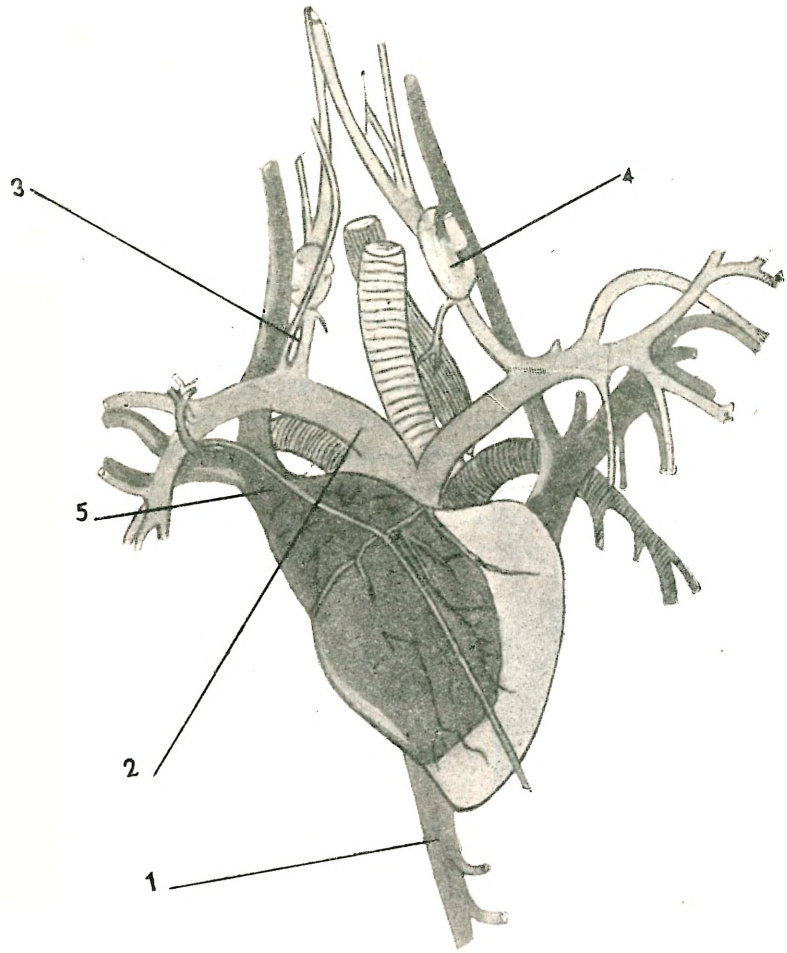

22 pav. Gulbės nebylės širdis: *1* — aorta; *2* — bevardė arterija; *3* — karotida; *4* — skydinė liauka; *5* — viršutinė tuščiavidurė vena (pagal H. Gadow'ą)

ties (755 *g*) 317 kartų, žvirblio (30,5 *g*) 460 kartų. Iš to matyti, kad mažų paukščių širdis turi atlikti sunkesnį darbą, kad palaikytų reikiamą kūnui šilumą.

Aplamai paukščių kūno temperatūra yra aukštesnė, negu žinduolių. Vidutiniškai ji yra lygi 42,2°C. Aukščiausią temperatūrą turi viena P. Amerikos paukščių grupė, vadinama tyranais; jų temperatūros vidurkis yra 43,4°, o kartais net 44,8°C. Dienos metu aukščiausia paukščių temperatūra

yra pavakary, o pelėdų — nakties pabaigoje. Aplamai patelių temperatūra kiek aukštesnė, negu patinų, bet čia pasitaiko ir išimčių, pvz., garniai ir tilvikai. Pažymėtina, kad kai kurių tilvikų patinai daugiausia arba išimtinai peri kiaušinius. Jauni paukščiukai, ypač tie, kurie išsirita iš kiaušinių pliki, dar neturi įtaisų kūno temperatūrai reguliuoti. Jie gali smarkiai nukentėti ne tik nuo šalčio, bet ir nuo betarpiško saulės spindulių veikimo, ir senių reikšmė reguliuojant jų kūno šilumą yra labai didelė.

Šalinamieji organai. Inkstai (23 pav.) užima panašią vietą, kaip ir plaučiai: jie yra įsispraudę į dubenį, todėl jų paviršiuje yra žymūs dubens nelygumai — dubens kaulų atspaudai. Dviem latakais šlapimas nuteka į tiesiosios žarnos išplėstąją dalį, vadinamąją kloaką. Paukščių šlapimas sudarytas ne iš šlapalo kaip žinduolių, bet iš šlapimo rūgšties (neskaitant fosfatų, kreatino, druskos rūgšties ir kt.). Kol šlapimo rūgštis yra dar išvedamuosiuose latakuose, ji yra tirpalas, bet kai tik šlapimas patenka į kloaką, tirpalo vanduo įsisiurbia į sieneles ir tuo pačiu tirpalas sutirštėja, o kartu dalis šlapimo rūgšties iškrinta iš tirpalo nuosėdų pavidalu. Šios nuosėdos ir sudaro tą baltą apvalkalėlį, kuris gaubia paukščių mėšlo kamuolį, o vanduo, įsisunkęs į žarnos sienelę, eina vėl į bendrą medžiagų apykaitą. Toks vandens taupymas paukščių organizme yra suprantamas, turint galvoje, kad šlapimo rūgščiai ištirpti reikia labai daug vandens. Iš to taip pat aišku, kodėl paukščiai neturi šlapimo pūslės. Dėl vandens taupymo kai kurie Saharos paukščiai vabzdžialesiai ištisus mėnesius apsieina be vandens (Lynes, 1925).

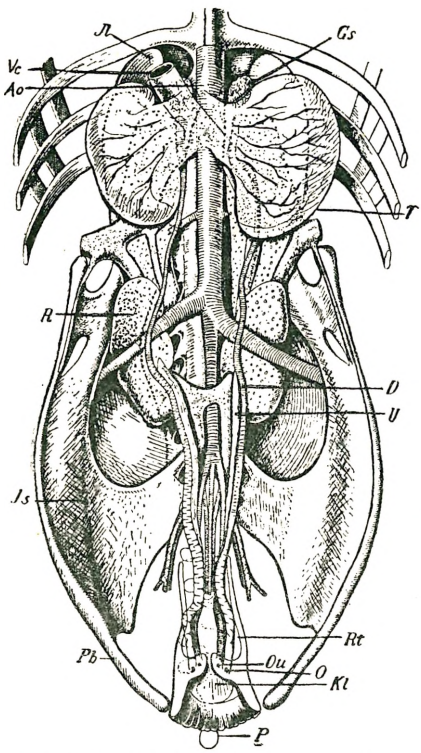

23 pav. Gaidžio lytiniai organai. *Ao* — aorta; *D* — sėklos latakai; *Gs* — antinkstinė liauka; *Il* — klubų kaulas; *Is* — sėdimasis kaulas; *Kl* — kloaka; *O* — sėklos latako anga; *Ou* — šlapimo latako anga; *P* — uodegos kaulas; *Pb* — gaktos kaulas; *R* — inkstai; *Rt* — tiesioji žarna; *T* — sėklidės; *U* — šlapimo takai (pagal Freund'ą iš Claus'o Grobben'o Kühn'o)

Lytiniai organai. Vyriškų lytinių organų pagrindinė dalis yra sėklidės *(testes)*. Jos esti apvalios arba pailgos, glūdi pilvo ertmėje, greta inkstų. Lytinės ramybės metu jos esti mažos, mažų paukščių vos įžiūrimos, bet, artėjant veisimosi laikotarpiui, jos brinksta ir pagaliau užauga tokios, jog yra aiškiai matomos tarp kitų vidaus organų. Pavyzdžiui, žvirblio sėklidės veisimosi laikotarpiu užauga tokios, jog pasidaro 200—300 kartų sunkesnės, negu kad buvo prieš tai, o tūris padidėja net 1127 kartus. Tuomet sėklidėse susidaro labai daug spermatozoidų (24 pav.), pvz., karvelio viename sėklos metinyje (ejakuliate) priskaitoma (pagal Amantea,

1925) apie 200 milijonų spermatozoidų, o gaidžio po 40 ramybės valandų — apie 4 milijardus.

Sėklos iš kūno išeina dviem latakais, kurie, prasidėję nuo sėklidžių, kitu galu atsiveria į kloaką. Dauguma paukščių neturi specialių vyriškų apvaisinimo organų, ir sėklos padengimo momentu betarpiškai patenka iš patino kloakos į patelės kloaką. Išimtį sudaro tik žąsys, antys, gulbės ir kiti šios giminės paukščiai. Jų patinai turi ilgoką iškišamą apvaisinimo organą *(penis)*.

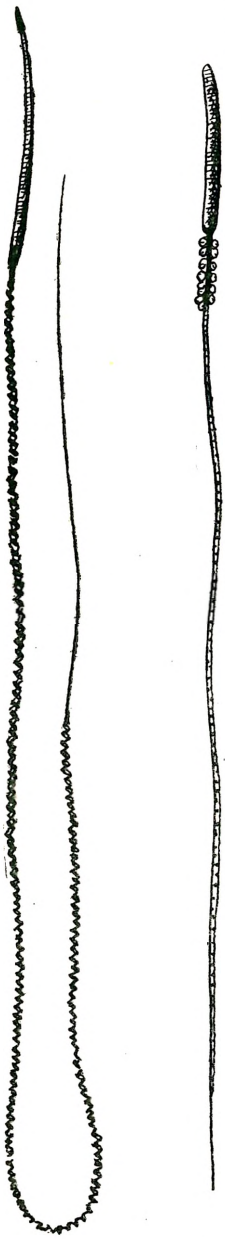

24 pav. Karvelio ir kiro spermatozoidai (pagal Retzius'ą iš Stresemann'o)

Patelės lytinių organų (25 pav.) svarbiausia dalis yra kiaušidė *(ovarium)*. Nuo kitų stuburinių gyvūnų paukščiai skiriasi ir tuo, kad jų gerai išlavėjusi tik viena kiaušidė, o antra neišlavėjusi, dažniausiai ir visai sunykusi. Tuo būdu paukščių patelės lytiniai organai yra vienoje, būtent, kairiojoje kūno pusėje. Kiaušidė yra plokštelės pavidalo ir iš dalies pridengia inkstą. Artėjant veisimosi laikotarpiui, jos paviršiuje iš pradžių atsiranda maži gauburėliai — kiaušinių užuomazgos, arba oocitai. Jų esti paprastai kelis kartus daugiau, negu paukštis padeda normaliai kiaušinių per vieną pavasarį. Šios užuomazgos sparčiai auga, vis daugiau iškildamos į kiaušidės paviršių taip, jog kiaušidė pagaliau pasida-

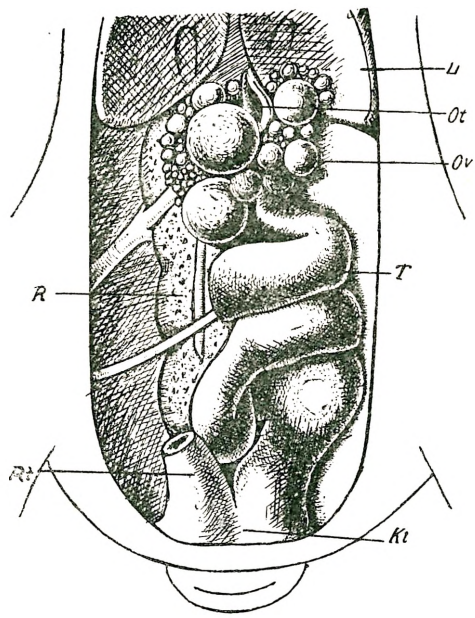

25 pav. Vištos lytiniai organai: *Kl* — kloaka; *L* — plaučiai; *Ot* — dėčių piltuvėlis; *Ov* — kiaušidė; *R* — inkstai; *Rt* — tiesioji žarna; *T* — dėtys (pagal Claus'ą, Grobben'ą, Kühn'ą)

ro panaši į nevienodo didumo uogų kekę, kurioje kiekvienas oocitas, panašus į atskirą uogą, yra apgaubtas plėvele, vadinama folikulu. Kiaušiniai iš kūno išeina pro dėtis *(oviductus)*. Tai yra ilgokas latakas kairiojoje kūno pusėje. Vienas jo galas yra išsiplėtęs piltuvo pavidalu kiaušiniui priimti, o kitas galas atsiveria į kloaką. Ramybės laikotarpiu dėtys sudaro nelengvai įžiūrimą organą; veisimosi laikotarpiui artėjant, jos smarkiai užauga, pvz., vištos dėčių tūris padidėja 50 kartų, o jų ilgis iš 18 *cm* pasiekia 60 *cm*. Subrendusios dėtys susideda iš šešių aiškių dalių: pirmoji — jau minėtasis piltuvas, antroji — aiškiai persismaugusi — kaklelis, trečioji — baltyminė dalis, ketvirtoji — sąsiauris, penktoji — kevalinė dalis, šeštoji — vagina, atsiverianti į kloaką (26 pav.).

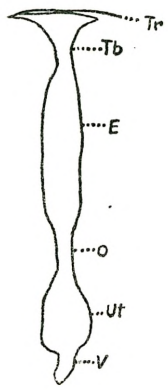

26 pav. Dėčių schema: *Tr* — piltuvėlis; *Tb* — kaklelis; *E* — baltyminė dalis; *I* — sąsiauris; *Ut* — kevalinė dalis; *V* — vagina (pagal Giersberg'ą iš Stresemann'o)

Kiaušinis ir paukščiuko vystymasis. Oocitas atrodo kaip rutulys, vien iš trynio tesudarytas. Suaugus vienam oocitui, prie jo priartėja dėčių piltuvas, stipriai jį apkabina ir traukia atgal. Nuo to folikulas plyšta, ir oocitas, atsipalaidavęs iš kiaušidės, atsiduria dėtyse. Čia po tam tikrų pakitimų oocito branduolyje oocitas virsta kiaušiniu ir apvaisinamas spermatozoido, kuris patenka į dėtis padengimo metu. Iš pradžių jaunas kiaušinis neturi nei baltymo, nei kevalo. Baltymas yra baltyminės dėčių dalies sienelės gaminys (sekretas). Jį kiaušinis įgauna eidamas pro dėčių baltyminę dalį. Šioje dėčių dalyje taip pat iš tirščiausio baltymo susidaro du vytuliai, kuriais trynys yra pririštas prie abiejų kiaušinio ašigalių. Šie du vytuliai *(chalazae)* prilaiko trynį kiaušinio viduryje ir tuo apsaugo jį nuo sukrėtimų ir sužalojimų (27 pav.). Po trijų valandų (vištos) kiaušinis pereina į sąsiaurį, kuriame įgauna du labai plonus, lyg ploniausias tinklas, plaušėtus apvalkalus; jie bukajame kiaušinio gale persiskiria ir sudaro oro pripildytą ertmę — pūčką. Ši ertmė iš pradžių būna labai nežymi, bet vėliau, kiaušinio vandeniui garuojant, pasidaro didesnė. Kevalinėje dėčių dalyje kiaušinis apsigaubia kevalu. Pastarasis susideda iš kalcio druskų (kalcio karbonato) ir turi daugybę smulkių kanalėlių, kurie laisvai praleidžia orą į vidų (vištos kiaušinis jų turi apie 7600).

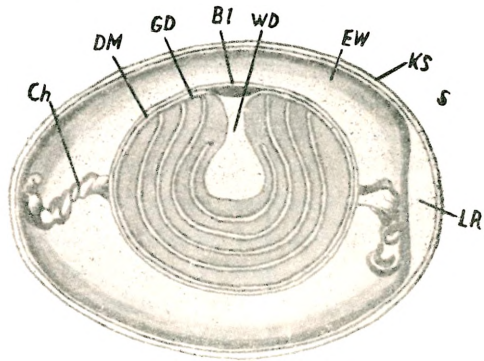

27 pav. Neužperėtas vištos kiaušinis: *BI* — gemalo vieta; *Ch* — vytulys; *DM* — trynio plėvė; *EW* — baltymas; *GD* — geltonasis trynys; *KS* — lukštas; *LR* — oro kamera; *S* — baltyminė plėvė; *WD* — baltasis trynys (pagal Hilzheimer'į)

Daugelis paukščių deda baltus kiaušinius, pavyzdžiui, geniai, pelėdos, žalvarnės, karveliai. Kiti,

kaip žvirbliniai, plėšrieji, kirai, tilvikai, deda spalvotus kiaušinius. Dažniausiai pagrindinė kevalo spalva esti melsva arba gelsva, išmarginta įvairių atspalvių durpinėmis dėmėmis; pastaroji spalva pareina nuo tam tikros medžiagos (ooporfirinas), kuri susidaro iš suirusių raudonųjų kraujo kūnelių, patekusių į dėtis. Iš jų susiformuoja mažesni arba didesni gumulėliai, kurie, prilipdami prie kevalo, sudaro taškus ir dėmes. Kadangi kiaušinis eina dėtimis laibgaliu į priekį, o plačiausioji kiaušinio dalis yra netoli bukojo galo, tai čia tamsusis raštas yra labai tirštas ir sudaro dažnai ištisą dėmių vainiką. Kiaušinis yra padedamas tuo būdu, kad paskutinė dėčių dalis, t. y. vagina, išsiverčia į kloaką ir net pro kloaką laukan. Daugumos paukščių kiaušinis paskutiniu momentu apsisuka ir padedamas bukuoju galu. Vištų kiaušinis atsiskiria nuo kiaušidės ir esti padedamas per 20—24 valandas, karvelių — maždaug per 41 valandą. Tačiau paukščiai gali sulaikyti kiaušinį savo dėtyse iki tam tikro momento. Šis gebėjimas turi didelę reikšmę, pvz., gegutėms, kurios turi sulaukti tinkamo momento, kad galėtų padėti kiaušinį į svetimą lizdą.

Net ir vienodo didumo paukščiai deda įvairaus didumo kiaušinius. Štai keletas paukščių, kurių svoris yra vienodas, — visi jie sveria po 100 gramų:

gegutės kiaušinis sveria	3 *g*
putpelės kiaušinis sveria	7 *g*
smilginio strazdo kiaušinis sveria	7 *g*
apuokėlio kiaušinis sveria	12 *g*
perkūno oželio kiaušinis sveria	17 *g*

Kiaušinio baltymas ir trynys yra maistas paukščiuko gemalui. Kuriuo būdu paukščiukas baltymą sunaudoja, dar nėra tiksliai išaiškinta. Trynys sunaudojamas tuo būdu, kad ant jo paviršiaus susidaręs paukščiuko gemalas savo pilvu yra su juo suaugęs (28 pav.). Vėliau tarp paukščiuko ir trynio susidaro virkštelė, pro kurią trynio grūdeliai patenka į paukščiuką. Susijungimo vietoje vėliau susidaro bamba (29 pav.). Paukščiukui augant, trynio maišelis darosi vis mažesnis, nes trynys yra nuolat naudojamas. Pagaliau, kai trynio maišelis ima nykti, paukščiukas prasikala. Tačiau ir išsiritęs paukštelis dar turi nedidelę trynio atsargą, lygią $^1/_3$—$^1/_7$ to kiekio, kuris buvo kiaušinyje. Šios atsargos jam gali pakakti maždaug vienai parai. Todėl išsiritę viščiukai pirmą parą nelesa. Paukštininkystėje tuo naudojamasi, kai reikia siųsti toli veislinius viščiukus. Šis dalykas buvo žinomas net senovės egiptiečiams.

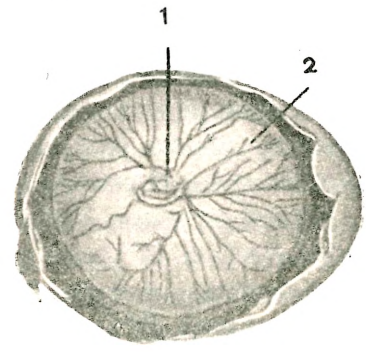

28 pav. Vištos kiaušinis 5-tą perėjimo dieną; vidury matyti gemalas: *1* — alantojus; *2* — kraujo indai trynio paviršiuje (pagal Kerr'ą iš Stresemann'o)

Suaugęs kiaušinyje paukščiukas suplėšo visus jį gaubiančius plėvinius apvalkalus ir iškiša savo snapą į bukąjį kiaušinio

galą, kur yra oro ertmė. Šiuo oru jis pradeda kvėpuoti ir paskui prakala kevalą. Tam tikslui jis pasinaudoja tvirtu baltos spalvos spygliuku, kurį turi visi dar neprasikalę paukščiai antsnapio gale. Šis darbas dar palengvėja dėl to, kad perėjimo pabaigoje kiaušinio kevalas pasidaro daug trapesnis, nes dalis kevalo kalkių sunaudojama formuojantis paukščiuko kaulams. Vištos kiaušinio turinys paskutinę perėjimo dieną turi savyje kalkių penkis kartus daugiau, negu pirmą perėjimo dieną (Delezenne ir Fourneau, 1918); tas kalkes jis gauna iš kevalo. Kalkės iš kevalo į vidų pereina tuo būdu, kad pašalinta iš gemalo angliarūgštė palaipsniui ištirpina kevalą, o tirpalas (kalkių bikarbonatas) įsisunkia į kiaušinio vidų. Prasikaldamas paukščiukas iš pradžių padaro vieną skylutę, paskui, besisukdamas viduryje kevalo, vis ilgina ją ir taip ilgainiui kevale pasidaro skersinis plyšys, o dar vėliau nuo kiaušinio atšoka ištisas dangtelis, ir paukščiukas išsilaisvina. Pažymėtina, kad paukščiai ritasi tik dienos metu; išimtį tesudaro pelėdos. Tuo būdu nuo pat kiaušinio paukščių papročiai yra palaikomi. Neužperėtas kiaušinis yra sunkesnis, negu užperėtas, ir šis reiškinys pareina nuo to, kad esamas kiaušinyje vanduo išgaruoja. Dėl to padidėja oro ertmė kiaušinio bukajame gale. Praktikoje tuo dažnai naudojamasi, norint nustatyti, ar kiaušinis yra šviežias, ar užperėtas, paleidžiant jį į vandenį. Šviežias kiaušinis skęsta, o užperėtas, maždaug nuo pusės perėjimo laiko, plaukia paviršiuje. Net išsiritęs paukščiukas sveria apie $^2/_3$ svorio, kiek svėrė iš pradžių kiaušinis.

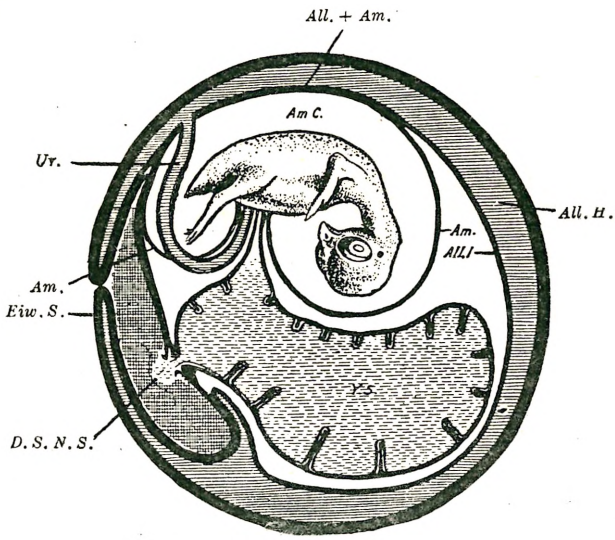

29 pav. Viščiuko gemalas 12-tą dieną: *All* — alantojus — jo išorinis lapelis; *All. H.* — alantojaus ertmė; *All. I* — alantojaus vidujinis lapelis; *Am. C* — amniono ertmė; *D.S.N.S.* — vieta, kur trynys susisiekia su baltymu; *Eiw. S* — baltymo maišas (pagal Stresemann'ą)

Kiaušiniui išperėti reikia tam tikros temperatūros, pvz., vištos kiaušiniui nuo 35° iki 39°C, bet tinkamiausia yra 38°C. Esant aukštesnei ar žemesnei temperatūrai išsirita nenormalūs viščiukai. Esant temperatūrai aukštesnei kaip 43° C, gemalas kiaušinyje žūva. Neužperėtas vištos kiaušinis, laikomas žemesnėje kaip 24° C temperatūroje, praranda savo gebėjimą vystytis tik po 3—4 savaičių; bet kiaušiniai tų paukščių, kurie paprastai pradeda perėti padėję 1—2 kiaušinius, praranda šį gebėjimą daug anksčiau. Neužperėtas kiaušinis nė kiek nenukenčia, jei trumpą laiką išbūna žemiau 0° iki 7° C temperatūroje. Perėjimo pabaigoje, dar būda-

mas kiaušinyje, paukščiukas jau turi savo šilumos, ir dėl to kai kurie paukščiai, pvz., žąsiukai, be žalos pakelia ilgokas perėjimo pertraukas.

Įvairūs paukščiai, net ir tos pačios rūšies, peri nevienodai ilgą laiką; pvz., kiaušiniai, kurie pradėti perėti iš karto, reikalauja trumpesnio perėjimo, negu tie, kurie išgulėjo kurį laiką šaltyje. Taip pat ilgiau perimi tie kiaušiniai, kurie buvo perėti su pertraukomis. Aplamai dideli kiaušiniai perimi ilgiau, negu maži, bet ši taisyklė taikytina ne visiems paukščiams. Turint galvoje kiaušinio didumą, trumpiausiai peri geniai, vištiniai paukščiai, kai kurie karveliai ir kikilių šeimos paukščiai. Ilgiausiai peri plėšrieji paukščiai, irklakojai ir visų ilgiausiai — albatrosai. Pavyzdžiui: kikilis peri 14 dienų, paukštvanagis 34 dienas (nors kiaušinis sveria tik 19 *g*), kranklys 20 dienų (kiaušinis sveria 30 *g*), višta 21 dieną, kondoras 55 dienas, albatrosas 60 dienų. Kai kada dvi labai artimos rūšys peri nevienodai ilgai, pvz., karvelis keršulis peri 15 dienų, o karvelis uldukas $17^1/_2$ dienos, nors pirmasis yra didesnis už antrąjį. Pažymėtina, kad pirmasis suka atvirus lizdus, o antrasis peri uoksuose. Karvelio keršulio trumpesnį perėjimo laiką galima aiškinti kaip tik tuo, kad jis peri atvirame lizde ir jam gresia daugiau pavojų, negu uldukui. Tuo būdu trumpesnis perėjimo laikas šiai rūšiai yra naudingas prisitaikymas kovoje dėl būvio. Panašus reiškinys yra pastebėtas įvairių ančių rūšių tarpe, iš kurių vienos suka atvirus lizdus, o kitos peri uoksuose bei urvuose.

Esame pratę paukščius pagal jaunų paukščių pobūdį skirstyti į viščiukinius ir paukščiukinius. Prie pirmųjų priskiriami tie paukščiai, kurių jaunikliai, vos išsiritę iš kiaušinių, tuoj palieka lizdą. Antrosios grupės paukščių jaunikliai iš pradžių turi labai silpnus galūnių raumenis ir labai neišlavėjusius jutimo organus; jie esti labai silpni ir nevikrūs, todėl užtrunka lizde ilgesnį laiką ir reikalingi stropios tėvų globos. Viščiukiniai yra tie paukščiai, kurie gyvena ant žemės ir kurie dėl to daug vaikšto. Paukščiukiniai yra tie paukščiai, kurie daugiausia gyvena medžiuose. Tačiau paukščiukiniai yra ir kai kurie vandeniniai paukščiai, kaip antai, pingvinai, pelikanai, kormoranai ir albatrosai. Viščiukinių paukščių kiaušiniai aplamai didesni, negu paukščiukinių, o ypač didelis yra jų trynys. Šį reiškinį galima aiškinti tuo būdu, kad visiškai išsivysčiusiam viščiukiniam jaunikliui reikia daugiau maisto medžiagos kiaušinyje, negu nevikriam paukščiukiniui. Vis dėlto tenka pažymėti, kad aiškios ribos tarp vienos ir kitos paukščių grupės nėra, nes yra žinoma tokių paukščių, kurių, be tam tikros nuolaidos, negalima priskirti nei prie vienos, nei prie kitos grupės. Mažiausiai vikrūs yra žvirblinių, genių, kukučių, irklakojų ir kitų jaunikliai. Vikriausi jaunikliai yra vištinių, ančių, žąsų, tilvikų ir kitų. Tačiau pirmenybę turi Australijos kivi *(Apteryx)* ir didžiakojis *(Megapodius)* — jų jaunikliai auga be jokios tėvų priežiūros, o didžiakojų jaunikliai jau pirmą gyvenimo dieną gali nuskristi kelis metrus.

Viščiukinių paukščių jaunikliai iš pat pradžių ima patys rastą arba senių pateiktą maistą. Paukščiukiniams paukščiams visuomet reikia tėvų pagalbos; pvz., pelikanas suima savo vaiko snapą į žiotis ir išvemia jam maistą tiesiog į ryklę; jauni karveliai įkiša savo snapą seniui giliai į stemplę ir sulesa esamą gurklyje maistą; atvirkščiai, jauni lėliai ir čiurliai apžioja tėvų snapą. Jauni žvirbliniai paukščiai, geniai, gegutės, kukučiai, artinantis tėvams, plačiai išsižioja ir laukia kol seniai įkiš jiems maistą į žiotis. Kad atkreiptų tėvų dėmesį, kai kurių paukščių jaunikliai be paliovos rėkia, cypia, o kartu daro galvomis savotiškus judesius, pvz., virpina galvą ir t. t. Senių dėmesiui patraukti ir lesinimui palengvinti, daugelio paukščiukų žiotys yra įvairių ryškių spalvų, pvz., ryškios geltonos, oranžinės arba raudonos spalvos, be to, žiočių kampuose dažnai yra savotiški voliukai, vadinami apyžiokliais, todėl kampai atrodo lyg sutinę. Apyžiokliai dažniausiai esti geltonos arba balsvos spalvos, ir dėl daugybės juose esančių jutimo kūnelių (Herbsto kūneliai) yra labai jautrūs. Todėl, juos palietus, jauniklis refleksiškai išsižioja. Gaubdami žiotis iš dviejų pusių, apyžiokliai seniams yra lyg rodyklė, kur maistas turi būti įkištas. Kai kurių jaunų paukščių žiotyse, jau nekalbant apie tai, kad žiotys yra spalvotos, dar išauga kitokių spalvų spuogelių, kurie taip pat palengvina seniams lesinimo darbą (30 pav.). Tokie įtaisai geriausiai išlavėję tų paukščių, kurie peri tamsiose vietose, pvz., urvuose, uoksuose, arba kurie krauna dengtus lizdus. Šių paukščių jauniklių žiotyse neretai būna tam tikros karpelės, kurios prieblandoje atspindi šviesą, kaip katės akys, ir tuo būdu vieta, kur turi būti įkištas lesalas, yra labai aiški.

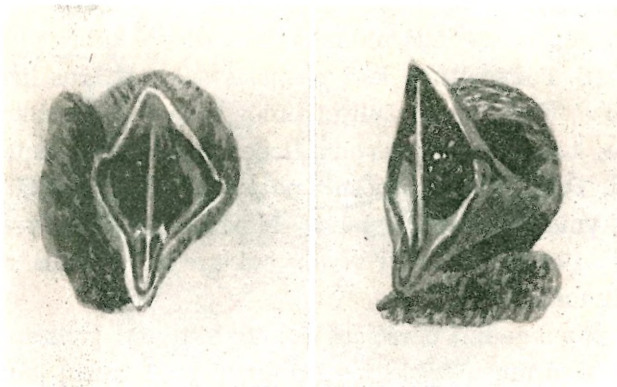

30 pav. Ūsuotosios zylės pražiodytas jauniklis, kad matytųsi žiotyse esančios šviesios karpelės (pagal Pycraft'ą iš Stresemann'o)

Lyčių skirtumai. Lyčių skirtumas paukščiuose pasireiškia jų plunksnų spalva, bet šis skirtumas dažniausiai išryškėja tik po to, kai paukščiai pirmą sykį nusišeria. Patelių rūbai daugiausia yra panašūs į jauniklių rūbus; jų spalvos esti neryškios; pilkos, gelsvos, žalsvos, lengvai susiliejančios su aplinkuma. Patinų rūbuose neretai spindi puikios ryškios spalvos, it brangių metalų žvilgėjimai. Be to, patinai dažnai turi įvairius papuošalus, pavyzdžiui, kuodus, ilgesnes uodegos plunksnas, antakius, pentinus ir kt. Dažnai patinai yra didesni už pateles, pvz., žąsų, kirų, garnių, gervių, vištinių ir žvirblinių paukščių ir kt. Atvirkščiai, plėšriųjų paukščių ir kai ku-

rių tilvikų yra didesnės patelės. Ryškiu pavyzdžiu gali būti mūsų paukštvanagis, kurio patinas sveria 108—178 *g*, o patelė — 220—320 *g*, t. y. patelė yra dukart sunkesnė.

Lyčių skirtumas dažnai pasireiškia ir anatomijoje, ypač balso aparato sandaroje. Patinų trachėja dažnai esti labai išsiplėtusi toje vietoje, kur prasideda bronchai; tai sudaro tikrą rezonatorių. Kai kurių patinų, ypač ančių šeimos, bronchai būna ilgesni arba platesni, ir dėl to patinai skiriasi nuo patelių savo balsais, nors dažnai balsai gali skirtis ir nesiskiriant balso aparatams.

Tie paukščiai, kurie šeriasi dukart per metus, įvairiu metų laiku (žr. 15 psl.) gali turėti visiškai skirtingus rūbus. Pavyzdžiui, žvyrė (baltasis tetervinas) žiemos metu yra beveik visa balta, o vasarą rudai kanapėta; naminis gaigalas (bet tik tuo atveju, jei jis nėra baltas) visą žiemą dėvi puikių spalvų rūbus — jo galva esti žalia, metalo žvilgesio, kūno šonai švelnaus pilko rašto, uodegoje riestos plunksnos ir t. t. Vasaros pradžioje jis šeriasi ir pasidaro panašus į patelę, bet šiuos rūbus jis dėvi tik porą mėnesių ir, išsišėręs prieš rudenį, vėl įsigyja puikias ryškias plunksnas. Toks pat reiškinys pastebimas daugelyje ančių. Pažymėtina, kad ančių patelės išvaizda per metus nekinta. Rūbai, kuriuos paukštis dėvi veisimosi laikotarpiu, vadinami vestuviniais rūbais, o tie, kuriuos paukštis turi šiam laikui pasibaigus, vadinami poilsio rūbais. Vestuviniai rūbai nebūtinai susiję su šėrimusi.

Vienpatystė ir daugpatystė. Paukščiai poruojasi ir įvairių paukščių rūšių poros gyvenimas trunka nevienodai ilgai. Poruojasi paukščiai vos prasidėjus veisimuisi ir tai gali trukti iki pasirodant pirmam kiaušiniui (kai kurių ančių) arba iki to laiko, kol jaunikliams reikalinga tėvų globa. Tačiau ir esant vaikams, tarp tėvų dažniausiai nėra prisirišimo, o vien tik santykiai, kilę iš bendro reikalo išauginti vaikus. Pastebėta, kad juodųjų genių porelės nariai, augindami vaikus, visą laiką yra tarp savęs karingai nusiteikę. Susidaro įspūdis, kad kiekvienam iš jų nepakenčiama, kai kitas augina vaikus (Heinroth'as, 1927). Tas pat pastebėta ir tarp daugelio vabzdžialesių giesmininkų. Jei paukščiai tą pačią vasarą peri antrą kartą, neretai pasitaiko, kad poros pasikeičia savo nariais. Tai ne kartą įrodė paukščių žiedavimas. Kartais vienos poros nariai, užauginę vaikus ir išsiskyrę, po metų vėl susitinka, todėl šį reiškinį galima būtų suvokti kaip patvarią pažintį; bet tokius santykius galima taip pat aiškinti tuo, kad abu paukščiai grįžta tiksliai į įprastą perėjimo vietą ir tuo būdu jie čia vėl susitinka.

Kai kurie paukščiai gyvena poliandriškai, t. y. viena patelė gyvena su keliais patinais. Pavyzdžiu gali būti plaukikas *(Phalaropus)*, jo patelė sukrauna arti vienas kito keletą lizdų ir, padėjusi į juos kiaušinius, paveda perėti keliems patinams, su kuriais prieš tai susieidavo. Patinai stropiai peri tuos kiaušinius, o patelė, neatitoldama nuo lizdo, įspėja juos apie pavojų arba stengiasi atkreipti į save priešo dėmesį ir tuo būdu atitolinti jį nuo lizdų.

Yra paukščių, nesudarančių pastovių porų: jų patinai ir patelės susieina tik veisimosi metu, ir po apsivaisinimo jie persiskiria, patinas nedalyvauja

nei perėjime, nei vaikų auginime, pvz., daugelis vištinių paukščių (tetervinai, fazanai ir kt.), gegutės ir kt.

Poravimasis. Veisimosi laikotarpis paprastai prasideda tada, kai patinas ir patelė susiranda vienas kitą ir susiporuoja. Tokie „sužadėtiniai" dažnai poruojasi daug anksčiau prieš veisimąsi, pvz., virbės, kuosos jau spalio mėnesį yra pasiskirsčiusios porelėmis, nors peri tik kitų metų gegužės mėnesį. Taip pat didžiųjų laukinių ančių gaigalai, jau rudenį įsigiję puikius vestuvinius rūbus, ieško sau patelių. Visokiais, vadinamaisiais impozantiškais, judesiais ir žaidimais, kurių tikslas yra visu grožiu parodyti savo ryškias spalvas ir kitus papuošalus, jie stengiasi atkreipti į save patelių dėmesį. Pastarosios, vadinamaisiais koketavimo judesiais rodydamos savo moterišką grakštumą, stengiasi neatsilikti nuo gaigalų. Tai yra įžanga į artimesnę pažintį ir susiporavimą. Porelės tikras bendras gyvenimas prasideda tik pavasarį, ir tuomet vestuviniai rūbai būna gražiausi. Tačiau kai kurių ančių, pvz., ledinių ančių, atskrendančių žiemoti į mūsų pajūrį iš Murmano pakrančių, vestuviniai rūbai puošniausi būna balandžio mėnesį, o paskui jos pradeda šertis ir pamažu įgyja poilsio rūbus. Tuo laiku jos palieka mūsų pajūrį ir, nukeliavusios į Šiaurės Ledinuotojo vandenyno pakrantes, peri. Taigi jų gražiausias rūbas pritaikytas ne vestuvėms, bet sužadėtuvėms. Iš to galima padaryti išvadą, kad vadinamųjų vestuvinių rūbų pilnutinis išsivystymas gali nepriklausyti nuo lytinių hormonų. Dėl kai kurių paukščių ilgai trunkančių sužadėtuvių gali pasitaikyti, kad, žuvus vienam porelės nariui prieš pat perėjimo laiką, kitas nebespėja susirasti ieškoti partnerio ir tais metais lieka bergždžias.

Vis dėlto yra paukščių, kurių priešvestuvinė pažintis esti trumpa, pvz., karvelių ji trunka vos 7—8 dienas, ir tai labai palengvina naminių karvelių veisimą. Jūrinės šarkos *(Haematopus)* sužadėtuvių laikas trunka apie 4 savaites. Visą šį laiką neįoli parinktos lizdui vietos, vyksta visokie žaidimai, kuriais patinėlis ir patelė stengiasi atkreipti vienas kito dėmesį.

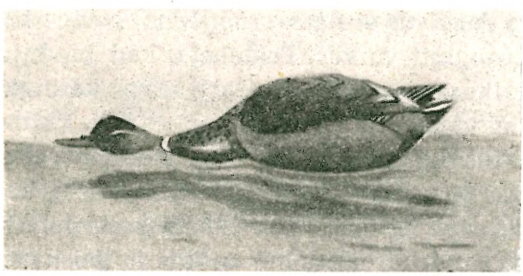

31 pav. Gaigalo poza po poravimosi (pagal Wormald'ą iš Stresemann'o)

Įžangą į veisimosi laiką daugelio paukščių sudaro vadinamosios „tuoktuvės"[1]. Taip vadinami įvairūs paukščio veiksmai, pavyzdžiui, judesiai, o ypač balsai, kuriais jis ne tik reiškia lytinį susijaudinimą, bet sužadina jį iki aukščiausio laipsnio. Tai turi didelę reikšmę tiek patinui, tiek patelei, nes lytinis aktas tik tuomet yra visiškai sėkmingas, kai jųdviejų psichinės funkcijos pa-

[1] Šiuo vardu pradėta pas mus reikšti sąvoką, atitinkančią vokiečių žodį „Balz" ir lenkų bei rusų „tok", nes manoma, kad pastarasis žodis turi bendrą šaknį su mūsų žodžiu „tuoktis", bet tai yra abejotina, nes rusiškas-lenkiškas „tok" reiškia ne tiek patį veiksmą, kiek veiksmo vietą. Prasmės atžvilgiu šis žodis irgi netinka, nes veiksmas, apie kurį čia kalbama, nėra tuokimasis, o tik jo įžanga.

siekia aukščiausią įtempimą. Pavyzdžiui, patelių ovuliacija (kiaušinių atsiskyrimas nuo kiaušidės) įvyksta tada, kai jos lytiniai jausmai yra sužadinti; o kiaušinių dėjimas nutrūksta, kai patelės atitinkamas psichinis būvis esti kieno nors sutrikdomas. Tas pats ir su patinais. Todėl jei esant blogam pavasariui netikęs oras trukdo tuoktuvių eigą, ne tik kiaušinių skaičius esti mažesnis, bet daug jų būna neapvaisintų.

Net ir artimos paukščių rūšys tuoktuvėse pasireiškia nevienodu būdu (31 pav.), ir iš to aišku, kad tik tos pačios rūšies paukštis gali būti jų paveiktas, o svetimai paukščių rūšiai tuoktuvių žaidimai lieka nesuprantami. Dėl to kartais zoologijos soduose, kur vienoje būstinėje auginami įvairių rūšių paukščiai, pvz., viename tvenkinyje įvairios gulbių bei ančių rūšys, tenka kartais matyti komiškų scenų. Pvz., vienos rūšies gulbė (patinas) meilinasi tai rūšiai įgimtais tuoktuvių žaidimais kitos rūšies gulbei (patelei), bet pastaroji, nesuprasdama tų žaidimų prasmės, palaiko juos nedraugingu veiksmu ir žiauriai puola tariamąjį priešą.

32 pav. „Simboliškos" ausuotųjų kragų pozos prieš kraunant lizdą (pagal Stresemann'ą)

Tuoktuvių žaidimai yra atliekami vienodai patino ir patelės tų paukščių, kurių abi lytys mažai tesiskiria savo išvaizda, pvz., kragai; čia patinas ir patelė, sustoję viens prieš kitą simetriškomis pozomis, išplečia savo apikakles ir kuodukus, lyg norėdami vienas kitam parodyti visą savo puošnumą. Vėliau jų pozos dar keistesnės: jie piestu atsistoja vandenyje, prisiglaudžia savo pagurkliais ir kartu laiko snape kokį nors vandeninio augalo lapą (32 ir 33 pav.). Kitų paukščių tuoktuvių žaidimai atliekami tik vienos lyties paukščio. Tų paukščių, kurių patinas peri, tuoktuvių žaidimus atlieka patelė. Tačiau tuoktuvėse daugiausia dalyvauja patinai, ir tuomet jos esti sudėtingiausios. Patelei sujaudinti vartojamos visos galimos priemonės. Ypač stiprūs įspūdžiai yra sukeliami staigiais išvaizdos pakitimais. Patinas pakaitomis išskečia sparnus ir uodegą, išpučia pagurklį arba, kaip fazanų ir tetervinų, krauju prisipildo auskarai, auselės, antakiai, nuo to jie atsistoja ir įgauna ryškią, raudoną spalvą. Keisti savotiški šokiai, eisena, o dar labiau tuoktuviniai balsai papildo vaizdą. Visais šiais veiksmais patinas tiek sau, tiek ir patelei sukelia lytinį įkarštį iki aukščiausio laipsnio.

Yra pagrindo manyti, kad tuoktuvės sužadina ne tik lytines aistras, bet taip pat yra priemonė lytinei, arba (pagal Lloyd'ą Morgan'ą) psichinei,

atrankai. Pasirenkanti šalis, t. y. dažniausiai patelė, teikia pirmenybę tam patinui, kuris per rungtynes pasireiškia kaip stipriausias, narsiausias ir gražiausias. Patirta, kad vienos žąsų rūšies *(Casarca casarca)* patelės tiesiog mėgsta patinų kautynes. Jos visuomet pasirenka stipriausius ir karingiausius patinus. Laikinai pasirinkusios sau tokį patiną, jos, tikra to žodžio prasme, siundo jį ant kitų patinų, kad galėtų galutinai pasirinkti tinkamiausią. Toks pat reiškinys buvo pastebėtas tarp gerai žinomų ir dažnai narveliuose auginamų banguotųjų papūgėlių *(Melopsittacus undulatus)*. Tik čia simpatija reiškiama ne stipriausiam, bet puošniausiam paukščiui.

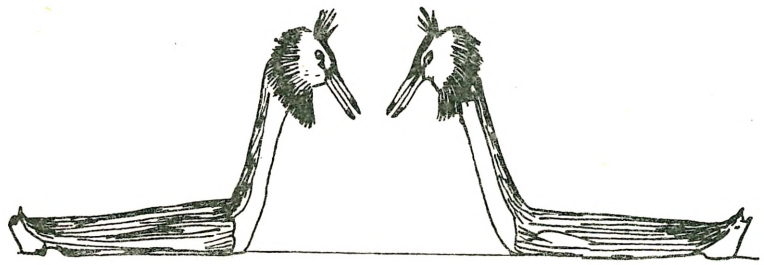

33 pav. Ausuotųjų kragų pozos per tuoktuves (pagal Stresemann'ą)

Daugelio paukščių patinai, ypač tų, kurie nesudaro porų, pasiruošia tuoktuvėms, prieš tai sutaupydami geroką taukų atsargą. Pvz., einis *(Otis tarda)* balandžio mėnesį sveria vienu trečdaliu daugiau, negu tuoktuvėms pasibaigus. Mūsų slanka (patinas), svėrusi balandžio mėnesį iki 320 *g*, liepos mėnesį sulysta maždaug iki 263 *g* (pagal Zedlitz'ą, 1926).

Lytinis aktas paukščių tarpe kartais vyksta daug anksčiau prieš veisimosi laikotarpį. Tik susidarius porelėms, dar rudenį tarp patino ir patelės vyksta lytinio akto bandymai. Tai dažnai galima pastebėti ančių ir net gandrų tarpe, bet apvaisinimas tuomet negali įvykti, nes tuo metu lytiniai organai nėra subrendę. Tikras apvaisinimas yra galimas vos keletą dienų prieš padedant pirmąjį kiaušinį. Vieno lytinio akto paprastai pakanka, kad būtų apvaisinti visi patelės kiaušiniai, net ir vištinių paukščių, kurie deda labai daug kiaušinių. Patekę į patelę, spermatozoidai gali išlikti gyvi gana ilgai. Yra žinomas atsitikimas, kai vienam paukščių mėgėjui buvo pavogtas fazanas patinas *(Gennaeus swinhoei)* balandžio mėnesio 20 d. Po to įvykio likusi patelė padėjo 8 kiaušinius, paskutinį net gegužės mėn. 16 dieną. Visi kiaušiniai buvo apvaisinti. Kitu atveju atskirta nuo kurkino kurkė po 30 dienų padėjo apvaisintus kiaušinius.

Lizdo krovimas. Vietą lizdui krauti daugiausia parenka ne patelė, bet patinas. Žinoma, čia nekalbama apie tuos paukščius, kurie nesudaro porų. Paukščių keliautojų patinai paprastai atskrenda pavasarį kiek anksčiau, negu patelės, ir jie nustato perėjimo vietą. Karveliai tai daro abu, o kitų (pvz., dančiasnapių) tik patelės parenka lizdui vietą. Jei kraunamas sudėtingas lizdas, tai jį krauna tik vienas porelės narys, nes galima spėti, kad tokiu atveju du darbininkai vargiai galėtų planingai atlikti darbą. Dažniausiai patinėlis tik suneša medžiagą (34 pav.), o patelė šią medžiagą

krauna, tvarko, pina. Kikilių patinėlis lydi patelę, kai ji renka lizdui medžiagą, bet pats tame darbe nedalyvauja. Ir pagaliau yra paukščių, kur tik patinėliai atlieka visą darbą (pvz., nendrinis žiogelis).

Lizdo krovimo darbas nieku būdu nėra sąmoningas aktas kiaušinių belaukiant, bet yra vien lytinio susijaudinimo reiškinys. Dažnai net į tuoktuvių programą įeina lizdo medžiagos kėlimas, rodymas, vartymas (kaip buvo pasakyta aukščiau apie kragų tuoktuves); tatai atrodo lyg būsimojo bendro gyvenimo simbolis. Kai kurių paukščių patinų palinkimas krauti lizdą yra toks didelis, jog jie, sukrovę vieną tikrą lizdą kiaušiniams dėti, krauna dar keletą kitų. Tie lizdai paprastai nesti taip rūpestingai sukrauti kaip pirmasis, nes pirmąjį baigia patelė, suteikdama jam tikro moteriško jaukumo, o kitų lizdų statyboje patelė visai nedalyvauja. Taip elgiasi mūsų karetaitė ir rudoji devynbalsė. Kai kurių egzotinių paukščių palinkimas krauti lizdus yra toks ryškus, jog prieš tuoktuves patinai stato pastatus, panašius į lizdą, bet neskiriamus kiaušiniams dėti. Tie pastatai turi pailgos pravarinės pavidalą, o iš abiejų galų esančios nedidelės aikštelės gražiai išklojamos visokiais papuošalais, ypač kauliukais ir moliuskų kriauklėmis *(Chlamydodera);* kitos rūšies *(Prionodura)* patinai aptaiso visą tokį pastatą gyvomis gėlėmis, daugiausia baltos spalvos. Dar kita rūšis *(Philonorhynchus violaceus)* yra linkusi rinkti papuošalus vien tik mėlynos spalvos. Vieną iš tų papuošalų, pvz., gėlę, perkėlus į kitą vietą, paukštis tuoj pastebi ir sutvarko viską savo nuožiūra. Dirbdami lizdą patinai dažnai vagia vienas kito papuošalus, ir dėl to tarp jų vyksta smarkios kautynės. Kai statyba jau baigta, iš kažin kur atsiranda patelė, kuri ramiai žiūri į savotišką patino tuoktuvių ceremoniją. Jis ne tik atlieka keistus šokius, sudėtingus judesius, kartu įvairiai giedodamas, bet kaskart kilsteri čia vieną, čia kitą papuošalą iš savo pastato ir rodo jį patelei, lyg norėdamas pasigirti, kokių brangenybių jis yra surinkęs jos garbei.

34 pav. Juodagalvis kiras. Patinukas su šiaudeliu snape nusileidžia ant tupinčios lizde patelės (B. Berg'o foto)

Lizdų tipai. Aprašydami lizdus, pažymėsime, kad paprasčiausia lizdo forma yra plika duobutė žemėje, į kurią be jokio patiesalo dedami kiau-

šiniai. Taip peri mūsų lėliai, radę sau tinkamą vietą sausame šile, dažniausiai tarp viržių. Vieni paukščiai, sunešę į vieną vietą šiek tiek medžiagos, krauna nesudėtingą lizdą. Kiti sukrauna lizdą aukštesniais kraštais, kuris yra panašus į pusrutulį; tokie lizdai dažniausiai ir randami. Tobulindami lizdus, kai kurie paukščiai sukrauna dar aukštesnes sienas ir apdengia juos stogu — padaromas uždaras lizdas su šonine anga į vidų įeiti. Tokius lizdus krauna pečelindos, karetaitės, uodeguotosios zylės, kartais ir žvirbliai, o šarka į lizdo medžiagą primaišo spygliuotų erškėčių, kurie dar labiau užtikrina saugumą. Dengti lizdai būna saugesni, jei jie kraunami šakose, nes tuomet jų nepasiekia smulkūs žvėriukai, gyvatės ir kt. Kai kurie paukščiai dėl to ir suka savo lizdus nusvirusiose ploniausiose šakutėse, pvz., uodeguotoji zylė. Toks kabąs lizdas yra dar saugesnis, jei vietoj paprastos angos padarytas ilgas, žemyn nukreiptas vamzdis, pro kurį paukščiukas pasiekia savo patalą. Tokius lizdus kraunasi remėza, zylių giminės paukščiukas, labai paplitęs Poliesės pelkėse, retkarčiais aptinkamas ir Lietuvoje.

35 pav. Brazilijos paukštis ikteridas (*Amblycercus solitarius*) ir jo kabantis lizdas (orig. foto)

Atogrąžų kraštuose, kur gyvena daug pavojingų paukščiams gyvačių, žalčių ir driežų, daugelis paukščių pina nuostabiai tobulus kabančius lizdus (35 pav.). Šie lizdai dažniausiai yra ilgo maišo pavidalo ir yra susukti ant ploniausių šakučių, nusvirusių viršum vandens. Neretai viename medyje matyti jų po keliasdešimt, ir iš toli medis atrodo lyg būtų apkabinėtas dideliais pailgais vaisiais.

Kai kurie paukščiai turi neparastų gabumų slėpti savo lizdus. Mūsų paukščių tarpe tokiu gabumu pasižymi alksninukas ir nykštukas, ir todėl rasti jų lizdą retai pasitaiko. Nuo priešo apsisaugoti kai kurie paukščiai, pvz., volungė ir daugybė atogrąžų paukščių, krauna lizdą gale šakos, viename iš paskutiniųjų jos išsišakojimų. Kiti apkaišo lizdą iš lauko pusės kerpėmis, žievės gabaliu-

kais ir kita medžiaga. Tuo būdu lizdas savo spalva ir išvaizda nesiskiria nuo medžio žievės, prie kurios jis yra pritvirtintas, ir todėl vargiai yra įžiūrimas. Taip lizdą krauna keletas mūsų krašte gyvenančių paukščių, pvz., kikilis, dagilis, tošinukė ir kt.

Apsisaugoti nuo smulkių plėšikų kai kurie paukščiai kraunasi lizdus netoli stiprių, bet jiems nepavojingų paukščių; pvz., žvirbliai, kielės peri gandrų lizduose. Kiti priprato perėti netoli žmogaus, ir galima spėti, kad šis paprotys turėjo labai didelę reikšmę palaikydamas jų padermę, nes iš tikrųjų visi paukščiai, kurie peri greta žmogaus būstinės, yra gausiausi, kaip antai, žvirblis, varnėnas, kregždė, pilkoji musinukė ir kt. Įdomu, kad kai kurie atogrąžų paukščiai suka savo lizdus arti vapsvų ir kitų geluoninių vabzdžių lizdų. Tatai ypač galima pastebėti Pietų Amerikoje, kur yra nesuskaitoma galybė įvairių bičių ir vapsvų. Jų koriai esti pritvirtinti medžių viršūnėse, o aplink juos kabo po keletą ir net keliolika savotiškų lizdų paukščių *(Icteridae)*, panašių į mūsų varnėnus. Kai pučia vėjas, paukščių lizdai neretai liečia vapsvų lizdus; vapsvos vis dėlto visai nepaiso paukščių, nors žiauriai puola kiekvieną kitą gyvūną ir žmogų, prie jų prisiartinusį.

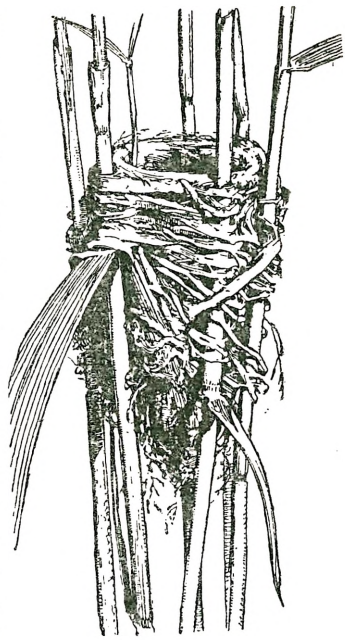

36 pav. Krakšlės (nendrinukės) lizdas (pagal Stresemann'ą)

Paukščiai irgi moka griebtis tinkamų priemonių, kad apsaugotų savo lizdus nuo vėjo. Todėl visi lizdai, kurie yra sukami plonose šakose ar siūbuojančiose nendrėse, yra labai stipriai supinami ir arba uždari, arba tokie gilūs, jog net pučiant stipriam vėjui, neiškrinta iš jų kiaušiniai; pavyzdžiu gali būti Lietuvos ežerų pakraščiuose dažnai randama nendrinukė (36 pav.) arba jau minėta remėza.

Lizdas dažniausiai sudarytas iš augalų dalių, be to, iš plunksnų ir plaukų. Čiurliai sunaudoja daug savo limpančių seilių, kuriomis sulipdo atneštą lizdui medžiagą, o vienas šios šeimos paukščiukas — salangana — iš savo seilių sulipdo ištisą lizdą; tai jau minėjome, kalbėdami apie seilių liaukas. Dažnai lizdas padaromas iš paprastos žemės arba molio; pavyzdžiui, smilginis strazdas, sumaišydamas smilgas ir kitas sausas žoles su žeme, nulipdo pastatą, panašų į plūktines sienas, kurios lipdomos iš molio, sumaišyto su mėšlu arba žagarais. Kregždės sukrauna lizdą iš žemės, sumaišytos su seilėmis, o bukutis tolygia medžiaga užtaiso uokso angą, palikdamas skylę tokio didumo, kad tik pats galėtų įlįsti. Ši medžiaga esti tokia tvirta, jog be geležinio įrankio sunku ją išardyti.

Dauguma tų paukščių, kurie suka pusrutulio pavidalo lizdą, pradeda nuo to, kad prisineša stambios medžiagos, iš kurios sukrauna pamatą,

paskui atneša smulkesnės medžiagos, prikaišioja jos tarp stambesnių dalių ir patys, atsitūpę į vidurį, ima greit virpėti, it mėšlungio pagauti (taip bent daro juodasis strazdas). Kas kelios sekundės paukštis keičia savo pozą, sukinėdamasis medžiagos krūvoje. Baigdamas lizdą, paukštis jo vidų iškloja minkštu patiesalu, sukdamasis ir tūpčiodamas jį išlygina, ir išorinę lizdo dalį apdengia tinkama medžiaga.

Daug sudėtingesnis esti kabančių arba pintų lizdų krovimas. Tokius lizdus paukščiai pradžioje krauna iš ilgų augalinių plaušų, prikabina juos vienu galu prie šakutės, paskui, paėmę kitą plaušo galą į snapą, skraido aplink šakutę ir tuo būdu stipriai pririša jį prie jos. Prie tų plaušų vėliau pritvirtinama smulkesnė lizdo medžiaga. Man vieną sykį teko stebėti nendrinukę, pinančią savo tvirtą, menišką lizdą nendrėse. Lizdas buvo pritvirtintas prie keturių nendrelių, stipriai surištų augaliniais plaušais. Visa medžiaga buvo vartojama gerai išmirkusi vandenyje ir šlapia. Tada tik supratau, kokiu būdu šis paukštelis padaro tokį sklandų, tvirtą lizdą; mat išmirkusi medžiaga yra daug lankstesnė, lygiai kaip pintinėms pinti žmogaus vartojamos šutintos karklų vytelės. Kai kurie paukščiai moka net sumegzti plaušus tikrais mazgais.

Nors paukštis per dieną lizdą krauna tik keletą valandų, bet darbas baigiamas gana greit; pavyzdžiui, amalinis strazdas, kurio lizdą krauna tik patelė, baigia krauti per 7—8 dienas, o jei skuba (dedant antrą dėtį), net per tris dienas. Sudėtingas ir tobulas uodeguotosios zylės lizdas, sukant jį patinui ir patelei, baigiamas per 9 dienas, bet dar devynių dienų reikia iškloti jo vidui minkštu patiesalu; tam reikalui jau viena patelė suneša daugiau kaip du tūkstančius plunksnų. Salanganos lizdo, padaryto vien iš seilių, krovimas trunka 33—41 dieną. Kad užmūrytų uoksą, nors ir labai mažą, bukučiui reikia daugiau kaip dviejų savaičių laiko. Daugiausia paukščiai dirba vos saulei patekėjus, nes tuomet lizdo medžiaga nuo rasos esti lankstesnė.

Nemaža paukščių daro sau urvus medžiuose arba žemėje. Geniai prakala skylę medyje, o paskui gražiai išdrožia viduje platesnę ertmę ir išlygina sieneles, išneša laukan skalas ir piuvenas. Kiaušiniai dedami ant likusių dugne piuvenų be jokio patiesalo. Kiti paukščiai, pvz., urvinė kregždė, tulžys ir pan., išsikasa urvus žemėje, dažniausiai stačiuose kriaušiuose. Pora urvinių kregždžių snapais ir kojomis per 48 valandas iškasa urvą ilgesnį kaip 60 *cm*. Kiti paukščiai visai nekrauna lizdų ir deda kiaušinius į bet kokį įdubimą žemėje arba šakoje (lėliai), arba naudojasi kitų paukščių atvirais lizdais ar jų padarytais urvais, dažniausiai užima senus, jau naudotus lizdus. Pavyzdžiui, daugelis mūsų plėšriųjų paukščių, taip pat ir juodasis gandras užima bet kokį, tinkamo didumo, kito paukščio seną lizdą; sakalai neretai jėga atima iš kito paukščio ką tik sukrautą lizdą. Visai nekrauna lizdų pelėdos ir žalvarnės, pasitenkinda-

mos uoksais ir genių iškaltais lizdais, todėl genius tikrai galima pavadinti lizdų statytojais kitiems paukščiams. Man teko įsitikinti, kad tolygų darbą Pietų Amerikoje atlieka labai paplitęs „Molio Jonukas" *(Furnarius)*, kuris sukrauna ant medžių daugybę puikiai įrengtų molio lizdų (37 pav.). Šiais lizdais naudojasi daugelis kitų paukščių, tarp jų smulkios papūgos, kregždės ir kiti. Mūsų kregždžių lizdais naudojasi žvirbliai.

37 pav. „Molio Jonukas" *(Furnarius rufus)* ir jo lizdas (orig. foto)

Perėjimas. Dauguma paukščių, ypač žvirbliniai, peri tame pačiame lizde tik vieną kartą. Net ir praradę kiaušinius, jie nededa naujos dėties į tą patį lizdą, bet krauna naują, dažniausiai kur nors arti pirmojo. Tačiau gandrai, garniai, nemaža plėšriųjų paukščių taiso ir papildo senus lizdus, kurie nuo to kasmet didėja ir pagaliau virsta milžiniškais pastatais. Jūrų erelis ir kilnusis erelis stato du tris lizdus ir kasmet peri tai viename, tai kitame.

Kiaušinius paukščiai pradeda dėti tartum numatydami, kad vaikus auginti tektų palankiausiu laiku šilumos, o ypač maisto atžvilgiu. Todėl tie paukščiai, kurie ilgai peri, pradeda ruoštis labai anksti. Štai pietų Europos paukštis aviėdra *(Gypaëtus)*, periąs net 56 dienas, pradeda dėti kiaušinius sausio mėnesį, kartais net gruodžio mėnesio gale; jo jaunikliai išsirita tik kovo mėnesį, ir iki liepos mėnesio seniai juos lesina, o globoja iki rugsėjo mėnesio. Jau spalio mėnesį seniai ruošiasi naujai dėčiai. Taip elgiasi ir jūrų erelis. Dar įdomesniu pavyzdžiu yra kryžiasnapis, kurio jaunikliai dažnai išsirita jau vasario—kovo mėn. Kadangi šis paukštis daugiausia minta spygliuočių medžių sėklomis, o tuo laiku sėklos geriau-

siai byra ir jų tuomet paukštis gauna lengviausiai, tai tuo laiku jam ir patogiausia išauginti vaikus. Tačiau kryžiasnapis peri vaikus ir kiekvienu kitu metų laiku, ir tuo jis skiriasi nuo visų mūsų paukščių. Iš kitų mūsų paukščių bene anksčiausiai pradeda dėti kiaušinius kranklys (kovo mėnesį), o vėliausiai baigia perėti čivylis (kiaušinių rasdavau dar rugsėjo mėnesį).

Kiekviena paukščių rūšis deda maždaug pastovų kiaušinių skaičių. Vieną kiaušinį deda ereliai, alkos, kai kurie kirai; du kiaušinius lėliai, karveliai, kai kurie narūnai ir kt.; tris kiaušinius deda dauguma kirų ir t. t. Iš mūsų smulkiųjų paukščių didžioji zylė deda 12—15 kiaušinių, uodeguotoji zylė net 16; rudagalvė kryklė iki 16, o kurapka deda net iki 22 kiaušinių. Jaunos patelės (bent naminių paukščių) deda kiaušinių daugiau, negu senos; pvz., višta jau antrais savo gyvenimo metais kasmet mažina kiaušinių skaičių (kasmet deda maždaug 88 procentus to skaičiaus, kuris buvo praeitais metais). Dėl gero ir gausaus maisto padidėja kiaušinių skaičius; todėl plėšrieji paukščiai, ypač pelėdos, tais metais, kada prisiveisia daug pelių, kartais deda net dvigubą kiaušinių skaičių. Stiprus lytinis susijaudinimas taip pat didina kiaušinių skaičių. Karvelis, kuris paprastai deda du kiaušinius, atėmus vieną kiaušinį, pasitenkina vienu likusiu ir pradeda perėti. Tas pats įvyksta, atėmus kirui vieną ar du iš trijų kiaušinių arba pempei vieną ar kelis iš keturių kiaušinių. Kitaip sakant, kiaušinių nuostolio šie paukščiai nepapildo. Kiti atvirkščiai: iš pilnutinės dėties išėmus keletą kiaušinių, kol jie dar neperimi, paukštis papildo dėtį iki pirminio kiaušinių skaičiaus. Pavyzdžiui, iš kuosos lizdo paėmus 4 kiaušinius tą dieną, kada buvo padėtas penktas kiaušinis, kuosa, padariusi vienos dienos pertrauką, padeda dar 4 kiaušinius ir tada pradeda perėti. Vėl atėmus jai 4 kiaušinius, ji vėl papildo savo dėtį, ir, kartojant šį bandymą, galima priversti paukštį padėti kelias dešimtis kiaušinių. Tuo būdu iš vienos grąžiagalvės patelės buvo gauti 62 kiaušiniai. Šia ypatybe daugiausia pasižymi vištos, ir žmogus, pavertęs jas naminiais paukščiais, plačiai tuo naudojasi. Rekordinė višta per metus padėjo 351 kiaušinį. Tai galima paaiškinti tuo, kad paukštis pradeda perėti tik tada, kai visos jo „perimosios dėmės" (žr. žemiau) liečia kiaušinius. Kol to nėra, paukštis vis papildo savo dėtį.

Jei pirmoji dėtis yra sunaikinta, paukštis paprastai greitu laiku pradeda dėti antrą kartą. Tada vėl prasideda tuoktuvės, ir kraunamas naujas lizdas; rečiau naudojamasi senu lizdu (pvz., karveliai). Karvelių tuoktuvės prasideda praslinkus pusei valandos po to, kai sunaikinta pirmoji dėtis, ir nauji kiaušiniai padedami jau po penkių dienų; slanka antrą kartą deda po septynių dienų, strazdai po keturių.

Tie paukščiai, kurių perėjimo ir jauniklių auginimo laikas yra trumpas, normaliai per metus peri du ir net tris kartus. Todėl jie antrą kartą pradeda dėti kiaušinius dar prieš suaugant pirmojo perėjimo jaunikliams. Taip elgiasi kai kurie karveliai, nendrinukės, lėliai, nendrinės vištelės; lėlio patinas baigia lesinti pirmosios vados vaikus, o patelė jau pradeda perėti antrą kartą. Kai kurios karvelių rūšys, pasinaudodamos tuo pačiu

lizdu, kiaušinius deda antrą kartą dar kai jaunikliai tebėra lizde. Tuo būdu patys jaunikliai padeda išperėti savo jaunesnius brolius. Vaikų paukščiai išperi dar daugiau, kai patelė gyvena su keliais patinais (plaukikas); ji kiekvienam iš jų paveda vieną lizdą su keliais kiaušiniais. Londono zoologijos sode buvo Pietų Amerikos paukščio *(Crypturus tataupa)* patelė su dviem patinais. Vienas iš tų patinų per vasarą 1907 m. išperėjo tris dėtis, kitas — dvi, iš viso 25 kiaušinius.

Laiko tarpas tarp dviejų padedamų kiaušinių visų žvirblinių paukščių ir naminės vištos lygus 20—24 valandoms; gulbės, žąsys, gandrai deda kiaušinį per 38—48 valandas nuo pirmiau padėtojo, o dideli plėšrieji paukščiai (aviedra, kondoras) per 5—7 dienas. Jei vienas po kito du oocitai (kiaušinių užuomazgos) atsipalaiduoja nuo folikulų (žiūrėk, kas buvo pasakyta apie lyties organus), abudu apsigaubia tuo pačiu kevalu, ir susidaro kiaušinis su dviem tryniais. Labai retai iš tokio dvitrynio kiaušinio išsirita du paukščiukai (pvz., strutis).

Kai tik padedamas pirmas kiaušinis, abiejų paukščių savitarpio santykiai pasikeičia, lipšnumas ir tuoktuvių reiškiniai pranyksta, o atsiranda uolus palinkimas perėti. Daugumas paukščių perėti pradeda pabaigę dėti, bet yra nemaža tokių, pavyzdžiui, varnos, kukučiai, pelėdos, vanagai, kurie peri nuo pirmojo kiaušinio. Dėl to ir jaunikliai išsirita tokia tvarka, kaip buvo dedami kiaušiniai, ir augdami vis skiriasi savo didumu. Kragai, išsiritus pirmiems jaunikliams, dažnai nelaukia, kol pasirodys kiti, bet, pasiėmę jauniklius, nuplaukia su jais, palikdami neišsiritusius paukščiukus jų likimui, arba juos peri ir globoja kitos porelės narys. Žinoma, jie sušąla ir žūva. Todėl nors kragai ir deda 4—5 kiaušinius, bet išaugina dažniausiai tik du jauniklius. Iš to galima daryti išvadą, kad kragų palinkimas vedžioti vaikus yra stipresnis, negu palinkimas perėti. Kitų paukščių vėliausiai išsiritusio paukščiuko likimas esti tragiškas. Vyresniųjų brolių nuolat skriaudžiamas, stumdomas, net kertamas, jis dažniausiai badauja ir labai atsilieka augdamas. Neretai jis yra išstumiamas iš lizdo ir užsimuša krisdamas žemėn arba šiaip iš vargo miršta lizde. Tai ypač atsitinka tarp plėšriųjų paukščių, kur besočiai vaikai žiauriai varžosi tarp savęs dėl atnešto maisto. Stipresnis pagrobia laimikį ir, lyg skydu pridengęs jį sparnais nuo brolių, stengiasi kuo greičiausiai jį sudoroti. Todėl plėšriųjų paukščių lizduose jauniklių skirtumas didumo atžvilgiu visuomet esti labai žymus, o dažnai tarp kelių sveikų jauniklių randamas jų silpniausio brolio lavonas. Dažniausiai tai pastebėdavau tarp vištvanagių ir suopių. Klausimą paprasčiau išsprendžia kai kurie ereliai ir aviėdra: nors jie padeda du kiaušinius, bet išsiritusį jaunesnįjį vaiką užmuša ir sukapoja.

Nėra abejonės, kad pirminė kiaušinių spalva yra balta ir kad tolimi paukščių protėviai dėjo tik baltus kiaušinius. Aišku, kad baltas kiaušinis yra pastebimas geriau, negu margas, ir jam gresia didesnis pavojus. Todėl, vykstant natūralinei atrankai, balta kiaušinių spalva iki šių dienų išliko tų paukščių, kurie peri tamsiose vietose, ir jų kiaušiniai yra paslėpti nuo priešo pvz., urvuose, uoksuose ir t. t. Iš mūsų paukščių baltus

kiaušinius deda visi geniai, pelėdos, kukutis, žalvarnė, tulžys ir kiti; šie paukščiai kaip tik peri urvuose, uoksuose. Baltus kiaušinius taip pat deda ir tie paukščiai, kurie peri vos tik padėję pirmąjį kiaušinį ir tuo apsaugo dėtį (karveliai, garniai, gandrai, kragai, kai kurios pelėdos), o palikdami lizdą, jie pridengia savo kiaušinius pūkais bei kita medžiaga. Paukščių, kurie kraunasi atvirus lizdus, paprastai yra margi ir spalvoti kiaušiniai; jų spalva esti taip prisitaikiusi prie aplinkumos, jog kiaušinis yra sunkiai įžiūrimas. Kuo menkesnis lizdas, tuo saugomoji spalva daugiau pasireiškia. Ji yra tobuliausia tų paukščių, kurie deda kiaušinius ant žemės duobutėse, be jokio patiesalo. Geriausiu pavyzdžiu

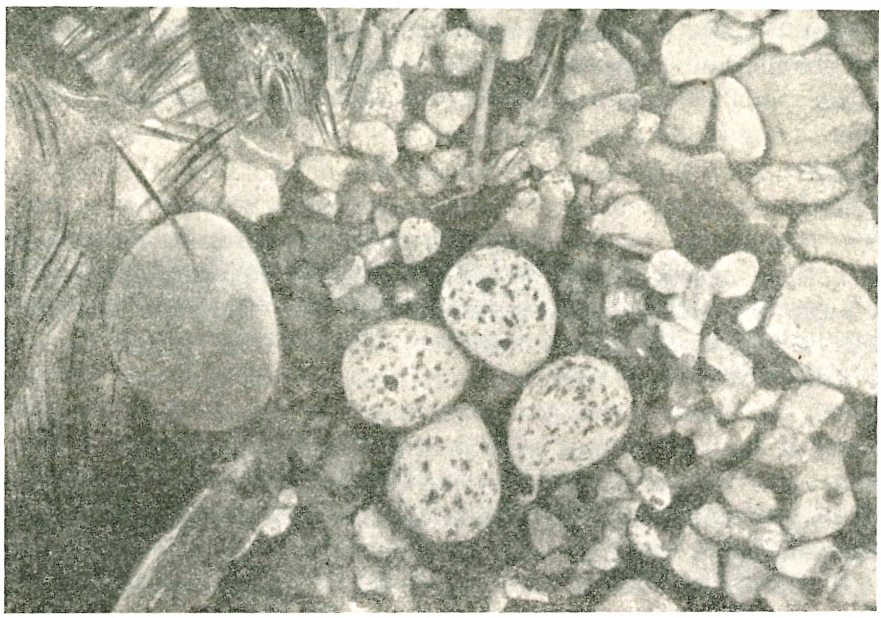

38 pav. Kirliko lizdas (pagal L. Plate)

gali būti paplitęs mūsų krašte kirlikas ir žuvėdra. Upių bei ežerų pakraščiuose paprastoje duobutėje, tarp akmenukų jie deda tris ar keturis margus kiaušinius, kurie savo spalva tiek panašūs į rupų smėlį ar žvyrą, jog nepritytęs žmogus greičiau juos užmins, negu pastebės (38 pav.).

Jei peri patinas ir patelė, jie mažai tesiskiria savo spalva, ir ji tuomet esti nežymi, sunkiai pastebima; kitaip sakant, jie abu turi saugojamąją spalvą, pvz., kurapka, karveliai. Atvirkščiai, patinas ir patelė tų paukščių, kurių tik vienas peri ir augina jauniklius, žymiai tarp savęs skiriasi: tik patelė turi neryškią pilkšvą ar kanapėtą saugojamąją spalvą, o patinas dažnai esti ryškių spalvų. Tais atvejais, kai patinas peri (gentis *Turnix* ir kt.), jis turi nežymias spalvas, o patelė esti spalvota.

Perėdami paukščiai pavaduoja vienas kitą. Daugeliu atvejų perintieji paukščiai keičiasi su tam tikra ceremonija, įgimta kiekvienai rūšiai. M. Schmidt'as taip aprašo šią pilkojo garnio ceremoniją: atskridęs patinas

praneša apie save patelei garsiu riksmu; ji atsako jam tyliau, po to jis atsistoja greta jos lizde. Tada patelė atsistoja, pavarto kiaušinius snapu ir rūpestingai kyšteli po vienu kitu kokį nors žagarėlį; tuo tarpu patinas švelniai savo snapu tvarko jai plunksnas. Abu paukščiai stovi taip trumpą laiką, po to patelė savo snapu suima skersai patino snapą, lyg ragindama jį tūpti ant kiaušinių, ir pati palieka lizdą. Pastebėta, kad jei patelė apsileidžia kraudama lizdą arba nestropiai peri, patinas varu priverčia ją atlikti savo pareigas. Jis gainioja ją tol, kol ji pradeda perėti, tuomet jis nurimsta. Tatai buvo nustatyta stebint karvelius, o ypač laikomas nelaisvėje papūgas (Marquess of Tavistock, 1928). Šiaip, patelei padėjus pirmąjį kiaušinį, porelės santykiai griežtai pasikeičia, išnyksta visi lytinio pobūdžio reiškiniai. Patelei perint, patinas laikosi toli nuo jos, nors ir atidžiai stebėdamas kiekvieną artėjantį priešą. Daugelis patinų, buvę iki tol labai triukšmingi (pvz., bukutis), atsiradus kiaušiniams, pasidaro visiškai tylūs. Tame galima įžiūrėti atrankos keliu kilusį naudingą prisitaikymą rūšiai palaikyti. Kitas taip pat naudingas prisitaikymas pasireiškia tuo, kad perįs paukštis nepalieka lizdo, nors pavojus būtų ir labai arti. Prisiglaudęs giliau lizde, net primerkęs akis, jis stengiasi likti nepastebimas. Taip bent daro tie paukščiai, kurių kiaušiniai esti aiškių spalvų, pvz., teterva, virbė, antis duodasi net glostoma lizde. Atvirkščiai, paukščiai, kurių kiaušiniai savo spalva prisitaikę aplinkumai, jau iš toli priešui artėjant, nežymiai palieka lizdą. Tokių paukščių pavyzdžiu gali būti pempės, kirlikai, gervės ir kt. Kiti paukščiai, gelbėdami savo kiaušinius ir jauniklius, apsimeta paliegėliais. Išplėtę sparnus ir pašiaušę plunksnas, jie kūliavirsčiomis išsirita iš lizdo ir dirbtiniais nevikriais judesiais tolsta nuo jo, atkreipdami į save visą priešo dėmesį. Tik atitolę tam tikru atstumu, jie pakyla skristi ir vėliau iš kitos pusės tyliai grįžta į lizdą. Pažymėtina, kad šiuo būdu paukštis reaguoja tik staiga užkluptas lizde ir niekuomet nesiima tos priemonės, jei užtinkamas netoli lizdo, bet ne pačiame lizde. Pasitaiko kai kada, kad paukštis, apsimesdamas paliegėliu, lyg neapskaičiuoja ištikusio pavojaus ir tikrai patenka priešui į nagus. Stipresni, ypač plėšrieji paukščiai drąsiai puola priešą prie savo lizdo. Murmane esu matęs plėšiką *(Stercorarius parasiticus)*, smogtelėjusį snapu stiprų smūgį į galvą žmogui, prisiartinusiam prie jo lizdo. Vietiniai gyventojai, ypač moterys ir vaikai, gerai žino tą plėšikų paprotį ir bijo lankytis ten, kur jie peri. Taip pat elgiasi pelėdos: mano akivaizdoje naminė pelėda pagrobė nuo galvos kepurę suaugusiam vyrui, ėjusiam pro seną liepą, kur buvo jos lizdas. Mačiau paukštvanagį, atsistojusį lizdo krašte ir drąsiai ginantį vos išsiritusius paukštelius nuo įlipusio į medį berniuko.

Sunkiausiai pakeliami iš lizdo paukščiai, kurie peri uoksuose ir lyg jaučia savo saugumą. Kai kurie jų, pvz., naminė pelėda, jėga išimti iš uokso, būna apimti savotiško mėšlungio; išplėtę sparnus, užmerkę akis, smarkiai atsuka galvą ir nereaguoja į tolesnius reiškinius. Toks būvis trunka net kelias minutes.

Perinti porelė paprastai stropiai saugoja artimiausią savo lizdui apylinkę, neįsileisdama į ją kitų, net tos pačios rūšies, paukščių. Toks srities valdymas prasideda dar prieš perėjimo laiką, būtent tada, kai porelė pasirenka vietą lizdui. Patino giesmelė, girdima maždaug kasdien toje pačioje vietoje, sudaro lyg perspėjimą kitiems paukščiams, kad ši vieta jau užimta. Net ir tie paukščiai, kurie peri kolonijomis, pasiskirsto tarp savęs gyvenamąją sritį.

Paukščių, kurie gyvena poromis, dažnai peri vien patelė; taip, pvz., daro varnos, kryžiasnapiai, daugelis plėšriųjų paukščių ir pelėdų; bet ir tuomet patinas turi savo pareigas, pvz., perspėti patelę apie pavojų, nuvyti priešą, o ypač aprūpinti patelę maistu. Yra paukščių, kurie kas valandą arba ir dažniau palieka perimus kiaušinius, kad keletą minučių palesinėtų. Kitų stropumas perint yra tiesiog nuostabus: jie peri be pertraukos ir ištisas dienas badauja. Antai, viena stebima gagos patelė ištupėjo lizde 28 dienas, neimdama nei maisto, nei vandens, o viename zoologijos sode ema patinas perėjo be paliovos 60 dienų, nė vieną kartą nepaėmęs maisto. Taip pat kai kurios pingvinų rūšys beperėdamos badauja iki 28 dienų. Žinoma, tuose paukščiuose prieš perėjimą įvyksta tam tikras fiziologinis pasiruošimas, ypač taukų sutaupymas. Tos kūno dalys, kurios liečiasi su kiaušiniais, taip pat pasikeičia tam tikru būdu: iš pilvo ir krūtinės odos išslenka plunksnos ir pasidaro plikos vietos, vadinamos perimosiomis dėmėmis. Šių dėmių gali būti viena arba keletas. Pati oda žymiai pasikeičia: ji pasidaro storesnė, puresnė, kempinėta: joje atsiranda tankus kraujo rezginys, ir temperatūra esti čia kiek aukštesnė, negu kitose kūno dalyse. Aišku, kad plika oda, dargi šiltesnė, betarpiškai liesdama kiaušinius, duoda jiems daugiau šilumos, negu plunksnotos kūno dalys. Antims ir žąsims prieš pat perėjimą apatinėje kūno dalyje užauga savotiški pūkai; patelės išpeša juos ir apdeda savo kiaušinius lyg volu, o palikdamos lizdą, pridengia jais kiaušinius. Įdomu pažymėti, kad šie pūkai paukščių, kurie peri atvirose vietose, esti tamsūs, o tų, kurie krauna lizdus urvuose bei uoksuose, balti. Mat, antruoju atveju saugojamoji spalva nereikalinga.

Kai kurie paukščiai gerai numato laiką, kada iš kiaušinių turi išsiristi jaunikliai ir, artėjant momentui, ruošiasi sutikti juos. Sakysim, antys tuo metu kartkartėmis stovinėja ir stropiai tepa savo plunksnas riebalais, paimtais iš pasturgalinės liaukos. Kai kurios karvelių rūšys, praslinkus vienai parai nuo to laiko, kada jaunikliai turėjo prasikalti, meta savo kiaušinius. Net ir patinai, kurie patelei perint laikosi toli nuo lizdo, staiga atsiranda prie jo, kai paukščiukai pradeda kaltis, kad, reikalui esant, suteiktų pagalbą jiems ir patelei. Taip elgiasi laukinių (pilkųjų) žąsų ir gulbių patinai. Tačiau kiti paukščiai šios laiko sąvokos visai neturi. Štai sakalas keleivis, kurio kiaušiniai buvo pakeisti dirbtiniais kiaušiniais, ne tik nesiliovė perėjęs normaliu laiku, bet dar ištupėjo lizde, šildydamas juos, 61 dieną. Kitu atveju kivi Londono zoologijos sode ištupėjo 4 mėnesius ant pagedusio kiaušinio. Paukščiukų cypimas, dargi tuo laiku, kai jie neišsilaisvinę iš kevalo, labai jaudina tėvus, ir perįs

paukštis dažnai pažiūri, kas darosi po juo. Nors jaunikliui išsilaisvinti iš kevalo yra sunku, vis dėlto seniai, be retų išimčių (gervės, papūgos), niekuomet neteikia jiems pagalbos. Dauguma paukščių kiaušinių kevalus tuoj pašalina, išnešdami juos toli nuo lizdo; kiti sulesa, o kai kurių paukščių patys jaunikliai tai padaro; matyti, kevalo kalkinė medžiaga reikalinga, kad sustiprėtų jų kaulai. Būdai vaikams lesinti įvairių paukščių yra labai nevienodi; apie tai jau buvo minėta aukščiau (46 psl.).

Vaikų lesinimas ir auginimas. Į klausimą, kiek kartų per dieną seniai lesina jauniklius, trumpai atsakyti sunku. Aplamai lesinimo dažnumas pareina nuo to, ar paukštis minta smulkiu, ar stambiu maistu. Pavyzdžiui, plėšrieji paukščiai, atnešdami didesnį grobinį, lesina vaikus rečiau, o maži paukšteliai, misdami smulkiais vabzdžiais, kas kelios minutės atneša vaikams peno. Su tam tikru aparatu (terragrafu) galima tiksliai užregistruoti, kiek kartų paukštis aplankė savo lizdą. Pasirodo, kad plėšrieji paukščiai, albatrosai ir kiti lesina vaikus vieną kartą per dieną, didžioji zylė 350—390 kartų per dieną, raudonuodegė 220—240 kartų ir t. t.

Yra paukščių, kurių jaunikliai gali apsieiti be lesalo labai ilgai. Jaunas, iš lizdo išimtas čiurlys, negaudamas maisto, padvėsė tik 21-ą dieną, ir per tą laiką jo svoris sumažėjo nuo 57 gramų iki 21 gramo. Matyti, čiurliai, o gal ir kiti paukščiai, mintą vien tik ore pagaunamais smulkiais vabzdžiais yra visuomet pasirengę badauti ilgesnį laiką. Todėl jie susikrauna didelę taukų atsargą, kuria naudojasi bado metu. Mat, užėjus lietingam orui, jie nieko nesumedžioja.

39 pav. Juodosios zylės jauniklis, pasiruošęs iššvirkšti savo mėšlą iš lizdo (Heinroth'o foto)

Iš pirmo žvilgsnio sunku suprasti, kuriuo būdu seniai teisingai apdalija maistu visus savo jauniklius, kurių kartais esti net keliolika. Juk paukščiai neturi tokios atminties ir proto, kad atsimintų, kuris jauniklis jau gavo lesti. O iš tikrųjų keblumo čia nėra: paukščiukas, gavęs lesalo, turi paprotį tuoj išsituštinti; jis atsisuka pasturgaliu į lizdo kraštą arba, jei lizdas yra uokse, į jo angą, kad toli pro kraštą iššvirkštų išmatas (39 pav.) Dėl to jis pakeičia vietą lizde, ir į jo padarytą spragą tuoj įsiskverbia vienas iš jo brolių. Toks pat reikalas netrukus priverčia kitą paukščiuką padaryti tą pat, paskui trečią ir t. t. Tuo būdu vietų pasikeitimas eina ratu ir kaskart kitas jauniklis užima vietą prie uokso angos; jis ir gauna peniukšlį. Jaunesni paukščiukai iš pradžių dar negali iššvirkšti išmatų pro uokso kraštą, ir jas išneša seniai. Šie, paprastai palesinę jauniklį, laukia momento. Vos pasirodžius mėšlo gumulėliui, jie vikriai pagriebia jį ir toli išneša. Tai nesunku pastebėti varnėnų inkiluose prie namų: kaskart senis varnėnas atneša maisto ir tuoj išneša vieno jauniklio išmatas, numesdamas jas per keliasdešimt metrų nuo lizdo. Todėl daugumos paukščių lizdai ir jaunikliai esti švarūs, bet kai kurios paukščių rūšys šiuo atžvilgiu esti labai nerangios; tokie yra karveliai, kukučiai ir kiti, — jų lizduose esti pasibaisėtinas nešvarumas.

Išskridusius iš lizdo paukščiukus tėvai kurį laiką lesina. Skrisdami su tėvais maisto ieškoti, jie pamažu apsipranta su aplinka ir pramoksta patys maitintis. Išskridusius iš lizdo žvirblinius paukščius tėvai globoja paprastai ne ilgiau kaip 10 dienų. Jauniklius ilgiau globoja plėšrieji paukščiai, nes maisto parūpinimas jiems yra sudėtingesnis ir, svarbiausia, susijęs su tam tikrų judesių vikrumu ir jėga. Sakalų, vanagų ir kitų grobuonių jaunikliai, pramokę šiek tiek skristi ir išvydę vieną savo tėvų, nešantį grobį, pasitinka jį ore ir įsikabina nagais į naštą. Šis jaunų vanagų paprotys esti net labai nemalonus, auginant juos nelaisvėje, nes, išvydę savo auginţoją, jie atskridę įsikabina nagais į atkištas jo rankas, tikėdamiesi rasią ten laimikį. Gal būt, ir seniams vanagams tenka nukentėti nuo savo vaikų nagų ir gal todėl jie dažnai vaikų akivaizdoje meta iš aukštai savo laimikį. Vaikai puola grobinį, pagaudami jį anksčiau, negu jis nukrinta žemėn. Kiek vėliau visa šeima medžioja kartu ir jaunikliai pasisavina senių patyrimą maisto beieškant. Tačiau tėvų patyrimas yra jiems vertingas ir kitu atžvilgiu, pavyzdžiui, jie, pamėgdžiodami senius, pramoksta, ko reikia bijoti ir kuo galima pasitikėti. Tuo būdu jaunikliai, patys dar nepatyrę priešo, pramoksta tinkamai jį įvertinti.

Auginant įvairius paukščius buvo pastebėta, kad jauniklius apima baimė, jei kuris nors iš senių padaro išgąsčio judesius ar balsą, atvirkščiai, visai nekreipia jie dėmesio į pavojų, jei seniai laikosi ramiai. Ta paukščių savybė turi, be abejonės, didelę reikšmę būriuose, susidedančiuose iš nevienodo amžiaus paukščių. Tokiame būryje visuomet atsiranda vienas kitas prityręs paukštis, kuris, reikalui esant, užkrečia kitus bailumo ar pasitikėjimo nuotaika.

Kas aukščiau pasakyta, tetinka vien paukščiukiniams paukščiams. Viščiukiniai skiriasi nuo jų pirmiausia tuo, kad jie išsirita iš kiaušinių daug labiau išlavėję. Šis momentas atitinka tą paukščiukinių paukščių momentą, kai jie išskrenda iš lizdo. Dažniausiai viščiukiniai jaunikliai esti vien motinos auginami, rečiau tėvo, kaip antai, kai kurie stibynuočiai; gervių pora pasidalija jauniklius taip, kad tėvas paima pirmąjį, o motina — antrąjį (visuomet esti du kiaušiniai). Panašiai elgiasi ir kragai: vienas tėvų paima anksčiau prasikalusį vaiką, o kitas vėlesnį (žiūrėk, kas aukščiau pasakyta apie kragų perėjimą).

Viščiukiniai paukščiai moka atskirti svetimų rūšių jauniklius nuo savųjų ir juos varo šalin. Taip pat jie elgiasi, jei prisiartina nors ir tos pačios rūšies, bet kito amžiaus jauniklis. Tačiau apie savo vaikų skaičių jie nieko nenusimano; pridėjus perekšlei tos pačios rūšies ir to paties amžiaus jauniklių, ji nekreipia į tai dėmesio. Dar lengviau priversti perekšlę priimti pašalinius jauniklius, pakišant jai svetimus kiaušinius; tatai gali pavykti net su kitos, bet ne per tolimos rūšies kiaušiniais. Jeigu pakišti kiaušiniai priklauso tolimai rūšiai, perekšlė kartais nepripažįsta išsiritusių iš jų paukščiukų. Mat šiuo atveju vaikų išvaizda nesukelia perekšlei motiniškų refleksų. Šiuo atžvilgiu tarp perinčių patelių galima pastebėti žymių individualinių skirtumų, pvz., yra naminių vištų, kurios išperi ir išaugina fazaniukus, teterviniukus ir kt. paukščius; kitos gi

sukapoja juos visus, kai jie tik pradeda kaltis. Taip pat ir jaunikliai ne visuomet „pripažįsta" savo netikrąją motiną, kai kada jie pakrinka ir nesirenka prie jos. Žinoma, čia negali būti kalbos apie kokį nors sąmoningą elgesį, jų elgesys šiuo atveju aiškinamas tuo, kad netikrosios motinos balsas nesukelia jiems jų rūšiai įgimtų refleksų. Minėtasis motinos ir vaikų elgesys dažnai ir sudaro kliūčių, norint įkurdinti neįprastoje aplinkumoje svetimų kraštų paukščių rūšį. Pavyzdžiui, buvo bandyta Europoje įveisti karoliniškas antis, pakišant perėti kiaušinius vietinių ančių perekšlėms, bet tuo nieko neatsiekta, nes išsiritę jaunikliai pakrikdavo ir žūdavo.

Aplamai viščiukiniai paukščiai turi daug mažiau rūpesčių su savo vaikais. Tik iš pradžių tėvai teikia jiems maisto iš snapo į snapą. Vėliau tėvai vedžioja vaikus tokiose vietose, kur maistą lengviau rasti; taip pat svarbi jų priedermė yra šildyti vaikus. Kragų jaunikliai nors iš karto palieka lizdą, vis dėlto senių ilgai nešiojami. Juos nešioja ant kūno šonuose išaugusių plunksnų, kurios šiaip pridengia sparną. Mažiems kragiukams jos sudaro tikrą sterblę, nelyginant Australijos sterblinių žvėrių. Toje plunksnų sterblėje seniai ne tik juos lesina, bet su jais pasineria po vandeniu ar pakyla į orą. Gulbės, kurios tos sterblės neturi, dažnai vaikus, kai jie pailsta, pasiima ant nugaros.

Daugumos paukščių šeimos pakrinka tuomet, kai vaikai jau gali pradėti gyventi savarankiškai. Tėvai net jėga išvaro vaikus iš savo gyvenamosios vietos. Tai ypač būna tarp plėšriųjų paukščių, kuriems, kad jie galėtų išsimaitinti, reikia didesnio medžiojamo ploto. Abejotina, ar vėliau tarp tos pačios šeimos narių lieka kokie nors pažinties pėdsakai. Tėvai į savo vaikus žiūri kaip į kiekvieną svetimą individą, reikšdami jiems kartais nedraugingų jausmų. Yra davinių, įrodančių, kad net vienos poros nariai užmiršta vienas kitą labai greit. Net ir pagarsėjusios savo abipusiu prisirišimu banguotosios papūgėlės *(Melopsittacus undulatus)* visiškai užmiršta viena kitą po 4—5 dienų. Taip pat yra žinoma pavyzdžių, liudijančių nepaprastą paukščių atmintį. Pavyzdžiu gali būti dvi karvelių patelės, kurios iš pradžių buvo laikomos kartu ir labai susibičiuliavo. Vėliau jos buvo perskirtos ir suleistos iš naujo po 26 dienų. Tada abi aiškiai rodė viena kitai savo pasitenkinimo jausmus (pasak Lucanus). Kitas dar ryškesnis pavyzdys yra pilkoji Afrikos papūga, kuri buvo laikoma viename kambaryje su kukučiu. Girdėdama nuolat kukučio vardą, ji pramoko tą žodį; bet kai kukutis mirė, ji nustojo tą žodį tarusi. Po dvejų metų į kambarį buvo įleistas naujas kukutis, ir papūga iš karto pradėjo jį šaukti savo seniai mirusio draugo vardu. Įdomu, kad per tuos dvejus metus į papūgos kambarį buvo leidžiami įvairūs kiti paukščiai, bet papūga nė vieno jų nešaukė šiuo vardu. Pats esu linkęs manyti, kad paukščių atmintis ir gebėjimas pažinti vienas kitą, taip pat gebėjimas atskirti pažįstamus individus net tarp didelio skaičiaus kitų yra labai žymus. Todėl manau, kad vienos porelės nariai gali pažinti vienas kitą ir ilgai nesimatę.

Baigę vaikus auginti, daugelis paukščių susiburia pulkais ir palieka savo gimtinę. Nuo to laiko giminystės ryšiai tarp tėvų ir vaikų arba tarp brolių ir seserų visiškai išnyksta. Tačiau ne tarp visų paukščių rūšių taip yra, pvz., laukinės pilkosios žąsys palaiko artimus santykius su vaikais net tada, kai šie jau yra suaugę. Dėl tos jų savybės nesunku, seniams pakirpus sparnus, sulaikyti ir prijaukinti laukinių žąsų jauniklius kokiame nors tvenkinyje. Prisirišę prie savo tėvų, jie neišskrenda net ir tada, kai jų sparnai visiškai suauga. Taip pat kurapkų šeima, suaugus vaikams, pakrinka tik pavasarį, susidarant naujoms porelėms.

Vis dėlto yra paukščių, perinčių ne po vieną, o didokomis bendruomenėmis arba vadinamosiomis kolonijomis. Visiems yra žinomos urvinių kregždžių kolonijos, dažnai susidedančios iš kelių šimtų lizdų, kurias galima matyti kai kur stačiuose Nemuno krantuose. Visi, be abejo, matė kovų kolonijas, kuriomis taip dažnai gausiai apkrauti aukšti medžiai Lietuvos miestuose ir miesteliuose. Kiek mažiau žinomos pilkųjų garnių kolonijos, užtinkamos mūsų miškuose.

Paukščių traukimas. Iš visų paukščių gyvenimo reiškinių nuostabiausios yra jų kelionės, atliekamos du kartus per metus — vieną kartą, paaugus vaikams, iš gimtinės, ir antrą kartą atgal į tą kraštą, kur pernai buvo sukrautas lizdas. Klausimas, kuriuose kraštuose paukščiai žiemoja, pro kur eina jų rudens ir pavasario keliai, kiek trunka jų kelionė, ilgą laiką buvo neaiškus, ir įvairūs autoriai pareikšdavo skirtingų nuomonių. Neišvengta net pasakų. Ilgą laiką manyta, kad kregždės rudenį pasineriančios į vandenį ir taip išbūvančios visą žiemą; tuo tikėjo net toks įžymus gamtininkas, kaip Linnė. Bet štai atėjo į galvą mintis žymėti paukščius tam tikrais metaliniais žiedais. Pirmas toks bandymas padarytas žinomo laukinių gyvūnų žinovo F. Falz-Feino dvare Ascania Nova, Ukrainos pietuose, Tauridos gubernijoje. Jis pririšo gervei prie kaklo metalinę dėžutę, kurioje prancūzų, vokiečių, anglų ir rusų kalbomis buvo taip parašyta: „Šita gervė yra gimusi ir išauginta mano dvare Ascania Nova, Rusijos pietuose, Tauridos gubernijoje. Prašoma pranešti, kur šis paukštis bus pagautas arba nukautas". Ši gervė tų pačių metų gruodžio mėn. vieno mahdisto Afrikoje, Dangoloje, apie 20° šiaurės pločio, buvo nušauta. Kalifas Abdullah rodė dėžutę su parašu savo belaisviui Saladinui Pašai, kuris ir mini apie šį įvykį savo veikale „Ugnis ir Kalavijas Sudane".

Šį metodą plačiu mastu pritaikė danų gimnazijos mokytojas L. Mortensen'as. 1899 m. jis pradėjo žymėti įvairius paukščius, ypač varnėnus, gandrus, antis, kirus, metaliniais žiedais, kuriuos užmaudavo ant kojų (40 pav.), turėdamas vilties, kad tie paukščiai bus kur nors pagauti arba nušauti. Žieduose buvo pažymėti eksperimentatoriaus adresas ir žiedo eilės numeris, kad visuomet galima būtų nustatyti bandomųjų paukščių tapatybę. Netrukus daugelis mokslo įstaigų ėmė sekti Mortensen'o pavyzdžiu, ir dabar, vartojant šį tyrimo būdą, paukščių kelionių vaizdas labai paaiškėjo. Iš tikrųjų, šis būdas duoda neginčijamų davinių. Jei, pavyzdžiui, Lietuvoje sužieduotas varnėnas gruodžio mėnesį pagaunamas ar

nušaunamas Anglijoje, mes tikrai galime pasakyti, kad bent dalis Lietuvos varnėnų žiemoja Anglijoje, o jei mūsų krašte sužymėti varnėnai pastebimi Rytprūsiuose (dabar Kaliningrado sritis), Vokietijos vakaruose, Olandijoje, Belgijoje, tai galima daryti išvadą, kad jų traukimo kelias eina pietų vakarų linkme. Todėl nesunku nustatyti, kiek laiko trunka visa jų kelionė, kiek vidutiniškai per dieną padaroma kelio, kokio amžiaus paukščiai išskrenda anksčiau, o kurie vėliau. Aplamai šiuo būdu mes galime sekti paukščio gyvenimo smulkmenas, gaudami tikrai patikimų duomenų.

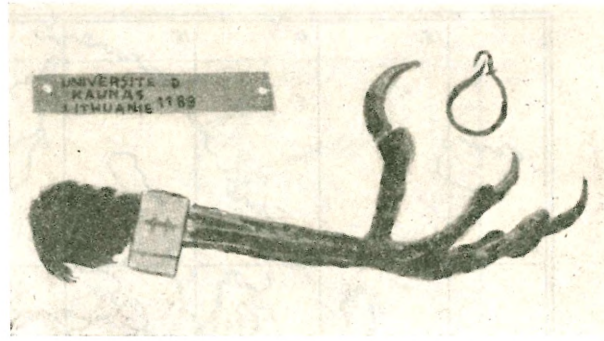

40 pav. Tokiais žiedais žymimi paukščiai (orig. foto)

Žiedavimu nustatyta, kad tos pačios rūšies paukščiai įvairiose geografinėse srityse elgiasi labai įvairiai: vienur sėslūs, kitur keleiviai. Pavyzdžiui, Suomijos kikiliai yra tipiški paukščiai keleiviai, o Anglijoje ir Šveicarijoje — tipiški sėsliai. Iš Lietuvos ir Vokietijos šių paukščių dauguma išskrenda rudenį, bet labai užtraukia savo kelionę, o tam tikra dalis jų lieka žiemoti. Varnėnai turi tą ypatybę, kad jaunikliai išskrenda daug anksčiau, negu seniai, ir keliauja vieni. Be to, įvairių kraštų varnėnai žiemoja ne viename krašte. Žiedavimo duomenimis nustatyta, kad Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Šiaurės Vokietijos ir Danijos varnėnai žiemoja Belgijoje ir Anglijoje (42 pav.), keliaudami į tuos kraštus išilgai Europos pajūrio. Varnėnai iš Čekoslovakijos, Austrijos, Vengrijos — žiemoja Italijoje, Portugalijoje, Ispanijoje ir Pietų Prancūzijoje. Varnėnai, išperėti Anglijoje ir Danijoje, yra sėslūs. Tokius santykius galima nustatyti, stebint vieversius, juoduosius strazdus ir strazdus giesmininkus.

Tipiškas paukštis keleivis pasirodė esąs baltasis gandras (41 pav.). Šių paukščių jauniklius labai lengva pagauti, nes juos paprastai peri arti žmogaus gyvenamosios vietos, be to, jie yra dideli, visiems žinomi ir lengvai pastebimi. Dėl šių savybių baltasis gandras virto mėgstamu žiedavimo objektu. Lietuvoje yra sužieduota keletas tūkstančių gandrų, o artimuose mums centrinės Europos kraštuose dar daugiau.

Žiedavimo duomenys parodė, kad daugiausia gandrai žiemoja Pietų Afrikoje, būtent: Rodezijoje, Kalahari, Transvalyje, Oranijoje ir Kaplande. Šių kraštų atstumas tiesia linija nuo gandro gimtinės sudaro arti 9000 kilometrų. Į žiemojimo kraštus gandrai skrenda dviem keliais, būtent: pietų rytų ir pietų vakarų. Pirmuoju keliu traukia gandrai iš kraštų, esančių į rytus nuo Vezerio upės, o antruoju iš kraštų į vakarus nuo šios upės. Lietuvos gandrai, pradėdami savo rudens kelionę, skrenda

pietų linkme arba pietų rytų linkme, pro pietinę Baltarusiją, Vengriją, Bulgariją, Rumuniją, Siriją, Egiptą, Etiopiją, Nilu aukštyn.

Beveik tuo pačiu keliu kaip gandras skrenda blezdingos; pavyzdžiu gali būti blezdinga (šelmeninė kregždė), pažymėta žiedu G 97 1931 m. birželio mėn. 30 dieną Ukmergės apskrityje ir sumedžiota tų pačių metų gruodžio mėn. 14 d. pietinėje Rodezijoje, netoli Salisbury miesto; šis paukštis padarė apie 8100 *km* kelio pietų linkme nuo savo gimtinės.

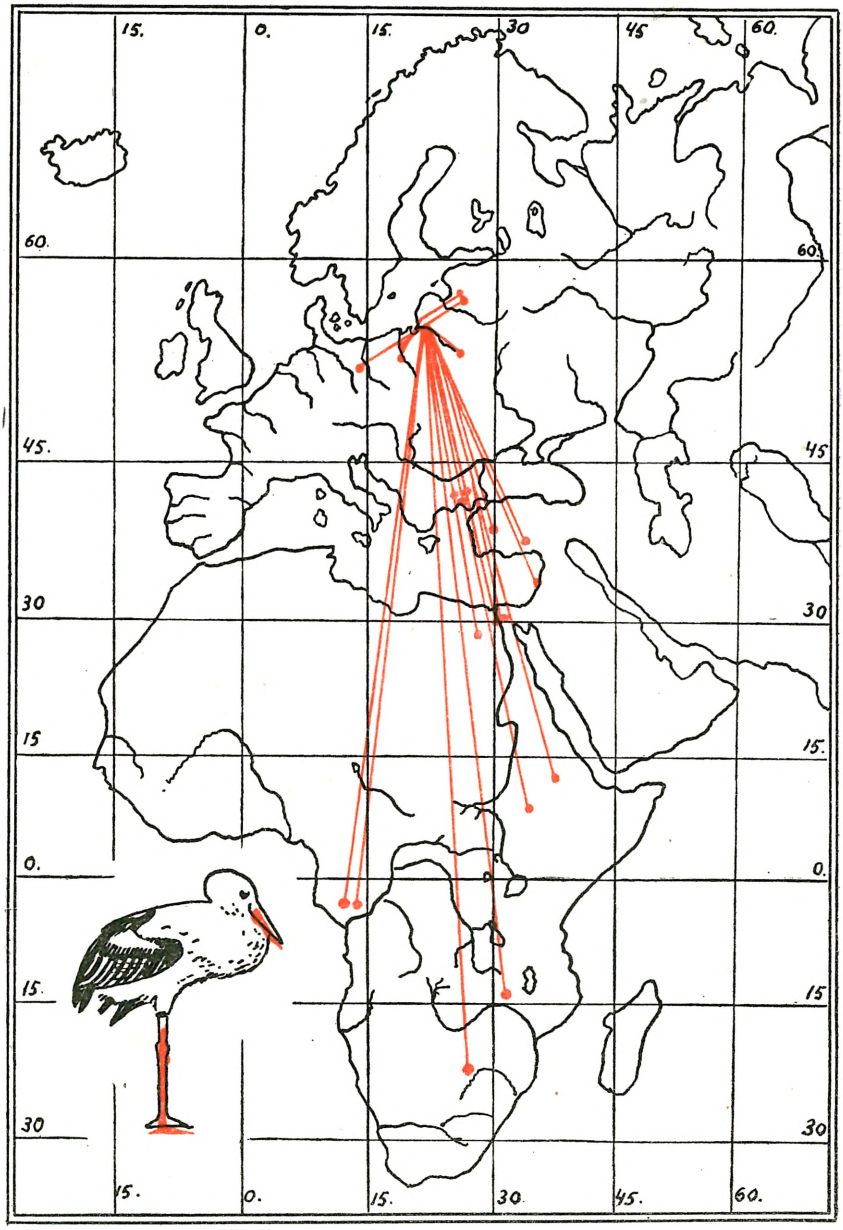

41 pav. Grafikas, rodantis vietas, kur buvo atrasti Lietuvoje žieduoti gandrai (orig. brėž.)

Labai buvo domėtasi klausimu, kokiu aukštumu skrenda paukščiai savo kelionėse. Senesnieji autoriai manė, kad tai vyksta žmogui nepasiekiamose aukštumose, ir jei mes matome žemai skrendančius paukščius, tai yra vien maža nuotrupa to kas vyksta aukščiau. Paskutiniuoju laiku, naudojantis moderniškais optikos, aviacijos ir aerostatikos prietaisais, įrodyta, kad senesnieji autoriai labai klydo. Nustatyta, kad daugeliu atvejų paukščiai traukia ne aukščiau kaip per 4—5 šimtus metrų, bet, žinoma,

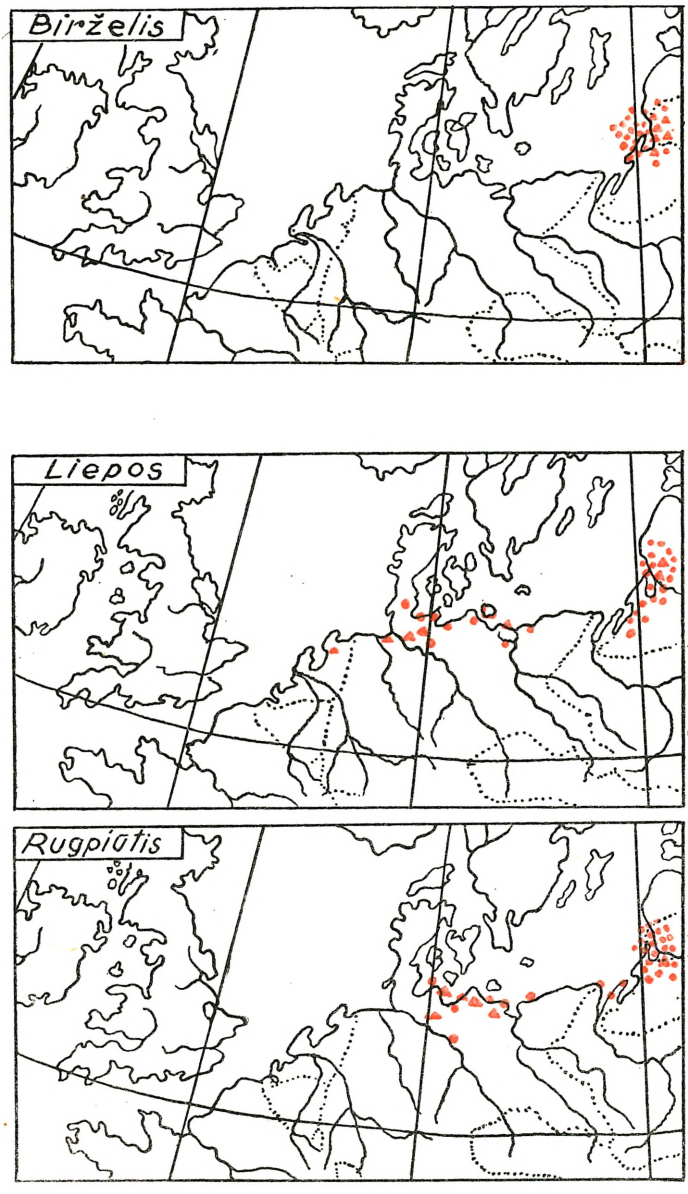

42 pav. Grafikas, rodantis, kur buvo atrasti Lietuvoje žieduoti varnėnai: seni paukščiai, jaunikliai (orig. brėž.)

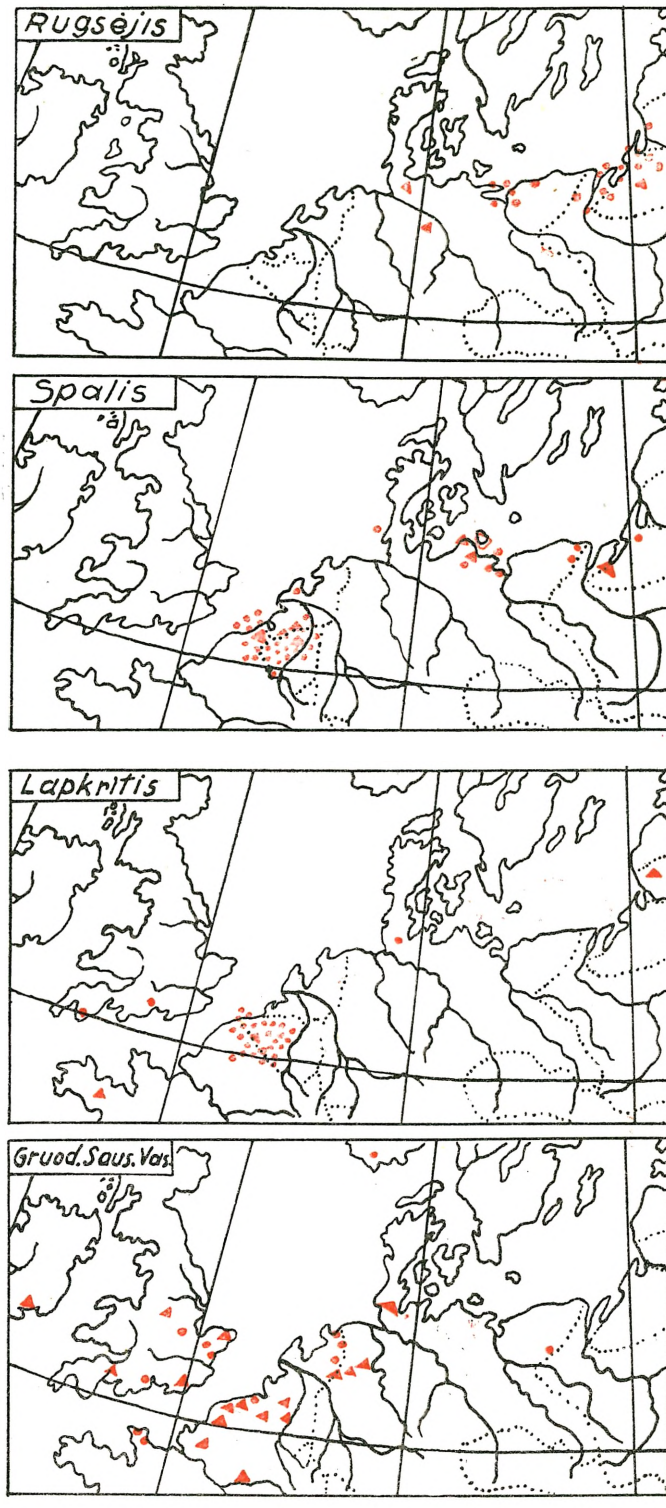

43 pav. Grafikas, rodantis, kur buvo atrasti Lietuvoje žieduoti varnėnai: seni paukščiai, jaunikliai (orig. brėž.)

šie skaičiai tinka vien lygumoms bei jūroms, o kalnuose jie yra nepalyginti didesni. Stebėjimai, padaryti iš lėktuvų ir aerostatų, rodo, kad paukščių skridimo aukštis retai praneša 400 *m* ir kad paukščiai pakyla aukščiau 1000 *m* tik retais atvejais.

Lygiai kaip paukščių skridimo aukštumui, taip pat buvo padėta nemaža pastangų paukščių skridimo greitumui išaiškinti. Seniau buvo manoma, kad paukščių skridimo greitis yra kur kas didesnis, negu tikrovėje yra. Ilgą laiką buvo kartojami Gätke's teigimai, esą, pavyzdžiui, mėlyngurklė, išskridusi vakare iš Afrikos, anksti rytą atskrendanti į Helgolando salą, padarydama apie pusketvirto šimto kilometrų per valandą.

Paukščių skridimo greitumą nustatyti ne taip lengva. Tam tikslui reikia stebėti paukštį skrendant tiesia linija tarp dviejų taškų, kurių atstumas yra žinomas. Paskutiniu laiku tokių matavimų padaryta nemaža, ir nustatyti vidutiniški greitumai įvairių paukščių rūšims, pvz.:

Paukščių rūšys	kilometrų per valandą
Paukštvanagis	41
Varna	50
Kikilis	52
Sakalas keleivis	59
Kryžiasnapis	59
Kuosa	61
Varnėnas	74

Žinoma, reikalui esant, paukštis gali žymiai pagreitinti savo polėkį, pvz., plėšrusis paukštis, vydamasis savo grobinį, arba kitas paukštis, sprukdamas nuo pavojaus.

Kad nustatyti, kiek paukštis keliaudamas padaro kelio per dieną, turėtume žinoti, kiek valandų jis skrenda ir ar laikosi tiesių linijų. Šį klausimą padeda išaiškinti paukščių žiedavimas. Pavyzdžiui, yra žinoma, kad mūsų gandrai į savo žiemos buveines pietų Afrikoje atskrenda ne anksčiau kaip lapkričio mėn. 15 d. Atstumas nuo mūsų krašto per Mažąją Aziją iki Pietų Afrikos sudaro 10 000 *km.* Gandrai iš mūsų krašto išskrenda rugpiūčio mėnesio antroje pusėje. Taigi jie keliauja apie $2^1/_2$—3 mėnesius. Jei jų kelionės laikui skirtume 80 dienų, išeitų, kad vidutiniškai jie padaro 120 *km* per dieną; bet žinome, kad šie paukščiai sustoja kiek ilgiau Dunojaus slėnyje ir vėliau Nilo pakraščiuose, tai galime manyti, kad jie skrenda apie 200 *km* per dieną.

Jaunas prijaukintas juodasis gandras, pažymėtas žiedu Biržų apskrityje, Daujėnų valsčiuje, Dumblinėlių kaime 1932 m., paskutinį kartą paties žieduotojo T. Zubavičiaus buvo matytas rugsėjo mėn. 9 dieną, o po trijų dienų buvo pašautas Baltarusijoje, 13 *km* nuo Minsko. Tuo būdu šis paukštis per 3 dienas nukeliavo 340 *km* kelio. Panašiais apskaičiavimais nustatyta, kad liepsnelė rudens kelionės metu nuskrenda apie 51 *km* per dieną, baltagurklis strazdas apie 66 *km* ir t. t. Iš viso to matyti, kad paukščių kelionės, ypač rudenį, vyksta lėtu tempu, nes jie vietomis ap-

sistoja ilgesnį laiką. Apie pavasario keliones duomenų turima daug mažiau, tačiau galima spėti, kad jos vyksta greitesniu tempu. Laikas, kurį paukščiai užtrunka žiemos buveinėse, įvairioms paukščių rūšims yra nevienodas. Vieni paukščiai atskrenda pas mus labai anksti pavasarį, ne tik užaugina vaikus, bet ir paskui iki vėlyvo rudens nepalieka savo gimtinės. Tokių paukščių pavyzdžiu gali būti varnėnas: atskridęs į Lietuvą kovo ar net vasario mėnesį, jis užtrunka iki lapkričio mėnesio ir net ilgiau, o kartais ir žiemoja mūsų krašte. Kiti, atvirkščiai, atskridę pas mus vėlai, skubiai išaugina vaikus ir tuoj grįžta atgal į dausas; taip daro čiurlys. Vidutiniškai Lietuvoje pasirodo jis apie gegužės mėnesio 10 dieną, o rugpiūčio mėn. 15 dieną beveik visi čiurliai jau yra išskridę ir pasilieka tik atskiri paukščiai, o gal tik pavėlavę keleiviai iš tolimesnių šiaurės kraštų. Čiurlių išskridimas rudenį esti toks staigus, jog net ir tuo atveju, kai jaunikliai dar tebėra lizduose, seniai išskrenda, mesdami vaikus, pasmerkdami juos bado mirčiai. Iš visų Lietuvos paukščių čiurlys trumpiausią laiką vieši pas mus.

Dauguma paukščių, traukdami žiemoti į šiltesnius kraštus, pasirenka tokias vietas, kurios mažai tesiskiria nuo jų gimtinių vietų. Tačiau esti ir išimčių. Pažymėtina, kad jei kuri paukščių rūšis vasaros metu užima didelį geografinį plotą, tai atskiros to ploto bendruomenės (populiacijos) pasirenka savo žiemos buveinėms atskirus kraštus. Pavyzdžiui, mūsų varnėnai rudenį, traukdami pietų vakarų—vakarų linkme, atsiduria Belgijoje, Šiaurės Prancūzijoje, Anglijoje ir ten žiemoja; o vidurinės Vokietijos varnėnai, nukrypdami toliau į pietus, žiemoja Italijoje ir net Šiaurės Afrikoje. Jų ten susirenka milijoniniai pulkai, kurie godžiai puola vynuogynus, o ypač alyvmedžius, padarydami didžiausių nuostolių. Tą pat galima pasakyti apie daugelį kitų paukščių, bet toli gražu ne apie visus. Pavasarį vyksta priešinga kelionė, ir kiekviena bendruomenė grįžta į savo kraštą, o šios bendruomenės nariai net tiksliai į savo gimtinę, pvz., į tą patį ežerą, miškelį, sodą arba net trobesio pastogę. Tačiau žinoma faktų, kada vienos bendruomenės paukštis prisiplaka prie kitos ir kartu su ja nuskrenda pavasarį į jos kraštą, tapdamas to krašto piliečiu. Tai įvyksta tada, kai vienos bendruomenės paukštis susituokia su kitos bendruomenės nariu ir pasirenka jo tėvynę. Geriausias pavyzdys gali būti antys, kurios jau rudenį susiporuoja. Jei tuomet, pavyzdžiui, Lietuvos gaigalas, žiemodamas Anglijoje, susipažįsta ir susituokia su „anglaite", tai arba jis atsiveda pavasarį savo patelę į Lietuvą, arba pats lieka Anglijoje. Ir vienu, ir kitu atveju vienas iš tų paukščių įsigyja naują pilietybę. Pažymėtina, kad paukščių rūšis, gyvenanti dideliame geografiniame plote, sudaro keletą skirtingų rasių (porūšių). Šiaurės rasės, traukdamos rudenį į pietus, kartais ne tik pasiekia tuos kraštus, kur gyvena pietinės rasės, bet juos net perskrenda, apsistodamos kraštuose, esančiuose žymiai toliau į pietus. Taip elgiasi blezdinga (šelmeninė kregždė, *Hirundo rustica*). Ji sudaro keletą rasių, iš kurių egiptinė, vadinama *savignyi*, peri ir žiemoja Egipte. Rasė *transitiva* peri Palestinoje, bet rudenį, traukdama į pietus, perskrenda Egiptą ir žiemoja Afrikos rytuose. Mūsų kregždės

rasė *(Hirundo rustica rustica)* perskrenda Egiptą ir nuskrenda į plotus, kuriuose žiemoja palestininė kregždė, sustodama net Afrikos pietuose, Rodezijoje ir Natalyje. Iš to pavyzdžio matome, kad bendruomenė, perinti toliausiai šiaurėje, žiemoja tolimiausiuose pietų kraštuose. Tą patį galima pasakyti apie geltonąją kielę, kukutį ir kitus. Vis dėlto tai nėra bendra taisyklė ir yra žinoma pavyzdžių, kur šiaurės rasės per savo keliones neatskrenda net iki tų sričių, kuriose gyvena tos pačios rūšies, bet kitos geografinės rasės, paukščiai.

Traukiančių paukščių kelias retai kada eina tiesiai į šiltesnius kraštus; jis dažnai esti vingiuotas, ir dėl to paukštis padaro kelio kur kas daugiau, negu reikėtų. Priežasčių yra įvairių. Įdomiausia priežastis yra istorinio pobūdžio. Daug paukščių, perinčių Azijos centre bei Rytuose, užuot skridę tiesiai į pietus ir artimiausiu keliu pasiekę Indiją ar kitus Azijos atogrąžų kraštus, pakrypsta į vakarus ir, pasiekę Afrikos kraštų meridianus, pasuka į pietus tuo keliu, kuriuo keliauja dauguma Azijos Vakarų arba Europos Rytų paukščių, ir pagaliau kartu su jais atsiduria bendrose žiemos buveinėse Afrikoje. Pavyzdžiu gali būti musinukė, perinti Azijoje iki Užbaikalio, čiurlys, perįs Kinijos šiaurės rytuose, raudonkojis sakalas, perįs rytuose iki Usurio krašto, ir kt. Visi jie žiemoja Afrikoje. Šių reiškinių priežastis yra ta, kad tų paukščių geografinio išplitimo židinys yra vakarinėje Azijoje; iš čia rūšis pamažėli plito į rytus, pasiekdama Azijos Rytų kraštus, bet vis dėlto įgimtas palinkimas keliauti į Afriką nepasikeitė, jis liko stipresnis, negu naujai įgytas paprotys perėti Azijos Rytų kraštuose. Dar įdomesnis yra ilgauodegės žuvėdros traukimas. Žiedavimo metodu nustatyta, kad šios žuvėdros, perinčios Labradore, rudenį leidžiasi į pietus išilgai Amerikos krantų, iš kur jos turi pasiekti Pietų ašigalio kraštus. Tačiau užuot skridusios vis ta pačia linkme, jos iš dalies, maždaug šiaurės 51° pasuka į rytus ir, perskridusios Atlantą, kartu su savo Europos draugėmis traukia išilgai Afrikos krantų iki Pietų ašigalio (45 pav.). Minėtuose pavyzdžiuose turime reiškinį, paremtą rūšies plitimo istorija arba tradicija. Tradicijos pradžios kartais reikia ieškoti geologiniame žemės kitime. Paukščių kelio vingiuotumas kartais gali būti išaiškintas tuo, kad geologinėje praeityje paukščiai skrido pagal įlankas ar jūros pakrantes, bet ilgainiui jūra galėjo išnykti, o susidariusi tradicija verčia paukščius ir dabar laikytis to paties kelio.

Daugeliui paukščių to ar kito kelio pasirinkimas pareina nuo jų gyvybinių reikalavimų (ekologinių priežasčių). Geru pavyzdžiu yra baltasis gandras. Jau buvo sakyta, kad šie paukščiai žiemoja Afrikoje, bet jų kelias iš vidurinės Europos nėra tiesus. Didesnė traukiančių gandrų masė pakrypsta į rytus, traukia per Rumuniją, Bulgariją, Turkiją, Siriją ir Egiptą į Nilo aukštupį. Kita dalis pakrypsta į vakarus ir ties Gibraltaru persikelia į Afriką. Svarbiausia tokio vingiuoto kelio priežastis yra ta, kad gandrai dėl savo nepaprasto ėdrumo stengiasi kuo ilgiausiai laikytis sausumos pakraščio, kur jie lengvai gali rasti maisto. Antra priežastis yra ta, kad gandrai keliauja dieną (daugelis kitų paukščių keliauja naktį),

ir krantų kontūrai sudaro jiems kelio gaires. Kitais atvejais paukščiai traukdami pakrypsta į šalį todėl, kad kelyje užtinka kalnus, kurių nepajėgia nugalėti, arba dar baisesnius už kalnus plikus, smiltingus tyrlaukius. Pavyzdžiui, daugelis paukščių, kurie pirmine traukimo linkme turėtų atsidurti Italijoje, atsiduria pietinėje Prancūzijoje arba Vengrijoje, nes juos ten nukreipia Alpių kalnai. Taip yra ir su Šiaurės Sibiro paukščiais; tarp jų vasaros buveinių ir viliojančių šiaurinės Indijos lygumų įsiterpia Centrinės Azijos kalnai ir baisūs tušti smiltingi plotai.

Rudenį ir pavasarį dauguma paukščių traukia ne tuo pačiu keliu. Mat to paties krašto gamta rudenį ir pavasarį dažnai negali patenkinti visų paukščių reikalavimų, ypač maisto reikalavimų. Dėl to kai kurios paukščių rūšys rudenį traukia vienu keliu, o pavasarį kitu, tad jų metinė kelionė sudaro kilpą, o kai kada net aštuoniukę.

Žiemojimo vietų nuotolis nuo perėjimo vietų įvairių paukščių yra labai nevienodas, pvz., mūsų varnėnai, žiemodami Belgijoje arba Anglijoje, padaro nuo 1300 iki 2000 *km* kelio; mūsų pempės, kurios dažniausiai žiemoja Ispanijoje arba Portugalijoje (44 pav.), nuskrenda apie 2500—3000 *km*, o gandrai, nuskrisdami į Pietų Afriką, padaro 9000—10 000 *km*. Bene didžiausią kelionę padaro jau minėta ilgauodegė žuvėdra — iš Šiaurės ašigalio kraštų ji nuskrenda iki Pietų ašigalio, t. y. du kartus per metus nukeliauja po 17 000 *km*. Kai kurie paukščiai, atlikdami kelių tūkstančių kilometrų kelionę, ne tik nesimaitina, bet ir nesiilsi. Štai mūsų perkūno oželio giminaitis *(Capella hardwickii)*, perįs Japonijoje, žiemojimui pasirenka rytų Australijos kraštus, ypač Tasmaniją. Jis turėtų apie 5000 *km* keliauti be pertraukos, nes nė vieną kartą nebuvo pastebėtas tarpinėse stotyse.

Pasak žinomo paukščių keleivių žinovo Witherby (1928 m.), 1927 metais smarki rytų vėtra nustūmė šimtus pempių iš Anglijos per Atlanto vandenyną į New Foundlandą. Atstumas tarp jų yra apie 3500 kilometrų. Minėtasis autorius apskaičiuoja, kad jos keliavo 24 valandas.

Ne tik stibynuočiai, bet ir įvairūs maži paukščiai sugeba nuskristi tokius didelius atstumus. Moreau, prityręs Saharos paukščių tyrinėtojas, teigia, kad maži paukščiai perskrenda Saharos vakarinę dalį, kurios plotis 1900 *km* ir kur jie neranda nei maisto, nei vandens. Atsižvelgiant į tai, kad vidutinis greitumas apie 14—15 metrų per sekundę, reikia manyti, kad jie be pertraukos skrenda apie 40 valandų. Per šią kelionę jie labai ištrokšta. Paukščiai giesmininkai, aptikti Kufros oazėje, buvo taip ištroškę, jog gerdavo iš žmonių rankų. Net ir tokie menki lakūnai, kaip startos, gali be poilsio perskristi daugiau kaip pusę tūkstančio kilometrų. Perinti Špicbergene snieginė starta žiemoti skrenda į Europos žemyną, ir artimiausias jos kelias iki Norvegijos pakraščių yra 640 kilometrų.

Didelis raumenų darbas, kurį atlieka paukščiai traukimo metu, kai kam gali atrodyti nepaprastas, o iš tikrųjų čia nėra nieko nuostabaus, jei apskaičiuosime, kokį darbą paukščių raumenys atlieka kitu laiku, pavyzdžiui, vaikų auginimo metu. Zylė savo vaikams maistą neša apie 35 kartus per valandą; šį maistą paprastai ji randa toliau kaip 100 metrų nuo

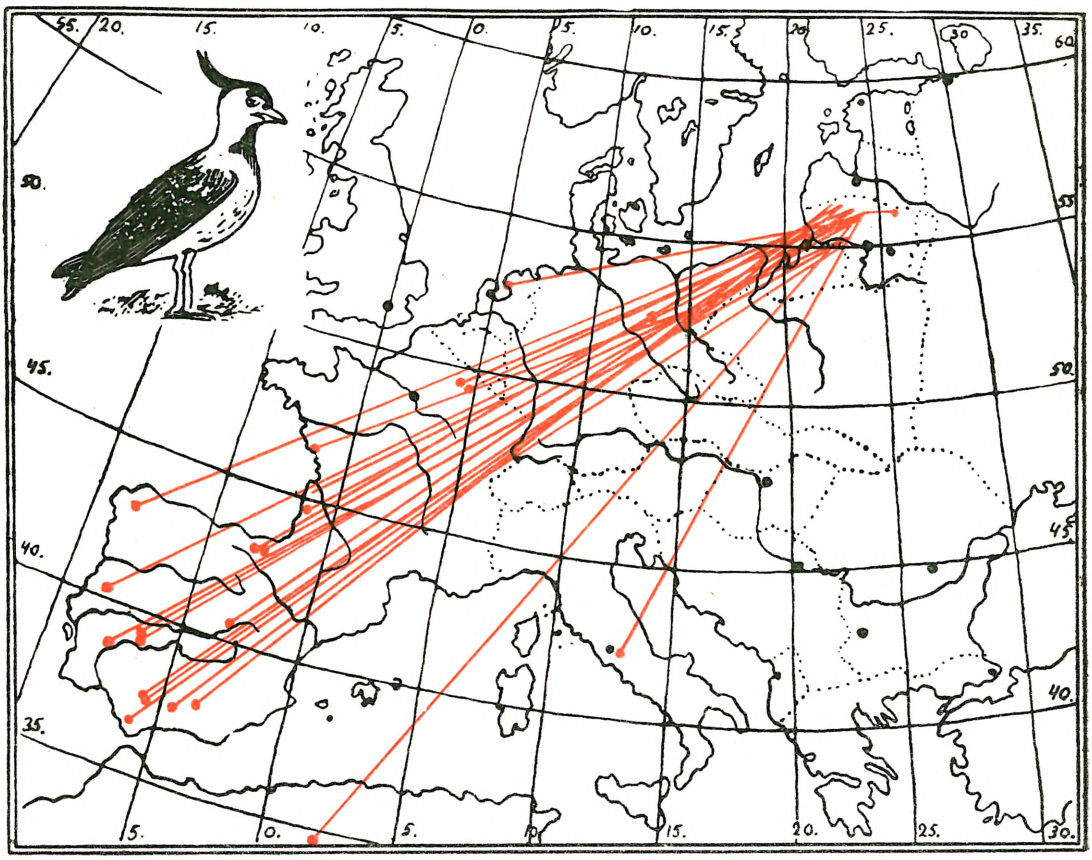

44 pav. Lietuvoje žieduotos pempės buvo atrastos Prancūzijoje, Ispanijoje, Portugalijoje ir Š. Afrikoje (orig. brėž.)

savo lizdo, tad per dieną zylė nuskrenda apie 100 kilometrų. Nepalyginti didesnis yra lesinančios vaikus kregždės kelias, kurį ji nuskrenda per vieną dieną. Pagal tokius apskaičiavimus vikrusis čiurlys kasdien nuskrenda apie 900 kilometrų. Taip pat reikia manyti, kad ir aukščiau minėtos ilgauodegės žuvėdros, kurios traukimo metu tik į vieną pusę nuskrenda 17 000 kilometrų, raumenys atlieka ne didesnį darbą, kaip tai jiems tenka atlikti ieškant ir nešant maistą savo vaikams.

Prieš leisdamiesi į kelionę, paukščiai paprastai labai nutunka, ir jų taukai sudaro energijos šaltinį raumenų darbui. Dauguma paukščių pradeda tukti tuoj išsišėrę. Tuo ir galima paaiškinti visiems žinomą faktą, kad naminės žąsys ir antys lengvai nutunka rudenį, nors jos dėl domestikacijos prarado palinkimą išskristi, bet tukimas, kaip fiziologinis prisitaikymas, išliko. Per ilgą kelionę paukštis greit sunaudoja riebalų atsargą, o kartu su tuo dingsta ir jo palinkimas keliauti toliau. Pažymėtina, kad paukščiai, atvykę į pirmą poilsio stotį, esti labai sulysę, bet taukų išteklius papildomas labai greit, paprastai per keletą dienų. Po to jiems vėl

pabunda palinkimas keliauti. Bonhote (1909) pastebėjo, kad paukščiai, kurie rudenį atvyksta į Olandiją, esti labai sulysę, bet po kelių dienų smarkiai nutunka ir vėl keliauja toliau. Pagal jų nutukimą jis sprendžia, kada jie atvyko į Olandiją.

Paukščiai gali badauti nevienodai ilgai. Aplamai galima pasakyti, kad didieji paukščiai gali apsieiti be maisto daug ilgiau, negu mažieji; ypač ilgai be maisto gali apsieiti didieji plėšrieji paukščiai (erelis gali badauti apie 30 dienų). Maži paukščiai, maždaug žvirblio didumo, negali badauti ilgiau kaip vieną dieną. Tuo aiškinama, kodėl didieji paukščiai traukia dienos metu, o naktį miega; mažieji daugiausia traukia naktį. Keliaudami smulkūs paukščiai dienos metu padaro pertrauką, kad dienos šviesoje pasiieškotų maisto, nes kitaip jie negalėtų toliau keliauti. Vien tik smul-

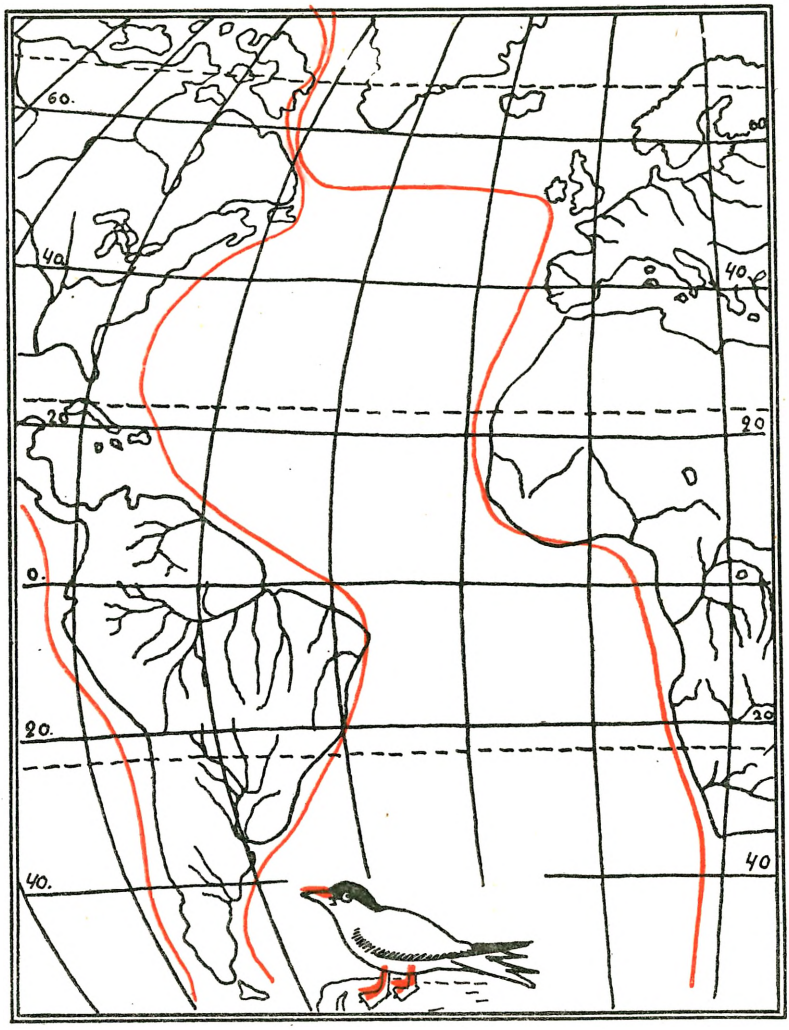

45 pav. Ilgauodegės žuvėdros kelias iš Šiaurės ašigalio į Pietų ašigalį (orig. brėž.)

kūs paukščiai, kurie randa maisto ore, sudaro išimtį iš šios taisyklės. Tokie paukščiai yra kregždės, bitininkai, čiurliai; jie, nepertraukdami kelionės, gali gaudyti vabzdžius.

Vienas įdomiausių klausimų, susijusių su paukščių kelionėmis, yra klausimas, kuriuo būdu paukščiai orientuojasi, kitaip sakant, kuriuo būdu jie suranda teisingą linkmę. Daugybė faktų rodo, kad paukščių regėjimas labai tobulas ir kad matyti vaizdai (optinės engramos) ilgai lieka jiems atmintyje. Šią paukščių savybę įrodo tyrimai su prijaukintais laukiniais paukščiais, o ypač pašto karvelių augintojų praktika. Yra davinių, kad pašto karveliai, nebuvę dvejus metus gimtajame krašte, greit pažindavo ir orientuodavosi jame. Nors daugeliu faktų įrodyta, kad traukimo metu paukščiai orientuojasi pagal matomas gaires, bet tenka pripažinti, kad šis aiškinimas dažnai nėra pakankamas visiems reiškiniams suprasti. Todėl yra pagrindo galvoti, kad paukščiai turi tam tikrą krypties jausmą, dėl kurio jie išlaiko reikiamą linkmę. Šį gebėjimą Vakarų Europos, ypač Anglijos ornitologai vadina „navigacija", nes manoma, kad jis vyksta panašiu principu, kaip laivo orientavimas jūroje kompaso pagalba. (Mattews G. V. T., 1955 „Bird Navigation".) Tačiau reikia manyti, kad šis jausmas yra susijęs su optine atmintimi. Bandymus geriausia atlikti su perinčiais paukščiais, kurių tėviški instinktai yra tokie stiprūs, jog jie deda daug pastangų savo lizdui atrasti. Įrodyta, kad tie paukščiai neskrenda tiesiu keliu atgal, ką jie galėtų padaryti, jei vadovautųsi įgimtu krypties instinktu. Atvirkščiai, jie ilgą laiką skraido visoje apylinkėje, ieškodami pažįstamų reginių, kurie galėtų sudaryti jiems gaires reikiamam keliui surasti. Blezdingos, išvežtos 9—36 *km* nuo jų lizdų, grįžo per 2—6 valandas, nors didžiausią šių atstumų jos galėtų perskristi mažiau kaip per pusvalandį (jų vidutinis greitumas yra apie 50 *km* per valandą).

Mažu mastu panašus bandymas buvo atliktas Kaune su seniais varnėnais, kurie perėjo netoli Geluko ežero prie Daugų (Alytaus apskr.), 100 *km* atstumu nuo Kauno. Kai lizduose buvo jau paūgėję jaunikliai, pagauti 8 seni paukščiai ir tos pačios dienos vakare tamsioje dėžutėje buvo išvežti į Kauną, o sekančią dieną, antrą valandą ryto, buvo paleisti. Prie Geluko ežero buvo paliktas stebėtojas, kuris su stipriu žiūronu laukė grįžtančių paukščių. Pirmas varnėnas atskrido apie 13 val., t. y. praėjus 11 valandų po išleidimo, po to atskrido kiti ir iš jų paskutinis pasirodė apie 20 val. Negrįžo tik vienas varnėnas, manoma, kad jis dar Kaune susižalojo užskridęs ant telefono vielų. Tokie bandymai buvo atlikti Dircksen'o (1932) Vokietijoje, su ilgauodegėmis žuvėdromis *(Sterna paradisaea).* Jos buvo pagautos prie lizdų, sužieduotos, išvežtos lėktuvais ir paleistos įvairiose vietose nuo 58 iki 410 *km* atstumu. Iš trylikos paukščių penki daugiau nepastebėti, ir manoma, kad jie nerado kelio atgal. Vienas iš jų buvo paleistas tik per 58 *km* nuo lizdo, o kiti nuo 110 iki 410 *km.* Visi kiti, tarp jų ir du paukščiai, kurie buvo paleisti už 410 *km* nuo lizdų, grįžo laikotarpyje nuo vienos iki keturių parų po to, kai jie buvo pagauti prie lizdų.

Panašų bandymą atliko du amerikiečiai, Watson ir Lashley (1915), su dviem rūšim Amerikos žuvėdrų (*Anous* ir *Sterna*). Šie paukščiai buvo pagauti prie lizdų ir sužieduoti Tortugas salose, įeinant į Meksikos įlanką. Juos vėliau paleido įvairiose Meksikos įlankos šiaurės vakarų kranto vietose. Iš penkių paukščių, kurie buvo paleisti birželio mėn. 16 d. 9 val. 30 min. ryto, 1368 *km* atstumu nuo lizdo, du paukščiai buvo vėl pastebėti prie lizdų birželio mėn. 21 d. 8 val. 30 min., o vienas pastebėtas keliomis dienomis vėliau. Iš to fakto, kad tiems paukščiams reikėjo kelių dienų, kad galėtų jie grįžti prie savo lizdų, galima padaryti išvadą, kad jie per tą laiką klaidžiojo, kol pagaliau pateko į pažįstamą jiems kraštą.

Didžiausią atstumą perskrido du seni gandrai, kuriuos lenkų ornitologas Wodzicki's lėktuvu išsiuntė iš Lenkijos į Palestiną (Lydda). Šis atstumas yra ne mažesnis kaip 2260 *km*, o vis dėlto abu gandrai grįžo vienas po 196, o kitas po 261 valandos (Grassé P., 1950, Traité de Zoologie, Oiseaux).

Kad paukščių atmintis yra labai gerai išlavėjusi, ryškiai įrodo šelmeninės kregždės (blezdingos). Žiedavimo praktika parodė, kad jų po žiemos apie 30% grįžta į tą pačią vietą (kaimą ir namą), nepaisant to, kad jos buvo atsitolinusios nuo savo gimtinės per penkis tūkstančius kilometrų. Taip pat pastebėtas nepaprastas tikslumas, kurio paukščiai laikosi kasmet savo kelyje per rudens ir pavasario traukimą. Paukščiai, sužieduoti pavasario traukimo metu daugiau kaip per pusantro tūkstančio kilometrų nuo savo perėjimo vietų, buvo tiksliai toje pačioje vietoje pagauti po metų ir net po dvejų. Kitaip sakant, jie mažiausia trejus metus iš eilės atskrido ne tik į tą patį kraštą, bet net ir į tą patį sodelį, kur juos pirmą sykį sužiedavo.

Vis dėlto regėjimo atminties neužtenka paukščių traukimo reiškiniams išaiškinti. Reikia manyti, kad, be regėjimo atminties, paukščiai turi kažkokį linkmės jausmą, kuris, kaip kompasas, įgalina juos laikytis tinkamo kelio. Tiesą sakant, šis jausmas turi būti tobulesnis už kompasą, nes, juo besivadovaudami, net nakties tamsoje paukščiai neretai tam tikrą laiką skrenda viena linkme, o atskridę iki tam tikro geografinio pločio, staiga pasuka kita linkme. Vieni paukščiai traukia tartum sąmoningai laikydamiesi jūrų krantų, upių ar šiaip žinomo kelio. Jaunikliai seka paskui senius ir pramoksta atrasti kelią. Yra pagrindo manyti, kad gervės ir žąsys daugiausia vadovaujasi savo tėvų patyrimu. Auginant šiuos paukščius zooparkuose, pastebėta, kad, artėjant traukimo laikui, jie pradeda nerimauti, bando skristi, net išsirikiuoja ore trikampio tvarka, bet neišskrenda, jeigu jų tėvų sparnai yra sužaloti arba kitokiu būdu atimta jiems galia išskristi (taip bent teigia Heinroth'as ir Falz-Fein'as). Bet Bengt Berg'o žąsys, išaugintos iš kiaušinių, pasielgė nevienodai: pirmaisiais metais jos žiemojo paskirtoje joms jūros įlankoje, o antraisiais — dalis jų išskrido (viena jų buvo nušauta Prancūzijoje) ir pavasarį grįžo tiksliai į tą vietą, kur jos buvo išperėtos ir užaugo.

Aišku, kad tėvų patyrimu negali naudotis tie paukščiai, kurių jaunikliai išskrenda anksčiau, o seniai vėliau.

Įdomų bandymą Rasytėje 1926 m. padarė Thienemann'as su gandrais. Išauginęs nelaisvėje 27 jaunus gandrus, jis neleido jiems išskristi tuo laiku, kai paprastai gandrai išskrenda, — apie rugsėjo pirmą dieną. Tik rugsėjo 18 dieną, t. y. kada visi gandrai buvo išskridę, jiems leido išskristi. Gruodžio mėnesį buvo gautas pranešimas, kad vienas tų gandrų nušautas Graikijoje, Atėnų apylinkėse. Jis buvo kitų gandrų būryje ir iš to galima spėti, kad tai būta kitų, Thienemann'o Rasytėje augintų gandrų. Šis faktas rodo, kad bandomieji gandrai neskrido įprastu keliu per Bosforą, Mažąją Aziją, Siriją, bet žymiai pakrypo į vakarus. Todėl jie skrido ilgiau, negu normaliai, nes kitaip, užuot buvę nušovimo vietoje, jie turėjo būti jau apie Viktoriją-Niansą. Iš to bandymo galima daryti išvadą, kad nors šie gandrai skrido teisinga pietų kryptimi, be abejo vadovaudamiesi linkmės jausmu, tačiau nežymiai nukrypo iš kelio ir pavėlavo dėl to, kad nebuvo senių. Senių patyrimas gal būtų atitaisęs įvykusią mažą klaidą.

Kai kurių paukščių linkmės jausmo tikslumas yra nuostabus. Tai pastebėta ypač pas tuos paukščius, kurie vasaroja gana plačioje geografinėje srityje, o žiemoti skrenda į palyginti mažą ir tolimą salą, viduryje vandenyno. Pavyzdžiu gali būti kuolinga ir sėjikas, kurie, iš Aleutų salų skrisdami į Havajų salas, nesustodami nuskrenda apie 3300 *km.* Taigi, jeigu jie tik keliais laipsniais nukryptų į vakarus, jiems tektų dar be pertraukos skristi apie 3000 kilometrų, kol jie pasiektų Markizų salas. Aišku, kad tokie nukrypimai būtų paukščiams pražūtingi, ir galima manyti, kad kasmet žūva visi tie paukščių individai, kurių linkmės jausmas yra netobulas. Šiame reiškinyje įžiūrima griežta natūralinė atranka, dėl kurios yra išsivystęs nepaprastas linkmės jausmo tikslumas. Savaime suprantama, kad šis jausmas yra tuo tikslesnis, kuo paukščių kelionė yra ilgesnė.

Tačiau ir tiksliausias linkmės jausmas mažai gelbsti, jei iš vieno ar iš kito šono pučia vėjas, kuris nustumia paukščius nuo tinkamo kelio. Jei tik jie nustumiami į jūros pusę, neišvengiamai žūva. Ir kasmet žūva tūkstančiai paukščių; tai liudija daugybė jų lavonų, kuriuos bangos išmeta į krantą. Laimingesni yra tie, kuriuos vėjas nuneša į salas. Tokių skaičius irgi nemažas. Madeiros saloje žinoma apie 16 rūšių giesmininkų paukščių, kurie beveik kasmet patenka čia vėjo atvaromi. Bet vis dėlto dauguma paukščių, nepaisant iš šono pučiančio vėjo, tiksliai patenka į žiemojimo vietą. Aukščiau buvo minėti Aleutų salų sėjikai, kurie keliauja žiemoti į Havajų salas, t. y. keliauja beveik pietų linkme. Tačiau keliaudami šie paukščiai patenka į šiaurės rytų pasato sritį ir jie neišvengiamai būtų nunešami į vandenyną vakarų linkme, jeigu jie nereaguotų į pučiantį vėją.

Trys procesai paukščio gyvenime yra glaudžiai tarp savęs susiję: veisimasis, šėrimasis ir traukimas. Jei vienas pavėluoja, turi vėluoti ir kiti. Pavyzdžiui, dėl netikusio oro paukštis perėti pradeda vėliau, vėliau ir šeriasi. Jei traukimo laiku vaikai dar neišskridę iš lizdo, seniai, atsilikę nuo kitų, lesina vaikus, bet jei vaikų auginimas užtrunka per ilgai, jie

pagaliau meta juos ir išskrenda. Tuo galima išaiškinti faktą, kad neretai pastebima kregždžių net užėjus smarkiems šalčiams: traukimo laiku jos dar nebuvo tiek sustiprėjusios, kad galėtų skristi, o likusios vienos neturėjo pasiryžimo leistis į kelionę.

Artėjant traukimo laikui, dauguma paukščių susiburia pulkais. Susibūrimas reikalingas saugumui: būryje visuomet yra budrių paukščių, kurie perspėja kitus apie artėjantį pavojų. Kita susibūrimo reikšmė yra ta, kad paukščiai tuomet išskrenda tikslesniu laiku, negu skrisdami pavieniui. Iš tikrųjų, paukščių pasiryžime traukti yra nemaža individualinių skirtumų: vieni yra linkę pradėti traukimą anksčiau, kiti vėliau. Tačiau būryje tie individualiniai palinkimai negali pasireikšti, nes kiekvienam paukščiui yra, taip sakant, primetama būrio valia. Ir tik kai daugumos būrio dalyvių pasiryžimas pasiekia vidurkį, prasideda tikras traukimas. Tuomet ištraukia ir tie paukščiai, kurių ryžtumas pasiekė aukščiausią laipsnį, ir tie, kurie jo dar neturi. Tuo aiškinama, kodėl vidutinė paukščių traukimo data kasmet yra maždaug ta pati.

Klausimą, kas verčia paukščius keliauti dukart per metus, tyrinėjo įvairūs mokslininkai jau devynioliktojo amžiaus pradžioje. Buvo manoma, kad svarbiausias veiksnys yra maisto stoka ir šaltis. Suprantama, kad vabzdžialesiai paukščiai, užėjus žiemai, negali išmisti ir turi pasitraukti ten, kur randa maisto. Plėšrieji paukščiai minta smulkesniais paukščiais ir skrenda paskui juos; vandeniniai paukščiai turi pasitraukti dėl ledo ir t. t. Tačiau senesnieji tyrinėtojai žinojo, kad palinkimas keliauti ne visų rūšių yra vienodai stiprus, kai kada maži ir silpni paukščiai nevengia žiemos, o dideli ir stiprūs pasitraukia į pietus. Pažymėtina, kad dauguma paukščių palieka savo vasaros buveines tuo metu, kai yra pakankamai maisto ir aplamai visa gyvenimo aplinkuma yra palanki. Štai mūsų čiurliai palieka Lietuvą kasmet, apie rugpiūčio 15 d., kai oras esti dar šiltas, diena ilgesnė, negu pietų kraštuose, ir maisto esti pakankamai. Kad paukščiai tuo metu dar nejaučia maisto trūkumo, rodo žinomas faktas, jog jie rudenį, traukdami į dausas, yra ypač riebūs. Naujaisiais žiedavimo duomenimis įrodyta, kad kai kurių rūšių jaunikliai iškeliauja keliais mėnesiais anksčiau, negu seniai (pvz., varnėnai), o jei seniai gali pramisti savo gimtinėje, tai ir jaunikliams užtektų maisto.

Kad ne maisto stoka verčia paukščius rudenį palikti savo gimtinę, galima spręsti iš nelaisvėje laikomų paukščių elgesio, beartėjant traukimo laikui. Aišku, kad tokie belaisviai maisto turi pakankamai, bet, nepaisydami to, rudenį jie pradeda nerimauti, dairytis savo narvelyje, o ypač naktį pabunda ir stengiasi išsprukti. Praėjus traukimo laikui ir jų giminėms išskridus, jie vėl nurimsta. Neatrodo taip pat, kad šaltis galėtų turėti didelę reikšmę, nes, kaip buvo minėta, pas mus lieka žiemoti kai kurie mažiausi ir jautriausi paukščiukai, pvz., ilgauodegė zylė, nykštukas, karetaitė ir kt. Žinome, kad daug šiltųjų kraštų paukščių, kaip antai, flamingai, gervės, pelikanai, zoologijos soduose puikiausiai peržiemoja lauke. Taip pat peržiemoja paukščiai paliegėliai arba šiaip dėl kokių priežasčių

neišskridę. Žinome nemaža pavyzdžių, kai pas mus žiemojo gandrai, slankos, perkūno oželiai ir kt.

Dar sunkiau yra nustatyti priežastis, kurios verčia paukščius pavasarį palikti šiltuosius kraštus ir vykti į savo gimtinę, nes jie negali žinoti, kas darosi tuo laiku šiaurės kraštuose. Savo žiemojimo vietose jie turi pakankamai maisto, o klimatas vargiai galėtų būti netinkamas. Senesnieji tyrinėtojai galvojo, kad paukščiai, galingo lyties instinkto varomi, palieka dausas, kad pasiektų tas vietas, kur jie yra gimę. Ši nuomonė ne visai teisinga, nes dabar nustatyta, kad daug paukščių rūšių antrą savo gyvenimo vasarą dar neperi, ir todėl veisimosi instinktas kaip traukimo priežastis atkrinta. Tokių neperinčių paukščių Lietuvoje galima dažnai matyti. Pirmiausia krinta į akis gandrų pulkai, kurie visą vasarą, nepasiskirstę poromis, ganosi pievose. Manau, kad taip yra ir su laukinėmis žąsimis, kurios atsilieka nuo didelių pulkų, išskrendančių iš mūsų krašto jau apie balandžio 15 dieną į tolimus šiaurės kraštus, ir lieka dar iki gegužės mėnesio. Tai yra paukščiai, kuriems nėra ko skubėti į savo gimtinę, nes jie vis tiek neperės, o vis dėlto jie tenai nuskrenda. Štai viena svarbi priežastis, verčianti rudenį paukščius palikti gimtinę. Tai yra šviesos ir tamsos pakitėjęs santykis. Ilga vasaros diena sudaro palankias sąlygas vaikams išauginti, nes tuomet seniai paukščiai didesnę paros dalį gali ieškoti maisto vaikams ir sau. Žiemą kaip tik atvirkščiai — trumpa šiaurės kraštų žiemos diena, ypač esant blogam orui, dažnai esti paukščiui pražūtinga. Neradęs maisto per kelias šviesias valandas, paukštis priverstas laukti naujos dienos keliolika valandų. Kad šviesa teigiamai veikia paukščius, rodo bandymai vištų ūkiuose; kur vištidės didesnę nakties dalį apšviečiamos elektros šviesa, vištų dėslumas žymiai didesnis. Šiaurės Ledinuotojo vandenyno pakraščiuose, kur keletą mėnesių trunka poliarinė diena, galima pastebėti, kad paukščiai yra veiklūs ištisas 24 valandas. Šviesa turi ir netiesioginės įtakos. Ji veikia augalus, kurie pradeda žydėti, o kartu su tuo prasideda vabzdžių veiklumo laikotarpis. Daugelis paukščių minta vabzdžiais, ir tas laikotarpis būna jiems labai naudingas. Ryškus pavyzdys, kaip paukščiai panaudoja šviesą, yra ašigalių kraštuose gyvenanti minėtoji ilgauodegė žuvėdra *(Sterna paradisaea)*. Pasak Cooke, ji peri Šiaurės Amerikoje per septynis su puse laipsnio nuo ašigalio (45 pav.). Ten galima rasti žuvėdrų jauniklių duobutėje, apsiaustoje kaupeliu sniego, kurį seniai iškapsto iš lizdo. Paaugus jaunikliams, visa šeima leidžiasi į kelionę, ir po kelių mėnesių šie paukščiai jau pasiekia Pietų ašigalio sritį. Tuo būdu ilgauodegė žuvėdra naudojasi saulės šviesa daugiau, negu bet kuris kitas gyvūnas: savo gimtinėje, Šiaurės ašigalyje, ji visą laiką nemato nakties, taip pat ir Pietų ašigalyje ji gyvena ilgą poliarinę dieną. Per 8 mėnesius šis paukštis naudojasi šviesa ištisas 24 valandas ir tik kelionės metu, t. y. 4 mėnesius, mato naktį, bet vis dėlto gauna daugiau šviesos, negu tamsos. Be abejo, šviesos ir tamsos santykis yra seniausias paukščių traukimo veiksnys. Paukščių gyventa jau terciaro periode, bet tuomet net šiaurės kraštuose buvo toks klimatas kaip šiandien atogrąžose, tad nei ledas, nei šaltis negalėjo priversti paukščių palikti tuos kraštus

rudenį. Tačiau vis tiek tuose kraštuose, kaip ir dabar, viešpatavo kelių mėnesių ilgio poliarinė naktis, ir paukščiai turėjo iš ten trauktis, nes tamsoje negalėjo rasti sau maisto.

Minėtoji šviesos įtaka turi didelę reikšmę tiems paukščiams, kurie praleidžia vasarą ašigalių kraštuose. O paukščiams, kurie gyvena vidutinio klimato kraštuose, tai dažnai netinka, nes rudenį, traukdami pusiaujo link, šviesos atžvilgiu neretai patenka į blogesnes sąlygas. Pavyzdžiu gali būti mūsų čiurliai, kurie išskrenda iš Lietuvos apie rugpiūčio 15 dieną, kada mūsų krašte naktis daug trumpesnė, negu Kongo krašte, į kurį keliauja šie paukščiai.

Aprašytasis paukščių traukimas vyksta Šiaurės pusrutulyje. Čia jis yra geriausiai ištirtas. Pietų pusrutulyje vyksta panašus reiškinys, tik su tuo skirtumu, kad rudenį paukščiai traukia į šiaurę, o pavasarį į pietus.

46 pav. Keliaujančios gervės ant Nilo (B. Berg'o foto)

Apžvelgę visa, kas aukščiau pasakyta, galime padaryti išvadą, kad šviesa, lygiai kaip maistas ir temperatūra, yra nors ir labai svarbūs veiksniai, tačiau nė vienas jų nėra sprendžiamas. Paukščiai traukia tokiu plačiu mastu, tokia gaivališka jėga, jog, stebint tai, negalima pasitenkinti vien šių priežasčių ir pasekmių aiškinimu. Čia yra dar iki šiol neišaiškintos priežastys, verčiančios paukštį traukti vis į priekį, nepaisant pavojaus ir kliūčių (46 pav.).

Norėdamas paryškinti traukimo vaizdą, duodu čia ištrauką iš R. Drost'o straipsnio apie paukščių susibūrimą Helgolando saloje prie jos švyturio 1927 m. spalio 23 d. naktį.

„Apie 20 val. pasirodė pirmieji paukščiai. Dangus buvo apsiniaukęs ir pūtė silpnas vėjas. Apie 20 val. 30 min. aplink švyturį sukosi kelių šimtų varnėnų būrys. Buvo laikas gaudyti juos (žiedavimui). Danguje tai šen, tai ten ėmė rodytis žvaigždės, ir buvo aišku, kad paukščiai šalinsis nuo

švyturio, nes pastarasis pritraukia juos tik tuomet, kai esti visai tamsu. Tačiau dangus apsiniaukė, pradėjo lynoti, ir pasidarė visiškai tamsu. Pasirodė paukščių nesuskaitomos masės; daugiausia buvo varnėnų, vieversių ir strazdų. Kiekvienas šviesos ruožas, kiek tik galėjo akys aprėpti, buvo kimšte prikimštas apšviestų taškų. Atrodė, lyg būtų snigę paukščiais, ir tas palyginimas bene duoda geriausią supratimą apie paukščių kiekį. Pačiame švyturyje irgi toks pat paukščių tirštumas. Prie stiklų jų knibžda lyg kokių vabzdžių. Aplinkinėje galerijoje daugybė jų tupi ir skraido. Mes turime daug darbo: gulėdami, stovėdami, šliaužDami gaudome paukščius, kartais po kelis viena ranka, ir kišame juos į maišus, kurie greit pasidaro pilni. Mes juos nešame į paukščių stebyklos rūsius ir ten ištuštiname. Kelis kartus sunkiai apsikrovę nunešėm gyvų varnėnų maišus. Iš viso mūsų krovinys sudarė 107,36 *kg* gyvų varnėnų... o pats jų skaičius 1445. Paskutiniai paukščiai buvo pagauti apie 6 val. ryto ir liko maišuose iki žiedavimo. Apie 6 val. pabaigėme, nors galėjome ir toliau gaudyti, tačiau „buvo mums gana".

Visa turi savo ribas. Prie varnėnų prisidėjo dar vieversių, strazdų ir keletas kitų rūšių, iš viso 1558 paukščiai. Padarę trumpą pertrauką, apie 8 val. pradėjome žiedavimo darbus... ir apie 19 val. buvo baigta. Į klausimą, kiek paukščių traukė šią naktį, sunku būtų atsakyti. Mūsų pagauti 1558 paukščiai nė kiek nesumažino bendros, aplink besisukančios, masės. Tikrai buvo tai mažiau, negu šimtoji jos dalis, o gal ir šimtas tūkstantoji."

Paukščių traukimą tolygiai aprašo Gätke ir kiti autoriai.

Naujaisiais laikais įsigalėjo nuomonė, kad paukščių pasiryžimas keliauti yra išraiška tam tikro fiziologinio būvio, susidarančio jų organizme pavasarį ir rudenį. Toks fiziologinių reiškinių periodiškumas yra vadinamas „fiziologiniu ritmu". Fiziologinių reiškinių ritmas būdingas ne vien paukščiams, bet taip pat kitiems gyvūnams ir net augalams. Pavyzdžiui, yra daug augalų, kurie nakties metu uždaro savo žiedus, o dieną atidaro, arba rudenį numeta lapus, o pavasarį juos ataugina ir t. t. Pastarasis reiškinys suprantamas mūsų krašte, atsižvelgiant į sniego dangą; bet mūsų medžiai, auginami šiltnamiuose arba perkelti į šiltus kraštus, vis tiek periodiškai numeta lapus. Taip pat ir paukščiuose susidaręs tam tikras fiziologinis būvis, verčiąs juos keliauti, pasireiškia vis tiek, ar paukštis turi, ar neturi maisto, ar oras yra šiltas, ar šaltas. Žinoma, ieškodami pirmiausios šio fiziologinio ritmo priežasties, turime pripažinti, kad rudenį maisto stoka, šaltis, šviesos ir tamsos santykis, periodiškai veikdami paukščio organizmą nuo senų seniausių laikų, ir sukėlė organizme minėtąjį ritmą, paveldimą ir nepriklausomą nuo aplinkumos reiškinių. Dabar šie aplinkumos reiškiniai gali tik iš dalies veikti įgimtąjį paukščio palinkimą traukti, pagreitinti, sulėtinti arba pakeisti iki tam tikro laipsnio.

Fiziologinis būvis, verčiąs paukščius keliauti, atskirų individų pasireiškia nevienodai. Todėl tos pačios rūšies vieni individai nuskrenda labai toli, kiti arčiau, o treti lieka žiemoti savo gimtinėje. Pavyzdžiu gali būti mūsų varnos ir kuosos, kurių vienos nesiryžta keliauti, kitos nuskren-

da iki Vokietijos, trečios iki Belgijos. Minėtasis traukiančių paukščių fiziologinis būvis ilgainiui išnyksta, ir paukštis sustoja ten, kur šis būvis galutinai išnyko. Todėl neretai paukščiai rudenį apsistoja tokiose vietose, kur sąlygos toli gražu netinka jiems žiemoti. Pasitaiko, kad rudenį, staiga užėjus stipriems šalčiams, vandeniniai paukščiai skrenda iš Europos šiaurės ir apsistoja Vidurinės Europos kraštuose, nors ten dėl didelių šalčių visi vandenys yra užšalę. Jiems tereiktų padaryti nedaug pastangų, kad nuskristų dar dvejetą šimtų kilometrų į pietus, kur rastų neužšalusių ežerų bei balų, bet jie to nepadaro ir žūva nuo bado, nes negali skristi toliau; jų vidujinis, fiziologinis akstinas išnyko.

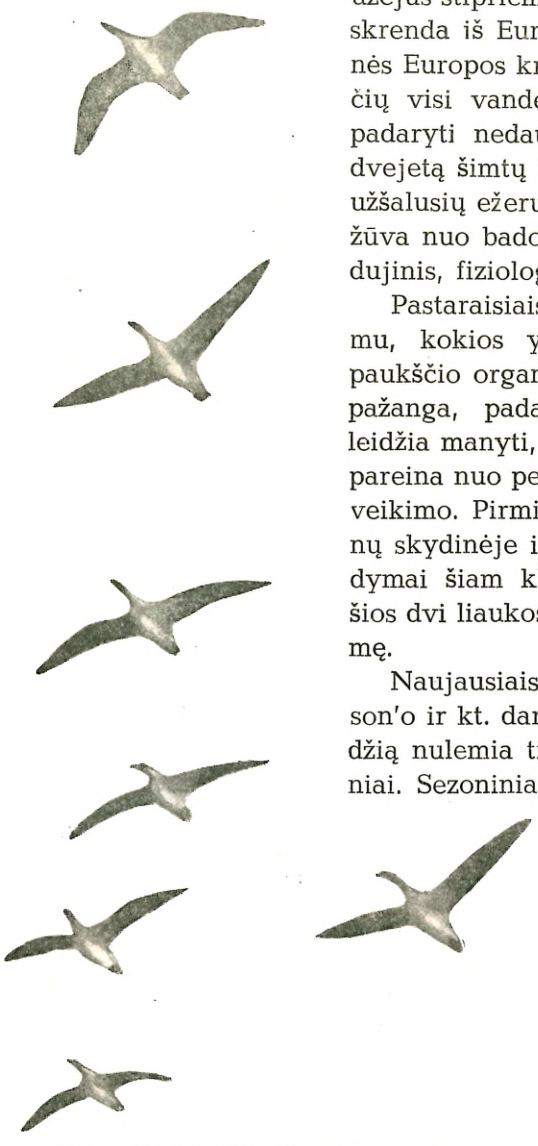

47 pav. Traukiančios žąsys (B. Berg'o foto)

Pastaraisiais laikais pradėta domėtis klausimu, kokios yra vidinės jėgos, sukeliančios paukščio organizme pasiryžimą keliauti. Didelė pažanga, padaryta endokrinologijos[1] srityje, leidžia manyti, kad minėtasis fiziologinis ritmas pareina nuo periodiško vidaus sekrecijos liaukų veikimo. Pirmiausia ieškota atitinkamų hormonų skydinėje ir lytinėse liaukose, bet visi bandymai šiam klausimui išspręsti neįrodė, kad šios dvi liaukos galėtų turėti sprendžiamą reikšmę.

Naujausiais tyrimais, ypač Rowan'o, Wolfson'o ir kt. darbais nustatyta, kad kelionės pradžią nulemia tiek išoriniai, tiek vidiniai veiksniai. Sezoniniai klimatiniai pakitimai, veikdami per smegenų priedą (hipofizį), sukelia migracijos impulsus, kitaip sakant, sudaro fiziologinį būtinumą kelionei pradėti. Rowan'as darė eksperimentus Kanadoje Albertos apskrityje. Savo tyrimus jis atliko su vienu kikilių šeimos paukščiuku *Junco hyemalis,* kuris tik vasarą praleidžia šioje Kanados dalyje. Šis paukštelis nelaisvėje visai gerai pergyvena žiaurią Kanados žiemą, jeigu jam būna patiekta pakankamai maisto. Sutrukdžius šiems paukščiams rudens kelionės pradžią, tai yra išlaikius juos nelaisvėje iki lapkričio mėnesio, jie, paleisti į laisvę, nebeskrido į pietus, o pasiliko vietoje. Greta su šia grupe (mes ją vadinsime kontroline) Rowan'as laikė

[1] Mokslas apie vidaus sekrecijos liaukas.

voljeroje antrą grupę — bandomąją, kuriai buvo taikomas kasdien ilgėjantis dirbtinis apšvietimas, kaip kad esti gamtoje pirmąją metų pusę. Tuo būdu, kai gamtoje diena ėjo trumpyn, ši bandomoji paukščių grupė gaudavo kasdien ilgesnę dirbtinę dieną. Šio eksperimento rezultatas buvo tas, kad šios grupės paukščių gonados padidėjo, panašiai kaip gamtoje prasidėjus pavasariui. Tuomet ir bandomoji, ir kontrolinė paukščių grupės buvo paleistos į laisvę ir po kurio laiko nustatyta, kad 80% paukščių, kuriems buvo taikomas dirbtinis apšvietimas, išskrido, o didesnė dalis kontrolinės grupės paukščių pasiliko vietoje. Iš to Rowan'as darė išvadą, kad keliavimo impulsas priklauso nuo gonadų mažėjimo ar didėjimo, o pastarųjų kitėjimas yra dienos ilgio funkcija.

Panašūs bandymai buvo pakartoti su viena Kanadoje gyvenančia varnų rūšimi *Corvus brachyrhynchos* — rezultatai buvo mažiau ryškūs.

A. Wolfson'as neseniai pakartojo Rowan'o eksperimentus, panaudojęs kikilių šeimos paukštelį *Junco oreganus,* kuris praleidžia žiemą Kanadoje. Gruodžio mėnesį vienai grupei buvo taikomas ilgėjantis apšvietimas, o kita grupė buvo kontrolinė. Abi grupės buvo paleistos sausio pabaigoje ir vasario pradžioje. Išdavos buvo tokios: kontroliniai paukščiai pasiliko vietoje, o bandomoji grupė išskrido į šiaurę dviem mėnesiais anksčiau, negu normaliai. Viena patelė po 10 dienų buvo pagauta 300 *km* į šiaurę nuo paleidimo vietos.

Wolfson'as paliko voljeroje tam tikrą dalį paukščių, kuriems buvo taikomas dirbtinis ilgėjantis apšvietimas, ir paleido juos tik gegužės—birželio mėnesiais, t. y. dviem mėnesiais vėliau, negu normaliai vyksta jų migracija. Ir įdomu, kad šie paukščiai vis dėlto išskrido, nežiūrint to, kad jų gonados buvo gerai išsivysčiusios. Be to, Wolfson'as nustatė, kad apšvietimo skirtumai turi įtakos vien sėklidžių tūriui, bet neturi įtakos kiaušidėms. Iš šių faktų jam paaiškėjo, kad apšvietimo skirtumai turi įtakos migracijos impulsui ne per gonadas, o vien ner hipofizį, tiksliau sakant, per jo priekinę ataugą. Taip pat jis mano, kad migracija ir gonados augimas yra lygiagretūs reiškiniai, bet jokiu būdu nėra tarp jų kauzalinių ryšių.

Ištisa serija faktų patvirtina šią hipotezę. Žiemos metu *Junco oreganus* priekinė hipofizio ataugа yra neveikli, priešinga tai būklei, kuri susidaro pavasarį. Šis žiemos metu pasireiškiantis neveiklumas gali būti nutrauktas, pailginant apšvietimo laiką. Panašiai veikia hipofizio hormono (antuitrino G) įšvirkštimas. Tarp kitko ši procedūra sąlygoja taukų atsargos susidarymą, kuri paukščiuose visuomet būna prieš pat migraciją.

Kad ne gonadų didėjimas sąlygoja migracijos impulsą, įrodo faktas, jog paukščiai kastratai pasileidžia į kelionę tiek pavasarį, tiek ir rudenį; tokių kastratų yra pagauta jų kelionių metu. Jie priklausė įvairioms paukščių rūšims ir buvo eksperimentuojami daugelio tyrinėtojų. Faktas, kad kai kurių rūšių migracija prasideda tik gonadoms pasiekus tam tikrą dydį, neprieštarauja šiai pažiūrai, nes, pagal Wolfson'o hipotezę, hipofizio sezoninis ciklas yra pirminė priežastis tiek gonadų aktyvumo, tiek migracijos impulso.

Ar apšvietimo svyravimai metų laikotarpyje yra vienintelis hipofizio kitimo stimulas? Kol kas mes negalime šiuo klausimu tarti paskutinio žodžio, bet atrodo, kad pasireiškia ir kiti stimulai. Už tokią prielaidą kalba faktas, kad, pvz., paukščių keliautojų kelionės impulsas pasireiškia tuo metu, kai jie yra dar savo žiemos buveinėse, atogrąžų kraštuose, o juk atogrąžose diena ir naktis yra lygi ištisus metus.

Taip pat kyla klausimas, kaip šviesa veikia hipofizį. Vieni autoriai galvoja, kad yra betarpinis šviesos veikimas į akis ir hipofizį. Kiti mano, kad šviesos veikimas pasireiškia tuo, jog sutrumpina miego laiką.

Greta su pirminiais stimulais, kuriuos ką tik išnagrinėjome, yra antrinių ir atrodo, kad meteorologiniai veiksniai yra ypač svarbūs. Daugelis stebėtojų (pvz., A. L. Thomson'as) mano, kad Šiaurės pusrutulyje rudens migracijos impulsą sukelia gražus oras ir temperatūros kritimas, vėjas neturi didelės reikšmės, bet atskiros rūšys yra veikiamos nevienodai. Pavasarį, migracijos pradžioje, šį impulsą veikia aukšta temperatūra, bet ne visas rūšis vienodai. Be to, šie reiškiniai veikia paukštį tik tuomet, kai jo fiziologinė migracijos būklė yra subrendusi.

Iš viso to galima padaryti šias išvadas: atrodo, kad migracijos impulso pagrinde glūdi pirminis fiziologinis veiksnys, susijęs su hipofiziu. Šis veiksnys sukelia paukštyje gilius psichofiziologinius kitimus, kaip taukų atsargos susidarymą, neramumą ir t. t. Antriniai stimulai tik paskatina paukštį pradėti kelionę (Grassé, 1950).

Paukščių apsauga

Žmogus savo plitimu ir savo veikimu kaskart vis labiau varžo paukščių gyvavimą. Užimdamas naujus žemės plotus savo reikalams, išstumdamas iš jų paukščius, žmogus priverčia juos ieškoti kitų gyvenamų vietų. Todėl, kur tik žmonių daugiau gyvena, paukščių lieka mažiau. Kiekvienas dirbtinis gamtos vaizdo pakeitimas sumažina paukščių skaičių. Pirmiausia galima nurodyti miškų kirtimą. Kadaise miškingas mūsų kraštas turėjo daug įvairesnių ir gausesnių paukščių, negu dabar. Tą pat galima pasakyti apie daugelį kitų Europos ir Azijos kraštų. Net milžiniška Kinija su savo kadaise stebuklinga augmenija ir gyvūnija šiandien, pasak atsilankiusių ten keliautojų, sudaro gamtininkui graudų vaizdą. Planingas miškų ūkis dažnai esti paukščių nykimo priežastimi. Gerai prižiūrimuose miškuose paliekami vien sveiki, tiesūs medžiai ir tai tik tokių rūšių, kurios turi vertę. Seni, kreivi, supuvę medžiai ir krūmai be pasigailėjimo iškertami, o juose kaip tik perėjo geniai, žalvarnės, karveliai uldukai, pelėdos, zylės ir daug kitų paukščių, kurie be uoksų gyventi negali. Tokiu pat būdu kertant miško krūmus, pvz., lazdynus, užkertamas kelias virbių, slankų ir kt. paukščių gyvenimui.

Daugelyje kraštų plačiu mastu vykdoma melioracija. Nusausinamos balos, ir tuo išvaikomi gausūs balų paukščiai. Mūsų krašte nuleista visiškai arba iš dalies daug ežerų. Tuo įsigyta gal keli šimtai hektarų men-

kos rūšies žemės — buvusio ežero dugno, bet užtat padaryta labai didelė skriauda vandeniniams gyvūnams. Upių reguliavimas turi tokios pat reikšmės paukščiams ir kitiems gyvūnams, kurių gyvenimas surištas su vandeniu. Plačios seklumos, apaugusios gausiais augalais, sudaro ne tik geras žuvų neršyklas, bet ir prieglaudą įvairiems vandeniniams paukščiams. Sureguliavus upę, jos vaga susiaurėja, išsilygina, jos krantai praplaukiančių garlaivių nuolat plaunami; tad, suprantama, nei žuvys, nei paukščiai, nei kiti gyvūnai negali ten rasti sau ramios prieglaudos.

Dar pavojingesni paukščiams visoki technikos įrengimai. Kaskart labiau plinta pasaulyje telegrafo, telefono laidai, radijo antenos ir kt. Paukščiai skrisdami, ypač ūkanotomis dienomis arba naktį, užskrenda ant vielų, užsimuša arba sunkiai susižaloja. Tai yra lyg milžiniškas voratinklis, apipinąs visą žemės rutulį ir tykąs praskrendančių paukščių. Poliarinių ekspedicijų dalyviai teigia, kad prie naujai pastatytų antenų jų lankomuose kraštuose nuo pat pirmųjų dienų užsimuša šimtai ir tūkstančiai sparnuočių. Toli neieškant, mūsų Zoologijos muziejus kiekvieną rudenį ir pavasarį gauna nemaža užsimušusių arba sužalotų paukščių, užskridusių ant radijo antenų.

Pramoniniuose kraštuose dar didesnį pavojų sudaro aukšto įtempimo laidai, kurių aukos gali būti apskaičiuojamos šimtais tūkstančių gyvybių. Atitinkamų pranešimų mes turime taip pat nemaža.

Labai pavojingi paukščiams jūrų švyturiai, nes paukščius, lygiai kaip ir peteliškes, vilioja šviesa. Keliaudami naktimis, ypač smulkūs paukščiai pulkais užskrenda ant švyturių ir užsimuša. Tai įvyksta dažniausiai tamsiomis naktimis, kai debesys dengia mėnulį ir žvaigždes. Kai kurie švyturių prižiūrėtojai turi net tam tikrą pelno šaltinį, rytais rinkdami užsimušusius paukščius.

Kaip švyturiai, taip pat kenkia ir didžiulės krosnys, kuriose lydomos geležies ir kitų metalų rūdos, jų daugiausia yra pramoniniuose kraštuose, kaip antai, Belgijoje ir kitur. Dabartinė motorizuota technika sudaro paukščiams naujų pavojų — tai naftos likučiai, atsirandą jūros paviršiuje iš motorlaivių. Naftos produktai plinta vandens paviršiuje ploniausiu sluoksniu, padengdami didelius plotus. Vandeniniai paukščiai, patekę į tokį plotą, susiteršia plunksnas; plunksnos susivelia, sulimpa ir nebesudaro paukščiui tokių nepermerkiamų drabužių, kaip kad sveikos ir švarios plunksnos. Tuomet vanduo patenka tarp plunksnų, nuo ko paukštis peršąla ir žūva. Jūros pakraščiuose neretai randamos ištisos krūvos bangų išmestų paukščių, žuvusių nuo naftos (48 pav.).

Gal būt, dar daugiau paukščių žūva naftos versmių kaimynystėje. Pasak profesoriaus S. S. Turovo, daugybė vandeninių paukščių žūva Kaspijos jūros Krasnovodsko įlankoje. Paukščiai tupia į padengtą mazuto sluoksniu vandenį, jų plunksnos persisunkia mazutu, jie nebegali skristi, išlipa į krantą ir rinkėjai pagauna juos rankomis arba šunų pagalba. Netoli „Kailiu" stoties tuo būdu 1937 metų žiemą septyni „medžiotojai" pagavo 2300 tokių „mazutinių" paukščių. Atsižvelgiant į tai, kad suterštus

mazutu paukščius gaudo visame Kaspijos pakraštyje, tenka pripažinti, kad mazuto daroma žala yra labai didelė. Žūva daugiausia laukiai, antys, kragai ir kt.

Nafta ar mazutas, išleisti į jūrą, iš pradžių plaukia banga, bet vėliau plinta vandens paviršiumi apimdami vis didesnius plotus ir apsupdami paukščių pulkus. Nardydami ir iškildami iš vandens paukščiai susiteršia plunksnas ir plaukia į krantą. Dažnai atskridęs paukščių būrys nutupia viduryje naftos dėmės ir jo likimas yra toks pat.

48 pav. Išplauti lavonai jūrų paukščių, nukentėjusių nuo naftos atmatų (pagal „Royal Society for the Pretection of Birds'o leidinius)

Lipnus mazutas dažnai storu sluoksniu padengia paukščių krūtinę ir pilvą, sudarydamas iki 2 *cm* storumo šarvą, kuriame neįmanoma atskirti nei vienos plunksnos. Ypač daug mazuto prilimpa po sparnais, nes paukštis, darydamas pastangas pakilti į orą, plaka jais vandens paviršių. Nuo to paukščių svoris žymiai padidėja — jie plauko giliai apsiskandinę vandenyje ir stengiasi priplaukti krantą, kas jiems ne visuomet pavyksta ir jie žūva vandenyje.

Pasiekusios krantą antys pradeda valyti plunksnas snapu; laukiai sunkiau pakelia mazutą ir patenka į krantą labai nusilpę. Dideliu vargu, svirduliuodami jie išeina į smėlį ir stengiasi pasislėpti už akmenų. Prie jų plunksnų prilimpa smėlis, nuo ko jie dar pasunkėja ir lengvai patenka į rinkėjų rankas. Palikę nuo žmogaus, žūva nuo visokių grobuonių.

Labai mazutuoti paukščiai neišgyvena ir tada, kai jie išvengia žmogaus rankų ir grobuonių. Šaltais rytais jų plunksnos apledėja ir tokie apsilpę paukščiai vis tiek žūva. Tačiau ir dieną, šviečiant saulei, mazuto sluoksnis ant plunksnų smarkiai sušyla, ir paukščiai guli ant šono prasižioję, sunkiai kvėpuodami. Be to, jie žūva ir nuo to, kad nafta, įsisunkusi į jų kūną, veikia kaip nuodai. Paukščių apsaugos kongresai (pvz., kongresas, įvykęs Briuselyje 1935 m.) svarsto naftos pavojų ir siūlo visoms valstybėms aprūpinti motorlaivius tam tikrais prietaisais, kurie sulaikytų naftos likučius, bet tuo tarpu konkrečių rezultatų nematyti.

Neracionaliai medžiojant taip pat žūva daug paukščių. Taisyklingai vykdant medžioklę, gali būti nušaunama tik metinio prieauglio dalis, vadinasi, tiek, kad kitų metų prieauglis nebūtų mažesnis. Tos taisyklės dažnai nesilaikoma, ir dėl to pagrindinis gyvūnų „kapitalas" mažėja. Daugumą medžiotojų nepažįsta tų paukščių, kuriuos medžioja, ir todėl nežino, kurios jų rūšys turėtų būti daugiau saugojamos. Galima drąsiai sakyti, kad

didesnė dalis medžiotojų nepažįsta net tų paukščių, kuriuos įstatymas draudžia naikinti. Dažniausiai medžiotojai nesivadovauja protu, o vien tik medžioklišką aistra, ir dėl to nesusivaldo pamatę retesnį ar šiaip įžymesnį paukštį. Dėl to retesni, margesni paukščiai dažniausiai ir žūva nuo medžiotojo šūvio. Daugiausia nukenčia plėšrieji paukščiai, kurie krinta į akį savo didumu ir taurumu. Prie to prisideda atgyvenusi savo amžių pažiūra, kad visi plėšrieji paukščiai esą žmogui kenksmingi.

Pragaištingiausios paukščiams yra medžioklės žiemos buveinėse, kur paukščiai ir, be to, dėl savo gyvybės, sunkiai kovoja su gamtos jėgomis. Tokios vietos yra pietiniuose Kaspijos pakraščiuose (pvz., tarp Baku ir Irano sienos); ten suskrenda didžiausi Vakarų Sibiro vandeninių paukščių pulkai, kurie masiškai šaudomi ir gaudomi. Profesorius S. S. Turov'as rašo, kad į šiaurę nuo Hassan-Kuli rezervato, visame pakraštyje, kiek tik akys aprėpia, stovi daugybė tinklų antims gaudyti. Į juos nakties metu įsivelia paukščiai, pakilę nuo vandens arba nusileisdami ant jo (S. S. Turov'as „Žizn ptic", 1950 m.). Žinomas tarybinis ornitologas J. A. Isakov'as rašo, kad per jo buvimą Kaspijos pakrašty traukiančios pavasarį gulbės rado dar šalčius; bado ir nuovargio nukamuotos jos nusileisdavo limane netoli Chačmaso ir lengvai patekdavo į medžiotojų rankas, kurie nušaudavo jų iki 45 per vieną medžioklę.

Minėtasis autorius vaizdžiai aprašo vargingą būklę vandeninių paukščių, patekusių į Kaspijos įlankas, kaip pvz., Kara-Bogazą arba ežerus, pvz., Bejuk-Šor, kuriuose druskos koncentracija yra didelė. Nuo to paukščiai apanka, o, be to, druska sulipdo jų plunksnas, jie negali skristi. Medžiotojai sekliame vandenyje pasiveja juos ir muša lazdomis.

Vien tik istoriniais laikais išnyko apie 200 rūšių paukščių ir kitų stuburinių. Štai trumpa kelių tokių išmirusių rūšių istorija.

Didžioji alka *(Alca impennis)*, maždaug stambios žąsies didumo paukštis, gyveno Islandijoje ir kitose artimose jai salose, taip pat Njufaundlende. Šių paukščių buvo taip gausu, jog į Europą atveždavo pilnus laivus jų kiaušinių. Dėl lengvumo sumedžioti šį paukštį (jis neskraidė) visai išnaikino; 1844 metais užmuštas paskutinis jų dvejetas. Dabar yra žinoma apie 80 jų iškamšų, 74 kiaušiniai ir apie 20 skeletų įvairiuose muziejuose. Panašus akiniuotojo kormorano *(Phalacrocorax perspicillatus)* likimas. Kai 1741 m. dėl laivo katastrofos Steller'is atsidūrė Beringo saloje, šių paukščių buvo ten labai daug, ir jais daugiausia mito nukentėjusio laivo įgula. Kormoranas svėrė 5—5,7 *kg*, ir vieno paukščio užtekdavo pasisotinti trims išbadėjusiems jūreiviams. Jau 1882 m. Beringo saloje nebuvo nė vieno kormorano, ir, pasak vietinių gyventojų, jie išnyko apie 1852 metus.

Iki septyniolikto amžiaus Mauricijaus saloje gyveno keistas karvelių giminės paukštis, vadinamasis drontas. Jis buvo kurkės didumo, trumpas, storas, menkais sparnais ir garbiniuota uodega. Išsikėlę į salą, jūrininkai lengvai išnaikino šių paukščių padermę. Jų paliko tik kaulai keliuose muziejuose ir keletas paveikslų, iš kurių ir sužinome apie jų išvaizdą.

Panašus likimas ištiko karvelį keleivį *(Ectopistes migratorius)* Š. Amerikoje. Dar iki 1850 metų buvo vienas gausingiausių Š. Amerikos paukš-

čių. Audubono aprašymu, jų būriai būdavo tokie dideli, jog nutūpus miške medžių šakos lūždavusios ir užmušdavusios žemiau tupėjusius paukščius. Vietiniai gyventojai be vargo pagaliais prisimušdavo jų kiek norėdami, nes būrys neretai susidėdavo iš milijardo paukščių. Šiandien šio paukščio rūšis priskiriama prie išmirusių gyvūnų. Paskutinis paukštis mirė Cincinnati zoologijos sode 1914 metais.

Tokio pat likimo susilaukė ir Karolinos papūga *(Conurus carolinensis)*, kuri dėl savo gražių spalvų, o dar labiau dėl pasitikėjimo žmogumi buvo išmedžiota iki paskutinės. Neseniai išmirė Labradoro antis *(Camptolaemus labradorius)* ir daug kitų. Daugelyje Europos kraštų baigė savo gyvavimą kai kurios paukščių rūšys, pvz., ibisas *(Comatibis eremita)*, gyvenęs seniau Šveicarijos kalnuose, taip pat perėjusi ten seniau aviėdra *(Gypaetos barbatus)*, vienas didžiausių Europos plėšriųjų paukščių. Lietuvoje toks pavojus gresia baltajam tetervinui, gervei, ereliams, sakalui keleiviui, gyvatėdžiui ir kt.

Akivaizdoje tokių faktų kyla klausimas, ar žmonija turi ir toliau ramiai žiūrėti į paukščių nykimą. Aišku, kad ne. Paukščiai kaip ir kiti gyvūnai nėra dar pakankamai ištirti. Jų įvairiausios formos, jų anatomija, nuostabūs jų fiziologijos reiškiniai, jų rūpinimasis vaikais, o ypač įgimti polinkiai atlikti tolimas keliones ir daug kita sudaro paukščių mokslo objektą, kuris niekuomet nebus baigtinai ištirtas. Tad, kaip mokslo medžiagą, žmonija turi globoti paukščius, o ypač tas rūšis, kurioms gresia pavojus išmirti.

Estetikos motyvai reikalauja to paties. Tarp paukščių nėra nė vieno, kuris turėtų biaurią išvaizdą. Atvirkščiai, išskyrus gėles ir drugius, retai kur gamtoje rastum tokių darnių formų, tokių ryškių spalvų. Taip pat jokie kiti gyvūnai neturi tokių įvairių ir gražių balsų kaip paukščiai. Tikrai be paukščių gamtos vaizdas vargiai galėtų suteikti pilnutinių estetinių jausmų. Palaikyti paukščius reikalauja ir etikos motyvai. Jei žmogus yra tobuliausias gamtos padaras, jis turi parodyti ne tik savo galingumą, bet ir teisingumą kitų gyvūnų atžvilgiu. Jo pareiga yra palaikyti tas gyvūnų rūšis, kurioms jis pats sudarė mirties pavojų savo egoizmu, gobšumu, plėšrumu...

Jei mokslo, estetikos ir etikos siekimai dažnai yra žmonėms nesuprantami, tai turime pabrėžti, kad ir praktikos sumetimais reikia globoti paukščius. Tarp jų yra daug tokių, kurie teikia žmogui geros mėsos. Juos paprastai vadiname medžiojamaisiais paukščiais; tokie yra kurapkos, tetervinai, virbės, kurtiniai, kitaip sakant, visi vištiniai paukščiai; toliau gulbės, žąsys, antys ir dauguma stibynuočių, taip pat karveliai ir daugybė kitų. Jeigu norime turėti iš jų naudos, turime ir globoti juos. „Jei nesi auginтojas, neturi teisės būti medžiotoju", taip trumpai yra suformuluotas moderniosios medžioklės dėsnis.

Pajūriais, ypač šiaurės kraštuose, nemažą reikšmę turi vietiniams gyventojams laukinių paukščių kiaušiniai, pūkai ir plunksnos. Čia pažymėtini kirai, kurių tūkstančiai peri šiaurės jūrų uolose, ir jų kiaušiniai sudaro vargingiems pakraščių gyventojams vertingą papildomą maistą. Pa-

jūrio kraštuose įstatymai leidžia ten rinkti kiaušinius, bet tam tikrą, gana trumpą, laikotarpį, nes saikingas kiaušinių rinkimas paukščių padermei didelės žalos nepadaro. Tą pat galima pasakyti apie pūkų rinkimą gagų lizduose.

Tačiau paukščiai teikia ir tarpinio pobūdžio naudos. Jų dauguma minta vabzdžiais. Vabzdžiai gi dažnai yra žmogaus ūkio kenkėjai, su kuriais kova be paukščių pagalbos būtų neįmanoma. Kiti paukščiai, ypač plėšrieji, minta smulkiais žinduoliais, pavyzdžiui, pelėmis, žiurkėmis ir kitais žmogui žalingais žvėriukais. Kiti, pvz., kai kurie ereliai (mūsų gyvatėdis), minta gyvatėmis. Atogrąžų kraštuose gyvena gausinga grifų šeima, kuri minta vien tik dvėsena. Šie paukščiai vaidina lyg sanitarų vaidmenį, nes sulesa kritusius gyvulius ir tuo būdu užkerta kelią užkrečiamoms ligoms plisti. Todėl atogrąžų kraštuose, pvz., Pietų ir Šiaurės Amerikoje, Afrikoje, įstatymai draudžia plėšriuosius paukščius naikinti. Mūsų krašto vanagai, sakalai, ereliai, net ir plėšriausios jų rūšys, turi irgi teigiamą reikšmę. Pagaudami ir sulesdami sužalotus, sužeistus, liguistus ar šiaip silpnesnius gyvūnų individus, jie vykdo naudingą atranką, palikdami gamtoje stipresnius, sveikiausius individus ir tuo pagerindami jų veislę. Todėl ir žiauriems paukščiams plėšikams žmogus neturi skelbti mirties sprendimo.

49 pav. Anglijos „Karališkoji draugija paukščiams apsaugoti" yra išleidusi visomis kalbomis propagandines markes, kad atkreiptų dėmesį į naftos atmatų pavojų jūrų paukščiams

Paukščių apsaugos reikalas pripažintas visuose kultūringuose kraštuose, ir tam tikslui išleista atitinkamų įstatymų. Šie įstatymai yra dvejopo pobūdžio. Tai pirmiausia seniai žinomas medžioklės įstatymas, kuris normuoja gyvūnų medžiojimą, nustato laiką ir leistinus medžioklės būdus. Naujesniais laikais išleistas gamtos apsaugos įstatymas, kurio siekimai yra tiek praktiniai, tiek idėjiniai. Gamtos apsaugos įstatymais apsaugomi tokie gyvūnai, kuriems gresia pavojus išnykti. Šie gyvūnai vadinami „gamtos paminklais". Gamtos paminklu gali būti lygiai žemės plotas, įdomus savo augalais ir gyvūnais, lygiai kalnas, raistas, ežeras, medis, retesnė augalo ar gyvūno rūšis ir t. t. Pavyzdžiui, mūsų krašte gamtos paminklo vardas tinka bebrui, baltajam tetervinui, juodajam gandrui ir kitoms nykstančių gyvūnų rūšims.

Norint palaikyti retesnių paukščių gyvybę, jiems skiriami plotai, kur jie galėtų niekieno nekliudomi veistis. Tokie plotai vadinami rezervatais, arba gamtos apsaugos plotais. Mūsų krašte tokie plotai ypač reikalingi balų paukščiams, nes dėl melioracijos darbų balų paukščiai daugiausia nukenčia. Dažnai paukščių nykimas pareina nuo to, kad dėl pakitėjusios aplinkumos jie neberanda tinkamų medžių, kur galėtų sukrauti lizdus. Tai ypač liečia paukščius, kurie peri uoksuose. Stoką senų išpuvusių medžių žmogus iš dalies gali išlyginti, įkeldamas į medžius dirbtinius lizdus —

inkilus. Iš tikrųjų, konstatuota, kad kai kuriuose kraštuose, pvz., Vokietijoje, kur dėl planingai tvarkomo miškų ūkio nebeliko senų išpuvusių medžių, visai išnyko geniai, ypač juodieji. Pakabinus miškuose inkilų, šie paukščiai vėl ėmė veistis. Lietuvoje ypač ėmė nykti žalvarnės, kukučiai, karveliai uldukai, juodosios meletos ir kt.

Lietuvoje yra tik vienas, būtent, „Žuvinto" rezervatas, įsteigtas 1937 metais ir patvirtintas 1948 m. Jis įeina į Mokslų akademijos sistemą. Jo plotas 3167 ha vandens, pelkių ir miško.

Be to, Lietuvos gyvūnijai apsaugoti yra steigiami draustiniai, t. y. plotai, kuriuose medžioklė draudžiama ne ilgesniam kaip 10 metų laikotar-

50 pav. Paukščiams globoti propagandos diena Fredos sodininkystės mokykloje (orig. foto)

piui. Tokių draustinių Lietuvoje 1955 metais buvo 149. Jų bendras plotas 297 370 *ha*, jie yra Medžioklės ūkio valdybos prie LTSR Ministrų Tarybos žinioje.

1955 metais Tarybų Sąjungoje įsteigta Gamtos apsaugos komisija, įeinanti į Visasąjunginės Mokslų akademijos sistemą. Jos skyriai yra respublikinės Gamtos apsaugos komisijos. Tokia komisija yra ir Lietuvos Mokslų akademijos sistemoje.

Vis dėlto jokia dirbtinė priemonė paukščiams apsaugoti neduos teigiamų vaisių, jei plačioji visuomenė nesupras to reikalo. Todėl paukščių apsaugos propaganda turi pirmaeilę reikšmę. Ypatingas vaidmuo tenka mokyklai, nes vaikų protas yra labai tinkama dirva paukščių apsaugai suprasti. Kultūringuose kraštuose, pvz., Tarybų Sąjungoje, Vokietijoje, Ang-

lijoje, Š. Amerikoje ir kt., ši idėja skelbiama net per pamokas mokyklose, o tarp mokinių steigiami specialūs būreliai (pvz., Jaunųjų gamtininkų būreliai Tarybų Sąjungoje, Audubono draugija, Paukščių klubai Š. Amerikoje ir kt.). Lietuvos mokyklose taip pat organizuojami jaunųjų gamtininkų būreliai.

Dirbtiniai įrengimai paukščiams perėti

Dauguma sodui naudingų paukščių peri uoksuose, bet medžių su uoksais soduose ne visuomet esti. Todėl šiems paukščiams prisipratinti mūsų soduose daromi inkilai, arba dirbtiniai uoksai. Dėžutėse peri varnėnai, o kai kurie kiti paukščiai dėžučių bijo; dėl to jiems reikia padaryti tokių stuobrelių, kurie būtų panašūs į tikrus uoksus, kuriuose jie papratę perėti. Tam reikalui atpiaunamas medžio stuobrelis su žieve, perskeliamas pusiau, abiejų pusių vidurys išskobiamas taip, kad pasidarytų apvali ertmė. Paskui abi pusės sukalamos, o šone padaroma skylė paukščiams įlįsti. Viršuje stuobrelis užkalamas nuolaidžiai lentele, — tai bus stogelis nuo lietaus apsaugoti (51 pav.).

Tokiuose stuobreliuose gali perėti daug kitų, labai mums naudingų paukščių, kaip antai, geniai, grąžiagalvės, žalvarnės, kukučiai, pelėdos ir kiti. Stuobrelių vidaus ertmė (aukštumas ir skersmuo) ir skylių skersmuo turi būti tokie (52 pav.):

Kokiems paukščiams	Ertmės aukštumas centimetrais nuo dugno ligi skylės krašto	Ertmės skersmuo centimetrais	Skylės skersmuo centimetrais
A. Visoms zylėms, be didžiosios zylės	15	7,5 — 8,5	2,7
A_1. Didžiajai ir mėlynajai zylei, lipučiui, bukučiui, grąžiagalvei ir kt.	15	7,5 — 8,5	3,2
B. Varnėnui, didžiajam margajam geniui	23	11,5 — 12,5	4,6
C. Žaliosioms meletoms, kukučiams	30	16,0 — 18,0	6
D. Juodajai meletai, pelėdoms, žalvarnėms . . .	27,5	16,0 — 18,0	8,5—9

Labai svarbu, kad mažoms zylėms skiriamų stuobrelių skylių skersmuo nebūtų didesnis kaip 2,7 centimetro, nes jei bus didesnis, tai jose apsigyvens žvirbliai. Inkilai pakabinami prie medžių, skylėmis į pietų rytus. Svarbu, kad jie tvirtai laikytųsi, todėl geriausia prie stuobrelio prikalti kiek ilgesnę lotelę, o jau šią prikalti prie medžio; paukščiai bijo tų stuobrelių, kuriuos vėjas pakrutina. Stuobreliai taip pat neturi būti pakabinti per aukštai; geriausia per medžio vidurį. Inkilai neturi būti atsilošę, bet glaudžiai pritaikyti prie medžio liemens. Geriausias laikas inkilams ka-

binti — ruduo; tuomet per žiemą paukščiai su jais apsipranta, be to, šalčio metu randa juose gerą prieglaudą.

Labai dažnai atsitinka, kad katės dėžutėse išnaikina mažyčius varnėnus bei kitus paukštelius. Tad naudinga prie medžio po inkilu pririšti dygių erškėčių pluoštą, kad katė negalėtų prieiti ir nagais nepasiektų paukštelių.

51 pav. Berlepsch'o sistemos inkilas

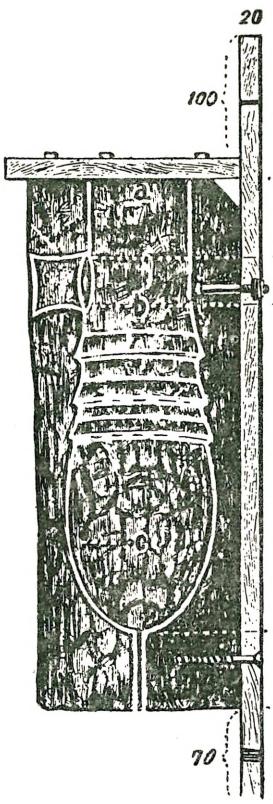

A	A'	B	C	D	
50	50	60	60	60	mm
32	27	46	60	85	"
150	150	230	300	275	"
60	60	70	70	70	"
292	292	406	490	490	mm

52 pav. Inkilų schema įvairiems paukščiams

Kai kurie paukščiai, pvz., musinukės, raudonuodegės, mėgsta pusiau atvirus inkilus (53 pav.). Tokie inkilai kabinami pašelmenyse arba neaukštai (apie 5—6 metrus) prie senų medžių.

Tačiau ne visi paukščiai apsigyvena paprastuose inkiluose. Iš tokių paminėsime žalvarnę, kukutį, juodąją ir žaliąją meletas, karvelį ulduką ir kt. Jie papratę perėti miškuose išpuvusių medžių uoksuose; bet tokių medžių vis mažiau belieka, nes visur palaipsniui įvedamas planingas miškų ūkis ir visi netikę medžiai iškertami. Todėl daugelyje kraštų su aukšta miškų kultūra šie paukščiai išnyko, nes jie nebeturi kur perėti. Paprastuose inkiluose jie perėti negali, pirma, dėl to, kad jie yra per maži, antra, kad dažniausiai jie esti sukalti iš lentų ir todėl bailesnius paukščius atbaido, ir trečia, dėl to, kad inkilai dažniausiai esti pakabinami per arti prie trobų.

Geriausi inkilai tiems baikštiems paukščiams dirbdinami šiuo būdu: kertant mišką, žiemos metu reikia nužiūrėti išpuvusius medžius su natūraliais uoksais. Nuo tų medžių reikia nupiauti stuobrelius 50—70 *cm* ir net ilgesnius ir išpiauti taip, kad angelė būtų viršutinėje stuobrelio dalyje. Iš apatinio galo stuobrelis turi būti viduryje išvalytas, ir jo vidinė ertmė kiek galint paplatinta; jeigu reikia, turi būti paplatinta ir jos angelė. Paskui apačioje ir viršuje turi būti prikaltas dugnelis, išpiautas iš lentelės. Tokiu būdu gauname labai gerą inkilą, kuris savo išvaizda neatbaido net labai bailių paukščių. Kad paukščiai dar mažiau jų bijotų, reikia viršutinį ir apatinį dugnelį apkalti sena apipuvusia žieve; o jei angelė buvo drožiama, tai ją reikia ištepti moliu, dumblu ar kuo kitu, kad neatrodytų žmogaus padaryta. Tokiems inkilams padirbdinti daugiausia tinka epušės (drebulės), seni gluosniai, juodalksniai, liepos ir kt. Perkant mišką malkoms, jų dažnai pasitaiko.

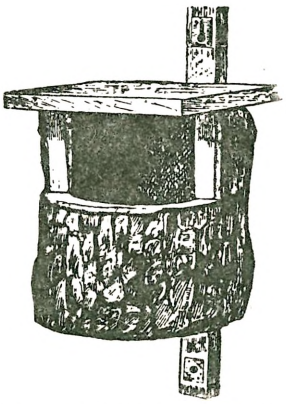

53 pav. Inkilas musinukėms, raudonuodegėms ir kt. paukščiams

Tokie inkilai turi būti pakabinti tolėliau nuo namų, pavyzdžiui, didelių sodų ramesniame užkampyje, o dar geriau miške. Juos reikia pakabinti ne žemiau kaip per 5—6 *m* nuo žemės. Į dugną reikia įpilti porą saujų sausų durpių arba medžio puvenų, nes dauguma čia minėtų paukščių nekrauna lizdų, o kiaušinius deda tiesiog ant minkšto patiesalo, kuris savaime atsiranda išpuvusiuose medžiuose. Kabindami tokius inkilus, mes tikrai apsaugosime nuo išnykimo mūsų gražiausius paukščius.

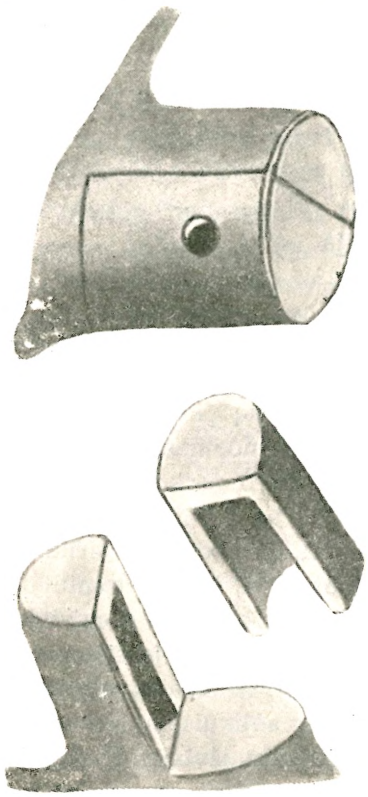

54 pav. Inkilas žalvarnėms ir kt. baikštesniems paukščiams (orig. pieš.)

Dar geresni inkilai gaminami šiuo būdu: stora išpuvusi medžio šaka nupiaunama taip, kad prie liemens liktų apie 75 *cm* ilgio galas. Ši paliktoji dalis perpiaunama išilgai, o paskui, dar perpiovus skersai, viena pusė nuimama. Abidvi pusės išdrožiamos viduje su kaltu taip, kad, jas sudėjus kartu ir sukalus, susidarytų plati būstinė paukščiui perėti. Vienoje pusėje daroma angelė paukščiui įlįsti, o į vidų įpilama kiek sausų durpių (54 pav.). Tuo būdu galima prisivilioti net bailiausius paukščius, nes jie jokiu būdu negali pažinti, kad tai yra žmogaus padarytas inkilas.

Pasitaiko, kad vienus, o kai kada ir

dvejus metus inkilai stovi negyvenami. Dėl to nereikia nusiminti: mat paukščiai ne iš karto prie jų pripranta. Žinoma, kartais paukščiai nenori įsigyventi juose todėl, kad jie netinkamai pakabinti arba netinkamoj vietoj. Todėl reikia juos pataisyti arba perkelti į kitą vietą.

Aprašyti tik pagrindiniai inkilų tipai, bet juos galima paįvairinti. Inkilams galima panaudoti atsitiktinę medžiagą (lentų nuoraižas, kelmus, rąstus, malkas ir kt.) ir juos pritaikyti vietinėms sąlygoms.

Didelę reikšmę turi inkilai laukinėms antims. Suprantamas dalykas, kad jie turi būti atitinkamo dydžio. Jie statomi ežeruose ar giliose pelkėse ant kelių įkaltų į dugną baslių. Anga turėtų būti padaryta nedaug aukščiau vandens paviršiaus, bet taip, kad vanduo neprisemtų inkilo, o antis galėtų patogiai įlįsti. Tačiau praktika parodė, kad antis sugeba įšokti į inkilą net jei jis yra apie pusę metro aukščiau vandens. Inkilus patogiausia statyti žiemą, kai ežeras yra padengtas ledu. Taip pat labai pageidautina statyti dirbtinius lizdus plėšriesiems paukščiams. Jie padaromi iš žagarų, perpintų minkšta geležine viela, ir statomi miške aukštuose medžiuose.

Šioje knygoje inkilai smulkiau nenagrinėjami, todėl skaitytojams siūloma pasinaudoti šiomis knygutėmis: V. Skuodis, „Naudingų paukščių apsauga", 1954 m. LTSR Mokslų akademijos Biologijos institutas. K. Blagosklonov, „Ochrana i privlečenje ptic..." 1952 m. arba H. von Berlepsch, „Der gesamte Vogelschutz", 1926 m.

Paukščių klasifikacija

Paukščiai sudaro vieną stuburinių gyvūnų klasę; recentinių, t. y. šiandien gyvenančių rūšių, yra žinoma virš 8 tūkstančių, ir tokią didelę grupę sunku suskirstyti mažesniais sistematiniais vienetais. Senesnieji tyrinėtojai, pvz., Linné, klasifikacijos pagrindu imdavo keletą paviršutiniškų požymių, pavyzdžiui, kojų ar snapo išvaizdą, nesigilindamas į anatomijos požymius. Tačiau vėliau, kai gyvūnų anatomija buvo geriau pažinta, įsitikinta, kad paviršutiniškam kai kurių paukščių grupių panašumui dažnai prieštarauja jų anatominiai skirtumai. Pavyzdžiui, kregždės ir čiurliai yra tiek panašūs, jog dauguma žmonių jų visai neatskiria, bet anatominiai jų skirtumai tiek ryškūs, jog tie paukščiai dabar skiriami net į skirtingus būrius. Taip pat ir kirai dėl savo plaukiamųjų kojų senesniųjų sistematikų buvo skiriami į vieną būrį su antimis, bet vėliau lyginamosios anatomijos daviniais įrodyta, kad kirai artimesni giminės su sėjikais, negu su antimis. Tą pat galima pasakyti apie pelėdas, kurios yra išviršiniai panašios į dieninius plėšriuosius paukščius, bet anatomijos atžvilgiu yra artimesnės lėliams ir čiurliams. Minėtieji pavyzdžiai sudaro vadinamosios konvergencijos reiškinį. Tuo vardu vadinamas išviršinis visai negimininių

gyvūnų panašumas, susidaręs jiems prisitaikius prie vienodų aplinkumos sąlygų. Toks panašumas dažnai klaidina tyrinėtoją, nepakankamai įsigilinusį į anatomijos požymius. Tačiau iš to nereikia daryti išvados, kad vidiniai požymiai yra visuomet svarbesni už išviršinius. Tik suderinimas vienų ir kitų požymių, kritiškai apgalvotas, gali sudaryti klasifikacijos pagrindą. Kadangi paukščių anatomija nuolat geriau pažįstama, tai ir į paukščių klasifikaciją įvedama naujų pakeitimų. Vis dėlto paukščių suskirstymas, paremtas vien jų vidiniais požymiais, tėra suprantamas tik mokslininkui specialistui, o šiaip kitiems mažai prieinamas, kitaip sakant, nepraktiškas.

Darvinui paskelbus savo mokslą (1859), zoologija, kaip ir kitos biologijos šakos, stojo į naują plačių perspektyvų kelią. Naujas evoliucijos mokslas pirmiausia turėjo įtakos gyvūnų klasifikacijai; evoliucionistai, atmesdami atsitiktinius, paviršutiniškus gyvūnų panašumus, stengėsi klasifikacijos pagrindu padėti tikrus giminystės ryšius. Sistemos, sudarytos tuo pagrindu, vadinamos n a t ū r a l i o m i s ir sudaro priešingybę d i r b t i n ė m s sistemoms, t. y. tokioms, kurios remiasi tik išviršiniais panašumais. Vienos tokių naujų sistemų kūrėju buvo Huxley, kuris, remdamasis paukščių anatomija, sukūrė sistemą (1867), nušviečiančią paukščių giminystės ryšius ir jų evoliucijos eigą (filogenezę). Huxley turėjo daug pasekėjų ta prasme, kad jie ėmė dar giliau nagrinėti paukščių anatomiją ir grupuoti juos ne tik pagal Huxley imamus požymius, bet ir pagal kitus, ir, remdamiesi jais visais, pradėjo kurti naujas (1880) paukščių sistemas (Sclater'is Newton'as 1884 ir kt.).

Pagaliau Fürbringer'is (1888), remdamasis savo ilgamečių tyrimų duomenimis, sudarė ligi šiol tobuliausią natūralią paukščių sistemą. Vis dėlto savo sudėtingumu Fürbringer'io sistema yra sunkiai prieinama, todėl kai kurie ornitologai (Siebom'as, Sharpe) mėgino ją supaprastinti, kad pritaikytų praktikai, kitaip sakant, kad įgalintų lengvai susivokti toje daugybėje rūšių, kurią sudaro paukščių klasė. Tuo būdu susidaro kompromisinės sistemos, kurios stengiasi nenutolti nuo genealogijos dėsnių ir patenkinti praktikos reikalavimus. Šiame veikale prisilaikoma su nežymiais pakeitimais Stresemann'o ir Wetmore's sistemų, kurios pripažintos tarybinėje ir pasaulinėje literatūroje.

Pastaraisiais laikais nepasitenkinama suskirstyti gyvūnus rūšimis, nes pasirodė, kad viena rūšis, gyvendama dideliame žemės plote, sudaro vietines veisles, arba rases. Pavyzdžiu gali būti naminis žvirblis, kuris gyvena Europoje, Š. Afrikoje ir Azijos dalyje, o pastaraisiais laikais net paplito Š. Amerikoje, Australijoje ir kitur. Šių skirtingų kraštų žvirbliai, nors ir priskiriami tai pačiai rūšiai — *Passer domesticus,* bet skiriasi tam tikrais, nors ir neryškiais, požymiais, ir todėl priimta žymėti juos atskirais porūšiais, kitaip formomis, arba geografinėmis rasėmis. Tam reikalui į sistematiką įvesta triguba (ternarinė) nomenklatūra, kur pirmas žodis

reiškia gentį, antras — rūšį, o trečias — porūšį. Porūšiui išreikšti dažnai pakartojamas žodis, išreiškiantis rūšį, pvz., mūsų krašto žvirblio rasė vadinama *Passer domesticus domesticus*[1] arba, trumpinant, — *P. d. domesticus*, o Palestinoje gyvenanti žvirblio rasė vadinama *P. d. biblicus* ir t. t. Ir šioje knygoje laikomasi šios nomenklatūros.

Po lotyniško pavadinimo rašoma sutrumpinta pavardė autoriaus, davusio šį pavadinimą, pvz., L. reiškia Linné, Lath. reiškia Latham ir t. t. Šis sutrumpinimas, parašytas skliaustuose, rodo, kad šiam autoriui priklauso vien rūšies pavadinimas, o genties pavadinimas liko vėliau pakeistas.

XX šimtmečio pradžioje žinomų ligi šiol gyvenančių paukščių rūšių skaičius padidėjo iki 20 000. Tai aiškinama savotiška tų laikų tendencija sistematikoje. Nauja rūšis buvo nustatoma remiantis nedaugeliu požymių ir todėl ligi šiol aprašytosios rūšys buvo suskirstytos į daugelį naujų rūšių.

Toji tendencija susilaukė galo, iškėlus „rasių rato" sąvoką. Šiuo terminu pažymimas kompleksas geografinių rasių, kurios yra išsivysčiusios viena iš kitos ir gretimuose kraštuose pavaduojančios viena kitą. Be to, vienos rasės nariai laisvai poruojasi su kitos rasės nariais ir išauga vislūs palikuonys. Pagal šią sąvoką daugelis buvusių rūšių degraduota iki geografinės rasės, kitaip sakant porūšio, ir to pasekmėje rūšių skaičius vėl sumažėjo.

Paukščių kūno matavimai

Kūno ilgis yra atstumas tarp snapo viršūnės ir ilgiausių uodegos plunksnų. Paukštis dedamas aukštielninkas ant metro, ištiesiamas, bet neištempiamas; tuomet jo ilgis lengvai išmatuojamas (55 pav.), bet reikia nepa-

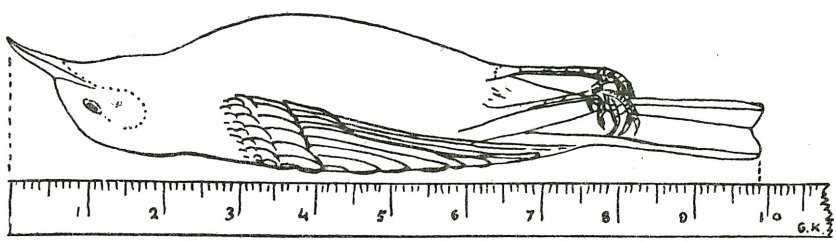

55 pav. Paukščio ilgio matavimas

[1] Rasė, kuriai pažymėti kartojasi rūšies vardas, pvz., *P. domesticus domesticus* vadinama nominaline rase. Paprastai yra tipinga rasė to krašto, kur ji pirmiausia buvo aprašyta.

miršti, kad kurį laiką užmušti paukščiai yra sustingę ir dažnai susitraukę, todėl reikia matuoti juos arba ką tik užmušus, kol dar neatšalę, arba sustingimui praėjus (maždaug po 10—12 valandų). Preparuoti kailiukai ilgio matavimui netinka.

Sparnų tarpugalis — tai atstumas tarp išplėstų sparnų galų ilgųjų plasnojamųjų plunksnų.

Sparno ilgis yra suglausto sparno ilgis nuo riešo sulenkimo iki ilgiausios plasnojamosios plunksnos galo. Matuojama pakišus metrą po

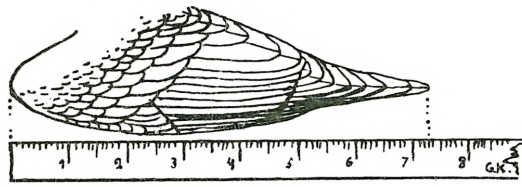

56 pav. Sparno matavimas

suglaustu sparnu, pastarasis lengvai prispaudžiamas, ir taip išmatuojamas jo ilgis (56 pav.). Mažų paukščių sparnai matuoti patogu žerklėmis (Schieblehre) (57 pav.) arba paprastu skriestuvu.

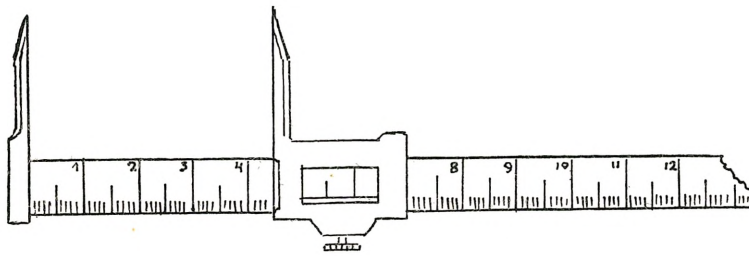

57 pav. Žerklės paukščiams matuoti

Uodegos ilgis — tai ilgis ilgiausių vairuojamųjų plunksnų. Matuojamas nuo tos vietos, kur jos išsikiša iš odos, iki jų viršūnių. Uodega

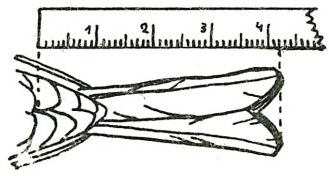

58 pav. Uodegos matavimas

matuojama iš apačios (58 pav.). Jei nurodomas atstumas tarp suglaustojo sparno galo ir uodegos galo, tai reikia suglausti sparną taip, kaip jis esti normaliai gyvo paukščio, ir paskui išmatuoti šį atstumą.

Pastaibis matuojamas nuo kulno sulenkimo užpakaly (kur yra nedidelis įdubimas) iki sunėrimo tarp pastaibio ir vidurinio piršto (iš priekio) arba iki apatinio krašto paskutinio pastaibio skydelio (59 pav.).

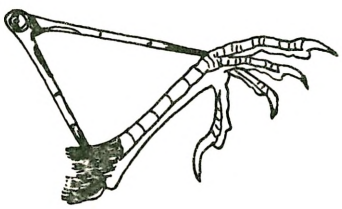

59 pav. Pastaibio matavimas

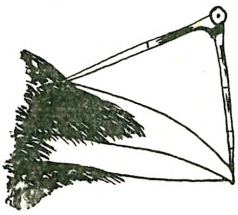

60 pav. Snapas matuojamas nuo kaktos

61 pav. Snapas matuojamas nuo vaškinės krašto

Vidurinį pirštą geriausia matuoti skriestuvu nuo sunėrimo duobutės tarp jo pirmojo nario ir pastaibio iki nago viršūnės.

Nago ilgis matuojamas arba t i e s i ą j a l i n i j a, arba l a n k u. Pirmuoju atveju matuojama skriestuvu iš viršaus nuo paskutinio skydelio krašto iki nago viršūnės. Antruoju atveju matuojama popierine juostele, pridėjus ją prie nago tarp aukščiau minėtų taškų (62 pav.).

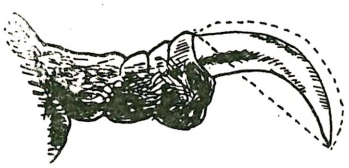

62 pav. Nago matavimas

Snapas matuojamas taip pat t i e s i ą j a l i n i j a ir l a n k u. Pirmuoju atveju ilgis suprantamas kaip atstumas tarp tos vietos, kur prie kaktos prasideda raginė antsnapio makštis iki snapo viršūnės (60 pav.). Antruoju atveju tarp aukščiau minėtųjų vietų pridedama popierinė juostelė ir matuojama, arba šis atstumas matuojamas tiesiog metriniu kaspinu.

Kai kada nurodomas snapo ilgis tarp priekinių šnervių krašto ir viršūnės arba tarp vaškinės krašto ir viršūnės. Šios sąvokos savaime suprantamos.

Snapo aukštis yra atstumas tarp antsnapio viršutinio paviršiaus ir posnapio apatinio paviršiaus (63 pav.); geriausia jį matuoti žerklėmis.

Kūno ilgis ir sparnų tarpugalis gali būti matuojami tik nepreparuotų paukščių, kitaip matmenys nėra labai tikslūs, nes paukštis, ypač matuojant sparnų tarpugalį, žymiai išsitempia. Todėl tie du matavimo būdai pateikiami tik bendrai orientacijai apie paukščių dydį. Priešingai suglausto sparno ilgis yra beveik pastovus vienam paukščio individui ir yra svarbus požymis jo rūšiai nustatyti tuo labiau, kad jis gali būti patikrintas ir preparuotuose paukščiuose.

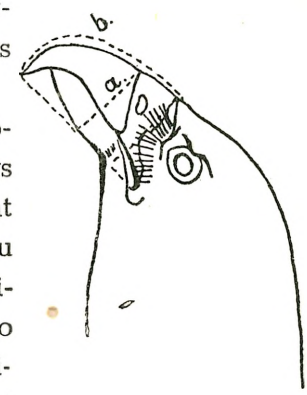

63 pav. *a* — snapo aukštis; *b* — ilgis matuojamas lanku

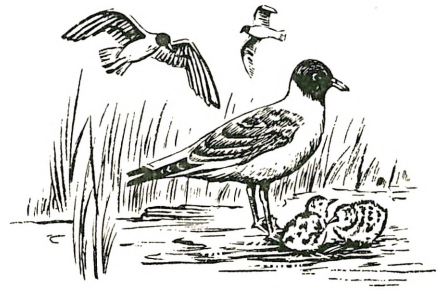

SPECIALIOJI DALIS

BŪRYS. **VIŠTINIAI PAUKŠČIAI.** *Galli (Rasores, Galliformes)*

Šiam būriui, be kitų paukščių, priklauso visiems gerai žinoma višta, kurkė, o iš laukinių — kurapka, tetervinas, kurie yra būdingiausi šiai paukščių grupei. Daugiausia tai vidutinio dydžio arba ir dideli paukščiai, pasižymį trumpokais apvaliais sparnais, mažai tetinkančiais skraidyti. Užtat kojos labai stiprios ir didelės; jų trys pirštai atkreipti į priekį ir vienas į užpakalį. Vidurinis pirštas žymiai ilgesnis ir pamate trumpa plėvele surištas su gretimaisiais. Užpakalinis pirštas sunertas su pastaibiu aukščiau, negu kiti trys pirštai. Kojos iš dalies pavaduoja sparnus, nes vištiniai paukščiai, esant pavojui, dažniausiai stengiasi greitai pabėgti nuo priešo, o tik vėliau panaudoja sparnus. Taip pat kojomis jie būdingu būdu kapstosi žemėje, ieškodami maisto, dėl to daugelyje kalbų šis būrys ir yra gavęs atitinkamus pavadinimus. Jų snapas trumpas, lenktas, kartais net panašus į plėšraus paukščio snapą (pvz., kurtinio), labai stiprus. Juo kapoja žemę, panašiai kaip kauptuku dirbąs darbininkas. Šnervės kiaurai snapo neperveria, pridengtos savotiškais odos dangteliais (pvz., kurapkos) arba apžėlusios plunksnomis ir todėl nematomos (pvz., tetervino). Galva nedidelė, malonios išvaizdos, kartais papuošta visokiomis spalvotomis karpelėmis, auskarais, skiautere ir kitais panašiais plikos, kartais suragėjusios odos papuošalais. Susijaudinimo metu šie priedai pritvinksta kraujo ir įgyja ryškias spalvas. Visi vištiniai paukščiai mėgsta maudytis dulkėse, ir tai pakeičia maudymąsi vandeny, kurio jie vengia. Besimaudydami dulkėse, vištiniai išsipurto gausius parazitus — pūkaėdžius *(Mallophaga)*, gyvenančius tarp jų plunksnų. Plunksnos visados turi užpakalinę atžalą (žr. 5 pav.). Geria vandenį, pasemdami posnapiu ir užversdami galvą.

Lizdus krauna ant žemės arba, tiksliau sakant, lizdo jokio nesuka, tik pasinaudoja esama duobute. Deda gana daug kiaušinių, kuriuos peri vien patelė. Išsiritę paukščiukai, apaugę tankiais pūkais, po keliolikos valandų palieka lizdą, vikriai seka motiną ir patys ieško lesalo. Jie greitai apsiplunksnoja, ypač greitai jiems užauga plasnojamosios plunksnos, ir po kelių dienų jie jau gali paskristi. Šiukšlinių vištų šeimos *Megapodiidae* paukščiukai, išsiritę iš kiaušinių, gali jau skristi pirmą dieną. Pažymėtina, kad visų vištinių, keičiančių jauniklių rūbus į senų paukščių rūbus,

antroji ir trečioji plasnojamosios plunksnos užauga daug vėliau, negu kitos, todėl jaunas kurapkas, net jau visai išsišėrusias ir panašias į senes, galima pažinti iš to, kad šios dvi plunksnos yra skirtingos, nes priklauso jauniklių apdarui.

Vienos rūšys gyvena poromis, kitos — poligamiškai; pastarųjų patinai žymiai skiriasi nuo patelių savo puikiomis spalvomis, visokiais galvos papuošalais ir pentinais.

Vištinių paukščių būrį sudaro penkios šeimos, iš kurių tik dvi gyvena Europoje. Tai fazanų ir tetervinų šeimos.

Šeima. **TETERVINAI.** *Tetraonidae*

Nuo fazanų šeimos paukščių tetervinai skiriasi tuo, kad antsnapio pamatas yra apaugęs trumpomis plunksnomis, dengiančiomis ir šnerves. Taip pat ir pastaibis, o kartais net ir pirštai yra apaugę plunksnomis. Pirštai pamatuose sukabinti odele, o pirštų šonais daugiausia eina eilės savotiškų raginių ataugų; nuo to pirštas yra panašus į dvigubas šukas. Niekuomet nėra pentino. Trečioji iki penktosios plasnojamosios plunksnos ilgiausios.

Tetervinų šeimos paukščiai gyvena miškuose, ypač spygliuočių, kartais miškų pakraščiuose, kur pievos eina pakaitomis su krūmais, kiti samanotuose durpynuose ir tundrose, kai kurie kalnuose prie sniego ribos. Vieni jų dažnai tupia medžiuose, kiti laikosi vien ant žemės, bet lizdus krauna tik ant žemės. Jie minta spygliais, lapais, jaunais diegais, uogomis, grūdais ir vabzdžiais. Šeriasi gana staigiai, ir per šėrimąsi nukrinta pirštų raginiai priedai, visa snapo raginė makštis ir nagai. Yra žinoma 18 rūšių Europoje, Azijoje ir Amerikoje. Visi šie paukščiai medžiojami dėl jų puikios bei gardžios mėsos.

Žvyrė, baltasis tetervinas, poparza. *Lagopus lagopus* (L.)

I ir spalvotas pav.

Est. *rabakana.* Latv. *baltais rubenis, teteris.* Lenk. *pardwa.* Rus. *bielaja kuropatka.* Vok. *Moorschneehuhn.*

Daug Europos ir Azijos žvyrių buvo išstudijuotos Serebrovskio ir, remiantis šiomis studijomis, nustatyti 8 porūšiai. Mūsų paukščiai priklauso *L. l. lagopus* (L.) porūšiui.

Aprašomas paukštis didesnis už kurapką, bet yra mažesnis už tetervę, o nuo kitų savo giminių skiriasi tuo, kad kojos apaugusios plunksnomis iki pat pirštų galų, pirštai be šoninių raginių ataugėlių, nagai labai ilgi, suploti.

Vasaros metu visa seno patino nugara ruda, kaštoninės spalvos, išmarginta gana smulkiais banguotais juodais ir palšais dryželiais, labai panašiais į parudusias samanas. Viršum akių raudoni antakiai kaip tetervino,

ŽVYRĖS ŽIEMOS APDARU

bet mažesni. Pagurklis beveik vienspalvis, ryškiai rudas, krūtinė tamsesnė, pilvas baltas, o šonai tokios spalvos kaip nugara. Sparnas baltas. Uodegos plunksnos juodos su baltais galais, išskyrus keturias pačias viduriniąsias — jos yra tos pačios spalvos kaip ir nugara. Kojų plunksnos baltos. Snapas juodas. Ką tik išsišėrusių paukščių vasaros apdaro spalvos esti gana šviesios, bet vėliau, į vasaros pabaigą, tamsėja, be to, raštas darosi mažiau ryškus. Individualių skirtumų labai daug, ir sunku parinkti du visai vienodus individus. Patelė skiriasi nuo patino blankesnėmis spalvomis, stambesniu retesniu raštu, kūno šonuose aiškiais skersiniais dryžiais.

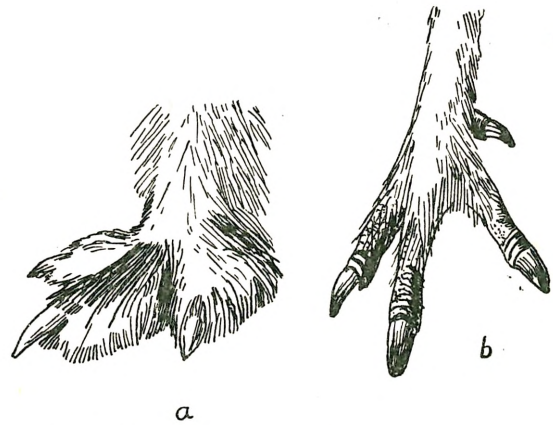

64 pav. Žvyrės koja: *a* — žiemą; *b* — vasarą

Žiemos metu abiejų lyčių paukščiai grynai balti ir plunksnų turi daug gausiau; tik uodega juoda, išskyrus dvi vidurines vairuojamąsias plunksnas, kurios yra baltos spalvos. Tuomet kojos plunksnomis apauga gausiau, nagai ilgesni, dėl to jos panašios į kiškio koją (iš to yra kilęs šio paukščio lotyniškas vardas, reiškiąs „kiškiakojis"). Kūno ilgis apie 350 *mm*, sparnų tarpugalis 610—636 *mm*, suglausto sparno ilgis dviejų Lietuvos patinų — 185—187 *mm*, dviejų patelių — 185—188 *mm*. Svoris apie 600 *g*. Kad įgautų skirtingą sezoninį apdarą, žvyrė šeriasi kelis kartus per metus; šėrimasis trunka ilgai, ir apdaras, visiškai pritaikytas vienam sezonui, dėvimas trumpą laiką.

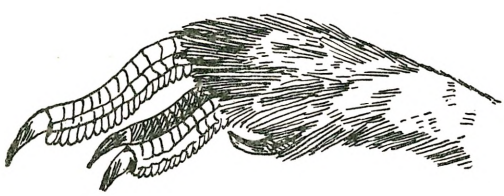
65 pav. Fazano ir tetervino koja

Patinas šeriasi keturis kartus, patelė — tris. Po žiemos sezono, kurio metu patinas nuo lapkričio iki kovo mėnesio dėvi grynai baltą apdarą, išauga mišrus apdaras, kurį paukštis dėvi iki gegužės mėnesio pabaigos. Šiuo apdaru paukščio galva, kaklas ir krūtinės priekinė dalis yra ryškiai rudos spalvos, bet šnervių ir pasmakrio plunksnelės ilgai pasilieka baltos. Šis apdaras nėra pastovus ir net anksčiau, negu jis išauga, pradeda augti trečio, t. y. vasarinio apdaro plunksnos. Šis paukščių apdaras yra margų kanapėtų spalvų, prisitaikiusių prie vasarinės augalijos. Pa-

galiau rudeniop atsiranda ketvirtas, t. y. rudeninis apdaras, dėvimas rugpiūčio ir rugsėjo mėnesį, kuris pakeičiamas žiemos apdaru.

Tai, kas pasakyta, liečia tik mažąsias plunksnas, o vairuojamosios ir plasnojamosios plunksnos pradeda šertis tik po to, kai galutinai išauga vasarinis apdaras, ir užsitęsia iki vėlyvo rudens.

Patelė šeriasi tik tris kartus. Jos žiemos apdaras gegužės mėnesio pabaigoje pereina į vasarinį apdarą. Snapo (ramfoteka) ir nagų apdangalai keičiasi tada, kai išauga pirmosios rudens apdaro plunksnos.

Iš šio aprašymo matyti, kad žvyrė didesnę metų dalį šeriasi ir tik 4—5 mėnesius dėvi žiemos rūbus. Pasikeitimas baltos (žieminės) ir tamsios (vasarinės) spalvos turi didelę reikšmę, kaip prisitaikymas prie vasaros ir žiemos vietovaizdžių.

Dar neišsišėrę jaunikliai panašūs į patelę vasaros apdaru, bet jų pilvas ir kojos šviesiai palšos spalvos.

Žvyrės paplitusios Europos, Azijos ir Amerikos šiaurėje. Šiaurinė išplitimo riba siekia Europoje ir Azijoje 73°30′, o Amerikoje iki 74°. Pietuose ji siekia Lietuvą, Baltarusijoje (Slucką ir Rogačevą) neprieina iki Gomelio; Urale siekia 60°, o Sibire — 50—51°. Žiemos metu iš tolimosios šiaurės kraštų žvyrės gana toli nukeliauja į pietus. Seniau žvyrė buvo labai paplitusi ne tik Lietuvoje, bet ir Rytprūsiuose (dabar Kaliningrado sritis). Dar 1782 ir 1784 metais ji buvo įprasta buvusiose Tilžės, Ragainės ir Gumbinės apylinkėse (Tischler'is). Pagal Baer'ą, 1825 metais perėjo apie Tilžę. 1846 metais jų buvo apie Klaipėdą (Tischler'is), o, pagal A. E. Brehm'ą, apie 1870 m. žvyrės perėjo 8 *km* į šiaurės rytus nuo Klaipėdos, trijose vietose Dauperių raiste. Šis autorius sako, kad nuo 1871 m. žvyrių ten staiga nuo kelių šimtų galvų sumažėjo iki 30 dėl to, kad buvo įkurta nusausintame plote vadinamoji Bismarko kolonija. Po 1876 m. visi paukščiai išnyko, paskutinieji 1882—1883 m. Tačiau inžinieriaus D. Kairio, patikimo Klaipėdos krašto žinovo, žodžiais, dar 1902 metais žvyrių būta balose tarp Atmatos ir Krokų Lankos, nes jis pats, medžiodamas ten tų metų rudenį, pakėlė vieną porą. Nušauti jų nepavyko, ir jos nuskrido Krokų Lankos link. Po to, atrodo, daugiau niekas jų nematė, todėl žvyrė Klaipėdos krašte veikiausiai yra išmiręs paukštis.

Jau Taczanowski'o laikais (t. y. apie 1880 m.) Nemunas sudarė žvyrės išplitimo vakarinę ribą, bet, pagal tą autorių, apie 1860 m. jų dar būta Kidulių miškų urėdijoje (Šakių apskr.), o į kitus panemunės kraštus jos atskrisdavo žiemos metu. Į rytus nuo Nemuno žvyrė tuomet buvo paprastas paukštis. Mano surinktais duomenimis, dabar jų bepasitaiko tik šiaurinėje Lietuvos dalyje, ir gausiau rytuose, negu vakaruose. Panevėžio apskrityje prieš keliasdešimt metų Šepetos bala buvo garsi šių paukščių gausumu. Apsilankęs ten 1919 m. balandžio mėn. 1—5 d., radau jų plunksnų, ir buvęs su manimi eigulis girdėjo jų balsą, o dešimt metų vėliau, 1929 m. rugsėjo mėn. 18 d., radau ir nušoviau vieną patiną (tebesantį Kauno Zoologijos muziejuje). Kitą dieną apsilankęs Notygalos ežero pakraščiuose (Panevėžio apskr., Pandėlio valsč.), iš vietinio gyventojo Zubrio (Salagalio kaime) sužinojau, kad visame Notygalos raiste turėtų

būti apie 5 žvyrių būrius. Aš pats aptikau vieną būrį, apie 10 galvų, iš kurių vieną paukštį, kaip dokumentą, nušoviau (tebėra Kauno Zoologijos muziejuje). Rokiškio apskrityje, kaip man pranešė, 1923—1924 metais žvyrių būta apie 8 poras Juodupės valsčiaus Aleknų baloje. Utenos apskrityje buvo labai daug žvyrių netoli Kuktiškių stoties, Mintaučkių raiste, ir pats ten, medžiodamas 1904 m. rugsėjo mėn. 18 d., radau keletą pulkų, iš kurių nušoviau tris paukščius (tebesančius Kauno Zoologijos muziejuje), bet, nuvykęs į tą patį raistą 1929 m., neberadau jų ten visai ir apklausinėjęs vietinius žmones susidariau įspūdį, kad jų ten nebesą. Ukmergės apskrityje, pasak K. Radvilos, žvyrių gyventa Taujėnų raistuose iki 1912 m., nes tais metais jis matęs net 7 paukščius, kuriuos, privažiavęs rogėmis, dviem šūviais nušovęs vietinis medžiotojas. Nuo to laiko jų daugiau nebematė. Nepatikrintomis žiniomis, apie 1921 m. jų dar būta Tytuvėnų balose. Vilniaus apylinkėse, ypač į pietus nuo Vilniaus, nežinau vietų, kur būtų buvę žvyrių, bet mano tėvo 1861 metų rinkinyje buvo iškamša gražaus patino, nušauto Vilniaus apylinkėse (tebesanti Kauno Zoologijos muziejaus rinkinyje). Užtat į rytus nuo Vilniaus, Vileikos ir Molodečno krašte, žvyrių tebesą dar nemaža ir šiuo laiku; apie tai liudija Vilniaus Universitete esančios iškamšos. Taip pat manoma, kad jų esama dar ir į rytus nuo Švenčionių, tarp Kabilninkų miestelio ir Svyrių ežero, bent, apsilankęs ten 1920 metų rudenį, girdėjau apie jas iš vietinių gyventojų. Labai daug jų būta apie 1900 metus Pastovių ir Dysnos krašte; atrodo, kad jų ten užsiliko iki šių dienų. 1954 m. Medžioklės ūkio valdybos duomenimis, žvyrių buvo Pabradės rajone Bocianovkos pelkėje 17 galvų ir to paties rajono Zulovo kaimo apylinkėje septyni paukščiai.

1955 metais išaiškinta, kad žvyrių yra Obelių rajone Kairelių apylinkėje, 1,5 *km* nuo Kreščionių kaimo, Vigarų baloje apie 80—100 *ha* plote. Šia bala eina Lietuvos ir Latvijos siena. Latvijos pusėje ji yra didesnė ir čia iš senų laikų laikosi žvyrės. 1953/54 metų žiemą Lietuvos pusėje buvo pastebėtas keturiolikos galvų būrelis, o 1954 m. vasarą buvo pastebėtas būrelis iš devynių jauniklių.

Iš visų duomenų galima padaryti išvadą, kad žvyrė, bent seniau, šiaurinėje Lietuvos dalyje buvo labai paplitęs ir gerai žinomas paukštis. Dabartiniu metu mūsų krašte gyvena vien jo likučiai, bet reikia laukti, kad dėl sparčių melioracijos darbų ji visai išnyks. Beveik tą patį galima pasakyti ir apie jos likimą Latvijoje ir net Estijoje.

Žvyrė yra tundros gyventoja ir mūsų krašte gyvena tokiuose raistuose, kurie turi tundros pobūdį. Tai samanoti, šlapi plotai, apaugę mažomis pušelėmis ir beržais, kur auga girtuoklės, spalgenos, balažuvė *(Andromeda)*, pakaitomis su viržiais. Vasaros metu nušautų žvyrių gurkliuose rasdavau daugiausia viržių viršūnėlių, net su žiedais, be to, spalgenų ir girtuoklių uogų. Žiemos metu jos minta daugiausia karklų ir beržų pumpurais bei žirginiais, taip pat viržių šakutėmis, kurių ieškodamos giliai įsikasa po sniegu. Vasaros metu lesa vabzdžius.

Šis dailus paukštis savo papročiais panašesnis į kurapkas, negu į tetervinus, nes laikosi ant žemės ir tik retkarčiais nutupia žemose šakose.

Kartais žiemos metu išeina ant kelių arba artinasi prie kaimų, ieškodamas grūdų. Jo balsas labai garsus ir žvarbus, ypač pabaidytas būrys kelia didelį triukšmą. Dažnai girdėti patino balsas: „err-ke-ke-ke", be to, turi kitą balsą, panašų į žmogaus juoką. Pavasarį patinai ilgą laiką tupi kupstuose ar žemose šakose šaukdami: „kabao, kabao..." (rusai sako: „kuda vy, kuda vy?"), o patelė atsako nosiniu garsu: „niau, niau..."

Žvyrės gyvena poromis, kaip virbės arba kurapkos, bet poras sudaro pavasarį. Patinas šeimos gyvenime labai mažai dalyvauja. Patelė vėlai — tik gegužės ar birželio mėnesį — deda 8—12, kartais daugiau, kiaušinių, kurių pagrindinė spalva šviesiai rusva su daugybe durpinės spalvos netaisyklingos formos dėmių. Jų vidutinis didumas 42,6×30,9 *mm.* Pūkuoti jaunikliai tokių pat spalvų, kaip ir kiti šios šeimos jaunikliai. Rudenį iš kelių šeimų susidaro didesni pulkai. Šiaurės kraštuose žvyrė labai paplitusi ir turi nemažą ūkinę reikšmę žmogui, nes sunku įsivaizduoti, kokios aibės tų paukščių ten gyvena. Senesniais laikais ir mūsų krašte jų buvo labai daug, ir daug kas jas medžiodavo ir gaudydavo kilpomis. Deja, dabar jos tik retas gamtos paminklas. Senos žvyrės mėsa daug blogesnė, negu tetervino, bet jauniklių mėsa labai skani.

Nelaisvę žvyrė pakelia daug geriau, negu kiti šios šeimos paukščiai, greit prie žmogaus pripranta, pasidaro labai jauki, net ir veisiasi.

Tetervinas, tetirva. *Lyrurus tetrix* (L.)

Spalvotas pav. ir II pav.

Baltar. *ciecieruk.* Est. *teder.* Latv. *rubenis, teteris.* Lenk. *cietrzew.* Rus. *teterev.* Vok. *Birkhuhn.*

Buturlin'as skiria septynis tetervinų porūšius, kurie menkai vienas nuo kito skiriasi, bet jis abejoja dėl to suskirstymo tikslumo. Mūsų tetervinas, kaip ir Vidurinės Europos tetervinas, priklausytų *L. t. tetrix* (L.) porūšiui.

Už didįjį savo giminaitį kurtinį tetervinas daug mažesnis, bet irgi puošnus ir didingas paukštis, ypač patinas, nors jo apdare vyrauja tik dvi pagrindinės spalvos — juoda ir balta. Juodos spalvos yra galva, kaklas, nugara, uodega ir beveik visas pilvas, tik pauodegio plunksnos grynai baltos ir skersai sparnų eina plati balta juostelė, sparno apatinės dengiamosios plunksnos baltos. Juodoji kūno spalva, ypatingai kaklo ir pagurklio, turi puikų violetinį žvilgėjimą. Viršum akių raudoni antakiai, sudaryti iš pailgų plikos odos karpelių, veisimosi metu jie labai sutinsta ir tuomet būna labai puošnūs. Kraštutinės vairuojamosios plunksnos daug ilgesnės, negu vidurinės, ir išlenktos lyros pavidalu. Kojos plunksnotos iki pirštų, o pirštų šonuose, kaip ir kurtinio, yra raginės šukos. Snapas juodas. Rainutės tamsiai durpinės. Patinas sveria vidutiniškai 1300 *g* (3 Lietuvos paukščių patinai pavasarį svėrė: 1447, 1370 ir 1280 *g.*). Jo kūno ilgis apie 550 *mm,* sparnų tarpugalis 900—1000 *mm,* suglaustas spar-

TETERVINAS

nas 7 Lietuvos paukščių 250—263 *mm*. Tetervinas yra vidutinio naminio gaidžio didumo.

Patelė mažesnė, nes sveria apie 750—1000 *g*, tačiau didumo atžvilgiu nėra tokio didelio lyčių skirtumo kaip kurtinių. Savo spalva panaši į kurtinę, bet jos margumas yra smulkesnis ir pilkesnis; pagurklis ne rudas, bet margas, taip pat nėra baltų dėmių ant pečių ir sparno dengiamųjų plunksnų. Raudoni antakiai žymiai mažesni kaip patino. Skersai sparno — balta juosta. Pauodegys baltas, uodega nežymiai iškirpta. Tačiau patelių plunksnose užtinkama daug individualių skirtumų. Trijų Lietuvos patelių suglausto sparno ilgis 227—238 *mm*.

Jaunikliai yra panašūs į pateles, blankesnių spalvų ir smulkiau margi. Tetervinų tarpe neretai pasitaiko spalvos nukrypimų, pvz., baltų, arba iš dalies baltų, gelsvų, pilkų individų. Kartais pasitaiko vištgaidžių, t. y. patinų, spalvomis panašių į pateles, nors žymiai tamsesnių ir smulkaus margumo, arba gaidviščių, t. y. patelių, panašių į patinus. Tokie nenormalūs paukščiai yra nevislūs, ir dažnai randami sužaloti jų lyties organai.

Tetervinas neretai poruojasi su kurtine, ir šie hibridai (mišriai) yra vadinami gargatūnais. Taip pat yra žinomi mišriai, susiporavus tetervinui su žvyre, tetervinui su virbe, net tetervinui su fazanu.

Šiaurėje tetervinas siekia 70° Skandinavijoje, 69° Suomijoje, 67° Urale, 66—68° Sibire. Pietuose dar peri Alpėse, Bosnijoje, Juodkalnijoje, Voluinėje, Voronežo ir Saratovo srityse, o Sibire iki 49—51°.

Lietuvoje tetervinas neretas paukštis, ypač šiaurinėje ir rytinėje dalyse: Kretingos, Telšių, Panevėžio, Rokiškio, Zarasų, Utenos ir Švenčionių rajonuose. Pietiniuose rajonuose ne taip gausūs (šiek tiek daugiau jų yra tarp Valkininkų ir Dubičių), bet dar mažiau jų Suvalkijoje. Klaipėdos krašte retas. Paskutiniais metais tetervinų skaičius Lietuvoje ėmė sparčiai mažėti, veikiausiai dėl melioracijos darbų, pavertusių didelius nedirbamus žemės plotus dirbamais laukais, neatitinkančiais šio paukščio gyvybinių reikalavimų.

Ne mažiau svarbi priežastis buvo kaimų išskirstymas vienasėdžiais ir stambesnių žemės valdų smulkinimas, kai visur pamiškėse, buvusiose trakinėse pievose, paraisčiuose, bendrose ganyklose atsirado šimtai ir tūkstančiai vienkiemių, užėmusių didesnę dalį tetervinams tinkamų vietų.

Medžioklės ūkio valdybos duomenimis, tetervinų skaičius Lietuvoje nuo 1948 m. iki 1955 m. svyravo tarp 10 850 ir 14 490 galvų; 1955 m. būta jų 11 900.

Mėgstamos tetervino vietos — miškų pakraščiai, kur pievos eina pakaitomis su krūmais, net ir dirbamais laukais, todėl vientiso, o ypač tankaus miško tetervinas vengia. Jei apsigyvena miške, tai tik nedideliame arba retame, kur yra plačių viržynų. Mėgsta taip pat samanotus raistus, kai jie nėra per klampūs ir kai juose būna visokių uogų, ypač girtuoklių, bruknių, mėlynių. Daugiausia jie laikosi tokiuose raistuose, kur pasitaiko smiltingų kalnelių, apaugusių pušimis, nes tetervinai būtinai turi dažnai maudytis smėlyje. Iš miškų labiausiai mėgsta beržynus.

Vasaros metu tetervinai daugiausia laikosi ant žemės, misdami visokiomis uogomis, įvairių žolių jaunais lapeliais, diegais, grūdais ir vabzdžiais, ypač daug sulesa žiogų. Rudeniop pradeda lesti daugiau grūdų, ypač mėgsta grikius ir dėl jų dažnai atskrenda į dirbamus laukus. Žiemos metu iškasa iš po sniego užsilikusias uogas, pavyzdžiui, spalgenas, bruknes ir visokių augalų lapelius (net paparčių), bet svarbiausias maistas tuo metu yra įvairių medžių pumpurai ir žirginiai, ypač beržo. Aplamai tetervinas lesa daug, jo gurklys esti labai didelis ir beveik visuomet pilnas, o nakvynės vietoje lieka didelė krūva jo savotiškų, sausų, šviesiai rudų išmatų. Kaip ir kurtinys, tetervinas suryja daug akmenukų, kurių skilvyje būna apie 10 *g.*

Palyginus su kurtiniu, tetervinas yra daugiau lygumų paukštis, kuris nevengia net dirbamų laukų. Jo tuoktuvės vyksta ant žemės. Jos prasideda kovo mėnesį, anksčiau ar vėliau pagal pavasario eigą, parinktoje vietoje: pievoje, ganykloje, dirbamame lauke, raiste arba ir retame miške, ypač miško degimuose. Į tuoktuvietę anksti rytą, prieš aušrą atskrenda patinai ir, nuleidę sparnus, pakėlę ir išskėtę uodegas, ima burbuliuoti. Šis garsas, nors ir duslus, bet girdimas net už kelių kilometrų, turi dar ir tą ypatybę, kad sunku susiorientuoti dėl jo krypties. Jis nepanašus į jokį kitą paukščių balsą (gal šiek tiek į karvelio burkavimą), bet žodis „burbimas", atrodo, geriausiai išreiškia jo pobūdį. Protarpiais tetervinas „čiuksi", t. y. leidžia ne tiek jau toli girdimą šnypščiamą balsą ir šaukia: „ke-ke-kee", be kitų mažiau žymių garsų. Auštant arba ir vėliau į tuoktuvietes atskrenda patelės, kvarksėdamos: „kuo-kuo-kuo" ir tuo balsu viliodamos patinus, be to, jos leidžia savotiškus stenamus balsus. Tuoktuvės trunka dar ilgai po to, kai patelės nustoja lankytis jose ir esti pradėjusios perėti — dažnai net iki birželio mėnesio vidurio.

Dažniausiai apie balandžio mėnesio 20 dieną patelės pradeda dėti kiaušinius, bet gegužės mėnesiui įpusėjus dar galima rasti ką tik padėtų kiaušinių, kurių esti 6—10—12; jie yra pilkai rusvos spalvos, rudu margumu, labai panašūs į kurtinių kiaušinius. Jų didumas (vidurkis) 49,5× ×36,3 *mm,* sveria 33—36 *g.* Perėjimo laikas trunka nevienodai įvairiuose kraštuose: Lietuvoje, atrodo, apie 21 d., Vokietijoje 25—27 d., vidurinėje Rusijos zonoje 19—22 d. Lizdas daromas negilioje duobutėje, menkai išklojamas sausomis žolėmis ir nuosavomis plunksnomis. Pūkuoti jaunikliai iš viršaus rudi su juodu raštu, iš apačios šviesiai gelsvai žalsvi. Patelė vedžioja juos, kol nusišeria, paskui jie pakrinka.

Tetervinas yra pageidaujamas laimikis kiekvieno medžiotojo, ir jį medžioja lygiai medžiotojas lupikas, ieškantis kepsnio ar pelno, lygiai ir šaunus medžiotojas sportininkas. Vasarą, paaugus jaunikliams, tetervinai medžiojami su paukštiniu šunimi; ši medžioklė labai nesunki, taikinys lengvai pasiekiamas, ir todėl daug kas ją mėgsta, tačiau kaip tik ši medžioklė turėtų būti ribota, nes yra pražūtinga paukščio padermei. Vėlai rudenį, nubyrėjus lapams, prasideda medžioklė su iškamšomis beržų šakose. Tuomet tetervinai, anksti rytą išskridę iš savo nakvynės, turi paprotį nutūpti medžių viršūnėse, dažniausiai beržuose. Išvydę tupint me-

džiuose kitus tetervinus, t. y. iškamšas, jie patys ten pat nutupia, o medžiotojas šaudo juos pasislėpęs palapinėje. Mano tėvo žodžiais, labai sėkmingai su iškamšomis buvo medžiojama senais laikais apie Lynežerio kaimą Marcinkonių apylinkėse, kur būta labai daug tetervinų. Kad tetervinai greičiau atskristų prie iškamšų, būdavo siunčiamas raitelis, kuris, apjodinėjęs didesnį plotą, pakeldavo tupinčius ten tetervinus. Ligi šiol su iškamšomis plačiai medžiojama Sibire ir Urale. Šių medžioklių rezultatai labai geri. Lietuvoje dėl tetervinų retumo šios medžioklės seniai nustojo prasmės.

Dar įdomesnė yra medžioklė pavasarį per tuoktuves. Nužiūrėjęs, kur tetervinai burbuliuoja, medžiotojas pasistato palapinę iš eglišakių, kadagių ar pušies šakų, kad, tupėdamas joje, galėtų pasitikti atskrendančius tetervinus. Ne kiekvienas šiai medžioklei pasiryžta, nes dažniausiai tetervinų tuoktuvės vyksta plačiuose raistuose, nuošaliai nuo gerų susisiekimo kelių, ir toms vietoms pasiekti reikia eiti ar važiuoti neišbrendamais pavasario keliais, o nakties metu vykti į paruoštą palapinę per raistų klampynes, kupstus ir vandenį. Palapinėje reikia nejudant tupėti, susigūžus nepatogia poza šlapioje vietoje, ir šaltą pavasario naktį laukti 2—3 valandas. Užtat ši medžioklė su kaupu atsilygina žaviais turiningos pavasario nakties pergyvenimais. Vos numigęs kelias valandas eigulio troboje ar sodiečio seklyčioje, medžiotojas dar visiškoje tamsoje eina į raistą. Dalykas nelengvas, nes dažnai kilometrą ir daugiau reikia atsargiai žingsniuoti tarp apšalusių kupstų, žiūrėti, kad nepavirstum ant ledo arba aukščiau kelių neįklimptum kokiame šaltinyje su ruda skysta buza. O svarbiausias dalykas — laikytis tinkamos krypties, kitaip nerasi paruoštos palapinės ir klaidžiosi iki aušros, o tuomet sudiev medžioklei, nes išbaidysi visus tetervinus. Bet štai pamatai tamsų daiktą, lyg šieno kupetą, prieini arčiau ir su džiaugsmu įsitikini, kad tai palapinė. Įlendi, atsisėdi ant paklotų eglišakių arba ant kelmo, jeigu toks čia yra, lauki, ir kažin ar koks kitas laukimas yra medžiotojo širdžiai saldesnis, ypač jei naktis graži, ne per šalta ir nevėjuota. Tik, deja, ne visuomet taip yra, ir dažnai tenka labai sušalti. Jei ateini anksti, turi progos stebėti visą žavingą gimstančios pavasario dienos raidą, ne žmonių sambūryje, ne mieste ir ne namie, o tikrame gamtos prieglobstyje, tarp vandenų, beržų, pušų ir paukščių.

Dienos paukščiai dar tebemiega, tik štai tyliai kaip vaiduoklis, atskrido balų pelėda, staiga kryptelėjo ore ir, švystelėjusi baltu sparnų pamušalu, pasinėrė į tamsą. Pro eglišakes nekantriai pasižiūri į rytus, ar greit auš. Ir štai tenai dangus pasidaro melsvos plieno spalvos, o jo dugne pušelių kontūrai sujuoduoja, kaip Čiurlionio paveiksle. Dar valandėlė, ir žvaigždės pasidaro blankesnės, vos matomos dangaus skliautuose. Tyliai dvelkia vėjelis, vos pajudindamas raisto pušelių viršūnes, ir, lyg jo pažadintas, pakyla į orą perkūno oželis, suzvimbia savo keistu balsu, o paskui šaukdamas lyg viesulas praūžia pro medžiotojo būdelę. Dar pora minučių, ir skaidriu gailiu balsu atsiliepia pempė, viena, kita... Rytuose dar šviesiau — jau matyti artimiausių berželių balti liemenys, o patvinu-

sio raisto klanuose atsispindi šviesa. Dar valandėlė, ir iš dangaus pasigirsta vieversėlio giesmė. Tuoj ims burbuliuoti tetervinai, ne vėliau, kaip po penkių minučių, nes tokia yra amžina raisto programa, ir tik vėliau, įpusėjus pavasariui, tarp vieversėlio giesmelės ir tetervino burbuliavimo kartais įsiterps gegutės kukavimas. Ir vėl keistas garsas! „Čiukši..." smarkus šnypštimas vienur, kitur, dešinėje, kairėje, vis dažniau, iš visų pusių... Ir štai jis kitaip skamba: „ču-šu-šu-šu". Rodosi, velniai tyčiotųsi iš raiste paklydusio nakties keleivio, ir sunku pasakyti, kad tai paukščiai. Tai jie — tetervinai. Dar po minutės vienas patinas pakyla ir, smarkiai plasnodamas sparnais, nusileidžia lygioje aikštelėje ties palapine, paskui jį antras, trečias... dar sušnypščia vietoje, ir tuoj pasipila jų nuostabi giesmė. Pabudo raistas, virpa kunkuliuoja, net ausyse skamba. Dar tamsoje sunku įžiūrėti grojančius paukščius, sunku atskirti juos nuo raisto kupstų, ir tik, jiems besisukinėjant, kartkartėmis švysteli baltas, kaip sniegas, uodegos pamušalas. Praeina dar penkiolika minučių — aiškiai matyt juodieji gražuoliai... Dabar medžiotojas, pasirinkęs kurį nors, gali atlikti paskutinį šio stebuklingo vaidinimo veiksmą.

Tačiau ir po šūvio tuoktuvės nesibaigia, tik esti pertraukiamos, jei medžiotojas iš palapinės nepasirodo. Prieš pat saulėtekį tetervinai, ir niekieno nebaidomi, nutraukia burbuliavimą; kad ir nepasišalina iš vietos, bet tyli ir nekruta, atrodo, lyg būtų pavargę nuo savo aistringo žaidimo, snaudžia. Tik štai rytuose parausta dangus, jau beržų viršūnės paauksintos pirmų saulės spindulių, o juose, kaip deimantai, žėri šalnos kristalai — pabunda tetervinai, sučiuksi vienas, jam atsiliepia kitas, ir vėl užverda, užkunkuliuoja raistas. Šį kartą aiškiai matyti tuoktuvių dalyviai, matyti balti jų sparnų raiščiai ir raudoni kaip kraujas jų antakiai. Suėję patinai smarkiai kaujasi, pasišokinėdami aukštyn kaip gaidžiai, nugalėtieji pasitraukia iš kovos lauko, atskrenda kiti patinai, ir vėl vyksta kova.

Vis dėlto ir tuomet jie yra akylūs ir baikštūs, toli pastebi besiartinantį žmogų ir, nutraukę tuoktuves, pasprunka. Tetervinai gyvulių nebijo, net nekreipia mažiausio dėmesio į karves, arklius, net ir šunis. Vieną sykį, sėdėdamas būdelėje, pamačiau kiškį, bėgantį tiesiai į burbuliuojantį teterviną, ir, bijodamas, kad nepabaidytų paukščio, iškišau pro šakas ranką ir kumščiu pagrasinau jam. Kiškis, atsistojęs stačias ir sudėjęs priekines letenėles, kaip kukli mergaitė rankas, porą minučių žiūrėjo į mane, tarytum stengdamasis prisiminti, kas aš toks, paskui pribėgo prie pat tetervino ir ėmė prie jo ganytis. Nei paukštis, nei žvėris nekreipė vienas į kitą jokio dėmesio, tik kai tetervinas staiga sušuko „čiukši", kiškis lyg krūptelėjo, bet tuoj vėl ėmė žoliauti.

Medžioklė per tuoktuves negali būti pelninga, todėl ir medžioja arba tas, kas pasitenkina mažu pelnu, arba tas, kuris ieško ne pelno, bet įspūdžių. Neretai medžiotojas grįžta iš tokios medžioklės namo tuščiomis, bet pergyventa stebuklinga naktis ir turiningas rytas palieka tokių įspūdžių, su kuriais negali lygintis joks apčiuopiamas laimikis.

Suaugęs tetervinas geriau, negu kurtinys, pergyvena nelaisvę, bet ilgai joje neišbūna. Pagavus jaunų, beveik suaugusių, tetervinų, galima

laukti didesnio pasisekimo, nes jie gana greit apsipranta su nauja aplinkuma, pradeda lesti ir nustoja bijoti žmogaus. Dar geriau pakelia nelaisvę teterviniukai, kuriuos išperi višta. Aš porą kartų auginau išperintus teterviniukus ir turėjau iš savo paukščiukų daug džiaugsmo. Jie greit taip priprato prie manęs, jog tuoj bėgdavo prie narvo durelių, kai aš prie jų prieidavau, žiūrėdavo į rankas, tarytum prašydami kokio gardumyno, visą laiką tyliai švilpdami. Jie buvo maitinami skruzdėmis ir jų perais, žiogais, sliekais, įvairiais žalumynais, pvz., salotomis, kraujažolėmis, visokiomis uogomis, piaustytais obuoliais, javais, ypač grikiais ir kviečiais. Paaugę mielai rydavo žalius žirnius, net su visomis ankštimis, o rudenį lesdavo erškėtrožių ir gudobelių *(Crataegus)* vaisius ir labai mėgdavo šviežią varškę, aplamai lesdavo labai daug. Rudenį patinai net mėgindavo burbuliuoti. Buvo nepaprastai malonūs paukščiai, bet visuomet liūdnai baigdavosi jų gyvenimas, nes anksčiau ar vėliau apsikrėsdavo tuberkulioze, kokcidioze ar kitomis naminių paukščių ligomis, kurios ir pakirsdavo jų gyvybę. Galima manyti, kad tetervinų laikymas toli nuo naminių paukščių, ypač kur nors miške, galėtų duoti geresnių rezultatų.

Tetervino mėsa labai vertinama, taip pat kaip ir virbės. Ypač jaunų tetervinų kepsnys pasižymi puikiu skoniu. Kaip ir kurtinys, tetervinas senovėje užimdavo garbingą vietą ant velykų stalo.

Kurtinys. *Tetrao urogallus* L.

III, IV, V pav.

Baltar. *hlusiec.* Est. *metsis.* Latv. *mednis.* Lenk. *głuszec.* Rus. *gluchar.* Vok. *Auerhuhn.*

Iki šiol ši rūšis skirstoma į devynis porūšius, iš jų Rytprūsiuose ir Lietuvoje gyvena T. *u. major,* Brehm porūšis.

Kas pirmą sykį gyvenime pamato kurtinį, nustemba turįs prieš akis vištinių paukščių atstovą, nes jo didinga išvaizda ir galingas riestas snapas daro greičiau erelio ar kito didelio plėšraus paukščio įspūdį. Didumu jis prilygsta kurkei ir sveria paprastai 4,5—5 *kg.* Mūsų krašto kurtinio rasė yra ypatingai didelė, didesnė, negu rusiški, skandinaviški ir Vakarų Europos kurtiniai[1].

Seno patino galva, kaklas, nugara, antuodegis pilki, švelniu smulkiu margumu, pasmakryje žymi barzda, iš ilgesnių plunksnų sudaryta, beveik juoda. Antakiai pliki, raudoni. Sparnų dengiamosios plunksnos pilkai rudos, švelniu pilku ir juodu raštu. Pagurklis tamsiai žalias, stipriu metaliniu žvilgėjimu, krūtinė ir pilvas juodi, baltu, mažiau ar daugiau gausiu, išilginiu margumu (Uralo rasės, *T. u. uralensis,* beveik visa apačia balta), plasnojamosios plunksnos tamsiai rusvai pilkos, uodega susideda iš 18

[1] Iš kelių dešimčių Lietuvoje mano nušautų kurtinių didžiausias (Gudų Giria) svėrė 5350 *g.* B. Swiętorzecki didžiausią svorį jo nušautų Rūdininkų Girioje kurtinių pažymi 5100 *g,* o Vileikos apskr. 5200 *g.* Iš 28 jo nušautų Viatkos (dabar Kirovo) ir Vologdos kurtinių didžiausias svėrė 4400 *g.*

didelių apvalių plunksnų, kuriose kur ne kur yra baltų netaisyklingų dėmių. Kojos apaugusios iki pat pirštų tamsiai pilkomis plunksnomis, pirštai su dviem eilėmis raginių ataugėlių. Snapas balzganas, rainutės tamsiai rudos. Kūno ilgis iki 1000 *mm*, sparnų tarpugalis 1180—1300 *mm*, suglausto sparno ilgis (keturių Lietuvos kurtinių) 386—408 *mm*.

Patelė daug mažesnė ir sveria 2,5—3 *kg*. Jos ilgis 676—750 *mm*, sparnų tarpuangis 962—1035 *mm*, keturių Lietuvos patelių suglausto sparno ilgis 204—310 *mm*. Aplamai panaši į tetervę. Viršutinė kūno dalis pilkai, rusvai ir juodai marga, pečių plunksnose yra didokų baltų dėmių; kaklas ir pagurklis ryškiai rudas, nedėmėtas, toliau visa kūno apačia rusva, juosvomis skersinėmis dėmėmis išmarginta, baltais visų plunksnų galais. Plasnojamosios plunksnos tamsiai rudai pilkos, vairuojamosios juosvos, rudai dryžos. Aplink akis yra raudoni platūs antakiai, bet mažesni, negu patino, snapas pilkai raginės spalvos, kojos apžėlusios iki pirštų pamatų.

Pūkuotų jauniklių nugara ryškiai ruda, juosvai marga, o jų apačia žalsvai balzgana. Vėliau jauniklių plunksnų spalvos būna panašios į patelės, bet blankesnės ir apačioje nėra būdingų patelei baltų dėmių. Jauni patinukai, pakeitę savo jauniklinį apdarą galutiniu, vis dėlto nuo senių skiriasi: visos pilkosios kaklo plunksnos baigiasi baltais galiukais, pagurklis juodas, rudais ir pilkais plunksnų kraštais, be to, sprandas, nugara yra pilkai rusvo atspalvio. Šie skirtumai, nesišeriant iki pavasario, pamažėli išnyksta. Neretai tarp kurtinių pasitaiko albinizmo reiškinių. Tyzenhauz'as mini visai baltą patelę Vilniaus Universiteto rinkinyje. Swiętorzecki rašo apie du albinosus, nušautus Rūdininkų Girios Pakrampio tuoktuvių vietoje, kurių vieną, „vertindamas šį retą gamtos nukrypimą, suvalgė ponas urėdas, o kitas buvo iškimštas ir išvežtas į Vokietiją".

Kurtinys gyvena ten, kur auga spygliuočiai miškai — nuo Pirėnų ir Škotijos vakaruose iki Užbaikalės ir vidurinės Lenos rytuose. Šiaurėje siekia jisai 70° Skandinavijoje, 68° Laplandijoje (aptikau jų netoli Kolos miestelio Murmane apie 80 *km* į pietus nuo vandenyno), Urale ir Lenoje 65°. Pietuose gyvena jų Pirėnuose, Alpėse, Juodkalnijoje, Karpatuose, Balkanų kalnuose, Voluinėje, Poltavos srities šiaurinėje dalyje, Briansko, Buzuluko miškuose, Obščij Syrt, iki Samaros žiočių, Altajuje, Džiungarijos Alatau, Septynupy ir Urianchajuje (bet nėra šiaurės-vakarų Mongolijoje).

Seniau jų Lietuvoje būta daug, ir Tyzenhauz'as savo ornitologijoje (1843) rašo, kad kurtinys Lietuvoje esąs paprastas paukštis. To patiės pasakyti dabar negalima. Beveik visoje Suvalkijoje, išskyrus Augustavo miškus, kurtinys jau seniai išnaikintas, bet apie 1902 m. buvęs ten urėdu J. Buragas sakė, kad tuo laiku būta jų nemaža į pietus nuo Pamarių ir Vilkakaukio ežerų (Lenkijos teritorijoje), o pirmajam pasauliniam karui pasibaigus nedaug jų išliko Seinų apskrityje, Kapčiamiesčio girininkijoje, kur jų yra ir dabar. Dideliame Suvalkijos miškų masyve, Kazlų-Zapyškio miškuose, kurtinių nėra. Remiantis senuko Zalgio, buvusio čia eiguliu, žodžiais, jų ten būta dar apie 1860 m., bet, pravedus Kauno—Kybartų ge-

I. ŽVYRĖ VASAROS APDARU — *LAGOPUS LAGOPUS* (L.)

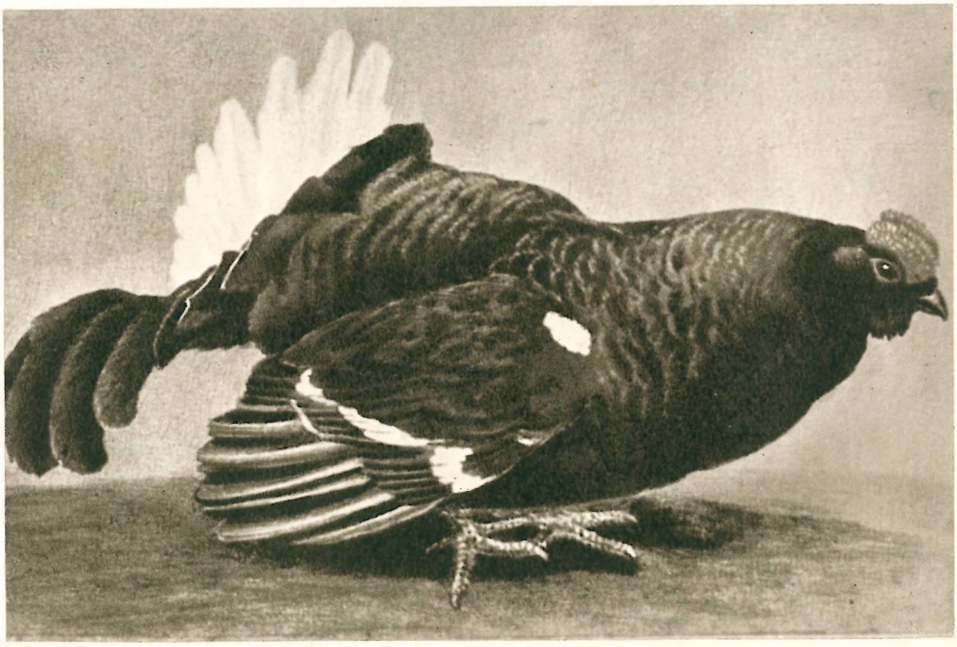

II. TETERVINAS, POZOS PER TUOKTUVES — *LYRURUS TETRIX* (L.)

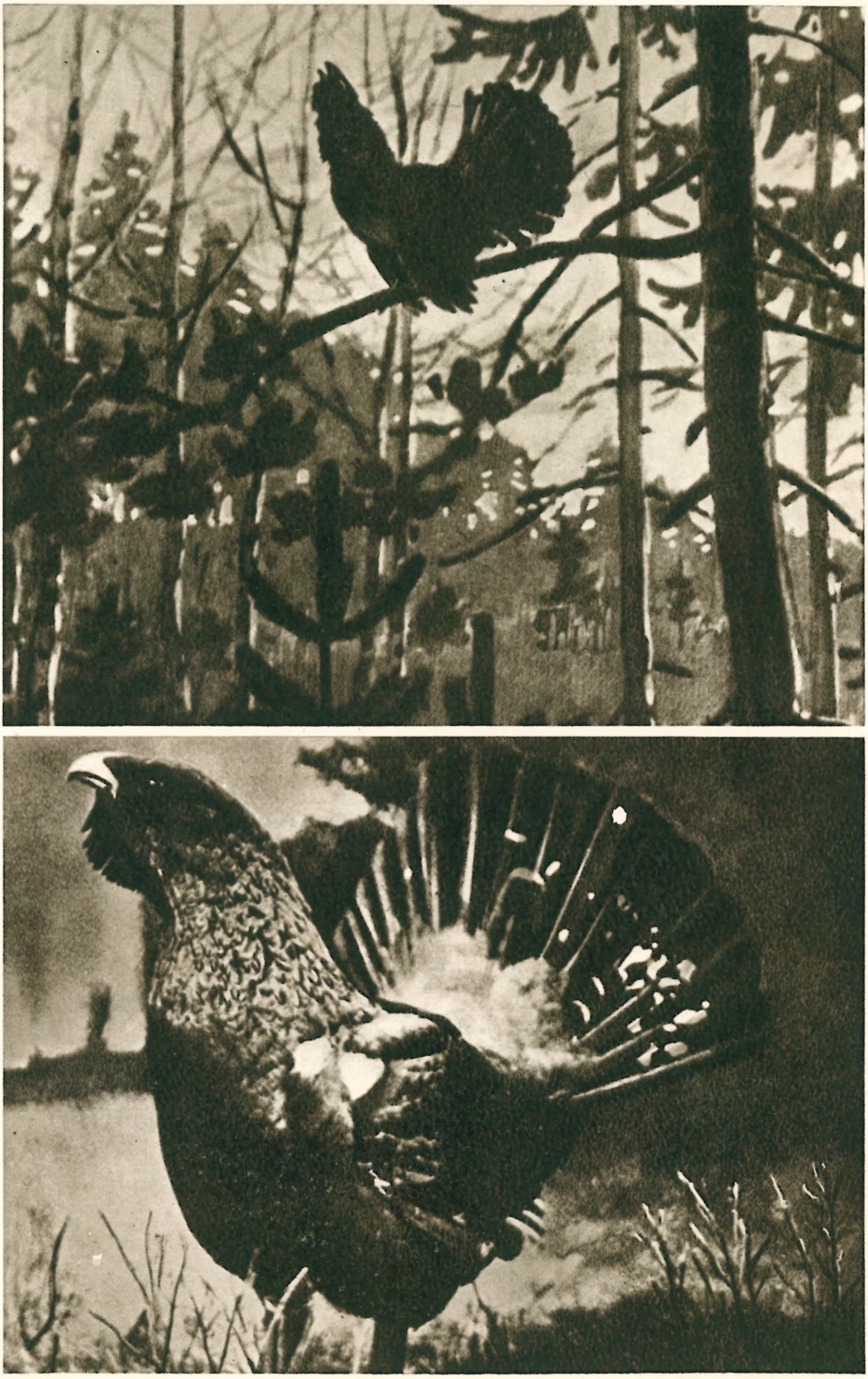

III. KURTINYS, PATINAS — *TETRAO UROGALLUS* (L.)

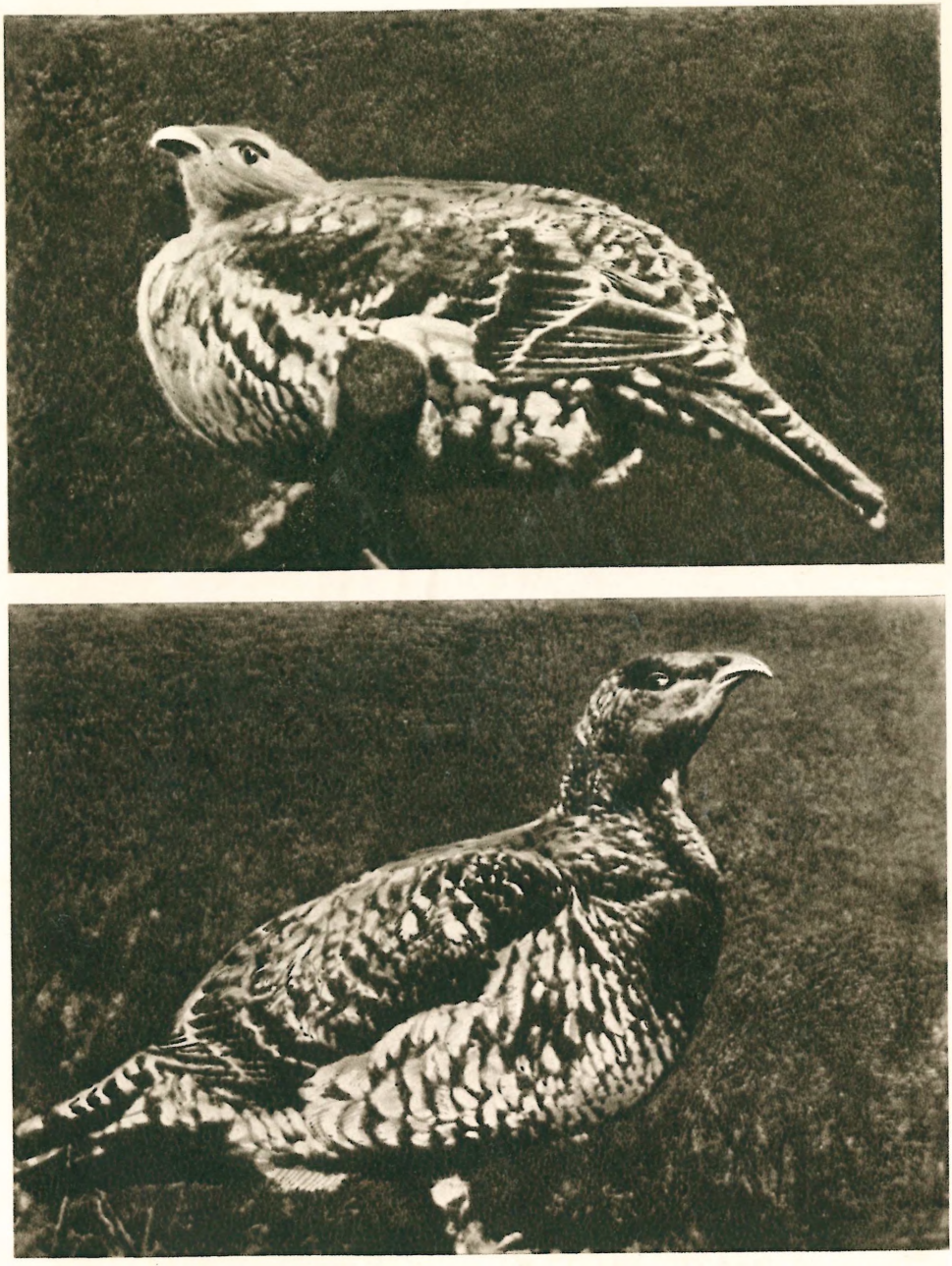

IV. KURTINYS, PATELĖ — *TETRAO UROGALLUS* L.

V. KURTINYS. JAUNAS PATINAS — *TETRAO UROGALLUS* L.

ležinkelį, imta medžioti juos be atodairos, ir paskui jie greit išnyko. Tą patį teigia buvęs Zapyškio girininkas Eimaitis, kuris pasakoja, kad jo tėvas dar medžiojęs ten kurtinius. Kurtinių išnykimo priežastys buvo šios, kad visame šiame miškų masyve yra daugybė gyvenviečių, o, be to, ganomi galvijai ir labai paplitęs brakonieriavimas.

Dešiniajame Nemuno krante kurtinys randamas daug apsčiau. Tiesa, po pirmojo pasaulinio karo kurtinių labai sumažėjo, ypač 1920—1930 metų laikotarpy, ir net buvo manoma, kad šis puikus paukštis visai išnyks mūsų krašte, bet vėliau, nors labai pamažėli, jo būklė ėmė gerėti, ypač nuo to laiko, kai buvo uždrausta ganyti gyvulius valstybiniuose miškuose. Bene geriausia kurtinių būklė dabar yra Labanoro ir su juo susieinančiuose Zarasų miškuose. Šie miškai jungiasi su Švenčionėlių ir Pabradės miškais, kur taip pat yra kurtinių. Gerai laikėsi kurtiniai Rūdininkų Girioje. Ten kurtinių skaičius palaipsniui didėjo iki pirmojo pasaulinio karo, nes 10 metų laikotarpyje nuomojusi šiuos miškus Vilniaus medžiotojų draugija kurtiniais labai rūpinosi. Per 4 karo metus kurtinių būklė dar pagerėjo, nes buvo rečiau medžiojama, be to, visiškai išnyko brakonieriavimas[1]. Išskyrus pirmuosius pokarinius metus, kurtinių būklė Rūdininkų Girioje gerėjo ir toliau. Tur būt, atskilusia nuo Rūdininkų Girios nedidele kurtinių grupe reikia laikyti tą, kuri yra Dusmenų—Onuškio krašte. Arti Vilniaus 1915 metais kelių patinų tuoktuvės vyko į vakarus nuo Valčiūnų stoties (Giria) ir Kenos miškuose (apie 4—5 patinus). Ukmergės apskrityje Taujėnų miškuose kurtinių nėra nuo senų laikų (1923 metais jų neatsimena seniausieji eiguliai), bet būta Pagelažių miškuose, kur, pasak J. Kossakovskio, apie 1890 m. jis pats keletą nušovęs. Į rytus ir šiaurės rytus nuo Vilniaus kurtinių dar yra užsilikę, ir 1920 metų rugsėjo mėn. 25 d. pats pakėliau vieną patelę netoli Švenčionėlių, Žeimenos upės pakraštyje. Toliau į rytus esama jų Kabilninkų ir Svyrių krašte. Dideliame Žaliosios Girios plote (Panevėžio—Biržų apskr.) kurtinių nėra, bet vienas buvo nušautas dar 1905 m. Kulbių miške, Miežiškių valsčiuje; nušovė Sutkūnų kaimo J. Vidugiris „Glušokų Kalnelyje". Taip pat nebėra kurtinių ir Šimonių Girioje, bet būta iki 1914 metų, kai buvo čia perkeltas girininkas Moisejew'as, jis nušovė bene paskutinius tris patinus ir vieną patelę. Pranešęs apie tai K. Radvila yra matęs ten nušautus tuos du patinus.

Senų žmonių pasakojimais, kurtinių būta Šepetos balos pakraščiuose, bet dabar visa bala yra taip pakeitusi savo išvaizdą, jog vargiai kurtiniai begalėtų ten laikytis. Nepatikrintais duomenimis, apie 1920 m. kurtinių pasitaikydavo Latvijos pasienyje tarp Papilio—Radviliškio vieškelio ir Nemunėlio upės, miškuose į rytus nuo Kretingos. Pagal K. Tyzenhauz'ą, Rokiškio krašte 1848 metais kurtiniai buvo taip išnaikinti, jog vargiai begalima jų rasti 8—10 mylių rajone. Raseinių apskrityje, pasak medžioklės žinovo M. Janavičiaus, kurtinių būta 1896—1897 metais Chruščiovo ir

[1] Svarbiausios tuoktuvių vietos Rūdininkų Girioje: Šakių raistas, Žagarynė, Pareketys, Pakrampis, Pirčiupis, Kernavos ežero pakraštys.

kitų stambesnių savininkų miškuose apie Lydavėnus, Šienlaukį ir Vadžgirį, o pats pranešėjas dar 1916 m. matęs vieną patelę vasarą Šaukėnų valsčiuje, Šonos miške. Tauragės apskrityje vienas kurtinys buvo nušautas 1930 m., o miškų urėdas V. Didzinskis pranešė, kad Jurbarko miškuose, Šilinės Girioje, esą dar kurtinių; 1925 m. vietinis girininkas net radęs lizdą su 12 kiaušinių (toks didelis skaičius abejotinas). To paties pranešėjo duomenimis, Smalininkų (Klaipėdos krašte) urėdas teigė, kad ten 1926 m. buvę apie 35 „grajinančių" patinų, o Tischler'io duomenimis, toje pačioje urėdijoje 1908 m. buvo 50 kurtinių (nežinia tik, ar patinų ir patelių kartu, ar tik patinų), o Viešvilės miškuose penki lizdai. Pasak to autoriaus, tais metais kurtinių buvę ir Jūros miškuose.

Druskininkų rajone kurtinių yra daug Gudų Girioje. Bene didžiausia jų tuoktuvių vieta yra Čapkelių raistas į pietus nuo Marcinkonių. Kiek mažesnės: Pastalikės ir Imškų raistai, Mieckas Baras netoli Musteikos kaimo, Zubravo ir Zasodų artimesnės vietovės, pavyzdžiui, „Zielony Les", Paramelis netoli Ulos aukštupio, Uzbierežo miškas į rytus nuo Pariečės, Cimakavo raistas į rytus nuo Ratnyčios miestelio, „Sviatoje Baloto" raistas į pietus nuo Naujosios Rūdos kaimo. Apie Lydą nežinau vietos, kur gyventų kurtiniai, tačiau atmenu, kad apie 1890 m., man esant vaiku, į mūsų namus vietinis sodietis iš Artišių kaimo atnešė nušautą kurtinę. Ji buvo nušauta visai mažame pušynėlyje netoli Baniukų kaimo. Prieš pat antrąjį pasaulinį karą Lietuvoje būta apie 900 kurtinių. Pagal Medžioklės ūkio valdybos kurtinių apskaitos duomenis, 1955 m. kurtinių buvo 562, iš jų 307 patinai ir 255 patelės.

Kurtinys — spygliuočių miškų gyventojas; dažniausiai laikosi pušynuose, bet šiaurės kraštuose, kur pušis pakeičia eglės ir maumedžiai, nevengia ir tų miškų. Gyvendamas pušynuose, jis pasirenka šlapias vietas, samanynus, apaugusius mažomis pušelėmis, arti uogynų su bruknėmis, mėlynėmis, girtuoklėmis ir kitokiomis uogomis. Tačiau Menzbier'o duomenimis, Žemutinio Naugardo ir Riazanės gubernijose kurtiniai gyvena dideliuose beržynuose, net ir ąžuolynuose, tokiuose miškuose jie gyvena ir pietiniame Urale (Kirikov'as). Kaip ir virbė, kurtinys yra sėslus paukštis, net ir labai prisirišęs prie savo gyvenamosios vietos, bet kartais keliauja iš savo gimtinės, ieškodamas kitokio maisto ar graužo, t. y. smulkių akmenukų, ar tais atvejais, kai jo gimtinėje gyvenimo sąlygos pasidaro nepalankios. Tur būt, per tokią kelionę ir buvo nušauta ką tik minėtoji kurtinė arti Baniukų kaimo. Man žinomi faktai, kad kurtiniai žiemos metu išskrenda ieškoti maisto net už miško ribų: senų medžiotojų duomenimis, kurtiniai iš Gudų Girios pulkais atskrisdavo į Marcinkonių, Lynežerio ir Mergežerio kadagiais apaugusius smiltynus jų uogų lesti. Šių kaimų gyventojai nuo seniausių laikų statydavo ten kilpas ir gaudydavo kurtinius.

Kiek kurtinys patinas skiriasi savo didumu ir išvaizda nuo patelės, tiek skiriasi ir jų mityba. Aplamai patinas minta rupesniu ir mažiau maistingu lesalu kaip patelė. Žiemą ir pavasarį svarbiausias patinų maistas — pušų spygliai, ir visų mano per tuoktuves nušautų kurtinių gūžiai

buvo kimšte prikimšti šio keisto maisto. Pažymėtina, kad kurtinys pasirenka kokią vieną pušį ir kasdien į ją atskrenda skujų lesti, nors aplinkui auga šimtai tokių pat medžių. Šių pušų viršutinės šakos esti dėl to beveik plikos. Nuo maisto ir kurtinių išmatos atrodo savotiškai: tai sausos, žalios iki 10 *cm* ilgio dešrelės, apšepusios ne visai suviršKintais pušų spygliais. Kadangi šis lesalas labai nemaistingas, kurtinys suryja jo labai daug, ir todėl po medžiais, kur šie paukščiai nakvoja, guli ištisos mėšlo krūvos, ir prityrę medžiotojai žino, kad prie tokių medžių vakare, ypač per tuoktuves, galima sulaukti kurtinio. Pasak Kirikovo, Urale maumedžio spygliai rudenį yra šio paukščio pagrindinis maistas ir tada daug jų nušaunama prie šių medžių. Anksti pavasarį, kai tik pradeda leistis raistas, pasirodo kūlyno *(Eriophorum)* galvelės, kurtinys prisiskina jų, ir tuo laiku jo gūžys esti jų prikimštas kartu su žiemojusiomis spalgenų uogomis. Iš senų Gudų Girios medžiotojų esu girdėjęs, kad pavasarį kurtiniai lesą šilagėlių *(Pulsatilla patens)* pumpurus, bet pats neturėjau progos tuo įsitikinti, nors dažnai rasdavau šiluose aiškiai apskintų šio augalo pumpurų. Lesa jie taip pat viržių *(Calluna)*, mėlynių, gal ir girtuoklių viršūnėles, balažuvės *(Andromeda polyfolia)* lapus, vasaros pradžioje spygliuočių sprogstančius pumpurus ir visokias uogas, kaip kadagių. Jie lesa taip pat epušių lapus. Rudenį, rugsėjo mėnesio antroje pusėje, kurtiniai ima lankytis epušėse ir, atrodo, taip pat pasirenka tam tikrus medžius. Gudų Girioje seni Musteikos ir Marcinkonių medžiotojai pasakoja, kad seniau, kai medžioti būdavo laisviau, specialiai rudenį medžiodavę kurtinius epušėse, pritykoję juos anksti rytą. Jų žodžiais, kurtiniui ryjant kietą, šiurkštų epušės lapą, girdėti savotiškas šlamesys. Sakoma, kad kurtiniai daugiausia mėgstą paraudusius nuo šalnų lapus. Pasak Naumann'o, vabzdžių jie beveik nelesą ir maistą sau renką daugiau medžiuose, negu ant žemės. Vieną sykį (1938 m.), gavęs Salako apylinkėse rudenį nušautą kurtinę, radau jos gūžyje ąžuolo gilių, kurias ir šiaip įvairūs paukščiai labai mėgsta.

Patelė mažiau lesa spyglių, nebent nuo visai jaunų pušų diegų, o daugiau renka lapuočių žirginius ir pumpurus, sodrius dobiliukus, pienių ir kitų augalų lapelius, jaunas viržių viršūnėles, visokias uogas, be to, sulesa daug vabzdžių ir atsitiktinai visokių grūdų. Tur būt, dėl maisto skirtumo patelės mėsa valgyti daug švelnesnė ir skanesnė, o aplamai nušautų kurtinių mėsa laikosi labai ilgai, nes nuo visokių smalingų medžiagų ji yra lyg užkonservuota ir ilgai negenda. Be lesalo, kurtinio skilvis esti prikimštas vienodo didumo (maždaug 4 *mm* skersmens) akmenukų; patinas jų turi apie 30 *g*, patelė apie 20 *g*. Jie atrodo labai gražūs, nes yra įvairių spalvų ir švelniai nudilę.

Kurtinys yra didelis, sunkus, niūraus būdo, atšakus, mėgstąs vienatvę paukštis, ypač tai galima pasakyti apie patiną. Jis nepasižymi aukšta psichika, kaip ir kiti vištiniai paukščiai, bet esti nepaprastai baikštus ir budrus. Prisėlinti prie kurtinio labai sunku, nebent prie patelės, kuri nėra tokia baikšti kaip patinas. Kartais, esant blogam orui, per vėją ir pusnį, lengviau prie jo prieiti. Didesnę metų dalį kurtinys tyliai gyvena tamsiame miško tankumyne, ir vargiai išgirsi jo balsą, bet veisimosi laikotarpiu

visas jo gyvenimo pobūdis pasikeičia ir įgauna tokių ryškių momentų, jog yra vertas smulkiau aprašyti.

Dar žiema, dar sniegas storu sluoksniu dengia mišką, bet jau saulutė yra pasukusi pavasariop ir vidudienį taip stipriai apšviečia baltą žemės apdangalą, jog net akis skauda. Netrukus nuo sušilusių pušų kamienų sniegas aptirpsta ir aplink kiekvieną medį pasidaro nelyginant žiedas, siekiąs iki žemės. Jau kai kurie paukščiai nusiteikę pavasariškai: štai kranklys nešasi žagarą lizdui, o zylė jau gieda savo nesudėtingą, bet tokią malonią pavasario giesmelę. Štai iš tamsaus pušyno pradeda skristi dideli tamsūs paukščiai. Tai kurtiniai. Praskrido vienas ir triukšmingai nutūpė pušies viršūnėje, raisto pakraštyje. Štai ir antras, trečias... visi tiksliai tuo pačiu keliu. Nutūpę pušyne, jie ištiesia kaklus, ir tuomet atrodo labai ilgi ir laibi. Čia pernai vyko jų tuoktuvės, čia vyks ir šiemet, ir štai jie šią gražią saulėtą dieną atskrido pasižiūrėti, kas darosi, pasirinkti vietą šių metų tuoktuvių žaidimams. Nuo šios dienos, jei tik būna gražus oras, jie atskrenda kasdien, iš pušų nusileidžia ant žemės ir vaikščioja, išskėtę uodegas ir sparnus, o nuo jų plasnojamųjų plunksnų ant sniego lieka ryškūs brūkšneliai. Šis sniego braižymas — tuoktuvių pradžia.

Tuoktuvių vieta esti labai nevienodo pobūdžio: kartais tai senas pušynas, kur auga puikūs plačiai išsiskėtusiomis šakomis medžiai, kartais vos 20—25 metų amžiaus jaunuolynas, o dažnai raistas apaugęs mažomis, liguistomis, pusiau apdžiūvusiomis, samanotomis pušimis. Dažnai kurtiniai pasirenka vadinamąsias salas, t. y. vidury raisto iškilesnes vietas, apaugusias aukštesnėmis pušimis. Gudų Girioje ir Labanoro miškuose dažniausiai užtinkamas šis tuoktuviečių tipas.

Kurtiniai yra labai prisirišę prie vienos tuoktuvių vietos ir laikosi jos dešimtimis metų, nebent ištikus gaisrui arba iškirtus mišką, jo pobūdis taip pasikeičia, kad paukščiai yra priversti ieškoti kitų vietų, bet nuostabu, kad, ataugus miškui, net po keliolikos ar daugiau metų kurtiniai vėl įsikuria toje pačioje vietoje. Todėl ten, kur nėra griežtos medžioklės priežiūros, kurtiniai gali būti lengvai iššaudyti iki paskutinio, bet taip pat ten lengva nustatyti jų skaičių ir tvarkingame medžioklės ūkyje paskirti patinų atšaudymo procentą.

Ne tik vietos, bet ir to paties medžio kurtinys laikosi per savo tuoktuves, o, gal būt, ir daugelį metų groja tame pačiame medyje. Tokį medį nesunku pažinti iš to, kad po juo guli daugybė išmatų. Vieną sykį 1919 metais, medžiodamas Gudų Girioje Čapkelių raiste, šiame dideliame raistinių pušelių plote, pastebėjau vieną pušį, kuri iš tolo pasirodė man kurtiniui tinkanti, ir iš tikrųjų, priėjęs pamačiau, kad viena šaka tiesiog nuzulinta nuo kasdienio kurtinio tupėjimo, o po ja pribarstyta išmatų. Nutariau čia sustoti ir neilgai laukiau; po 20—30 minučių atskrido ir nutūpė puikus patinas, kurį ir nušoviau. Čia tenka pridurti, kad kurtinys visuomet groja pušyje — tai patvirtina visi medžiotojai. Vieną tik kartą Rūdininkų Girioje per tuoktuves nušoviau kurtinį eglėje. Tačiau šiaurės miškuose, kur vyrauja maumedis ir eglė, kurtinys šio papročio nesilaiko.

Tuoktuvių pradžia priklauso nuo pavasario eigos; jau kovo mėnesiui įpusėjus, galima išgirsti pirmas giesmes, bet vidutiniškai mūsų klimate tikros tuoktuvės prasideda apie balandžio mėnesio pirmą dieną. Gudų Girios medžiotojai iš senų laikų stebi dvi žymes, sutampančias su gerų tuoktuvių pradžia, tai: pirma kikilio (ten „šilagaidžiu" vadinamo) giesmė ir pirmi besiskleidžią šilagėlių pumpurai.

Pačios tuoktuvės vyksta štai kaip: dieną kurtiniai ganosi kur nors raiste, o, saulei leidžiantis, pakyla kiekvienas sau ir skrenda tiesiog į tuoktuvių vietą. Atskridęs kurtinys nutupia pušyje, maždaug apie jos vidurį, ir ilgą laiką tupi be jokio judesio, ištiesęs kaklą. Tuomet jis yra labai akylas ir stebi mažiausią triukšmą ar kieno nors pasirodymą. Jei nieko įtartino nepastebi, jis išleidžia savotišką, nepamėgdžiojamą balsą, kiek panašų į kiaulės kriuksėjimą. Šis balsas medžiotojui ypatingai malonus, nes reiškia, kad kurtinys rytą gerai gros. Patupėjęs kiek laiko vienoje pušyje, jis perlekia į kitą, nusileidžia ant žemės, vėl nutupia medyje. Visa tai atliekama labai triukšmingai, plasnojant sparnais, ir dėl to girdėti net už kilometro, jei vakaras esti tylus. Geras „gročius" jau vakare groja kelias ar keliasdešimt giesmių, ir jau tuomet galima jį nušauti. Dauguma medžiotojų yra įsitikinę, kad jei kurtinys iš vakaro negroja, negros ir iš ryto, nes kurtiniai nujaučia artėjantį blogą orą. Šiaip ar taip, kurtinys yra gražaus oro giesmininkas, o maloniausias oras jam yra toks, koks tinka slankų traukimui: šilta diena, gali būti ir nedidelis lietus, bet ir šalna naktį nekenkia, tik stiprus vėjas stabdo tuoktuves, kaip ir staigus oro pablogėjimas. Nujausdami jį, kurtiniai jau iš vakaro nesiruošia groti. Tačiau vakaro spėliojimai dažnai nepasitvirtina. Štai 1917 metų pavasarį, medžiodamas kurtinius Archangelsko krašte, vieną vakarą buvau užkluptas blogo oro. Pakilo vėjas, ėmė smarkiai šalti, ir dienos metu tirpęs sniegas vėl sušalo ir pasidarė kietas. Apvaikščiojęs visą tuoktuvių plotą, nei mačiau, nei girdėjau nė vieno kurtinio ir, nusivylęs tokiu nepasisekimu, susikūriau laužą nakčiai praleisti. Tik apie pirmą valandą po vidurnakčio, pusiau snausdamas, lyg girdžiu kurtinį grojant. Tad, greitai stvėręs šovininę ir šautuvą, einu. Tikrai, gal per pusantro šimto metrų nuo mano laužo groja kurtinys, kiek atokiau kitas ir trečias. Einu prie pirmutinio ir netrukus nušaunu. Vos spėjo nutilti mano šūvio aidas, girdžiu jau giesmę antro kurtinio, kurį netrukus nušaunu, o tuoj po to ir trečią — tai buvo rytas, kada nušoviau rekordinį skaičių kurtinių. Aplamai tame miško plote galėjo groti apie dvidešimt kurtinių, kurių vakare nebuvau matęs ir girdėjęs. Turiu taip pat pridurti, kad šios medžioklės pasisekimą nulėmė stiprokas šaltis naktį, nes sušalusiu sniegu buvo labai patogu eiti, tartum grindiniu.

Nors kurtinys kartais jau groja iš vakaro, bet tikrą jo giesmę su savotiška jo poza ir judesiais galima girdėti tik rytą. Dar visai tamsu ir tik rytuose dangus pasidaro šiek tiek šviesesnis, o jau girdėti pirmieji giesmės garsai. Tupėdamas ant storos šakos, nuleidęs kiek sparnus, pakėlęs ir išskėtęs uodegą, kelia galvą aukštyn taip, jog kartais kaklas atsistoja beveik statmenai. Keista, kiek yra fantastiškai neteisingų kurtinių paveikslų ir klaidingai padarytų iškamšų.

Kai kas, girdėjęs burbuliuojant teterviną, gali pamanyti, kad kurtinio tuoktuvinė giesmė dar stipresnė, pranašesnė. Tai būtų didelė klaida, nes šio karališkojo paukščio giesmė nežymi ir tyli, vos suderinama su visa jo puikybe. Tai archaiškas keistas garsas, nepanašus į jokio kito mums pažįstamo gyvūno balsą. Jeigu tektų palyginti tą įspūdį, kurį gauni jį girdėdamas, pasakyčiau, kad toks pat įspūdis susidaro išgirdus paprastą, primityvų muzikos įrankį — tunguzo — indėno ar kito primityvaus žmogaus rankose. O vis dėlto ši kukli giesmė taip rišasi su tamsios girios šlamesiu, su plačiais kvepiančiais raistų samanynais, pabudusiomis iš žiemos miego upėmis ir visu galingu atbundančios gamtos dvelkimu, jog tikram gamtos mėgėjui ji atstoja gražiausią simfoniją. Ji yra girdima daugiausia per 150—200 metrų — tai priklauso nuo atmosferinių sąlygų — ir susideda iš keturių dalių, kurių pirma, pati ilgiausia, vadinama „teksėjimu", gali būti palyginta su skiemenimis: „te-ke, te-ke". Tai tylus, bet su tam tikru rezonansu garsas, lyg sausa lazdele būtų suduodama per tuščios statinės kraštą. Rezonansas, spėju, priklauso nuo to, kad, įtraukus giliai liežuvį, kurtinio gerklėje susidaro plati ertmė, lygiai taip pat, kaip gandrams kalenant snapu.

Teksėjimas iš pradžių girdimas retai, paskui vis greičiau ir pagaliau pereina į greitą tarškėjimą (ar trelį). Čia garsas staiga nutrūksta, ir pasigirsta staigus balsas, panašus į atkemšamo butelio garsą, vadinamą „plaktuku". Šį garsą kai kurių kraštų kurtiniai praleidžia, ir po tarškėjimo esti labai trumpas tylos momentas. Betarpiškai po šios tylos ir „plaktuko" seka keisčiausias giesmės garsas, savotiškas šnypštimas, trunkąs 3—4 sekundes. Tuo giesmė baigiama, ir vėl prasideda teksėjimas ir t. t. Šnypštimas ypatingas tuo, kad per jį kurtinys nieko negirdi, net tokių stiprių garsų kaip šūvis, o tuo ir naudojasi medžiotojai prie jo prieiti[1].

Pradžioje tuoktuvėse dalyvauja vieni patinai, bet vėliau, stojus gražiam orui, pasirodo ir patelės. Jos atskrenda prieš pat saulėtekį ir jau skrisdamos iš tolo leidžia balsą, panašų į tetervės kvaksėjimą, bet storesnį. Atskridusi patelė nutupia kur nors pušaitėje, o vėliau, nusileidusi ant žemės ir tyliai kvaksėdama, bėga prie to medžio, kur groja patinas. Tada šis ima groti su dar didesniu įniršimu, paskui nusileidžia ant žemės, vis nenustodamas groti. Neretai prie vienos patelės nusileidžia du patinai, ir prasideda žiaurios kautynės. Jas tenka ne tiek matyti, kiek girdėti, nes susikibę patinai smarkiai muša sparnais, ir tai girdėti net už pusės kilometro. Silpnesni varžovai sukruvintomis galvomis, nupešiotais kaklais esti priversti pasitraukti iš tuoktuvietės. Tuo aš aiškinu, kodėl, didėjant kurtinių

[1] Kurtinio kurtumo priežastį buvo bandoma visaip aiškinti, bet dauguma aiškinimų neišlaiko kritikos. Bene patikimiausias aiškinimas bus šis: kurtinio šnypščiamas balsas reikalauja didelio fiziologinio įtempimo, nuo ko kraujo slėgimas galvoje pasidaro labai didelis. Dėl kraujo slėgimo ausies kanale susidaro lyg voliukas, kuris jį užkemša. Tokiam aiškinimui paremti galima pridėti ir tai, kad, iš tikrųjų, grojančių kurtinių kaklas pavasarį yra lyg sutinęs, nes visi kraujo indai jame yra perpildyti kraujo nuo pasikartojančio antplūdžio. Tokią grojančio kurtinio būklę galima lyginti su stipriai kosinčio arba trimituojančio žmogaus būkle.

skaičiui, nedidėja sena tuoktuvietė, bet kuriasi naujos. Mat, jaunesni, silpnesni patinai, išvaryti iš tuoktuvių vietos, susiranda sau kitą tinkamą vietą, pradeda ten groti, aplink juos spiečiasi kiti, ir tuo būdu atsiranda naujas jų centras.

Dar nepasibaigus tuoktuvėms, patelės pradeda dėti kiaušinius, o patinai groja toliau, bet jau nebe taip įnirtusiai kaip pirma ir baigia groti gegužės mėnesio pradžioje, nors dar iki šio mėnesio galo apsilanko tuoktuvių vietoje. Lizdui krauti kurtinė parenka vietą kur nors po krūmu, po paparčiu, išvirtusiu medžiu ar po nukirsta pušies šaka. Dėl to kurtinių lizdų daug sunaikinama ten, kur vėlai valomi miškai: pakėlus šaką, lizdas atsiduria atviroje vietoje, ir patelė atgrasoma. Kiaušinių deda 6—8, rečiau 10 ir daugiau. Gudų Girios medžiotojų teigimu, jų lizduose dažniausiai yra 8—9. Ten 1919 metų gegužės mėnesio 10 dieną atėmiau iš piemens 6 kurtinės kiaušinius, kuriuos jis ką tik buvo paėmęs iš lizdo. Jie buvo dar neužperėti. Dėl perėjimo laiko įvairių autorių nuomonės nevienodos, manoma, kad perėjimas trunka 24—28 dienas. Iš minėtų kiaušinių kurtiniukai būtų išsiritę birželio mėnesio pradžioje. Kiaušinis yra palyginti mažas, tokio didumo kaip vištos, balsvai rusvo dugno, išmargintas rudais taškeliais ir dėmėmis, sveria apie 50 *g*, o jo vidutinis dydis 57,6×41,3 *mm*.

Patelė su visa savo šeima laikosi dažniausiai paraistėse, ypač kur yra smiltingų ruožkalnių su pargriuvusiais supuvusiais medžiais, skruzdėlynais, nes ten motina, besikapstydama supuvusioje medienoje arba skruzdėlynuose, randa apsčiai maisto vaikams; ten esti ir smėlio, kuriame visa šeima labai mėgsta maudytis. Vėliau jie minta uogomis, ypač mėlynėmis ir bruknėmis, ir vidurvasaryje nušautų kurtiniukų gūžiai esti jų kimšte prikimšti.

Jaunikliai anksti pradeda šertis. Kauno Zoologijos muziejuje yra 1904 m. liepos mėn. 29 d. Gudų Girioje nušauto patino iškamša, kuris buvo didesnis už teterviną, pusiau išsišėręs, o 2 jaunos patelės, nušautos 1903 m. rugpiūčio 21 dieną, visai suaugusios ir išsišėrusios. Išsišėrę jaunikliai pakrinka, bet jauni patinukai pirmaisiais savo gyvenimo metais neužauga iki tokio dydžio kaip seniai, bet kitą pavasarį sveria net apie 3,25 *kg*. Mūsų krašte jie šiuo metu vadinami „krektūnais"; kartu su seniais jie pavasarį atskrenda į tuoktuves, laikosi nuo jų kiek nuošaliau, bet negroja, o kartais krektelia; nuo to jie ir yra tuo vardu vadinami. Krektūnai kartais trukdo medžioklę, nes visą laiką girdi besiartinantį medžiotoją ir triukšmingai nuskrenda.

Dar turime pridėti porą žodžių apie senų patinų laikymąsi vasaros metu. Baigę groti jie netrukus pradeda šertis ir dėl to sulenda į didžiausius tankumynus, nes, netekę didelės dalies savo plunksnų, tarp kitko ir plasnojamųjų, ieško saugesnių vietų. Jie taip pat numeta pirštų ragines šukeles ir snapo apdangalą, todėl smarkiai negaluoja. Baigę šertis ir atsigavę, jie vėl išskrenda iš slėptuvių ir, gal mažai kas apie tai žino, pradeda vėl groti, tiesa, toli gražu ne tokiu ryžtingumu kaip pavasarį. Vieną sykį, 1904 m. rugpiūčio mėn. gale, medžiodamas Gudų Girioje, sutikau eigulį Sinkevičių, senu kurtiniu nešiną. Mano paklaustas atsakė, kad, išėjęs anks-

ti rytą į mišką netoli Paramelio, Katros aukštupyje, išgirdęs kurtinį grojant ir, priėjęs prie jo tuo pačiu būdu kaip pavasarį, jį nušovęs. Šiuo atžvilgiu kurtinys nesudaro kokios išimties, nes rudenį taip pat burbuliuoja tetervinas, kartais gieda vieversys, starta, varnėnas, o juk grojimas yra geros savijautos išraiška, pasibaigus šėrimuisi, atsipenėjus ir t. t. Kai kurie paukščiai rudenį net sudaro poras, atlieka lytinį aktą ir mėgina krauti lizdą (pvz., gandras, varnėnas).

Medžiojami kurtiniai žiemą su varymu, rudenį tykojant epušėse, kur jie atskrenda lapų lesti, jaunikliai medžiojami su paukštiniu šunimi. Tačiau jokia medžioklė negali lygintis su medžiokle per tuoktuves, duodančia sportininkui nepalyginamą įspūdį.

Gražų balandžio mėnesio popietį einama į mišką, į tuoktuvių vietą. Atėjęs medžiotojas sustoja arba atsisėda ant kelmo ir laukia vakaro. Saulei nusileidus iš dienos ganyklų į tuoktuvietes atskrenda kurtiniai ir nutupia įprastuose medžiuose, kartais ant žemės. Jau ir tuomet pasitaiko šūviui patogi proga. Atskridęs kurtinys, ypač senas, prityręs patinas, perskridinėja iš medžio į medį, smarkiai plasnodamas sparnais. Medžiotojų patyrimu, tai yra ženklas, kad kitą rytą jis gerai gros, bet dažnai groja jis ir tą patį vakarą, tačiau ne su tokiu įkarščiu kaip ryte. Po kelių persėdimų kurtinys nurimsta ir nakvoja medyje. Jei medžiotojas nepriėjo kurtinio šūvio atstumu vakare, jis turi kuo atsargiausiai pasitraukti į šalį, maždaug už kilometro, ir prie laužo praleisti naktį, kad anksti rytą, dar visiškoje tamsoje, galėtų prieiti prie jo. Tenka atidžiai įsidėmėti jo giesmę, baigiantis teksėjimui ir išgirdus „plaktuką" (bet jis ne visuomet būna) reikia žengti du-keturis, kartais ir penkis, žingsnius. Žingsnių skaičius priklauso nuo vietovės pobūdžio: klampiame, tankiame raiste sunku padaryti daugiau kaip du žingsnius, bet lygiame šile galima jų žengti iki penkių ir net daugiau. Ypač sunku artintis prie kurtinio vandeniu apsemtu ir naktį užšalusiu raistu, kai po kojomis lūžta ledas. Reikia paskutinį žingsnį žengti anksčiau, negu baigiasi kurtinio šnypštimas. Šūvis tamsumoje visuomet nėra tikras, tad geriausia pasirinkti tokią kryptį, kad kurtinys būtų prieš aušrą, kur dangus yra šviesesnis. Šauti geriausia giesmės metu, t. y. per šnypštimą, nes prašovus kurtinys neišgirsta šūvio ir nenuskrenda, todėl galima šauti antrą, net trečią ir ketvirtą kartą, o tai pasitaiko neretai.

Medžioklę apsunkina, jeigu netoliese groja kitas patinas arba keletas jų, nes giesmės ritmas nėra tas pats, ir eidamas į vieno giesmę, pabaidai kitą, o šis pakildamas sukelia triukšmą ir pabaido pirmąjį kurtinį. Taip pat apsunkina medžioklę netoli tupinčios patelės. Aplamai medžioklės pasisekimas priklauso nuo daugelio aplinkybių, tarp kitko, nuo meteorologinių veiksnių. Kartais gražų vakarą tikimasi geros medžioklės rytą, o iš tikrųjų pasirodo, kad iš ryto kurtiniai visiškai negroja arba, priešingai, po blogo vakaro, jei tik rytas būna gražus, kurtiniai groja labai gerai. Visiškai netinkamas yra vėjuotas rytas, nes, jei vienas kitas kurtinys ir groja, išgirsti jį sunku. Šalna, dažnai anksti rytą, kurtiniams nekenkia, taip kaip ir smulkus, ypač šiltas ir ramus lietus. Medžiotojo ištvermė, kantrybė, šal-

VI. GARGATŪNAS — *TETRAO HYBRIDUS* Sparmann

VII. VIRBĖ — *TETRASTES BONASIA* (L.)

tas kraujas turi pirmaeilę reikšmę. (Plačiau galima pasiskaityti T. Ivanausko „Gamtininko užrašuose", 1955 m.)

Jaunų kurtiniukų mėsa valgyti labai tinka, ji balta, švelni, mažai tesiskiria nuo jaunų teterviniukų. Patelės mėsa irgi nebloga, bet seno patino ji juoda, kieta, savotiško kvapo, kilusio iš pušų spyglių, pumpurų ir kitokio lesalo. Bet, nepaisant viso to, keptas kurtinys nuo senų laikų buvo garbingas patiekalas ant Lietuvos didikų stalo. Ypač per velykas kitų prašmatnių valgių centre turėjo būti kurtinio kepsnys, papuoštas pridėta jo galva su plunksnomis, sparnais, išplėsta vėduoklės pavidalu uodega, apkamšyta šilagėlėmis ir pataisais. Norint padaryti mėsą švelnesnę, nupeštas kurtinys kelioms dienoms būdavo užkasamas į žemę ir mirkomas acte. Kad ir turėdavo svečiai pakankamai visokių valgių, bet atsipiaudavo ir kurtinio nors mažą gabaliuką, norėdami pagerbti šį karališkąjį paukštį.

Daug kartų buvo bandyta paversti kurtinį naminiu paukščiu, bet šios pastangos nedavė laukiamų vaisių, nes kurtinys blogai pakelia nelaisvę. Namie išperėti paukščiukai iš pradžių auga neblogai, nors ir ne labai klauso vištos perekšlės ir per daug nuo jos atsitolina. Po kelių savaičių vis dėlto jie pradeda sirgti visokiomis naminių paukščių ligomis ir, būdami labai neatsparūs, bematant dvesia (ypač nuo kurkių ligų — typhlohepatitis ir kokcidiozės). Manau, kad svarbiausia išauginimo sąlyga — tai laikymas gimtose sąlygose, toliau nuo bet kokių naminių paukščių. Kai kam vis dėlto yra pavykę išauginti kurtinių ir išlaikyti pagautus suaugusius kurtinius. Neretai jie net groja narvuose, poruojasi ir deda kiaušinius — tai esu matęs Berlyno zoologijos sode. Tuo būdu anglams pavyko įkurdinti kurtinių Škotijoje, kur jie seniai buvo visai išnaikinti. Anglai iš Skandinavijos atsivežė kurtinių, laikė juos nelaisvėje ir, sulaukę kiaušinių, pakišo juos perinčioms tetervėms.

Gargatūnas. *Tetrao hybridus* (Sparmann)

VI pav.

Latv. *mednu-teteris.* Lenk. *głuszec średni.* Rus. *teterev mežniak.* Vok. *Rackelhuhn.*

Nors čia aprašomas paukštis nesudaro atskiros rūšies, o yra mišrys, kilęs iš kurtinio ir tetervino, laikau reikalingu jį paminėti.

Jis yra tarpinio didumo tarp kurtinio ir tetervino, patino uodega yra šiek tiek viduryje išpiauta ir kraštutinės vairuojamosios plunksnos šiek tiek išlenktos, bet, toli gražu, ne tiek, kiek tetervino. Patinas juodas, puikiu violetiniu žvilgėjimu ant kaklo, pagurklio ir krūtinės. Sparnai juosvi su skersinėmis baltomis juostomis, kaip tetervino. Pauodegys baltas, vairuojamosios plunksnos juodos, kartais baltomis dėmėmis išmargintos. Pasmakrėje tokios pat, kaip kurtinio, pailgintos plunksnelės sudaro lyg barzdą. Patinas sveria 2,25—2,9 *kg.* Patelė panaši į tetervę ir kurtinę, bet už pastarąją mažesnė.

Gargatūnų pasitaiko ten, kur gyvena kurtiniai ir tetervinai, bet dažniausiai ten, kur kurtiniai yra išnaikinti ir lieka viena kita jų patelė, kuri

poruojasi su tetervinu, o ne atvirkščiai, nes ūgio skirtumas tarp kurtinio patino ir tetervės būtų per didelis tokiam aktui.

Naujausiais duomenimis retai pasitaiko gargatūnų, kilusių iš kurtinio apvaisintos tetervės.

Lietuvoje gargatūnų pasitaiko ne taip retai. Jau Tyzenhauz'as mini tris paukščius, nušautus Rokiškio miškuose, o, tarp kitko, šis autorius pirmas ir mini šio paukščio lietuvišką vardą. Swiętorzecki's savo monografijoje apie kurtinį rašo, kad jo tėviškėje, Vileikos apskrityje, pokariniais laikais, kai kurtinių buvo maža, o tetervinų daug, dvi kurtinės išperėjo po būrį gargatūnų. Vilniaus Universiteto rinkiniuose yra graži iškamša patino, nušauto 1934 m. apie Pabradę. Rūdininkų Girioje, Pakrampio raiste, prieš keletą metų irgi buvo nušautas vienas patinas. Swiętorzecki'o teigimu, jo stebėti gargatūnai visą žiemą laikęsi arba tetervinų būryje, arba arti jų. Anksti pavasarį jie ėmę burbuliuoti netoli nuo kurtinių tuoktuvietės medžiuose kaip kurtiniai, bet, saulei patekėjus, skrisdavę į tetervinų tuoktuvietes ir vėliau jau tik šios vietos laikydavęsi. Jie buvę labai karingi, atskridę pas tetervinus, tuoj puldavę juos ir bematant išvaikydavę, bet patys čia neburbuliuodavę. Savo tuoktuves atlikdavę medyje, kaip kurtiniai, ir tokia pat poza, t. y. pakeltu aukštyn kaklu ir išplėsta uodega bei truputį nuleistais sparnais. Giesmė susidėdavusi iš trijų posmų, kurių pirmieji du buvę visiškai vienodi ir panašūs į slankos knarkimą, o trečiasis kiek ilgesnis, užbaigiamas aukštesniu ir garsiau čirškiamu tonu. Ši giesmė nebuvusi panaši nei į tetervino, nei į kurtinio. Ji susidedanti iš trijų baigtų posmų, kartojamų tam tikrais laikotarpiais, panešėjo į kurtinio grojimą. Giesmė buvusi girdima 600—700 žingsnių atstumu, atseit, daug toliau, negu kurtinio.

Autorius nieko nemini, ar gargatūnas per giesmę apkursta kaip kurtinys, bet kiti autoriai teigia turėję progos sumedžioti gargatūną, priėję prie jo lygiai tokiu būdu kaip prie kurtinio, t. y. sekdami giesmės posmus. Iš to išeina, kad gargatūnas irgi turi savo apkurtimo momentus.

Medžioklės ūkiuose gargatūnai yra nepageidaujami svečiai, nes jie karingi ir išvaiko tiek tetervinų, tiek kurtinių tuoktuves.

Virbė, Jėrubė, Jerubė. *Tetrastes bonasia* (L.)

VII pav.

Baltar. *jarabok.* Est. *paanepüü.* Latv. *meža irbe.* Lenk. *jarząbek.* Rus. *riabčik.* Vok. *Haselhuhn.*

Buturlin'as skirsto virbės rūšį į aštuonis porūšius, iš kurių keturi gyvena Europoje. Lietuvos paukščiai priklauso *T. b. grassmanni* (Zedl) porūšiui. Jis yra labai artimas Volgos virbei, *T. b. volgensis* But., todėl kažin ar yra pagrindo šias dvi formas skirti. N. Gladkov'as identifikuoja formą *„grassmanni"* su nominaline forma, gyvenančia Suomijoje ir Skandinavijoje.

Didumu ir bendra išvaizda virbė panaši į kurapką, ir paukščių nepažįstąs greičiausiai pavadins ją kurapka, nuo kurios tačiau iš pirmo žvilgsnio atskirsi virbę iš to, kad jos kojos yra apaugusios plunksnomis beveik

iki pirštų, o uodega ne ruda, bet švelnios pilkos spalvos. Be to, plunksnose vyrauja nepaprastas margumas iš baltos, juodos, rudos ir pilkos spalvų. Seno patino viršugalvyje ilgos plunksnos sudaro kuoduką, o jų spalva rusvai pilka skersiniais tamsiais dryželiais, nugara pilka su tokiais pat dryželiais, toliau nugara ir antuodegis gražios pelenų spalvos, su tamsesniais taškeliais. Pečių ir sparnų dengiamosios plunksnos rusvos su juodomis ir baltomis dėmėmis, akies užpakalyje baltas dryželis ir toks pat po akimis. Smakras ir gerklė juodi, viršum akies plikos karpotos odos raudonas antakis. Pagurklis rudomis, baltomis ir juodomis žvyniškomis dėmėmis, toliau krūtinė balta, juodomis skersinėmis dėmėmis, kūno šonai rudi, baltomis ir juodomis skersinėmis dėmėmis. Uodega pilka, su švelniais tamsiais taškeliais, plačia, tamsia skersine juosta gale ir baltais visų vairuojamųjų plunksnų galais. Snapas juodas. Rainutė ruda. Kūno ilgis 350 *mm*, sparnų tarpugalis 540—636 *mm*, suglaustas sparnas Lietuvos paukščių 4 patinų 159—161 *mm*, 3 patelių 152—163 *mm*. Svoris abiejų lyčių Lietuvos paukščių 350—420 *g*.

Patelė daugiausia skiriasi juodos spalvos stoka smakre ir gerklėje, mažiau ryškiomis spalvomis, ypač neryškiu rudumu kūno šonuose. Be to, ji yra truputį mažesnė. Jaunikliai panašūs į patelę, bet nusišėrę įgauna tokias spalvas kaip seniai.

Virbė gyvena milžiniškame plote, kuris vakaruose prasideda Pirėnais, o rytuose siekia Kolimą ir Sachaliną. Šiaurėje eina iki 69° Skandinavijoje ir Laplandijoje, 67° Urale, 69° ar 68° 30' Sibire; pietuose iki Š. Italijos, Jugoslavijos, Bulgarijos, Voluinės, Sibire iki Altajaus, Š. Mongolijos, Š. Japonijos. Jos nėra Kaukaze ir Kamčatkoje.

Visur, kur tik Lietuvoje yra mišriųjų miškų, kur eglynuose pasitaiko lapuočių medžių, ypač alksnių ir lazdynų, paprastai randama ir virbių, tačiau dabartiniu laiku jos negausios. Bene daugiausia jų bus Kauno, Kėdainių ir Panevėžio (Žalgirio ir Raguvos) miškuose, Kaišiadorių — Karalgiryje, Padauguvos ir Bajėnų miškuose (Babtų valsč.). Kėdainių apskrityje jų gana gausiai randama Josvainių ir Dotnuvos miškuose. Ukmergės apskrityje seniau būdavo virbių Siesikų miškuose; pats esu jų gana daug matęs Veprių valsčiuje apie Pagelažius. Šiaulių apskrityje aptikdavau jų Gruzdžių valsčiuje, bet jų neabejotinai yra ir kituose miškuose. Mažeikių apskrityje yra Sedos, Brevikų ir Alsėdžių miškuose. Raseinių apskrityje — Gausantės ir Miltuvos pakraščių miškuose. Kretingos ir Tauragės apskrityse visuose didesnių miškų masyvuose, net Palangos miškuose užtikdavau jų netoli pajūrio. Utenos apskrityje randamos apie Kuktiškį ir Saldutiškį, bet nedaug, kadangi ten vyrauja pušynai. Vilniaus apylinkėse jų labai daug Rūdininkų Girioje, ypač Valkininkų link, apie Pirčiupio kaimą, Gudų Girioje virbių labai daug apie Zubravą, Zasodus, Musteiką, Kabelius. Lydos apskrityje, atrodo, jų ne per daugiausia, nebent Žaludko miškuose, kur esu matęs netoli Orlios miestelio, kairiajame Nemuno krante; prieš 40 metų medžiojau virbes ir Vosyliškių apylinkių valstybiniuose miškuose, į šiaurę nuo Vosyliškių (apie Miakišų kaimą); taip pat tada jų nušaudavo

(dabar jau iškirstuose) Kostenevo miškuose, o dar neseniai Mažeikovo miškuose.

Virbė — tikras miško gyventojas ir savo noru niekuomet nuo miško neatsitolina, bet, matyti, atlieka nedideles keliones, gal būt, ieškodama kitų gyvenamų vietų. Antai, Kamšos miške prie Kauno, nors jos čia neperi ir iki artimiausių jų gyvenamų vietų ne arčiau kaip 8 kilometrai, esu aptikęs jų kelis kartus, o vieną kartą anksti pavasarį iš po nakties radau vieną užsimušusią prie tinklo, kuriuo yra aptverta lapių ferma. Vieną kartą 1919 m. spalio mėn. 5 d. Kauno mokytojų seminarijos mokiniai atnešė man virbę patelę, kurią sugavo pačiame mieste, Žaliakalnyje. Ji tupėjusi medyje, buvo numušta akmeniu ir pagauta. Aš ją laikiau apie porą mėnesių, maitindamas piaustytais kopūstais ir obuoliais, alksnių žirginiais, šeivamedžio ir putino uogomis. Ji pasidarė labai jauki ir daug lesė, vėliau ją išleidau į laisvę.

Miškuose virbės mėgsta vietas, kur auga paparčiai, viržiai, bruknės, mėlynės ir kitokios uogos. Maitinasi lapuočių žirginiais, ypač baltalksnio, visokių žolių grūdais ir uogomis, kaip bruknėmis, šermukšniais, putinais. Daug sulesa ir vabzdžių, ypač jauni paukščiai.

Pasak Giniūno, jo nušautos 1953 m. lapkričio mėn. 15 d. virbės skilvyje buvo beržo ir kiškio kopūstų lapai ir pumpurai. Gyvena poromis, kurios susidaro jau rudenį, ir tuomet virbės susišaukia tyliu švilpimu, skirtingu patino ir patelės. Pamėgdžiojant šį švilpimą tam tikru švilpuku, virbės esti medžiojamos. Daugiau negu kiti šios šeimos paukščiai, virbės tupi medžiuose, o pabaidytos beveik visuomet į juos nutupia ir moka gerai pasislėpti šakų tankumyne. Pavasarį vyksta savotiškos, labai tylios tuoktuvės: patinėlis, pakėlęs kuoduką ir išplėtęs uodegą, leidžia trumpą greitai kartojamą balsą.

M. Želnys pasakojo, kad vieną kartą spalio mėn. pabaigoje, prieš saulėtekį, tyliai eidamas miško keliu, netoliese išgirdo virbes, perskrendančias iš vietos į vietą. Prisėlinęs arčiau ir prisišliejęs prie storo ąžuolo, vieną kartą sušvilpė patino balsu. Nepraslinko dešimt sekundžių, kai porelės paukščiai, buvę nuo jo gal už 80 metrų, atskrido vienas po kito ir nutūpė per 15—20 *m* ant žemės. Patinėlis pradėjo lėtai vaikščioti, lyg nieko neįtardamas. Jis kelis kartus pakartojo įdomų judesį: pakeltu kuoduku, kiek pašiaušęs kaklo plunksnas, truputį nuleistais sparnais, išplėsta uodega, gerai nebepamena, bet, rodos, nuleista, apibėgo vištelę, kiekvieną kartą padarydamas apie trečdalį ar ketvirtadalį rato, per pusę metro nuo jos. Stebėtojui susidarė įspūdis, lyg jis tuo būdu draustų savo patelei eiti tariamo varžovo link. Taip išstovėjo apie 10 minučių ir viskas vyko tylomis. Pagaliau pasijudinus jam eiti, porelė nuskrido toliau.

Lizdą krauna ant žemės, dažnai gana aukštame kupste, padarę duobutę apie 8—10 *cm* gylio, iškloja ją žolėmis ir lapais. Kiaušinių 8—14 (dažniausiai rasdavau 12), jie yra pilkšvos molio spalvos, išmarginti smulkiomis, gana lygiai susiskirsčiusiomis dėmelėmis. Jų vidutinis dydis 39,4×28,1 *mm*. Perinčią patelę ir lizdą rasti labai sunku, nes virbės spalvos prisitaikymas prie aplinkumos yra nepaprastai tobulas. Patelė taip stropiai peri, jog ją

galima rankomis iš lizdo išimti. Vieną sykį, 1919 m. gegužės mėn. 19 d., Gudų Girioje, netoli Musteikos kaimo, užėjau piemenis, kurių vienas laikė rankoje ką tik pagautą lizde virbę patelę. Atėmęs paukštį, aš jį vėl patupdžiau į lizdą, kur buvo 12 kiaušinių, švelniai prispaudžiau prie kiaušinių, ir ji paliko tupėti, bet, deja, kitą dieną piemenys išėmė kiaušinius. Šis lizdas su kiaušiniais tebėra Kauno Zoologijos muziejuje, virbių biologinėje grupėje. Medžioklės inspektoriaus Giniūno pranešimu, Panemunės girininkijoje 1954 m. birželio mėn. 2 d. buvo rasta patelė, šildanti dar nepaskrendančius vaikus, o 1952 m. birželio mėn. 17 d. buvo aptikta patelė su žvirblio didumo vaikais, besikapstanti juodųjų skruzdžių skruzdėlyne.

Perėjimas trunka 21—25 dienas, ir iš kiaušinių išsirita rudai juodai margi paukščiukai, panašūs į kitus šios šeimos jauniklius. Neaišku, ar patinas dalyvauja jų auginime, bet atrodo, kad dalyvauja, — tai galima spręsti iš spalvų panašumo tarp patino ir patelės (to nėra pas tetervinį ir kurtinį). Jau dešimties dienų jaunikliai turi plasnojamųjų plunksnų ir gali paskristi. Vieną sykį, 1911 metų birželio mėn. 16 dieną, Lydos apskr. Žaludko miškuose, netoli Začepičių kaimo, pakėliau virbę, o kartu pakilo visas būrys žvirblio didumo jauniklių. Jie tuoj sutūpė artimose šakose, ir vieną jų pavyko man ranka be jokio vargo paimti nuo šakos. Kitą sykį, 1904 m. birželio 24 dieną, Gudų Girioje, tarp Musteikos ir Zubravo, radau tokį pat būrį, iš kurio vieną jauniklį, kaip dokumentą, paėmiau savo rinkiniui. M. Želnys pranešė, kad jis vienos vados jauniklių pastebėdavo 6—7—8, kiek rečiau 9 ir tik vieną kartą 11. Gal būt, šis mažas skaičius pareina nuo to, kad lizde, pasak pranešėjo, dažnai palieka 2—3 kiaušiniai neišperėti.

Šio stebėtojo žodžiais, virbės veisiasi maždaug tuo pačiu laiku, ir todėl skirtingų lizdų jaunikliai mažai skiriasi savo amžiumi, gal tik 7—10 dienomis. Šiuo atžvilgiu virbės skiriasi nuo tetervinų, o ypač nuo kurapkų, kurių jauniklių amžius kartais skiriasi daugiau, negu mėnesiu. Šį reiškinį iš dalies paaiškina Niethammer'is (1942), teigdamas, kad papildomos dėtys pasitaiko žuvus pirmos dėties kiaušiniams, bet yra retos žuvus vaikams. Dėl patinuko dalyvavimo šeimos gyvenime vieningos nuomonės nėra. Niethammer'is teigia, kad patinukas pasišalina nuo lizdo, kai tik patelė pradeda perėti, bet laikosi artimoje kaimynystėje. Vaikams išsiritus ar keletu dienų vėliau tėvas prisideda prie savo šeimos ir laikosi kartu iki tol, kol rudenį ji pakrinka. Tačiau patinas mažiau dalyvauja šeimos gyvenime, negu patelė. Pasak Kirikovo (1948), pietiniame Urale, žuvus patelei, jau kitą dieną prie vaikų atskrisdavo patinas. Pasak Donaurovo (1938), patinukai, patelėms perint, laikosi arti jų. Minėtas autorius neretai pakeldavo iš lizdo patelę ir pastebėdavo čia pat ir patinuką, kuris dažniausiai tupėdavo apatinėse medžių šakose.

Apie Lietuvos virbes M. Želnys pasakoja, kad niekada nėra aptikęs patinuko šeimos tarpe. Bet pasitaikydavo rasti patinuką ne per toliausia nuo vados, bet ne dažniau ir ne arčiau kaip tetervinų juoduką nuo jauniklių būrelio.

Virbės mėsa balta, trapi, nepaprastai skani, todėl virbė laikoma aukščiausios rūšies laukiniena, ypač todėl, kad ilgai negenda. Tai medžiotojo pageidaujamas, tik, deja, dabar mūsų krašte jau gana retas laimikis. Senesniais laikais dvarų „strielčiai" būdavo įpareigojami pristatyti tam tikrą kiekį virbių, ir velykų stalas būdavo neįmanomas be jų kepsnio. Baudžiavos laikais kaimai būdavo taip pat įpareigojami rinkti jų kiaušinius dvarui. Iki XX a. pradžios virbė nebuvo praradusi savo ekonominės reikšmės Rusijos kraštuose. Pasak Menzbier'o, apie 1902 m. į Rusijos turgus patekdavo apie 3 milijonus virbių, tačiau tie trys milijonai yra tik pusė ar mažesnė dalis viso virbių laimikio, nes jų daugiausia pagaudavo kilpomis ir visokiais spąstais, kuriuose didelė pagautų paukščių dalis nueidavo niekais, nes juos iš spąstų išėsdavo visokie plėšrieji žvėrys ir paukščiai. Dėl tokio neracionalaus medžiojimo būdo ir milžiniškoje Rusijoje virbių skaičius smarkiai sumažėjo.

Nelaisvę virbė pakelia blogai, greitai suserga neišaiškintomis ligomis ir nuo jų miršta. Neaiškios yra priežastys, dėl ko Lietuvos miškuose virbių skaičius yra labai sumažėjęs. Atrodo, kad jos serga kokia tai liga. Aš du kartus radau miške visai sulysusius virbių lavonus ir du kartus mano akivaizdoje rankomis buvo pagautos virbės.

Šeima. **FAZANAI.** *Phasianidae*

Šiai grupei priklauso tipingi vištiniai paukščiai. Nuo tetervinų šeimos paukščių fazanai skiriasi kojomis, kurių pastaibis neapžėlęs, bet padengtas kietais raginiais skydeliais, dažnai esti ir pentinas, ypač išlavėjęs patinų. Užpakalinis pirštas sunertas su pastaibiu aukščiau, negu tetervinų. Šnervės uždengtos tam tikromis raginėmis skiautelėmis. Šią šeimą sudaro 174 rūšys, paplitusios rytų pusrutulyje, ir vien tik kurkės gyvena Amerikoje.

Jie labai naudingi žmogui, nes teikia geros mėsos ir kiaušinių, be to, yra linkę prie žmogaus prijunkti. Todėl nuo seniausių laikų žmogus prijaukino kai kurias jų rūšis, paversdamas jas naminiais paukščiais. Tuo būdu atsirado naminės vištos, kilusios iš indiškos rūšies *Gallus gallus bankiva* ir vėliau auginimo įtakoje sudarė daug įvairių veislių, kurkės — kilusios iš Meksikos, patarškos — kilusios iš Vakarinės Afrikos, povai — kilę iš Indijos ir per Aleksandro Makedoniečio žygį atgabenti į Europą. Be to, fazanai, siaurąja šio žodžio prasme, žmogaus atvežti ir įkurdinti Europoje, virto pusiau naminiais paukščiais.

Paprastasis fazanas. *Phasianus colchicus* L.

VIII pav.

Latv. *fasans.* Lenk. *bażant.* Rus. *fazan kavkazskij.* Vok. *gemeiner Jagdfasan.*

Fazanai yra labai linkę nukrypti nuo tipo, todėl ir paprastasis fazanas sudaro daug vietinių veislių arba porūšių (geografinių formų), būdingų įvairiems Azijos kraštams. Hartert'as ir Rotschild'as priskaito net 32 tokius porūšius, gyvenančius nuo Kaukazo iki Japonijos. Tačiau šie porūšiai daugiausia esti tokie skirtingi, jog kai kurie autoriai laiko juos atskiromis rūšimis.

Fazanas, bent patinas, yra tikrai puikus paukštis. Didumu jis prilygsta vidutiniam naminiam gaidžiui, tik visas jo stuomuo grakštesnis. Pažymėtina jo ilga pleišto pavidalo uodega, kurios vidutinės plunksnos gali siekti daugiau kaip 30 centimetrų. Graži nedidelė jo galvutė, kad ir neturi skiauterės, tačiau skruostuose yra plika, ryškiomis raudonomis karpelėmis apaugusi oda, kurioje pavasarį susidaro pora kabančių auskarų, kaip kad vištų, o pakaušyje auga du speneliai, nelyginant auselės. Tie speneliai susijaudinimo metu pritvinksta kraujo. Patino kūno ilgis 800—900 *mm*, sparnų tarpugalis 750—800 *mm*, suglaustas sparnas 238—256 *mm*. Vidutinio riebumo patinas sveria 1,25 *kg*, patelė — apie 1 *kg*. Patino spalvos tokios margos, jog sunku jas ir aprašyti. Galva ir kaklas tamsiai mėlyni, puikiu metaliniu žvilgėjimu, o kitose kūno dalyse vyrauja raudonai ruda spalva su visokių atspalvių žvilgėjimu. Nugaros ir pečių plunksnos ugninės oranžinės spalvos su palšos ir juodos spalvos juostelėmis žaliu metaliniu žvilgėjimu, kuris darosi vis ryškesnis arčiau prie uodegos pamato, o antuodegis vario spalvos raudonu žvilgėjimu. Sparno mažos dengiamosios plunksnos pilkos, plasnojamosios taip pat, bet šviesiomis skersinėmis dėmėmis. Vairuojamosios plunksnos pilkai rudos su taisyklingais skersiniais juodais ruožais. Apatinė kūno dalis bronzos rudumo metaliniu žvilgėjimu, ir kiekviena plunksna baigiasi juoda, lyg mašastine, skersine dėme. Kojos pilkos raginės spalvos su aštriu pentinu, kuris senų patinų didesnis. Snapas gelsvai pilkas. Rainutė tamsiai ruda.

Patelė, palyginus su patinu, yra visai kuklių spalvų ir žymiai mažesnė, jos sparno ilgis 210—232 *mm*. Joje vyrauja pilko smėlio ir žemės spalvos; nugaroje ši spalva susidaro tuo būdu, kad kiekviena plunksna yra juosva, bet jos kraštas pilkas arba šiek tiek rusvas, sparnai rudai pilki su palšomis dėmėmis. Galva pilka, smulkesniu tamsiu margumu, o aplink akis vos žymus raudonas karpotas odos plotas. Uodega daug trumpesnė, negu patino, rudai pilka, juosvai ir pilkšvai skersinėmis dėmėmis išmarginta. Apačia pilka, vietomis rusvu atspalviu, vietomis juosvomis skersinėmis dėmėmis.

Aukščiau aprašyti tipingi, laisvėje gyvenantys, Kaukazo fazanai, bet, kaip ir visų naminių ir pusiau naminių paukščių, taip ir fazanų dažnai esti visokiausių nukrypimų nuo tipo. Tad pasitaiko visai šviesių paukščių, kuriuose vyrauja gelsvai pilka spalva, kiti vėl esti pilkšvai žalios spalvos su žaliu žvilgėjimu, esti ir baltų arba iš dalies baltų paukščių ir t. t. Be

to, paskutiniais laikais į Europą atgabenta kitų fazanų rūšių ar porūšių, kurie, besikryžmindami su anksčiau gyvenusiu paprastuoju fazanu, sudarė mišraus tipo hibridus. Atgabenti porūšiai daugiausia buvo *Ph. colchicus pallasi* Roths ir *Ph. colchicus mongolicus* Brandt. Jie pirmiausia pateko į Angliją, o iš čia į Europos žemyną ir į Ameriką. Kadangi šie du porūšiai turi baltas apikakles, tai jas turi ir daugelis mišrių fazanų. Šie paukščiai (dėl savo kilmės iš Anglijos) medžioklinėje literatūroje vadinami angliškaisiais fazanais ir dabar vyrauja Europos kraštuose, išstūmę buvusį gryną paprastojo (be apikaklės) fazano porūšį.

Paprastojo fazano siaurąja prasme (kaip tai supranta Buturlin'as), t. y. *Ph. c. colchicus* L. ir *Ph. c. septentrionalis* Lor. gyvenamos vietos yra Kaukazas su jo rytinėmis ir vakarinėmis atšlaitėmis, iš dalies Juodosios jūros pietinis pakraštys. Tarp kitko, gyvena jisai Riono slėnyje, kuris senovėje buvo vadinamas Phasis (iš to ir kilo fazano vardas). Jau Periklo laikais fazanas buvo įkurdintas Graikijoje, bet vėliau išnaikintas; tur būt, iš ten romėnų imperijos laikais pateko į visą Europą, veikiausiai, vienuolynams tarpininkaujant. Jau 1059 metais jis buvo žinomas Anglijoje, o 1250 m. Vokietijoje, būtent, Reino pakraščiuose. Dabar fazanas su žmogaus pagalba yra paplitęs po visą Europą iki pietinės Švedijos ir Oslo šiaurėje, bet Italijoje vėl išnaikintas, o Ispanijoje labai retas. Vėlesniais laikais „angliški" fazanai įkurdinti Š. Amerikoje ir N. Zelandijoje.

Lietuvoje fazanų buvo įveista prieš pirmąjį pasaulinį karą, daugiausia dideliuose dvaruose, iš kur jie paplisdavo po visą apylinkę. Jų būta Raudondvaryje, Taujėnuose, Ščiučine ir kitur. Tačiau be žmogaus globos, bent mūsų klimatinėse sąlygose ir tokiame tirštai gyvenamame krašte, kaip Lietuva, fazanas išsilaikyti negali, todėl ir Lietuvoje įveisti fazanai klestėjo tol, kol jiems buvo teikiama visokeriopa parama, bet užėjęs pirmasis pasaulinis karas, kuris sugriovė mūsų krašto ūkišką gyvenimą, padarė fazanams galą.

Laikotarpyje tarp pirmojo ir antrojo pasaulinio karo Lietuvoje buvo padaryti sėkmingi mėginimai įveisti fazaną, bet po antrojo pasaulinio karo šių paukščių nebeliko.

Savo tėvynėje fazanai laikosi paupių tankumynuose, kuriuos sudaro gervuogės, erškėtrožės, laukiniai vynkrūmiai, kurių uogomis jie ir maitinasi. Jie taip pat mėgsta nendrynus ir aukštas žoles, nevengia net ir pelkių, todėl neretai galima jų aptikti greta perkūno oželių. Tuose tankumynuose patelė bet kokioje duobutėje padaro menką lizdą, į kurį deda dažniausiai 8—12 pilkai žalsvos, tokios, kaip kurapkos, spalvos kiaušinius. Jų vidutinis didumas 45,2×35,5 *mm*. Po 24—26 dienų prasikala paukščiukai, labai panašūs į smulkių vištų veislių viščiukus (ypač bentaminių vištų). Juose vyrauja juoda, ruda ir šviesiai geltona spalvos; iš tų spalvų susidaro išilginiai dryžiai ir dėmės, panašiai kaip tilvikų šeimoje. Šis spalvų susiskirstymas taip gerai maskuoja fazaniuką jo gimtoje aplinkumoje, jog dideliu vargu galima jį pastebėti.

Fazanai minta visokiais grūdais ir uogomis, taip pat jie sulesa daug įvairių žalumynų, kaip antai: sultingų lapų, želmenų ir šiaip jaunų diegų.

Ypatingai godžiai puola jie visokius smulkius gyvūnus, vabzdžius, sliekus, mažas varles, driežus, net ir peles. Jaunikliai daugiausia vabzdžiais ir maitinasi, tik vėliau pradeda lesti augalinį maistą. Patinai pavasarį pasidaro labai gražūs, jų plunksnos tuomet įgyja visą puošnumą, spindėdamos vario, aukso ir brangiųjų akmenų žvilgėjimu, o jų plikos karpos ir auskarai skruostuose užauga ir pasidaro ryškiai raudoni, taip pat ir auselės pailgėja ir toli atsikiša nuo galvos. Patelių akivaizdoje jie stengiasi paryškinti savo puošnumą, išplėsdami ir palenkdami į jų pusę savo uodegas ir žengdami aplink jas ratu savotiška didinga eisena. Jie tuomet kaip naminiai gaidžiai, kartkartėmis smarkiai ir triukšmingai plasnodami sparnais, šaukia: „ke-kek". Šis balsas toli girdimas, ir patinai leidžia jį nuo ankstyvo ryto iki vakaro, su mažomis pertraukomis. Susikibę patinai smarkiai tarp savęs kaunasi.

Peri tik patelė ir paskui vedžioja vaikus kaip višta, bet tiksliai nenustatyta, ar patinas visai nedalyvauja vaikų auginime. Vis dėlto manoma, kad jis atlieka tam tikrą vaidmenį, abejojama net, ar fazanas laisvėje yra poligamas ir ar jo poligamija nėra jaukios būklės padarinys. Augindamas fazanus beveik visiškoje laisvėje, sode, pastebėjau, kad patinas, augant vaikams, laikosi greta jų ir patelės ir iki tam tikro laipsnio rūpinasi jais.

Fazanas yra labai vertingas paukštis, nes teikia žmogui puikios baltos mėsos, ir fazano kepsnys yra tikrai prabangos dalykas. Be to, fazanų medžioklę vertina sportininkai, o kadangi šį paukštį gana lengva įkurdinti, jis yra paplitęs Europoje toli už jo geografinio išplitimo ribų. Jam netinka miškų masyvai, priešingai, mėgsta mažus miškelius pakaitomis su dirbamais laukais ir pievomis arba laukus, kurių viduryje yra krūmų, upelių apžėlusiais krantais, nedidelių pelkių ir kt. Didelių šalčių jis nebijo, ir šiuo atžvilgiu mūsų klimatas jam tiktų, bet vis dėlto žmogaus globos jam reikia, o visų pirmiausia maisto žiemos metu, ypač tada, kai gilus sniegas. Taip pat jam reikalinga apsauga nuo įvairių grobuonių — šunų ir valkatų kačių, lapių, šeškų ir plėšriųjų paukščių. Tik ten, kur yra tos sąlygos, fazanai gali veistis. Vakarinėje Europoje, kur klimatinės sąlygos yra palankesnės, be to, medžioklės ūkis nepalyginti geriau sutvarkytas (ypač Čekoslovakijoje, Vokietijoje, Vengrijoje), fazanų priveista labai daug ir jų medžioklė sudaro pajamų šaltinį. Pats 1930 metų lapkričio devintą dieną dalyvavau medžioklėje senatoriaus Lederlino dvare Terriere, netoli Paryžiaus, kur 20 medžioklės dalyvių nušovė 811 fazanų, be to, kitą dieną su šunimis buvo dar rasta apie pusantro šimto pašautų. Visi šie fazanai čia pat po medžioklės buvo parduoti po 25 frankus urmininkui, šiuo reikalu atvykusiam iš Paryžiaus.

Nelaisvę fazanas pakelia labai gerai, galima net sakyti, visiškai jos nejaučia, virsdamas tokiu pat naminiu paukščiu kaip višta. Ypač jaukūs esti išperėti namie fazanai. Jauni fazanai jau sekančiais gyvenimo metais deda kiaušinius. Kiaušinius atiminėjant, galima priversti patelę padėti maždaug apie 25. Dažniausiai patelės deda kiaušinius savo narve įvairiose vietose; žinoma, tuomet jų neperi, bet kartais padaro šiokį tokį lizdą, labai stropiai peri ir aplamai esti pavyzdingos motinos. Fazanų kiaušinius gali-

ma padėti perėti vištai, ir tam ypač tinka mažytės Bentamo veislės vištelės, kurios yra geros perekšlės.

Jaunus fazaniukus auginti ne taip lengva, kaip viščiukus, nes jie yra daug opesni ir reikalauja geresnio maisto. Ypač jiems reikia vabzdžių, tačiau juos pavaduoja skruzdžių perai ir pačios skruzdėlės, taip pat jiems reikia daug žalumynų, pvz., salotų, pienių ir kt.

Kaip įkurdinti fazanus laukinėje būklėje, parašyta daug veikalų, ir čia nenagrinėsime šio klausimo. Tik pasakysime, kad netikusi priemonė yra atgabentus iš kitur šiuos paukščius paleisti ten, kur norėtume, kad jie veistųsi, nes tokiu atveju jie pirmomis dienomis pakrinka į visas puses ir atsiduria visai ne ten, kur reikia. Geriausia išperinti toje pačioje vietoje, kur norime juos įkurdinti. Viena įdomi priemonė fazanams įveisti yra ta, kad jauni, vos tik išsiritę fazaniukai priskiriami kurapkai-patinui, tyčia tam reikalui laikomam nelaisvėje. Dažniausiai kurapkinas šiuos svetimus vaikus prisiima ir užaugina.

Šiaip vištos išperėti fazaniukai gali būti laikomi visiškoje laisvėje. Jie esti visai jaukūs ir kartu su višta grįžta į narvą ar kitą patalpą, bet paprastai po kelių savaičių višta nustoja juos globojusi ir pameta. Tačiau ir tuomet jie laikosi būreliu, susišaukia, jeigu juos kas pakrikdo, ir vis tiek grįžta į įprastą nakvynės vietą arba ateina lesti ten, kur jiems beriamas maistas. Vis dėlto suaugę jie yra linkę daryti tolimas ekskursijas, užklysta į svetimus laukus bei kiemus, neretai patenka į žmonių rankas ir visokių grobuonių nagus.

Kurapka, laukinė vištelė. *Perdix perdix* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *poldpüu.* Latv. *lauku irbe.* Lenk. *kuropatwa.* Rus. *kuropatka.* Vok. *Rebhuhn.*

Kurapkų Europoje ir Azijoje yra 10 porūšių, iš kurių Vidurinės Europos kraštuose gyvena *P. p. perdix* (L.) porūšis. Į rytus ir į šiaurę nuo jos, pradedant Rytprūsiais, t. y. Pabaltijyje, Baltarusijoje, Rusijoje iki Suomijos įlankos ir Ladogos ežero šiaurėje ir rytuose iki Volgos ir Šiaurės Kaukazo gyvena didesnis porūšis *P. p. lucida* (Altum). Nuo vidurinės europinės jis skiriasi šiek tiek ilgesniu sparnu, būtent: pirmosios rūšies sparno ilgis yra 153—163 *mm,* dažniausiai 156—160 *mm,* o išimtinais atvejais 163 *mm,* antrosios — 160—168 *mm.* Pastarąjį porūšį šiaurėje, būtent, Suomijoje, Rusijos šiaurėje ir Sibiro vakaruose pakeičia dar didesnis porūšis *P. p. robusta* Hom. ir Tancré. Mūsų paukščiai yra artimesni nominaliam porūšiui.

Kurapka kresnos sudėties, kuklių spalvų paukštis. Dažniausiai jas matome susigūžusias, besikapstančias sniege, panašias į tamsius kamuoliukus. Nors mūsų krašte yra daug paukščių, pasipuošusių gražesnėmis spalvomis ir giedančių gražiais balsais, vis dėlto kažkodėl kurapka kelia žmonėms ypatingą palankumo jausmą. Kurapką, kaip ir vieversį su kregžde, pažįsta kiekvienas — tiek kaimo gyventojas, tiek miestietis. Ji maždaug naminio karvelio didumo, bet atrodo didesnė, ypač žiemos metu, kai dėl šalčio pasipučia; taip pat atrodo ir žemesnė, nes didesnė kojos dalis paslėpta plunksnose.

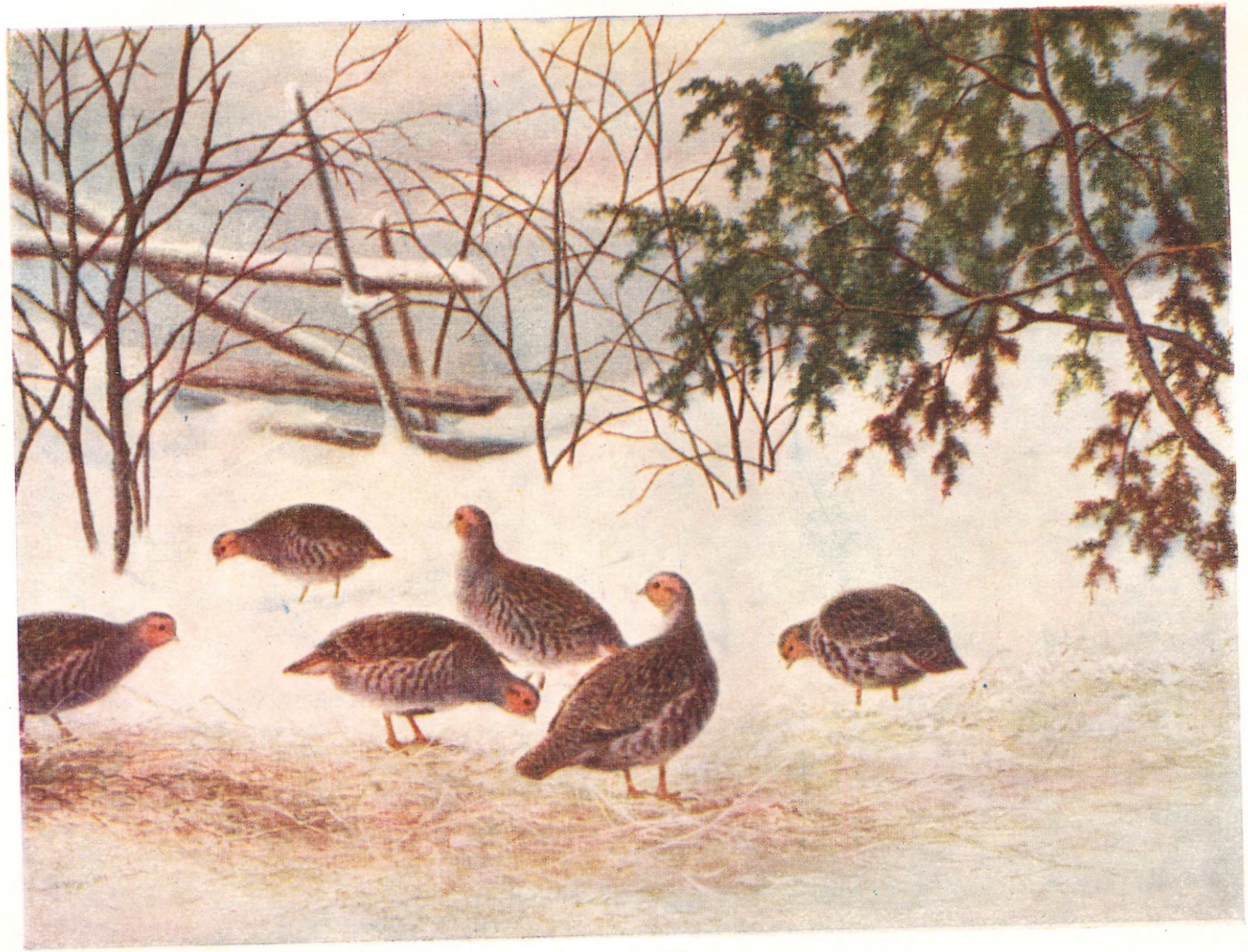

KURAPKOS

Kūno ilgis apie 320 *mm*, sparnų tarpugalis 470—520 *mm*, suglausto sparno ilgis (Lietuvos paukščių) 14 patinų 144—160 *mm*, 5 patelių 145—155 *mm*. Sveria patinas 400—450 *g*, patelė apie 375 *g*. Kaip virbė, slanka, švygžda, kurapka pasižymi spalvomis, labai prisitaikiusiomis jos gyvenamai aplinkumai. Seno patino kakta, skruostai ir pagerklys rudos molio spalvos, viršugalvis pilkas, smulkiais šviesesniais dryželiais, o tarp viršugalvio ir skruostų siaura šviesi juostelė, aplink akis karpotas, raudonos spalvos plikos odos plotas. Kaklas ir pagurklis pelenų spalvos, labai smulkiu skersiniu banguotu tamsesniu raštu. Nugara pilka, smulkiais banguotais skersiniais juodais, o į užpakalį rudais dryželiais. Pečių ir sparnų dengiamosios plunksnos sudėtingo pilko rašto, su būdingu balzganu dryžiu išilgai kiekvienos plunksnos stiebo. Krūtinė ir pilvas balti su didele, pasagos pavidalo, tamsiai rudos spalvos dėme. Kūno šonai pilki, tos pačios spalvos kaip ir pagurklis, su plačiomis rudomis skersinėmis juostomis. Plasnojamosios plunksnos tamsiai pilkos su skersinėmis palšos spalvos dėmėmis; vairuojamosios plunksnos ryškiai rudos, išskyrus dvi vidurines pilkos spalvos, smulkiu skersiniu vingiuotu raštu. Kojos ir snapas melsvai pilki. Rainutė tamsiai ruda.

66 pav. Kurapkos sparnų dengiamosios plunksnos: kairėje — patelės, dešinėje — patino (pagal Niethammer'į)

Patelė beveik to paties didumo, be įvairių smulkmenų, daugiausia skiriasi tamsios pasagos krūtinėje stoka, vietoj kurios esti tik keletas tamsių plunksnų, bet kartais ir patelė, kaip ir patinas gali turėti pilnai susidariusią pasagos pavidalo dėmę, nors ji esti šen ir ten pertraukta baltomis plunksnelėmis. Tuomet patelę galima pažinti dar iš pečių plunksnų spalvos: patino pečių plunksnos turi rusvos (kaštoninės) spalvos plotus, patelės to neturi, bet jų plunksnų vėtyklėse yra stambių skersinių palšų juostų (66 pav.). Neretai pasitaiko spalvos nukrypimų, pvz., visai baltų arba iš dalies baltų paukščių. Kai kada visas paukštis esti tamsiai rudos (kaštoninės) spalvos, tik galva ir pagerklys yra geltoni kaip normalių kurapkų. Porą tokių paukščių turi Kauno Zoologijos muziejus; jie buvo nušauti Varšuvos apylinkėse 1938 m. iš būrio, kurį sudarė vien tokios spalvos paukščiai.

Paukščiai jauniklių apdaru labai skiriasi nuo senių: jų viršugalvis, sprandas, kaklo šonai žalsvai pilki išilginiu balzganu margumu, taip pat ir kūno šonai, bet čia balzgani dryželiai ryškesni ir didesni. Viršutinėje kūno dalyje irgi yra panašių išilginių dryžių, be to, dar švelnus skersinis tamsus margumas, pilvas balsvai pilkas, uodega kaip senių. Užaugę iki pusės didumo, jauni paukščiai jau pradeda šertis. Pirmosios iškrinta pačios vidurinės vairuojamosios plunksnos, ir nuo to uodega pasidaro lyg dvišaka — medžiotojams gerai žinomas reiškinys. Per pustrečio mėnesio nuo gimimo kurapkos jau visai pakeičia savo jauniklinį apdarą ir atrodo kaip senės.

Kurapkos gyvenamieji plotai užima didesnę Europos ir mažesnę Azijos dalį. Ji gyvena nuo Didžiosios Britanijos ir Portugalijos iki Altajaus,

peržengdama net Jenisiejaus aukštupį rytuose. Šiaurės riba siekia 64° Skandinavijoje ir Baltosios jūros srityje, 66° Suomijoje, 50° 30′ Urale ir 57—57° 30′ Sibiro vakaruose. Lietuvoje visur paplitusi, ypač kairiajame Nemuno krante. Galima manyti, kad pirminės kurapkos gyvenamos vietos buvo nederlingi viržynai, sausi smiltingi kalneliai, kopos, sausos pievos, bet vėliau žemės kultūra paruošė jai geresnių dirvų, ir ilgainiui šis paukštis galutinai surišo savo gyvenimą su kultivuotais laukais. Tai yra vienas iš negausingų paukščių, kuriems žemės kultūra ne tik nepakenkė, bet dargi sudarė palankesnes gyvenimo sąlygas.

Tinkamiausios kurapkai gyvenamos vietos — tai javų laukai, dobilų plotai, bulvėmis, runkeliais ir kitais šakniavaisiais apsodintos dirvos, ypač mėgsta jos avižų ir grikių laukus. Tačiau vis dėlto jos mėgsta, kad greta dirbamų plotų būtų šiokių tokių tankumynų, pvz., karklynų arba pievų, nors retokai apaugusių krūmais. Tokios vietos joms naudingos žiemą, nes jos ten gali pasislėpti nuo plėšriųjų paukščių ir kitų priešų. Jos net nevengia miško, bet jis turi būti ne per didelis ir ne per tankus.

Medžioklės ūkio valdybos duomenimis, 1948 m. Lietuvoje kurapkų skaičius buvo 138 260, 1951 m. — 16 860, 1954 m. ir 1955 m. būta apytikriai 20 000 kurapkų. Kiek tikslūs šie duomenys, sunku pasakyti.

Kaunui artimose apylinkėse visuomet galima aptikti kurapkų Nemuno ir Neries skardžiuose, mažų upelių pakraščiuose, nes šios vietos, apaugusios karklais, žilvičiais, apyniais, raugerškiais, erškėtrožėmis ir kita tankia augalija, be to, nelygiu paviršiumi ir stačiais krantais, laiduoja joms saugumą. Čia jos taip prisitaikiusios, kad pabaidytos nuskrenda tik keliasdešimt metrų ir nutupia už pirmo kalnelio ar upės pasisukimo. Jos yra draugiškos ta prasme, kad laikosi būreliais, bet kiekvieną būrelį sudaro viena šeima, t. y. tėvas, motina ir jų vaikai, o retkarčiais dvi šeimos sudaro vieną būrį, ypač vaikai, netekę vieno arba abiejų tėvų, prisiplaka prie kito būrio. Baigiantis žiemai, apie kovo mėnesio pradžią, priklausomai nuo sniego tirpimo, būrys susiskirsto poromis, ir šios poros, išperėjusios jauniklius, sudaro naujus būrius.

Suaugusios kurapkos maistas — visų javų grūdai, visokiausių piktžolių sėklos, jauni lapeliai, diegai, vabzdžiai ir kirmėlės, o žiemos metu žiemkenčių želmenys. Kurapkos mitybos režimui ištirti Anglijoje paskyrė daug darbo Collinge. Jis šešetą metų iš eilės rinko kurapkas, nušaunamas visais metų laikotarpiais, ir tyrinėjo jų gūžius, skilvius ir žarnas, naudodamasis tam net mikroskopu, kad galėtų suieškoti smulkiausias nesuviršKintas maisto dalis (pvz., sliekų šerelius, vabzdžių apyburnio organus). Savo darbo santraukoje („The Food of some British Wild Birds", 1924—1927) jis rašė, kad kurapkų maistas susideda iš: piktžolių sėklų 53,5%, kenksmingų vabzdžių 23%, abejingų vabzdžių 4%, sliekų 6,5%, minkštakūnių 4%, javų 3,5%, šaknų 3%, visokių augalinių dalių 2,5%. Atrodo, kad mūsų krašte atskirų maisto dalių procentai turėtų būti kitokie, didžiausią dalį sudarytų želmenys, kuriais žiemos metu kurapkos daugiausia ir maitinasi.

Kovo mėnesį, kai tik saulė ima kaitinti ir laukuose pasirodo juodų žemės aikštelių, išnyksta kurapkų būriai. Tur būt, daug anksčiau, kaip pa-

stebėta laukinėse antyse, jos susiskirsto poromis, bet šis susiskirstymas neina sklandžiai, nes visuomet esti patinų daugiau, negu patelių, ir tarp patinų vyksta smarkios varžybos ir peštynės. 1938 metais, dėl sunkios žiemos išlaikęs 39 kurapkas narve, išleidau jas į laisvę kovo mėnesį. Atidaręs narvo duris, leidau joms išbėgti į sodą, o kadangi buvo gerokai prijunkusios, jos, nubėgusios keliasdešimt metrų, ėmė be baimės lesinėti daržo lysvėje, o tarp patinų, kurių buvo daugiau, tučtuojau prasidėjo peštynės: sustoję vienas prieš kitą, kaip gaidžiai, jie šokinėjo aukštyn, stengdamiesi suduoti vienas kitam smūgį. Vos tik keletą dienų šis didelis būrys laikėsi kartu, gal būt, dėl to, kad rado jam paruoštą lesyklą, kuri ir priviliodavo visą būrį, o vėliau jis pakriko poromis.

Kovo ir balandžio mėnesiais dažniausiai galima girdėti kurapkos balsą — tai savotiškas „čir-rik" ar „čil-rik", girdimas dažniausiai vakare, net jau gerokai sutemus, arba anksti rytą, prieš išaušiant. Tai yra ženklas, kad būrys pakrikęs savaime ar kas nors jį išbaidė. Net jei vienos poros arba vieno būrelio paukščiai taip atsitolina, kad nebematо kitų, tuoj leidžia tą balsą. Jį galima išgirsti ir tuomet, kai, paleidžiant į laisvę pagautas kurapkas, viena jų išbėga pirmyn, o kita esti nors truputį atsilikusi.

Susidariusios poros jau nuo pat pavasario pasirenka vietą lizdui krauti, nuo šios vietos mažai atsitolina, ir visuomet galima jas ten aptikti.

Gegužės mėnesio pabaigoje arba ir birželio pradžioje, susiradusi tinkamą lizdavietę negilioje duobutėje, truputį išklojusi ją žolėmis ir nuosavomis plunksnomis, patelė deda dažniausiai 10—20 kiaušinių, kartais net iki 26, vidutinio dydžio 34,9×26,3 *mm*, pilkai žalsvos ar pilkai gelsvos spalvos be jokio margumo. Kiaušinis sveria apie 13 *g*. Perėjimo laikas trunka 23 dienas, vadinasi, dvi dienas ilgiau, negu naminės vištos. Atrodo, kad vien patelė peri (Taczanowsk'io teigimu, peri abu paukščiai) ir yra taip nepaprastai atsidavusi šiam reikalui, kad nepaiso bet kokio besiartinančio priešo, ir gali būti lengvai lizde pagaunama. Todėl perinčių kurapkų žūva gana daug, ypač šienavimo metu, t. y. pas mus birželio mėnesio paskutinėmis dienomis. Nemažą perinčių patelių tada sužalojama dalgiais ir piaunamosiomis mašinomis. Abu porelės nariai yra nepaprastai prisirišę vienas prie kito, ir, patelei perint, patinas laikosi čia pat, o kai ji palieka lizdą ir skrenda palesti, jisai visuomet ją lydi. Kadangi kurapkų būriuose yra patinų daugiau, tai perinčios patelės, ypač pradėjusios dėti, labai nuo jų nukenčia, nes patinai-vienišiai stengiasi atmušti pateles nuo susituokusių patinų ir dėl to nepaliaujamai pešasi. Tuo būdu šis lyčių santykis gali labai neigiamai paveikti kurapkų būklę medžioklės ūkyje. Apie patinų perteklių galima spręsti iš to, kad iki vėlyvo pavasario, net gegužės mėnesiui įpusėjus, iki pilnos sutemos vis girdėti kurapkų šauksmai (susidariusi porelė paprastai nebešaukia). Kiek tokie patinai-vienišiai landūs ir aistringi, turėjau progos įsitikinti augindamas porą kurapkų narvelyje kieme: prie šio narvo, vos už 5—6 metrų nuo gyvenamo namo, vakarais, jau sutemus, ateidavo kurapkų patinai ir stengdavosi su uždarytomis kurapkomis susieiti. Dėl to kas vakarą kieme aptikdavau laukinių kurapkų.

Išsiritę jauni kurapkiukai esti nepaprastai meilūs padarėliai. Jie pasižymi vištiniams paukščiams būdingu dryžuotumu, kuris taip gerai apsaugo juos nuo priešo akių. Netrukus motina su vaikais palieka lizdą, prie jų prisideda ir tėvas, kuris, gal būt, dar stropiau, negu motina, rūpinasi vaikais. Visa šeima laikosi netoli vietos, kur buvo lizdas, ir čia gyvena pilnas rūpesčio ir baimės dienas. Tikrai, kurapkas galima laikyti ne tik sutuoktinės ištikimybės, bet ir tėviškos meilės pavyzdžiu. Tai ypač pasireiškia ištikus pavojui, pvz., pasirodžius šuniui ar žmogui; tuomet senės kurapkos tam tikru balsu duoda ženklą jaunikliams, ir šie reaguoja į tą balsą, pasislėpdami žemės nelygumuose, žolėse ir kt. Abudu seniai tuomet, užuot pasislėpę, stengiasi visokiais būdais patraukti į save priešo dėmesį, bėgiodami apie jį aukštyn pakelta uodega ir vis šaukdami: „čyk-čyk-čyk" ar panašiai. Tik įsitikinę, kad vaikai yra gerai pasislėpę, apsimesdami paliegėliais, jie nuvilioja įsibrovėlį kuo toliausia nuo vaikų ir, jei tai pavyksta, aplinkiniu keliu grįžta prie savo kaimenės.

Jauniklės kurapkos iš pradžių maitinasi daugiausia vabzdžiais ir kitokiu gyvuliniu maistu, paskui palaipsniui pradeda lesti grūdus. Joms reikia dažnai maudytis smėlyje, o jei nėra smėlio, tai sausoje purioje žemėje ar dulkėse. Sunkiose dirvose tokių sausų maudyklių sunku rasti, ir ten kurapkos išnaudoja mažiausią galimybę pasimaudyti, pvz., kurmių išraustą podirvio žemę, sausus pietų pusėje esančius šlaitelius ir kt.

Suaugus vaikams, nors tėvų meilė pakeičia savo formą, tur būt, ilgainiui ir visai išnyksta, bet vis vien šeimos narių tarpe viešpatauja nepaprastas susiklausymas. Iškrikusio būrio paukščiai, visų pirma, stengiasi susišaukti krūvon; tuomet jų šaukiamus balsus dažniausiai ir galima išgirsti. Nuostabus dalykas, kad, nepaisant didelio susiklausymo tarp vieno būrio paukščių, kartu yra neapykanta kiekvienai kurapkai, priklausančiai kitam būriui. Žmogui visai nesuprantama, kokiu būdu vienas būrys gali pažinti svetimą jam kurapką, kai ji yra to paties amžiaus ir niekuo nesiskiria. O vis dėlto svetimas paukštis yra bematant iš būrio vejamas. Kai kada daromos ir išimtys: likutis kokio nors būrio, smarkiai nukentėjusio, pvz., nuo medžiotojo, iššudžiusio didesnę jo dalį, kuriame beliko 5—6 paukščiai, neretai esti priimamas į kitą būrį, ir tuo būdu susidaro nenormaliai dideli būriai.

Aplamai kurapka yra sėslus paukštis, bet iki tam tikro laipsnio. Gal būt, retai kas yra girdėjęs apie kurapkų traukimą, o vis dėlto toks traukimas yra, toli gražu, ne toks taisyklingas, kaip žąsų, gervių ar kitų paukščių keleivių. Medžiotojams, gyvenantiems mūsų pajūryje, yra žinomas faktas, kad rudenį iš šiaurės vakarų pasirodo „svetimų" kurapkų būriai. Kai kas tose kurapkose įžiūri tam tikrą skirtumą nuo vietinių ir joms net yra davęs „kurapkų keliautojų" vardą, tačiau šis teiginys neišlaiko kritikos, ir kalbėti apie kažkokių kurapkų „keliautojų" padermę netenka. Galima sakyti, kad maisto stokos ar kokių nors nepalankių klimato sąlygų jos yra verčiamos keliauti. Šis keliavimas sunkiai pastebimas žemyne, bet labai aiškus yra pajūryje, nes paukščiai, keliaudami pietų vakarų kryptimi, kaip tatai esti mūsų krašte, pagaliau, atsiremia į jūros krantą, ir čia jų

kartais susispiečia labai daug. Klaipėdos krašte kai kuriais metais kurapkų susirenka labai daug Ventės Rage, kuris, iškyšuliu įsiterpęs į Kuršių marias, neišvengiamai verčia keliaujančius pamariu paukščius sustoti čia bent tam tikram laikui. Norėdamas duoti supratimą apie kurapkų keliavimą dėl nepalankių 1937 m. žiemos sąlygų, pateikiu savo straipsnio, išspausdinto 1938 m., ištrauką: „Seniai nebūta tokios pragaištingos paukščiams žiemos, kaip tada. Storas sniego sluoksnis, o ypač susidariusi pluta, atėmė bet kokią galimybę kurapkoms rasti sau maisto, todėl jos išeidavo į vieškelius, kur arklių mėšle tikėdavosi rasti grūdų ar kitokio lesalo. Jos skverbdavosi į kiemus, klojimus, daržines, ir dėl to nenusimanantiems žmonėms atrodė, kad šiemet nepaprastai daug kurapkų, nes kiekvienas, apsilankęs kaime arba važiavęs vieškeliu, turėjo progos jų pamatyti.

Kas stebėjo ilgesnį laiką kurapkų būrį, galėjo konstatuoti jo greitą mažėjimą, pvz., iš pradžių galima buvo jų matyti apie dvidešimt paukščių, po kelių dienų jau aštuoniolika, penkiolika ir t. t. Pagaliau likdavo vos trys keturios. Drauge galima buvo rasti sušalusių paukščių, daugiausia šalia kelių. Kauno apylinkės ūkininkai pasakoja, kad jų vaikai, eidami į mokyklą, dažnai atnešdavę sušalusių kurapkų. Medžiotojai, vaikščiodami po laukus, prieidavo kurapkų būrius per kelis metrus, nes jos būdavo labai nusilpusios ir visai nebaikščios. Dėl to jas lengvai nugalėdavo visoki grobuonys. Pats mačiau, kaip palyginti mažas paukštvanagis, paprastai mintąs žvirblio didumo paukšteliais, persekiojo kurapkų būrį. Teko girdėti, kad varnos, tupėdamos medžiuose, puldavo atklydusias kurapkas.

Ventės Rage paukščių stebyklos naujaisiais duomenimis išaiškinta, jog ne visos kurapkos esančios sėslios ir kad dalis jų keliaujančios, išskrisdamos rudenį pietų vakarų kryptimi. Dvi kurapkos-patelės, sužieduotos 1956.III.23 Vilkaviškio rajone, buvo nušautos tų pačių metų spalio mėn. 11 d. netoli Kauno, apie Poderiškių kaimą. Kiekvieną rudenį daug jų pratraukia pro Ventės Ragą, sustodamos ten tam tikrą laiką. Taip buvo ir 1937 m. Gruodžio mėn. pradžioje prie Ventės Rago susirinko apie 3000 kurapkų. Jos buvo baisiai išalkusios, bet Posingis neturėjęs lėšų tokiai galybei paukščių išmaitinti, todėl jis pranešęs apie tai šio medžioklės ploto valdytojui Damšaičiui, gyvenančiam Nidoje, ir Kintų girininkui. Jų pastangomis buvę gauta grūdų, bet gaila, kad negauta pelų, kurie galėtų kurapkoms atstoti želmenis ir kitus žalumynus, kuriuos šie paukščiai žiemos metu išsikasa iš po sniego. Gruodžio mėn. iš 9 į 10 d. naktį du trečdaliai kurapkų nuo Ventės patraukę toliau, tur būt, pietų vakarų kryptimi, nes keliolika tūkstančių jų buvę pastebėta Rasytės paukščių stebykloje. Posingio pastangomis likusios kurapkos (jų buvo apie 1000) gaudavusios kasdien apie 25 *kg* avižų. Keliom dienom vėliau dar dalis kurapkų patraukė toliau, ir liko vien 4—5 šimtai, kurios ir toliau gaudavo po 20 *kg* avižų ir miežių".

Toliau Posingis pasakoja apie tai, kaip greit net laukiniai gyvūnai apsipranta su žmogumi. Kasdien rytą, vos švintant, jis nunešdavo kurapkoms grūdų kibirą; bet kartais jam pasitaikydavo valandėlę pavėluoti, ir tuomet jis rasdavo jau visą kurapkų pulką lesinimo vietoje. Jau Posingiui beei-

nant ir savo papročiu švilpiant (pamėgdžiojant zylės pavasario giesmelę), visos kurapkos laukdavo grūdų; o kai jis prieidavo aikštę, kur beriami grūdai, kurapkos trumpą momentą pakildavo į orą, o po to tuoj, nusileidusios vos per kelis metrus nuo jo kojų, greitai sulesdavo visus grūdus. Taip buvo sulesinta kurapkoms 12 centnerių avižų. Bet ir čia išalkusiems paukščiams netrūksta priešų: pasinaudodami jų nuovargiu, kurapkas puola varnos ir suopiai (abi rūšys, t. y. paprastasis ir tūbuotasis), nors jie paprastai minta pelėmis. Mat smarkiai paliesta biologinė pusiausvyra pakeitė ir plėšriųjų paukščių mitimo režimą. Atsirado ir žmonių piktadarių, besikėsinančių į kurapkų gyvybę. (Dviem brakonieriams surašyti protokolai.)

Apytikriai laikoma, kad tik Klaipėdos krašte žiemą žuvo 8000—10 000 kurapkų. Kiek jų žuvo kitose Lietuvos dalyse neturime žinių, bet, tur būt, šis skaičius yra dar didesnis. Turint galvoje, kad 10 000 paukščių būtų išperėję po penkis vaikus (vietoje dešimties, kaip paprastai esti), sekančią vasarą būtų 50 000 kurapkų. Kurapkos duoda žmogui daug naudos; tai jau matyti iš jų mitybos, tad žemės ūkyje jos yra labai pageidaujami paukščiai. Tačiau dar labiau yra pageidaujamos medžioklės ūkyje, nes jos lengvai įveisiamos ir pilnai atsilygina žmogui už teikiamą globą. Gerai tvarkomame medžioklės ūkyje kurapkų skaičių galima žymiai padidinti.

Senuose medžioklės veikaluose yra visokių aprašymų, kaip medžioti ir gaudyti kurapkas. Tam tikslui būdavo vartojami visokių rūšių tinklai, rezginiai, kilpos, dirbtiniai vanagai (lyg aitvaras, paleidžiamas į orą, išgąsdina kurapkas ir priverčia jas tupėti vietoje). Visa tai buvo reikalinga tuo laiku, kai nebuvo tokių tobulų medžioklinių ginklų kaip nūdien. Dabar šiai medžioklei pakanka vien šratinio šautuvo ir gero paukštinio šuns; ji, taip lengvai vykdoma, teikianti sportininkui daug pasitenkinimo, pasidarė labai populiari. Senų medžioklės tradicijų kraštuose, pavyzdžiui, Čekoslovakijoje, Vokietijoje, Austrijoje, priveista kurapkų nepaprastai daug ir jos yra ne tik medžioklės objektas, bet ir maisto šaltinis. Minėtuose kraštuose pasitaiko per vienos dienos medžioklę nušauti tūkstantį ir daugiau kurapkų. Kiek šiuose kraštuose yra kurapkų, rodo kad ir šis pavyzdys: 1939 metų sausio mėnesį, važiuodamas traukiniu per Čekiją, stebėjau pasitaikiusių pakeliui kurapkų būrius, ir pasirodė, kad vidutiniškai kas dvi minutės mačiau jų būrį vien tik vienoje traukinio pusėje.

O vis dėlto kurapkos turi daug priešų. Visi plėšrieji žvėrys, pavyzdžiui, lapės, šeškai, valkatos šunes ir katės, yra jų priešai. Lapė ir katė moka iš pasalų prišliaužti prie besiganančio būrio ir vienu akimirksniu pagauti savo auką. Tačiau dar daugiau žalos šie plėšikai padaro veisimosi metu, pagaudami perinčias pateles, suėsdami kiaušinius ir jauniklius. Net lėtas opšras ir nekaltasis ežys neatsisako nuo šio malonumo, užtikęs kurapkos lizdą, o žiurkės nakties metu kartais tolokai nukeliauja nuo namų ir išdrasko jų lizdus. Iš paukščių pavojingiausias kurapkų priešas yra vištvanagis. Suradęs kur nors būrelį, jis apsigyvena netoli ir kasdien paima iš jo savo duoklę, kol pagaliau visas būrys būna išnaikintas. Vištvanagio vaidmuo tuo didesnis, kad jis yra labai paplitęs paukštis ir visur gresia kurapkoms.

Kitų plėšriųjų paukščių reikšmė mažesnė, pvz., sakalas keleivis, kad ir tiek pat pavojingas kurapkai, yra daug retesnis; paukštvanagis (tik patelė) irgi kai kada persekioja kurapkas; taip pat nusikalsta suopiai, vakarinis ir tūbuotasis, pagaliau ir lingės. Didelės kenkėjos yra varna ir šarka. Tiesa, šie du tikri kriminalistai paukščių pasaulyje pajėgia nugalėti tik vargo nukamuotą suaugusią kurapką, bet nepraleidžia progos sulesti jos kiaušinių ir jauniklių. Ypač tai liečia šarką, kuri meniškai moka surasti lizdą arba motiną su mažais paukščiukais. Kurapkas gaudo ir pelėdos, bet tai pasitaiko retai ir nė kiek nesumažina pelėdos nuopelnų, naikinant peles ir kitus kenkėjus.

Pagaliau žiaurus kurapkų priešas yra ir žmogus. Tik sąmoningas medžiotojas, žinąs savo medžioklės teritoriją, suskaito joje kurapkų būrius ir paskiria tam tikrą procentą atšaudymui. Toks medžiotojas nušauna dalį savo paukščių prieauglio, kitą dalį palikdamas veislei, ypač stengdamasis kiekviename kurapkų būryje išsaugoti seną porelę, kaip prityrusią ir labiau prisirišusią prie vietos. Nušovęs paskirtą dalį, sąmoningas medžiotojas saugo, globoja ir lesina likusius paukščius, kad kitais metais turėtų iš jų dar daugiau naudos. Kas kita nieko nenusimanąs šioje srityje (deja, tokių medžiotojų pas mus dauguma) medžiotojas, šaudąs kiek pasitaiko senus ir jaunus paukščius (mat, jei aš nenušausiu, kitas nušaus), nesirūpindamas kitų metų prieaugliu ir neteikdamas jokios globos likusiems paukščiams. Toks medžiotojas — tai tikras kurapkų priešas, taip pat žalingas joms, kaip brakonierius, kuris žiemos metu, draudžiamu laiku išnaikina badaujančių kurapkų pulkus.

Pagaliau kurapkų mūsų krašte daug žūva nuo žiaurių klimato sąlygų, o ypač nuo nepastovios žiemos temperatūros, kai po atodrėkio pradeda šalti ir sniego paviršiuje užsideda pluta. Kurapkos tuomet negali pasiekti žemės ir susirasti maisto, tada išbadėję jų būriai išeina į vieškelius, arklių mėšle ieško grūdų, skverbiasi į klojimus, tvartus ir kitus ūkio trobesius, užmiršdami savo įgimtą baikštumą. Tuomet nepaprastai lengva išgaudyti jas iki paskutinės net ir nesudėtingais įrankiais, o tuo ir naudojasi kaimo vaikėzai ar šiaip norį pasipelnyti žmonės.

Suaugusi kurapka nelaisvę pakelia blogai, bet ir paūgėjęs kurapkiukas, patekęs į žmogaus rankas, niekuomet visai neprijunksta; nors greitu laiku pradeda lesti ir gerti, bet tik tuomet, kai žmogus nemato, žmogui pasirodžius, lenda į tamsiausią užkampį, o dar blogiau, jei tokio neranda, tuomet triukšmingai kyla aukštyn, atsimušdamas į patalpos lubas ar langus. Taigi norint išlaikyti kurapkas per žiemą, kad galėtum pavasarį jas paleisti laisvėn, būtinai jų patalpos viename gale reikia pridėti eglišakių, kad jos turėtų kur pasislėpti, pamačiusios žmogų. Užtat namie išperėtos ir nuolat žmogaus prižiūrimos kurapkos prijunksta kaip naminės vištos ir yra vieni maloniausių paukščių.

Putpelė. *Coturnix coturnix* (L.)

IX pav.

Est. *vutt.* Latv. *paipala.* Lenk. *przepiórka.* Rus. *perepiolka.* Vok. *Wachtel.*

Europoje, Azijos vakaruose ir Afrikos šiaurėje gyvenantis porūšis yra *C. c. coturnix* (L.). Be to, dar 6 porūšiai gyvena Afrikoje, jos salose ir Azijos rytuose.

Putpelė — mažiausias mūsų vištinių paukščių. Už varnėną nedaug didesnė ir atrodo lyg kurapkos miniatiūra, sakytum, nesuaugusi kurapka, tačiau nuo jos iš karto atskirsi iš uodegos spalvos: kurapkos ryškiai ruda, o čia juosva, rudai dryžuota. Kūno ilgis: patino 175—215 *mm,* patelės 157 *mm,* sparnų tarpugalis 330—360 *mm,* suglaustas sparnas — 104—115 *mm.* Svoris apie 110 *g,* bet rudenį nutukę paukščiai gali būti vienu trečdaliu sunkesni.

Patinas ir patelė ūgiu nesiskiria, bet gana žymus yra spalvos skirtumas. Patino viršugalvis juosvas su trimis išilginiais balsvais dryželiais, iš kurių vienas eina per vidurį, o du iš šonų viršuje akių. Gerklė mažiau ar daugiau juoda; nugara pilka, išmarginta palšais išilginiais dryželiais ir juodomis dėmėmis, o sparnų dengiamosios plunksnos vietomis turi skersinių rusvų dryželių; apačia palša, bet ši spalva krūtinėje ir kakle pereina į rudą spalvą, kuri ypač ryški kaklo viršutinėje dalyje, o šonais eina pailgi balsvi ir juodi dryžiai; plasnojamosios plunksnos pilkšvai durpinės spalvos su rusvomis dėmėmis išorinėse vėtyklėse. Vairuojamosios plunksnos rudai juosvos, rudai dryžos. Tik nusišėrusių paukščių visos spalvos ryškesnės. Patelė skiriasi nuo patino tuo, kad pakaklėje nėra juodos spalvos ir apatinė kūno dalis neturi rudumo, be to, pagurklyje ir krūtinėje yra juosvų dėmių eilės. Abiejų lyčių snapai juodi, kojos balzganos, akys durpinės spalvos.

Jaunikliai panašūs į pateles, bet dėmelės ant krūtinės blankesnės, snapas šviesus. Kaip ir kurapkų, jaunikliai šeriasi tą pačią vasarą ir įgauna tokias plunksnas kaip seniai, maždaug po trijų mėnesių nuo gimimo dienos; tada iš jų buvusio jauniklių apdaro lieka tik keletas kraštutinių vairuojamųjų plunksnų.

Mūsų putpelės porūšis gyvena Europoje nuo Ispanijos iki Uralo ir Sibire iki Baikalo; Europos šiaurėje ji siekia Baltąją jūrą ir 60°30′ Urale, o Suomijoje, Švedijoje ir Norvegijoje 65°. Pietuose ji gyvena ne tik Vidužemio jūros pakraščiuose Europoje, bet ir Šiaurės Afrikoje, Atlaso krašte, retai Egipte. Azijos pietuose gyvena M. Azijoje, Irane, Afganistane ir Indijos šiaurės vakaruose. Žiemoti išskrenda į atogrąžų Afriką, ypač Abisiniją, Čado ežero sritį ir į Arabiją bei Indiją. Yra duomenų, kad retkarčiais putpelės žiemoja Tadžikijoje ir Turkmėnijoje (Stegmann'as, Ivanov'as, 1949). Želnys matė Kryme nušautas putpeles 1915 ir 1916 m. gruodžio—sausio mėnesiais.

Savo kelionės metu putpelės perskrenda Saharą. Po truputį slinkdamos į pietus, putpelės artinasi prie Vidužemio jūros, ir čia susitelkia jų

labai daug; jos ruošiasi perskristi šią svarbiausią kelionės kliūtį. Nuo seniausių laikų šių kraštų gyventojai yra papratę tuo laiku gaudyti jas, ir čia šių paukščių žūva milžiniškos masės. Perskridusios jūrą, putpelės esti taip išvargusios, jog vos pasiekia Afrikos krantus ir dėl nuovargio rankomis pagaunamos, todėl čia išgaudoma jų labai daug. Jau biblija mini šiuos nesuskaitomus putpelių būrius, kuriuos, esą, dievas pasiuntęs išbadėjusiems žydams jų kelionėje iš Egipto į Žadėtąją Žemę (Exodus XIV, 13). Naujaisiais laikais iš Afrikos pakraščių garlaiviais buvo gabenamos į Prancūziją ir Italiją gyvos ir negyvos putpelės. Žinoma, toks plėšikiškas būdas taip išskynė putpelių eiles Europos kraštuose, jog jos virto retais paukščiais, todėl paskutiniais metais vykę paukščių apsaugos tarptautiniai kongresai kreipėsi į atitinkamas valstybes, ypač Italiją, Egiptą, kad suvaržytų šį putpelių medžiojimo būdą. Atrodo, kad jau pasiekta šiokių tokių rezultatų, nes putpelių padėtis kai kur Europoje pradėjo gerėti.

Lietuvoje putpelė nėra retas paukštis, bet kartu ir nelabai paprastas ir toli gražu mažiau žinomas, negu kurapka, o vis dėlto prieš 50 metų dar taip nebuvo, ir aš pats, daug medžiodamas įvairiuose Lietuvos kraštuose, dažnai nušaudavau jų per tetervinų bei kurapkų medžiokles. Putpelių balsai, girdimi šiltomis vasaros naktimis kartu su griežlių griežimu ir varlių kvarksėjimu, visam gyvenimui paliko man neišdildomų įspūdžių. Maždaug nuo 1905 metų pasitaikydavo vasarų, kai nė vienos putpelės negirdėdavau, bet 1919 metais girdėjau jų keletą. Nuo 1920 metų kai kuriomis vasaromis girdėjau jų Kauno apylinkėse. Apsčiau pasitaiko jų Merkio pievose žemiau Rūdninkų. M. Želnys praneša, kad Kauno apskrityje niekad nėra jų tiek girdėjęs, kiek 1904 m., o 1947 metais nemaža jų girdėjo Žąslių valsčiuje ir dar daugiau Kasikiemio, Kalvelių ir Viešvilės laukuose ir lankose. Neringoje šis paukštis yra retas.

Putpelės maistas yra visokie javų ir piktžolių grūdai, žali lapeliai ir vabzdžiai. Patino balsas, gerai išreikštas lietuvišku jo vardu, skamba: „putpelė, put-pelė", kelis kartus kartojamas, bet prieš tai leidžiamas dar tylus lyg „mau-ma mau-ma" garsas; pirmasis čia minėtas balsas švarus, skardus, toli girdimas, dažniausiai nakties pradžioje ir pabaigoje prieš aušant. Patelės balsas cypiamas, kartais ji tyliai kvaksi. Atskridusios į mūsų kraštą balandžio mėnesio pabaigoje putpelės apsigyvena javuose, sausose pievose, ypač kur yra krūmų. Putpelė nuo kurapkos skiriasi ir tuo, kad nesudaro porų ir patinas gyvena poligamiškai. Lizdas padaromas duobutėje ir gana storai išklojamas sausomis žolėmis ir samanomis, į kurį dedama 7—14 kiaušinių, retai daugiau. Jų pagrindinė spalva gelsva, pilkai gelsva, kartais tamsesnė ar šviesesnė, su didelėmis tamsiai durpinės spalvos dėmėmis, kurios kai kada esti tokios gausios ir didelės, jog užima didesnę paviršiaus dalį. Kiaušinių didumas (vidurkis) 29,4×22,7 *mm*. Inkubatoriuje iš kiaušinių išsirita paukščiukai po 17 dienų, bet atrodo, kad gamtoje perimi iki 20 dienų. Tarp mūsų paukščių putpelė yra viena iš vėlyviausių perekšlių, nes pradeda perėti vos liepos mėnesį. Jaunikliai auga labai greitai, dažniausiai ne visai suaugę atsiskiria nuo motinos ir netrukus

leidžiasi į kelionę. Medžiotojui putpelė yra pageidaujamas laimikis — jos mėsa nepaprastai skani ir riebi, ypač vasaros gale.

Putpelė priklauso prie maloniausių nelaisvėje laikomų paukščių. Net suaugusi greitai apsipranta su šia padėtimi, gali laisvai vaikščioti po kambarius, gaudyti muses, vorus ir rinkti duonos trupinius po stalu, kartais net deda kiaušinius ir išperi jauniklių.

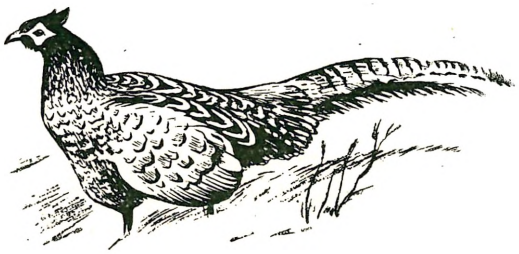

VIII. PAPRASTASIS FAZANAS — *PHASIANUS COLCHICUS* L.

IX. PUTPELĖ — *COTURNIX COTURNIX* (L.)

X. KARVELIS ULDUKAS — *COLUMBA OENAS* L.

XI. KARVELIS PURPLELIS — *STREPTOPELIA TURTUR* (L.)

BŪRYS. **KARVELIAI.** *Columbae (Gyrantes, Columbiformes)*

Karveliai sudaro grupę paukščių, kurie daugiausia pasižymi snapo ir kojų išvaizda. Snapas minkštas pamate, minkšta sutinusia odele viršum šnervių ir riestu kietu galu. Pastaibis trumpas, beveik visuomet raudonos spalvos. Taip pat būdinga nedidelė, švelnių bruožų galva su iškilia kakta. Net ir plunksnomis karveliai skiriasi nuo kitų paukščių: jų stiebai esti platūs ir suploti pamatinėse dalyse, o galo link staiga eina plonyn; plunksnų šonais eina pūkuota juostelė, kuri pakeičia tikrus pūkus. Plunksnos laikosi labai nestipriai, todėl nušautas karvelis, krisdamas iš medžio ir užkliūdamas už šakų, netenka didelės savo plunksnų dalies. Dėl to ir karvelio iškamšą padaryti yra nelengva.

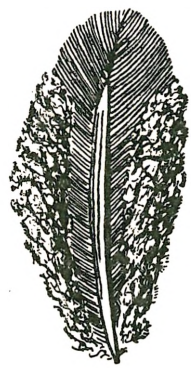

67 pav. Karvelio plunksna

Karvelių stemplė, smarkiai išsiplėtusi, sudaro gurklį; jame gaminasi varškės pobūdžio tyrė, kuria lesinami jaunikliai. Vėliau gurklyje išmirksta grūdai tam pačiam reikalui. Jaunikliai lesinami savotišku būdu: senis, suėmęs snapu vaiko snapą, atryja minėtąją tyrę, o, vaikams paaugus, ir grūdus. Geria karveliai skirtingai nuo kitų paukščių: užvožę šnerves esančia viršum jų minkšta odele, įkiša snapą į vandenį beveik iki akių ir dideliais gurkšniais siurbte siurbia vandenį (kiti paukščiai, suėmę tam tikrą vandens kiekį į snapą, užriečia galvą, kad vanduo nubėgtų į stemplę).

Karvelių polėkis labai greitas ir patvarus, o pakildami jie sukelia savotišką, būdingą garsą, jog iš jo vieno galima pažinti karvelį. Kai kada, ypač veisimosi metu, jie skrenda ypatingu tuoktuviniu polėkiu, suduodami vienu sparnu į kitą, tuo taip pat sukeldami ypatingą garsą. Plėšraus paukščio užpulti karveliai moka vikriai išsisukinėti ore staigiais judesiais arba stengiasi pakilti aukščiau jo. Eisena ne mažiau būdinga: jie eina smulkiais žingsniais, linguodami galva pirmyn ir atgal. Šie galvos judesiai turi tikslą nors trumpam momentui kompensuoti kūno slinkimą pirmyn, kad galima būtų fiksuoti akį kokiame nors nejudamame taške. Labai būdingi karvelių balsai, žemų tonų, stenamo, turkiamo, dejuojamo pobūdžio ir, nors labai įvairūs, vis dėlto labai skirtingi nuo bet kokių kitų paukščių. Ypač keistus ir įvairius balsus turi atogrąžų karveliai.

Karveliai gyvena poromis, ir porelės nariai esti labai prisirišę prie vienas kito. Patinas ir patelė mažai skiriasi, bet patinas pasižymi savotiškais judesiais ir pozomis, o tai ypač pasireiškia veisimosi lakotarpiu. Peri arba uoksuose ir uolų urvuose, arba suneša medžiuose plokščią ir tokį menką lizdą, kad per sukrautas jo šakutes matyti kiaušiniai, kurie visuomet balti ir tik du. Peri patinas ir patelė. Išsiritę jaunikliai yra akli ir nevikrūs; apaugę panašiais į plaukus pūkais, jie lieka lizde, kol užauga, net išskridę iš lizdo yra tėvų lesinami. Nuo kitų paukščių dauguma karvelių skiriasi ir tuo, kad tame pačiame lizde peri keletą kartų per metus (kiti paukščiai krauna antrą lizdą). Jie yra labai nerangūs, neišneša jauniklių išmatų, ir todėl lizdai esti labai užteršti.

Karvelių maistas yra beveik tik augalinis ir susideda iš grūdų, įvairių vaisių, pvz., gilių, medžių pumpurų ir kai kurių augalų jaunų lapelių. Šeriasi vieną kartą per metus.

Nors karveliai yra baikštūs ir atsargūs paukščiai, vis dėlto nelaisvėje ne tik prijunksta, bet dargi visiškai susigyvena su žmogumi. Kai kurių rūšių šis palinkimas yra ryškus, pavyzdžiui, karvelių keršulių, o dar labiau uolinių karvelių *(Columbia livia)*, davusių pradžią naminio karvelio veislėms.

Karvelių priskaitoma daugiau kaip 292 rūšys, gyvenančios visose pasaulio dalyse, jų nėra tik ašigaliuose, o ypač apsčiai randama pusiaujo kraštuose, daugiausia Afrikoje; Europoje gyvena tiktai 5 rūšys.

Jie yra įvairaus didumo — nuo žvirblio iki didelio gaidžio. Dvi karvelio gentys išnyko nesenais istoriniais laikais, pavyzdžiui, karvelis keleivis *(Ectopistes migratorius)*, gyvenęs Šiaurės Amerikoje milžiniškais būriais, ir dronta *(Raphidae)*, kurkino didumo paukščiai, dar XVII šimtmety gyvenę Mauricijaus saloje, kur ir buvo atvykusių europiečių išnaikinti. Karvelių būrys skaidomas 2 šeimom, iš kurių tik viena gyvena Europos kraštuose.

Karvelis uldukas. *Columba oenas* L.

X pav.

Est. *melekas.* Latv. *meža balodis.* Lenk. *siniak.* Rus. *klintuch.* Vok. *Hohltaube.*

Žinomi 4 porūšiai, iš jų Europoje ir Sibiro vakaruose gyvena *C. oe. oenas* L.

Karvelis uldukas labai panašus į pilkąjį naminį karvelį, bet, atidžiai įsižiūrėję, tuoj pastebėsime ir žymius skirtumus. Visų pirmiausia, jis yra truputį mažesnis, trumpesne uodega, visas pilkas, be jokios baltos spalvos priemaišos net antuodegyje ir po sparnais (tai beveik visuomet turi pilkieji naminiai karveliai). Toliau, juodos skersinės juostos sparnuose, kurios esti taip būdingos pilkam naminiam karveliui, čia labai nežymios. Kūno ilgis apie 340 *mm*, sparnų tarpugalis 624—660 *mm*, suglausto sparno ilgis 210—227 *mm*. Sveria 250—300 *g*.

Senas paukštis yra visas melsvai pilkas (pilkų aguonų spalvos), tamsiausias ant pečių, šviesiausias papilvėje, kaklo užpakalinė dalis žalia, stipriu metalo žvilgėjimu, kartais pereinančiu į raudoną spalvą. Kaklo priekinė apatinė dalis ir pagurklis rausvu atspalviu (raudono vyno nuosėdų spalva). Plasnojamosios plunksnos beveik juodos, o didesnės jų dengiamosios plunksnos turi po didelę juodą dėmę, kurios sudaro nepilną tamsią juostelę skersai sparno. Uodega iš viršaus pilka kaip ir nugara, baigiasi plačia juoda juosta, o iš apačios jos pamatas atrodo daug šviesesnis: tai aiškiai matyti, kai karveliai užskrenda žmogui viršum galvos. Snapas gelsvas, su balsva, lyg miltina, šnerves dengiančia vaškine. Kojos tamsiai raudonos. Rainutės durpinės spalvos ir tuo jis skiriasi nuo naminio karvelio, kurio rainutės esti oranžinės ar net raudonos spalvos. Patelė skiriasi nuo patino tik mažesniu ūgiu ir šiek tiek rusvu atspalviu viršutinėje kūno dalyje. Jaunikliai nuo senių skiriasi dar ryškesniu rusvu atspalviu visoje nugaroje, vos pasireiškiančiu žvilgėjimu kaklo pamate ir taip pat mažai žymia rausva spalva pagurklyje ir mažai žymiomis juodomis dėmėmis sparnų dengiamosiose plunksnose. Jie šeriasi tą patį rudenį ir pasidaro panašūs į senius, bet neturi tokio ryškaus žvilgėjimo kaklo pamate.

Uldukas išplitęs didesnėje Europos dalyje, nuo Didžiosios Britanijos, pietinės Skandinavijos ir Suomijos šiaurėje iki Portugalijos, Maroko, Alžyro ir Tuniso pietuose; rytuose jis peržengia Uralą ir išsiplečia iki Irtišiaus vidurinės tėkmės, be to, gyvena Irano šiaurėje ir M. Azijoje.

Atrodo, visoje Lietuvoje uldukas yra gana paprastas paukštis, ypač dešiniajame Nemuno krante. Gal būt, jis retesnis, kur mažiau miškų, o ypač senų, išpuvusių medžių, tinkamų jam perėti. Pavasarį Lietuvoje dažniausiai pasirodo kovo mėnesiui įpusėjus (1921 metais mačiau jų kovo 19 d., 1927 metais irgi tą pačią dieną, o 1946 m. nedidelį būrelį mačiau kovo mėn. 11 d.). T. Zubavičius praneša, kad 1938 metais užtiko jų jau kovo mėn. 8 d. Pasak Tischler'io, Neringoje uldukai pasirodo kovo—balandžio mėnesį. Spalio mėnesį jie paprastai išskrenda iš mūsų krašto, bet T. Zubavičius dar matė jų (Biržų apskr.) 1938 m. lapkričio 4 dieną, o Thienemann'as Neringoje 1910 m. paskutinį matė dar lapkričio mėn. 15 d. Išimtinais atvejais jau Vokietijoje atskiri egzemplioriai lieka žiemoti — tur būt, jauni, vėlai išsiperėję paukščiai, nespėję tiek sustiprėti, kad galėtų leistis į kelionę. Šiaip uldukai išskrenda žiemoti į Europos Vidužemio jūros kraštus, į Egiptą, į Azijos pietų vakarus iki Irano; Europoje, tarp kitko, žiemoja Kryme ir Kaukaze.

Savo papročiais ir gyvenimo būdu uldukas yra panašus į purplelį, bet nesislapsto taip lapų tankumyne, kaip anas. Aplamai reikalauja daugiau senų medžių su uoksais, nes jie reikalingi jo lizdui. Tik kaitros metu mėgsta pasislėpti tankiose šakose, o šiaip jam patinka tupėti visai atviroje vietoje. Tam reikalui pasirenka pačius seniausius ir aukščiausius miško medžius, visai sausus arba nudžiūvusiomis viršūnėmis su toli išsikišusiomis šakomis. Tokie medžiai ir sudaro jam kasdieninio poilsio vietą, kur jisai anksti rytą ar vakare, atsitūpęs pačioje viršūnėje, mėgsta tupėti ilgiau, besikasydamas ir betvarkydamas savo plunksnas. Iš ten ir dažniausiai iš-

girsi jo savotišką balsą: „hu-u hu-u hu-u" (iš to yra kilęs jo lietuviškas vardas).

Uldukas iš miškų skrenda į laukus ir ten užtrunka ilgesnį laiką, todėl jį galima laikyti tiek miškiniu, tiek ir laukiniu paukščiu. Minta visokiais grūdais, ypač javais; iš jų daugiausia mėgsta grikius, kviečius, žirnius, kanapes, be to, visokiomis piktžolių sėklomis ir kitomis augalų dalimis, kaip švitriešės *(Ficaria ranunculoides)* gumbeliais. Miškuose skina giles, rydamas jas ištisai, ir renka spygliuočių medžių sėklas nuo žemės, bet tik miško pakraščiuose, nes pačiame miške nemėgsta nusileisti ant žemės. Kaip ir kiti karveliai, mėgsta druską ir, kur tik jos randa, ryja ištisais grumsteliais. Geria daug, bet tik švarų vandenį, kurio ieškodamas kartais gana toli nuskrenda, todėl Nemuno pakraščiuose ar salose neretai galima pamatyti geriančias jų poreles, atskridusias iš artimų miškų.

Uldukai išveda vaikus du kartus per vasarą (gal ir tris). Porelės nariai, kaip ir kitų karvelių, esti labai prisirišę prie vienas kito, ir tuoktuvės esti panašios į aprašytąsias karvelio purplelio, bet kai kurie veiksmai atliekami ant žemės, pvz., patinas išplėsta uodega ir išpūsta gerkle savotiškais judesiais bėgioja aplink patelę.

Lizdas kraunamas uoksuose, kur dažniausiai prieš tai perėjo kiti paukščiai: mielai užima jis genių, ypač juodosios meletos padarytus uoksus. Ant menko patiesalo, padaryto iš kelių plonų šakelių, deda du baltus vidutiniško dydžio 38,7×28,9 *mm* kiaušinius. Ne tik patelė, bet ir patinas labai stropiai peri, perėjimas trunka 16—18 dienų. Taip pat abu tėvai lesina jauniklius iš pradžių gūžyje susidariusia tyre, vėliau grūdais. Išsiritę jaunikliai yra visai panašūs į naminių karvelių vaikus ir palieka lizdą ketvirtą savaitę. Atrodo, kad Lietuvoje kiaušinius pradeda dėti balandžio mėnesiui įpusėjus (1919 m. radau lizdą Gudų Girioje apie Musteikos kaimą balandžio mėn. 26 d.; sprendžiant iš užperėjimo laipsnio, kiaušiniai galėjo būti padėti apie balandžio mėn. 20 d.).

Vakarų Europos kraštuose nusiskundžiama, kad uldukai darosi vis retesni, o priežastis esanti ta, kad, vykdant planinį miškų ūkį, iškertami visi išpuvę medžiai, kurių uoksuose paukščiai galėtų perėti. Mūsų krašte šis reiškinys irgi pastebėtas, ir pastaraisiais laikais uldukų labai sumažėjo. Čia pateikiu savo bendradarbio T. Zubavičiaus laišką, kuriame rašo apie šį paukštį:

„Karveliai uldukai, ypač nuo 1931 m., gana ryškiai mažėjo. Anksčiau, 1927—1928 m., savo tėviškėje (Dumblinėlių km., Daujėnų valsč., Biržų apskr.), traukimo metu stebėdavausi karvelių būriais, kai šie apguldavo nevežtus javus. Milžiniški pulkai pakildavo iš visur, paleidus šūvį, pasukdavo aplinkui ratą ir, pajutę iš medžiotojų pusės pavojų, skubėdavo į kitų gretimų kaimų laukus arba nulėkdavo į mišką. Jeigu dabar mes tose vietose, kad ir traukimo metu, apsilankysime, vis tiek tos gausybės karvelių neberasime. Žinoma, pasitaiko jų ir dabar, bet stebėjusiam anų ir šių metų laikotarpį susidaro pernelyg duriąs akis, nuostolingas kontrastas. 1931—1932 m. Moliūnų girininkijoje taip pat dar nemaža rasdavau miškinių karvelių lizdų, bet ilgainiui, tenai iškirtus mišką, uldukų būklė, kaip ir visur

kitur, atsidūrė ties bedugne. 1937—1938 m. patikrinus Buktos mišką (Marijampolės apskr.), radau taip pat jų nedaug. Palių girininkijoje beveik nebėra net tam tinkamų medžių, ir čia uldukų gal tik viena kita porelė begyvena.

Karveliai yra ramūs beginkliai paukščiai, todėl dažnai nukenčia nuo kitų paukščių ir turi užleisti savo lizdavietes. Esti atsitikimų, kad uldukai net jauniklių ar kiaušinių išsižada. 1929 m. gegužės mėn. pradžioje radau senoje nulaužtoje papuvusioje drebulėje uldukų kiaušinių. Netrukus iš kažkur atsirado žalvarnių porelė. Drevės, matyti, būta žalvarnių, tik anksčiau atskridę uldukai apsigyveno. Prasidėjo kova. Pradžioje patelė laikėsi tvirtai ir į lendančias žalvarnes smūgiu reagavo. Ilgainiui kova paaštrėjo — žalvarnės patelę iškrapštė lauk, kiaušinius išmetė ir pačios savininkės nė artyn neprisileido. Po valandos viskas buvo baigta, žalvarnės skraidžiojo apie drevę, o tuo tarpu karvelio patelė, tolokai nutūpusi ant drebulės, liūdėjo savo kiaušinių...

Antrą dar būdingesnį vaizdelį mačiau savo namuose. Tai buvo 1934 m. Gale sodo storame gluosnyje, gandralizdyje, kad ten perėtųsi kuosos, po lizdo apačia padariau neva inkilą: mažą lovelį su užkaltu galu ir pakišau jį gulsčią po lizdu. Vieną kartą, lipdamas pažiūrėti gandriukų, labai nustebau: iš to lovelio išlindo karvelis uldukas, o, žvilgterėjęs į vidų, radau du baltus kiaušinius. Po kiek laiko karveliai išperėjo vaikus. Paskui dėl nežinomų priežasčių jauniklius radau negyvus. Dėl ko jie mirė — neaišku.

Dirbtinių inkilų uldukai taip pat nevengia. Pavyzdžiui, 1935 m., tikrindamas savo inkilus, visai iš netyčių, nežinodamas, kad jame perisi karveliai, įlipęs į beržą ir pakėlęs dangtelį, labai nustebau: radau beperinčią patelę. Bet patelė, matyti, taip išsigando, jog nebedrįso kiaušinių perėti. Paminėtina, kad prieš tai tame inkile perėjosi kukučiai, o dar prieš juos norėjusios apsigyventi kuosos. Kadangi tą inkilą skyriau ne kuosoms, bet žalvarnėms, kukučiams bei karveliams, tai teko kuosų kiaušinius likviduoti.

Štai dar vienas vaizdelis. Buvo tai 1933 m. liepos 31 d. Moliūnų Girios 12 kvartale. Žieduodamas paukščius, nuėjau į minimojo kvartalo gilumą, kur drebulėje žinojau karvelio ulduko lizdą. Toji drebulė jau nuo seniau čia stūksojo, tad ir šį kartą greit suradau. Apžiūrėjęs karvelio lizdą, kiaurymėje radau įsikūrusias širšes, o kadangi karvelio dar tik kiaušiniai tebuvo, tai, aišku, nežiedavęs turėjau grįžti namo. Po kurio laiko vėl nueinu patikrinti, ir ką gi. Radau visą landą užlipdytą širšių koriu. Užlipęs pažiūrėjau į vidų, bet karvelio jau nebebuvo, matyti, širšės jį iškraustė ir patogiai įsikūrė. Taigi pasirodo, kad širšės — ir tos karvelius nugali. Neminint kitų paukščių, uldukams, kaip teko patirti 1935 m., žalingos yra ir technikos priemonės, pvz., telegrafo, telefono laidai. Pasitaiko, jog prietemyje, miglotą dieną ar vištvanagio vejami karveliai, nepastebėję laidų, į juos mirtinai užsimuša. Tokio atsitikimo liudininku teko būti ir man. Kartą važiuoju iš miestelio pro pušynėlį namo. Staiga pakilo iš miško būrelis uldukų, matyti, kas nors juos pabaidė, ir pasileido pažeme tiesiai į mane, kur

antroje pusėje kelio buvo telefono laidai. Dalis paukščių išlindo pro vielas, nulėkė tolyn. Bet vienas nelaimingai jas užkliudė ir nukrito žemėn. Sustabdęs arklį, nubėgau prie jo ir radau nusiplėšusį visą pagurklį, tačiau gerklė buvo sveika".

Iš minėtojo T. Zubavičiaus pasakojimo ir vakarų gamtininkų duomenų matome, kad uldukas neatsisako užimti dirbtinių uoksų, tad, prikabinant jų miškuose, ypač miškų pakraščiuose, galima būtų palaikyti šio paukščio gyvavimą mūsų krašte. Čia mūsų miškininkai turėtų sprendžiamą žodį.

Auginti nelaisvėje karvelį ulduką nesunku; jis gerai apsipranta su nauja aplinkuma, visai prie žmogaus prijunksta ir net gyvena su naminiais karveliais. Buvo net atsitikimų, kad uldukai poruodavosi su jais, dėdavo kiaušinius ir perėdavo vaikus. Vis dėlto šis darbas neidavo sklandžiai, nes abu tėvai, kaip paukščiai, priklausą dviem skirtingoms rūšims, negalėjo suderinti savo skirtingų palinkimų kiaušiniams perėti (valandos, kuriomis patinas pavaduoja perinčią patelę), ir dėl to tarp jų vykdavo peštynės. Daug kas bandė perinti namie uldukus, pakišant jų kiaušinius naminiams karveliams, bet tokie bandymai, pasak Heinroth'o, neduodavo teigiamų išdavų, nes išsiritę iš kiaušinių jaunikliai dvėsdavo pirmomis gyvenimo dienomis.

Seniau buvo manyta, kad iš ulduko yra kilęs naminis karvelis, bet vėliau paaiškėjo, kad pastarųjų protėvis yra kita Vidužemio jūros krašte paplitusi rūšis — uolų karvelis (*Columba livia* L.).

Karvelis keršulis. *Columba palumbus* L.

Spalvotas pav.

Est. *meigas.* Latv. *lietais balodis.* Lenk. *grzywacz.* Rus. *viachir.* Vok. *Ringeltaube.*

Penketas ar daugiau porūšių; Europoje ir Azijos vakaruose gyvena *C. p. palumbus* L.

Keršulį atskirti nuo kitų karvelių rūšių labai nesunku: jis yra daug didesnis net už paprastą naminį karvelį, iš tolo matomas atrodo visai pilkas, tik priekinis sparno kraštas baltas, o seni paukščiai turi, be to, po didelę baltą dėmę kaklo pamate. Šie požymiai net skrendančiame paukštyje labai ryškūs.

Seno paukščio galva, kaklo priekis ir visa viršutinė kūno dalis melsvai pilka, kaklo užpakalis ryškiu metaliniu žaliu ar violetiniu žvilgėjimu ir didele balta dėme kiekviename kaklo šone, pagurklis ir krūtinė violetiškai rausvos spalvos (raudono vyno nuosėdų spalva), pereinančios į šviesiai pilką pilvą. Plasnojamosios plunksnos juosvos su balsvais išorinių vėtyklių kraštais. Sparno priekis baltas. Uodega pilka su plačia galine tamsia juosta. Kojos violetiškai raudonos, snapo pamatas rausvas, toliau šviesiai gelsvas. Rainutės šviesiai geltonos. Kūno ilgis apie 430 *mm*, sparnų tarpugalis 730—765 *mm*, patino suglausto sparno ilgis 245—252 *mm*, patelės — 235—245 *mm*. M. Želnio duomenimis, Lietuvos paukščių svoris: trijų patinų 495, 503, 519 *g*, vienos patelės 430 *g*. Patelė nežymiai skiriasi nuo patino mažiau ryškiomis spalvomis, ypač šviesesne papilve ir šviesesnėmis

KARVELIS KERŠULIS

uodegos apatinėmis dengiamosiomis plunksnomis. Nenusišėrusių jauniklių nugara yra rusvesnio atspalvio, neturi metalinio žvilgėjimo ir baltų dėmių kaklo pamate.

Keršulio tėvynė — miškingi Europos kraštai nuo Didžiosios Britanijos vakaruose iki Irtišiaus ir Uralo upyno rytuose, iki 65—66° šiaurėje, o pietuose iki Viduržemio jūros, Mažosios Azijos, Kaukazo, Užkaspijo, Irano, Irako, Palestinos, Turkestano, Beludžistano ir Kašmyro. Karvelis keršuiis yra gana paplitęs Lietuvoje, ir, atrodo, jų skaičius vis didėja. Nuo mažų savo dienų atsimenu, kad jis buvo gana retas ir tikrai retesnis, negu uldukas, o dabar bene bus atvirkščiai. Grosse ir Transehe laiko jį paprastesniu už ulduką Latvijoje ir Estijoje. Dažniausiai galima jų aptikti lapuočių miškuose su eglių priemaiša. Atrodo, kad vengia nederlingų dirvų, o ypač smiltynų, kur auga vien pušynai, todėl neaptikdavau jų Gudų Girioje ir smiltingoje Trakų apskrities pietinėje dalyje, atvirkščiai, derlingesnėje šiaurinėje Lietuvos dalyje apsčiai pasitaiko. Lietuvoje jis yra baikštus ir atsargus paukštis, nepasitikįs žmogumi, ne taip, kaip Vakarų Europos kraštuose, kur net didelių miestų gatvėse esti už mūsų žvirblį jaukesnis. Tačiau ten, kur nėra žmogaus persekiojamas, o dargi yra saugomas, taip pat pasitiki žmogumi; tai turėjau progos stebėti savo tėviškėje, kur dideliame sode visi paukščiai buvo stropiai globojami.

Kovo mėn. pabaigoje ar balandžio pirmomis dienomis keršuliai pasirodo mūsų krašte, o rugsėjo pabaigoje arba spalio mėn. pradžioje išskrenda. Atskridę pavasarį paukščiai apsigyvena miškuose, net ir labai mažuose, o kur jų nėra, net parkuose ir soduose, kad tik juose būtų šiokių tokių medžių, ypač eglių, tankumynų. Tokiose vietose jie randa pakankamai maisto, ir iš ten patogu skristi į laukus grūdų pasiieškoti. Mėgstamiausias jų lesalas — spygliuočių, ypač eglių, sėklos, kurias vėjas išnešioja ir išbarsto ant žemės; karveliai jas renka ir kartais vien jomis pripildo savo didelius gūžius; mėgsta ir ąžuolų giles. Minta taip pat visokių javų grūdais: vikių, lęšių, žirnių, grikių, kviečių, linų, kanapių, aliejinių ropių ir kt.; daug sulesa visokių piktžolių sėklų, ypač visokių rūgtinių ir ankštinių rūšių. Lesa taip pat mėlynių uogas, medžių žirginius, pumpurus ir jaunus diegus. Vieną sykį pavasarį, nušovęs Kamšos miške keršulį, radau jo gūžį kimšte prikimštą švitriešės *(Ficaria ranunculoides)* lapų. Jis lesa ir šio augalo gumbelius, ir dobilų lapus. Iš gyvulinio maisto retkarčiais jų gūžiuose randama sliekų ir sraigių kriauklių, pastarosios lesamos gal dėl kalkių, iš kurių jos yra sudarytos. Kaip ir kiti karveliai, mėgsta druską ir švarų vandenį, turi savo nuolatines girdyklas, kur lankosi ir dažnai maudosi.

Kur apsigyvena keršulių pora nesunku nustatyti, nes ten nuolat girdėti jų balsai. Susiradusi tinkamą vietovę lizdui krauti, porelė laisvu nuo lesinėjimo laiku ilgai ten tupinėja viršutinėse medžių, ypač eglių, šakose, o patinas nuolat burkuoja savo tuoktuvių giesmę, atitinkančią ulduko uldavimą ar tetervino burbuliavimą. Tai eilė gargiamų garsų, sudarančių dažniausiai 16 aiškių skiemenų su atskiru paskutiniu skiemeniu. Mūsų folklore keršulio tuoktuviniam balsui pamėgdžioti tariamas šis sakinys: „Martynai sūnau, duok strielbą. O kam? Nu-šausiu mergą, pūkšt". Iš tik-

rųjų, šis sakinys labai gerai atvaizduoja keršulio giesmę. Kartkartėmis tarp dviejų burkavimų patinas staiga pakyla skristi aukštyn ir, pasukęs viršum medžių, suplojęs kelis kartus sparnais, savotišku polėkiu, aukštai iškėlęs sparnus ir linguodamas iš šono į šoną, vėl nusileidžia prie patelės.

Lizdas kraunamas įvairiuose medžiuose, mūsų krašte dažniausiai eglėse prie pat kamieno, bet kartais toli nuo jo, net šakos gale. Jis yra toks pat menkas kaip ir purplelio, iš pionų šakučių sukrautas paprastai pusės medžio aukštyje ir kiaurai permatomas, bet kartais karveliai užima apleistus varnų ar kėkštų lizdus. Kiaušiniai esti du, balti, vidutinio dydžio 40,7×29,3 *mm*, perimi 15½ iki 17 dienų. Peri du sykius per vasarą: pirmą sykį gegužės mėnesį, antrą — liepos. Lizdą su gerokai užperėtais kiaušiniais Kaišiadorių miškuose radau 1926 metų birželio 17 dieną, o Lebiodkos ūkio sode 1918 m. birželio mėn. 11 d. radau lizdą su dviem beveik suaugusiais jaunikliais; iš to lizdo jaunikliai išskrido birželio mėn. 19 d. Rugsėjo pabaigoje keršuliai jau pradeda traukti, o spalio mėn. pabaigoje galutinai palieka mūsų kraštą. Neringoje jų traukimas esti labai gyvas pavasarį kovo—balandžio mėnesį, rudenį rugsėjo—spalio mėnesį. Išimtiniais atvejais atskiri keršuliai žiemoja net Rytprūsiuose. Šiaip iš Europos šiaurės kraštų traukia jie į Vidurinę Europą ir į Vidužemio jūros kraštus, pvz., Palestinoje žiemoja neapsakomai daug. Du jauni keršuliai, sužieduoti 1932 m. Lietuvoje Biržų apskr., buvo abu atrasti Prancūzijoje: vienas tais pačiais metais spalio mėn. 2 dieną, antras tik 1936 metais spalio 15 dieną.

Karvelis keršulis yra gana pageidaujamas medžiotojo laimikis, tačiau yra labai baikštus, nušauti jį nelengva. Jo mėsa valgyti tinka, ypač jauniklių.

Jaukūs karveliai keršuliai dažnai aptinkami, nes auginti juos nesunku, tačiau bandymai išperinti namuose, pakišant kiaušinius naminiams karveliams (pasak Heinroth'o), nueina niekais, nes jie, nors ir išperimi, bet netrukus dvesia žarnų uždegimu. Priežastis yra ta, kad naminio karvelio, kuris taip pat maitina vaikus atrydamas, maistas susideda iš grubesnių ir dėl to sunkiai virškinamų dalių. Tokiu atveju augintojams patariama duoti karveliui augintojui švelnesnio maisto — baltos duonos, augalų diegų ir kt. Kai kam pavyko išauginti mišrių, suporavus naminį karvelį ir keršulį.

Karvelis purplelis. *Streptopelia turtur* (L.)

XI pav.

Est. *turteltuvi*. Latv. *ūbele*. Lenk. *turkawka*. Rus. *gorlica*. Vok. *Turteltaube*.

Žinomi keturi porūšiai. Europos nominalus porūšis *S. t. turtur* (L.)

Purplelis, mažiausias visų Europoje gyvenančių karvelių, savo ūgiu vos praneša didesnes strazdų rūšis (pvz., amalinį strazdą). Laisvėje, ypač ore, nesunku jį pažinti jau iš to, kad uodegos plunksnos, išskyrus vidurinę porą, baigiasi baltai. Kūno ilgis apie 280 *mm*, sparnų tarpugalis 500—

520 *mm*, suglausto sparno ilgis 173—182 *mm* (patelė kiek mažesnė, jos sparno ilgis tik 178 *mm*). Svoris apie 160 *g*. Viršugalvis ir nugara pilka, kaklo šonuose balta dėmė su trimis eilėmis įstrižinių juodų dėmelių. Sparnų dengiamosios ir pečių plunksnos juodos su labai plačiais rudais kraštais, tik priekinis sparno kraštas pilkšvas. Kaklas ir krūtinė gražios pilkai rusvos rožinės spalvos, pilvas ir pauodegys baltas, kūno šonai melsvai pilki, tokios spalvos ir antuodegis. Plasnojamosios plunksnos juosvos, vairuojamosios taip pat juosvos, o jų galai balti. Kojos ir vokų kraštai raudoni. Rainutė oranžinės spalvos.

Jaunikliai pirmu savo apdaru skiriasi nuo senių daugiausia tuo, kad kaklo šonuose neturi baltos dėmės, visos spalvos blankesnės, o ypač krūtinė neturi gražaus rausvo atspalvio, būdingo seniems paukščiams.

Purplelis gyvena visoje Europoje, išskyrus Skandinaviją, kur yra labai retas, pietuose siekia Vidužemio jūros kraštus, gyvena taip pat Š. Afrikos kraštuose ir Azijos pietvakariuose. Lietuvoje jis nėra retas, pavasarį atskrenda balandžio mėnesio pabaigoje ir išbūna iki rugsėjo mėnesio antrosios pusės. Mielai laikosi ganyklose, kur yra pavienių medžių ir krūmų, miškų pakraščiuose. Yra gražus, grakštus ir malonus paukštelis; dažnai užtinki juos poromis vaikščiojančius lauke ir ieškančius grūdų, bet dažniau tik išgirsti jų švelnų balsą „turr-turr". Nors jis neturi ryškių margų spalvų ir jos yra švelnios ir darnios, tačiau nepaprastai grakščios kūno formos, smulkios rausvos kojytės ir maža galvelė, o ypač vikrūs judesiai traukte traukia stebėtojo akį. Pridursime, kad ir nelaisvėje, su kuria šis karvelis lengvai apsipranta, nepraranda šių savybių, ir todėl jau žilos senovės raštuose buvo ne tik žinomas, bet ir laikomas dvasiško švelnumo ir kantrybės įkūnijimu. Jo polėkis nepaprastai greitas ir būdingas tuo, kad skrendančio sparnai esti pusiau sulenkti riešo sunėrime: skrisdamas jis moka daryti staigius posūkius, aplenkdamas netikėtai sutiktas kliūtis, ir šis gebėjimas yra jam labai naudingas, kai jį puola plėšrusis paukštis. Tupėdami šakose, purpleliai moka gerai slėptis, ir todėl, girdėdamas jo nuolat kartojamą balsą ir tikrai nustatęs medį, kuriame jis tupi, kartais jokiu būdu negali jo pamatyti. Tačiau ant žemės dažnai jį matysi, ypač ganyklose, kur auga reti medžiai, javų laukuose, kartais net visai arti sodybų. Jis yra mažiau baikštus, negu kiti karveliai, ir dažniausiai prisileidžia medžiotoją šūvio atstumu, o važiuotą — dar arčiau. Vaikščiodami žeme, purpleliai laiko kūną horizontaliai ir, kaip ir kiti karveliai, kiekviename žingsnyje linguoja galvute. Jie nelabai vengia žmogaus, ir neretai galima jų aptikti didesniuose soduose, ypač kur kaimynystėje yra miškas ar ganykla. Obelynės sode netoli Kauno, prie Kamšos miško, jie dažnai atskrenda tuomet, kai yra pasėta vikių ar šiaip kitokių augalų, ir lankosi tol, kol grūdai sudygsta. Daugiausia užtinki jų poromis ar mažais būreliais, bet traukimo metu rudenį ir pavasarį pietų kraštuose aptinkami milžiniški jų pulkai. Atrodo, kad Lietuvoje jų gausėja.

Purplelis minta visokiais grūdais, o ypač spygliuočių medžių sėklomis, kurias renka nuo žemės. Iš kultivuojamų augalų labai mėgsta kanapes, li-

nus, sorą, dryžutį *(Phalaris arundinacea)*, aliejinę ropę, vikius, lęšius, kviečius ir tik vargo verčiami lesa rugius, avižas, be to, įvairių piktžolių ir šiaip laukinių augalų grūdus, ypač grikių šeimos augalų. Iš gyvulinio maisto tinka jiems smulkios sraigės, kurias purpleliai renka džiūstančių klanų bei balelių pakraščiuose. Mėgsta švarų vandenį ir dėl jo kartais nuskrenda gana toli, nors arti yra nešvaraus vandens valkų. Suryja nemaža smulkių akmenukų ir kalkių, pvz., nuo senų apgriuvusių mūrų, taip pat mėgsta druską.

Lietuvoje pavasarį purpleliai pasirodo balandžio mėnesio pabaigoje ir užtrunka iki rugsėjo mėnesio pabaigos. Turi mėgstamų vietų ir labai tiksliai jose laikosi, bet visai vengia kai kurių kraštų. Daugiausia jie mėgsta nedidelius miškelius, net visai jaunus, vos kelių metrų aukščio, ypač mišrius miškus, kur auga ąžuolai, alksniai, eglės (kaip kad Kamšos miškas netoli Kauno, kuriame gana apsčiai peri purpleliai), bet aptikdavau jų ir jaunuose raistų pušynuose. Tokiame pušyne (1921 m. birželio mėn. 12 d.), Žuvinto ežero paliose, radau jų lizdą su dviem neužperėtais kiaušiniais jaunoje pušelėje, apie 2,5 *m* aukščio nuo žemės.

Nors daugelio paukščių veisimosi metu porelės nariai yra prisirišę prie vienas kito, bet retai kur tatai pasireiškia tokia gražia švelnia forma kaip šių karvelių. Tuomet nuolat matysi juos kartu, dažniausiai tupint greta vienas kito ant šakos. Tuomet ir girdėti jų malonus purpiantis balsas, iš pradžių su pertraukomis, paskui jau ištisinis posmas skirtinga moduliacija, o tai reiškia aukščiausią lytinį susijaudinimą. Meilūs vieno ir kito jausmai pasireiškia ir tuo, kad vienas kitą kasinėja snapu arba jais liečiasi, lyg bučiuojasi. Kartais patinėlis staiga pakyla nuo šakos, garsiai suplodamas pakeltais sparnais, ir vėl, linguodamas ore, švelniai nusileidžia prie patelės. Jei tuomet vienas porelės narys nušaunamas, kitas ilgą laiką nenurimsta, vis grįždamas į nelaimės vietą ir ieškodamas savo draugo.

Kaip ir kitų karvelių, purplelių lizdas esti nepaprastai menkas, sukrautas iš arti randamos medžiagos, beržų, ąžuolų ar kitų medžių plonų šakelių, kurių užtenka nedidelės saujelės su maža priemaiša plonų minkštų žolių. Visas šis pastatas net nepanašus į lizdą, nes yra plokščias, be jokio įdubimo viduryje ir toks skystas, jog iš apačios kiaurai matyti visuomet du, grynai balti kiaušiniai. Vieta lizdui — medelio viršūnė arba dažniau atsikišusi lygiagrečiai su žeme auganti šaka tokiu aukštumu, kad galima ją ranka pasiekti. Sunku suprasti, kaip tokiame menkame pastate gali laikytis kiaušiniai ir nenusmunka žemyn, kai paukštis nutupia į lizdą. Kiaušinių vidutinis dydis 30,2×22,1 *mm*. Peri pakaitomis abu tėvai 14 su puse dienos. Kai kurie autoriai, tame skaičiuje Jourdain (1926), teigia, kad purpleliai du sykius išveda vaikus per vasarą, bet kiti abejoja, kad, išvedę vieną vadą, šie paukščiai pradėtų perėti antrą kartą. Tačiau, praradę savo vaikus ar kiaušinius, jie po kelių dienų jau deda naujus. Išsiritę iš kiaušinių jaunikliai esti labai nevikrūs: jų snapai dideli ir stori, pamate sutinę, akys užmerktos, nes vokai suaugę, o visas kūnas apšepęs retais, siūliškais geltonos spalvos pūkais; po dviejų savaičių jie palieka lizdą ir gy-

PIETINIS PURPLELIS

(iš V. Jankausko paveikslo)

vena šakose. Kur išskrenda žiemoti šie maži karvelėliai, ligi šiol neišaiškinta, bet atrodo, kad į Sudaną, o dalis žiemoja jau Europos pietuose.

Nelaisvę karvelis purplelis pakelia gerai, ypač jauni iš lizdo paimti paukščiai, todėl yra vieni iš maloniausių kambarinių paukščių. Geriausia juos laikyti dideliame narve, o norint laikyti paleistus kambaryje, jiems pirmais metais pakerpamos vieno sparno plunksnos, bet ir tai būna nereikalinga, nes jie vis tiek neapleidžia įprasto namo ir taip nesibijo žmonių, jog painiojasi po kojomis, o dėl to kartais juos ištinka nelaimės. Žinoma atsitikimų, kad šie paukščiukai nelaisvėje veisiasi.

Žmogus nuo senų laikų yra susižavėjęs gražiu maloniu purpleliu, ir senovės raštai, ypač biblija, dažnai jį mini, tačiau neaišku, ar daugeliu atvejų nebuvo painiojama su artimu jam giminaičiu, gyvenančiu Afrikos šiaurės rytuose ir vadinamu cukriniu karveliu *(Streptopelia roseogrisea)*, kuris ir dabar laikomas kaip naminis daugelyje Europos kraštų. Ši pastaroji rūšis yra jam tokia artima, jog poruojasi su juo ir išauga vislūs palikuonys. Mahometonų kraštuose purplelis yra žmogaus gerbiamas ir globojamas, taip pat, kaip senojoje Rusijoje paprastas naminis karvelis; pavyzdžiui, Konstantinopolyje tai vienas paprasčiausių paukščių, kurių pilna uostuose, ypač prie javų sandėlių, net laivuose jie virtinėmis tupi ant burių stiebų ir kitų įrengimų. Kai kuriuose Europos parkuose purpleliai irgi apsipratę su žmogumi, pavyzdžiui, Roterdamo ir Londono zoologijos soduose jų tiesiog knibždėte knibžda. Įvairiuose Europos kraštuose žieduoti purpleliai buvo aptikti žiemos metu pietinėje Prancūzijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Graikijoje ir Sicilijoje.

Pietinis purplelis. *Streptopelia decaocto* Friv.

Spalvotas pav.

Rus. *kolčataja gorlica.* Vok. *Türkentaube.* Europoje randamas porūšis *S. d. decaocto* Friv.

Savo išvaizda šis paukštis panašus į mūsų paprastą purplelį, tačiau skiriasi nuo jo trumpesniais ir bukesniais sparnais ir ryškia juoda apykakle kaklo užpakalyje. Galvos viršutinė sritis ir artimos kaklo dalys pilkos spalvos su rausvu atspalviu. Kaklo užpakalyje juoda skersinė juostelė, kuri viršuje ir apačioje turi baltą kraštelį. Viršutinė kūno dalis pilkšvai palša, antuodegis pilkesnis; pagerklys baltas, apačia gelsva; kaklo dalis šviesi, pilkšvai rausva, tokios pat spalvos gūžys ir krūtinė; sparno viršutinės dengiamosios plunksnos tos pačios spalvos kaip ir krūtinė, išskyrus vien didžiųjų plasnojamųjų plunksnų dengiamąsias plunksnas, kurios yra melsvai pilkšvos spalvos. Sparno pamušalas balsvai pilkas. Didžiosios plasnojamosios plunksnos durpinės spalvos su šviesesniais galais; mažosios plasnojamosios — pilkos. Dvi vidujinės vairuojamosios plunksnos rusvai pilkos spalvos, o kitos pilkos su baltais galais. Akys, vokų kraštai ir kojos raudonos. Matmenys: suglausto sparno ilgis 6 patinų 164—173 *mm*, 7 patelių — 160—174 *mm* (pasak R. Meklenburcevo, 1951 m.).

Europoje šis purplelis gyvena Tisos ir Dunojaus žemumose ir beveik visame Balkanų pusiasalyje. Azijoje paplitęs Mažojoje Azijoje, Sirijoje, Palestinoje, Irake, Irano ir Afganistano pietinėje dalyje, Indijoje, Birmoje, Indokinijoje, Kinijoje, bet negyvena šiauriau Pekino, Baotu ir Lobnoro. Kašgarijoje įeina į TSRS teritoriją išilgai Ili upės. Randamas taip pat Korėjoje ir Japonijoje nedideliame plote, aplink Tokio miestą.

Tarybų Sąjungos europinėje dalyje pietinis purplelis aptiktas 1944 metais Užkarpatės Ukrainoje; tais metais Užgorode buvo rastos trys perinčios poros, o 1947 m., pasak Strautmano, šių paukščių aptikta Pakarpatėje Sevliuže apie Čopo stotį. Matyti, kad šis paukštelis plinta į šiaurę gana greitai. Paskutiniajame dešimtmetyje dar intensyviau pradėjo plisti į šiaurę, ir gauta daug pranešimų apie jo pasirodymą įvairiuose Vidurinės Europos kraštuose. Štai 1947 m. Vokietijoje, Gotos miesto apylinkėse, perėjo jau 6—7 poros vietinių parkų spygliuočiuose. 1952—1953 m. jau buvo stebima jų apie 38 (Journal für Ornithologie I, 1955).

Seniausiai (1946 m.) šių paukščių perėjimas nustatytas Žemutinėje Bavarijoje, Hessene, Vestfalijoje, Saksonijoje. Vietomis jie prisiplakė prie naminių paukščių ir maitinosi su jais visą žiemą (W. Feuerstein „Journal für Ornithologie", 1955). 1949 m. pasirodė ir perėjo Šlezwig-Holšteine, o 1950 m. nustatyta Danijoje kaip perintis paukštis (Dansk Orn. For. Tidskr., 1954).

Šis paukštis staigia banga plinta į šiaurę, ir negalime pasakyti, kur šitoji banga pasibaigs.

Lietuvoje pirmą kartą pastebėtas 1954 m.; apie tai praneša Vilniaus Universiteto laborantas V. Kondratenka: „Tauragės miestas iš šiaurės rytų ir pietų pusės apsuptas dideliais miškų masyvais. Kadangi apie Tauragę žemė daugiausia su molio priemaiša, nėra smėlynų, tai ir sėjomainoje retai tesėjami grikiai. Grikius, kaip pastebėjau, labai mėgsta balandžiai, ypač purpleliai. Nemažais būriais čia rinkdavosi uldukai ir rečiau keršuliai.

Vietovė, kurioje nušoviau karvelį *Streptopelia decaocto*, kaip tik skyrėsi nuo bendros vietovės charakteristikos.

Dešiniajame Jūros upės krante, apie 2 *km* nuo Tauragės miesto vakarų kryptimi, buvusiame Tarailių kaime, yra smėlinga aukštuma. Tenai buvo pasėta apie 6—7 *ha* grikių. Grikiai, matyti, pasėti gan anksti, nes jau liepos mėn. pradžioje buvo beveik prinokę.

Šiame lauke rinkdavosi dideli būriai karvelių, ypač purplelių, ir visai baigė nulesti grikius. Reikia manyti, kad grikiai ir buvo svarbiausia priežastis karvelių koncentravimosi šioje apylinkėje.

1954 m. liepos mėn. 27 d. man bestovint tarp medžių, iš rytų pusės pasirodė vienas karvelis. Apsukęs kelis kartus nutūpė pušy šūvio atstumu. Kadangi spalva atrodė skirtinga (man atrodė, kad jis rudos, kakao spalvos plunksnomis, nes tupėjo atsisukęs į mane), iššoviau. Priėjęs paimti pastebėjau, kad jo plunksnų spalva neatitinka nei vienos mūsų krašte gyvenan-

čios karvelių rūšies, todėl nuėmiau kailiuką ir atsivežęs į Vilnių nustačiau, kad tai yra *Streptopelia decaocto* patinėlis".

Minėtas paukštis yra Kauno Zoologijos muziejaus rinkinyje.

Visur Tarybų Sąjungoje pietinis purplelis yra retas paukštis. Užkarpatėje prisilaiko apželdintų miestų buko, ąžuolo ir cembros *(Pinus cembra)* miškelių. Azijos kraštuose mielai apsigyvena soduose ir aplamai arti žmogaus sodybų.

Apie šio karvelio ekologiją duomenų yra nedaug. Jo lizdas lygiai kaip ir mūsų purplelio yra labai netvirtas ir tiek retas, kad kiaušiniai matosi pro jo dugną. Kiaušinių kaip ir kitų karvelių esti du; jų spalva balta gelsvu atspalviu; dydis (vidurkis) 31×23,9 *mm*.

Apie šio paukščio maistą duomenų neturime, bet reikia spėti, kad maitinasi jis panašiai kaip ir mūsų purplelis.

BŪRYS. **SMILTVIŠTĖS.** *Pterocletes*

(Pterocletiformes, Deserticolae)

Šiam būriui priklauso maždaug karvelio didumo, ant žemės gyvenantieji paukščiai, mintą grūdais ir žalumynais, ilgais sparnais, smailia uodega ir trumpais pastaibiais. Jaunikliai viščiukiniai. Geria vandenį panašiai kaip karveliai. Jų yra tik viena šeima, būdinga Afrikos ir Azijos dykumoms.

Šeima. **STEPINĖS VIŠTELĖS.** *Pterocletidae*

Iš pirmo žvilgsnio stepinės vištelės panašios į karvelį. Tikrai jų kūno bruožai tokie pat švelnūs, sparnai tokie pat ilgi su ilgesnėmis dviem pirmomis plasnojamosiomis plunksnomis, galvutė nedidelė su mažu, panašiu į vištinių paukščių snapu. Uodega apvali, arba vidurinės vairuojamosios plunksnos pailgintos, ir todėl ji turi kylio pavidalą. Tačiau visų keisčiausios yra jų trumpos kojos, iki pat pirštų ar net nagų apaugusios plunksnomis, suaugusiais tarp savęs pirštais ir pamuštos tvirtu padu, lyg plačia nuospauda, iš suglaustų skydelių sudaryta.

68 pav. Smiltvištės koja

Šios šeimos paukščiai yra būdingi stepių ir dykumų gyventojai, ir visoje jų kūno organizacijoje matyti daugybė prisitaikymų prie šios aplinkumos; jų gelsvos ar gelsvai kanapėtos spalvos mažai tesiskiria nuo dykumų smėlio.

Perėjimo laikotarpiu jie gyvena poromis, artimoje kaimynystėje pora prie poros. Užaugus vaikams, jos susiburia į didžiausius pulkus ir gyvena labai taisyklingu gyvenimo būdu: rytą aplanko vis tą pačią vietą, kur randa maisto, vakare kartu nuskrenda vandens atsigerti ir t. t. Iš toli jie neša vandenį vaikams savo gūžyje, kurį atryjà kartu su prarytomis augalinėmis dalimis.

Jų kiaušiniai ilgi, laibi, margi; nors jų dedama nedaug, nuo dviejų iki keturių, vis dėlto, atrodo, veisiasi labai sparčiai ir gausiai; tuo aiški-

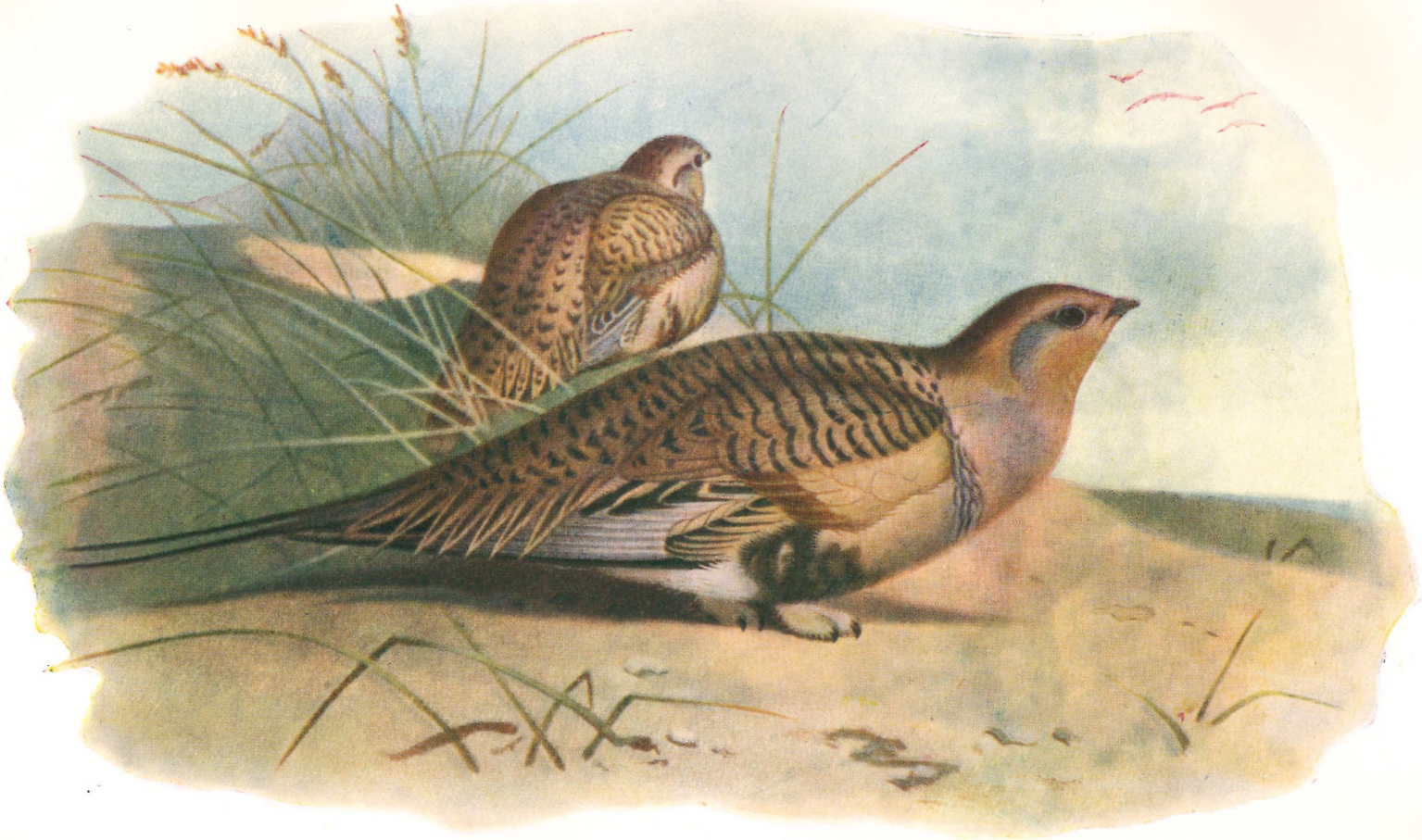

STEPINĖ VIŠTELĖ

nama, kodėl jie kartkartėmis dideliais pulkais emigruoja iš savo krašto, nuskrisdami kelis tūkstančius kilometrų į svetimas jiems šalis. Apie 30 rūšių šios šeimos paukščių gyvena Afrikoje ir Azijos pietuose bei viduryje.

Stepinė vištelė, sadža. *Syrrhaptes paradoxus* (Pall.)

Spalvotas pav.

Etst. *kõrvekana.* Latv. *smilšu vista.* Lenk. *pustynnik.* Rus. *kopytka.* Vok. *Steppenhuhn, Fausthuhn.*

Iš visų smiltviščių Europoje daugiausia žinoma stepinė vištelė, nes jos antplūdžių į mūsų žemyną buvo nemaža. Šis nepaprastas paukščiukas, kartu panašus ir į kurapką, ir į karvelį, turi tiek savotiškų bruožų, jog net profanas pastebės, kad tai kažkoks ypatingas gamtos padaras, todėl ir duotas jam vardas „paradoxus" — paradoksinė — visiškai tinka.

Stepinė vištelė yra paprasto naminio karvelio dydžio, mažyte kaip kurapkos galvele ir tokiu pat kaip jos snapu, ilga iki 20 *cm* yliška uodega, mažytėmis iki nagų apžėlusiomis kojomis. Tų kojų pirštai tarp savęs suaugę, ir todėl jos kiek panašios į mažo kiškelio koją. Vyrauja gelsva smėlio ar molio spalva, būdinga visai šiai paukščių šeimai, ir iš to jau galima spėti, kad turime reikalo su plačių smiltynų gyventoju.

Seno patino viršugalvis palšos spalvos, smakras, iš dalies ir pagurklis rudas; tos pačios spalvos ir juosta, einanti nuo akies užpakalinio kampo per ausį ir žemiau. Gerklė, pagurklis, iš dalies ir krūtinė pilka, švelniu rožės atspalviu, ši spalva arčiau pilvo darosi vis šviesesnė. Skersai krūtinės nežymi juosta, iš juosvų dėmelių sudaryta, o pilvo priekinėje dalyje plati skersinė juoda juosta. Visa viršutinė kūno dalis smėlio spalvos, išmarginta daugybe juodų dryžių ir taškų. Sparnų dengiamosiose plunksnose šių taškų nedaug, ir todėl dauguma jų vien smėlio spalvos, su ryškia tamsiai ruda skersine juosta; plasnojamosios plunksnos pilkos su juodais stiebais, pati pirmoji yra siūliškai pailgėjusi; vairuojamosios pilkos rudu ir juodu margumu; vidurinė jų pora, daug ilgesnė už kitas, gali turėti iki 225 *mm* ilgio.

Patelė šiek tiek už patiną mažesnė, uodega trumpesnė, neturi dėmėtos skersinės juostos per krūtinę, pilvas nėra juodas.

Stepinių vištelių tėvynė yra Vidurinės Azijos stepės ir pusdykumės, pradedant nuo Astrachanės ir Ufos Europos rytuose iki Užbaikalės (Daurijos) ir Mongolijos Sibire; šiaurėje jų gyvenamos vietos siekia 51° šiaurės platumos, Europoje rastos beperint 1876 metais, ir nuo to laiko nustatyta, kad jos nuolat peri kirgizų stepėse.

Viena įdomiausių stepinių vištelių savybių yra ta, kad jos kartkartėmis iš savo tėvynės leidžiasi į tolimas keliones vakarų kryptimi ir tuomet aplanko mažne visus Europos kraštus iki Ispanijos ir Anglijos imtinai. Kas jas verčia keliauti, nėra žinoma, galima vien spėlioti, kad kai kuriais

palankiais metais jų išsiperi daugiau, negu paprastai, o nuo to susidaro perteklius, verčiąs ieškoti kitų gyvenimo vietų. O perteklius, gal būt, susidaro dėl to, kad šie paukščiai savo tėvynėje beveik neturi natūralių priešų. G. Dementjev'as vis dėlto mano, kad šios migracijos su populiacijos pertekliumi nieko bendro neturi, o įvyksta vien dėl nepalankių mitybos sąlygų. Pirmasis didelis jų antplūdis užregistruotas 1863 metais, ir galima manyti, kad jame dalyvavo daug tūkstančių šių paukščių, nes antplūdžio užimtas plotas siekė 75° geografinės platumos ir apie 21°30′ geografinės ilgumos. Per tą antplūdį stepinių vištelių buvo nušauta kraštuose, pradedant nuo Norvegijos ir Archangelsko šiaurėje ir baigiant Ispanija ir Italija pietuose. Traukimas į vakarus prasidėjo pavasarį, bet tiksli data nėra žinoma (pirmi paukščiai Čekijoje buvo pastebėti gegužės mėn. 5 dieną); tirščiausia masė skrido per Latviją, tur būt, ir per Lietuvą, Rytprūsius. Tais metais dėl ginklų vartojimo suvaržymų (sukilimas prieš Rusiją) vargiai mūsų krašte buvo medžiojama, todėl galima manyti, kad daugelis šių paukščių praskrido nepastebėti. Šie paukščiai Lietuvoje pasirodydavo ir anksčiau, nes Taczanowsk'is mini du paukščius, nušautus prieš 1863 metus, esančius Tyzenhauz'o rinkiniuose. Iki šių dienų Vilniaus Universiteto rinkinyje yra išlikusi iškamša su parašu: „Nušauta 1859 metų balandžio mėn. 20 dieną ponios Lopacinskienės Drisvetų dvare, Švenčionių apskr. Muziejui dovanojo ponas Jonas Bortkiewicz" (vertimas). Ar ši iškamša yra viena tų, kurias mini Taczanowski's, nėra žinoma.

Vėliau, įvairiais metais, Europoje buvo pastebimi nedideli stepinių vištelių būreliai, o 1888 metais ir vėl buvo didžiulis jų antplūdis, pasiekęs vakaruose Airiją, Prancūziją, Italiją ir Ispaniją. Šį kartą jų svarbiausia masė aplenkė Pabaltijo kraštus, skrisdama maždaug vidurinės Vokietijos kryptimi. Traukimas prasidėjo kovo mėnesio pradžioje (tuo laiku buvo pastebėta jų Čkalove, balandžio mėn. 3 dieną — Ufoje, balandžio mėn. 20 dieną — apie Pilkalnį, Rytprūsiuose), ir per keturias savaites buvo stebimi vis nauji ir nauji būriai, skrendą iš rytų į vakarus. Iš 1888 metų antplūdžio, pasak Tischler'io, nemaža buvo pastebėta Neringoje, apie Krancą, Nidą ir Juodkrantę. Taip pat du paukščiai buvo nušauti apie Tilžę liepos mėn. 26 dieną.

1908 metais Europą vėl užplūdo stepinės vištelės. Antplūdis buvo toli gražu ne toks didelis, kaip du anksčiau minėtieji. Tada Rytprūsiuose vištelių buvo matyti apie Kaukiemį (gegužės mėn. 19 d.), ir Gumbinės apskrityje, apie Vilkošį, rastas užsimušęs ant telegrafo vielos patinas; jo iškamša buvo Rasytės paukščių stebyklos rinkinyje.

Atkeliavę iš savo rytų tėvynės ir apsigyvenę įvairiuose Europos kraštuose, paukščiai ėmė krautis lizdus, dėti ir perėti kiaušinius, daug kur, pvz., Anglijoje, buvo pagauta net jauniklių. Vis dėlto visos šio paukštelio pastangos įsikurdinti tirštai gyvenamoje Europoje nuėjo niekais, nes, nepaisant apsaugos, suteiktos jam kultūringuose kraštuose, po kelių metų jis visai išnyko.

Šiais antplūdžio laikotarpiais ir pasitaikė patogi proga stebėti stepines vištveles; tai matyti iš gausios jas liečiančios literatūros. Savo tėvynėje ste-

pinė vištelė, gyvendama dideliuose, maža tegyvenamuose ir sunkiai prieinamuose tyrlaukiuose, buvo mažiau tiriama. Pasak Vidurinės Azijos ir Sibiro tyrinėtojų (Pallas'o, pulk. Przewalski'o, Radde ir kt.), kovo mėn. įpusėjus, jos jau atskrenda į Vidurinės Azijos tyrlaukius iš Himalajų papėdės, kur praleidžia žiemą, ir tuo metu esti jau susiskirsčiusios porelėmis. Jų mėgstamos vietos — nuo kaitros išdžiūvusių ežerėlių dugnai, kur baltuoja išsikristalizavusi druska ir šen ten auga įvairūs kserofiliniai (sausumą mėgstą) augalai, kaip antai, *Salsola, Schoberthia* ir kt., kurių jaunais diegais ir sėklomis jos minta. Diegų jos sulesa tiek daug, kad net ištisi šių augalų plotai esti visai nuganyti. O Europos kraštuose nušautų vištelių skilviuose ir gūžiuose daugiausia buvo rasta želmenų.

„Buldruko", — taip stepinę vištelę vadina kirgizai, — skrenda nepaprastai greitai, net sakalas vargiai gali ją pavyti, o nutūpusi ir susigūžusi smėlio duobutėje, dėl savo spalvos ji pasidaro nepastebima; iš to matome, kad šis įdomus paukščiukas turi pakankamai priemonių kovoti dėl savo būvio. Tėvynėje stepinės vištelės deda keturis kiaušinius į nežymią duobutę smėlyje, kartais išklodamos ją trupučiu sausų žolių. Kiaušiniai vienodai buki abiejuose galuose, vidutiniškai 42,1×29,6 *mm* dydžio, pilko arba pilkai rusvo dugno su daugybe taškų ir smulkių tamsiai rudos spalvos dėmių.

Į Europą atskridusios stepinės vištelės, kaip ir kurapkos, buvo greitai išmedžiotos su paukštiniais šunimis, bet daug daugiau žuvo jų nuo telegrafo vielų, nes šis įtaisymas yra kaip tik tokiame aukštyje, kuriuo paprastai šie paukščiai skrenda. Todėl daugybė jų buvo rasta po šiomis vielomis, o, tur būt, dar daugiau susižalojo arba užsimušė, bet nebuvo rasta. Keliautojai, aplankę Vidurinę Aziją, pasakoja, esą, vietoje šie paukščiukai gaudomi tinklais. Aš pats, dar būdamas studentu ir stropiai peržiūrėdamas Peterburgo rinkoje šaldytus Sibiro ir Vid. Rusijos paukščių transportus, dažnai rasdavau stepinių vištelių. Jos visos būdavo nesužalotos ir gerai tikdavo iškamšoms, tad manau, kad jos ir buvo tinklais pagautos.

Daugelyje Europos zoologijos sodų ir šiaip atskirų žmonių stepinės vištelės būdavo išperinamos iš padėtų kiaušinių, bet vis dėlto niekam nepavyko jų prijaukinti.

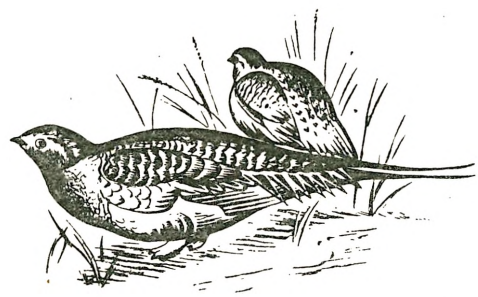

BŪRYS. VANDENINĖS VIŠTOS. *Ralli (Ralliformes)*

Šio būrio paukščiai turi tokią savotišką išvaizdą, eiseną, polėkį ir papročius, jog kiekvienas lengvai atskirs juos nuo kitų paukščių. Nedidelė galva, stiprus trumpas snapas (išskyrus ilgasnapę vištelę, kurios jis yra už galvą ilgesnis), neproporcingai didelės kojos su ilgais pirštais, trumpi apvalūs sparnai ir trumpa uodega. Pirštai esti keturi ir laisvi iki pat pamatų, tik laukio pirštų kraštuose yra plaukiamosios skiautelės kaip ir krago. Eisena savotiška, greita, paukštis eidamas pakelia uodegą ir krutina galvą, kaip kad einą karveliai. Visi tie požymiai sudaro tam tikrą panašumą į mažų veislių vištas, todėl visose kalbose ir kilo šios šeimos pavadinimas.

Vandeninės vištos gyvena klampiose, pelkėtose vietose, aukštų žolių bei krūmų tankumynuose, tik kai kurios rūšys, pvz., laukiai, labiau mėgsta atviresnius ir gilesnius vandenis, o griežlių pasitaiko ir visai sausose vietose. Visos jos gerai plauko, net ir tos rūšys, kurių pirštai neturi plaukiamųjų skiautelių. Ilgi pirštai vandeninėms vištoms turi ypatingą reikšmę: jos gali bėgti vandens paviršiumi, atsiremdamos į plūduriuojančius lapus, žoles, supuvusių meldų stiebus ir t. t., nes pirštai sudaro labai platų atramos paviršių. Jos gerai nardo ir, esant pavojui, įsikabinusios į povandeninius augalus, gali ilgai po vandeniu išbūti. Neretai jos laipioja karklų bei kitų krūmų šakomis, bet skraido blogai, savotišku lėtu polėkiu, kuris, matyti, sudaro joms daug vargo, nes, priverstos pakilti, nuskrenda nedidelį atstumą ir tuoj vėl nusileidžia žemėn, daugiau pasitikėdamos savo kojomis, negu sparnais. Iš mūsų krašto vandeninių vištų, gal būt, geriausiai skraido laukys, o tai, be abejo, yra susiję su jo gyvenimu atviruose vandenyse.

Besišerdamos vandeninės vištos meta iš karto visas plasnojamąsias plunksnas, todėl, kaip antys, žąsys ir kt., tam tikrą laiką visai negali skraidyti. Kitos rūšys, be pilno vasaros šėrimosi, prieš žiemą ne visai išsišeria.

Vandeninės vištos yra be galo vikrūs paukščiai: jos, nelyginant pelės, zuja neprieinamuose tankumynuose tokiu greičiu, jog šuo nesuspėja jų sekti ir negali priversti pakilti. Tik atsidūrusios ties atviru plotu, pvz., nušienauta pieva, jos priverstos pakilti, tačiau kartais ir tankumyne be matomos priežasties pakyla į orą. Greitiems judesiams tankioje augalijoje labai palanki yra jų suplota kūno forma ir stiprios raumeningos kojos —

dėl to jos gali prasiskverbti pro siauriausias spragas. Maistas yra labai įvairus, minta visokiais smulkiais gyvūnėliais, bet taip pat mielai lesa visokias augalines dalis ir net ilgesnį laiką gali misti grūdais. Kai kurios rūšys turi net plėšikiškų palinkimų, užmušdamos ir rydamos driežus, smulkius paukščiukus, — tai ypač galima pasakyti apie puikias, spalvotas, dideles atogrąžų kraštuose gyvenančias sultoniškas vištas *(Porphyrio).*

Išskyrus kai kurias rūšis (laukius), ir tai tik traukimo metu, šios šeimos paukščiai gyvena vienišą gyvenimą, tai yra, atskiromis poromis, nors ir netolimoje kitų porų kaimynystėje; išvedusi vaikus, visa šeima netrukus pakrinka.

Lizdus krauna tarp tankių žolių ir krūmų arba plovuose, palyginti atviroje vietoje, ir deda iki keliolikos kiaušinių, kuriuos abu tėvai peri pakaitomis. Kiaušiniai elipsinės formos, pagrindinės šviesios spalvos, išmarginti tamsiomis dėmėmis. Išsiritę jaunikliai netrukus palieka lizdą. Jie esti apšepę grynai juodos spalvos pūkais, kartais galva yra skirtingų spalvų. Vandeninės vištos yra filogenetiškai (istoriškai) labai sena paukščių grupė ir daugelis šios grupės rūšių išmirė senais ir naujesniais laikais. Dabar kelios jų rūšys yra nykimo stadijoje, todėl yra labai retos. Gyvena kosmopolitiškai.

Vandeninių vištų mėsa yra nebloga valgyti, bet labai gležna ir greit genda.

Šio būrio paukščių yra žinoma 132 rūšys. Sudaro vieną šeimą.

Šeima. **VANDENINĖS VIŠTOS.** *Rallidae*

Laukys, vaštaka, cinorius. *Fulica atra* L.

XII pav.

Est. *must. vesikana.* Latv. *laucis, papis.* Lenk. *łyska.* Rus. *lysucha.* Vok. *Blässhuhn.*

Be gyvenančio Europoje, Azijoje ir Afrikoje porūšio, *F. a. atra L.*, yra žinomi dar du porūšiai, užtinkami Australijoje ir Tasmanijoje.

Laukio gentis, tur būt, tokia pat sena kaip ir nendrinės viščiukės; apie tai galima spręsti iš jo išplitimo visame pasaulyje ir gausingų vietinių porūšių. Jį taip lengva pažinti, kad ir nežinovas vargiai supainiotų jį su kokiu nors kitu paukščiu. Štai jo požymiai: didumas maždaug nedidelės naminės vištos, pirštai aprūpinti plaukiamosiomis skiautelėmis, panašiai kaip kragų, tik čia tos skiautelės vietomis įpiautos, nuo snapo pamato ant kaktos užeina didelė (jauniklių mažesnė) balta plokštelė. Seni paukščiai tamsiai pilki (grafito spalvos), tik galva su kaklu beveik juodi, snapas baltas, kojos melsvos, aukščiau kulno nedidelis rausvai gelsvas žiedas. Patelė truputį mažesnė, ir jos kaktos plokštelė mažesnė. Senų paukščių matmenys: ilgis 380—430 *mm*, sparnų tarpugalis 670—740 *mm*, patino suglausto sparno ilgis 216—225 *mm*, patelės 198—208 *mm*. Laukių svoris svyruoja apytikriai nuo pusės iki vieno kilogramo. Lietuvoje

jie labai nutunka vėlyvą rudenį ir kartais taip pasunkėja, kad negali pakilti. Jaunikliai nuo senių skiriasi tuo, kad jų kaklas, pagurklis, krūtinė ir pilvas ne pilkos, o balzganos spalvos, be to, kaktos plokštelė yra maža ir pilkšva. Pūkuoti jaunikliai labai keistai atrodo: jie apaugę ilgais siūliškais juodos spalvos pūkais, tik ant galvos, kaklo ir sparnų šie pūkai yra ryškios oranžinės spalvos, nežymiai pereinančios į geltoną, o ant pilvo į balsvai sidabruotą. Galvos priekis apaugęs raudonomis karpelėmis, taip pat raudonas snapo pamatas, toliau snapas baltas; tokių keistų spalvų neturi nė vienas mūsų paukščių, ir tikrai atrodo, lyg paukščiukas būtų padažytas aliejiniais dažais.

Laukio gyvenamas plotas Europos šiaurėje siekia 70° Norvegijoje, 61° Suomijoje, 57° Urale, o pietuose — Vidužemio jūrą bei jos didesnes salas, Afrikos pietvakarius. Didesnė Azijos dalis, kaip antai, Sibiras iki Usurio krašto, Korėja, Japonija, Sachalinas, Mažoji Azija, Š. Iranas, Beludžistanas, Indija ir Kinija yra jo gyvenama. Šiltesniuose kraštuose jis yra nuolatinis gyventojas, bet iš šiaurės kraštų rudenį pasitraukia iki Vidužemio jūros, Alžyro, Tuniso ir Mėlynojo Nilo, Javos ir Celebeso.

Lietuvoje laukys yra vienas labiausiai paplitusių vandeninių paukščių, nes retai užtiksi tvenkinį ar ežerą, kur jo nebūtų, net ir tokiuose ežeruose, kurių kiti paukščiai nemėgsta, apsigyvena bent viena jų pora. Palyginus su kitais šios šeimos paukščiais, jiems reikia daugiau vandens, apie tai galima spėti jau iš jo plaukiojamųjų kojų išvaizdos. Nuo savo giminaičių jis skiriasi tuo, kad ne tiek slapstosi ir ištisomis valandomis plaukioja visai atviruose vandens plotuose. Lietuvoje bene tirščiausiai jų apgyventas Žuvinto ežeras ir, gal būt, Nemuno delta. Labiausiai tinka jam ežerų bei tvenkinių negilūs vandenys, apaugę siauralapiais švendrais *(Typha angustifolia)*, nendrėmis ir meldais, kur yra, nors nedidelių, atvirų plotų, apžėlusių plūdenomis, maurais, o ypač žvyriais *(Stratiotes)*, ir kur dugne gausiai auga elodėjos *(Helodea)* ir maurabragiai *(Chara)*.

Kur žmogus juos persekioja, laukiai yra baikštūs ir vargiai prisileidžia šūvio atstumu, bet ten, kur jaučiasi saugūs, nedaug daugiau kreipia dėmesio į žmogų kaip naminiai paukščiai. Dėl to paukščių mėgėjui laukys yra patogus ir malonus stebėjimo objektas. Tokią progą ir aš dažnai turėdavau Geluko ežere. Ten kasmet peri keletas laukių porelių ir iš savo namo galėdavau stebėti juos. Jausdamiesi visiškai saugūs, jie triūsiasi palei patį krantą, nepaisydami ateinančių prie pat pakraščio žmonių, bet pažymėtina, kad jei tik pamėgini įlipti į valtį ir atsistumti nuo kranto, laukiai tuoj nuplaukia tam tikru atstumu. Žiūrėdamas į vieną labai jaukią porelę, esu linkęs manyti, kad tai ta pati, kuri čia praleido pernykštę, o gal ir užpernykštę vasarą. Mat pernai ji ateidavo lesti į lovelį, pastatytą kieme naminėms antims, ir šiemet elgiasi taip pat. Pavasarį, kovo pabaigoje, pirmą šiltesnę dieną, kai tik pietiniame Geluko krante prie pat kiemo nutirpo ledai, atskridęs vienas, spėju, patinas, nusileidęs tiesiog į užtvarą, kurioje laikiau prijaukintas laukines antis, ir išbuvo bent apie valandą, nardydamas ir lesinėdamas, nors greta, per dvidešimt met-

rų, dirbo kieme darbininkai. Po kelių dienų atskrido ir antras laukys, ir ši porelė, išbuvusi visą vasarą, vaizdžiai pademonstravo visus savo papročius. Abu laukiai apsigyveno nedideliame švendryne šalia prieplaukos laiveliui statyti, ir, nors tuo laiku švendrai dar nebuvo pradėję dygti, mano paukščiai, pasirinkę vieną sausą jų pernykštį kupstą, nuolat ten ilsėdavosi, o vėliau susikrovė ten lizdą, į kurį padėjo 9 kiaušinius. Lizdas buvo gana aukštas, susuktas iš sulankstytų sausų švendrų, lapų, ir kadangi kupstas buvo už lizdą nedaug didesnis, tai periš paukštis iš jo nusirisdavo tiesiog į vandenį. Kiekvieną kartą, norint nusiirti į ežerą, reikėdavo plaukti maždaug per penketą metrų nuo lizdo; iš pradžių periš paukštis tokiais atvejais palikdavo lizdą, bet vėliau taip apsiprato, jog nepasijudindavo iš vietos, kai laiveliu pro jo panosę plaukdavau į ežerą.

Kai vienas paukštis perėdavo, kitas laikydavosi netoliese lizdo ir puldavo kiekvieną prisiartinusią antį ir kragą. Ypač nukentėdavo antys; tuo būdavau labai nepatenkintas, nes man būtų buvę daug maloniau turėti arti namų jaukių laukinių ančių. Dažnai atplaukdavo būrelis rudagalvių ančių, kurios Geluke pasidarė gana jaukios, ir viena kita mėgindavo užsilipti ant plūduriuojančių švendrų kupstų, bet visuomet laukys išvydavo jas iš čia. Pasidarė dar nemaloniau, kai išsiperėjo ančiukai; mat greta buvo užtvara iš vielos tinklo, o pro tinklo akeles, nelyginant musės, pralįsdavo tenai išsiperėję karoliniškų ir didžiųjų ančių vaikai. Vos pasirodžiusį ančiuką laukys puldavo, ir man kelis sykius teko įsimaišyti — apginti mažus paukščiukus. Mano bendradarbis teigė, kad laukys ir užmušęs keletą didžiųjų ančių vaikų, bet tikrai nustatyti fakto man nepavyko, nors daug šių ančiukų žuvo; manau, kad tai visiškai galimas dalykas. Laimė, kad karoliniškoms antims nieko blogo neatsitiko, tur būt, dėl jų nepaprasto vikrumo, kuo negali pasigirti didžiųjų ančių vaikai. Ar mušeika laukys gali apginti savo lizdą nuo varnų, man nepavyko nustatyti, bet pažymėtina, kad nedideliuose ežeruose, kur dėl varnų daugybės negali išperėti kiaušinių nė viena ančių pora, vis dėlto viena kita laukių pora išveda vaikus, o juk antys, pridengdamos pūkais savo kiaušinius ir šiaip geriau slėpdamos lizdą, geriau apsaugo jį nuo pavojaus. Krankliai smurtu atima laukio kiaušinius, o varnos savo ištverme ir įkyrumu; apie tai liudija daugelio senesnių autorių stebėjimai. Iš naujesnių stebėjimų pateikiu čia ištrauką iš T. Zubavičiaus laiško; jis rašo: „Varnos pernelyg gudrūs, apsukrūs plėšikai, tad laukiams ir sunku išsaugoti visus kiaušinius. Puolusi ant lizdo plasnodama, tiesdama kojas baido laukį; jei tik šis nušoka nuo lizdo, varnai užtenka akimirkos: greit stveria kiaušinį, apžioja ir dumia į paežerę ar kur nors ant plovo kranto pusryčiauti. Žuvinto ežere kasmet nuo balandžio pusės iki birželio pradžios vyksta nepaliaujamos kovos tarp varnų ir laukių, ir ežero pakraščiai lyg nusėti laukių kiaušinių lukštų. Kartais varnos turi įsitaisiusios lesyklas, prie kurių galima rasti po 30—60 išgertų kiaušinių. O vis dėlto reikia pasakyti, kad, daugelį metų sekęs laukius, įsitikinau, jog laukiai ėmė daugėti ne tik Žuvinte, bet ir aplinkiniuose ežeruose".

Nendrinės lingės nemaža nuostolių padaro laukiams ne tik jų kiaušinius išgerdamos, bet ir patį perintį paukštį pagrobdamos. Štai irgi to paties autoriaus vaizdus aprašymas: „1939 m. balandžio mėn. 28 d., plaukiodamas po Žuvinto ežerą, iš tarpplovio pakėliau laukį. Ten pat, matyti, būta ir lingės, senos patelės: kai laukys pasileido skristi per pievas, per nupiautus švendrus, lingė jį stvėrė už sprando, ir abu nukrito žemėn. Tai vyko kova dėl gyvybės, kuri kažin kuo būtų baigusis, jei nebūčiau įsimaišęs į jų tarpą. Man priartėjus, lingė pakilo, o laukį radau gerokai apsvaigintą, be sąmonės, kurią tik po gero pusvalandžio atgavo. Keletą kartų teko matyti mažąjį erelį rėksnį *(Aquila pomarina)*, nuvijus laukį, lukštenantį kiaušinius, o vieną kartą, būtent, 1938 m. gegužės mėn. 19 d., pakėliau tos rūšies erelį nuo sudraskyto lizde laukio, o po juo radau 7 užverstus kiaušinius, kuriuos, matyti, laukys manė apginsiąs".

Kaip ir daugelio kitų paukščių, laukio sugyvenimas su kitais tos pačios rūšies paukščiais keičiasi pagal metų laikotarpius. Atskridę anksti pavasarį paukščiai dar šiaip taip tarp savęs sugyvena, bet, kai saulutė ima kaitinti ir baigia tirpti paskutinis ledas ežere, paukščiuose pabunda lytinis instinktas ir karinga nuotaika. Kiekviena pora stengiasi užvaldyti geriausią vietą lizdui sukrauti, todėl prasideda vaidai ir peštynės. Porelė, pasirinkusi gyvenamąją vietą, ypač patinas, nuolat turi progos parodyti savo karingumą, nes dažnai netoli nusileidžia į vandenį laukiai-keleiviai, norėdami tik laikinai apsistoti, arba peržengia savo gyvenamąją vietą kita kaimyninė porelė, todėl nė valandėlės nėra ramybės. Patinų karingas ūpas pasireiškia tam tikromis pozomis: jie pakelia aukštyn sparnų galus, šiek tiek panašiai kaip gulbės ir, ištiesę kaklą, priglaudžia jį prie vandens paviršiaus, o susitikę du priešai puola vienas kitą kaip du gaidžiai, mušdamiesi sparnais, snapu ir kojomis, kol ilgainiui silpnesnis pasileidžia bėgti, o nugalėtojas, nuvijęs jį tam tikrą atstumą, grįžta prie savo išrinktosios, išdidesnis ir puikesnis, negu pirmiau.

Tuo laikotarpiu, t. y. balandžio mėnesį, laukių gyvenamuose ežeruose girdimas nepaliaujamas klegesys, sparnų plasnojimas, kojų pliuškenimas, kai jie, pusiau skrisdami, pusiau bėgdami, vejasi ar bėga vienas nuo kito. Tai labai pagyvina ežero buitį, ir jis atrodo daug tirščiau gyvenamas, negu iš tikrųjų yra. Dažniausiai girdimas balsas gali būti išreikštas maždaug „kiuv kiuv", daug sykių kartojamas, girdimas dieną ir naktį. Atrodo, kad tai šaukimo balsas. Kartais, ypač nakties traukimo metu, jis esti taip greitai kartojamas, jog atskiri skiemenys beveik susilieja ir būna panašūs į mažo šuniuko lojimą. Kitas balsas, girdimas dažniau, kai jau esti išsiperėję vaikai, skamba kaip: „pic pic"; jis aštrus, ausį veriantis, tarp kitko, jis girdėti tuomet, kai paukščiams gresia pavojus priešui artinantis prie jų vaikų.

Pradėjus perėti, triukšmingų peštynių jau nebegirdėti, nes kiekviena pora turi pasirinkusi sau gyvenamąjį plotą, o paukščiai keleiviai esti jau praskridę. Patinas tada budriai saugo, kas dedasi aplink lizdą, įspėja perinčią patelę apie gresiantį pavojų ir dažnai ją pavaduoja; aplamai ga-

lima sakyti: laukys patinas yra ištikimas vyras, geras tėvas ir pavyzdingas šeimininkas.

Laukiai krauna lizdus plūduriuojančius vandenyje arba ant kupstų. Pirmuoju atveju sukrauna didelę krūvą meldų, nendrių, ajerų bei kitų vandeninių augalų, o viršum jų krauna jau tikrą lizdą iš švelnesnės medžiagos, kurioje vyrauja ilgi miklūs meldai. Esant potvyniui toks lizdas pakyla kartu su vandeniu, o atslūgus nusileidžia. Antruoju atveju lizdai statomi paprastesni ant kupstų ir krūmuose. Kiaušinių deda 6—15. Jų vidutinis dydis 53,5×36 *mm*. Pagrindinė spalva šviesiai rusvai pilkšva su daugybe rudų ar juosvų taškų ir dėmių. Peri abudu porelės nariai. Po 21—24 dienų prasikala paukščiukai.

Vaikai, išsiritę iš kiaušinių, pirmą dieną esti labai nevikrūs — jie vos rėplinėja aplink lizdą, ir jų juodi siūliški pūkai, oranžinės spalvos galvos ir balti snapai keistai atrodo. Pažymėtina, kad pirmomis dienomis nei seniai, nei vaikai atvirame vandenyje nesirodo, ir susidaro įspūdis, kad visą šeimą ištiko kokia nelaimė; tik vaikams šiek tiek paaugus, ir seni, ir jauni paukščiai pradeda rodytis atvirame vandenyje aplink lizdą, kuriame jie dažnai ilsisi ir, tur būt, nakvoja, nes tokiuose lizduose ilgainiui susirenka geroka mėšlo krūva. Jaunikliai, sekdami paskui tėvus, vandenyje neplaukioja būriu kaip pūkuoti ančiukai, bet plačiai pakrinka; tur būt, dėl to nuolat ir cypia savotišku balsu, kad palaikytų ryšį tarp savęs ir nepasimestų. Seniai turi su jais daug vargo, parūpindami maistą.

Geluko ežere, kur daugiausia stebėdavau laukius, augalija labai gausi, ypač daug auga elodėjų ir maurabragių, kurių tankumyne lindi nesuskaitoma daugybė visokių vandeninių vabzdžių, skėčių ir apsiuvų vikšrų, minkštakūnių ir kur žuvys deda ikrus. Taigi, čia ir yra puiki ganykla laukiams: seniai nuolat nardo ir kelia į paviršių šių augalų stiebus, kuriuos tuoj apspinta jaunikliai, nurinkdami visus gyvūnus ir nuskindami švelnius jaunus lapelius ir viršūnes. Abu tėvai triūsia nepriklausomai ir kartais labai toli vienas nuo kito, taip, kad visa šeima — abu tėvai ir apie dešimtį vaikų — vandenyje užima gana didelį plotą. Pastebėjau, kad, be minėto maisto, laukiai mielai lesa žvyrių *(Stratiotes)* lapus, todėl Geluko ežere, kur šio augalo yra nedaug, visi jo lapai šių paukščių apkapoti; tą patį esu pastebėjęs ir Žuvinto ežere; tai patvirtina ir T. Zubavičius. Be to, įvairūs autoriai teigia, kad laukiai sulesa daug grūdų, dėl jų skrenda į artimus javų laukus. Iš dalies laukius nelaisvėje galima maitinti grūdais. Tačiau žuvimis ir jų ikrais, atrodo, minta atsitiktinai.

Iki rugpiūčio mėnesio pabaigos, net iki rugsėjo pirmųjų dienų, laukiai dar laikosi šeimomis, bet vėliau nukeliauja į didesnius vandenis, jungdamiesi į vis didėjančius būrius. Mūsų krašte tokius susibūrimus galima pastebėti Žuvinto ežere, kur kelių tūkstančių laukių būriai nėra retenybė. Jie tuomet laikosi atvirame vandenyje, esti labai baikštūs ir iki šūvio vargiai prisileidžia. Tuomet nuo jų masės vanduo atrodo net juodas, o kai toks milžiniškas būrys pakyla, ūžesys girdimas toliau kaip už kilometro. Spalio mėnesiui įpusėjus, šie būriai palaipsniui nyksta, ir to mėnesio pabaigoje lieka vien pavėlavę būreliai ar paliegėliai. Apie Lie-

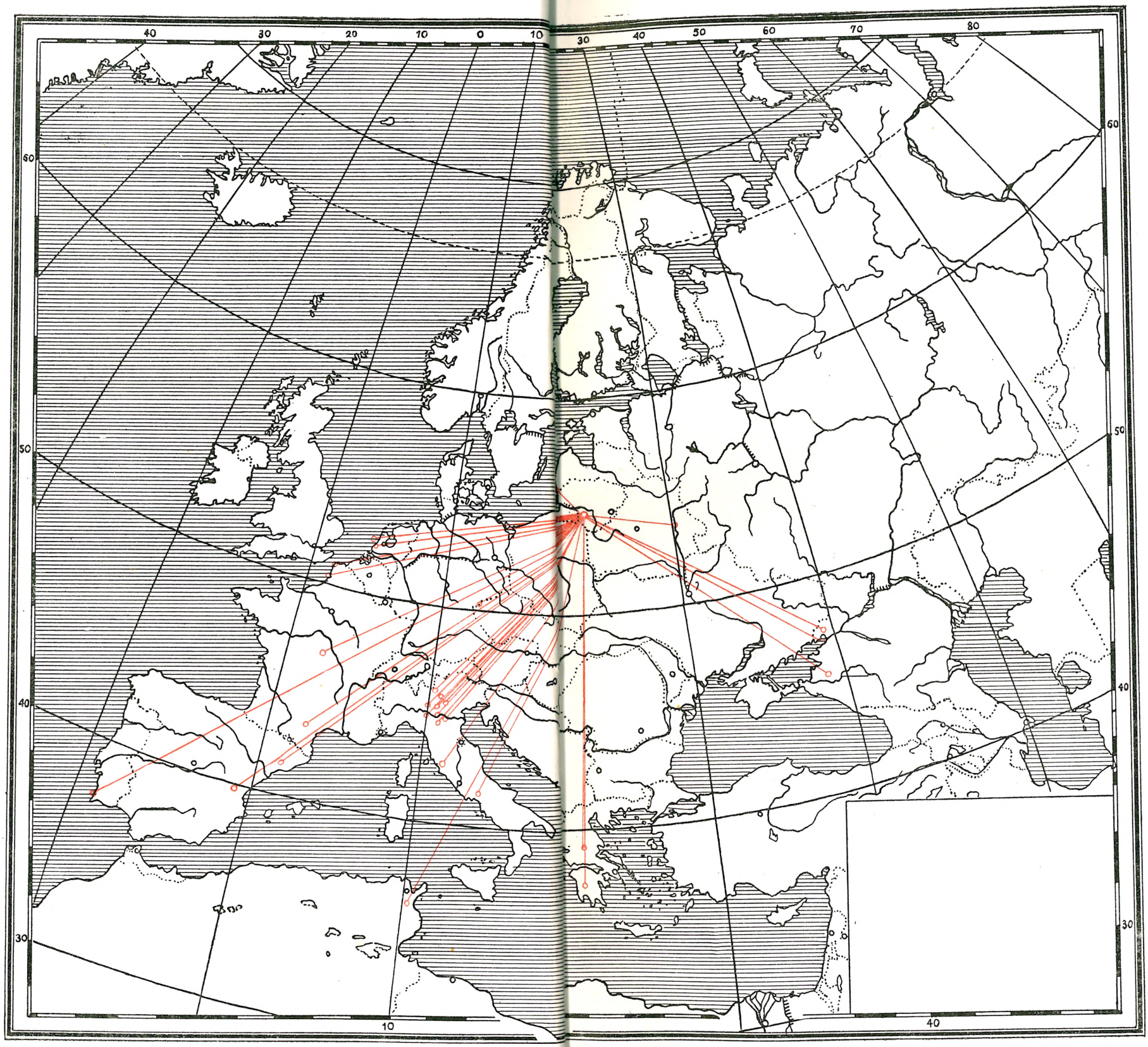

69 pav. Vietos, kuriose buvo sti Žuvinte sužieduoti laukiai

tuvos laukių žiemojimą turime šiuos davinius: iš 32 Žuvinto ežere sužieduotų laukių buvo nušauta Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Vengrijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Graikijoje, Olandijoje, Ispanijoje, Tarybų Sąjungoje, Azovo jūros pakraščiuose (žr. 69 pav.). Apie vieną paukštį pranešta iš Tuniso laikotarpiu tarp spalio ir kovo mėnesių. Vienas jų, sužieduotas 1939 m. liepos mėn. 20 d., jau tais pačiais metais spalio mėn. 28 d. buvo rastas Italijoje netoli Ravennos. Kitas, žieduotas 1941 m. rugpiūčio mėn. 19 d., buvo rastas netoli Prahos 1942 m. sausio mėn. 3 d. Tarybų Sąjungoje nesuskaitomos laukių masės žiemoja Kaspijos jūros pietinėje dalyje, ypač Kyzyl-Agačo įlankose. Jie čia sudaro vieną svarbiausių pramoninės medžioklės objektų. Azerbaidžano turguose ir užkandinėse laukio (čia vadinamo „kaškaldak") kepsnys yra labai populiarus patiekalas.

Laukių nušaunama medžiojant vandeninius paukščius, bet medžiotojui jie nėra toks pageidaujamas laimikis kaip antis, viena, dėl to, kad šūvis į juos neduoda ypatingo sportiško malonumo, antra, kad jų mėsa greitai genda, o, be to, nėra labai skani. Tačiau gerai paruoštas laukio kepsnys nėra blogas.

Nelaisvę laukys gerai pakelia ir maisto atžvilgiu nėra lepus.

Nendrinė vištelė. *Gallinula chloropus* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *tiigikana.* Latv. *udens vistina.* Lenk. *kokoszka zielononoga.* Rus. *kamyšnica.* Vok. *Teichhuhn.*

Be gyvenančio Europoje ir Azijos vakaruose porūšio, *G. ch. chloropus* (L.), žinoma dar keletas porūšių, randamų Azijoje, Zundo salose, Filipinuose, Afrikoje, Madagaskare, Mauricijaus salose, Sandvičio salose, Pietinėje ir Šiaurinėje Amerikoje ir jų salose.

Nors nendrinė vištelė yra labai panaši į kitus šios šeimos paukščius, tačiau dėl daugelio savotiškų požymių ji sudaro atskirą gentį, kuri evoliucijos eigoje labai anksti atsiskyrė nuo bendro vištelių kamieno; apie tai galima spręsti iš jos paplitimo visame pasaulyje ir daugybės ryšium su tuo susidariusių porūšių. Išskyrus laukį, nendrinė vištelė yra didžiausias (mūsų krašte gyvenąs) šios šeimos paukštis, pasižymįs, tarp kitko, plikos odos plokštele, užeinančia ant kaktos nuo snapo pamato. Senų paukščių ši plokštelė esti didelė ir raudonos spalvos, o jauniklių daug mažesnė ir blanki. Nendrinė vištelė yra už griežlę žymiai didesnė, ją galima pažinti ir iš to, kad vidujinės pauodegio plunksnos yra juodos, o kraštutinės baltos ar balsvos. Kūno ilgis 325—357 *mm*, išplėstų sparnų tarpugalis 530—565 *mm*, suglausto sparno ilgis 150—178 *mm*; kojos labai didelės ir ypatingai ilgais pirštais. Vidutiniškai sveria 250 *g*, bet riebus paukštis gali pasiekti net 350 *g* svorio; patelė yra kiek mažesnė už patiną.

Senų paukščių galva, kaklas, krūtinė, pilvo šonai gražios pilkos (grafito) spalvos, pats papilvio vidurys baltas, o jo šonai žalsvi; kūno

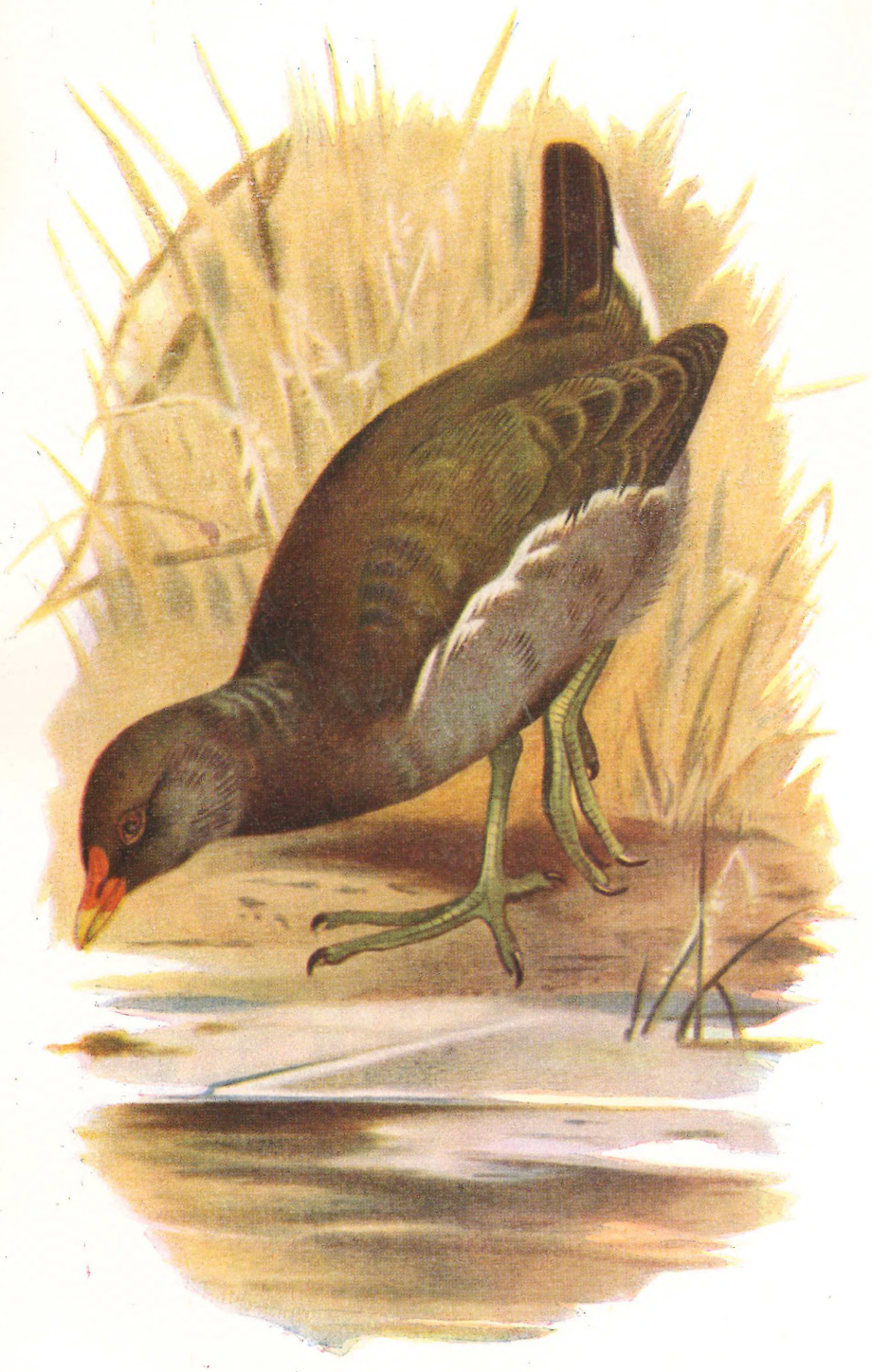

NENDRINĖ VIŠTELĖ

šonais eina ryškūs balti išilginiai dryžiai; pečiai, sparnai, antuodegis ir uodega gražios žalsvos spalvos; pauodegys viduryje juodas, o jo šonai balti. Snapo pamatas ir plikos odos plokštelė, užeinanti ant kaktos, yra puikios raudonos spalvos, o snapo galas gelsvas; kojos žalios, tik aukščiau kulno plikoji vieta yra raudona, akys rusvai rudos. Patelė nuo patino savo spalva maža tesiskiria, bet jos raudona kaktos plokštelė yra mažesnė.

Jaunų paukščiukų viršutinės kūno dalies pilkumas yra šviesesnis, be to, rusvo atspalvio, taip pat ir apačia yra pilkai rusva, o kaklo priekinės dalies net balsva; balti, išilginiai dryžiai kūno šonuose maža težymūs, snapas, vietoj raudonos spalvos, yra gelsvai pilkas, o kojos žalsvai pilkos.

Pūkuotas jauniklis yra šių spalvų: beveik visas kūnas juodas su žalsvu žvilgėjimu nugaroje ir pagerklyje; galvos šonuose pūkai turi ilgus sidabruotai baltus galus, be to, ant galvos ir sparnų šie pūkai yra reti, o tarp jų matoma plika oda yra aiškiai raudonos spalvos; aplink akis ši plika oda yra mėlyna, o snapo pamatas raudonas; snapo galas baltas. Ši spalvų kombinacija daro keistą įspūdį. Heinroth'as teigia, kad net pūkuotų paukščiukų jau galima atskirti patiną nuo patelės iš kaktos plokštelės, kuri patino žymiai didesnė.

Kaip minėjome, ši vištelė yra labai išplitusi. Gyvenantis mūsų krašte porūšis randamas visoje Europoje nuo Trontjemo fiordo Norvegijoje ir nuo 60°30′ Suomijoje, nuo Leningrado, Vologdos, Ufos ir Kazanės šiaurėje iki Vidužemio jūros salų ir Šiaurės Afrikos pietuose; Azijoje iki Irako, Turkestano, o, gal būt, iki Daurijos. Iš šiaurės kraštų žiemai pasitraukia į Vidužemio jūros pakraščius, bet žiemoja jau Vengrijoje, Vidurinėje Vokietijoje, Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje. Lietuvoje šis paukštis labai įprastas, bet, nepaisant to, plačioji visuomenė maža jį tepažįsta; neretai kas nors atneša į mūsų zoologijos muziejų ar į zoologijos sodą pagautą arba rastą negyvą vištelę, kuri keliaudama nakties metu užsimušė, užskridusi ant telefono laidų arba įlėkė į apšviestą kiemą. Tokiu atveju atnešęs vištelę asmuo tariasi sukelsiąs didelę sensaciją ir labai nustemba, net ir nusimena, išgirdęs, kad čia esama visai paprasto paukščio.

Šis paukštis dažnai pasitaiko mūsų ežerų klampiuose pakraščiuose, lėtai tekančių upių krantuose, giliose pelkėse, o ypač dirbtiniuose tvenkiniuose, kur tik yra tanki vandeninė augmenija ir nors nedidelis atviro vandens plotas. Vakarų Europos kraštuose jis yra geriau žinomas, nes tenai jis mažiau vengia žmogaus, negu mūsų krašte. Tuo jis yra panašus į karvelį keršulį, kuris, būdamas baikštus paukštis Lietuvoje ir artimuose mums kraštuose, Europos vakaruose yra virtęs pusiau naminiu paukščiu. Prancūzijoje, o ypač Anglijoje, nendrinė vištelė dažnai apsigyvena mažose kūdrose bei tvenkiniuose pačiame miesto vidury. Londono parkuose, kur visuomet yra mažesni ar didesni vandens plotai, šį paukštį būtinai pamatysi, ir jis yra toks jaukus, jog kartu su žvirbliais ir karveliais keršuliais ateina prie sėdinčių ant suolo žmonių, reikalaudamas sau duoklės,

pvz., duonos gabalėlių. Ir Lietuvoje kartais aptiksi jų sodų tvenkiniuose (vieną porelę mačiau apsigyvenusią Kauno botanikos sode), bet niekuomet nėra jos tokios jaukios. Vis dėlto nendrinė vištelė yra labai protingas paukštis ir trumpu laiku susivokia, kur ir ko jai reikia bijoti ir kuo galima pasitikėti, todėl ten, kur retai susiduria su žmogum, ji yra baikšti ir nesirodo atviroje aikštėje, bet apsigyvenęs žmogaus kaimynystėje, kaip kad esti tvenkiniuose prie malūnų, kur visą dieną važiuoja ir sustoja daugybė žmonių su savo arkliais, vežimais ir javų maišais, mūsų paukščiukas visiškai apsipranta su šiuo reginiu ir žmonių visai nepaiso. Yra net žinomi atsitikimai, kad šios vištelės ateidavo į kiemus lesinėti vištoms paduoto maisto, įeidavo į tvobesius, pagaliau net visą žiemą praleisdavo kartu su žmogumi jo šiltame name.

Tikrai galima pasakyti, kad nendrinė vištelė savo miklumu, grakštumu, gražiomis spalvomis, o ypač savo pasitikėjimu žmogumi yra vienas maloniausių paukščių. Ją lengviau stebėti, negu kitas smulkesnes vištveles, ne tik dėl pastarosios ypatybės, bet dar ir dėl to, kad ji dažnai išplaukia iš nendrynų tankynės į atvirus ar bent plūduriuojančiais augalais apaugusius vandens plotus ir ten plaukioja ilgesnį laiką. Aplamai man atrodo, kad ji (išskyrus tik laukį) daugiau plauko, negu kiti jos giminaičiai.

Jei tik krante yra aukštesnių medžių, stebėti tokioje vietoje vištelę geriausia įlipus į medį, nes paukštis neįtaria, kad iš ten galėtų grėsti jam pavojus. Tokių labai patogių stebėjimo vietų turėjau Anyškyje (Alytaus apskr.), kur Gudelių ežero krante yra didokas senų medžių parkas. Neįtardama nieko blogo, vištelė parodo visą savo nuostabų judrumą tiek kranto žolėse, tiek vandenyje, nuolat bėgiodama savo gyvenamame plote, plaukiodama, sukiodama nesuskaitomus ratus, vingius ir kilpas. Ji nesiriboja vandeniu ir žeme, bet kopinėja ir karklais, nendrėmis, asiūkliais, esant reikalui suimdama krūvon visą pluoštą stiebelių savo ilgais pirštais. Bet ypač ji gerai jaučiasi įsiyrusi į plūdžių bei maurų tyrę — ten kiekviename žingsnyje randa ką nors gero: skėčių vikšrų, apsiuvų, vandeninių vorų ir kitų vandeninių padarų, ir paukštis vos tik spėja juos rankioti. Staiga išgąsdinta vandeny nendrinė vištelė neretai pasineria kaip antis ir nuostabiai ilgai gali išbūti po vandeniu, įsikabinusi nagais į panertus augalus. Norėdama išlikti nepastebėta, ji meniškai moka pasinaudoti, pvz., vandeninių lelijų lapais, tam ji, įsikabinusi į ilgą lapo kotelį, palenda po pačiu lapu, iškišdama į orą tik savo galvutę ar snapą; atidžiai įsižiūrėjus, galima pastebėti, kad vienas lapo kraštas yra kiek pakilęs viršum vandens.

Nendrinės vištelės minta visu tuo, ką gausiai randa balų augalija apaugusiame vandens plote. Visi smulkūs gyvūnai, vabzdžiai, vėžiagyviai ir minkštakūniai tinka jai, bet ypač daug sulesa uodų vikšrų, ir todėl dažniausiai jaunų paukščių skilviai esti jų kimšte prikimšti. Taip pat sulesa ji daug vandeninių augalų sėklų, ypač plūdžių *(Potamogeton)*, mielai skina jaunų diegų sodrias viršūnėles ir suryja daugybę plūdenų *(Lemna)*, o jei arti jos gyvenamos vietos pasitaiko javų, ji neatsisako taip pat

ir nuo jų grūdų. Kaip ir jo giminė (ilgasnapė vištelė), šis paukštis turi gana keistus stiprius balsus: dažniausiai, medžiodamas antis, išgirsi storą „kruu", kuris, rodosi, yra pavojaus ar nusistebėjimo ženklas. Kitas balsas, skambąs maždaug kaip „keks", yra panašus į žaliosios varlės kvarksėjimą, o susišaukdamos vištelės sako „terterter". Naktį traukdamos, jos retkarčiais šaukia savotišku aiškiu balsu ryšiams tarp savęs tamsoje palaikyti.

Lizdas turi tą patį pobūdį, kaip ir jau aprašytų rūšių, bet yra žymiai didesnis, sudarytas iš ilgų ajerų, nendrių ir meldų, gana aukštas, todėl ir jo dugnas visuomet sausas, kraunamas krante, net ir karklų šakose, rečiau ant vandens, panašiai kaip laukio. Kiaušinių esti dažniausiai 6—8, rečiau daugiau. Jų pagrindinė spalva šviesaus molio, kartais rausvu atspalviu su dviejų rūšių taškeliais, iš kurių vieni pilkšvi, neryškūs, išsiliejusiais kontūrais, didesni, kiti ryškūs, juosvi, smulkūs. Kiaušinių didumas vidutiniškai 44,7×31,7 *mm*.

Nelaisvę nendrinė vištelė pakelia labai gerai ir trumpu laiku prijunksta, ypač prie žmogaus gerai pripranta jauni paukščiukai.

Ilgasnapė vištelė. *Rallus aquaticus* L.

XIII pav.

Est. *rookana*. Latv. *dumbra cālis*. Lenk. *wodnik*. Rus. *pastušok*. Vok. *Wasserralle*.

Be porūšio, gyvenančio Europoje, *R.a. aquaticus* L., yra žinomi dar trys, paplitę Sibire, Indijoje ir kituose Azijos kraštuose.

Šis gražus vandeninių vištų atstovas, turėdamas visus savo šeimos požymius, lengvai nuo kitų rūšių atskiriamas dėl jo ilgo snapo, kuriuo yra panašus į tilvikus. Didumu jis maždaug prilygsta griežlei, bet yra ilgesnis: patino kūno ilgis 293—310 *mm*, patelės 263—270 *mm*, sparnų tarpugalis abiejų lyčių 370—412 *mm*, patino suglausto sparno ilgis 120—127 *mm*, patelės — 110—116 *mm*. Iš to matyti, kad patelė yra žymiai mažesnė; snapas 40—43 *mm*. Svoris svyruoja pagal metų laikotarpius; pavasarį jos sveria 110—120 *g*, rudenį apie 50 *g* daugiau. Nuo kitų šios šeimos paukščių šią vištelę galima atskirti iš to, kad jos kūno šonai yra skersai juodai, balsvai ir rusvai dryži. Šiaip senų paukščių viršugalvis, sprandas, nugara ir sparnų dengiamosios plunksnos rusvai palšos su tamsiais visų plunksnų viduriais. Skruostai, kaklas ir krūtinė gražaus švino spalvos pilkumo, pilvo vidurys ir pauodegys rusvi; plasnojamosios plunksnos žalsvai pilkos; snapo pamatas raudonas, toliau juosvas, kojos žalsvos, akys raudonos. Išskyrus didumą, tarp patino ir patelės nėra žymaus skirtumo, o jauni, dar nenusišėrę paukščiai pažymėtini rusvu atspalviu kakle ir krūtinėje. Ką tik iš kiaušinio išsiritęs paukščiukas yra apaugęs juodais kaip suodžiai pūkais, puikiu brangaus akmens žvilgėjimu, jo snapas yra grynai baltas, kojos rausvai balzganos.

Europinė ilgasnapė vištelė gyvena didesnėje Europos dalyje, nuo Vidužemio jūros iki speigiračio Norvegijoje ir nuo Didžiosios Britanijos salų, Ispanijos ir Portugalijos iki Maskvos, Uljanovsko, Čkalovo, o, gal būt, ir toliau, be to, Egipte, Tunise, Alžyre ir Maroke. Žiemoja Vidužemio jūros kraštuose, bet žiemojančių paukščių užtinkama net ir Didžiojoje Britanijoje, Airijoje, Vokietijoje, Reino pakraščiuose. Taczanowski'o teigimu, nedidelis jų skaičius žiemoja Lenkijoje prie neužšalusių šaltinių, ypač jei ten esti karklynų, kur jos moka pasislėpti po sniego pusnimi vandens pakraštyje, o Tyzenhauz'as rašo, kad jos žiemojančios ir Lietuvoje.

Dėl nepaprasto mokėjimo slapstytis ilgasnapė vištelė maža kam težinoma ir todėl atrodo daug retesnė, negu iš tikrųjų yra. Žinoma, kad ši rūšis dažnai pasitaikanti Nemuno deltoje ir aplamai Kuršių marių rytiniame krante. Taip pat apsčiai aptinkama apie Miniją ir žinoma jas perint apie Šilutę. Pasak Szielasko, ji yra žemutinėje (Rytprūsių) Lietuvos dalyje apsčiai randama; daug kartų girdėtas jos balsas apie Nemunyną ir Giliją. Neringoje ji neperi ir traukimo metu yra reta. Aš pats neretai aptikdavau jų įvairiuose Lietuvos kraštuose, pvz., 1901 m. liepos mėnesio pabaigoje Lydos apskrityje, Lebiodkos dvare, nušoviau gražų seną paukštį, o 1903 m. tos pačios apskrities Vosyliškių apylinkių pelkėse, Kostenevkos upelio krante, pagavau jauną, dar pūkuotą paukščiuką. Žuvinto ežero plovuose šis paukštis nėra retas; nors ir jo nepamatysi, vis dėlto dažnai nugirsi jo balsą. Kauno Zoologijos muziejus turi iškamšą paukščio, nušauto 1931 m. balandžio mėn. 21 d. Užpalių valsč., Šventosios pakraštyje; antras paukštis buvo atsiųstas mums iš Seredžiaus valsč., Belvederio dvaro, kur jis buvo rastas negyvas 1936 m. balandžio mėn. 8 d., matyti, užsimušęs, skrisdamas nakties metu.

Kaip ir kitų šios giminės paukščių, ilgasnapės vištelės buveines sudaro nepraeinamos pelkių klampynės, lėtai tekančių upelių ir ežerų krantai, bet taip pat galima jų aptikti griovių ir perkasų pakraščiuose. Eisena, kitais judesiais ir papročiais šis paukštis irgi mažai tesiskiria nuo savo giminių. Bėga nepaprastai greitai ir taip pat moka prasiskverbti pro didžiausius tankumynus, neblogai plauko, o kai kurie autoriai teigia, kad jis ne tik nardo, bet ir gali bėgioti dugnu, nors tai vis dėlto yra abejotina. Užtat skristi jis nemėgsta ir vien išimtiniais atvejais, varu varomas arba staiga išgąsdintas, pakyla į orą; tokiu atveju kartais praskridęs nedidelį atstumą iš baimės nusileidžia kur nors neįprastoje vietoje, pvz., nušienautoje pievoje arba plikame lauke. Dažniausiai galima jį pakelti, priėjus visai arti, net per dvejetą žingsnių, bet savo noru jis kyla tik sutemus, ir tuomet jo nevikrus lėtas polėkis esti šiek tiek panašus į didelio skrendančio šikšnosparnio polėkį.

Iš visų šio ypatingo paukščio savybių bene keisčiausia bus jo balsas, toks įvairus ir į nieką nepanašus, jog sunku jį pamėgdžioti, ir kiekvienas stebėtojas, kuris jį girdėjo, kitaip perduoda. Tai tokiam mažam padarui per garsus spiegimas, žviegimas, kriuksėjimas, giksėjimas, ir todėl, pirmą sykį išgirdę jį, visai negali susivokti, kas tai yra per garsas ir iš kur

eina. Jei turėtume nurodyti panašumą, rasi, neapsiriktume pasakę, kad šiame garse yra kažkas bendro su kiaulės žviegimu, todėl didžiai nustembi, įsiyręs į tankų švendryną ir pirmą sykį jį išgirdęs. Tačiau tas panašumas nėra visiškas, nes į žviegimą yra įterpti ir kiti keisti ir visiškai nepamėgdžiojami garsai. Be to, ilgasnapė vištelė moka dar švilpti gražiu, grynu balsu ir murmėti, kaip patenkinta voverė. Atrodo, kad švilpdami paukščiai susišaukia, o tai esti tuo atveju, jei porelės nariai atsitiktinai pasimeta. Aukščiau minėtus kiauliškus balsus girdėdavau tuomet, kai laiveliu prisiirdavau arčiausia šių paukščių gyvenviečių, todėl manau, kad tai išgąsčio, o, gal būt, nusistebėjimo balsas, bet prityręs stebėtojas Wodzicki's teigia, kad šį balsą leidžią ir du besikauną paukščiai. Dažnai tenka girdėti jų tam tikrą karkiamą (nesant geresnio šio balso apibūdinimo) balsą, kažką panašaus į „kruu kruu kruu", tariamą nevienodu stiprumu, būtent, pradeda garsiai, o baigia tyliau. Šį balsą galima išgirsti, pakėlus netikėtą triukšmą, pvz., sudavus smarkiai irklu per vandenį arba paleidus šūvį. Ypač po šūvio dažnai jį išgirsi, kartais iš visų pusių iš visų esamų šioje apylinkėje vištelių.

Autoriai, turėję progos šį paukštį arti stebėti, aprašo jį esant nesugyvenamą ir atšakų, nepakenčiantį savo giminaičių kaimynystės ir mušeiką; ypač pavasarį linkę peštis visu smarkumu. Ruošdamiesi kautis, jie sustoja tam tikra kovos poza, nuleidę sparnus, pakėlę aukštyn uodegą ir ištiesę kaklą į priekį puola priešą, nelyginant du gaidžiai. Susipešę priešai smogia vienas kitą snapais, stveria už kaklų ir sparnų ar šiaip už plunksnų, ir stipresnis tampo silpnesnį po visą kovos aikštę — taip aprašo šių paukščių kautynes minėtasai lenkų ornitologas. Net žiemos metu, kur prie neužšalusių versmių jų gyvenamoji ertmė yra aprėžta, jie dažnai pešasi dėl patogesnės vietos bei maisto.

Ilgasnapės vištelės maistas iš esmės nesiskiria nuo kitų jos giminių maisto, tai mišinys visokiausių smulkių vandeninių arba arti vandens gyvenančių gyvūnėlių, sėklų ir šiaip augalinių dalių. Iš vabzdžių daugiausia praryja ji uodų vikšrų, skėčių įvairiose raidos stadijose, apsiuvų kartu su jų apsiaustais, bet ypač daug minkštakūnių kartu su kriauklėmis. Augalinį lesalą renka jos daugiausia žiemą, kai pritrūksta gyvulinio maisto; tai įvairios nendrių, monažolių ir šiaip visokių žolių sėklos. Suryja jos nemaža smėlio ir smulkių akmenukų, nes jie, kaip ir minkštakūnių kriauklės, skatina virškinimą.

Veisimosi atžvilgiu šis paukštis irgi labai panašus į kitas vištelės. Jis susiieško sunkiai prieinamų vietų, kartais lizdus krauna net kupstuose, prie kurių tik plaukiant galima prisiartinti. Lizdas sudarytas iš ilgų žolių bei po kelis kartus sulankstytų meldų ir esti gana gilus, periš paukštis atsiremia smakru į jo vieną galą, o kitame gale yra tiesiog aukštyn užriesta jo uodega. Kiaušinių deda paprastai nuo šešių iki dešimties, retkarčiais daugiau, o jų spalva tokia panaši į griežlės, jog neįmanoma jų atskirti; nors spalva dažnai svyruoja, bet dažniausiai yra šviesiai rausva, išmarginta rudomis dėmėmis ir didesniais bei tankesniais taškais bukame gale. Jų vidutinis didumas 35,4×25,7 *mm.* Kiaušiniai peri-

mi 19—21 dieną. Peri pakaitomis abu tėvai. Jau aukščiau aprašyti juodi kaip suodžiai jaunikliai yra labai judrūs ir bėgiodami nuolat šnekučiuojasi savotišku būdu, tuo palaikydami ryšį tarp savęs ir tėvų, kad nepasimestų žolių tankumynuose. Tik po septynių savaičių jie pradeda skraidyti, ir toks vėlyvas sparnų išsivystymas yra būdingas ne tik šiai šeimai, bet ir aplamai tiems paukščiams, kurie, gyvendami neprieinamose tankynėse, mažai skraido; sparnai reikalingi būna tik traukimo metu. Po septynių savaičių jie pradeda šertis.

Visi autoriai teigia, kad ilgasnapė vištelė priklauso prie maloniausių nelaisvėje laikomų paukščių, ypač jei jai duodama daugiau erdvės, bet pirmomis nelaisvės dienomis jos esti labai baikščios; veržđamosi pasprukti, dažnai susižaloja snapus, kojas, net ir galvas, todėl, bent pradžioje, patariama laikyti narve su mediniais virbalais. Maitinti reikia supiaustytais sliekais, miltkirmėlėmis, skruzdžių perais ir šiaip visokiais vabzdžiais, o paskui galima pereiti prie lengviau gaunamo maisto, pvz., smulkiai supiaustytos mėsos (geriausia širdis), mirkytos piene baltos duonos ir šviežios varškės, trintų morkų su grūstų kanapių ir kviečių priemaiša. Jau po kelių dienų jos prijunksta, o netrukus pradeda net sekioti šeimininką, leidžiasi kasomos ir pačios užskrenda ant jo kojų, net ir rankų. Nereikia užmiršti, kad šie paukščiai reikalauja daug švaraus vandens ir gero rupaus smėlio.

Griežlė, bręslė. *Crex crex* (L.)

XIV pav.

Baltar. *drač, ruska zieziulka.* Est. *raak.* Latv. *grieze.* Lenk. *derkacz, chrósciel.* Rus. *dergač, korostiel.* Vok. *Wachtelkönig, Wiesenralle.*

Griežlė priklauso prie tų paukščių, kuriuos mūsų visuomenė gerai pažįsta iš balso, bet retai kada mato. Jos balsas toks garsus ir būdingas, jog daugelyje kalbų pagal jį gavo atitinkamus vardus. Savo ūgiu prilygsta pusiau suaugusiai kurapkai, bet, kaip ir visi šios šeimos paukščiai, yra labiau suplotais šonais, be to, turi daug didesnes kojas. Kūno ilgis apie 260 *mm*, sparnų tarpugalis 435—500 *mm*, suglausto sparno ilgis 133—145 *mm*, patelės yra kiek mažesnės. Liesi paukščiai sveria apie 130, nutukę iki 190 *g*. Griežlės spalva tokia savotiška, jog aiškiai skiriasi nuo visų kitų mūsų paukščių: viršutinė kūno dalis pilkai palša juodu margumu, susidariusiu tuo būdu, kad kiekviena plunksna turi savo viduryje juodą dėmę, didelę ant nugaros, mažesnę ant kaklo ir ant galvos. Pagerklys ir krūtinė irgi panašios pilkai palšos spalvos, be dėmių, pasmakrė, pilvas ir pauodegys balti; patino skruostai ir kaklo šonai pelenų spalvos, patelės rusvi. Sparnai ryškiai rudos spalvos, ir tai labai krinta į akį, paukščiui pakilus skristi; kūno šonai tamsesniais skersiniais dryžiais. Snapas balzganas, tokios pat spalvos ir kojos; akys bronzinės. Nenusišėrę jaunikliai panašūs į pateles, bet apačioje vietoj baltos spalvos yra pilkšva.

Griežlės gyvenamoji sritis vakaruose prasideda Didžiosios Britanijos salose ir tęsiasi per visą Europą ir Aziją iki Jenisiejaus, net ir Lenos upės. Šiaurės riba Europoje sudaro 65—66°, Urale 60°, o pietuose siekia Pirėnus, Š. Italiją, Makedoniją, Š. Iraną, Užkaspijį, Vid. Aziją. Žiemoja Afrikos rytinėje dalyje, retkarčiais užtinkamos žiemojant Alžyre ir Tunise, o išimtiniais atvejais Didžiojoje Britanijoje ir Vokietijoje. Įdomu, kad vieną sykį griežlė buvo užtikta Naujojoje Zelandijoje ir vieną sykį Australijoje. Lietuvoje šis paukštis nėra retas, bet darosi vis retesnis. Ir kituose Vakarų Europos kraštuose griežlių pastaraisiais metais yra sumažėję. Pasak E. Spangenberg'o, Tarybų Sąjungoje griežlių yra labai daug. Pats nuo mažų dienų atmenu, kad mano tėviškėje, Lydos apskrityje, griežlių buvo tiek, jog naktį iš visų pusių be paliovos būdavo girdėti jų griežimas. Per šienapiūtę pievėjai dažnai rasdavo lizdų ir atsitiktinai dalgiais papiaudavo pačius paukščius. Dabartiniu laiku griežlių pas mus girdėti daug mažiau, ir neaiškios yra jų nykimo priežastys. Pastaraisiais metais griežlių kiek daugiau aptikdavau Merkio pievose. Pasak M. Želnio, daugiau yra jų Nemuno lankose prie Kasikiemio ūkio, Kalvelių ir Viešvilės kaimų. Pavasarį jos pasirodo gegužės mėnesio pradžioje ir šiltomis dienomis pradeda „griežti". (1925 m. Kauno apylinkėse girdėjau jų gegužės mėn. 12 d., pasak M. Želnio, pirmomis gegužės mėn. dienomis.) Išskrenda iš mūsų krašto spalio mėnesio antroje pusėje.

Mėgstamos griežlių vietos — tai pievos, apaugusios aukštomis žolėmis, kur pakaitomis auga karklų krūmai, ir ne per daug šlapios. Jos užtinkamos ir plačiose pelkėse, bet tik ten, kur yra sausesnių vietų. Taip pat griežlės mėgsta dobilų laukus, ypač jei dobilai esti aukšti ir tankūs. Rudeniop net dažniau jos randamos laukuose, negu pievose, dargi visai sausose vietose. Tuomet aptiksi jų visur, kur paprastai laikosi putpelės ir kurapkos, t. y. bulvėse, vasarojuose, grikiuose, rugienose, kartais net karklų krūmuose; Kauno apylinkėse rudenį neretai rasdavau jų buvusios tvirtovės griuvėsiuose.

Griežlė paprastai priglaudžia savo plunksnas prie kūno, sparnų kraštai taip pat esti plunksnomis pridengti taip, jog visas kūnas atrodo labai švelnus ir lygus. To kaip tik ir reikia paukščiui, kuris be paliovos nardo po tankiausias žoles. Bėgdama griežlė toli į priekį iškiša galvą, kuri kartu su snapu, nelyginant pleištas, perskiria žoles. Visa tai vyksta taip greit, o pats paukštis taip prisiglaudžia prie žemės, jog jo neįmanoma pastebėti, ir tik iš menko žolių judėjimo tegalima nustatyti kryptį, kur jis nubėgo, bet ten, kur griežlės nuolat laikosi, pvz., prie lizdo, jos bėgiodamos išmina žolėse nuolatinius takus, kaip žiurkės bei pelės. Bėgiodamos tais takais, jos nė kiek nešlamina žolės.

Griežlė-patinas turi savotišką daug kam žinomą balsą „dre-dre, dre-dre", kurį kartoja su pusės sekundės pauzomis keliasdešimt arba ir šimtą kartų paeiliui, o padaręs trumpą pertrauką, tęsia toliau. Mūsų liaudis vykusiai pamėgdžioja šį balsą sakiniu: „krės, krės varškės, o kam, vaikam, kokiem, mažiem". Tuščias būtų žygis, išgirdus griežlę pievoje, mėginti ją ten surasti. Iš tikrųjų, įsidėmėję gerai vietą, kur ji griežia, ir grei-

tai nubėgę tenai, nieko nerasime — jos tenai jau nėra, o, pastovėję valandėlę, išgirsime ją griežiant keliasdešimt žingsnių nuo tos vietos, kur ją pirmiau išgirdome. Taip pat sunku priversti ją pakilti, nes ji daugiau pasitiki savo greitomis kojomis, negu trumpais gležnais sparnais, o žolėse jaučiasi tokia vikri kaip žuvis vandenyje. Ir tik staiga užklupta, griežlė ieško išsigelbėjimo ore. Tuomet skubiais sparnų judesiais pakyla aukštyn, ištiesusi ilgą kaklą ir nuleidusi žemyn kaip skarmalus ilgas balzganas kojas; jos greitis iš pradžių esti toks mažas, jog vikrus paukštinis šuo neretai pagauna ją ore tuo momentu, kai ji kyla nuo žemės. Nuskrenda netoli, dažnai apie šimtą metrų, o būdama riebi, ypač rudenį, dar mažiau. Įsižiūrėjusi tinkamą vietą, tai yra tokį pat tankumyną, griežlė vėl nusileidžia ir tuoj pranyksta iš žmogaus akių. Nuėjus į tą vietą, irgi nelengva ją rasti, net ir su geru šunimi, nes ji, vos nusileidusi, kiek galėdama nubėga į šalį. Daugiausia veiklios jos būna nakties metu arba tamsiomis dienomis, ypač po lietaus.

Griežlės griežimas yra lytinės veiklos reiškinys, todėl ir girdimas poravimosi metu daugiausia tuomet, kai patelė pradeda dėti kiaušinius, paskui patinas palaipsniui nutyla, ir paskutinį kartą galima jį girdėti pas mus apie liepos mėnesio 15 dieną. Kartais galima išgirsti dar kitokį šio paukščio balsą — tylų švelnų kvaksėjimą: „kvo, kvo, kvo", panašų į kitų vandeninių vištų balsą, — tai yra patino ir patelės savitarpio šaukimosi balsas, ir jį galima išgirsti pasislėpus ir ramiai laikantis ten, kur yra apsigyvenusi griežlių porelė, nes jos, lesinėdamos, persiskirdamos ir vėl susieidamos, tuo būdu susišaukia. Pasak M. Želnio, griežlės, užpultos plėšraus paukščio arba šuns tankiose vietose, bulvienojuose ar vikiuose, kai negali pabėgti, šaukia gana žvarbiu veriančiu balsu, panašiu į šeško arba šarkos balsus. Stebėtojas teigia, kad šis balsas atbaido puolantį ją paukštvanagį.

Griežlės maistas susideda iš visokių smulkių gyvūnų, pavyzdžiui, vabzdžių ir minkštakūnių, kuriuos ryja kartu su kriauklėmis, bet jos mėgsta sliekus, kurių sulesa labai daug. Kartu su smulkiais gyvūnais jos suryja nemaža augalinių dalių, ir, sprendžiant iš kiekio, rodosi, kad tai nėra atsitiktinai prarytos maisto dalys. Kartais griežlė praryja ir smulkių stuburinių gyvūnų, pvz., nemažo ūgio driežų, o Taczanowski's rašo, kad jo laikomos nelaisvėje griežlės klastingu būdu pagaudavusios ten pat laikomus smulkius paukštelius ir suplėšiusios juos surydavusios, tad galima manyti, kad ir laisvėje griežlei pasitaiko praryti vieną kitą mažą paukščiuką. Grūdai sudaro griežlei antraeilį maistą, ir tai, daugiausia rudenį, kai jos iš pievų ir dobilų persikrausto gyventi į javų laukus.

Griežlės yra nedraugiški, atšakūs paukščiai, ir kiekviena porelė kraunа lizdą tolėliau nuo kitos poros, ir, jei dviejų gretimų plotų valdytojai susieina, tuoj įvyksta peštynės, per kurias jie rėkia keistais, panašiais į kačių, balsais.

Lizdas esti sukrautas aukštose žolėse, bet gana menkas, toks, jog sunku iškelti jį iš vietos, kad nesubyrėtų. Kiaušinių esti dešimt, tačiau dažniausiai 7—9, kartais iki dvylikos. Jie yra gražiai ovalinės formos,

pailgi, bukasis galas mažai tesiskiria nuo laibojo. Jų pagrindinė spalva švelniai apyrausvė, kartais žalsva arba gelsva. Margumas neryškių (tuo skiriasi nuo kitų vandeninių vištų) violetiškai pilkšvų arba rausvų spalvų, šios dėmės nėra koncentruotos viename kiaušinio gale, kaip tilvikų kiaušinių, bet pakrikusios. Jų didumas vidutiniškai 36,3×26 *mm*, sveria 13—15 *g*. Lizdą rasti labai sunku, ir dažniausiai tai pasitaiko šienaujant pievą ar dobilus; gaila tik, kad tada visas lizdas su kiaušiniais žūva, nes paukščiai prie jo nebegrįžta. Tuomet, jei tik perėta buvo neilgai, krauna naują lizdą kur nors netoli, bet šį kartą deda tik apie 5 kiaušinius. Iš inkubatoriuje perimų kiaušinių paukščiukai išsirita per 16—18 dienų ir sveria apie 9 *g*. Jie perdėm apaugę juodais rausvai blankiais pūkais, tik pati snapo viršūnė balta. Netrukus jaunikliai palieka lizdą ir seka paskui motiną, kuri juos dažnai šildo, surinkusi po savim, ir, jei tuo momentu užeini juos, motina pabėga, o vaikai išbėgioja į visas puses, nelyginant gyvsidabrio rutuliukai, ir tuoj pasislepia žolėse, kur rasti juos labai sunku. Dar sunkiau juos surasti, kai jie paauga ir labiau sustiprėja jų kojos. Jie tuomet stengiasi, tikra to žodžio prasme, nardyti žolėse, t. y. prisiglaudę prie žemės bėgti po pat apatinėmis augalų dalimis kaip žiurkės.

Griežlių nušaunama nemaža, bemedžiojant pelkių paukščius ir kurapkas, bet medžiotojas jų nemėgsta, nes jos, ilgai nekildamos, o vien visokiais vingiais bėgiodamos, tvirkina šunį, ir šūvis į tokį sunkiai ir lėtai skrendantį paukštį sportininkui nesudaro jokio malonumo. Dažnai griežlė kyla iš taip arti, jog šaulys turi palaukti, kol atsitolins, nes kitaip artimas šūvis paverstų ją koše. Griežlės kepsnys yra baltas ir labai skanus.

Nelaisvę griežlė pakelia gerai, ypač jei pagauta jauna; ji nėra opi maisto atžvilgiu ir, be savo prigimto maisto, mielai lesa smulkius mėsos gabaliukus, mirkytą piene baltą duoną, mirkytus ir subrinkusius įvairių javų, pvz., kviečių, soros grūdus. Kai kada jos taip prijunksta, kad lipa ant savo augintojo rankos.

Švygžda. *Porzana porzana* (L.)

XV pav.

Est. *tapiline vesivutt.* Latv. *ormanits* Lenk. *kurka wodna.* Rus. *kuročka bolotnaja.* Vok. *Tümpelsumpfhuhn.*

Švygžda yra už griežlę kiek mažesnė, savo ūgiu prilygsta putpelei. Jos kūno ilgis apie 235 *mm*, sparnų tarpugalis 350—390 *mm*, suglausto sparno ilgis 114—120 *mm*. Pirmu žvilgsniu ją nesunku pažinti iš daugybės smulkių baltų dėmelių ant tamsiai žalsvo dugno viršutinėje kūno dalyje ir kakle. Tiksliau įsižiūrėję, pastebėsime, kad viršugalvio, sprando ir nugaros plunksnos yra tamsios žalsvai alyvinės spalvos, o kiekvienos plunksnos vidurys juosvas. Pečių ir sparnų dengiamosios plunksnos turi pailgas baltas juosteles. Krūtinė ir kaklas pilkai žalsvi, visa padengta

baltomis dėmelėmis. Kūno šonais eina gana platūs skersiniai dryžiai, pilvo vidurys baltas. Plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos žalsvos. Snapas gelsvai žalias su raudonu pamatu, ir šis pamatas užeina truputį ant kaktos. Kojos gelsvai žalios. Akys durpinės spalvos.

Patelė skiriasi nuo patino viršutinės kūno dalies šviesesnėmis ir aplamai ne tokiomis ryškiomis spalvomis.

Jauni, dar neišsišėrę paukščiai panašūs į patelę, bet apatinėje kūno dalyje yra dar daugiau balsvos spalvos, o snapo pamate vietoj raudonos yra gelsva spalva.

Švygžda peri didesnėje Europos dalyje nuo 65° Norvegijoje, 64° Suomijoje, 61° Urale iki Vidužemio jūros ir jos didesnėse salose, o, gal būt, ir Š. Afrikos pakraščiuose. Rytuose ši sritis pereina į vakarinį Sibirą iki Altajaus, o nuo ten pietuose tęsiasi iki Šiaurės Vakarų Kašmyro.

Lietuvoje švygžda randama visur, kur tik yra tinkamų jai vietų, t. y. klampių pelkių, apaugusių aukštomis žolėmis, viksvomis ir pupalaiškiais, ypač arti prakastų per šias pelkes kanalų bei griovių, dažnai pasitaiko ežerų ir tvenkinių pakraščiuose, jei tik jie yra pakankamai klampūs. Apie pasirodymą pavasarį ir išskridimą rudenį neturiu davinių, bet atrodo, kad pavasarį švygždos atskrenda pas mus balandžio mėnesiui įpusėjus (1926 m. girdėjau jas švilpiant Ežerėlyje gegužės 1 d., o 1946 m. Papio ežero pakraštyje balandžio mėn. 25 d.), o išskrenda spalio mėnesio pradžioje, bet atskiri paukščiai lieka dar iki lapkričio mėnesio pusės. Vasaros pabaigoje švygždų mūsų krašte žymiai pagausėja, nes suauga vaikai ir prisideda iš šiaurės traukiantieji paukščiai. 1925 m. rugsėjo mėn. 17 d. Žuvinto ežero pakraščiuose per trumpą laiką pakėliau tris, iš kurių dvi nušoviau. Rudeniop kartais galima jų rasti gana sausose pievose ir krūmuose kartu su griežlėmis.

Švygžda gražus, grakštus ir vikrus paukštis, savo išvaizda panašus į griežlę. Daug kas jos dažnai nemato, nebent tas, kas netingi įbristi į tankias ajerų bei asiūklių klampynes ir turi daug kantrybės laukti jos pasirodymo. Jei lizdas yra netoli, sulauksi jos greičiau, nes ji, nerimaudama dėl kiaušinių ar vaikų saugumo, siuva žolėse šen ir ten, nors trumpam akimirksniui pasirodydama savo priešui. Kadangi ji pasirodo aukštų žolių paunksnėje, tai atrodo visai juoda ir tik išimtinais atvejais, išbėgusi į geriau apšviestą aikštę, parodo savo būdingus baltus taškelius, raudoną snapo pamatą ir žalias kojas. Jos eisena tuomet labai greita, ir nepritypęs stebėtojas greičiau palaikys ją žiurke, negu paukščiu. Būdingi yra jai greiti galvos linkčiojimai, panašūs į žingsniuojančio karvelio, ir nuolatiniai uodegos kilstelėjimai. Nemažiau vikri yra ji vandenyje, kur, linguodama gražia galvele, puikiai plauko, bet, jei tik vandens paviršiuje plūduriuoja nors šiek tiek lapų ar žolių ar net apmirusių augalų dalių, švygžda bėgioja jais ramstydamasi savo ilgais išsiskėtusiais pirštais. Bet skraido menkai, ir todėl tik varu varoma pakyla į orą. Ją net sunkiau priversti pakilti, negu griežlę, nes ji iš paskutiniųjų stengiasi gelbėtis savo vikriomis kojomis, o kai pagaliau nebebūna kitos išeities, ji savotiškais plasnojamais sparnų judesiais pakyla viršum žolių nuleis-

XII. LAUKYS — *FULICA ATRA* L.

XIII. ILGASNAPĖ VIŠTELĖ — *RALLUS AQUATICUS* L.

XIV. GRIEŽLĖ — *CREX CREX* (L.)

tomis ilgomis kojomis ir ištiestais sparnais, bet tai trumpam laikui, nes, praskridusi keliasdešimt metrų, vėl neria į priprastą pelkės tankumyną, kur, gal būt, šį kartą priešas jos neras. Tik pavasarį, kai dar nėra aukštų žolių, retkarčiais pamatysi ją pelkėje, bet ir tuomet, kilus pavojui, ji puikiai moka išnaudoti kiekvieną kupstą, kiekvieną nelygumą, kad bematant pranyktų iš priešo akių.

Švygžda yra judri ne tik dieną, bet ir naktį, ypač tuoj po saulėleidžio ir nakties pabaigoje prieš aušiant. Tuomet ir girdimas jos savotiškas balsas — trumpas veriantis švilpimas, kartojamas lygiais laikotarpiais.

70 pav. Švygždos lizdas su kiaušiniais

Jis yra toli girdimas, ir dėl to gerai pažįstamas gyventojams tų sodybų, kurių kaimynystėje yra, kad ir nedidelė, bet klampi pelkė, ir yra vienas iš tų garsų, kuriais būdinga graži, bet trumpa pavasario naktis. Pabaidyta švygžda leidžia kartais tylų kvaksėjimą, o naktimis poravimosi metu galima išgirsti dar savotišką balsą, panašų į sieninio laikrodžio taksėjimą.

Savo lizdą krauna kupstuose, labai šlapiose vietose, tuo ir skiriasi nuo griežlės, mėgstančios sausesnes vietas; jos lizdas mažesnis už griežlės lizdą ir kraunamas daugiau iš meldų, viksvų ir kitų vandeninių žolių. Neretai lizdas esti sukrautas tokioje vietoje, kad švygžda gali jį pasiekti tik priplaukdama. Kiaušinių esti nuo devynių iki dvylikos, ir jie taip pat panašūs į griežlės kiaušinius, bet mažesni, būtent, vidutiniškai

33,6×24,5 *mm* (50 kiaušinių vidurkis). Jų forma elipsinė su nežymiu skirtumu tarp bukojo ir smailiojo galo. Pagrindinė spalva yra gelsva arba žalsva su daugybe gana lygiai pasiskirsčiusių taškelių, kurių dauguma smulkūs, rusvos spalvos, o tarp jų gana retai išsidėsčiusios didesnės tokios pat spalvos dėmės. Išsiritę paukščiai esti apaugę juodais kaip suodžiai pūkais, snapas juodas su pilkšvu pamatu ir tokios pat spalvos skersine juosta per vidurį, o prie kaktos raudona dėmė.

Švygždos maistas iš esmės nesiskiria nuo griežlės ir kitų vandeninių vištų — minta jos visokiausiais vandeniniais gyvūnais, vabzdžiais ir kirmėlėmis. Daug sulesa jos įvairių minkštakūnių kartu su kriauklėmis, skėčių ir uodų vikšrų bei lėliukių, daug vabalų *Donacia,* gyvenančių ant plūduriuojančių vandeninių augalų lapų. Be to lesa ir augalinį maistą, pvz., jaunas žoles ir žolių sėklas, o taip pat sulesa nemaža smulkių akmenukų ir smėlio.

Nelaisvę švygžda pakelia gerai, jei tik jai duodama pakankamai erdvės ir tinkamo maisto. Ji pripranta lesti smulkiai kapotą mėsą, mirkytą piene baltą duoną, bet šį maistą reikia papildyti sliekais, miltinėmis kirmėlėmis ir kitokiais smulkiais gyvūnais. Ji būna labai patenkinta, kai paduodi jai iš šlapios pievos išpiautą didoką kupstą, kurį ji ima tuoj apžiūrinėti, kapoti snapu, vis rasdama smulkių gyvūnėlių, švelnių šaknelių ar šiaip ką nors lesamo. Namie laikomoms švygždoms taip pat reikia didesnio indo su vandeniu, nes maudytis joms yra gyvybinis reikalas, o maudosi jos, iki sušlampa net paskutinės plunksnos. Iš viso to aišku, kad laikoma kambaryje švygžda nėra malonus įnamys, o narve ji jaučiasi blogai, nes, pripratusi laisvėje landžioti pro siauriausias spragas, bando pralįsti tarp narvo virbalų ir dažnai ten įstringa, mirtinai susižalodama.

Medžiotojai švygždos nevertina, nors jų nemažai nušaunama per ančių medžiokles. Jos mėsa tamsi ir daug blogesnė, negu griežlės.

Plovinė vištelė. *Porzana parva* (Scop.)

XVI pav.

Est. *väike vesivutt.* Latv. *mazais niedru cālis.* Lenk. *kurka zielonka, kurka mała.* Rus. *kuročka malaja.* Vok. *kleines Sumpfhuhn.*

Iš visų mūsų krašte gyvenančių vandeninių vištų pati mažiausia, o kartu ir mažiausiai žinoma yra plovinė vištelė. Savo sudėtimi ir išvaizda panaši į švygždą, bet žymiai mažesnė, o ypač laibesnė, nes yra vos vieversio didumo. Jos ilgis apie 180 *mm,* sparnų tarpugalis 280—300 *mm,* suglausto sparno ilgis 98—103 *mm.* Ji labai puošni, ypač patinas; jo viršutinė kūno dalis pilkai žalsva, su juodu nugaros viduriu, išmargintu baltais taškeliais; pečių plunksnos savo vidurinėse dalyse juodos su palšais, lyg nublukusiais, kraštais; skruostai, kaklo šonai gražios švino spalvos, šiek tiek melsvu atspalviu; pilvas irgi tokios pat pilkos spalvos skersiniais baltais dryžiais, o pauodegys juodas, irgi su skersiniu baltu mar-

gumu; plasnojamosios plunksnos tamsiai žalsvos; snapas žalsvas, o jo pamatas prie pat kaktos raudonas; rainutė kraujo spalvos; kojos žalios.

Patelė skiriasi nuo patino blankesne viršutinės kūno dalies spalva, o jos apačia, užuot buvusi pilkai melsvos spalvos, yra pilkai palšos spalvos. Patinas, tik išsišėręs vasaros pabaigoje, pasižymi krūtinės pilkų plunksnų balsvais galais. Jaunikliai savo pirmuoju apdaru iš viršaus panašūs į pateles, bet baltas viršutinės kūno dalies margumas yra rupesnis ir kūno apačia daug šviesesnė, negu patelės, beveik balta.

Plovinė vištelė peri Europoje, pradedant Ispanija, Prancūzijoje, vidurinėje Italijoje, rytuose iki Uralo, net ir Tian-Šanės. Šiaurėje užtinkama dar Estijoje ir Latvijoje, bet, pasak Grosse ir Transehe, ten yra labai reta, o pasak Buturlin'o ir Dementjev'o, jų galima rasti dar iki 59°. Toliau Rusijoje, šių dviejų autorių žodžiais, jos peri Smolensko, Riazanės, Uljanovsko, Kazanės ir Permės kraštuose. Pietuose peri Bulgarijoje, M. Azijoje, Kaukaze ir Vid. Azijoje. Taczanowski's teigia, kad plovinė vištelė Lenkijoje mažai težinoma ir retesnė, negu visos kitos vandeninės vištos. Dėl Lietuvos Tyzenhauz'as pasitenkina trumpai pasakęs, kad šis paukštukas esąs mūsų krašte retas. Tischler'is tą rūšį laiko esant neretą Rytprūsių vakarinėje dalyje, bet Klaipėdos krašte nėra jos aptikęs. Man iki 1922 m. ši vištelių rūšis Lietuvoje buvo visai nežinoma, ir tik tų metų birželio mėn. 26 d. aptikau Žuvinto ežere visą jų šeimą, susidedančią iš senių paukščių ir visai mažų, dar pūkuotų jauniklių. Kitais metais birželio mėn. 16 dieną netoli Žuvinto kaimo nušoviau seną patelę ir radau tuščią, nendrėse paslėptą lizdą. Jis buvo sukrautas žymiai aukščiau vandens paviršiaus ir gražiai sausais meldais išklotas. 1925 m. rugsėjo mėn. 17 d. mažne toje pačioje vietoje nušoviau jauną, bet suaugusį paukštį. Vėliau irgi ne vieną sykį aptikdavau Žuvinto ežere plovinių vištelių ir rasdavau jų lizdų, o iš to matyti, kad ši rūšis nėra reta ir kasmet ten peri, bet kitur Lietuvoje niekur nesu jos aptikęs.

Plovinė vištelė turi tokius pat papročius, kaip ir švygžda, yra tokia pat judri ir nenuorama, o savo grakštumu ir spalvomis dargi ją praneša. Ji užtinkama dar klampesnėse vietose, dažniausiai aukštuose nendrynuose, kur tiktai mažu siauru laiveliu tegalima įsiirti. Taczanowski's sako, kad didesniuose plotuose net prityręs paukštinis šuo nesugebąs jos pakelti, ir tikrai aš niekuomet nesu matęs jos skrendant. Norėdamas šį paukštį stebėti, įsiirdavau į patį tirščiausią nendryną ir ten, sustojęs ilgesnį laiką be jokių judesių, laukdavau. Pasisekdavo jas pamatyti tuomet, kai šios vištelės perėdavo kur nors netoli, nes, išvydusios nelauktą lankytoją, tuoj apie tai paskelbdavo savo kurkiamu balsu — „kruu". Tupint ramiai laive, galima buvo jas stebėti visai iš arti, kartais net per porą metrų, kai jos bėgiodavo per sulenktus ar plūduriuojančius vandeninių augalų stiebus, lapus, o kur reikia, perplaukdavo nedidelius atstumus, nuolat leisdamos vienodais laikotarpiais balsą: „čik čik čik" — šiek tiek panašų į margojo genio balsą, bet tylesnį.

Plovinė vištelė lesa beveik tą patį, ką ir švygžda, būtent, visokius vabalus, apsiuvas, muses, uodus, vandens matininkus, žiogus, įvairius

minkštakūnius, net ir tuščias jų kriaukles. Atsitiktinai suryja nemaža augalinių dalių; aplamai lesa daug, ir stebėtojas nuolat mato jas renkančias ką nors ar nuo nendrių stiebų, ar nuo lapų, ar iš vandens.

Plovinės vištelės lizdą rasti labai sunku, nes moka jį gerai paslėpti, sudarydama jam uždangalą iš visokių žolių. Žuvinto plovuose rasdavau jų lizdus, paslėptus po pernykštėmis sausomis žolėmis, kurios vietomis sudaro nelyginant patiesalą, o po juo susidaro uždengta saugi ertmė. Tose ertmėse dažnai peri ir antys. Lizde randama 6—8 kiaušiniai šviesiai rusvos, gelsvos, pilkai rudos, rečiau žalsvos spalvos su durpinės spalvos dėmėmis, iš kurių vienos yra aiškiai, kitos neaiškiai apribotos. Už švygždos kiaušinius jie yra žymiai mažesni, prilygsta juodojo strazdo kiaušiniams. Jų vidutinis didumas 30,6×21,7 *mm.* Iš kiaušinių išsirita mažyčiai paukščiukai, apaugę juodais kaip anglis pūkais, ir tik jų snapų galai balti, o kojos rausvai balzganos. Pasak įvairių autorių, plovinė vištelė gerai pakelia nelaisvę, ypač kai jai duodama apsčiau erdvės, visą kambarį. Jos godžiai puola visokius pakištus joms vabzdžius, bet pripranta lesti ir piene mirkytą baltą duoną, varškę. Jos reikalauja daug vandens ir minkšto drėgno patiesalo iš samanų, miškinės žemės ir kt., nes ant sausų grindų bematant suserga jų švelnios kojytės.

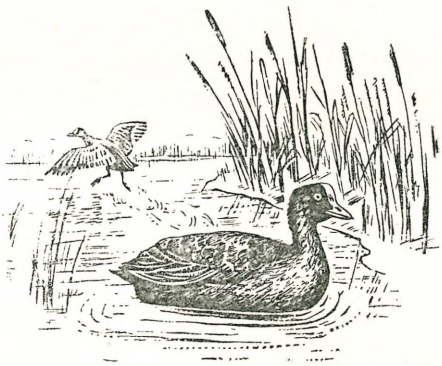

XV. ŠVYGŽDA — *PORZANA PORZANA* (L.)

XVI. PLOVINĖ VIŠTELĖ — *PORZANA PARVA* (Scop.)

XVII. GERVÊ — *MEGALORNIS GRUS* (L.)

BŪRYS. GERVĖS. *Grues (Gruiformes)*

Šiam būriui priklauso dideli paukščiai ilgomis kojomis, ilgais kaklais ir dideliais stipriais sparnais. Nuo einių, su kuriais jie turi nemažai panašumo, skiriasi tuo, kad turi užpakalinį pirštą, kuris vis dėlto yra trumpas ir aukščiau, negu kiti, prisegtas prie kojos. Snapas gana laibas, tokio ilgio, kaip galva, arba ilgesnis, šnervės kiaurai perveria snapą, atsidaro viena į kitą. Galva maža, vietomis plika, kartais su kuodu.

Šio būrio paukščiai taip pat panašūs į gandrus ar garnius ir todėl nežinovai dažnai šias grupes painioja, tačiau šis panašumas yra tik paviršutiniškas. Anatomijos atžvilgiu gervės labai skiriasi nuo šių grupių, taip pat jų papročiai, gyvenimo būdas, kiaušinių išvaizda ir veisimosi būdas įrodo, kad gervės su gandrais toli gražu nėra gimininga. Kaip antai, dauguma gervių, išskyrus atogrąžų šeimą *Aramidae*, netupi medžiuose, jų vaikai, išsiritę iš kiaušinių, tuoj palieka lizdą taip kaip viščiukai ir jau patys gali pramisti (garnių vaikai esti visai nevikrūs ir ilgesnį laiką turi išbūti lizde). Mūsų gervės visuomet deda du kiaušinius, margų spalvų, o atogrąžų rūšys iki dešimties. Gerai bėgioja, panašiai kaip tilvikai ir sėjikai (garniai žingsniuoja lėtais žingsniais). Jos yra draugingos, sudaro didelius pulkus, o polėkis esti patvarus. Skrisdamos dažnai išsirikiuoja dviem eilėmis, sujungtomis smailiu kampu. Jų balsai skardūs, girdimi net iš labai aukštai. Balso stiprumas yra susijęs su ypatinga kvėpuojamos gerklės forma: ji yra susukta raidės S pavidalu ir įterpta į krūtinkaulio keterą. Jų maistas pusiau augalinis, pusiau gyvulinis. Visos gervės yra baikščios ir todėl daugiausia laikosi atvirų vietų, kur lengviau pastebėti priešą. Vis dėlto prie žmogaus jos prijunksta, net ir veisiasi zoologijos soduose.

Gervių būrys sudaro 3 šeimas, kurios skaidomos į 17 rūšių.

Šeima. **GERVĖS.** *Gruidae*

Gervė. *Megalornis grus* (L.)

XVII pav.

Baltar. *žoraviel.* Est. *sookurg.* Latv. *dzērve.* Lenk. *żóraw.* Rus. *žuravl.* Vok. *Kranich.*

Pilkosios gervės rūšis skiriama į du porūšius, iš kurių vienas, *M. g. grus* (L.), gyvena Europoje ir Azijos vakaruose, o kitas, *M. g. lilfordi* (Sharpe), Sibiro rytuose.

Gervė yra ne tik didelis, bet ir didingas tokių savotiškų požymių paukštis, jog tik visiškas profanas gali ją supainioti su kitais paukščiais (dažniausiai garniu). Ji yra už gandrą daug didesnė, ilgesnio kaklo ir ilgesnių kojų, o sveria nuo 5 iki 8 kilogramų. Iš liemens ji yra mažesnė už kurkiną, bet ilgesnė ir aukštesnė. Jos ilgis yra apie 1010 *mm*, sparnų tarpugalis apie 2300 *mm*, suglausto sparno ilgis 550—625 *mm*. Patelė kiek mažesnė už patiną, sveria apie 5 *kg*. Nepaisant kuklių spalvų, gervė yra vienas gražiausių paukščių savo proporcinga kūno sudėtimi, švelniomis linijomis, gražiai išlenktu kaklu ir protingomis akimis. Net ir pati jos pilka spalva daro tokį įspūdį, kaip gerai pasiūti brangaus šilko drabužiai, ir, jei mes erelį vadiname paukščių karaliumi, tai gervei pritiktų paukščių aristokratės vardas.

Beveik visas kūnas yra šviesiai pilkos spalvos nežymiu melsvu atspalviu, tik kakta, snapo pamatas, pagurklis ir sprandas juodi, o skruostai ir žemiau jų kaklo šonai balti. Pakaušyje plika oda yra ryškiai raudonos spalvos, apšepusi retais šereliais. Plasnojamosios plunksnos juodos, bet suglaustame sparne jų beveik nematyti, nes jas pridengia puošnios (panašios į stručio plunksnas) lenktos ir garbiniuotos pečių plunksnos. Nežinovas paprastai mano, kad šios plunksnos priklauso uodegai, ir, tik gervei išskleidus sparnus, pamato, kad uodega yra trumpa ir nežymi.

Jaunų paukščių pilkumas ne grynas, o turi rusvą atspalvį, pakaušyje nėra raudonos dėmės; pagurklis ir galvos šonai tokios pat spalvos kaip ir visas kūnas. Pūkuoti jaunikliai viršutinėje kūno dalyje yra rusvi, o jų apačia balzgana.

Gervės gyvenamas plotas pietuose prasideda Afrikos šiaure, pereina į Italiją ir Ispaniją, apima Vengriją, Rumuniją, Vokietiją, Lenkiją, Pabaltijo kraštus, Suomiją, Skandinaviją, Rusiją, siekia Užbaikalę. Tačiau vakariniuose Europos kraštuose gervė jau beveik išnaikinta ir kai kur yra labai reta, o Anglijoje visai išnyko apie 1600 metus. Žiemoja Viduržemio jūros kraštuose arba dar įpiečiau.

Iki pirmojo pasaulinio karo gervė perėjo Lietuvoje daugelyje vietų, bet plačiai vykdomi melioracijos darbai pokariniais metais smarkiai šį paukštį palietė, ir perinčių porų skaičius žymiai sumažėjo, kai kur beliko perėti net viena ar dvi poros. Didžiausia man žinoma perinčių gervių bendruomenė yra Gudų Girioje, kur šiame dideliame pelkėtame miškų masyve yra nemaža tinkamų joms vietų. Rodos, gausiausiai ten peri gervės Čapkelių raiste, kuris apima apie 50 kvadratinių kilometrų tarp Mus-

teikos, Lyneželio ir Dubičių kaimų. Į pietų rytus nuo Čapkelių palyginti mažas Jazdelio raistas yra taip pat jų gyvenamas, o dar labiau į pietus tarp Zubravo ir Musteikos kaimų, Imškų raiste esti jų lizdų. Labai gervių mėgstamas Gudų Girios kampas yra arti Dubičių, prie Ulos aukštupio, Mataros ir Kajučio ežerų pakraščiais. Pastalikės ir Viršmusteikio raistuose irgi peri. Arčiau į Marcinkonis kraštas daug sausesnis ir tinkamų gervėms perėti vietų nedaug, nors šie paukščiai ir ten buvo aptinkami. Gretimi Druskininkų ir Ežeronių miškų ūkiai nėra man taip gerai žinomi, tačiau turiu duomenų, kad ten gervės peri Cimakovo (Druskininkų miškų ūkio) raiste (1945 m. perėjo tik viena pora) ir Sviatoje Baloto (Ežeronių link). Į rytus nuo Dubičių, Pelesos ir Pervažos upių pakraščiuose tęsiasi plačios karklais ir berželiais apaugusios pievos ir pelkės, turtingos balų paukščių ir nuo senų laikų garsios gervių gausumu. Jos ne tik tenai peri, bet rudenį ir pavasarį traukimo metu apsistoja jų būriai, ypač apie Pervažos kaimą. Rūdininkų Girioje (Trakų apskr.) gana didelis gervių skaičius peri Parekečių ir Natečių raistuose, taip pat apie Pirčiupio kaimą. Žuvinto ežero paliose (Marijampolės apskr.) kasmet aptinku perinčių gervių, kur jos ypač pamėgo klampią neprieinamą Rūdę ir Polymą. Vis dėlto manau, kad peri jų ten ne daugiau kaip 2—3 poros. Taip pat Marijampolės apskrityje, pasak girininko Sinkevičiaus, apie 4 gervių poras perėjo Šeštokų pelkėse, ir 1920 metų balandžio 26 d. net jis pats vieną nušovęs. Apie 2—3 poras, o, gal, ir daugiau, peri vaikus Ežerėlyje Kazlų Rūdos miškuose, bet, įkūrus čia durpyną ir apsigyvenus daugybei žmonių, gervės yra nuolat baidomos ir neretai nušaunamos, todėl, manau, jos čia gali netrukus išnykti. Kauno Miškų ūkyje gervės peri Didžiajame Raiste, iš kur yra kilusi pūkuoto jauniklio iškamša, esanti Kauno Zoologijos muziejuje; peri Ramatos pelkėje į rytus nuo Levintų stoties. Apie Panevėžio apskr. J. Elisonas yra surinkęs šiuos duomenis: Gelažių miestelyje (Subačiaus valsč.) vietinis kunigas 1924 m. laikęs porą prijaukintų gervių, kurias piemenys tais pačiais metais sugavę Daukšėnų miške; Gitėnų girininkijoje (Subačiaus valsč.), arti Vareikių kaimo, 1920 m. dar perėjo. Tame pačiame valsčiuje, netoli Šerniškio vienkiemio, 1924 m. gervės perėjo Išdavo pelkėje, o seniau perėdavo ties Aščiagalių kaimu, bet dabar ta pelkė išdegusi ir gervės nebeperi, kitais duomenimis, gervės dar tebeperi (apie 1923 m.) Kibasalos baloje, ties tuo pačiu kaimu. Taip pat yra pranešimų, kad jos maždaug 1923 m. perėdavusios apie Aukštuolių vienkiemį ir Vareikių kaimo apylinkėse net keliose vietose, pvz., Dvarbalėje, prie Tautkiškių vienkiemio ir kitur. Kupiškio valsč. Šepėtos baloje kasmet išsiveda gervės, bent vasaros metu viena kita pora nuolat matyti. Piniavos valsčiuje gervės perėdavo (kada — nežinoma) apie Rėklių kaimą, Ženeperšės baloje, taip pat Pušaloto valsč., Medikonių kaimo baloje, perėjo dar 1924 metais. Seniau gervės perėda-

vo ir apie Ramygalą, Raguvos valsčiuje, taip pat ir Karklynėje. Biržų apskrityje gervės pastebėtos berėkaujant vasaros metu Akmenio samanyne, Vabalninko valsčiuje, ir beskraidant (po 5—6—8) Čypėnų kaimo apylinkėse; veikiausiai, jos gyvena tuose lieknuose, kurie, dideliu plotu apaugę nendrėmis, eina į pietus nuo Daunorių miško. Taip pat jos užtinkamos čia Ratelių kaime, Petrabalės baloje. Tetervinų kalnelyje aptinkamos gervės — jos iš ten skrenda į artimesnius laukus žirniauti. Daujėnų valsč., Gervinų kaimo pušyne, 1923 m. perėjo pora gervių ir rudenį keletas jų buvo nušauta. Naujamiesčio valsčiuje gervės peri miške netoli Upytės, Pliurių ir Kamatajų balose. Taip pat, J. Elisono duomenimis, gervės perėdavo Steprių baloje. Toji bala pietine dalimi siekia Ukmergės apskritį, ir joje, Siesikų valsčiuje, Jurgelionių kaimo apylinkėse, peri gervės; jų kasmet nemaža atskrenda, ir 1924 metais dvi buvo nušautos. Jos perėdavo ir Taujėnų valsčiaus Lėno giriose. Raseinių apskr. Jurbarko valsčiuje gervės peri Laukėnų pelkėse ir Šiluvos valsč. Švelnių pelkėse. Apie Šiaulių apskritį pranešama, kad gervės pasitaikančios Joniškio miestelio apylinkėse, nors tikrų faktų nepatiekiama. Čia turėta galvoje Gruzdžių valsčiaus Tyrelio pelkės, kur Miknaičių kaimo apylinkėse pats vasaros metu esu aptikęs gervių ir kur, pasak vietinio gyventojo Braziulio, gero medžiotojo, peri jų bent dvi poros. Apie Miknaičius gervės buvo pastebėtos 1956 m. vasarą, taip pat tą vasarą perėjo Rekyvos ežero pakraščiuose. Yra duomenų, kad šie paukščiai perėdavo ir Linkuvos valsčiaus Tevelio baloje, seniau ten buvę daug „akių", kurios betgi išnykusios, ir gervės perėti nustojusios.

Mažeikių apskrityje, pasak J. Elisono, gervės peri dar Kamanų, Viekšnių, Klykolių ir Vegerių balose, o Biržų apskrityje — Vaškų valsčiaus Menčiuvio upelio pelkėse; be to, šioje apskrityje dar peri Pumpėnų valsč. Žaliojoje Girioje, apie Kriklėnų bažnytkaimį, sunkiai prieinamose balose.

Tauragės apskr. vietinio miškininko V. Didzinskio buvo pranešta, kad jis girdėjęs gerves rėkiant 1926 m. balandžio mėn. 20 d. Jurbarko miškuose ir mano, kad jos peri plačiose šių miškų balose; šį spėjimą patvirtina ir tai, kad gervės peri Tauragės apskrities Šilinės girininkijos pelkėse. Be to, buvo pranešta, kad tos pačios apskrities Šilalės valsčiuje gervės 1923 metais ir 1924 metais perėjo Pagramančio pelkėse.

Pasak Tischler'io, W. Baer'io gervės peri Šilutės apskrityje.

Gervių mėgstamos vietos — plačios pelkės, kartais klampios, apaugusios nendrėmis ir asiūkliais, kartais ne labai klampūs samanynai, apaugę karklais, mažomis pušelėmis ir berželiais. Jos nevengia miško ir dažnai peri plačiuose, iš visų pusių miškais apsuptuose raistuose; tankūs krūmai taip pat joms tinka, gyvena net pačiame miške, kai tik jis nėra per daug tankus ir tamsus. Vandens pakraščiai joms nereikalingi, bet ir ne-

vengia jų, jei tik arti yra tinkamos joms lygumos, užtat nemėgsta kalnų, net ir nežymių kalnelių. Artima dirbamų laukų kaimynystė gervėms visuomet pageidaujama, nes jos mėgsta lankytis javuose ir lesinėti grūdus, ypač grikius, žirnius ir kt., net ką tik pasėtuose laukuose nurenka grūdus. Tuo gervės padaro ūkininkams žalos tuose kraštuose, kur jų daug yra, pvz., kai kur Baltarusijoje didesnių ūkių savininkai kartais samdėsi sargus, kurie raiti ištisą dieną baidydavę gerves nuo pasėlių. Traukimo metu jos dažnai nusileidžia pailsėti visai sausuose laukuose.

Jos minta iš dalies augaliniu, iš dalies gyvuliniu maistu, aplamai labai įvairiu. Gervės lesa visų rūšių javų grūdus tiek subrendusius, tiek pusiau žalius, mano patyrimu, jos daugiausia mėgsta kviečius, grikius, žirnius, miežius, bet rugių ir avižų, bent mano prijaukinta gervė, nenorėjo lesti. Visokius diegus gervės mielai lesa, ypač pavasarį, ir atrodo, kad jų skonis keičiasi pagal metų laikus ir jos geriausia lesa tai, kas atitinka esamąjį sezoną, pvz., mano auginama gervė pavasarį sulesdavo daug visokių diegų, bet kai, norėdami padaryti jai ypatingą malonumą, duodavom to gardumyno žiemos metu, ji nekreipdavo į jį jokio dėmesio. Tačiau kai tik iš po žiemos pasirodydavo ir atšildavo žemė, mūsų gervytė išeidavo į arimus ir ištisomis valandomis rinkdavo visokius skanumynus, tarp kitko, varpučių ir usnių diegus bei šaknis. Daržely je turėdavome su ja ir ginčų, nes ji nepraleisdavo progos nugnybti geltonų, vos iš po žemės pasirodžiusių visokių svogūninių gėlių diegų; kad nuo jos nenukentėtų scylės, narcizai, tulpės, hiacintai, reikėdavo panaudoti visas priemones. Visokias uogas gervės irgi mielai lesa: avietes, serbentus, žemuoges, spalgenas, mėlynes, o mūsų prijaukinta gervė eidavo uogauti į braškių daržą. Gervės minta visokiais smulkiais gyvūnais, nuo smulkiausių vabzdžių iki smulkių žvėriukų. Pavasariui įpusėjus, kai tik atsiranda vabzdžių, gervė ištisomis dienomis juos gaudo, daugiausia žiogus, kuriuos moka puikiausiai įžiūrėti tarp žolių, nepaisant šių vabzdžių slepiamosios spalvos. Vieną sykį mačiau, kaip stovėjusi prie manęs gervė staiga nukreipė žingsnius į šalį, nužengusi apie dešimtį metrų, pačiupo ramiai tupėjusį po lapu žiogą; buvau labai nustebęs tokiu nepaprastu jos akylumu. Karkvabaliai ir jų vikšrai, mėšlavabaliai, spraktukai, degutininkai, kurkliai, įvairios dūsių ir kitų vandeninių vabalų rūšys nėra nuo gervių apdraustos, bet vis dėlto vabzdžius medžioja daugiau sausumoje, negu vandenyje. Net ir skrendančius vabzdžius gervė gaudo, nes ji moka nepaprastu vikrumu pačiupti ore pasirodančius gyvūnus, kad tik atstumas nebūtų didesnis už jos ilgą kaklą su snapu. Neretai stebėdavau, kokiu žmogui neįmanomu vikrumu gervė pagauna ore ne tik didesnių vabzdžių, bet ir smulkių uodų ir mažyčių muselių. Aplamai ji, lyg preciziniu įrankiu, savo ilgu snapu visuomet tiksliai pasiekia taikinį.

Mėgstamas jos maistas yra sliekai, kuriuos ji medžioja anksti rytą, kai šie gyvūnėliai išsliaužia į rasotos žemės paviršių. Tai gervių tikras skanėstas, ir jos moka meniškai juos gaudyti: įkišusi snapą iki šnervių į žemę, gervė, darydama šoninius judesius, išpurena ją, ir, žiūrėk, bema-

tant iššvejoja slieką. Tam pačiam reikalui gervė pajudina kiekvieną pasitaikiusį žemės grumstą, kur tikisi rasti ką nors gyvo.

Mūsų laikoma nelaisvėje gervė, kai tik pavasario saulė sode nutirpdydavo sniegą, eidavo į lysves ir snapu išmėtydavo visą mėšlą, kuriuo iš rudens būdavo pridengiamos braškės, ir tikrai gaudavo ten pasmaguriauti, nes po mėšlu slapstosi sliekai ir visokie vabzdžiai. Varlių gervės irgi nemaža suryja, ypač smulkių, bet, atrodo, žuvų jos visai nelesa. Ar gervės gimtose sąlygose lesa mažus paukščiukus, duomenų neturime, bent autoriai, tyrinėję gervių skilvius, nemini, kad tenai būtų rasta plunksnų. Vis dėlto mūsų gervė turėjo aiškų palinkimą užmušinėti bet kokius mažus gyvūnėlius, neišskiriant ir paukščiukų; ne sykį esu matęs, kaip ji vydavosi mažus, nevisiškai apsiplunksnavusius paukščius. Tatai ji darydavo ne visuomet, ir, matyti, paukščiai nebuvo jai ypatingas skanumynas, o jei užmušdavo, tai tik vien patenkinti smalsumo jausmui, lygiai kaip nešiodavo ir vartaliodavo ar kapodavo kokį nors spalvotą ir žibantį negyvą daiktą. Tačiau jos palinkimas pulti mažus paukščiukus dažnai pridarydavo mums nemalonumų ir nuostolių, nes ji užmušdavo mažus viščiukus, ančiukus.

Tikras gervių gardumynas — pelės, kurias jos puikiai moka gaudyti. Sunku net suprasti, kokiu būdu jos pamato tuos žvėriukus tankiose žolėse, o tai man teko ne sykį matyti, nes mūsų gervytė, kaip ir šuo, eidavo pasivaikščioti su manimi ir mano žmona, ir per tuos pasivaikščiojimus neretai, staiga puolusi į šalį, atsinešdavo snape pelę. Kai mūsų kaimynas šienaudavo pievą, gervė būdavo nuolat prie jo ir gaudydavo peles, bėgusias nuo dalgio. Tikrai tokiu atveju žmogus nebūtų nieko pamatęs. Pagavusi pelę, gervė purtydavo ją savo snape, daužydavo į žemę ir pagaliau prarydavo, bet, jei arti būdavo vandens, pirma nunešdavo žvėriuką paskalauti ir tik paskui prarydavo. Panašiai ji elgdavosi su visais didesniais kąsneliais, duona, mėsos gabalais ir kt., tur būt, todėl, kad šlapią daiktą lengviau praryti, o kadangi gervės daug geria, mūsų paukštis daugiausia ir laikydavosi palei kibirą, pastatytą namo kampe lietaus vandeniui surinkti. Ne tik gerti, bet ir maudytis gervės turi dažnai, ir maudytis ne paviršutiniškai, bet nuodugniai, kad nė viena plunksnelė neliktų sausa: kartais ji maudydavosi šaltu oru, kai temperatūra būdavo žemiau nulio, ir vieną sykį žiemos metu, nuskridusi apie dešimt kilometrų nuo namų, ėmė maudytis neužšalusiame šaltinyje prie vieškelio ir taip buvo įsismaginusi, jog važiavęs keliu ūkininkas be vargo ją pagavo ir paskui mums atvežė.

Aplamai gervė daug laiko skiria tualetui; išsimaudžiusi ilgai ir rūpestingai tvarko kiekvieną savo plunksnelę, kasydamasi snapu čia po vienu, čia po kitu sparnu, plėsdama uodegą, šiaušdamasi, purtydamasi. Plunksnų tvarkymas mūsų gervei buvo svarbus ir esminis dalykas. Apie tai galima buvo spręsti ir iš to, kad, kai ją pagaudavo ir aplamai kai ji pabūdavo žmogaus rankose ir susijaukdavo jos plunksnos, jausdavosi labai nelaiminga. Išsprūkusi iš žmogaus rankų, visų pirma nuodugniai

pasipurtydavo, išplėsdavo ir paplazdendavo sparnais, o paskui jau imdavo snapu tvarkytis visas plunksnas.

Gervės peri plačiose pelkėse ar bent retai žmogaus lankomuose raistuose. Vos tik atskridusios pas mus pavasarį — tai yra apie balandžio pirmą dieną — gervės tuoj apsigyvena savo lizdavietėse, iš pradžių mažais pulkeliais, kurie vėliau pakrinka poromis. Mūsų krašte jų buveinės — pelkėti miškai. Jos tuomet esti labai veiklios, dažnai šaukia ne tik dieną, bet ir naktį, ir, matyti, miega su dažnomis pertraukomis, o, gal būt, aplamai šiuo laikotarpiu nakties metu mažai temiega. Nakvodamas miške, anksti pavasarį aš dažnai girdėdavau tą balsą, ir įdomu pažymėti, kad pirmą sykį jis pasigirsta apie vidurnaktį. Bet tai nėra tas balsas, kurį daugelis žmonių girdi jų traukimo metu — jis visai kitoks, grynas, it tauraus metalo trimito, toli skambąs ir aidįs nakties tyloje. Senovės Lietuvoje, kai dar laikrodžiai buvo mažiau paplitę, žmonės iš gervių šauksmo nustatydavo nakties valandą; dar ne taip seniai Gudų Girios gyventojai, Musteikos, Lynežerio apylinkėse išgirdę naktį gerves, sakydavo: „Jau šaukia pirmosios gervės" ar kt.

Sunku įsivaizduoti, kad toks didelis paukštis galėtų paslėpti savo lizdą, o vis dėlto ne visuomet jį lengva rasti. Gudų Girios Čapkelių raiste rasdavau gervių lizdų vidutinio klampumo vietose, dažniausiai tarp karklų *(Salix cinerea).* Taip pat nelengva rasti lizdą palyginti lygioje vietoje, pavyzdžiui, Žuvinto ežero pelkėse, apie Rūdę, kur lizdai esti paslėpti asiūklių tankumynuose. Lizdo pamatas sukrautas iš smulkių žagarų, kartais vien iš samanų, o viršus iš sausų nendrių ar kitų žolių lapų. Guolis esti nedaug įdubęs, ir į jį patelė deda beveik visuomet du kiaušinius, kurių vidutiniai matai 96,4×62,3 *mm,* o spalva pilkai žalsva, gelsva, šviesiai rusva su didelėmis neryškiomis dėmėmis, pailgos formos, nevienodo tamsumo.

Patelei perint, patinas netoliese eina sargybą ir, jei artinasi žmogus ar kitas priešas, trumpu kurkimu praneša apie tai savo draugei, kuri tuoj susilenkusi nežymiai palieka lizdą. Jei žmogus neatsitolina, porelė, besilaikydama nepavojingu jai atstumu, ramiai ganosi, lyg pasirodęs priešas visai jai nerūpėtų, o kartais abu paukščiai perskrenda į kitą netolimą vietą ir vėl taip pat ramiai ganosi. Pavojui praėjus, patelė susilenkusi nežymiai grįžta į lizdą. Patinas, atrodo, trumpą laiką pavaduoja perinčią patelę, bet ir šiaip jo vaidmuo yra labai didelis: jis ne tik įspėja patelę apie pavojų, bet ir gina ją nuo priešo, užpuldamas net ir daug už save stipresnius gyvūnus.

Prijaukintos gervės, perinčios zoologijos soduose, neprisileidžia prie lizdo net žmogaus. Karaliaučiaus (Kaliningrado) zoologijos sode mačiau vienoje užtvaroje porą sibirinių gervių, briedį ir šerną; kai, patelei tupint lizde, prie jos ėmė artintis briedis, patinas, išplėtęs sparnus ir pastojęs jam kelią, privertė jį pasukti į šalį.

Kiek laiko gervės peri kiaušinius, tikrai nėra žinoma; spėjama, kad tam reikia 29—31 dienos. Išsiritę jaunikliai, perdėm apžėlę tankiais pū-

kais, yra labai nevikrūs ir vieną, kartais ir dvi paras užtrunka lizde. Pradžioje jie ramstosi visu savo pastaibiu, o vėliau gali atsistoti ant pirštų. Išauginti išperėtą namie gerviuką ne taip lengva, kaip, pvz., viščiuką, nes gerviukas pradžioje dideliu vargu paima siūlomą jam maistą, ir kartais reikia turėti daug kantrybės ištisomis minutėmis ties jo snapu laikyti kokią kirmėlę, kad šis nevikrus paukščiukas po keliolikos nevykusių bandymų paimtų ją ir pagaliau prarytų. Pastebėta, kad ir senos gervės kartais keletą minučių laiko snape lesalą ties savo vaiko snapeliu.

Jaunikliams išsiritus, tėvai ima kitaip elgtis žmogaus atžvilgiu: užuot buvę abejingi, kaip kad perėdami, ima smarkiai nerimauti, jei jų gyvenamoje vietoje pasirodo žmogus, ir, bėgiodami išplėstais sparnais, stengiasi visaip nukreipti jo dėmesį nuo vaikų į save, bet vis dėlto ir tada šūvio atstumu neprisileidžia.

Jauniklių kojos pradeda augti neproporcingai greitai; Heinroth'o matavimais, tarp 8-tos ir 16-tos amžiaus dienos pastaibis kasdien pailgėja septyniais milimetrais. Tai tas pats reiškinys, kuris pasireiškia vandeninėse vištose, t.y. tuose paukščiuose, kuriems geras bėgimas turi sprendžiamą reikšmę gyvybei išlaikyti. Dešimties savaičių jauna gervė jau skrenda, o dar po dviejų savaičių numeta visas smulkias plunksnas. Vietoj jų išauga naujos šviesiai pilkos su melsvu atspalviu. Sekančiais gyvenimo metais gervė dar nesti lytiškai subrendusi, ir tik trečiaisiais metais pasireiškia jos lytinė veikla. Plasnojamąsias plunksnas gervė numeta daug vėliau; Berlyno zoologijos sode gervė keitė jas būdama dvejų metų amžiaus, o kita — trejų. Mano auginama gervė keitė jas antrais savo gyvenimo metais, o paskui — pramečiui. Šeriasi staiga: per tris dienas iškrinta visos stambiosios sparnų plunksnos, ir tuo būdu paukštis visai negali skristi, kol užauga naujos plunksnos, o tai trunka keletą savaičių. Praradusi plasnojamąsias plunksnas, gervė yra tylus, ramus, labai sugyvenamo būdo paukštis — tai bent pastebėjau iš savo auginamos gervės. Laisvėje gyvenančios gervės tuo laiku irgi laikosi labai tyliai ir kiek galėdamos slapstosi žolių tankumynuose.

Dauguma, ypač senesniųjų, autorių vaizduoja gervę vienu iš maloniausių jaukioje būklėje laikomų paukščių. Kai kas taip susižavėjęs, jog vadina ją plunksnotu žmogumi. Tačiau žinomas paukščių psichologas Heinroth'as gervės taip labai neįvertina ir daugelį jos psichikos reiškinių aiškina ne protu, bet įgimtais to paukščio veiksmais. Proto atžvilgiu jis laiko gervę žemiau už kranklį, net žemiau už laukinę pilkąją žąsį. Kad gervė savo psichika stovi žemiau šių paukščių, galima sutikti, bet vis dėlto apie gervę esu geresnės nuomonės už Heinroth'ą. Iš Žuvintų kaimo atsiųsta gervė, išgyvenusi pas mus trejetą metų, davė progos padaryti įdomių stebėjimų[1].

Gervė medžiojama dėl jos didumo, puikių plunksnų, mažiau dėl mėsos, kuri, nors ir valgoma, nėra pirmos rūšies. Vis dėlto sumedžioti gervę

[1] Žr. T. Ivanauskas, „Gamtininko užrašai", 1955 m.

nelengvas dalykas, nes tai baikštus ir nepaprastai akylus paukštis. Atvirame plote iki šratų šūvio ji jokiu būdu neprisileidžia, ir tik graižtvinio šautuvo kulka gali ją pasiekti.

Lengviausia nušauti gervę vasaros metu, nustačius vietą, kur ji atskrenda ganytis. Ji ganosi dažniausiai javų, ypač grikių laukuose, vidury miško greta raistų, kur ji gyvena. Tokių vietų yra Gudų Girioje netoli Musteikos kaimo.

BŪRYS. **EINIAI.** *Otides (Otidiformes)*

Šiam labai savotiškam būriui priklauso dideli paukščiai, iš kurių mažiausia rūšis yra vištos dydžio. Jie yra kresni, sunkūs, ilgoku kaklu ir gana didele galva su didelėmis akimis. Jų spalva būdinga tuo, kad nugara yra rusva ir palša, juodai išmarginta. Kojos stiprios, trimis pirštais, tinkamos greitai bėgti, snapas vidutinio ilgio, bet labai stiprus, šiek tiek gale sulenktas. Patinai skiriasi nuo patelių tam tikromis puošniomis plunksnomis ant kaklo, sudarančiomis ryškią barzdą, ūsus, apikaklę.

Jų polėkis yra sunkus, bet bėga labai greitai ir paprastai prieš pakildami tam tikrą atstumą nubėga. Tai yra stepių ir aplamai didelių lygumų gyventojai, mintą švelniais lapeliais, želmenimis, mažiau — grūdais, vabzdžiais ir kitais smulkiais gyvūnais.

Poravimosi metu patinai atlieka sudėtingas tuoktuvines apeigas, išplėsdami uodegą, pripūsdami kaklą oro, daro labai keistas pozas. Lizdas esti ant žemės. Kiaušinių būna 2—8, kuriuos išperi vien patelė.

Šis būrys, susidedantis iš vienos šeimos, kurioje yra 23 rūšys, panašus į vandenines vištas bei gerves ir laikomas gimininguu šiems dviem būriams. Gyvena Azijoje, Europoje, Afrikoje, bet pažymėtina, kad visai jų nėra Amerikoje, kur plačios stepės sudarytų šiems paukščiams labai tinkamas buveines. Dar nuostabesnis dalykas, kad viena einių rūšis *(Eupodotis australis),* turinti artimų giminių Indijoje, Arabijoje ir Afrikoje, gyvena Australijoje. Vidurinėje Europoje aptinkama trejetas rūšių, iš kurių dvi retkarčiais užklysta į Pabaltijo kraštus.

Šeima. **EINIAI.** *Otididae*

Didysis einis. *Otis tarda* (L.)

XVIII pav.

Latv. *liela siga.* Lenk. *drop.* Rus. *drofa.* Vok. *Grosstrappe.*

Ši rūšis skiriama į tris porūšius, iš kurių Europos ir Azijos vakarų paukščiai sudaro vieną, būtent, *O. t. tarda* L. Kiti du porūšiai gyvena Azijoje.

Didysis einis yra stambus gražus paukštis, savo didumu lygus gulbei, bet išvaizda daugiau panašus į kurkę. Patinai paprastai sveria 11—11,5 *kg,* bet neretai siekia 15 *kg.* Didelio patino ilgis apie 1000 *mm,* jo sparnų tar-

pugalis 2220—2260 *mm*, patino suglausto sparno ilgis 600—750 *mm*, patelės 480—515 *mm*.

Seno patino galva, kaklas, pagurklis gražios šviesiai pilkos (pelenų) spalvos, kaklo pamate apikaklė ryškiai rudos spalvos (tačiau jaunesnių paukščių ši apikaklė neryški, arba jos visai nėra); toliau krūtinė ir pilvas balti. Viršutinė kūno dalis rusva būdingais skersiniais dryželiais. Didžiosios plasnojamosios plunksnos juodos, mažosios — baltos; vairuojamosios plunksnos baltos su juoda skersine juosta, bet kraštutinė šių plunksnų pora visai balta. Savotišką patinų papuošalą sudaro ilgos siauros ūsų pobūdžio plunksnos apie 10 *cm* ilgio, galvos šonuose.

Patelė, be savo mažesnio ūgio, skiriasi ūsų stoka ir neturi skersinės rudos juostos pagurklyje.

Europinis einio porūšis gyvena vidurinėje bei pietinėje Europoje ir Azijos vakaruose iki Altajaus. Į šiaurę einis darosi retesnis ir jau Lenkijoje priklauso prie retų paukščių.

Pasak Sokolowski'o, 1936 m. Lenkijoje buvo priskaitoma 413 einių, tame skaičiuje 50 Balstogės (Bialystok) krašte. Tuo laiku einių skaičius esą labai padidėjęs, o tai susiję su griežtesne jų apsauga ir intensyvesne rapso kultūra. Tačiau, palyginus su Taczanowski'o duomenimis, nuo 1882 m. einiai smarkiai sumažėjo.

Senų žmonių pasakojimais, einiai kadaise buvo žinomi Gardino krašte, ypač Lietuvos Brastos apskrityje. Tyzenhauz'as savo ornitologijoje teigia, esą, jie nereti Gardino ir Volkovisko apskrityse, o rusų zoologas Eichwald'as rašo, esą, jie randami apie Gardiną ir Slanimą iki Odesos. Naujesnių tikrų duomenų apie šių paukščių buvimą Lietuvoje neturime, bet iš gaunamų pranešimų apie kažkokius didelius keistus paukščius, užklydusius į mūsų kraštą, kartais galima spręsti, kad šių paukščių ir dabar Lietuvoje užtinkama. Bock'as 1779 metais rašė, kad jie buvo kadaise gana gausūs Rytprūsiuose ir veisėsi Klaipėdos krašte apie Lenkijos (Lietuvos) ir Kuršo sieną. Toliau, XIX šimtmečio 30 metų duomenimis, K. E. Baer'is nurodo šias einių gyvenamas vietas: Goldapė, Pilkalnis, Širvinta, Stalupėnai, Trakėnai, Darkiemis, Angerburg, Lietuva, Vištytis, Brakupėnai, Biala, Ortelsburg ir Soldau. Kiti autoriai pažymi šituos paukščius esant neretus Rytprūsiuose, bet jau 1858 metais sakoma, kad jie pasitaiko dar tik pavieniui Karaliaučiaus apskrityje, o Gumbinės apskrityje jų nėra. Latvijoje 1878 m. buvo nušautas apie Ventspilį ir 1908 m. Kurše.

Nežymioje duobutėje patelė deda 2—3 kiaušinius, kurių forma elipsinė, smailūs abiem galais. Pagrindinė spalva pilka, pilkai melsva ar pilkai žalsva su didelėmis netaisyklingomis ir nelabai tankiomis dėmėmis. Iš jų vienos yra įsisunkusios į kevalą blankios, kitos paviršutinės tamsesnės rudos spalvos. Kiaušinių vidutinis dydis 79,4×56,7 *mm*. Peri vien tik patelė.

Didysis einis yra pageidaujamas medžioklės objektas, bet medžioti jį labai sunku dėl nepaprasto jo baikštumo. Nelaisvėje šie paukščiai irgi nesti labai jaukūs.

Mažasis einis. *Otis tetrax* L.

XIX pav.

Latv. *maza siga.* Lenk. *strepet.* Rus. *strepet.* Vok. *Zwergtrappe.*

Ši einių rūšis skiriama į du porūšius: vakarinis *O. t. tetrax* L., gyvenantis Afrikos šiaurėje ir Europos vakarinėje dalyje iki Austrijos, toliau į rytus per visą Europą ir Azijos vakaruose gyvenantis *O. t. orientalis* Hart. porūšis.

Mažasis einis yra vos vidutinės naminės vištos dydžio; patiną vestuviniais rūbais iš karto lengvai pažinsi iš juodo kaklo su dviem skersinėmis baltomis juostomis, kurių patelė neturi; jos kaklas yra palšas, išilginėmis juodomis dėmėmis išmargintas. Viršutinė kūno dalis rusva, švelniai skersai dryža, apačia patino balta, o patelės, bent šonuose, yra juodų skersinių dėmelių. Plasnojamosios plunksnos baltos, vien tik pirmutinės turi juodus galus; taip pat baltos ir didžiosios sparno dengiamosios plunksnos, o mažosios — kanapėtos. Poilsio rūbais patinas ir patelė mažai skiriasi.

Jaunikliai panašūs į patelę. Kūno ilgis apie 450 *mm*, sparnų tarpugalis 800--920 *mm*, suglausto sparno ilgis 250—280 *mm*, svoris svyruoja nuo 800--1000 *g*.

Mažasis einis gyvena Š. Afrikoje, Ispanijoje, Vidužemio jūros salose, toliau visoje vakarinėje ir pietinėje Europoje ir Azijos rytuose iki Kainsko. Labai paplitęs Ukrainoje, Rusijos pietų stepėse, Rumunijoje, Graikijoje. Toliau į šiaurę darosi retesnis ir jau Lenkijoje yra gana retas, bet aptiktas net Latvijoje ir Estijoje.

Apie mažojo einio buvimą Lietuvoje patikimų duomenų neturime, bet buvęs Falz-Faino miškų urėdas M. Meyer'is sakė man, kad apie 1910 m. Nalibokuose, Ašmenos apskrityje, buvęs šių paukščių ištisas pulkas, kurį matė ir pats Falz-Fain. Jundzila rašo, kad šio paukščio tėvynė esančios Europos pietų šalys, tačiau ir mūsų krašte, nors ir retai, galima jį matyti. Iš pateiktų man žinių, kiek galima spręsti iš nežinovų aprašymo, mažųjų einių ir dabar Lietuvoje aptinkama.

Savo papročiais mažasis einis panašus į didįjį, tai yra taip pat lygumų paukštis, baikštus, nors ir ne taip kaip jo didysis giminaitis. Maitinasi gyvuliniu ir augaliniu maistu, žiemos metu daugiausia želmenimis. Jo polėkis greitas, ir per jį girdimas ypatingas švilpimas, kyląs iš skirtingai sudarytos ketvirtosios plasnojamosios plunksnos. Balsas tarškamas, panašus į garsą, kuris susidaro, braukiant lazdele per tankius medinius grotus.

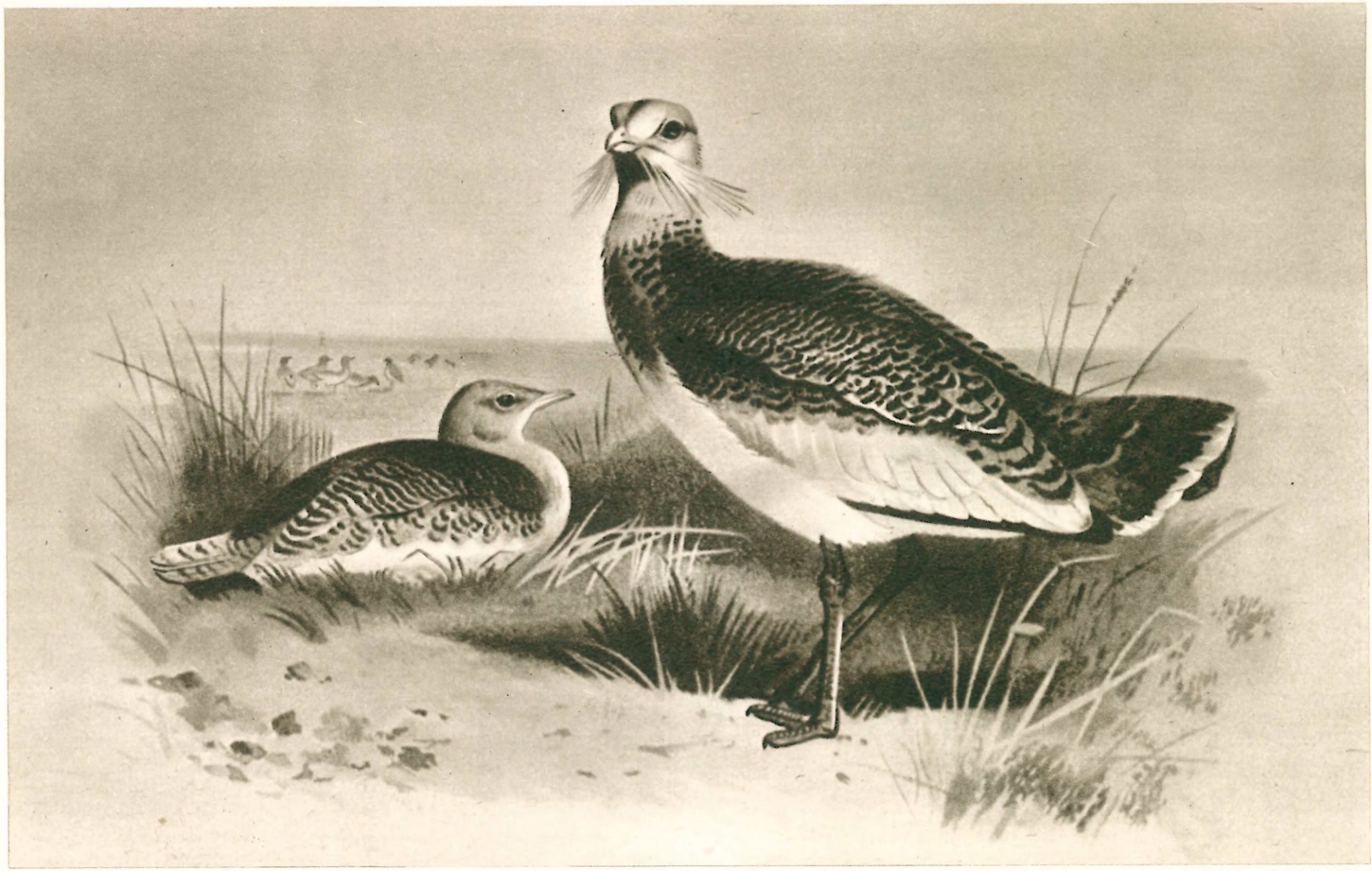

XVIII. DIDYSIS EINIS — *OTIS TARDA* L.

XIX. MAŽASIS EINIS — *OTIS TETRAX* L.

Lizdą krauna ant žemės, dažnai dobiluose, ir jame randami dažniausiai 4, rečiau 5 kiaušiniai; jie žalsvai gelsvi, rusvai žalsvi, tamsiai žali, su labai neaiškiomis tamsiomis dėmėmis, vidutiniškai 51,8×38,5 *mm* dydžio. Peri gana vėlai, būtent, gegužės mėnesio pabaigoje iki liepos mėnesio.

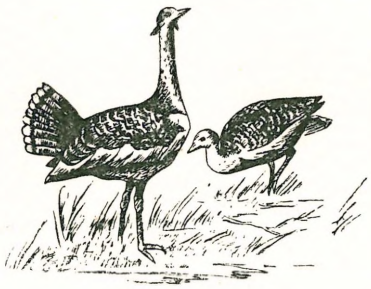

BŪRYS. **STIBYNUOČIAI.** *Limicolae (Charadriiformes)*

Šiam būriui priklauso smulkūs ir vidutinio dydžio paukščiai — patys smulkieji, pvz., kai kurie bėgikai yra vos žvirblio ūgio, o patys didieji, pvz., kuolinga, prilygsta mažai vištai. Kojos ilgos, laibos, gerai išlavėjusiais trimis priekiniais pirštais ir labai mažu užpakaliniu pirštu, kurio kartais gali ir visai nebūti. Plėvelės jungia vien pirštų pamatus; išimtį sudaro avocetė, kurios ši plėvelė siekia net pirštų vidurį; plaukikai turi plaukiamąsias skiauteles, panašias į laukio. Kojos visas pastaibis, taip pat ir blauzdos dalis aukščiau kulno yra pliki (tik slanka sudaro išimtį: jos koja yra plunksnota iki pat kulno). Tokia koja yra pritaikyta greitai bėgti. Kai kurie šio būrio paukščiai, pvz., storkulniai, taip greit bėga, kad žmogus vargiai gali juos pavyti, bet medžiuose, išskyrus tik retas rūšis, tupėti jie negali. Snapas paprastai gana ilgas, o kartais tiesus arba lenktas, minkštas, tik gale sukietėjęs. Liemuo kresnas, bet grakštus. Sparnai gana siauri, smailūs, nes pirmosios dvi plasnojamosios plunksnos yra pačios ilgiausios. Tilvikų plunksnos paprastai neryškių spalvų, be to, tarp patino ir patelės nėra žymaus skirtumo. Paprastai patinai yra didesni už pateles, bet gali būti ir priešingai, pvz., griciukų ir plaukikų patelės yra didesnės. Šiuose paukščiuose pastebimas ir sezoninis dimorfizmas, tai reiškia, kad jų žiemos rūbai žymiai skiriasi nuo vasaros rūbų.

Dauguma stibynuočių yra monogamai (bet slanka, perkūno oželis ir keletas kitų yra poligamai). Stibynuočiai deda daugiausia 4 kiaušinius, maždaug kriaušės pavidalo, margus. Lizde jie guli laibgaliu atsukti į centrą, kiekvienas užima vieną ketvirtį rato; iš to nesunku pažinti šio būrio paukščių dėtį. Jaunikliai, išsiritę iš kiaušinių, yra apaugę tankiais pūkais, o jų margumas susideda iš rudos, juodos ir gelsvos spalvos dėmių ir dryželių. Šis margumas labai derinasi su visa aplinkuma, todėl paukščiukus pastebėti labai sunku. Jaunikliai greit palieka lizdą, yra labai vikrūs ir senių vadovaujami susiranda maistą.

Lizdai kraunami visuomet ant žemės, bet brastinis tilvikas dažnai medžiuose užima apleistus kitų paukščių lizdus.

Minta šie paukščiai beveik tik gyvuliniu maistu, daugiausia smulkiais bestuburiais, o iš stuburinių jie ryja smulkias žuveles, varliagyvius, tačiau tai nėra pagrindinis maistas. Kai kurios rūšys (pvz., kuolingos) lesa ir uogas.

Stibynuočių dauguma yra veiklūs dienos metu, bet kai kurios rūšys, ypač veisimosi laikotarpiu, yra veiklios ir naktį ar bent prietemoje.

Visos Lietuvoje gyvenančios stibynuočių rūšys žiemai išskrenda į šiltesnius kraštus ir skrisdamos dažniausiai prisilaiko didelių upių ir jūrų pakraščių.

Šį būrį sudaro 7 šeimos, į kurių sudėtį įeina 228 rūšys. Jos paplitusios visuose pasaulio kraštuose. Lietuvoje gyvena tik 2 šeimos: storkulniai ir sėjikai.

Šeima. **STORKULNIAI.** *Burhinidae*

Snapas maždaug galvos ilgio, tiesus, stiprus. Kojos ilgos, storokos, ypač kulno sąnaryje, žvynuotos; jų žvyneliai panašūs į tinklą; neturi užpakalinių pirštų. Galva didelė, iškilia kakta; labai didelės akys, iš ko matyti, kad šie paukščiai gyvena nakties gyvenimu.

Gyvena pusdykumėse ir smiltynuose Europoje, Azijoje, Afrikoje, Indoaustralinėje srityje, Pietų ir Centrinėje Amerikoje. Žinomos 9 rūšys. Truputį yra panašūs į einius.

Storkulnis. *Burhinus oedicnemus* (L.)

XX pav.

Lenk. *kulon.* Rus. *avdotka.* Vok. *Triel.*

Iš šešių aprašytų porūšių Europoje gyvena vienas — *B. o. oedicnemus* (L.).

Šis savotiškas, mažai kam težinomas paukštis yra didelio naminio karvelio didumo, bet laibesnis, turi ilgesnes kojas ir ilgesnį kaklą. Kūno ilgis apie 430 *mm*, sparnų tarpugalis apie 850 *mm*, suglausto sparno ilgis 240—255 *mm*; sveria apie 400 *g*, bet nutukę paukščiai gali sverti iki 480 *g*. Jį nesunku pažinti iš nugaros spalvos, kuri tokia pat, kaip vieversio, bet dar būdingesnis požymis — didoka galva ir didelės, geltonos, kaip vanago, akys. Nugara, sparnų dengiamosios plunksnos, galva, sprandas yra palšos (vieversio) spalvos, išmarginti tuo būdu, kad kiekviena plunksna savo vidurinėje dalyje yra juoda. Skersai sparno dengiamųjų plunksnų siaura balta juostelė, užpakalyje atribota juodu kraštu. Plasnojamosios plunksnos juodos baltais pamatais ir skersiniais juodais dryžiais, uodega balsva juodu galu, išskyrus dvi vidurines pilkos spalvos plunksnas. Snapo pamatas geltonas, galas juodas, kojos geltonos. Kaklas ir pagurklis šviesiai palši, išilginiais juodais dryželiais, krūtinė ir pilvas balti, išmarginti retais išilginiais brūkšneliais.

Jaunikliai skiriasi šviesesne nugaros pusės spalva.

Storkulnio vardas yra kilęs iš to, kad jaunųjų paukščių kulnas ir pastaibio viršutinė dalis yra nepaprastai stora, senųjų paukščių ji žymiai laibesnė.

Ši paukščio rūšis gyvena vidurinėje ir pietinėje Europoje, Afrikos šiaurėje ir Azijos centre bei pietų vakaruose. Lenkijoje jis nėra retas, o Lietuvoje priklauso prie retenybių. Taczanowski's sako, kad jis Suvalkijoje negyvena. Aš aptikau jį vieną sykį, vasaros metu, Lydos apskrityje, už keleto kilometrų į pietus nuo Vosyliškių. M. Želnys teigia, kad matė jų netoli Margionių kaimo, į vakarus nuo Marcinkonių. Tuo galima tikėti, nes šioje vietoje tęsiasi dideli smiltynai, apaugę retomis pušelėmis, kurie yra tipinga vieta šiems paukščiams gyventi.

Storkulnis laikosi plačių smiltingų upių pakraščių, bet taip pat gyvena plačiuose smiltynuose, kartais toli nuo bet kokio vandens. Jis yra baikštus paukštis, bijąs ir vengiąs žmogaus; jis net apleidžia savo gyvenamą vietą, jei žmogus vienokiu ar kitokiu būdu pakeičia jos išvaizdą, pvz., jei nedirbamas plotas suariamas. Pasibaidę žmogaus, paukščiai bėga tam tikrą atstumą, paskui, truputį paskridę, vėl pradeda bėgti. Jie yra labai greiti. Rudenį traukdami storkulniai neretai nusileidžia laukuose, ypač tose vietose, kuriose lankosi sėjikai.

Balsas — storas švilpimas truputį knarkiančio pobūdžio. Peri ant žemės plikoje vietoje, negilioje duobutėje, deda tik du kiaušinius. Jų vidutinis dydis 53,5×40 *mm*, pagrindinė jų spalva gelsva smėlio, rečiau žalsva, retai pilkomis dėmelėmis ir brūkšneliais. Patinas, vis būdamas arti lizdo, švilpimu perspėja patelę apie besiartinantį pavojų, o ta, išgirdusi šį ženklą, nežymiai palieka lizdą.

Storkulniai minta stambiais vabalais, kirmėlėmis, minkštakūniais su jų kriauklėmis, varlėmis, driežais, pelėmis, net ir jaunais paukščiukais. Sumedžioti storkulnį labai sunku, nes jis yra be galo baikštus ir gudrus. Net iš visų pusių apsuptą paukštį medžiotojui sunku priversti pasirodyti šūvio atstumu, nes, pastebėjęs esąs apsuptas, jis naudojasi savo nepaprasta slepiamąja spalva; prisiglaudžia prie žemės kokioje nors duobutėje, ir tuomet pasidaro visiškai nepastebimas. Rytų kraštuose ir Š. Afrikoje storkulniai medžiojami su prijaukintais sakalais. Vieną tokios medžioklės įvykį aprašo Taczanowski's. „Arabai Saharoje mėgsta medžioti storkulnius su sakalais, ir ši medžioklė yra viena iš patraukliausių. Pastebėjus storkulnį tyruose, paleidžiamas ant jo vienas sakalas, storkulnis bijo pakilti, nors tuo būdu visuomet išsigelbėtų, ir, sulaukęs ant žemės užpuoliko, ginasi snapu ir vikriai vengia įniršusio priešo. Kova kartais užtrunka ilgai, ir kartais tenka leisti antrą sakalą, jei vienas negali susidoroti. Tuomet pasitaiko nepaprastų nuotykių, pvz., kai jie vieną kartą prijojo per arti prie dviejų sakalų užpulto storkulnio, pastarasis, užuot atsitolinęs nuo mūsų, ėmė dar labiau artintis ir, pagaliau, įžengęs į mūsų arklių bei mulų grupę, ramiai perėjo į kitą pusę, pakilo, sušvilpė ir pabėgo". Pasak O. Heinroth'o, nuo mažens nelaisvėje išaugintas storkulnis esti labai jaukus ir taip pripranta prie žmogaus, jog pasidaro net įkyrus. Šio autoriaus augintas paukštis sekdavo savo šeimininką visur, o kai tas atsisėsdavo, jis nutūpdavo prie jo kojų, padėdavo savo galvą ant bato, taip, jog reikėdavo nuolat saugotis, kad jo neužmintum.

Šeima. SĖJIKAI. *Charadriidae*

Šios šeimos paukščiai turi pamate minkštą, bet gale kietą galvos ilgio, o kartais daug ilgesnį, snapą. Užpakalinio piršto nėra arba yra visai sunykęs ir toks mažas, jog vos pastebimas. Jaunųjų paukščių plikosios kojų dalys esti daug storesnės, negu senų paukščių. Pirštų pamatai dažniausiai esti surišti trumpa plėve arba pirštai visai laisvi.

Sėjikų šeimos paukščiai yra nuo žvirblio iki varnos dydžio ir gyvena vandenų pakraščiuose arba pelkėse. Yra žinoma 193 rūšys visuose pasaulio kraštuose. Visiškai išsišeria rudenį, o pavasarį, prieš veisimąsi, iš dalies, pakeičia mažąsias plunksnas ir tuo būdu įsigyja skirtingą vadinamąjį vestuvinį apdarą. Kai kurie autoriai šią šeimą suskirsto į dvi šeimas — *Charadriidae* ir *Scolopacidae*, tačiau atskirti šias dvi grupes beveik neįmanoma.

Pempė, knyvė, gyvė. *Vanellus vanellus* (L.)

XXI pav.

Baltar. *knihoŭka.* Est. *kiivitaja.* Latv. *kīvīte.* Lenk. *czajka.* Rus. *čibis.* Vok. *Kiebitz.*

Vargiai kas mūsų šalyje nepažįsta pempės, nes ji yra taip paplitusi, kaip varna ar kuosa, ir yra vienas populiariausių Lietuvos paukščių, kurį lietuvis visuomet mini geruoju, nes ji jokios žalos nedaro, o pasirodydama anksti pavasarį, yra mielai kaimiečių sutinkama. Ji yra nedidelio naminio karvelio didumo, nors ir skirtingos išvaizdos. Kūno ilgis apie 325 *mm* ir sparnų tarpugalis apie 750 *mm*, Lietuvos pempių 7 patinų suglausto sparno ilgis 217—226 *mm*, vienos patelės 179 *mm*. Svoris dviejų balandžio mėn. nušautų patinų 238 *g* ir 259 *g*. Būdingas šio paukščio požymis — gražus ilgas kuodukas, sudarytas iš keliolikos laibų plunksnų; šį kuoduką pempė sugeba aukštai pakelti ar prie galvos priglausti. Seno patino skruostai ir kaklo priekis iki krūtinės, taip pat ir viršugalvis, juodi. Skruostai balti, viršutinė kūno dalis tamsiai žalia su puikiu metaliniu žvilgėjimu, žiūrint tam tikru kampu, turi vario atspalvį, kai kurios plunksnos žiba raudonu ir violetiniu atspalviu. Plasnojamosios plunksnos juodos, o pirmųjų trijų galai yra balsvi. Vairuojamosios plunksnos baltos, plačia skersine juosta gale, bet kraštutinė beveik visai balta, dengiamosios apatinės ir viršutinės plunksnos rudos. Snapas juodas, kojos tamsiai raudonos, akys durpinės spalvos. Patelės kuodukas trumpesnis, ir visas jos viršugalvis neturi tokių puikių spalvų kaip patino; pagurklio juodoji spalva ne tokia ryški, nes įsimaišo balsvos plunksnelės, taip pat ir kitos spalvos ne tokios grynos. Poilsio apdaru paukščių juodame pagurklyje išauga baltų plunksnelių, skruostai darosi negrynos spalvos ir kojos tamsėja. Jaunikliai jau turi trumpą kuodą, ir jų viršutinė kūno dalis pilkai žalsva, silpnesniu žvilgėjimu, negu senių, be to, išmarginta visų plunksnų rusvais krašteliais; skruostuose balsvos, juodos ir pilkos spalvos mišinys; kojos pilkos su rausvu atspalviu.

Pempės geografinis išplitimas apima šiaurės Europą ir Aziją. Rusijoje jos šiaurės išplitimo riba siekia 62°, o Sibire įpiečiau, pvz., Obės srityje, iki 57°. Pietų riba siekia Ispaniją ir Maroką, Užkaspijį ir Turkestaną. Nėra jų pietų Italijoje, Graikijoje ir Vidužemio jūros salose. Žiemoti pempės išskrenda į Š. Afriką, Siriją, Mažąją Aziją, Indiją, Kiniją ir Japoniją. Lietuvos pempės ir kitų Europos kraštų, kaip parodo sužieduoti paukščiai, daugiausia žiemoja Ispanijoje ir Portugalijoje, bet keletas mūsų pempių buvo nušauta ir Š. Afrikoje, Alžyre (žr. 73 psl.). Kai kada pempės žiemoja šiltesniuose vidurinės Europos kraštuose, pvz., Vokietijoje, dar dažniau Didžiojoje Britanijoje.

Lietuvoje pempė priklauso prie labiausiai paplitusių paukščių. Kur tik yra pelkių, pievų, šlapių ganyklų, žemų ežerų bei upių pakraščių — pempė jaučiasi gerai, jai tinka net ir dirbami laukai, kai tik jie nėra per sausi. Vis dėlto daugiausia mėgsta kupstuotas pievas ar ganyklas, apaugusias neaukšta augalija kaip purienomis. Kartu su vieversiu ir varnėnu pempė ankstyvas pavasario svečias. Kai tik pradeda tirpti sniegas ir laukuose atsiranda juodos žemės plotų, ima rodytis ir pempės, dažniausiai kovo mėnesiui įpusėjus, kartais net pirmomis to mėnesio dienomis.

Štai kelios jų pasirodymo datos. Prie Žuvinto ežero 1947 m. kovo mėn. 22 d. ir 1948 m. sausio mėn. 30 d. esant atodrėkiui pastebėta 4 pempės; 1949 m. vasario mėn. 25 d. ir 27 d., 1950 m. vasario mėn. 18 d., o kovo mėn. 18 d. masinis jų skridimas.

Pempė puošnus, vikrus ir tokios patrauklios išvaizdos paukštis, jog visi ją myli ir džiaugiasi, pamatę pavasarį atvykstančius pirmuosius jų būrius. Retai kuris paukštis yra toks judrus ir toks grakštus, kaip ji: ji gražiai bėginėja, laikydama savo kūną lygiagrečiai su žeme, kas kartą pasilenkdama sučiupti pasitaikiusio vikšro ar vabalo. Tačiau ilgai vienoje vietoje ji negali pabūti, ir atrodo, kad jai yra būtina paskrajoti, pasivartyti ore, kad galėtų pamankštinti sparnus. Aplamai pempės daug skrajoja, ir jas dažniau pamatysi ore, negu ant žemės. Jų polėkis, kad ir negreitas, bet įvairus ir priklauso nuo aplinkybių. Skrisdama pempė laiko sparnus kiek sulenktus riešo sunėrime ir lėtai jais plasnoja; tokie judesiai yra būdingi, pvz., pempių būreliui, kuris pamažėli pavasarį traukia iš žiemos buveinių į savo tėviškę arba, įpusėjus vasarai, keliauja priešinga kryptimi. Bet visą pempės polėkio įvairumą ir grožį galima stebėti tik ten, kur jos apsigyvena visam veisimosi sezonui, nes aplamai visi ryškiausi paukščio bruožai iškyla jo veisimosi laikotarpiu ir perėjimo vietoje. Pasijutusi esanti tėviškėje, pempė tuoj pasirenka tinkamą vietą perėjimui ir nuo tos vietos maža teatsitolina. Ten nuolat ir girdimas jų visiems gerai žinomas balsas, iš kurio ir kilo šio paukščio vardas — knyvė — dzūkų tarmėje. Atskridusiems anksti pavasarį pirmiems pempių būriams tenka pakelti daug vargo, nes tuo laiku neretai grįžta žiemos šalčiai ir sniegas, todėl dažnai galima pamatyti suvargusių pempių, brendančių giliu sniegu. Jos tuomet ieško šaltinių, paupių pakraščių, kur priprastame gaivale galėtų rasti sau maisto. Kartais to-

kios grįžusios žiemos dienos visai išvaro atvykusias pempes, bet štai ima šviesti saulė, ūmai tirpdydama šviežią purų sniegą, ir bematant vėl pasirodo jos linksmos, kaip pavasario saulutė. Retai kurio paukščio nuotaika taip atitinka orą kaip pempės. Gražiomis pavasario dienomis šių paukščių pilnas oras, jos tuomet negali ilgai tupėti, vis skraido, atlikdamos ore visokiausius pratimus, mėtydamosi į šonus ar kūlvartomis puldamos žemyn, kad, patupėjusios valandėlę, vėl pakiltų į mėlyną dangų. Tuomet nepaliaujamai skamba jų skardūs balsai, o jų akinančios baltos spalvos žiba įsaulyje, nelyginant išmesta į orą veidrodėlio šukė. Net nakčiai atėjus, jos tenurimsta tik trumpam laikui ir gerokai prieš aušiant esti tokios pat veiklios, kaip dienos metu, lenktyniaudamos su perkūno oželiais ir tulikais. Medžiodamas tuo metu tetervinus ir gaigalus, medžiotojas turi progos stebėti pempių nakties gyvenimą. Jos skraido tamsoje, ir jų skridimas sukelia tokį būdingą garsą, jog pralekiančią pempę visuomet iš jo galima pažinti. Be to, patinų sparnai pavasarį kelia ypatingą ūžimą, kuris pavasarį skamba panašiai: „vu, vu, vu", mat patino sparnas skiriasi nuo patelės, ir jo išplėstasis galas kaip tik ir sukelia šį garsą. Kartais pempės polėkis esti toks keistas, jog ir prityręs paukščių žinovas gali pirmu žvilgsniu apsirikti. Taip esti, kai pempė nesiskubindama perskrenda didesnį vandens plotą, — tuomet ji laikosi palei patį vandenį, greitai plasnodama sparnais, panaši į kokią nors mažos pelėdos rūšį, pvz., lututę. Bet visų nuostabiausi yra pempių oro žaidimai, kai patinas, aukštai pakilęs, staiga puola žemėn čia kairėn, čia dešinėn, lyg vėtros nuplėštas ir blaškomas sausas lapas. Kurią akimirką rodosi, kad jis, netekęs pusiausvyros, kris ir užsimuš, bet staiga, prie pat žemės išplėtęs sparnus, jis lygiu sklendžiamu judesiu gražiai nusileidžia pievoje. Tikrai jis tuomet yra panašus į drąsų parašiutininką, kuris, iššokęs iš kelių kilometrų aukščio, išplečia savo parašiutą vos kelių šimtų metrų atstumu nuo žemės. Šios rūšies polėkis nėra atsitiktinis dalykas, kaip ir patinų sparnų tonas — abu yra ne kas kita, kaip patino tuoktuvių išraiška, panašiai kaip tetervinas burbuliuoja ar perkūno oželis bliauja tik poravimosi metu. Panašiais staigiais ir blaškomais judesiais nusileidžia žemyn ir keliaująs pempių būrys, užskridęs pasiganyti į tinkamą vietą, — tuomet krintančių žemėn ir besimaišančių ore margų paukščių vaizdas esti tikrai nepaprastas.

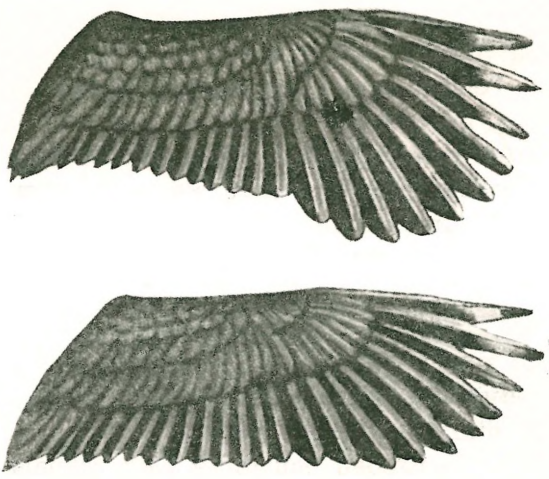

71 pav. Pempės patino ir patelės sparnas

Pirmą pavasario pusę pempių balsai esti labai būdingi, juos galima pamėgdžioti maždaug garsu: „kivi-kit, kivit-kivit", — tai patino balsas, kuriuo jis šaukia, atlikdamas ore savo tuoktuvinius žaidimus. Tuomet rečiau girdėti kitas tylesnis ir švelnesnis balsas „kiivi",— tai šaukiamasis ir pavojaus įspėjamasis balsas. Vėliau, įpusėjus pavasariui, tuoktuvių balsas girdimas vis rečiau ir birželio mėnesį jo nebeišgirsi — tuomet girdėti tik antrasis balsas.

Pempė yra gudrus ir baikštus paukštis, nepasitikįs žmogumi, bet kartu puikiai mokąs atskirti pavojingą žmogų nuo nepavojingo. Pėsčią medžiotoją retai per gerą šūvį prisileidžia, bet važiuotas gali prisiartinti per keliolika žingsnių. Taip pat ji žino, kad šuo yra mažiau pavojingas kaip žmogus ir dėl to per medžioklę dažnai nutupia jo panosėje. Pelkėse, kur pempės peri, jos apspinta žmogų, keldamos neapsakomą triukšmą, bet ir tuomet nepavyksta nušauti daugiau kaip vieną, dvi, nes po pirmų šūvių jos laikosi nepasiekiamu šūviui atstumu. Jos esti tokios gudrios, jog iš užpakalio priskrenda daug arčiau, negu iš priekio, ir, tik susilyginusios su žmogumi, staigiu judesiu pasuka į šoną arba į viršų, tačiau kartais, ūmai atsisukus, galima akimirką matyti pempę, esančią tinkamu šūviui atstumu.

Pempės minta visokiais smulkiais bestuburiais gyvūnais, ypač sliekais, nes pempė, būdama pusiau naktinis paukštis, turi daug progų pačiupti juos lendant iš žemės nakties metu, be to, jos suryja daug visokių vabzdžių, ypač jų vikšrų. Pastarųjų pempės daug randa upių seklumose, ypač dumblėtame dugne, todėl jų visuomet aptiksi didesnių upių ramiose įlankose, nusekus vandeniui, nes ten jos apsčiai randa apsiuvų *(Phryganidae)* ir minkštakūnių, kuriuos sulesa kartu su kriauklėmis. Sausumoje, pvz., javų laukuose, pempės randa daug šliužų *(Limax agrestis)*, šių žinomų javų kenkėjų. Vieną sykį, išskrodęs keletą Tyruliuose, apie Radviliškį, anksti pavasarį nušautų pempių skilvių, radau juose beveik tik didžiųjų uodų *(Tipula)* vikšrus. Pavasarį, kol dar nėra pievose žolių, galima pastebėti daugelyje vietų išknaisiotų samanų ir mažų, piltuvėlio pavidalo, duobučių — tai padarė pempės, ieškodamos ten vabzdžių. Pastebėta taip pat, kad jos lesa smulkias varlytes ir karkvabalių vikšrus.

Pempės peri pievose, pelkėse, ypač jų pakraščiuose, jei jos esti ne per klampios, net mažuose raisteliuose, kartais vidury laukų, vos keli šimtai metrų nuo šlapesnės vietos. Ypač mėgstamos yra gyvulių išklampotos ganyklos, kur kupstai sudaro saugią vietą kiaušiniams dėti, bet kartais lizdas sukraunamas ir lygumoje, jei vieta sausesnė. Vieną kartą Lydos apskrityje radau lizdą visai sausame lauke, paruoštame vasarojui sėti. Lizdas buvo apie 400 *m* nuo pelkės. Žinoma ir daugiau tokių atsitikimų. Duobutes lizdui daro patinukas. Jis įsispraudžia savo krūtine į tinkamą įdubimą žemėje, besisukiodamas savotiškomis pozomis, kartais išmesdamas netinkamą lizdui medžiagą. Patelė užbaigia šį pastatą. Duobutė esti menkai išklota sausomis žolėmis, ypač viksvomis, ir į ją, dažniausiai balandžio mėnesiui įpusėjus, dedami kiaušiniai. Savo tėviškėje, Lydos apskrityje, lizdų su šviežiais kiaušiniais radau 1919 m. balandžio

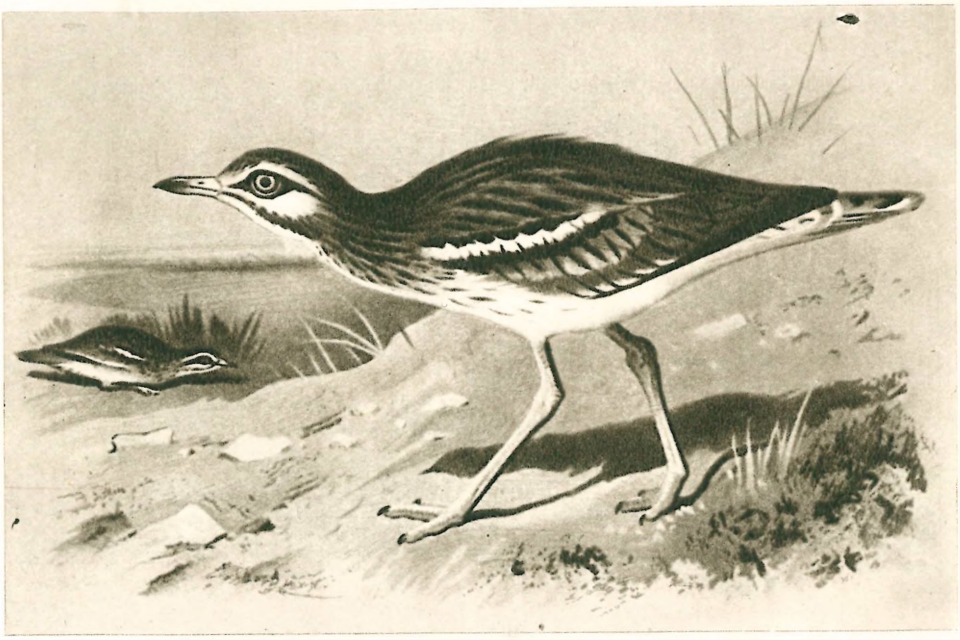

XX. STORKULNIS — *BURHINUS OEDICNEMUS* (L.)

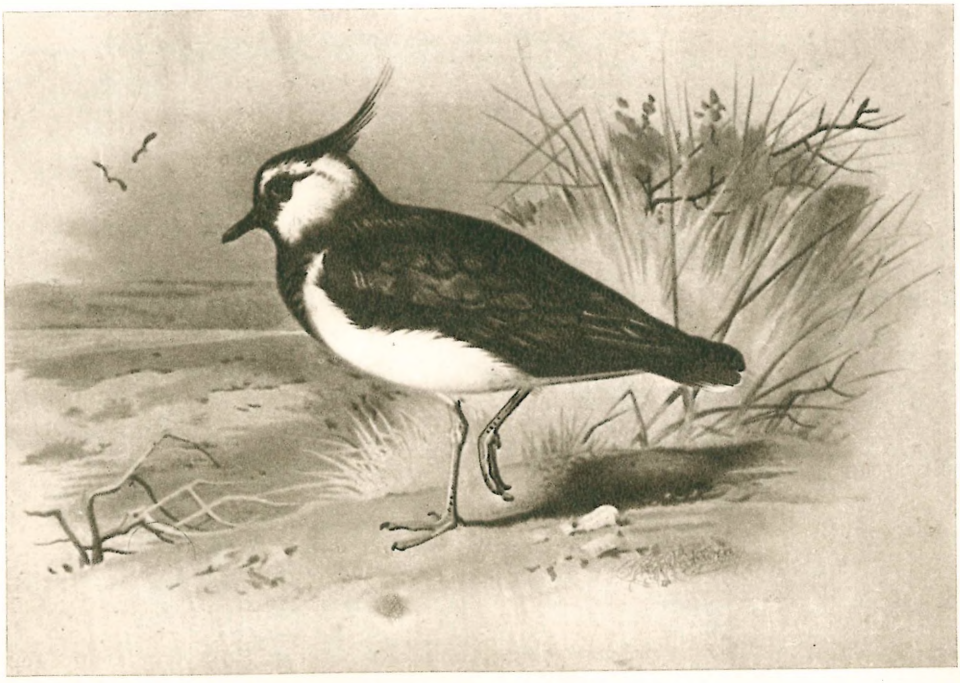

XXI. PEMPĖ — *VANELLUS VANELLUS* (L.)

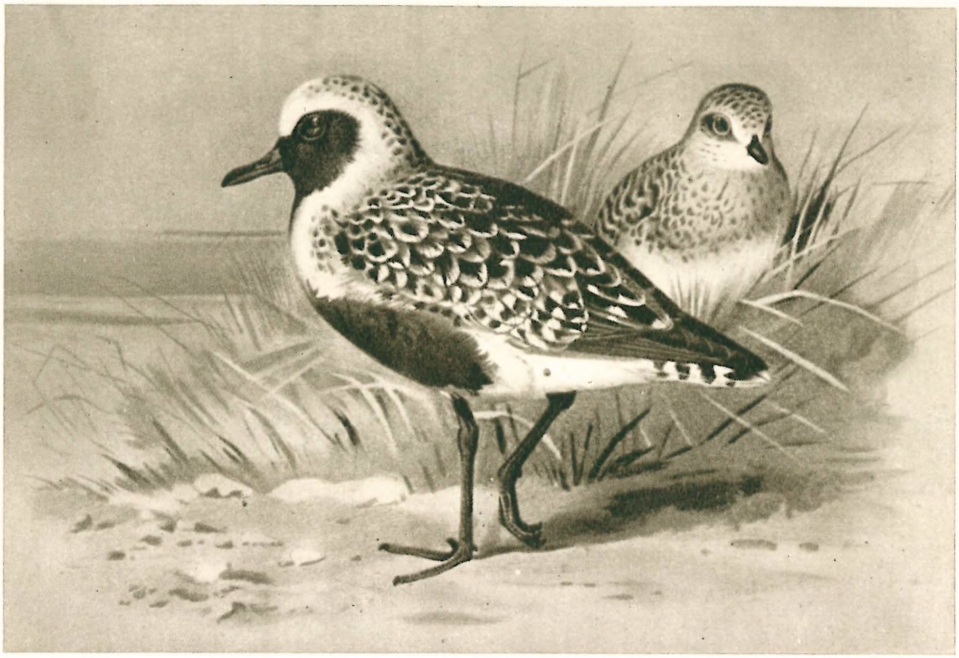

XXII. JŪRINIS SĖJIKAS — *SQUATAROLA SQUATAROLA* (L.)

XXIII. DIRVINIS SĖJIKAS — *PLUVIALIS APRICARIUS* (L.)

mėn. 19 ir 23 dieną, o Kauno Zoologijos muziejuje esanti patelė, nušauta 1923 m. balandžio mėn. 30 d. Gaižiūnuose, buvo sulysusi ir su aiškiomis perimomis dėmėmis krūtinėje; iš to galima spręsti, kad ji ilgai perėjo.

Prie Žuvinto ežero 1947 m. pirmieji kiaušiniai buvo pastebėti balandžio 3 d., o 1948 m. balandžio 22 d. jau visuose lizduose buvo kiaušiniai; 1947 m. gegužės mėn. 26 d. rastas lizdas su skylančiais jaunikliais, o birželio mėn. 16 d. jau buvo pastebėti suaugę jaunikliai. Tačiau ten pat 1922 m. birželio mėn. 25 d. mačiau dar neskraidančius pempių jauniklius. Tačiau dažniausiai birželio antroje pusėje jaunikliai jau skraido, net susitelkia į būrius, o liepos mėnesį susiburia į didesnius pulkus ir keliauja pietų vakarų kryptimi.

Pempės deda 4 kiaušinius. Jie yra kriaušės pavidalo, labai smaili laibgaliuose: jų pagrindinė spalva gelsva ar gelsvai žalia, dvigubomis dėmėmis, iš kurių vienos lyg įsisunkusios į kevalą pilkos, kitos ryškios, tamsiai rudos ar juodos įvairaus didumo, kartais pailgos, susispietusios aplink bukąjį galą, o kartais net visai susiliejusios. Kiaušiniai guli laibgaliais į lizdo vidų. Jų dydis vidutiniškai 46,6×33,4 *mm*, sveria 25 *g*: tuo būdu 4 kiaušiniai sveria 100 *g*, t. y. pusę paukščio svorio. Tik prasikalęs paukščiukas sveria 16—18 *g*. Daugelyje veikalų perėjimo laikas nurodomas 16 dienų — tai yra klaida, nes vienas autorius, nepatikrinęs duomenų, kartoja kito autoriaus klaidingus duomenis. Iš tikrųjų pempė peri apie 25 dienas. Toks ilgas perėjimo laikas tokio mažo paukščio, gal būt, priklauso nuo to, kad pempė peri tik valandomis, apleisdama kiaušinius ilgam laikui net ir tuomet, kai niekas jai nekliudo. Šiaip, kilus pavojui, pvz., pasirodžius žmogui, perinti patelė nežymiai palieka lizdą ir susikuprinusi, prisiglaudusi prie žemės nubėga į šalį ir pakyla į orą. Tuoj prie jos prisideda patinas, ir abudu, graudžiai klykdami, sukasi aplink priešą. Išgirdusios šį balsą, kitos kaimyninės poros irgi atskrenda ir sukelia tokį triukšmą, jog apsilankiusiam žmogui po to ilgą laiką skamba ausyse gailus šių paukščių dejavimas. Kartais puolančios pempės taip įsikarščiuoja, jog palydi atvykėlį toli už pelkės ribos, kartais iki pat sodybos kiemo, bet šiaip, žmogui atsitolinus, patinas tuoj džiaugsmingai apie tai praneša, besivartydamas ore ir šaukdamas tuoktuviniu balsu. Jei lizdavietėje apsilanko mažiau pavojingas atėjūnas, pvz., avis, patelė, pasišiaušusi ir išplėtusi sparnus, daro pastangas sulaikyti ją. Pavojingesnis priešas — varna ar lingė, ir pempės, tinkamai įvertindamos, puola jį su dideliu įniršimu. Jei peri viena tik pora, varna, nepaisydama jos puolimo, apiplėšia lizdą, bet dažniausiai suskridusios iš visos apylinkės pempės bendromis jėgomis nuvaro priešą. Naumann'as teigia, esą, lapės ne tik suryjančios pempės kiaušinius ir jauniklius, bet ir senas pempes pagaunančios; jis rašo, kad lapė pagauna pempes net vidudienyje. Yra žinoma, kad jei netoli lapės urvo gyvena pempės, lapė atneša daug pempiukų savo vaikams. Pasirodžius lapei tokioje vietoje, aplink ją susirenka pempės, puola ją iš aukštumos ir be

pertraukos graudžiai dejuoja. Lapė, atvirkščiai, atrodo visai nekreipia į jas dėmesio, tarytum ko ieško, pamažėli artinasi prie lizdaviečių, atsigula, vartosi, apsimeta norinti miego ir taip gerai vaidina šį vaidmenį, jog įsidrąsinusios pempės mažne pešioja jai plaukus ir pagaliau nutupia prie pat jos. Lapei to ir tereikia — ji pasinaudoja tinkamu momentu, ūmiu šuoliu stveria nutūpusią ar pro ją skrendančią pempę ir nusineša į savo urvą. Mes matėme lapes, panašiu būdu gaudančias varnas.

Jau minėjome, kad kiaušiniai lizde guli taip, kad jų smaigaliai atkreipti į vidų, ir jei randama kitokia tvarka, tai reiškia, kad kas buvo lizdą palietęs. Jei patelė randa šią netvarką, ji pirma sutvarko kiaušinius, o paskui ant jų nutupia. Praradusi savo keturis kiaušinius, pempė padeda tris, paskui du, po to daugiau kiaušinių nebededa. Išsiritę jauni pempiukai labai gražūs padarėliai, — jų galva ir nugara esti palša, išmarginta juodomis dėmėmis, apačia balta, skersai kaklo juoda apikakle. Pradžioje motina deda prieš juos visokias kirmėlytes ir kt., bet netrukus vaikai pramoksta patys susiieškoti lesalo. Esant pavojui, t. y. išgirdę tėvų perspėjamuosius balsus, paukščiukai, susigūžę tarp žolių arba duobutėse, esti labai sunkiai pastebimi. Prie vaikų seni paukščiai parodo dar daugiau drąsos kaip prie kiaušinių.

Perėjusios mūsų krašte pempės išskrenda, kai tik jų vaikai pramoksta lakioti, maždaug liepos mėnesio antroje pusėje, bet šiaip pempių traukimas prasideda daug anksčiau. Šis reiškinys pastebėtas visam Pabaltijyje, pvz., iš Suomijos (J. Hortling'as) jos pradeda išskristi jau birželio mėnesį, t. y. tuo pačiu laiku kaip varnėnai. Tas pats ir pas mus; pasak M. Posingio, 1931 m. Ventės Rage traukimas prasidėjęs birželio mėn. 20 dieną, kasdien po keletą šimtų pempių traukę pietų kryptimi. Tiesa, ir vėliau vasaros metu pasitaiko pamatyti pempių, kartais net didelių pulkų, daugiausia pajūryje, bet taip pat ir krašto viduryje. Štai 1924 m. rugpiūčio mėn. 20 d. Žuvinto ežero pakraščiuose mačiau pempių pulkų iš kelių šimtų paukščių, susimaišiusių su gaidukais, o 1920 m. rugpiūčio mėn. 18 d. Nemuno saloje prie Kauno nušoviau jauną paukštį iš keliolikos galvų būrelio. 1922 m. spalio mėn. 13 d. dar mačiau vieną pempę, o vėliausiai mačiau 1921 m. lapkričio mėn. 13 d. tarp Kauno ir IX forto; tą dieną buvo nemažas šaltis ir snigo.

Pempes Lietuvoje retai kas medžioja, nes jos esti liesos, jų mėsa juoda ir sausa, bet kai kur Vokietijoje, Italų Šveicarijoje ir Prancūzijoje jos labai vertinamos kaip medžioklės objektas ir geras kepsnys. Pempių kiaušiniai laikomi gardumynu, ir seniau, kai buvo leidžiama juos rinkti, buvo brangiai parduodami geresnėse gastronomijos prekių parduotuvėse, ypač Vokietijoje ir Austrijoje. Prieš dvidešimt penkerius metus teko matyti Klaipėdos krašto verteivų skelbimų, kad jie perką pempių kiaušinius.

Lesdamos įvairius vabzdžius, ypač karkvabalius ir uodų vikšrus, pempės gali būti žmogui naudingos, o būdamos labai budrios, jos perspėja apie pavojų kitus paukščius ir tuo palaiko jų padermę.

Nelaisvę jos pakelia gerai, net išperėtus namie paukštukus išauginti nesunku, bet reikia juos iš pradžių maitinti sliekais, miltinių vabalų vikšrais ir skruzdžių perais, vėliau jie lesa piene mirkytą baltą duoną ir kt. maistą.

Jūrinis sėjikas. *Squatarola squatarola* (L.)

XXII pav.

Est. *plüü.* Latv. *jūras kīvīte.* Lenk. *siewnica.* Rus. *sivka morskaja.* Vok. *Kiebitzregenpfeifer.*

Iš trijų žinomų porūšių Europoje, Vakarų Sibire ir Š. Amerikos rytuose gyvena *S. s. squatarola* (L.) porūšis.

Iš pirmo žvilgsnio šis paukštis labai panašus į dirvinį sėjiką, todėl ir dauguma medžiotojų šias dvi rūšis vargiai atskiria. Tačiau šiek tiek prityręs paukščių žinovas jūrinį sėjiką iš karto pažins pirmiausia iš to, kad jis turi mažytį užpakalinį pirštą (kurio visai neturi dirvinis sėjikas), be to, jo snapas žymiai ilgesnis ir tvirtesnis, ir jis pats, kad ir nedaug, už dirvinį sėjiką didesnis. Lengviausia šią rūšį pažinti iš baltos juostos skersai sparno. Kūno ilgis apie 300 *mm*, sparnų tarpugalis 590—620 *mm*, suglausto sparno ilgis dviejų Lietuvos paukščių 179—183 *mm*. Paukščių vestuviniais apdarais viršutinė kūno dalis yra juosva, baltais ir pilkais taškeliais išmarginta; šis margumas toks pat, kaip dirvinio sėjiko, bet jame nėra būdingos šiai rūšiai geltonos spalvos. Kakta, antakiai ir plati juosta išilgai kaklo ir krūtinės — balta, tokios pat spalvos apatinės dengiamosios sparnų plunksnos, papilvė ir pauodegys; skruostai, kaklo priekis ir pilvas — juodi. Plasnojamosios plunksnos juodos su jau minėta balta skersine juosta. Uodega balta, skersiniais juodais ruoželiais. Snapas juodas, kojos žalsvai juosvos. Akys durpinės spalvos. Tarp patino ir patelės skirtumas labai mažas. Rudenį poilsio apdarais paukščiai yra beveik tokios pat spalvos kaip ir dirviniai sėjikai, bet neturi geltonos spalvos viršutinėje dalyje. Jaunikliai į tą rūšį dar daugiau panašūs, nes viršutinėje kūno dalyje prasimuša geltonoji spalva. Vis dėlto geras požymis šiai rūšiai pažinti — tai visuomet esanti skersinė sparnų baltoji juosta.

Jūrinių sėjikų tėvynė yra tolimoji Europos, Azijos ir Amerikos šiaurė, būtent, šių kraštų beribės tundros. Žiemai pasitraukia į pietus ir žiemoja jau Didžiojoje Britanijoje, Airijoje, net ir Vakarų Europos pajūryje, tačiau daugumas traukia daug toliau, pasiekdami Afriką iki Kapo, Australijos salas, net ir Pietų Afriką. Tuo būdu šis paukštis atlieka nepaprastai tolimą kelionę.

Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose jūrinis sėjikas pasirodo vien traukimo metu. Kartais atskiri paukščiai prisiplaka prie dirvinių sėjikų būrių ir kartu su jais ganosi laukuose, bet dažniau galima jų aptikti mūsų pamaryje ir pajūryje. Iš pradžių vasaros pabaigoje pasirodo seni

paukščiai savo gražiais juodais apdarais, o vėliau jaunikliai, kurie ir sudaro daugumą. Pažymėtina, kad K. Tyzenhauz'as neduoda jokių duomenų apie šio paukščio buvimą Lietuvoje. Aš pats 1922 m. rugpiūčio mėn. 23 dieną aptikau gražų seną paukštį vestuviniu apdaru prie Palangos, Ronžės žiotyse. Jis buvo labai baikštus, ir, tik pavartojus visas gudrybes, pavyko jį nušauti. Vėliau, būtent, 1929 m. rugsėjo mėn. 28 d., preparatorius A. Vaitkevičius netoli Palangos nušovė 3 paukščius žiemos apdarais.

Jūrinis sėjikas yra draugiškas paukštis ir, jei nėra arti tos pačios rūšies paukščių, prisiplaka prie bėgikų ar kitų šios giminės paukščių, ypač todėl, kad jie maitinasi panašiu maistu, pavyzdžiui, vabzdžiais, kirmėlėmis, vėžiagyviais, minkštakūniais, o, pasak kai kurių autorių, ir smulkiomis žuvelėmis, kartais jūrų dumbliais ir net uogomis.

Dirvinis sėjikas, vingiras. *Pluvialis apricarius* (L.)

XXIII pav.

Baltar. *sieviec.* Est. *poldrüüt.* Latv. *dzeltenais tartiņš.* Lenk. *siewka.* Rus. *ržanka.* Vok. *Goldregenpfeifer.*

Du porūšiai: *P. a. apricarius* (L.) pietinis porūšis peri Lietuvoje ir *P. a. altifrons* Brehm. šiaurinis porūšis pasitaiko Lietuvoje tik traukimo metu.

Sėjikas yra už amalinį strazdą didesnis ir kiek mažesnis už pempę. Jo ilgis apie 260 *mm*, sparnų tarpugalis apie 600 *mm*, o suglausto sparno ilgis (rudenį nušautų per Lietuvą traukiančių paukščių) keturių patinų 174—185 *mm*, vienos patelės 179 *mm*. Estijoje perinčių paukščių atitinkami matmenys, patino 181 *mm* ir patelės 175 *mm*. Svoris apie 200 *g*.

Dirvinis sėjikas gražus paukštis, ypač vestuviniu apdaru. Jo viršutinė kūno dalis esti juosva, su tankiais, nedideliais, ryškiai geltonais taškeliais (dėl to daugelyje kalbų jis vadinamas auksiniu sėjiku) ir dėl to jo išvaizda labai puošni; kaktos priekis baltas, tokios pat spalvos ir antakiai. Kaklo priekinė dalis, krūtinė ir pilvas juodi. Plasnojamosios plunksnos yra juosvos su baltais stiebais; vairuojamosios plunksnos juosvos su skersiniais geltonais dryžiais; kojos pilkos; snapas juodas; akys juosvos. Nėra užpakalinio piršto. Patelė tokia pat iš viršaus žiūrint, bet jos apačia balta, išskyrus kaklą ir krūtinę, kurie esti pilkšvai ir juodai išmarginti. Žiemos apdaru patinai visiškai praranda savo apačios juodąją spalvą ir pasidaro beveik tokie pat kaip patelės. Šertis pradeda jau antroje vasaros pusėje, ir tuomet patinai esti labai margi, nes tarp juodųjų plunksnų ima rodytis baltos, ir juo toliau, juo daugiau atsiranda baltų plunksnų, kol pagaliau patinai pasidaro visai panašūs į pateles. Tokiu pereinamu apdaru sėjikai ir aptinkami mūsų krašte, kai pasirodo jų pirmieji būriai, atskridę iš šiau-

rės kraštų rugpiūčio mėnesį. Antrą kartą šeriasi pavasarį; išsišėrę, paukščiai įgauna vestuvinį apdarą. Jaunikliai panašūs į pateles, bet visos spalvos blankesnės, be to, krūtinė šiek tiek juosvai išmarginta, o ant pilvo prasimuša pilkšvas atspalvis.

Sėjiko tėvynė — Europos šiaurė ir Sibiro vakarai: jų apsčiai galima rasti Skandinavijoje ir Šiaurės Rusijos tundrose. Aptikdavau jų vakariniame Murmane. Europoje jų pietinė geografinio išsiplatinimo riba siekia Lietuvą ir Rytprūsius (*P. a. apricarius* porūšis), bet atrodo, kad ši riba kaskart traukiasi į šiaurę, gal dėl persekiojimo, o veikiausiai dėl palių nusausinimo. Taczanowski's mini dvi vietas, kur sėjikai jo laikais perėdavo Lietuvoje (galėjo būti apie 1862 m.): Ežerėlio ir Žuvinto durpynuose, bet aš, norėdamas patikrinti šiuos duomenis, veltui ten šių paukščių ieškojau, ir reikia manyti, kad tose vietose jie jau nebeperi. Vis dėlto 1946 m. gegužės mėnesį T. Zubavičius matė sėjikų Amalvo ežero pakraščiuose. Manau, kad Lietuvos šiaurinėje dalyje dar yra sėjikų lizdaviečių. Iš Miškų departamento tarnautojų esu girdėjęs, kad sėjikai peri dar Šiaulių apskrityje, Gruzdžių apylinkėse, Tyrelio paliose, tad, apsilankęs ten 1928 m. liepos mėn. 22 d., netoli Miknaičių kaimo mačiau skrendant tris sėjikus, o vėliau aptikau vieną samanyne. Jis nuolatos švilpinėjo ir pėsčias traukėsi nuo manęs, laikydamasis tolimo šūvio atstumu. Visas jo elgesys davė progos manyti, kad ten būta jo kiaušinių arba vaikų. P. Braziulis, gerai žinąs vietinę medžiojamąją fauną, sakė, kad sėjikų čia peri gana daug. 1956 m. gegužės mėn. 28 d. ten buvo aptikti du paukščiai ir vienas jų, patinas, nušautas. Jo iškamša yra Kauno Zoologijos muziejuje. Turiu nepatikrintų žinių, kad šie paukščiai prieš keliasdešimt metų perėjo raiste Liela Pura tarp Subatės ir Aknystos, Latvijos ribose, prie pat Lietuvos sienos.

Žiemai sėjikai iš savo gimtinės išskrenda į pietus ir žiemoja daugiausia Vidužemio jūros pakraščiuose. Jie į žiemos buveinę traukia negreit, ilgokai sustoja visur, kur tik randa tinkamų vietų pasiganyti. Traukti pradeda seni paukščiai, todėl pirmuose būriuose galima dar aptikti jų juoda apatine kūno dalimi, ir tik vėliau pasirodo jauni paukščiai. Pasak Tischler'io, pirmieji paukščiai pasirodo Neringoje liepos mėn. pabaigoje; aš neaptikau keliaujančių būrių anksčiau kaip rugpiūčio mėnesį.

Ne visur sėjikai sustoja — yra vietų, kur jų nepamatysi, o kai kur rudenį traukdami jie apsistoja labai gausiai. Jų mėgstamiausios vietos — platūs lygūs laukai pakaitomis su ganyklomis ir pievomis. Kauno apylinkėse, išskyrus atsitiktinai pasirodžiusius atskirus paukščius, sėjikų būrių nesu matęs. Bet didžiausius jų pulkus užtikdavau Lydos apskrityje į vakarus nuo Vosyliškių, apie Kronkių, Kodelių (Chodeli), Dvarčėnų ir Psiercų kaimus. Kasmet, taisyklingai apie tą patį laiką, būtent, rugpiūčio mėnesiui įpusėjus, pasirodo ten iš pradžių nedideli vien senų paukščių būreliai, o paskui prisideda vis naujų atvykstančių būrių. Iki vėlyvo rudens apsčiai jų ten aptiksi.

Kol jų nepersekioja, sėjikai gana pasitiki žmogumi, todėl pirmieji būriai yra nebaikštūs, bet, kai juos ima medžioti, jie darosi vis baikštesni; tai ypač galima pasakyti apie didelius būrius. Būriai iš šimto, dargi kelių šimtų paukščių nėra retenybė, o kadangi jie turi paprotį kas kartą pakilti į orą ir, apsukę kelis ratus, vėl nusileisti, tai tokį būrį nesunku pastebėti, ypač todėl, kad jie nuolat švilpia. Jų balsas labai savotiškas, labai būdingas šiam paukščiui — grynas, ausiai malonus, švelnus ir kiek graudus. Dažniausiai išgirsi jį vakare, kartais net sutemus, nes sėjikai iki vėlyvų sutemų esti gana veiklūs. Prieš pakildami į orą, pvz., artinantis pavojui, jie irgi švilpauja, o būriui skrendant, švilpimas nuolat girdimas. Pakilęs būrys, kartais sudarytas iš kelių šimtų paukščių, išsirikiuoja ilgų ilgiausia virtine, kartais sudaro trikampį kaip žąsys, nors ir ne tokį taisyklingą, bet štai vėl tvarka pakinta, ir paukščiai tankiai susigrūda, kaip varnėnų būrys. Apsukęs keletą ratų, sėjikų pulkas nusileidžia ant dirvos. Žmogui artinantis, nerimas pasireiškia tuo, kad jie ima švilpti ir, išsirikiavę ant lysvių ar šiaip arimo iškilimų, kelia aukštyn sparnus, lyg ruošdamiesi skristi. Iki vėlyvo rudens jų daug tose vietose, kurias jie pasirinkę ir kurias kas rudenį aplanko, bet juo vėliau, juo mažesni darosi šitie būriai, ir pagaliau lapkričio mėnesį išskrenda paskutinieji paukščiai. Neretai, vis dėlto, ypač jei negreit prasideda žiemos šalčiai, sėjikų galima aptikti dar lapkričio mėnesiui įpusėjus, net ir gruodžio mėnesį. Štai 1918 m. Lydos apskrityje, Lebiodkos ūkio arime, esu nušovęs sėjiką lapkričio mėn. 10 d. (iškamša yra Kauno Zoologijos muziejuje), o lapkričio mėn. 14 dieną ten pat dar esu matęs jų daugiau. M. Želnys pranešė matęs 1928 m. lapkričio mėn. 29 d. būrelį apie 10 galvų Lapių valsčiuje ir 1938 m. gruodžio 11 d. būrelį iš 7 paukščių. Jau vidurinėje Vokietijoje, jei nesti didelių šalčių, sėjikai praleidžia visą žiemą.

Pavasario traukimas nesti toks žymus kaip rudens, ir šiuo laiku tik retai galima šių paukščių pas mus aptikti. Gal jie tada labiau skuba pasiekti tolimosios šiaurės gimtąją tundrą, o gal būt, keliauja ne visai tuo pačiu keliu, be to, manoma, kad jie tuomet traukia nakties metu, todėl pavasarį sumedžioti sėjiką yra retas ir atsitiktinis dalykas. Kauno Zoologijos muziejus turi gražią patino iškamšą, kurią padovanojo M. Želnys, nušovęs Lapių valsčiuje 1928 m. balandžio mėn. 29 d., tai buvo paukštis vienišius, o D. Karnavičius pranešė, kad matydavęs sėjikų pavasarį Kėdainių apskrityje, Josvainių valsčiuje.

Sėjikai gyvena tik tundroje ir, jei peri toliau į pietus, kur tikrosios tundros nėra, tai vis dėlto pasirenka tik tokias vietas, kurios į tundras yra panašios. Žemaitijos „tyruliai" ir yra to pobūdžio pelkės. Tokiose vietose, vos žymioje duobutėje, deda jis savo keturis kiaušinius, kurie, kaip pempės ar kitų šios giminės paukščių kiaušiniai, sutvarkyti taip, kad jų smaigaliai atkreipti į lizdo centrą. Dažnai aplink tikrąjį lizdą randama keletas netikrų lizdų, t. y. duobučių, kurias paukštis padaro, lyg bandydamas sukti lizdą, bet, vis dėlto, jų nepanaudoja. Kiaušiniai yra margi, gelsvai žalsvo dugno, kartais molio spalvos, išmarginti, ypač pa-

mate, įvairaus didumo dėmėmis ir suktais juosvos bei rudos spalvos dryželiais. Perįs paukštis turi paprotį, esant pavojui, pvz., artinantis žmogui, pakilęs nuo lizdo nutūpti tolėliau ant kokio nors kupsto ir tuo atkreipti į save dėmesį, o kai žmogus prie jo prisiartina, jis vėl paskrenda toliau ir vėl nutupia: tuo būdu jis stengiasi nukreipti priešą į šalį. Kadangi tundroje šių paukščių peri daug ir lizdai esti ne per toliausia nuo vienas kito, tai vienas paukštis aukščiau aprašytu būdu praneša apie pasirodžiusį priešą savo kaimynui, o šis vėl kitam kaimynui ir t. t. Patys lizdai esti sunkiai randami, nes kiaušinių spalva taip suderinta su aplinkuma, kad pastebėti jų beveik neįmanoma, bet kadangi tundroje šių lizdų daug, tai, žinoma, atsitiktinai galima užeiti.

Sėjikas minta daugiausia vabzdžiais, ypač jų vikšrais, sliekais ir minkštakūniais su kriauklėmis arba ir be jų. Daugelis mano, kad sėjikai, atskrisdami į apsėtas dirvas, minta grūdais. Ši nuomonė yra klaidinga, nes šie paukščiai grūdų visai nelesa, o terenka esamus želmenyse moliuskus, spraktukus ir kitus smulkius gyvūnus. Kadangi šie du gyvūnėliai yra žymūs javų kenkėjai, tai galima manyti, kad tie dideli sėjikų pulkai, atskridę į apsėtus laukus, gali būti žemės ūkiui naudingi. Bet vis dėlto sėjikas suryja šiek tiek ir augalinio maisto, pavyzdžiui, uogų: bruknių, spalgenų, o dar daugiau varnauogių *(Empetrum nigrum),* šio būdingo tundrai augalo. Pastarojo augalo uogos juodos spalvos, o jų sultys tamsiai violetinės, todėl sėjikų mėšlas dažnai turi rašalo atspalvį, o jų plunksnos kartais esti suteptos šių uogų sultimis. Kadangi sėjikai mėgsta sliekus, tai jie dažnai lankosi ganyklose, kur po galvijų mėšlu ar šiaip galvijų kanopų atspauduose visuomet apsčiai šių kirmėlių gali rasti. Ieško maisto jis ir naktį, ypač mėnesienoje, ir ramiomis rudens naktimis neretai išgirsi jo graudų melodingą švilpimą. Didelės iškilios sėjikų akys ir yra jo naktinių papročių įrodymas.

Medžioti sėjikus nesunku, ypač rugpiūčio mėn., kai atskrenda pirmieji jų būriai, nes, nesusidūrę tolimoje tėvynėje su žmogumi, jie nemoka dar tinkamai šio savo stipraus priešo įvertinti. Nesunku tuomet, prisiartinus prie tiršto būrio, paleisti šūvį ir iš karto nudėti kelis ar keliolika šių pasitikinčių žmogumi paukščių, bet juo toliau, juo baikštesni darosi jų būriai. Jiems apgauti medžiotojas tada naudojasi vežimu, ypač prastais sodietiškais pakinktais, kaip kad vežant mėšlą, šieną ir t. t., nes paukščiai neįtaria, kad tokiame vežime gali slėptis mirties pavojus. Sėjikai sudaro gana pageidaujamą medžioklės objektą, nes jie, viešėdami pas mus rudenį, smarkiai nutunka, kartais net taip, jog atrodo, kaip lašinių prikrautas maišas, ir jų kepsnys esti labai gardus, delikataus skonio, neblogesnis kaip dubelto. Senovėje, kai medžioklinės tradicijos Lietuvoje buvo gyvesnės, sėjikas buvo daugiau žinomas ir daugiau vertinamas, o jo vardas būdavo įrašytas į sąrašą tų paukščių, kuriuos „strielčius" turėjo pristatyti dvaro reikalams. Nelaisvę sėjikas pakelia gerai, greit pradeda lesti jam duodamą maistą ir pripranta prie žmogaus.

Upinis kirlikas. *Charadrius dubius* Scop.

XXIV pav.

Est. *joerüüt.* Latv. *upes tārtiņš.* Lenk. *dżdżownik rzeczny, siewka rzeczna.* Rus. *zujok malyj.* Vok. *Flussregenpfeifer.*

Yra žinomi 3 porūšiai. Europoje gyvena *Ch. d. curonicus* Gm. porūšis.

Šis mažiausias sėjikų šeimos paukščiukas yra vos dirvinio vieversio didumo, tik, žinoma, aukštesnėmis kojomis, platesniu sparnų tarpugaliu ir ilgesnis. Jo bendras kūno ilgis lygus maždaug 165 *mm,* sparnų tarpugalis 340—375 *mm,* suglausto sparno ilgis 111—119 *mm* (Lietuvos paukščių penkių patinų 112—120 *mm,* vienos patelės 112 *mm*). Svoris apie 40 *g.* Viršutinė kūno dalis pilkos, maždaug upinio smėlio spalvos, tokios pat spalvos ir pakaušis, kakta prie pat snapo pamato balta, toliau juoda; juoda dėmė eina nuo snapo pamato per akis iki ausies srities; ryški juoda apikaklė pagurklio srityje, smakras, kaklas ir visa apatinė kūno dalis balta, plasnojamosios plunksnos juosvos, sparnas neturi baltos skersinės juostos; tuo jis ir skiriasi nuo sekančios rūšies. Kraštutinė vairuojamoji plunksna balta su maža juoda dėme vidinėje vėtyklėje, panašios dėmės, bet tik didesnės, yra sekančioje vairuojamojoje plunksnoje. Snapas juodas. Vokai ryškiai geltoni. Patelė į patiną panaši, bet jos juodoji apikaklė yra blankesnė.

Poilsio apdaru paukščiai turi šviesius kraštelius visose galvos ir nugaros plunksnose.

Nenusišėrusių jauniklių yra visai pilkas viršugalvis ir kaktoje būsimoji balta dėmė pasireiškia šviesesnėmis spalvomis. Taip pat galvos plunksnose dar nėra juodų spalvų. Pagurklio apikaklė ne juodos, bet pilkos spalvos, be to, ji nepilna. Šiaip jaunikliai panašūs į senius, išskyrus tai, kad visos pilkos plunksnos yra aiškiais šviesesniais krašteliais.

Kirlikas yra plačiai paplitęs: gyvena beveik visoje Europoje, Šiaurės Afrikoje ir didesnėje Azijos dalyje. Europoje siekia 67° Suomijoje. Mūsų krašte labai įprastas, bet gyvena vien tinkamose jam vietose, t. y. visur ten, kur yra, kad ir nedideli, smėlio plotai; manoma, kad kirliko gyvenimas be smėlio neįmanomas. Apsčiai jį rasi visame mūsų pajūryje, visų upių ir ežerų pakraščiuose, kur tik yra smiltingų vietų, kartais aptiksi jį net nutolusiuose nuo vandens krašto smiltynuose. Aš aptikdavau jų išilgai viso Nemuno nuo Bielicos iki Kuršių marių, bet ypač gausūs jie yra Nemuno žemupyje, tarp Kauno ir Jurbarko, toliau darosi retesni, nes Klaipėdos krašte sureguliuotas Nemunas nebeturi seklumų ir smiltingų salų, kurios šiems paukščiams reikalingos. Taip pat jų rasdavau Neries pakraščiuose nuo Vilniaus iki Kauno ir Ščaros, Katros bei Merkio žemupiuose. Dideliuose Trakų ir Gardino ežeruose — Berštų, Kabelių, Ežeronių, Hlušnevo — jie gausiai gyvena, užtat ten, kur nėra smiltingų kraštų, nėra ir kirlikų; visai nemačiau jų prie Žuvinto ežero. Be to, neretai teko man užtikti jų plačiuose smiltynuose toli nuo vandens, pvz.,

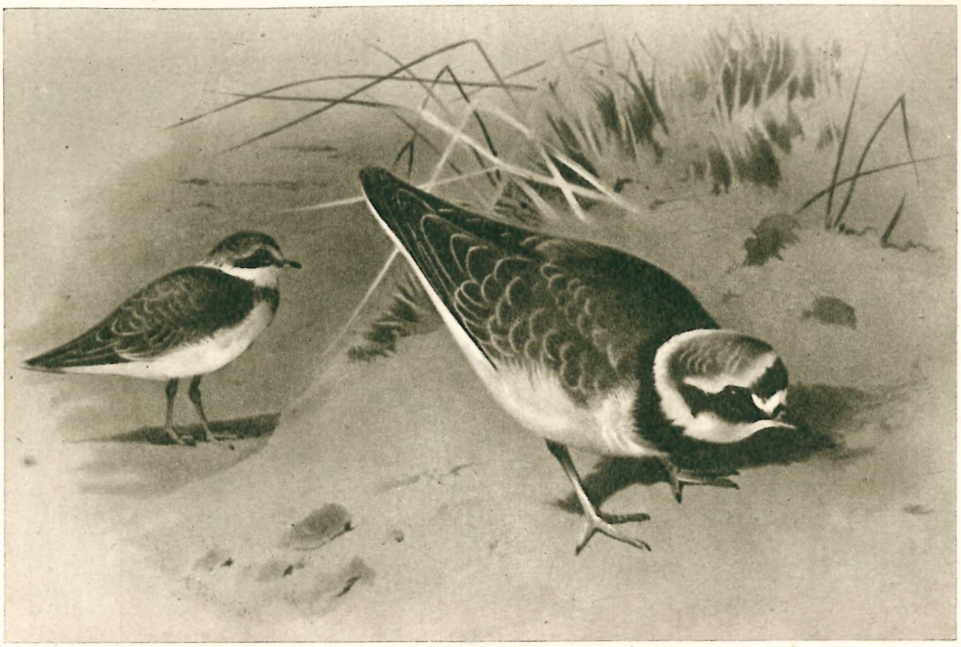

XXIV. UPINIS KIRLIKAS — *CHARADRIUS DUBIUS* Scop.

XXV. JŪRINIS KIRLIKAS — *CHARADRIUS HIATICULA* L.

XXVI. MORNELIS — *CHARADRIUS MORINELLUS* L.

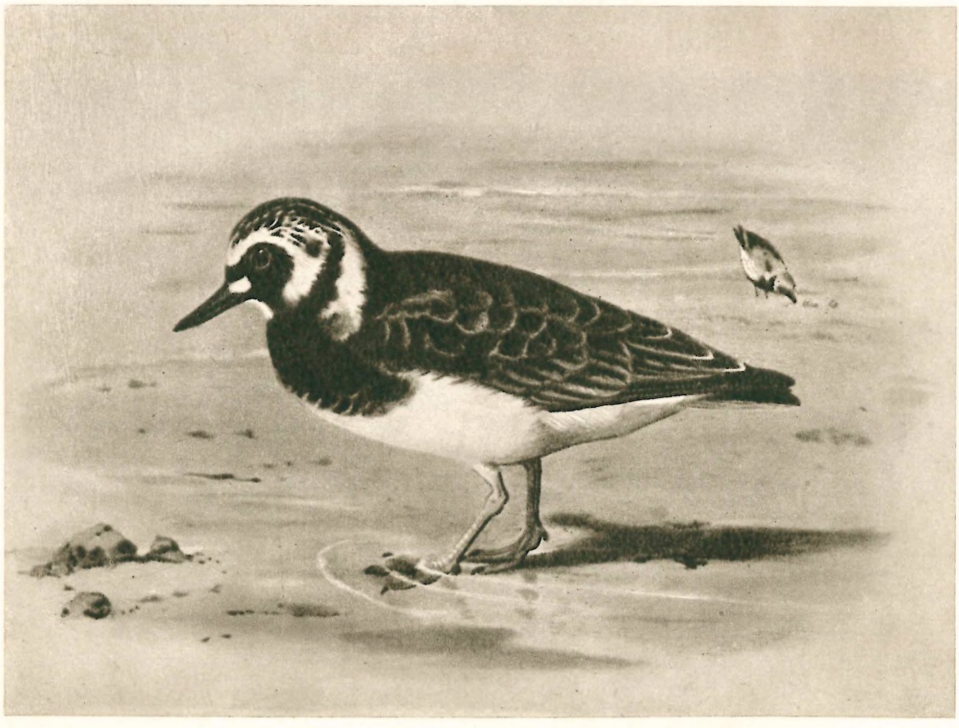

XXVII. AKMENĖ — *ARENARIA INTERPRES* (L.)

į šiaurę nuo Vosyliškių (Lydos apskrityje) ir Musteikos kaimo smiltynuose (Gudų Girios pakraščiuose). Pačiame Kaune be vargo jų rasi, kartais visai arti besimaudančių žmonių.

Visomis savo pozomis ir eisena daro pempės miniatiūros įspūdį. Iš visų šio paukščiuko ypatybių, tur būt, daugiausia krinta į akis jo sugebėjimas nepaprastai greitai bėgioti. Ne tik jaunikliai, dar neišsivysčiusiais sparnais, bet ir seniai labiau mėgsta pabėgti, negu nuskristi nuo priešo, ir pakyla į orą tiktai varu varomi. Bėgąs kirlikas laiko kūną lygiagrečiai su žeme ir savo kojytėmis daro tokius tankius ir greitus judesius, jog jų negalima įžiūrėti. Pirmas įspūdis susidaro, kad bėga pelė ar žiurkė, ypač todėl, kad jo pilkšvai rusva spalva puikiai susilieja su visa aplinkuma. Tik matydamas, kad priešo neišvengs, kirlikas pakyla į orą, bet skrenda palei pat žemę ir, paskridęs keliasdešimt metrų, vėl nusileidžia, pasitikėdamas savo greitomis kojytėmis. Tokios rūšies lenktynės einant upės krantu tarp žmogaus ir kirliko kartais gali tęstis ištisą kilometrą, bet dažnai paukščiui tai nusibosta, ir jis, apsukęs ratą, nuskrenda atgal, norėdamas išvengti tolesnių trukdymų.

Kirliko polėkis yra nepaprastai lengvas; skrisdamas jis dažnai laiko sparnus sulenktus žemyn dalgio pavidalu, o nusileisdamas keletą sekundžių laiko juos aukštai iškeltus, kaip kad daro peteliškės. Vos nutūpęs, jis išnyksta iš žmogaus akių, nes jo spalva taip suderinta su žeme, jog tegali įsidėmėti tašką, kur jis nusileido, bet ne patį paukštį. Nušauti kirliką ne taip lengva, ypač kai jis pastebi, kad persekiojamas. Todėl, norint vieną jų sumedžioti, nereikia artintis tiesiai, bet eiti pro šalį, tarytum nekreipiant dėmesio, o susilyginus, greitai atsisukti ir iššauti.

Kirlikų balsą galima girdėti dažnai. Tai paprastas šaukiamas balsas — malonus, trumpas, vargu raidėmis išreiškiamas garsas, skambąs šiek tiek panašiai, kaip „kir-li"; iš to ir kilęs šio paukščio lietuviškas vardas. Veisimosi laikotarpiu dažnai girdimas kitas jų balsas — tai dažnai kartojamas: „kirl kirl kirl liu liu liu". Šiuo laikotarpiu kirlikai esti nepaprastai triukšmingi. Kai porelės nariai atsitiktinai persiskiria, iš pradžių girdėti atskiri garsai, kuriais paukščiai susiranda, o tuomet jie abudu iš džiaugsmo kelia neapsakomą klyksmą, paskui jie išsibėgioja, ir vėl viskas kartojasi ta pačia tvarka. Kaip ir dirviniai sėjikai, jie triūsiasi naktimis; apie tai galima spręsti iš jų didokų, gana iškilių akių. Pavasarį pas mus atskrenda balandžio mėnesiui įpusėjus, o gegužės mėnesį, ypač šiltomis gražiomis naktimis, prie Nemuno ir jo salose nuolat girdėti jų nepaliaujamas klegesys. Tikrai kirliką galima pavadinti būdingu Nemuno paukščiu.

Kirlikai peri plikuose upių bei ežerų krantuose, padaro lizdui nedidelę duobelę, dažniausiai smulkiame grauže. Duobutė esti išgrįsta vienodo, maždaug smulkių žirnių didumo akmenukais. Kaip ir kiti šios giminės paukščiai, prieš dėdami kiaušinius, jie padaro keletą duobučių per kelis metrus vieną nuo kitos, bet perėjimui pasirenka vieną iš jų. Kiaušinių esti 4; jie yra kriaušės pavidalo, ir laibgaliai atsukti į lizdo centrą. Iš šios padėties ir skaičiaus nesunku atskirti kirliko lizdą nuo mažosios

žuvėdros lizdo, kurios kiaušiniai esti beveik to paties didumo, bet tik trys. Kiaušinių vidutiniai dydžiai 30×22 *mm* (70 kiaušinių vidurkis), jų spalva gelsva kaip smėlys, išmarginta dėmėmis, taškais ir brūkšneliais. Jie yra taip panašūs į akmenukus, tarp kurių glūdi lizdas, kad pastebėti juos nepaprastai sunku (žr. 58 psl.). Nemuno ir Neries santakoje esančioje saloje 1920 m. gegužės mėn. 18 d. radau keliolika padarytų lizdams duobelių; kai kuriose buvo kiaušinių po vieną, du, tris ir keturis, visi jie buvo dar neužperėti, bet šiems paukščiams ir nelemta buvo juos išperėti, nes varnos ir miesto publika sunaikino visus lizdus. Jaunus kirlikus galima aptikti jau birželio mėnesio pradžioje, pvz., 1938 metais birželio mėn. 5 dieną Neringoje, apie Preilą, aptikau pūkuotą, vos kelių dienų paukščiuką. Auginant nelaisvėje išperėtus kirlikus, paaiškėjo, kad po 3 savaičių jie tik pradeda skraidyti, o po 4 savaičių paukščiukai jau gerai skraido. Rugpiūčio mėn. jau visi jaunikliai suaugę ir gyvena savarankiškai (Kauno Zoologijos muziejuje yra kailiukas paukščio iš Dubno prie Nemuno, nušauto 1903 m. rugpiūčio mėn. 17 d.). Rugsėjo mėn. įpusėjus, jie palieka mūsų kraštą; vėliausiai mačiau ir nušoviau jauną kirliką 1924 m. rugsėjo mėn. 28 d.

Žiemoti kirlikai išskrenda į Afriką iki Aukso Kranto ir žemutinio Nigerio, dauguma į Egiptą, mažesnis jų skaičius žiemoja Viktorijoje, Niassoje, prie Raudonosios jūros, Arabijoje, Indijoje, Zundo salose.

Šis paukščiukas minta įvairiausiais vabzdžiais, gyvenančiais smėlyje, vandenyje arba atsitiktinai patekusiais į vandenį. Kirlikas turi savo mėgstamas vietas prie vandens, kuriose nuolat jį aptiksi, ir ten smėlys esti perdėm išmindytas jo kojyčių ir išbaltintas jo mėšlo. Tokios vietos dažniausiai esti kranto iškyšulyje arba ten, kur upė staiga pasisuka, nes čia vanduo atneša viską, kas jame plūduriuoja. Suryja jis nemaža smulkių akmenukų, bet augalinio maisto nelesa. Kirlikas mėgsta dažnai maudytis vandenyje, kartais ir smėlyje. Auginami nelaisvėje, tuoj ima maudytis, kai pastatai jiems indą su šviežiu vandeniu, ir kažkokiu neišaiškintu būdu paukštis tuoj atskiria šviežią vandenį nuo seno.

Jūrinis kirlikas. *Charadrius hiaticula* L.

XXV pav.

Est. *liivarüüt.* Latv. *smilšų tartiņš.* Lenk. *dżdżownik obrożny.* Rus. *zujok galstušnik.* Vok. *Halsbandregenpfeifer.*

Iš trijų žinomų porūšių vidurinėje Europoje gyvena *Ch. h. hiaticula* L.

Šis paukštis panašus į aukščiau aprašytąjį ir ilgai su juo buvo laikomas viena rūšimi, nors atidus stebėtojas lengvai atskirs jį ne tik į ranką paėmęs, bet ir gyvą laisvėje aptikęs. Jis yra už upinį kirliką kiek didesnis, beveik varnėno didumo, nors šiek tiek laibesnis. Nuo upinio kirliko skiriasi: viršutinė kūno dalis kiek tamsesnė, pagurklio juodoji juosta platesnė ir ryškesnė, snapas stipresnis ir jo pamatas oranžinės, o

galas juodos spalvos, beveik tos pačios spalvos kojos. Tačiau svarbiausias šios rūšies požymis — balta juosta skersai sparno. Iš šios juostos pakilusį skristi jūrinį kirliką iš karto atskirsi nuo upinio. Jauni paukščiai turi tokias pat plunksnas, kaip ir to paties amžiaus upiniai kirlikai, bet vis dėlto lengvai pažinsi juos iš aukščiau minėtos baltos juostos skersai sparno. Kūno ilgis apie 200 *mm*. Sparnų tarpugalis 400—410 *mm*, suglausto sparno ilgis 123—139 *mm*. Svoris apie 60 *g*.

Kaip rodo pavadinimas, šis paukštis gyvena jūrų pakraščiuose nuo Šiaurės Ledynuotojo vandenyno, Pabaltijo ir Atlanto pakraščiuose iki Vidužemio jūros; randamas taip pat Lokių salose, Špicbergene, Islandijoje ir Š. Amerikoje. Aptikdavau jų labai daug Murmane ir Š. Norvegijoje, rečiau didelių Šiaurės Rusijos upių pakraščiuose. Žiemoja Afrikoje į pietus nuo Saharos iki Kaplando. Lietuvoje jūriniai kirlikai daug retesni, negu upiniai. Pasak F. Tischler'io, jie peri Neringoje, o šiaip veisimosi metu šių paukščių krašto viduryje niekur nesu aptikęs, ir man atrodo, kad jie čia neperi. Lietuvos pajūryje jie nereti, ypač

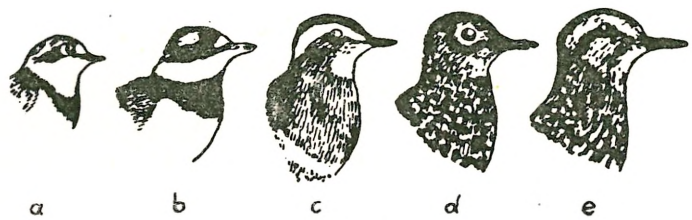

72 pav. *a* — upinis kirlikas; *b* — jūrinis kirlikas; *c* — mornelis; *d* — dirvinis sėjikas; *e* — jūrinis sėjikas (pagal Niethammer'į)

rudenį, nes tuomet, tur būt, pakeliui į dausas atskrenda daug paukščių iš šiaurės. Taip pat teko jų matyti ir pavasarį, pvz., 1922 m. kovo mėn. 28 ir 29 dieną mačiau netoli Palangos. Traukdami rudenį, pasirodo jie ir krašto viduryje, ypač jauni paukščiai (vieną sykį 1922 m. rugsėjo mėn. aptikau Kaune, prie Nemuno, ties pilies griuvėsiais). Visi šio paukščio papročiai panašūs į jo mažesnio giminaičio, taip pat panašus, kad ir kiek storesnis, jo balsas. Žmogaus atžvilgiu yra baikštesnis ir per šūvį ne taip lengvai prisileidžia. Minta, gal būt, ne tiek vabzdžiais, kiek įvairiais minkštakūniais, ypač apsčiai paplitusiais visuose jūrų pakraščiuose *Litorina*, o iš vėžiagyvių — įvairiais *Amphipoda* grupės vėžiagyviais.

Mornelis. *Charadrius morinellus* L.

XXVI pav.

Est. *roostepugu-rüüt*. Latv. *morinella tartiņš*. Lenk. *mornel*. Rus. *sivka glupaja, chrustan*. Vok. *Mornellregenpfeifer*.

Išvaizda mornelis panašus į dirvinį sėjiką, bet mažesnis, maždaug smilginio strazdo didumo. Jo ilgis yra 210—230 *mm*, sparnų tarpugalis apie 460 *mm*, o suglausto sparno 148—159 *mm*. Sveria apie 120 *g*. Seni

paukščiai vestuviniais apdarais labai puošnūs, ypač patinai. Jų viršutinė kūno dalis pilka, rusvais plunksnų kraštais, viršugalvis juosvas, baltais antakiais, užeinančiais net ant pakaušio ir susijungiančiais. Smakras ir skruostai balsvi, išmarginti juosvais pailgais taškeliais, kaklas pilkas, atribotas nuo krūtinės ryškia balta skersine juosta, su juodu krašteliu, krūtinė ryškiai ruda, o pilvo vidurys juodas, arčiau pauodegio — balsvas. Plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos pilkos. Vairuojamųjų plunksnų trys kraštutinės poros yra baltais galais. Kojos pilkšvai žalsvos, snapas juodas. Patelių visos spalvos blankesnės, juodas plotas ant pilvo mažesnis ir ne tokios grynos spalvos kaip patino, skersinė juosta tarp kaklo ir krūtinės yra vos tik juodas dryželis. Poilsio apdarais senų paukščių viršugalvis juosvos spalvos, palšais plunksnų kraštais, tokia pat ir nugara, bet kiek šviesesne; skruostai balti, juodomis dėmėmis; antakiai šviesiai rudi; kaklo priekinė dalis balsva ar gelsva, o pilvo priekinė dalis pilkai ruda, toliau pilvas baltas. Jaunikliai neturi tokių puošnių spalvų kaip seni paukščiai: jų nugara, galva ir sparnų dengiamosios plunksnos pilkos, kiekvieną plunksną supa platus gelsvas kraštas, dėl kurio susidaro savotiškas margumas; panašus margumas, bet retesnis ir smulkesnis — kaklo priekinėje dalyje; vietoj baltų yra palši, be to, dar neryškūs antakiai; pilvas ir pauodegys balsvi.

Mornelis tikras tundros paukštis, kaip ir jo giminė dirvinis sėjikas. Peri visoje tundros srityje nuo Skandinavijos (Murmanas, Pečioros kraštas, Naujoji Žemė, Vaigačas ir Sibiras) iki Naujojo Sibiro salų. Bet aptiksi jį ir kalnuose, kuriuose 800—1000 *m* aukštyje esti panašūs į tundrą durpynai, kaip Škotijoje ir Sibiro kalnuose. Žiemai išskrenda į Šiaurės Afriką, ypač mėgsta Atlaso plokštikalnį, be to, žiemoja Sirijoje, Arabijoje ir Irane.

Iš artimų mums kraštų aptiktas traukimo metu Rytprūsiuose (Plikiai Gumbinės apskr.) ir Neringoje, apie Rasytę. Taczanowski's traukimo metu matė jų Lenkijoje. Į Lietuvos paukščių sąrašą įtraukiu šį paukštį, remdamasis buvusia Karaliaučiaus muziejuje senos patelės, sumedžiotos 1826 m. gegužės mėnesį apie Gelgaudiškį, prie Nemuno, iškamša. 1956 m. aspirantas V. Logminas rado vieną paukštį Vilkaviškio apylinkėje ir pristatė Kauno Zoologijos muziejui. Paukštis buvo užsimušęs ant telefono vielos.

Savo gyvenimo būdu mornelis mažai tesiskiria nuo dirvinio sėjiko: tai tundros paukštis, tiek būdingas šiems tuštiems šiaurės plotams, kiek būdingas vieversys mūsų rugių laukams arba kregždė mūsų kaimiečio sodybai. Jis sudaro neatskiriamą tiek akmenuotų kalnagūbrių (fieldų), tiek beribių šiaurės samanynų dalį. Šis paukštis yra labai nebaikštus, bet, žinoma, tik tolimoje tundroje, kur retai gali sutikti žmogų. Kai medžiodamas žvyres (baltuosius tetervinus) Murmane Voronjos upės pakraščiuose pirmą kartą pamačiau šį paukštį, buvau didžiai nustebęs, nes staiga pasirodžiusi jų porelė vos per keliolika žingsnių, užuot bėgusi nuo manęs, vis dar labiau artinosi ir pagaliau, sustojusi per trejetą metrų, ėmė ramiai lesinėti tarp samanų ir skurdžių žolių. Jie man padarė

didelį įspūdį savo grakštumu ir gražiomis spalvomis, bet dar labiau nustebau, kai, priėjęs arčiau, nė kiek nepabaidžiau jų, — jie tik pasitraukė truputį į šalį, lyg užleisdami man kelią. Dėl savo nebaikštumo mornelis kai kurių tautų kalbose vadinamas nenupelnytai „kvailo sėjiko" vardu (pvz., rusiškai „sivka glupaja"). Kitaip į mornelį žiūri tos pačios tundros gyventojas lapis (laplandietis). Šiai tautelei „lahol"— taip jų kalba vadinamas mornelis — yra toks pat malonus paukštis, kaip mums vieversys ar lakštutė. Stebuklus pasakoja švedų rašytojas Bengt Berg'as apie jo rastą Šiaurės Švedijoje mornelio lizdą ir nepaprastą perinčio patinuko elgesį (nes manoma, kad tik patinukas peri). Paukštis tiek pasitikėjo žmogumi, kad Berg'as galėjo ne tik fotografuoti bet kokiu atstumu, bet ir glostyti jį, ir kasyti. Norėdamas dar labiau pripratinti prie savęs paukštį, jisai išsiuntė į tolimą kelionę pasiuntinį, kad atneštų jam sliekų, nes arti, nederlingoje tundroje, jų nebuvo. Didžiai nustebo Berg'as, kai perįs paukščiukas be jokios baimės paėmė slieką iš jo rankų, paskui, nuolat maitinamas sliekais, visai su tomis vaišėmis apsiprato. Vėliau jo pasitikėjimas buvo toks, jog jis ėmė net domėtis Berg'o žiede esančiu brangiu akmenuku ir, kai jam pakišdavo ranką, griebdavo ją snapu. Pagaliau Berg'as pasiekė tai, kad atsargiai ranka pakėlė lizdą kartu su kiaušiniais ir perinčiu patinuku, kuris visai nesibaidė. Visą tą nuostabų paukščio elgesį Berg'as uždokumentavo daugybe puikių nuotraukų, iš kurių įdomiausia yra ta, kur autorius vienoje rankoje laiko lizdą su perinčiu paukščiu, o kita tiesia jam slieką, kurį paukštis griebia snapu.

Apie šio paukščio veisimąsi žinoma nedaug. Nors jisai į savo tėvynę atskrenda vėlai, bet ir tuo laiku ten vietomis guli sniegas. Atrodo, kad ne anksčiau kaip tuo laiku jie susiporuoja. Pasak Niethammer'io (1942), lizdą krauna gana gilioje duobutėje ir tokioje vietoje, kur aplinkui būtų matomas kuo didesnis vaizdas. Deda 3, rečiau 2 ar net keturis kiaušinius. Vidutinis dydis, pasak Hartert'o, 41,2×28,7 *mm*. Kiaušinio spalva šviesiai pilkšva ar rusva, išmarginta paviršutinėmis dėmėmis tamsiai rudos spalvos ir giliomis dėmėmis pilkos spalvos.

Pasak tarybinių autorių, Kolos pusiasalyje ir Suomijoje kiaušiniai baigiami dėti birželio mėn. pabaigoje, o pūkuoti jaunikliai rasti liepos mėn. 26 d. ir vos pradėjęs skraidyti jauniklis — liepos mėn. 30 d.

Akmenė. *Arenaria interpres* (L.)

XXVII pav.

Est. *kiviru l.* Latv. *akmenu tartinš.* Lenk. *kamusznik.* Rus. *kamniešarka.* Vok. *Steinwalzer.*

Iš dviejų žinomų porūšių Europoje gyvena porūšis *A. i. interpres* (L.).

Šis paukštis yra maždaug smilginio strazdo didumo, tik, žinoma, kaip ir visi stibynuočiai, aukštesnėmis kojomis ir ilgesniu snapu. Jo ilgis yra apie 230 *mm*, sparnų tarpugalis 465—480 *mm*, o suglausto sparno ilgis

150—160 *mm*. Sveria apie 120 *g*. Patino vestuviniu apdaru viršugalvis baltas, išilginiais juodais dryžiais, išskyrus kaklą, kuris esti baltas su plona skersine juodos spalvos juostele; smakras ir sprandas balti, skruostuose juoda iškarpyta dėmė, pagurklis juodas, šiaip visa apačia balta, kaip ir antuodegis ir vairuojamųjų plunksnų pamatinė dalis; uodega juosva; nugara ir sparnų dengiamosios plunksnos rusvos su juoda dėme kiekvienos plunksnos viduryje; plasnojamosios plunksnos juosvos; snapas juodas, kojos oranžinės spalvos. Patelė panaši į patiną, bet jos balti plotai ant galvos mažesni ir netokie gryni kaip patino. Žiemos apdaru seni paukščiai nuo aukščiau aprašytųjų skiriasi palšais visų plunksnų kraštais viršutinėje kūno dalyje; tokiu būdu balti plotai ant galvos ir sprando yra nežymūs.

Jauniklių kojos geltonos, viršutinė kūno dalis juosvai pilka, rusvais visų plunksnų kraštais, ilgiausių sparno dengiamųjų plunksnų kraštai balti, ir iš jų susidaro balta juosta skersai sparno, taip pat plasnojamųjų plunksnų kraštai balsvi; galvos ir kaklo šonai juosvi; kadangi šios srities plunksnų pamatai balti, dėl to susidaro smulkus margumas.

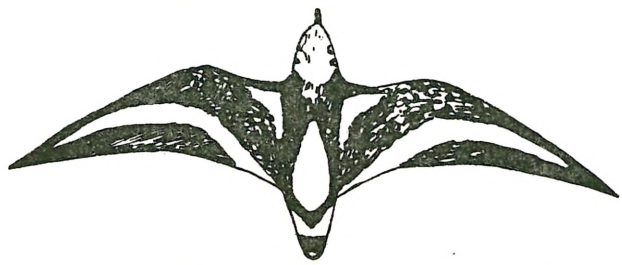

73 pav. Akmenės polėkio vaizdas (pagal Niethammer'į)

Akmenė peri visuose Europos ir Azijos jūrų pakraščiuose, o ypač salose, taip pat Islandijoje, Grenlandijoje ir vakarinėje Aliaskoje. Užtikau jų beperint Murmane, apie Petsamo. Dar būdamas studentu ir atlikdamas zoologijos kurso praktiką Roscoff'o (Bretanijoje) biologijos stotyje, aptikau šių paukščių būrelį atoslūgio metu smiltingame jūros dugne. Iš šio būrelio pavyko man nušauti du, kurie tebėra Kauno Zoologijos muziejuje. Iš artimesnių mums kraštų aptinkama perint Rygos įlankoje ir Suomijoje. Daug jų mačiau Estijos saloje Filsandi netoli Saarema salos. E. Christoleit'as matė vieną porą 1910 m. rugsėjo 28 d. tarp Pervalkos ir Preilos (Neringoje), o kitą netoli Klaipėdos 1900 m. gruodžio mėn. 10 d. Pats Lietuvoje nesu jų aptikęs.

Savo tėvynėje akmenė gyvena pajūryje kaip ir jūrinė šarka, ir jų gyvenimo būdai yra panašūs. Minta visokiais jūrų gyvūnais ir, kaip jūrinė šarka, turi paprotį vartalioti akmenukus ir moliuskų kriaukles, ieškodama ten smulkių gyvūnėlių; nuo to daugelyje kalbų yra gavusi atitinkamus pavadinimus. Menkoje smėlio duobutėje deda 3—4 kiaušinius, iš kurių išsiritę jaunikliai, kaip ir jauni pempiukai, tuoj pakrinka, o esant pavojui, moka gerai pasislėpti žemės nelygumuose.

Riestasnapis bėgikas. *Calidris ferruginea* (Pont.)

XXVIII pav.

Est. *kõvernokk-risla* Latv. *līkšnībītis.* Lenk. *biegus krzywodzioby.* Rus. *krasnozobik.* Vok. *bogenschnäbliger Strandläufer.*

Riestasnapis bėgikas, kaip ir juodkrūtis bėgikas, yra vieversio ūgio ir labai panašus, bet tik poilsio apdaru; kojos truputį aukštesnės, snapas ilgesnis ir šiek tiek žemyn nulenktas. Paukščių vestuviniais apdarais visa apačia, pradedant nuo skruostų, puikios ryškiai rudos spalvos, tik kūno šonuose rudos plunksnos baigiasi šviesesniais krašteliais. Viršus juosvas, visų plunksnų kraštai tamsiai rudos spalvos ir sudaro maždaug raidės „V" pavidalą; ši kūno dalis turi nežymų metalinį žvilgėjimą. Antuodegis ir uodegos viršutinės dengiamosios plunksnos baltos, juosvomis stambiomis dėmėmis. Didžiosios plasnojamosios plunksnos juosvos, o mažosios balsvais kraštais. Snapas ir kojos juodi.

Paukščiai poilsio apdaru viršuje šviesesni, pilkšvai išmarginti, nes išilgai plunksnų stiebų yra tamsesnių brūkšnelių, be to, plunksnų kraštai balsvi; apačia balta, kaklas ir krūtinės šonai tamsiais dryželiais; antuodegis grynai baltos spalvos. Kūno matmenys: ilgis apie 200 *mm,* sparnų tarpugalis 377—390 *mm,* suglausto sparno ilgis 126—137 *mm.*

Jauniklių viršutinėje kūno dalyje nėra tų ryškių rudų plunksnų kraštų kaip senių; tie kraštai yra veikiau palšos spalvos. Apačia balta, bet kaklas, krūtinė ir šonai yra neryškaus palšo atspalvio.

Šio paukščiuko geografinis išplitimas yra labai didelis. Jis peri Taimiro pusiasalyje, Naujojo Sibiro salose ir, tur būt, kituose Sibiro pakraščiuose, bet apie jo veisimąsi turima nedaug duomenų. Murmane aš jo neaptikau, o Buturlin'as, nors abejodamas, teigia, kad jį ten vieną sykį pastebėjo beperintį. Nesuskaitomi jų būriai traukia į dausas Europos ir Rytų Azijos pajūriais į žiemos buveines Afrikoje, Azijos pietuose ir Australijoje; nedaugelis jų pasiekia net Naująją Zelandiją. Taip pat, kad ir retai, aptiktas Š. Amerikoje, Vest-Indijoje ir Patagonijoje.

Lietuvoje šis paukštis pastebėtas tik rudens traukimo metu. Liepos mėnesio pabaigoje atskrenda pirmieji jų keliautojai gražiais vestuviniais apdarais, o kiek vėliau, t. y. apie rugpiūčio mėnesio pabaigą, pasirodo daugybė jaunų paukščių baltomis krūtinėmis. Pasak Tischler'io, riestasnapiai bėgikai yra nereti Neringoje. K. Tyzenhauz'as laiko šį paukštį retenybe Lietuvoje. Aš negaliu palaikyti jo nuomonės, nes daug kartų aptikdavau jų, ypač mūsų pajūryje. Daug jų mačiau 1922—1924 metais rugpiūčio mėnesį mišriuose būriuose su Temminko ir juodkrūčiais bėgikais. Nemuno krantuose irgi apsilanko — 1922 m. dažnai matydavau jų Kaune, žemiau garlaivių prieplaukos; kartą vienu šūviu iš mišraus būrio nušoviau vieną riestasnapį, vieną juodkrūtį ir vieną Temminko bėgiką. Pavasario traukimo metu Lietuvoje šio paukščio nepastebėjau, taip pat ir kiti autoriai tuo laiku mūsų krašte nėra jo pastebėję. Riestasnapis bėgikas laikosi kaip ir kiti bėgikai, labai panašus jis į juodkrūčius bėgikus, nuo kurių sunku ir atskirti.

Juodkrūtis bėgikas. *Calidris alpina* (L.)

XXIX pav.

Est. *mustpugu-risla.* Latv. *šnibītis.* Lenk. *biegus górny.* Rus. *čiornozobik.* Vok. *Alpenstrandläufer.*

Iš keturių nustatytų ligi šiol porūšių Lietuvoje pasitaiko du: *C. a. alpina* L. ir *C. a. schinzi* (Brehm).

Pirmasis porūšis peri Europos, Azijos ir Amerikos šiaurėje ir tik traukdami apsilanko pas mus. Antrojo porūšio tėvynė yra Baltijos pakraščiai į vakarus iki Olandijos, o į šiaurę iki pietinės Švedijos. Kai kurie ornitologai, net Hartert'as, nepripažįsta baltiškojo porūšio, bet naujesni autoriai, pvz., Buturlin'as, yra tos nuomonės, kad šie du porūšiai skirtingi. Baltiškojo porūšio paukščiai yra mažesni, trumpesniu visai tiesiu snapu; tuo jie skiriasi nuo šiaurinio porūšio, kurio lenktas snapas. Baltiškojo porūšio patino sparno ilgis 104—111 *mm,* vidurkis 106,8 *mm,* patelės — 106—113,5 *mm,* vidurkis 109,9 *mm.* Aštuonių Lietuvoje perėjimo metu nušautų paukščių — 104, 105, 107, 108, 108, 109, 113, 114 *mm.* Patinų snapas 26,5—31 *mm,* vidurkis 28,2 *mm;* patelės snapas 28,5—33 *mm.* Šiaurinio porūšio sparnas turi iki 115 *mm,* snapas iki 34 *mm,* žymiai lenktas. Krūtinėje didelė juoda skydo pavidalo dėmė (baltiškasis porūšis šioje vietoje turi tik nedidelę, neaiškiais kontūrais juodą dėmę). Sveria apie 50 *g.*

Juodkrūtis bėgikas yra dirvinio vieversio didumo. Vestuviniu apdaru paukščio visa viršutinė kūno dalis yra rudai ir juodai marga, šis margumas susidaro tuo būdu, kad kiekviena juoda plunksna yra rudai apvedžiota. Plasnojamosios plunksnos juosvos su baltais stiebais. Skruostai, gerklė, pagurklis ir šonai balti juodomis pailgomis ryškiomis dėmėmis išmarginti; krūtinėje didelė juoda dėmė, toliau kūno apačia balta, tik pilvo viduryje yra juosvi brūkšneliai; vairuojamosios plunksnos šviesiai pilkos, dvi vidurinės už kitas ilgesnės ir tamsesnės, o kraštutinės vėl už gretimas ilgesnės, tuo būdu uodegos gale pasidaro dvi iškarpos. Uodegos viršutinės dengiamosios plunksnos šonuose yra baltos. Patelė skiriasi mažesne juoda dėme krūtinėje.

Poilsio apdaru viršutinė kūno dalis esti pilka, ir tik išilgai plunksnų stiebų yra juodų brūkšnelių, visa apačia balta, tik kaklas ir krūtinės šonai pilki.

Iš dviejų minėtųjų porūšių baltiškasis yra vietinis ir kai kur Lietuvoje peri. Neretai aptikdavau jų Žuvinto ežero pakraščiuose, ypač Epušės pievoje tarp Žuvinto ir Aleknonių kaimų. Kauno Zoologijos muziejus turi 5 egzempliorius ten nušautų paukščių 1922 m. gegužės mėn. 18 d., 1923 m. birželio mėn. 16 d., 1924 m. balandžio mėn. 16 d., 1925 m. gegužės mėn. 18 d.; visi šie paukščiai aptikti ten poromis ir iš jų elgesio atrodė, kad ten būta jų lizdų, kurių rasti nepavyko. Tik vieną kartą 1921 m. gegužės mėn. 15 d. pro žiūroną pamačiau patelę su keliais pūkuotais vaikais, kurie, man artinantis, sutūpė tarp kupstų: vieną jų suradau ir pagavau. Nuo 1926 m. Žuvinto pakraščiuose daugiau šių paukščių nerasdavau ir atrodo, kad jie nustoję ten perėti. Be Žuvinto ežero pakraš-

XXVIII. RIESTASNAPIS BĖGIKAS — *CALIDRIS FERRUGINEA* (Pont.).

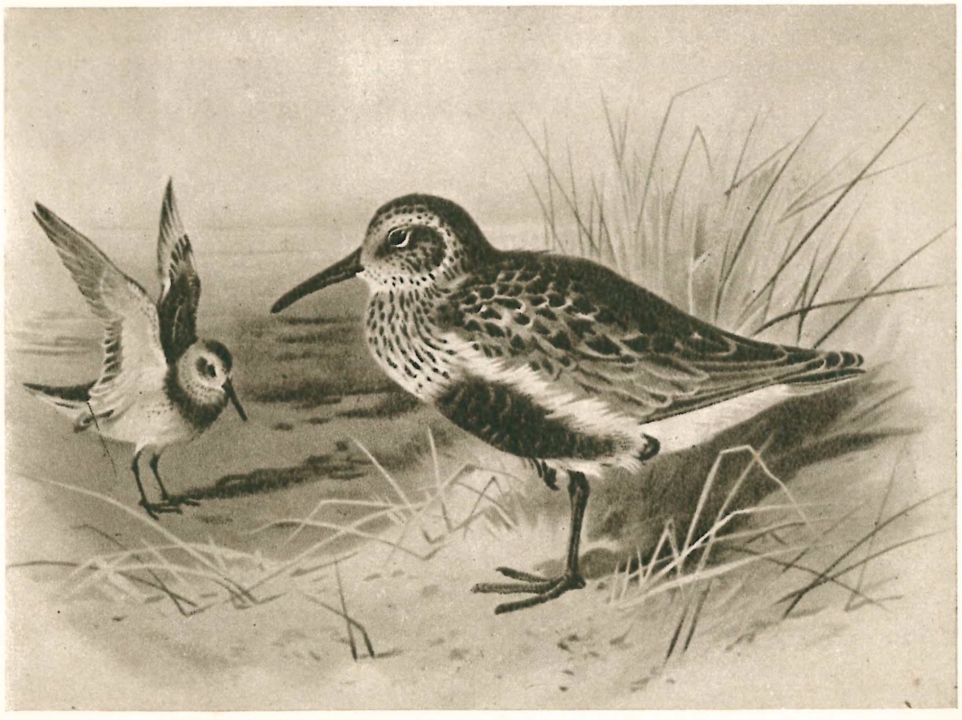

XXIX. JUODKRŪTIS BĖGIKAS — *CALIDRIS ALPINA* (L.)

XXX. MAŽUTIS BĖGIKAS — *CALIDRIS MINUTA* (Leisl.)

XXXI. TEMMINKO BĖGIKAS — *CALIDRIS TEMMINCKII* (Leisl.)

čių, aptikdavau perinčių paukščių Tyrulių raiste, tarp Radviliškio ir Daujočių vienkiemio, ir plačiame raiste tarp Šventosios ir Latvijos sienos. Tischler'io duomenimis, šios rūšies paukščiai peri Klaipėdos krašte ir Neringoje. Rudens traukimo metu šių paukščiukų galima matyti daug dažniau, bet tuomet aptikdavau vien šiaurinį porūšį. Daugiausia galima jų matyti mūsų pajūryje ir Nemuno bei Neries pakraščiuose. Ypač gausu jų buvo 1922 metais, kai jų būriai su kitų bėgikų (riestasnapių ir Temminko) priemaiša apsčiai buvo užtinkami Palangoje ir artimiausiose Kauno apylinkėse, bet 1921, 1923, 1924 metais prie Kauno visai jų nemačiau. 1925 m. jau liepos mėn. antroje pusėje esu nušovęs porą senių paukščių ant Nemuno, netoli Vilkijos.

Be didelių upių pakraščių, šių bėgikų mūsų krašto viduryje retai tepasitaiko; per nuolatines savo ekskursijas Lydos apskrityje nuo 1900 iki 1919 metų tesu matęs ir nušovęs tik vieną juodkrūtį bėgiką 1903 m. rugsėjo mėn. 9 d. Nevišos paupyje apie Jokūbavičių kaimą.

Pavasarį traukiančių juodkrūčių bėgikų neteko man matyti, bet teigiama, kad Neringoje jie pavasarį traukia, lygiai kaip ir kiti krantiniai paukščiai, labai nežymiai. Neringoje 1907 m. pirmąjį matė balandžio mėn. 10 d., ir yra nušautos 3 patelės 1904 m. gegužės mėn. 22 d. Skirvytėje.

Juodkrūtis bėgikas gražus, labai nebaikštus paukštis, bet pasitiki žmogumi tik atskiri individai arba maži jų būreliai. Tiesa, ir dideli būriai prisileidžia žmogų, kol jie nepatyrė jo piktų sumanymų. Rudenį atskridę dideli jų pulkai iš pradžių esti nebaikštūs, bet paskui nustoja pasitikėję žmogumi, ir juo būrys esti didesnis, juo baikštesnis. Tais metais, kai jų esti daug, aptinkami jie didelių upių pakraščiuose arba pajūryje, daugiausia ten, kur yra susidariusios seklios dumblėtos įlankos. Dažnai jie pakyla į orą, skrisdami tankiu būriu kaip varnėnai, ir padarę ore keletą staigių pasisukimų, vėl nutupia tinkamoje jiems vietoje. Tokiose vietose ne tik paukščių žinovas, bet ir šiaip nusimanąs žmogus gali lengvai juos pastebėti. Kas kita mūsų krašte perintieji paukščiai. Jie gyvena slaptai plačių raistų kupstuose, kartu su gaidukais ir perkūno oželiais, t. y. mažai prieinamose vietose, ir todėl retai kas juos pastebi, ypač kad tai ramūs, tylūs paukščiukai. Jų balsas silpnas, gana retai girdimas, virpąs, panašus į „triu-triu-triu". Užeitas paukščiukas pakyla, paskrenda netoli ir nutūpęs atsiliepia šiuo balsu. Eidamas naktį į tetervinų tuoktuves, ne vieną sykį pakeldavau šiuos paukščius ir tuomet girdėdavau jų balsą.

Juodkrūtis bėgikas krauna lizdą, gerai paslėpdamas jį kupstuose tarp žolių, rūpestingai išklodamas švelniomis žolelėmis, samanomis ir lapais. Kiaušinių esti keturi, jie yra kriaušės pavidalo, turi ploną, lengvai dūžtantį lukštą. Jų spalva gelsvai ar žalsvai pilka su dėmėmis ir taškais, kurių vieni glūdi giliau ir yra švelnesni, lyg įsisunkę į lukštą, kiti paviršutiniški; šios dėmės esti juodos. Kartais visas kiaušinio raštas turi spiralinį sutvarkymą. Vidutinis didumas 34,4×24,5 *mm*. Atrodo, kad abu porelės nariai peri apie 22 dienas ir yra labai prie lizdo prisirišę. Užėjus

žmogui, patelė, pašiaušusi plunksnas ir apsimetusi paliegėle, traukiasi nuo lizdo. Dar labiau jie reiškia savo prisirišimą prie vaikų; tuomet, visai nepaisydami žmogaus, dažnai neatsitraukia nuo jų toliau kaip per porą metrų, gailiai šaukdami, o vaikai, suprasdami pavojų, puikiausiai pasislepia pievos nelygumuose.

Juodkrūtis bėgikas minta įvairiausiais vabzdžiais ir jų vikšrais, randamais dumble ir sekliame vandenyje. Matyti, kad sulesa jis daug sliekų. Virškinimui palengvinti praryja daug akmenukų.

Mažutis bėgikas. *Calidris minuta* (Leisl.)

XXX pav.

Est. *vaike risla.* Latv. *trūlītis.* Lenk. *biegus zdrobniały.* Rus. *piesočnik.* Vok. *Zwergstrandläufer.*

Temminko bėgikas ir mažutis bėgikas sudaro dvi mažiausias bėgikų rūšis. Jos yra panašios, tačiau turi keletą skirtumų, iš kurių jas nesunku atskirti.

Aprašomas čia paukščiukas yra maždaug karklažvirblio didumo, jo ilgis apie 140—160 *mm,* sparnų tarpugalis apie 295 *mm,* patino suglausto sparno ilgis (Lietuvos paukščių) 92—99 *mm,* patelės 96—102 *mm;* sveria apie 23 *g.* Paukščių vestuviniais apdarais viršutinė kūno dalis yra juodai ruda ir palšai marga. Šis margumas susidaro tuo būdu, kad juodos plunksnos turi rudus, o vietomis palšus kraštus; viršugalvis ir sprandas yra rudesni, negu kitos dalys; antuodegis ir pačios viršutinės uodegos dengiamosios plunksnos tamsiai pilkos, o dengiančios uodegos šonus — balt'os. Plasnojamosios plunksnos juosvos, baltais stiebais ir balsvais kraštais pamatinėje dalyje. Vairuojamosios plunksnos pilkos, iš jų vidurinės tamsesnės, negu kraštutinės. Būdinga yra uodegos forma: vidurinės ir kraštutinės vairuojamosios plunksnos yra ilgesnės, negu kitos, todėl uodegos galas yra dvigubai iškirptas ir tuo skiriasi nuo Temminko bėgiko, kurio vidurinės vairuojamosios plunksnos yra pačios ilgiausios ir todėl uodega yra pleišto pavidalo. Apačia balta, rusvu ir pilku margumu pagurklio šonuose. Patelė nuo patino skiriasi tik truputį didesniu ūgiu. Paukščių poilsio apdaru nugara yra šviesesnė, pilkai juosva, balsvais plunksnų kraštais; kakta, platūs antakiai ir visa apačia balta, vien tik pagurklio šonuose yra pilki debesėliai. Jaunų paukščiukų nugaros plunksnų kraštai ne tokie ryškūs kaip senių, be to, esti dar ir balsvų plunksnų kraštelių.

Mažučio bėgiko tėvynė yra Norvegijos ir Rusijos šiaurė, Kolgujevo ir Vaigačo salos, Jamalo ir Taimiro pusiasaliai iki Rytų Sibiro. Pietuose gyvena iki Maskvos, Jaroslavlio ir Sverdlovsko. Aš aptikdavau jų beperint Murmane prie Petsamo įlankos. Žiemą praleidžia pietinėje Afrikoje, Kaspijos pietiniame krante iki Ceilono, atsitiktinai žiemoja Madeiroje, Kanarų ir Azorų salose. Traukdami rudenį aplanko Europos pajūrius ir mūsų krašte neretai galima jų aptikti. Kauno Zoologijos muzie-

juje yra iškamša paukščio, nušauto 1922 m. rugpiūčio mėnesio pabaigoje Palangoje; tais pačiais metais, rugsėjo mėn. 5 d., mačiau jų artimiausiose Kauno apylinkėse būriuose su juodkrūčiais bėgikais.

Tai yra nepaprastai jaukūs paukščiai, prisileidžia žmogų visiškai arti, ypač prie lizdo. Murmane mano aptikti paukščiai pakildavo iš lizdo tik tuomet, kai juos beveik užmindavau ir tai nenuskrisdavo, tik nubėgdavo nuo lizdo vos per keletą žingsnių. Mūsų krašte jie irgi nebaikštūs ir prisileidžia šūvio atstumu.

Temminko bėgikas. *Calidris temminckii* (Leisl.)

XXXI pav.

Est. *varbrisla.* Latv. *Temminka šnibis.* Lenk. *biegus Temmincka.* Rus. *kuličiok vorobej.* Vok. *Temmincks Strandläufer.*

Temminko bėgikas yra už aukščiau aprašytąją rūšį dar mažesnis; jo ilgis apie 145 *mm,* sparnų tarpugalis 270—280 *mm,* suglausto sparno ilgis 85—104 *mm.* Senesni autoriai neskirdavo Temminko bėgiko nuo mažučio bėgiko, tur būt, dėl jų beveik vienodo ūgio, nors jų spalvų skirtumai yra labai ryškūs. Temminko bėgiko visos nugaros, galvos ir sparnų dengiamosios plunksnos yra pilkos spalvos silpnu žaliu metaliniu žvilgėjimu su neryškiais juodais pailgais taškeliais išilgai plunksnų stiebų. Šia spalva paukštis panašus į krantinį tilviką ir tuo ryškiai skiriasi nuo mažučio bėgiko. Apačia balta, pagurklio šonuose pilki debesėliai. Uodega be šoninių išpiovų ir kraštutinės vairuojamosios plunksnos grynai baltos; šiais dviem požymiais jis skiriasi nuo aukščiau aprašytosios rūšies. Poilsio apdaru spalva nedaug tamsesnė, o jaunų paukščių visos nugaros plunksnos apvedžiotos balsvai palšais krašteliais.

Šio paukščiuko tėvynė Europos šiaurė: Norvegija, Švedija, Murmanas, žemutinė Onega, Dvina ir Pečiora, Kolgujevas ir Vaigačas. Sibiras iki Čukčių pusiasalio ir Anadyrės. Žiemoja Šiaurės Afrikoje, Irane, Irake, Indijoje, Ceilone, Kinijoje, Birmoje, Malakoje ir Japonijoje. Rudens traukimo metu gana gausiai aplanko Europos pajūrius, tuomet pasitaiko ir Lietuvoje. Aptikdavau jų Nemuno pakraščiuose kartu su kitais bėgikais. Ypač daug jų mačiau rudenį 1922 metais, kurie pažymėtini bėgikų gausumu. Tų metų rugsėjo mėn. 5 d. nušoviau jų porą prie pat Kauno (viena iškamša tebėra Kauno Zoologijos muziejuje). Vieną sykį, būtent, 1903 m. rugsėjo mėn. 14 d., Lydos apskrityje važiuodamas keliu netoli Karevičių kaimo mačiau vieną šių paukščių prie susidariusios nuo lietaus valkos; jis vos per porą metrų pasitraukė nuo pravažiuojančio vežimo. Aplamai šie paukščiai esti labai jaukūs.

Pasak Taczanowski'o, ši rūšis dažnai pasirodo Lenkijoje ir per pavasario traukimą, o Tischler'is tą patį teigia apie Rytprūsius. Šiaip visais papročiais ji mažai tesiskiria nuo kitų bėgikų, o ypač nuo mažučio bėgiko.

Islandinis bėgikas. *Calidris canutus* (L.)

XXXII pav.

Est. *panapugu-risla.* Latv. *rudens šnibis.* Lenk. *biegus rdzawy.* Rus. *piesočnik islandskij.* Vok. *Kanutstrandläufer.*

Iki šiol yra aprašyti trys porūšiai, iš kurių Lietuvoje aptinkamas *C. c. canutus* (L.).

Iš visų mūsų krašte aptinkamų bėgikų šios rūšies paukščiai yra patys didžiausi — jie prilygsta dideliam strazdui (pvz., amaliniam strazdui). Tiesa, įvairaus amžiaus, o dargi įvairiais metų laikotarpiais paukščiai būna labai skirtingų spalvų, bet visa paukščio išvaizda tokia būdinga, kad ir nelabai žinantis paukščius lengvai jį pažins.

Kūno ilgis apie 250 *mm*, sparnų tarpugalis 485—525 *mm*, suglausto sparno ilgis 162—173 *mm*. Vestuviniais apdarais pasipuošusių paukščių visa apatinė kūno dalis, nuo smakro iki pauodegio, yra neryškiai rudos spalvos; pauodegys ir iš dalies pilvas balsvas arba baltas. Viršutinė kūno dalis juosva, bet kiekviena plunksna turi rusvą kraštelį, uodegos viršutinės dengiamosios plunksnos šonuose baltos, viduryje rudos, skersai juosvai rainos. Plasnojamosios plunksnos juosvos su baltais stiebais; sparnų dengiamosios plunksnos yra balsvais kraštais. Vairuojamosios plunksnos pilkos, vidurinės kiek tamsesnės. Kojos ir snapas juodi. Patelė kiek didesnė, apačioje šviesesnių spalvų. Paukščių plunksnos poilsio apdaru viršuje esti gražios šviesiai pilkos spalvos su dviejų spalvų, juodos ir baltos, krašteliais. Antuodegis, uodegos viršutinės dengiamosios plunksnos baltos, apačia balta, tik kaklo ir krūtinės šonai išmarginti pilkomis plunksnelėmis. Jauni paukščiai panašūs į senius poilsio apdaru, bet yra tamsesnių spalvų viršutinėse kūno dalyse. Šio bėgiko tėvynė šiaurinė Š. Amerikos dalis iki 82°30′ š. pl., Azijos šiaurė, Taimiras ir Naujojo Sibiro salos. Žiemoja pietinėje Š. Amerikos dalyje, P. Amerikos ir Vakarų Afrikos pakraščiuose. Lietuvoje traukimo metu rudenį neretai pastebimas Neringoje. Aš 1922 m. rugpiūčio mėn. 22 d. užtikau ir nušoviau vieną jauną paukštį Palangoje Ronžės žiotyse, kurio iškamša tebesanti Kauno Zoologijos muziejuje. Visai nepamatuotas yra Tyzenhauz'o teigimas, kad šis paukštis peri Lietuvoje kupstuotose pelkėse prie ežerų. Autorius, tur būt, turėjo galvoje juodkrūtį bėgiką.

Pirmieji pasirodę mūsų pajūryje paukščiai rugpiūčio mėn. pradžioje, tebėra pasipuošę vestuviniais apdarais ir jų apatinė kūno dalis puikios rudos spalvos; vėliau, t. y. rugpiūčio mėn. pabaigoje, pasirodo baltomis apačiomis jauni paukščiai. Jie laikosi pajūryje ir į krašto vidurį niekuomet neužklysta. Pavasarį mūsų krašte niekuomet nepastebėtas. Kaip ir kiti bėgikai, mėgsta draugiją, ir todėl dažniausiai pasitaiko mišriuose bėgikų būriuose.

Gaidukas, gudgaidis, papūtėlis. *Philomachus pugnax* (L.)

XXXIII pav.

Est. *tutkas.* Latv. *gugatnis.* Lenk. *bataljon, bojownik.* Rus. *turuchtan.* Vok. *Kampfläufer.*

Gaidukai aplamai panašūs į bėgikus, bet, pagal savo dydį, turi daug aukštesnes kojas ir išorinis pirštas sujungtas su viduriniu ilgoka plėvele, siekiančia pirmojo piršto sąnarį. Taip pat jie yra panašūs į tilvikus *(Tringa)* ir dėl to dvigubo panašumo sudaro grandį tarp šių dviejų grupių.

Patinai ir patelės žymiai skiriasi didumu: patinas prilygsta šarkai (neskaitant jos uodegos), o patelė yra maždaug smilginio strazdo didumo. Patino ilgis 270—310 *mm,* sparnų tarpugalis 565—616 *mm,* Lietuvos paukščių 4 patinų suglausto sparno ilgis 168—188 *mm;* sveria apie 200 *g.* Patelės kūno ilgis 225—270 *mm,* sparnų tarpugalis 447—465 *mm,* trijų patelių suglausto sparno ilgis 148—153 *mm;* sveria 120—150 *g.* Patinai vestuviniu apdaru gali būti priskiriami prie mūsų puošniausių paukščių dėl to, kad tuo metu kiekvienas patinas yra skirtingos spalvos ir tarp kelių dešimčių paukščių sunku rasti porą visai vienas į kitą panašių. Jų papuošalas yra plati skydo pavidalo apikaklė. Šį skydą, prasidedantį pasmakrėje, sudaro iš pradžių trumpos plunksnelės, bet juo toliau, juo šios plunksnos ilgėja ir šonuose užsisuka į užpakalį. Skydas pridengia iš priekio kaklą ir krūtinę, užeina net į pakaušio šonus. Viršugalvio šonuose auga du ilgų riestų plunksnų kuokštai, sudarydami nelyginant dvi stambias ausis. Papuošalus sudaro taip pat skirtingos nuo kitų, ilgos ir žvilgančios ant pečių, nugaros ir krūtinės plunksnos; pagaliau savotiškas patinų papuošalas šiuo laikotarpiu yra plikos spalvotos karpos skruostuose, ypač tarp snapo pamato ir akies. Visi tie paskirų patinų papuošalai yra skirtingų spalvų. Tačiau dažniausiai pasitaiko šios pagrindinės spalvos: 1) skydas esti rudos spalvos ir tokios pat spalvos viršugalvis ir „ausys"; arba viršugalvis ir „ausys" juodos spalvos puikiu metaliniu žvilgėjimu, 2) skydas grynai baltos, viršugalvis ir „ausys" juodos spalvos žalsvu žvilgėjimu, 3) skydas juodas, žaliai melsvai ar violetiškai žvilgąs, 4) skydas baltas arba smulkiai juodais taškeliais, 5) skydas geltonas arba vos gelsvas, maždaug sviesto spalvos. Tai yra dažniausiai pasitaikančios spalvos, bet nuo jų gali būti daugybė nukrypimų, o krūtinės ir nugaros spalvos taip pat esti labai įvairios. Paukščių karpų spalva irgi įvairi: geltona, citrinos spalvos, tamsiai geltona, oranžinė, kartais pilka ar melsva, tokių pat spalvų esti ir kojos. Pastovios spalvos yra antuodegio, būtent, pilkos spalvos, pilvo ir pauodegio — baltos spalvos; plasnojamosios plunksnos juosvos su baltais stiebais, vairuojamosios pilkos, bet kartais jose pasitaiko dėmių.

Visus šiuos papuošalus patinai dėvi trumpai; jau birželio mėn. pabaigoje jų puikios plunksnos baigia slinkti, ir išauga pilkas nežymus poilsio apdaras. Tuomet visi gaidukai esti vienos spalvos; tos pačios spalvos yra ir patelės poilsio apdarais. Šio apdaro viršutinės dalies plunksnos

juosvos su plačiais palšos spalvos kraštais, todėl visa nugara atrodo žvynuota, tik ant galvos ir kaklo užpakalinės dalies šis žvynuotumas nėra toks ryškus. Kaklo priekinė dalis, pagurklis ir krūtinė šviesiai pilki, kartais su gelsvu atspalviu; pilvas ir uodegos dengiamosios plunksnos baltos; kojos pilkos. Patelė daug mažesnė, neturi puošnių kaip patinas plunksnų ir savo vestuviniu apdaru panaši į patiną poilsio apdaru, bet nugaros žvynuotumas mažiau ryškus, o pilkame pagurklyje dažnai pastebimas margumas, nes tarp pilkų plunksnų šen ir ten užauga tamsesnės plunksnos; aplamai vestuvinis apdaras nuo poilsio apdaro skiriasi rusvo atspalvio stoka. Ir tarp patelių veisimosi laikotarpiu pastebimas tam tikras įvairumas, bet vis dėlto ne tokiu laipsniu kaip tarp patinų. Labai senos patelės kartais turi nežymias užuomazgas tų papuošalų, kurie buvo aprašyti patino, pvz., nežymų skydą. Poilsio apdarą šie paukščiai dėvi visą žiemą, net ir pavasarį; pasirodydami mūsų krašte balandžio mėnesį, jie kartais neturi dar pilnai išsivysčiusio vestuvinio apdaro.

Jaunikliai yra labai panašūs į senius poilsio apdaru.

Gaiduko geografinis išplitimas apima Europą ir Aziją, šiaurėje iki 71° š. pl. ir nuo Skandinavijos gausiai aptinkamas iki Anadirio. Paprastas Murmane (radau jų Heina-Saaret saloje, įšiauriau Varanger-Fiordo), Pečioroje, Kolgujevo, Vaigačo salose, Indigirkos, Kolymos žemupiuose ir Naujojo Sibiro salose, plisdamas į pietus iki Vidurinės Azijos. Gana gausūs visoje vidurinėje Europoje su Kijevo, Charkovo, Poltavos sritimis, į vakarus randamas Vokietijoje, Belgijoje, Š. Prancūzijoje. Seniau perėjo ir Anglijoje, bet vėliau, persekiojamas, išnyko. Aplamai vakarinėje Europoje darosi retesnis. Lietuvoje gaidukai nėra reti ir kai kur peri, bet kaskart vis mažiau, maždaug nuo 1930 m. aptikdavau jų perint Žuvinto ežero pakraštyje, kupstotose pievose tarp Žuvintų ir Aleknonių kaimų, kartu su pempėmis, juodkrūčiais bėgikais ir griciukais; ten nuolatinėse vietose vyksta ir jų kautynės. Mūsų Zoologijos muziejuje esantys egzemplioriai, nušauti 1921 m. gegužės mėn. 13—15 d., yra iš ten kilę. Vilniaus krašte pavieniui perinčias pateles esu aptikęs savo tėviškėje, Lebiodkos upelio aukštupyje Keturkių pelkėje (Lydos apskr.), o 1918 m. birželio mėn. aptikau ten paaugusių, bet dar nepaskrendančių jauniklių. Ten pat 1902 m. birželio mėn. 11 d. nušoviau patelę, kuri, be abejo, ten perėjo. Prie Žuvinto ežero 1926 m. birželio mėn. 5 d. radau lizdą su 3 kiaušiniais. Dabar, atrodo, jie ten neperi, bet 1950 m. gegužės mėn. 29 d. T. Zubavičiui atnešė nušautą ten patelę su išsivysčiusiais kiaušiniais. Yra pagrindo manyti, kad gaidukai peri plačiame raiste tarp Santekos sodybos ir Vosyliškių miestelio Kostenevkos upelio pakraščiuose (Lydos apskr.). M. Želnio pranešimu, jie peri Plačiavos raiste tarp Ukmergės ir Siesikų, o K. Radvilos pranešimu — peri Steprių raiste, netoli Taujėnų. Pasak Taczanowski'o, gaidukai apsčiai perėjo Augustavo kanalo pakraščiuose ir mažiau Amalvo ežero krantuose bei Paežerių pelkėje (Vilkaviškio apskr.). Yra duomenų, kad gaidukai aptinkami Zarasų apskrityje, apie Papilių ir Milgedžių kaimus, ir spėjama, kad ten peri. Geras gaidukų tuoktuves aptikau Tyrulių pelkėje, Šiaulių apskr., netoli Tvybių ir Pakapių kaimų, taip

pat buvau gavęs patiną vestuviniu apdaru, nušautą prie Užpelkių stoties. Esama duomenų, kad gaidukų apsčiai pasitaiko Kuršių marių rytiniame pakraštyje ir kad jie peri Nemuno žiotyse. Baer'is apsčiai aptikdavo jų beperint apie Miniją, o šiaip randami apie Šilutę. Pastarasis stebėtojas turi jų kiaušinių iš Šilutės apylinkių, rastų 1906 m. gegužės mėn. 6 d. ir birželio 24 d. W. Cristoleit'as pažymi gaidukus gausiai perint Rusnės deltoje ir ne taip gausiai Kuršių marių pietų-rytų kampe. 1908 m. liepos mėn. 12 d. aptikta patelių ir jauniklių plačiose Rusnės pievose, o kitais duomenimis, du patinai Skirvytėje nušauti 1904 m. birželio mėn. 9 ir 19 dienomis. Dar yra duomenų, kad gaidukai perėjo mažne visur šlapiose Nemuno pievose. Daugelio autorių duomenimis, gaidukas buvo labai paplitęs Vakarų Europoje, bet daugelyje vietų išnyko, arba išliko tik kai kuriose vietose. Panaši būklė susidarė ir Lietuvoje, pvz., Žuvinto ežere gaidukas jau nebeperi maždaug nuo 1930 metų. Traukimo metu gaidukai aptinkami visoje Europoje ir Afrikoje iki Kaplando, Azijoje iki Indijos, Ceilono, Birmos ir Asamo: retai aptinkami Kinijoje, Japonijoje, Borneo ir Š. Amerikoje.

Mūsų krašte pavasarį gaidukai pradeda rodytis balandžio mėn. pabaigoje ar gegužės mėn. pradžioje. Prie Žuvinto ežero atskirais metais jie pasirodė: 1947 m. balandžio mėn. 28 d., 1948 m. gegužės mėn. 9 d., 1949 m. gegužės mėn. 7 d., 1951 m. balandžio mėn. 26 d. Jie mėgsta ne tiek klampias, kiek plačias pelkes, ypač šlapias, gyvulių išklampotas ganyklas su kupstais ir nelabai aukštomis žolėmis, netoli ežero ar šiaip didesnio vandens ploto. Jie yra gana judrūs, ir kur tik apsigyvena, lengvai galima juos pamatyti, nes jie dažnai perskrenda iš vienos vietos į kitą čia būreliais, čia pavieniui. Pažymėtina, kad šie paukščiai beveik neturi balso, tik iš patelių prie lizdų ar jauniklių tegalima išgirsti savotišką, tylų, nepamėgdžiojamą, šiek tiek į trumpą knarkimą panašų balsą.

Gaidukai yra draugiški paukščiai; jei pralekiąs paukštis pamato kitus tupinčius, jis būtinai netoli jų nusileidžia, tuo būdu kartais susirenka dideli būriai. Nuo kitų stibynuočių gaidukus nesunku atskirti, ypač patinus. Būryje pastarieji išsiskiria, nes yra daug didesni už pateles, o jų įvairių spalvų papuošalai dar padidina jų ūgį ir atkreipia žmogaus dėmesį savo margumu. Net ore ši jų ypatybė krinta į akis, o vaikščiojąs patinas kartkartėmis turi didingą išvaizdą. Pavasarį gaidukai nuolat renkasi į savo mėgstamas vietas; tokių vietų esti keletas, ir jie, išbaidyti iš vienos, perskrenda į kitą. Tokiose vietose paprastai esti lygių apysausio dumblo aikštelių ar šiaip aukštesnė ir lygesnė tarp plačios pelkės vieta. Žuvinto ežero pakraščiuose nuo senų senovės viena gaidukų aikštelė yra Epušės saloje; jos plotas nedidelis, vos kelių metrų ilgio ir pločio, nuo nuolatinio paukščių susibūrimo žolė jame išminta, o plikose vietose matyti daugybė kojų atspaudų dumble, ir visas paviršius išmargintas baltomis jų išmatomis. Panašių aikštelių esu matęs ir Tyruliuose, netoli Pakapių kaimo. Aprašomos čia aikštelės yra tuoktuvių vietos, kur vyksta pagarsėjusios gaidukų „kautynės", nuo kurių šie paukščiai ir yra gavę atitinkamus pavadinimus visose kalbose.

Tuoktuvių aikštelėse balandžio mėnesio pabaigoje ir gegužės mėnesį vyksta gyvas judėjimas, nebent paukščiai buvo pabaidyti ir jiems teko apleisti ją, bet tokia padėtis trunka neilgai. Nepraeina nei pusvalandis, ir štai pasirodo vienas kitas patinas, skrisdamas tiesiog į parinktą vietą. Jei pirma atskrido vienas patinas, o paskui tik pasirodo antras, tai pirmas tuoj stoja į kovą, jei antras nepareiškia noro kautis, pirmas irgi nurimsta, ir tuomet abu nejudėdami stovinėja, dažniausiai įkišę vieną koją į plunksnas. Jei atskrenda naujas paukštis, vėl pasikartoja tas pats — vienas iš buvusių aikštelėje paukščių mėgina iššaukti atvykusį į kovą. Jei aikštelėje esti keli paukščiai ir naujų atskrenda taip pat nevienas, tai vyksta keletas dvikovų, nes visuomet kovoja paukštis prieš paukštį, bet niekuomet grupė prieš grupę. Du kovos dalyviai atsistoja vienas prieš kitą pasilenkę taip, kad krūtinė atsiduria žemiau pilvo, išskleidžia skydus, pastato kuodus ir atkiša snapą į priešo pusę; tuomet iš susijaudinimo jie net dreba. Pastovėję tokia poza, abu priešai puola kits kitą, badydamiesi snapais ir šokdami aukštyn, kaip kad daro gaidžiai. Viskas vyksta tyliai, nes, kaip minėjome, gaidukai beveik neturi balso. Nors mes ką tik pavadinome čia aprašytus gaidukų veiksmus kautynėmis, bet iš tikrųjų tas pavadinimas ne visai tinka, nes „kovotojai" jokios skriaudos vienas kitam nepadaro, jų minkšti, liekni snapai ne tik nesužeidžia priešo, bet negali išpešti nė vienos plunksnelės. Tiesa, aikštelė esti dažnai pribarstyta plunksnų, bet jos yra nebaigusių šertis paukščių. Kad aukščiau aprašyti gaidukų veiksmai nėra peštynės, matyti jau iš to, jog čia nėra nugalėtojų ir nugalėtų — „priešai", pašokinėję vienas prieš kitą, vėl nusiramina, ir nesti atsitikimų, kad vienas jų būtų išvytas iš kovos lauko, kaip kad būna tarp besikaunančių tetervinų per pavasario tuoktuves, kuomet tikrai plunksnos dulka; apie tai liudija, tarp kitko, tuo metu nušauti tetervinai plikais, apipešiotais pasmakriais. Ir atvirkščiai, nušautas per tuoktuves gaidukas niekuomet nesti sužalotas, kiekviena jo plunksnelė yra tvarkoje. Pažymėtina, kad iš dviejų, tarytum smarkiai besikaunančių patinų bet kuris, taip pat ir nugalėtasis, pasišalina iš aikštelės su atsitiktinai pasirodžiusia patele. Selous ir E. Christoleit'as nagrinėjo, kokią reikšmę turi aukščiau aprašyti gaidukų veiksmai, ir E. Christoleit'as priėjo išvadą, kad tai ne kautynės, bet vien tik tuoktuvės, ir jų tikslas sudaryti toli matomą vaizdą, parodant visus papuošalus ir margas spalvas. Šių paukščių susirinkimas atrodo nelyginant koks gėlynas, ir šis būdas paveikti pateles, be abejo, susijęs su šių paukščių balso stoka. Be to, tie paukščių veiksmai yra poligaminio veisimosi būdo ir spalvų įvairumo priežastis.

Gaidukų tuoktuvės trunka Lietuvoje visą gegužės mėnesį ir birželio mėnesio pirmas dienas; dar birželio mėnesiui įpusėjus, aptikdavau vestuviniais rūbais gaidukų, bet vėliau, maždaug liepos mėn. pradžioje, jie gana staiga iš savo perėjimo vietų išnyksta, o dar vėliau, t. y. rugpiūčio mėnesį, atskrenda dideli jų pulkai, beveik tik iš jauniklių sudaryti, tur būt, iš šiaurės kraštų atvykusių. Tie pulkai laikosi plačiose pievose, ypač lietingais metais patvinusių ežerų ir upių pakraščiuose. Prie Žuvinto ežero

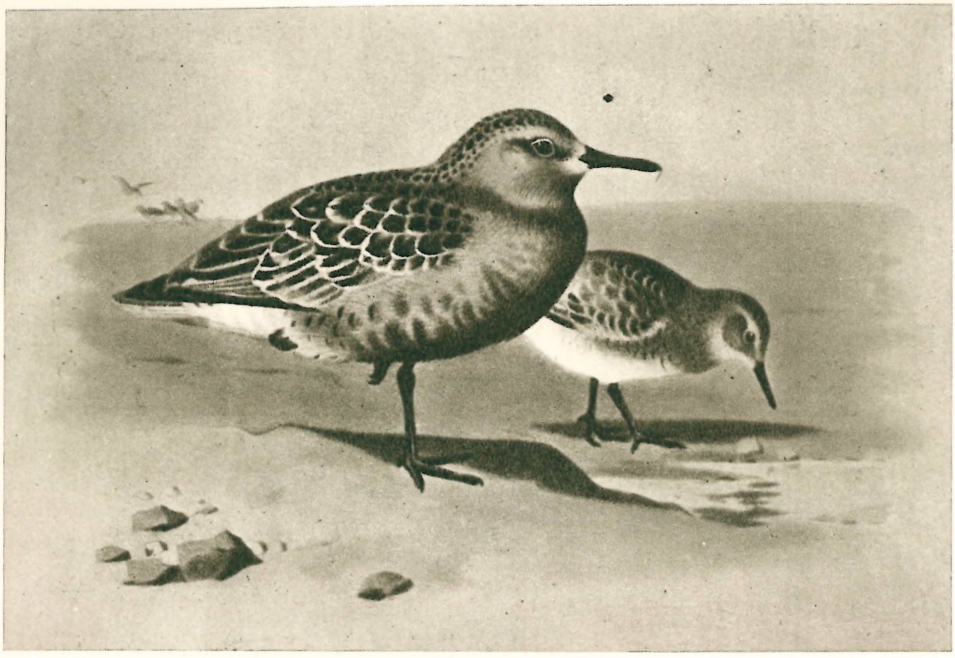

XXXII. ISLANDINIS BĖGIKAS — *CALIDRIS CANUTUS* (L.)

XXXIII. GAIDUKAS — *PHILOMACHUS PUGNAX* (L.)

XXXIV. SMILTINUKAS — *CROCETHIA ALBA* (Pall.)

XXXV. PLOKŠČIASNAPIS BĖGIKAS — *LIMICOLA FALCINELLUS* (Pont.)

teko man matyti pulkus, sudarytus iš kelių šimtų šių paukščių. Pasak Tischler'o, rudenį traukia per Neringą gana gausiai.

Gaidukai minta visokiais vabzdžiais, ypač žiogais, įvairiais minkštakūniais ir sliekais ir tuo mitimo būdu jie yra panašūs į pempes, todėl šios dvi paukščių rūšys dažnai ir laikosi tose pačiose vietose. Yra duomenų, kad gaidukai neatsisako ir nuo augalinio maisto, būtent grūdų; be to, suryja daug akmenukų ir stambaus smėlio.

Gyvena poligamiškai, tiksliau pasakius, jokių pastovių porų nesudaro, ir patelė nuo pradžios iki pabaigos prisiima visus rūpesčius lizdu, kiaušiniais ir vaikais. Lizdas kraunamas vidutinio šlapumo pievose, dažniausiai netoli vandens, duobutėje, išklojamas minkštomis žolėmis ir kita švelnesne medžiaga. Jame dažniausiai esti keturi kiaušiniai, retai — mažiau. Vieta, parinkta lizdui, mažai tesiskiria nuo visos aplinkumos, todėl ir lizdą tik atsitiktinai tegalima rasti: dažniausiai jis randamas tik tada, kai esti jau išsiritę jaunikliai ir jame lieka tušti lukštai. Kiaušinių vidutiniai dydžiai (141 kiaušinio) 44×30,7 *mm;* kaip ir kitų tilvikų, jie yra kriaušės pavidalo, o pagrindinė jų spalva žalsva, gelsva, pilkai molinė, su įvairiomis dėmėmis, iš kurių vienos lyg įsisunkusios į kevalą, blankios, kitos ryškiai juosvos, daugiausia koncentruojasi bukajame gale. Perinti patelė, žmogui artinantis, iš anksto išbėga iš lizdo ir nesislėpdama pasirodo priešui arba pakilusi sukasi aplink jį, ir tuomet galima girdėti jos savotišką tylų, trumpą, knarkiantį balsą, kažką panašaus į „hak, hak". Jauni paukščiukai prasikala iš kiaušinių po 21 dienos.

Namie, t. y. dirbtiniu būdu išperėti gaidukų jaunikliai auginami be didelio vargo; jau po 24 valandų jie vikriai bėginėja, ima lesinėti pabertus jiems skruzdžių perus; įdomu, kad nuo pat mažens juose pasireiškia palinkimas kovoti, todėl jie netrukus pradeda puldinėti vienas kitą. Kaip ir senių, jauniklių balsas retai tegirdimas: tai tylus cypimas. Jie labai pripranta prie žmogaus, pasidaro labai jaukūs ir gerai jaučiasi kambaryje. Net ką tik pagauti seni paukščiai, parnešti namo, jau po kelių valandų apsipranta su nauja aplinkuma ir bematant ima lesinėti. Laikant kelis gaidukus viename kambaryje, reikia jiems statyti keletą indų su maistu, nes prie vieno indo vyksta nepaliaujamos peštynės, bet ir šiaip kiekvienas paukštis pasirenka tam tikrą kambario plotą, taip sakant, pasisavina jį ir neleidžia kitiems savo draugams į jį įžengti. Pagautiems paukščiams geriausia iš karto duoti sliekų, paskui supiaustytus sliekus maišyti su mėsos gabaliukais, pagaliau prie šio maisto pridėti pamirkytos pienė baltos duonos. Tuomet paukščiai, išrinkę iš pradžių sliekus ir mėsą, pramoksta lesti baltą duoną su pienu. Naumann'as, augindamas gaidukus, atsitiktinai patyrė, kad vienas jo paukščių lesa grūdus, ir ėmė davinėti jam mirkytų kviečių grūdų, kurie buvo godžiai ryjami, tačiau kiti jo gaidukai šio maisto visai neėmė.

Tas pats autorius, laikydamas keletą gaidukų savo gyvenamame kambaryje, padarė įdomių stebėjimų dėl jų šėrimosi eigos. Jo paukščiai pradėjo šertis jau liepos mėnesio pabaigoje (gamtoje prasideda anksčiau),

pakeisdami vestuvinį apdarą į poilsio apdarą. Visų pirma ėmė mažėti ir nykti skruostų karpos, paskui ėmė slinkti skydo plunksnos, vėliau jie prarado ir kitus papuošalus; pagaliau rugsėjo mėnesį jie turėjo savo kuklias pilkas žiemos plunksnas. Vasario mėnesio pabaigoje jie vėl pradėjo šertis pereidami į vestuvinį apdarą, tuomet ėmė rodytis spalvotos nugaros plunksnos, kovo mėn. pabaigoje — skydo plunksnos, o balandžio mėnesį paukščiai jau visiškai pakeitė savo išvaizdą ir spindėjo pilnu savo puošnumu. Pažymėtina, kad kiekvienas patinas, nors turėjo skirtingus papuošalus, bet gavo juos tos pačios spalvos, kaip ir praėjusiais metais. Įdomu, kad ir nelaisvėje tarp šių paukščių vyksta aukščiau aprašytos muštynės; aplamai augintami gaidukai priklauso prie maloniausių ir įdomiausių paukščių.

Gaidukus daug kas medžioja, nes jie dažnai yra riebūs, jų kepsnys labai skanus, o patinas pasipuošęs puikiomis plunksnomis. Ten, kur gaidukai nėra labai persekiojami, jie nelabai baikštūs, nors negalima pasakyti, kad jie per daug pasitikėtų žmogumi. Atskiri paukščiai prisileidžia arčiau, negu jų būrys, taip pat lengviau prie jų privažiuoti, negu prieiti. Laivo jie irgi mažiau bijo, negu pėsčio žmogaus, ir man pačiam pasitaikydavo Žuvinto ežere prisiirti per 30—35 *m* prie ežero viduryje, kinyse[1] tupinčių būrių, bet tik tuomet, jei laikaisi laive labai ramiai, kad paukščiai neįtartų blogų žmogaus sumanymų. Per tuoktuves, kur yra žinomos susirinkimų vietos, nesunku jų nušauti, pasislėpus tam tikslui pastatytoje būdelėje. Nereikia tik rodytis po šūvio, kurio jie ne labai baidosi, ir kantriai laukti, kad jie vėl grįžtų arba kad atskristų nauji. Rudeniop pasirodę dideli pulkai jaunų, iš šiaurės kraštų atkeliavusių paukščių esti dar mažiau baikštūs, ir juos nušauti dar lengviau. Jie tuomet esti labai riebūs, ir jų kepsnys labai skanus. Senais laikais, kai mūsų krašte buvo daugiau pelkių ir daugiau paukščių, gaidukų apsčiai pagaudavo kilpomis iš ašutų ir dabar, nors šis medžioklės būdas yra įstatymu uždraustas, kai kas jį tebevykdo. Tuo būdu nesunku išgaudyti visus tuoktuvių aikštelėje besilankančius gaidukus.

Smiltinukas. *Crocethia alba* (Pall.)

XXXIV pav.

Est. *leetelind.* Latv. *smilšu šnibis.* Lenk. *piaskowiec.* Rus. *pesčanka.* Vok. *Sanderling.*

Smiltinukas yra artimas bėgikų giminei, todėl daugelis autorių priskirdavo jį šių paukščių genčiai, kiti laikė jį panašesniu į sėjiką, todėl skirdavo jam vietą tarp jų. Iš tikrųjų jis daugiausia panašus į bėgikus, bet turi keletą ypatybių, dėl kurių negali būti priskirtas šiai genčiai. Tarp kitko, nuo bėgikų jis skiriasi užpakalinio piršto stoka.

[1] Kinimis vadinamos švendrų šaknys, iškilusios į vandens paviršių.

Smiltinukas yra dirvinio vieversio didumo, bet turi aukštesnes kojas. Kūno ilgis apie 190—205 *mm*, sparnų tarpugalis 382—395 *mm*, suglausto sparno ilgis 117—131 *mm*. Galva rusva, išmarginta juodomis dėmėmis, po vieną dėmę kiekvienoje plunksnoje; tos pačios spalvos, tik šiek tiek šviesesni yra kaklo šonai, skruostai, o viršutinė kūno dalis labai savotiškai marga, nes kiekviena plunksna yra trijų spalvų: rudos, juodos ir balsvos. Kaklo priekis, krūtinė ir pilvas balti. Antuodegio ir uodegos dengiamųjų plunksnų vidurys tokios spalvos kaip ir nugara, o šonai balti. Sparnų dengiamosios plunksnos šviesesnės, negu nugara, pilkšvos su šviesesniais kraštais ir juosvais stiebais. Plasnojamosios plunksnos juosvos su baltais plunksnų stiebais ir dviem skersinėmis juostelėmis, susidariusiomis tuo būdu, kad plasnojamųjų plunksnų, pradedant nuo penktosios, yra balti pamatai ir tos pačios spalvos yra atitinkančios ją dengiamosios plunksnos pačiuose savo galuose. Kojos ir snapas juodi. Paukščio poilsio apdarų viršutinė kūno dalis šviesiai pilkos spalvos su juodais plunksnų stiebais; dėl to susidaro neryškus margumas, o sparnas tokios pat spalvos, kaip ir vestuviniu apdaru. Visa kūno apačia, skruostai ir kaklo šonai balti, tuo būdu šiuo laikotarpiu paukštyje vyrauja baltoji spalva (iš toli atrodo beveik visai balti).

Nenusišėrę jaunikliai yra balsvu, juodai margu viršugalviu, pilkšvu sprandu, juodais pečiais, balsvai išmargintais, visa jų apačia balta; tos pačios spalvos kakta ir antakiai.

Smiltinukas tolimos šiaurės tundros gyventojas — peri Š. Amerikoje iki 82°30′ š. pl., Grenlandijoje, Špicbergene ir Šiaurės Sibire. Aptinkamas Islandijoje, Pečioroje, Jamale, Naujoje Žemėje ir Murmane, nors lizdų iki šiol Murmane nerasta.

Traukimo metu smiltinukai randami beveik visame žemės rutulyje nuo Šiaurės ir Vidužemio jūrų iki Kaplando, Atlanto salose, pietinėje bei pietrytinėje Azijoje iki Ramiojo vandenyno salų ir Australijos, taip pat Amerikoje nuo Teksaso iki Argentinos ir Patagonijos. Lietuvoje smiltinukai nėra reti, bet tik pajūryje, o į krašto vidurį niekuomet neužklysta (Taczanowski's vis dėlto matė jų 1853 m. spalio mėn. pabaigoje Vislos pakraščiuose ir mini keletą paukščių, nušautų Galicijoje). Rudenį matydavau jų pajūryje tarp Palangos ir Šventosios, o vieną sykį, būtent, 1934 m. balandžio mėn. 20 d., užtikau mažą jų būrelį netoli Kunigiškių, iš kurio ir yra kilę Kauno Zoologijos muziejaus egzemplioriai.

Savo gyvenimo būdu smiltinukai labai panašūs į bėgikus, bet eisena ir greitu bėgimu primena smulkias sėjikų rūšis. Kaip ir bėgikai, jie yra labai nebaikštūs. Minta visokiais smulkiais pajūrio gyvūnėliais, bet iš dalies ir augaliniu maistu, pvz., žolių diegais, dumblių ir samanų gabalėliais, pumpurais, net ir grūdais. Kaip ir bėgikai, deda 4 kiaušinius.

Plokščiasnapis bėgikas. *Limicola falcinellus* (Pont.)

XXXV pav.

Est. *soorisla.* Latv. *dūnu šnibis.* Lenk. *biegus płaskodzioby.* Rus. *griazovik.* Vok. *Sumpfläufer.*

Nustatyti du porūšiai: vienas vakarinis, kitas rytinis. Vakariniam porūšiui, *L. i. falcinellus* (Pont.), priklauso ir Pabaltijy rasti paukščiai.

Šis vienas iš mažiausių bėgikų yra vos karklažvirblio didumo, bet truputį storesne krūtine, trigubai ilgesniu snapu ir trumpesne uodega. Jis yra dažnai painiojamas su riestasnapiais ir juodkrūčiais bėgikais jauniklių apdaru, nuo kurių tačiau nesunku jį atskirti iš labai minkšto suploto ir kitokios išvaizdos snapo, daug trumpesnių kojų ir tamsaus viršugalvio. Jo kūno ilgis apie 150 *mm,* sparnų tarpugalis apie 313 *mm,* suglausto sparno ilgis 105—110 *mm.*

Šio paukščiuko tėvynė — Norvegija, Švedija, Suomija, Šiaurės Rusija, Vakarų Sibiras iki Jenisiejaus (vakarinis porūšis) ir toliau į rytus (rytinis porūšis). Traukdami aplanko daugelį Europos ir Azijos kraštų, bet visur yra negausūs. Taczanowski's mini tik 4 paukščius, nušautus Lenkijoje; turimais duomenimis, labai retas Estijoje ir Latvijoje. Šiaip Lietuvoje neaptiktas, bet daug kartų rastas Neringoje.

Raudonkojis tulikas. *Tringa (Totanus) totanus* (L.)

XXXVI pav.

Est. *punajalg-tilder.* Latv. *plavu tilbīte, plavsvilpis.* Lenk. *brodziec krwawodzioby.* Rus. *travnik.* Vok. *Rotschenkel.*

Išskyrus gyvenantį Islandijoje ir Didžiojoje Britanijoje pasirodantį porūšį (*T. t. robusta* Schiöler), visi kiti Europos tulikai priklauso *T. t. totanus* (L.) porūšiui.

Raudonkojis tulikas yra tipingas genties *Tringa (Totanus)* atstovas, kurios septynias rūšis, gyvenančias Lietuvoje, čia aprašysime. Kaip ir kitos šios genties rūšys, tulikas yra aukštas, laibas paukštis, ilgesniu už galvą snapu, turi užpakalinį, nors ir nedidelį, aukštai pritvirtintą pirštą. Pirštai pačiame pamate sukabinti plėvele, kuri tarp išorinio ir vidurinio piršto siekia net pirmą sąnarį.

Tulikas yra smilginio strazdo didumo, bet laibesnis, ilgesniu kaklu, aukštesnėmis kojomis, smailesniais sparnais ir trumpesne uodega. Kūno ilgis 280—285 *mm,* sparnų tarpugalis 482—507 *mm* ir suglausto sparno ilgis 145—161 *mm.* (Trijų Lietuvos paukščių 150—151 *mm.*) Pavasarį atskridusių pas mus paukščių, t. y. vestuviniu apdaru, nugara yra pilka, neryškiu metaliniu atspindžiu, be to, pečių plunksnos ir iš dalies sparnų dengiamosios plunksnos juodai dėmėtos, ir šios dėmės, ypač pečių plunksnų galuose, yra skersos. Galvos plunksnos tamsiai pilkos su rusvai pilkais

kraštais. Nugaros užpakalinė dalis ir antuodegis balti; visa apačia, taip pat sparnų apatinės dengiamosios plunksnos baltos, tik kaklas ir krūtinė išmarginti lašų pavidalo juodomis dėmėmis, kaip strazdo giesmininko. Pauodegys baltas, skersiniais banguotais dryžiais. Vairuojamosios plunksnos baltos, skersai juodai dryžuotos. Didžiosios plasnojamosios plunksnos juosvos, mažosios — baltos; tos pačios spalvos (bet tik iki pusės ilgio) yra jas atitinkančios sparno dengiamosios plunksnos, dėl to sparne ir susidaro platus, baltas laukelis, kai paukštis išplečia sparnus. Dėl šio požymio raudonkojį tuliką nesunku pažinti laisvėje tarp daugybės kitų balų paukščių. Kojos oranžinės spalvos, snapo pamatas iki pusės tos pačios spalvos, toliau juodas. Paukščiai poilsio apdaru viršutinėje kūno dalyje yra tamsesni, bet plunksnų kraštai ir galai yra šviesesnės palšos spalvos, kaklas ir pagurklis pilkšvi, išmarginti smulkesniais (negu vestuvinio apdaro) pailgais brūkšneliais. Kitos spalvos — kaip pavasarį.

Jaunų, neišsišėrusių paukščių viršugalvis, sprandas ir šiaip viršutinė kūno dalis yra pilkai juosvos spalvos, tankiai išmarginta juodomis dėmėmis, smulkesnėmis ant galvos, kitur didesnėmis, apačia už senių yra pilkesnė, be to, juodos dėmės tankesnės.

Raudonkojai tulikai gyvena Europoje nuo Š. Norvegijos iki Vidužemio jūros ir Vakarų Sibiro. Nemažas jų skaičius žiemoja Didžiosios Britanijos salų pakraščiuose ir Norvegijoje, bet vis dėlto didesnė jų dalis keliauja į pietus, žiemoja Afrikoje iki Kaplando, taip pat Arabijoje.

Lietuvoje šis paukštis nėra retas, bet, žinoma, ten, kur randa tinkamų sąlygų lizdui krauti. Mėgsta gana klampias pelkes, klampesnes, negu tos, kuriose gyvena gaidukai, ir, kiek pastebėjau, jis daugiausia mėgsta pelkes, apaugusias asiūkliais. Jam nebūtinai reikalingas didelis plotas, ir neretai aptiksi jį vos kelių hektarų pelkėje, jei tik ji yra pakankamai klampi. Daugiausia užtikdavau jų Žuvinto ežero pakraščiuose apie Bambininkų, Žuvintų ir Aleknonių kaimus. Keletas porų peri nedidelėje pelkėje netoli nuo Žuvinto ežero, tarp Rudaukos ūkio ir Zaylių kaimo. Gausiai peri Dusios ežero pakraštyje, kur, apsilankęs 1920 m. gegužės mėn. 29 d., radau beperint keletą porų (iš ten yra kilęs Kauno Zoologijos muziejaus egzempliorius). Taip pat peri jie raiste prie Metelių miestelio. Iki nusausinimo apsčiai perėjo Steprių pelkėse apie Taujėnus. Apsčiai tulikų esu matęs Ežerėlyje 1921 m. balandžio mėn. 13 dieną, Daugų ežere (Papiškio saloje) užtikau tulikus perint 1938 metais, o prie Geluko ežero, Daugų valsčiuje, buvo jie atskridę, prabuvo gana ilgai, bet neperėjo. Taip pat esu užtikęs perinčių paukščių Tyrulių raiste, apie Užpelkės stotį. Mano tėviškėje, Lydos apskrityje, Keturkių pelkėje, Lebiodkos aukštupyje pirmą sykį pastebėti 1899 metais; kasmet perėdavo viena dvi tulikų poros; rodos, kad jų skaičius didėjo iki pirmojo pasaulinio karo. Iš ten yra kilę Kauno Zoologijos muziejaus egzemplioriai (patelė nušauta 1901 m. gegužės mėn. 23 d. ir patinas 1904 m. liepos mėn. 17 d.). Esu matęs tulikų Dubičių ežero pakraščiuose 1901 m. liepos mėn. 11 dieną, 1955 m. ten pat dar perėjo nusekusio ežero vietoje; radau jų perint netoli Vosyliškių, Šeštakaucų kaimo raiste. Rytprūsiuose tulikai yra palyginti reti paukščiai

ir peri tik Kuršių marių rytiniame krante (t. y. Klaipėdos krašte), ypač Rusnės deltoje, kur yra daug perėjimui patogių vietų. Tischler'is turi duomenų, kad 1907 m. tulikų aptikta į vakarus nuo Šilutės žemose pievose ir yra pagrindo manyti, kad jie ten peri.

Nors tulikų mūsų krašte ne taip mažai, vis dėlto galima manyti, kad dėl plačiai vykdomų melioracijos darbų jų padėtis labai pablogės ir jie gali virsti retais paukščiais. Dabar jie aptinkami beveik tik perėjimo vietose, o traukdami pavasarį iš šiltų kraštų, mažai tesustoja pakeliui ir iš karto stengiasi pasiekti vietoves, tinkamas lizdams krauti. Pavasarį jie pasirodo pas mus kovo mėnesio pabaigoje. Štai keletas mano užregistruotų jų pasirodymo datų. Marijampolės apskrityje, Podbuktės ūkyje 1921 m. kovo mėn. 25 d., prie Nemuno ties Kaunu 1922 m. kovo mėn. 28 d. (pulkelis iš 10—15 paukščių), prie Žuvinto ežero 1923 m. balandžio mėn. 4 dieną. Anksčiausiai pasirodė prie Žuvinto ežero 1950 m. kovo mėn. 19 d. (T. Zubavičius).

Pastebėti pavasarį atskridusius tulikus labai lengva, nes žmogus noromis nenoromis atkreipia dėmesį į jų gražų polėkį, į jų baltus sparnus, o visų labiausiai į jų skardžias giesmeles. Tai grakštus, labai judrus paukštis: vos atskridęs ima šeimininkauti savo gimtojoje pelkėje, lyg būtų ją vakar palikęs. Jei pelkė maža, joje apsigyvena viena, jei didelė, kaip kad Žuvinto ežero pakraščiai, keletas porų, ir jos tuoj pasiskirsto gyvenamąjį plotą. Vargiai kuris paukštis duoda tiek gyvumo jo gyvenamam plotui, kaip tulikai, ir tuo atžvilgiu jie yra labai panašūs į pempes, nes tik trumpą valandėlę pabūna ramūs ir patyli. Šiaip nuolat jie skraido ore, čia žaibo greitumu pakildami aukštyn, čia pusiau suglaustais sparnais švelnia nuolaidžia linija nusileisdami žemyn arba be mažiausio sparnų judesio plaukdami ore. Būdingas patinams polėkis yra greiti, virpami sparnų judesiai kaip perkūno oželio. Savotiška šių paukščių savybė yra ir ta, kad jie, nusileidę žemyn, ne iš karto suglaudžia sparnus, bet valandėlę laiko juos išplėtę ir pakėlę aukštyn. Per šiuos oro pratimus, ypač šviečiant saulei, ryškiai matyti baltos plasnojamosios plunksnos ir aplamai daug baltumo paukščiuose, kartais net atrodo, kad visas paukštis yra baltas, o jei jis praskrenda arti, tada matyti jo ilgos raudonos kojos. Patinų mankšta ore esti įvairesnė, sudėtingesnė, nes tai yra atliekamos tuoktuvės, kurios panašios į pempių. Polėkio metu nuolat girdėti patinų graži giesmelė — tai savotiškas virpąs švilpimas, kažkas panašaus į „tli, tli, tli, tli", ilgai traukiamas ir įvairiai moduliuojamas. Jį galima išgirsti ne tik dienos metu, bet ir naktį, ypač prieš aušiant. Šis balsas nepaprastai būdingas ir taip skiriasi nuo kitų paukščių balsų, kad, vieną sykį jį išgirdęs, atsimeni visą gyvenimą. Jis yra toks melodingas, be to, taip suderintas su šiais gražiais paukščiais, su turiningu pelkės gyvenimu ir atbundančia pavasario gamta, jog gamtos mylėtojas, girdėdamas jį, patiria didelį malonumą.

Perėti pradeda pavasarį, paprastai balandžio mėn. antroje pusėje. Lizdai būna gerai slepiami; paukštis krauna lizdą tokioje vietoje, kad pasvirusios žolės iš viršaus jį dengtų, arba priglaudžia lizdą prie karklo krūmo, kuris savo šakomis iš viršaus jį užstoja. Pats lizdas esti gražiai švel-

niomis žolelėmis išklotas. Kai kurie autoriai teigia, kad dažnai kelios porelės krauna savo lizdus taip arti vieną nuo kito, jog susidaro kolonija kaip žuvėdrų.

Šis tulikas deda 4 kiaušinius kriaušės pavidalo, kaip ir kiti šios šeimos paukščiai. Jų didumas (100 kiaušinių vidurkis) 44,3×31,2 *mm*. Spalva labai svyruoja: dugnas gali būti gelsvas, molinis, žalsvai melsvas, beveik baltas, visas išmargintas dviejų rūšių dėmėmis, būtent, blankiomis, įsisunkusiomis į kevalą, ir kitomis — tamsiai rudos ar juodos spalvos, jos esti didžiausios ir tankiausios arti bukojo galo, sudarydamos nelyginant vainiką, sveria apie 22 *g*. Kiaušiniai perimi 22½ dienos, bet jei perėjimas dažnai trukdomas ir kiaušiniai atvėsta, šis laikotarpis gali tęstis iki 24 dienų. Ką tik prasikalusių paukščiukų viršutinė kūno dalis yra palšos spalvos, juosvais išilginiais dryžiais; apačia balta; kojos gelsvai mėsinės spalvos, snapo pamatas tos pačios spalvos, o galas juodas. Po 25 dienų jie jau gali skristi, o po 40 dienų yra jau suaugę.

Seniai nepaprastai prisirišę prie savo lizdo; pažymėtina, kad tėvas labiau rūpinasi kiaušiniais, o motina jaunikliais. Kol patelė peri, patinas labai budrus, tupėdamas kur nors aukštesnėje vietoje, pvz., ant pernykščio kūgio, baslio, gairės ar kito panašaus daikto, arba tiesiog pasistiepęs tarp žolių, atidžiai stebi kiekvieną tariamąjį priešą; kai tik jo neramumas pasiekia tam tikrą laipsnį, jis pradeda jį reikšti iš pradžių tyliu, retai kartojamu balsu „tiuk, tiuk, tiuk". Juo arčiau priešas, juo tankiau šis balsas girdimas; pagaliau paukštis, pakilęs į orą, skrenda tiesiog į atėjūno pusę. Vis skardesnis darosi balsas, ir vis arčiau priskrenda jis ties žmogaus galva. Tada balsas skamba panašiai į „piu, piu, piu", aistringai ir be pertraukos, ir yra toks veriantis, jog net ausyse spengia, o paukštis pralekia taip arti, jog aiškiai matyti jo raudonos kojos, snapas ir pagurklio plunksnelių judėjimas, kai jis šaukia. Tuomet atrodo, kad jis verkia. Paskui, kai jaunikliai jau esti išsiritę, abu tėvai tuo pačiu būdu pasitinka priešą, bet patelė rodo daugiau drąsos. Įsismaginę pulti priešą, tulikai neretai palydi jį toli už savo gimtosios pelkės ribų. Panašiai elgiasi tulikai, kai šuo ar koks žvėris užklysta į jų gyvenamas vietas. Žmonių pasakojama, kad seniau, kai Steprių pelkės ties Leno giria nebuvo nusausintos, o aplinkiniuose miškuose gyveno briedžiai, vietiniai brakonieriai iš toli girdimo tulikų balso suprasdavo, kad per pelkę eina briedis, ir tuomet su šautuvais skubėdavo pastoti jam kelią.

Vaikams užaugus, tulikai bematant išskrenda iš savo gimtinės, o kadangi tuo laiku esti išskridusios pempės ir griciukai, tai, prasidėjus ančių medžioklės sezonui, šių paukščių pelkėse beveik neužtinkama. Daugelio autorių duomenimis, tulikai traukia išilgai šiaurinio Europos pajūrio nesuskaitomais būriais ir keliauja naktį ar bent prieš saulėtekį ir po saulėleidžio. Dalis jų nuskrenda iki Ispanijos, dalis į Afriką, bet dalis žiemoja Didžiojoje Britanijoje ir net pietiniame Norvegijos pajūryje.

Tulikai lesa visokius smulkius vandenyje ir prie vandens gyvenančius gyvūnus, įvairius vabzdžius ir jų vikšrus, ypač mėgsta sekliuose van-

denyse randamas apsiuvas *(Phryganea).* Mielai lesa sliekus, dėl kurių net nakties metu apsilanko tokiose vietose, kur dieną žmogus per daug jiems kliudo. Pajūryje nemaža jie sulesa minkštakūnių kartu su jų kriauklėmis ir smulkių vėžiagyvių. Suryja jie nemaža akmenukų, kad geriau virškintų maistą, atsitiktinai sulesa šiek tiek ir augalinių dalių. Lesinėdamas tulikas kartais giliai įbrenda į vandenį; nedidelius atstumus gilesnėse vietose perplaukia, o kartais panėręs galvą kapstosi dumble.

Rudeniop, baigę auginti vaikus, ir pavasarį, prieš dėdami kiaušinius, tulikai yra labai baikštūs; prieiti prie jų šūvio atstumu nelengva. Todėl nušaunami dažniausiai iš atsitiktinai užskridusio būrio. Kaip medžioklės objektas, tulikas pas mus mažai vertinamas ir retai medžiojamas. Be žmogaus, jo rimti priešai yra sakalas keleivis, nuo kurio jis išsigelbėti gali tik tuomet, kai pakliūva į vandenį ir pasineria. Kiaušinių ir jauniklių uoliai ieško ir sulesa juos visų rūšių lingės, varnos, šarkos; juos naikina ir plėšrūs žvėriukai kaip žebenkštis ir lapė. Per potvynius tulikų lizdai neretai apsemiami, ir jų kiaušiniai žūva. Kartais šiuos paukščius ištinka ir kitos nelaimės, kaip antai, Naumann'as rašo, kad Schaft'as vieną sykį sugavo tuliką, kurio dešinioji koja buvo pakliuvusi į pravertą geldelę *(Anodonta)* ir taip suspausta, kad geldelės kriauklės buvo įsipiovusios iki kaulo.

Nelaisvėje, net namie išperėti, tulikai nebūna labai jaukūs ir aplamai nedžiugina augintojo. Kaip ir gaidukai, jie gali būti maitinami piene mirkyta balta duona.

Tamsusis tilvikas. *Tringa erythropus* (Pall.) (*Totanus fuscus* L.)

XXXVII pav.

Est. *tume tilder.* Latv. *tumša tilbīte.* Lenk. *brodziec śniady.* Rus. *ščiogol.* Vok. *dunkler Wasserläufer.*

Tamsusis tilvikas yra už raudonkojį tuliką dar puošnesnis, grakštesnis ir šiek tiek didesnio ūgio, prilygdamas didžiausiai strazdo rūšiai, t. y. amaliniam strazdui, bet ilgesniu kaklu ir aukštesnėmis kojomis. Kūno ilgis 237—335 *mm*, sparnų tarpugalis 530—550 *mm*, paukščio vestuviniu apdaru suglausto sparno ilgis 159—169 *mm*, o poilsio apdaru iki 180 *mm*. Tai yra vienintelis mūsų krašte gyvenančių tilvikų (išskyrus gaiduką), kurio vestuvinis apdaras yra visiškai kitos spalvos, negu poilsio. Vestuvinis apdaras yra labai tamsus, galva, kaklas ir visa apatinė kūno dalis juosva, maždaug tamsių dūmų spalvos, tik šonuose plunksnos yra palšais krašteliais. Nugaros ir sparnų dengiamosios plunksnos juosvos, žaliu metaliniu atspalviu, išmargintos palšais krašteliais ir baltomis dėmėmis; plasnojamosios plunksnos tamsesnės. Antuodegis baltas, o uodegos viršutinės dengiamosios ir vairuojamosios plunksnos juosvos su baltais skersiniais dryžiais. Snapas juodas su tamsiai raudonu pamatu, taip pat tamsiai raudonos, beveik juodos kojos.

XXXVI. RAUDONKOJIS TULIKAS — *TRINGA TOTANUS* L.

XXXVII. TAMSUSIS TILVIKAS — *TRINGA ERYTHROPUS* (Pall.)

XXXVIII. KŪDRINIS TILVIKAS — *TRINGA STAGNATILIS* (Bechst.)

Poilsio apdaras visai skirtingas: viršus šviesesnis, bet panašiu raštu, visa apačia balta, tik šonuose išmarginta pilkais plunksnų kraštais, kojos šviesiai raudonos, kitos kūno dalys panašios spalvos į atitinkamas vestuvinio apdaro dalis. Į senius šiuo apdaru panašūs jaunikliai, jų apačia taip pat balta, bet visų baltų plunksnų kraštai esti pilki, ir tuo būdu susidaro skersinis rainuotumas.

Vestuviniai rūbai išauga po šėrimosi kovo—gegužės mėnesiais, o poilsio rūbai — rugpiūčio—sausio mėnesiais.

Tamsusis tilvikas gyvena Europos ir Azijos šiaurėje, nuo Norvegijos iki Anadyrės ir Kamčatkos. Gyvenamoji riba Skandinavijoje nepereina 69°30′ š. pl., o Jamale 72°30′. Pietuose jo gyvenamoji sritis prasideda 50°. Tamsusis tilvikas pas mus pastebimas tik traukimo metu — dažniau rudenį, rečiau pavasarį, be to, ne kasmet vienodai gausiai. Štai keletas užregistruotų jų pasirodymo datų: 1907 m. rugpiūčio mėn. 6 d. Nemuno krante, netoli Rumšiškių, nušoviau jauną paukštį ir mačiau daugiau (nušauto paukščio iškamša tebėra Kauno Zoologijos muziejuje); 1924 m. Žuvinto ežero pakraščiuose mačiau jų po keletą gaidukų ir kitų tilvikų pulkuose ir nušoviau jauną patelę rugpiūčio mėn. 22 d.; tais pačiais metais jų aptikau prie Nemuno, žemiau Kauno, pavieniui arba susibūrusius su žaliakojais tulikais (rugpiūčio mėn. 28 d.). 1925 m. rugpiūčio mėn. 10 d. girdėjau jų balsus prie Nemuno ties Veršvais. Pavasarį matydavau jų Žuvinto ežero pakraščiuose, bet niekuomet neaptikau perint. Klaipėdos krašte šis tilvikas neretas Neringoje, matytas ten net pavasarį. Prie Žuvinto ežero pasirodė: 1947 m. gegužės mėn. 3 d.; 1948 m. birželio mėn. 6 d.; 1949 m. balandžio mėn. 25 d.; 1950 m. liepos mėn. 22 d.

Šį paukštį pastebėti nesunku dėl jo būdingo balso, išreiškiamo maždaug „tiu-vik", kartojamo lygiais protarpiais (kas 15 sekundžių). Šį balsą girdėjau tik paukščiui skrendant.

Vestuviniu apdaru pasipuošęs tamsusis tilvikas yra dailiausias iš mūsų tilvikų. Savo papročiais panašus į žaliakojį tuliką, bet mėgsta ne tiek smiltėtus, kiek dumblėtus vandenų pakraščius, todėl labiau palaiko draugystę su gaidukais.

Kūdrinis tilvikas. *Tringa (Totanus) stagnatilis* (Bechst.)

XXXVIII pav.

Lenk. *brodziec pławny.* Rus. *poručejnik.* Vok. *Teichwasserläufer.*

Šis tilvikas panašus į raudonkojį tuliką, bet mažesnis, yra maždaug strazdo giesmininko didumo. Jo matmenys: kūno ilgis 220—255 *mm*, sparnų tarpugalis 400—460 *mm*, suglausto sparno ilgis 135—147 *mm*. Nuo minėtos rūšies skiriasi laibesniu juodu snapu, žymiai aukštesnėmis žalsvos spalvos kojomis, baltų plasnojamųjų plunksnų stoka.

Poilsio apdaro spalvomis yra panašus į raudonkojį tuliką.

Gyvena Europos pietų rytuose, Vengrijoje ir Besarabijoje, Vakarų Sibire Barabos stepėse, į šiaurę iki 55°. Aptikau jų daug Kazachijos Išimo stepėse.

Iš artimų mums kraštų buvo rastas Lenkijoje (Taczanowski's mini 2 nušautus paukščius). Pastebėtas ir Rytprūsiuose. Lietuvoje ligi šiol nepastebėtas.

Žaliakojis tulikas. *Tringa (Totanus) nebularia* (Gunn.)

XXXIX pav.

Est. *suur tilder.* Latv. *lielā tilbite.* Lenk. *kwokacz, brodziec kwokacz.* Rus. *bolšoj ulit.* Vok. *heller Wasserläufer, Grünschenkel.*

Žaliakojis tulikas yra pati didžiausia mūsų tilvikų rūšis. Savo ūgiu lygi amaliniam strazdui arba šiek tiek už jį didesnė. Kūno ilgis apie 350 *mm,* sparnų tarpugalis 615—635 *mm,* suglausto sparno ilgis abiejų lyčių 180—200 *mm,* snapas 52—58 *mm,* stiprus, šiek tiek riestas.

Senų paukščių pavasarį ir vasarą galva ir kaklo užpakalinė dalis balta, išmarginta juosvais išilginiais dryželiais; viršutinė kūno dalis pilka, išilginėmis juodomis dėmėmis, kai kur ir juosvais skersiniais dryželiais; antuodegis ir uodegos dengiamosios plunksnos baltos; sparno viršutinės dengiamosios ir plasnojamosios plunksnos juosvos, o apatinės sparno dengiamosios plunksnos baltos, skersai rainuotos. Apačia balta, kaklas, pagurklis ir šonai su juodomis pailgomis dėmėmis. Uodegoje vidurinės vairuojamosios plunksnos pilkos, kitos baltos ir visos skersiniais banguotais dryžiais išmargintos.

Paukščių poilsio apdaru viršutinė kūno dalis daug šviesesnė, plunksnų kraštai balsvi, nėra juodų dėmių ir mažai marga. Apačia beveik grynai balta, vien tik pagurklio ir krūtinės šonuose nežymus pilkas margumas.

Jaunų paukščių nugara ir sparnų dengiamosios plunksnos juosvos, plačiais palšais kraštais.

Žaliakojis tulikas gyvena Europos šiaurėje nuo Didžiosios Britanijos salų iki Kamčatkos, Skandinavijoje ir Laplandijoje, Pečioros paupyje iki 66°30′ š. pl. ir Sibire iki 65° š. pl. Pasak Buturlin'o, ši paukščių rūšis peri kai kur Alpėse ir Pabaltijo respublikose. Vis dėlto man neteko aptikti jų perint Lietuvoje; mano manymu, jie peri daug šiauriau, negu Lietuva, ir, tur būt, ne arčiau kaip Estija. Traukimo metu, ypač rudenį, žaliakojis tulikas labai plačiai mūsų krašte aptinkamas. Jo žiemos buveinės yra Vidaržemio jūros sritis iki Kapo ir Gerosios Vilties Rago, Azijos pietūs, Molukai, Australija, N. Zelandija ir Tasmanija. Pavasarį galima jį matyti didesnių upių pakraščiuose iki gegužės mėnesio pirmų dienų. Štai kelios pavasario traukimo datos: 1947 m. gegužės mėn. 5 d.; 1951 m. birželio mėn. 22 d.; 1952 m. balandžio mėn. 21 d.; 1953 m. gegužės mėn. 13 d., gegužės mėn. 17 d., gegužės mėn. 21 d.; 1955 m. balandžio mėn. 30 d. Apie liepos mėn. 15 dieną jau aptiksi grįžusius iš šiaurės paukščius.

Nuo šio laiko atskrenda jų vis daugiau, ir rugpiūčio mėnesio pabaigoje bei rugsėjo pradžioje jis yra vienas būdingiausių Nemuno pakraščių paukščių; gausiai aptikdavau jų nuo Bielicos iki pat Smalininkų (toliau kiek retesnis). Vasaros metu tenka taip pat šių paukščių pas mus matyti: Kauno Zoologijos muziejuje yra egzempliorius paukščio, kurį pats nušoviau Gudų Girioje, Gardino apskr., tarp Jokūbavičių ir Zubravo kaimų, apyrubėje Ciomny Brod 1904 m. liepos mėn. 8 d., 1924 m. liepos mėn. 4 d. ir tų pačių metų liepos mėn. 9 d. mačiau jų prie Nemuno, žemiau Kauno. Išskyrus didesnių upių pakraščius, šiaip jie nedažnai aptinkami, pvz., Lydos apskr., Lebiodkos ūkio apylinkėse, esu aptikęs ir nušovęs šį paukštį tik vieną sykį 1915 m. vasarą, klampiame Lebiodkos upelio pakraštyje. Vasaros pabaigoje, apie rugpiūčio mėn. pradžią, pasirodo Lietuvoje jauni paukščiai; jauną paukštį nušoviau 1903 m. rugpiūčio mėn. 16 d. Novosiolkuose prie Nemuno, aukščiau Gardino, antrą apie Jurbarką 1911 m. liepos mėn. 30 d., trečią apie Marvą, žemiau Kauno, nušoviau 1921 m. rugpiūčio mėn. 18 d. Rudenį vėliausiai šiuos paukščius pastebėjau 1919 m. spalio mėn. 3 d., bet paprastai jie išskrenda rugsėjo mėnesiui įpusėjus.

Žaliakojis tulikas labai judrus ir labai greitas, mėgstąs dažnai skridinėti iš vienos vietos į kitą, paukštis. Jis mėgsta seklias vietas, ypač dumblėtu dugnu, ir tokiose vietose dažniausiai aptiksi juos pačius ar bent jų retų žingsnių atspaudus minkštame dumble. Dumblėtų vietų jis ieško senkančiuose tvenkiniuose ir giliose pelkėse, kai vasaros kaitrų metu vanduo toli pasitraukia nuo kranto, palikdamas lipnų juodą dumblą. Jis yra labai triukšmingas ir, kur tik apsigyvena, kad ir vienas, nuolat girdimas savotiškas jo balsas: „tiul, tiul, tiul", labai skardus, girdimas net už kilometro, būdingas ženklas, kad vasara einà rudeniop. Šie balsai gerai pažįstami kiekvienam keleiviui, keliaujančiam Nemunu garlaiviais, taip pat dažnai jie girdimi Kaune ramiais rugpiūčio—rugsėjo mėn. vakarais. Žaliakojai tulikai labai gudrūs ir baikštūs paukščiai, atviroje vietoje šūvio atstumu neprisileidžia, ir tik iš pasalų galima prie jų prieiti. Kartais galima priplaukti laiveliu, bet tik tada, kai medžiotojas visiškai ramiai laikosi ir iš toli pasiruošia šauti. Vakare, net visiškai sutemus, jie ilgai nenurimsta, dažnai perskridinėja, gal būt, ieškodami tinkamų vietų nakvynei, tuomet ir lengviausia jų nušauti, atsistojus upės saloje ar kitoje tinkamoje vietoje, nes prietemoje tulikai labai menkai mato ir kartais nutupia prie pat žmogaus. Pažinti šį paukštį net ir tamsoje nesunku iš balto antuodegio ir beveik baltos uodegos.

Žaliakojo tuliko maistas — vabzdžiai, minkštakūniai, kirmėlės ir (pasak Menzbier'o) smulkios žuvelės, dėl kurių jis laikosi prie senkančių vandenų, kur paskirose vietose jų būna labai daug. N. Gladkovo ir Čelcevo duomenimis, penkių Naurzumo rezervate nušautų paukščių skilviuose buvo prikimšta mažų žuvelių, o šiaip jų maistas (iki 80%) susideda iš vandeninių blakių *Corixa, Naucoris,* dusių, skėčių, apsiuvų lervų.

Autoriai, kuriems teko stebėti žaliakojus tulikus jų šiaurės tėvynėje, teigia, kad šie paukščiai perėti pasirenką miškines pelkes, kur tarp žolių,

kartais tolokai nuo vandens, sukrauna savo lizdą, deda kriaušės pavidalo 4 kiaušinius, kurie spalva panašūs į raudonojo tuliko kiaušinius, bet didesni (vidutinio dydžio 49,7×33,9 *mm*). Patinas tupinėja medžių viršūnėse netoli perinčios patelės ir švilpia savo melodingą giesmelę. Vargu galima patikėti, kad, išperėję jauniklius šiaurėje, tulikai spėja atskristi pas mus liepos mėnesio pradžioje, todėl ir manau, kad šiuo laiku pasirodę paukščiai yra tie, kuriems perėjimas buvo sutrukdytas, arba bergždi paukščiai.

Žaliakojį tuliką mūsų krašte mažai kas medžioja, nebent nušauna atsitiktinai. Iš jo mėsos galima patiekti gerą kepsnį.

Tikutis. *Tringa (Totanus) glareola* (L.)

XL pav.

Baltar. *ciekun.* Est. *mudatilder.* Latv. *gaišā tilbīte.* Lenk. *brodziec leśny.* Rus. *fifi.* Vok. *Bruchwasserläufer.*

Tikutis vienas iš mažiausių mūsų krašto tilvikų *(Tringa),* labai laibas, bet aukštas ir grakštus, savo ūgiu prilygsta dirviniam vieversiui. Kūno ilgis apie 215 *mm,* sparnų tarpugalis 377—410 *mm,* suglausto sparno ilgis 124—132 *mm* (Lietuvos paukščių: keturių patinų 115—125 *mm,* trijų patelių 121—126 *mm).* Kojos labai aukštos, plonos, taip pat plonas snapas.

Senų paukščių viršus pilkas, žaliu metaliniu žvilgėjimu, balsvomis dėmėmis; plasnojamosios plunksnos juosvos, iš jų tik pati pirmoji turi baltą stiebą. Viršugalvis pilkas, balsvai išilgai dryžuotas. Antuodegis baltas, jo ilgiausios plunksnos turi juodų skersinių dėmių; uodegos plunksnos, išskyrus dvi vidutines, kurių spalva pilkšva, baltais skersiniais ir banguotais juosvais dryžiais. Šie dryžiai eina mažyn į uodegos galą, ir pačios kraštutinės plunksnos turi vien nedidelius juodus taškus (73 pav.). Apačia balta, išmarginta pilkomis, pailgomis dėmelėmis kaklo priekyje ir pagurklio šonuose; pauodegio dengiamosios plunksnos baltos su V pavidalo juodomis dėmėmis. Snapas pamate žalsvas, gale juodas. Kojos žalios. Poilsio apdaru paukščių nugara stambiai dėmėta ir apačia rusvai ar pilkai aptraukta.

Neišsišėrusių jauniklių viršus tamsesnis, šiek tiek rusvo atspalvio, su smulkiomis dėmelėmis. Apačioje dėmės ne tokios ryškios kaip senių ir viskas aptraukta pilkšva spalva.

Tikučio gimtinė labai plati — tai visa Europos ir Azijos šiaurė nuo Didžiosios Britanijos iki pat Ramiojo Vandenyno kraštų. Šiaurėje jo gyvenamos vietos siekia Šiaurės Ledinuotojo vandenyno krantus, o pietuose Italijos ir Dunojaus sritį. Žiemoja visoje Afrikoje, Indijoje, Ceilone, Japonijoje, Pietų Kinijoje, Javoje, Molukuose ir Australijoje.

Lietuvoje tikutis nėra retas paukštis ten, kur yra tinkamos jam vietos, o tokių vietų ne visame mūsų krašte yra, todėl jis toli gražu ne visiems žinomas. Dažniausiai randamas jis nederlingose mūsų krašto vietovėse, kur tarp smiltingų arba žvyringų kalnelių glūdi nedideli durpynai, ap-

augę samanomis, žolėmis ir mažomis sunykusiomis pušelėmis. Bet ir didesnių ežerų pakraščiuose ir plačiose pelkėse neretai jį aptiksi. Miškų raistai yra mėgstamiausios tikučių vietos. Kauno apylinkėse galima jų rasti Ežerėlio durpynuose, Kalnėnų, Pravieniškių, Kaišiadorių miškų raistuose. Užtikdavau jų perint Žuvinto ežero pakraščiuose, ypač Daukšių paliose ir Liūliškio raistuose. Daugų apylinkėse, Dugnų raiste, 1938 m. pavasarį, prieš aušiant, medžiodamas tetervinus girdėjau tikučių patinų giesmeles; dėl to neabejoju, kad jie ten peri. Lydos apskr. aptikdavau jų į vakarus nuo Vosyliškių, apie Kronkių, Dvarčėnų, Psiercų kaimus, kur viduryje gryno lauko yra daug nedidelių raistelių, gyvenamų šių paukščių (ten yra nušauti 1902 m. birželio mėn. 17 d. du patinai, esą Kauno Zoologijos muziejuje). Radau jų Rūdininkų Girioje apie Rūdininkus, Žagarynę, Macelius, bet visų daugiausia yra jų miškingame ir smiltingame krašte tarp Druskininkų, Varėnos, Naujadvario ir Ežeronių. Šis miškingas, smiltingas ir nederlingas žemės plotas sudaro tikučiams labai tinkamas buveines. Visuose užsilikusiuose ten miškuose tarp sausų kalvelių aptiksi slėnių, kuriuose kleksi tamsūs ežeriukai ar giloki raisteliai, apaugę aukštais kūlynais, švyliais su jų baltais pūkeliais, iškeltais ant aukštų laibų stiebų. Ant kupstų auga menkos, sunykusios, kerpėmis apžėlusios pušelės, kvapnūs gailiai, andromeda ir girtuoklės. Tai yra mėgstamos tikučių vietos. Kartais tokie raisteliai maži, vos vieno hektaro, bet ir tokio ploto užtenka, kad jame apsigyventų bent viena jų pora. Vos tik pavasarį žilos kūlynų galvelės pasirodo iš apšalusių kupstų, o sausame, raistelį supančiame pušyne iš smėlio išlenda melsvos plaukuotos šilagėlės, tikučiai jau susiranda praėjusią vasarą apleistą raistelį. Tuoj pasigirsta skardi, gryna, kaip sidabro varpelis patino giesmelė, kuria jis skelbia užvaldęs tinkamą lizdavietę, ir didžiai nustemba žmogus, pirmą sykį susidūręs su šiuo paukščiu, pamatęs jį giedant medžio viršūnėje, nes priprato stibynuočius matyti tik ant žemės. Tikutis, kaip strazdas arba ligutė, mielai nutupia pušelėje, gieda tupėdamas ten arba kaip kalviukai pakyla tiesiai į orą ir giedodamas vėl nutupia savo pasirinktoje vietoje. Ir įdomu, kad, elgesiu panašus į ligutę, turi ir panašią giesmelę — tai nepaprastai grynų tonų virpąs švilpimas, skambąs panašiai į „vit, vit, vit, tlia, tlia, tlia, tlia". Dar tamsu, vos brėkšta rytuose, o tikučio giesmelė jau skamba, ji skamba ir saulei užtekėjus, kai į jo gimtąjį raistą įbrenda liesų žalmargių karvių banda, kurią atgena pilka sermėga apsivilkęs ir vyžomis apsiavęs toks pat, kaip ir jos, suvargęs piemenukas. Mat, tikutis nebaikštus paukštis ir savo raiste neįtaria žmogų turint piktų sumanymų, tad gieda ir gieda iki vakaro.

Aplinkuma, kurioje peri tikučiai, yra savotiško ir nepalyginamo grožio. Baltomis samanomis apaugę plotai, rausvos spalvos tų pačių samanų kupstai aukštesnėse vietose, švelniais spalgenų lapeliais išadyti ir jų pernykštėmis raudonomis uogomis nusagstyti; mažos, nors ir daugiametės pušelės, vienos gyvos, kitų tik negyvi apsamanoję stuobriai, o tarp jų, kaip snaigės, baltos kūlynų galvelės, ir tankūs gailių gėlynai gaubia viską savo svaiginančiu kvapu. Ten, dažniausiai ant kupsto, pušelės prie-

globstyje šis paukštelis krauna lizdą, kuriame deda keturis margus kiaušinius, panašius į kitų tilvikų. (Vidutiniai kiaušinių dydžiai 40,5×28,2 *mm*.) Peri abudu tėvai, tai parodo aiškios perimos dėmės tiek patelės, tiek patino. Abudu jie labai prisirišę prie savo lizdo. Užklydusį žmogų į tikučių gyvenamą vietą abudu paukšteliai apsupa nepaliaujamai šaukdami: „tik, tik, tik"; nuo šio balso, tur būt, ir lietuvių, ir baltarusių piemuo davė tam paukščiui vardą. Abu paukščiukai nuolat tupinėja pušelių viršūnėse, bet tik vienam akimirksniui, kad pakilę vėl nutūptų kitoje pušelėje. Abiejų, bet ypač patino, drąsumas esti toks didelis, kad jis nutupia per porą metrų nuo žmogaus, vis šaukdamas ir būdingai kilnodamas uodegą. Tikrai jie tuomet parodo žmogui, kur yra jų vaikai.

Išsiritę iš kiaušinių paukščiukai, apdžiūvę ir pabuvę lizde keliolika valandų, palieka jį ir eina paskui tėvus. Tai yra dailūs, pūkuoti gyvūnėliai, rusvi su juodais išilginiais dryžiais, ant galvos didelė tamsi dėmė, apvesta rudai balsvais kraštais, apačia balsva.

1901 metais, įpusėjus gegužės mėnesiui, radau tikučių lizdą su kiaušiniais Gardino apskrityje, netoli Berštų kaimo. Sekančiais, t. y. 1902 m. birželio mėn. 6 d., toje pačioje apskrityje radau paukščius su vaikais; du patinai, esą Kauno Zoologijos muziejuje, nušauti 1902 m. birželio mėn. 17 d. Lydos apskr., į vakarus nuo Vosyliškių, ir viena patelė 1904 m. birželio mėn. 21 d. apie Musteikos kaimą, Gudų Girioje. Dvi perinčias poreles mačiau Daukšių paliose 1923 m. birželio mėn. 17 d. Netoli Musteikos, Gudų Girioje, 1919 m. gegužės mėn. 16 dieną radau kūlynų kupste lizdą su kiaušiniais, o kitą dieną paukščiukai jau buvo išsiritę. Šie paukščiukai tebėra Zoologijos muziejuje. Mūsų krašte užtikdavau tikučių tik tokiose vietose, kaip aprašyta; panašiose vietose užtikdavo jų Taczanowski's Lenkijoje, tad suprantama, dėl ko vilnietis Tyzenhauz'as davė šiam paukščiui miškinio tilviko vardą; su tuo nenorėjo sutikti Naumann'as, teigdamas, kad šis paukštis Vokietijoje, tikriausiai ir visur, laikosi visai atviruose plotuose. Matyti, kad Vakarų Europoje tikutis pasirenka kitokias vietoves, negu pas mus. Kai kurie autoriai užtikdavo šių paukščių kiaušinių, padėtų į senus kitų paukščių lizdus, medžiuose (Tugarinov'as, Buturlin'as, 1911 m.).

Tikučiai mūsų krašte pasirodo pavasarį, balandžio mėnesiui įpusėjus, ir pasilieka iki spalio mėnesio pusės. Paaugus vaikams, jie palieka visus miškingus raistus, susiburia pulkeliais, kartais net dideliais būriais ir pasirodo visai skirtingose vietose, būtent, dumblėtuose ežerų pakraščiuose ir atvirose balose. Tada jie kaip perkūno oželiai nutupia aukštose žolėse, pakrinka ir kyla prieš žmogų pavieniui.

Minta tikučiai vabzdžiais ir jų lervomis, ypač arti vandens gyvenančiais vabalais, vandeninėmis blakėmis ir net žuvelėmis (Niethammer'is, Čelcov'as).

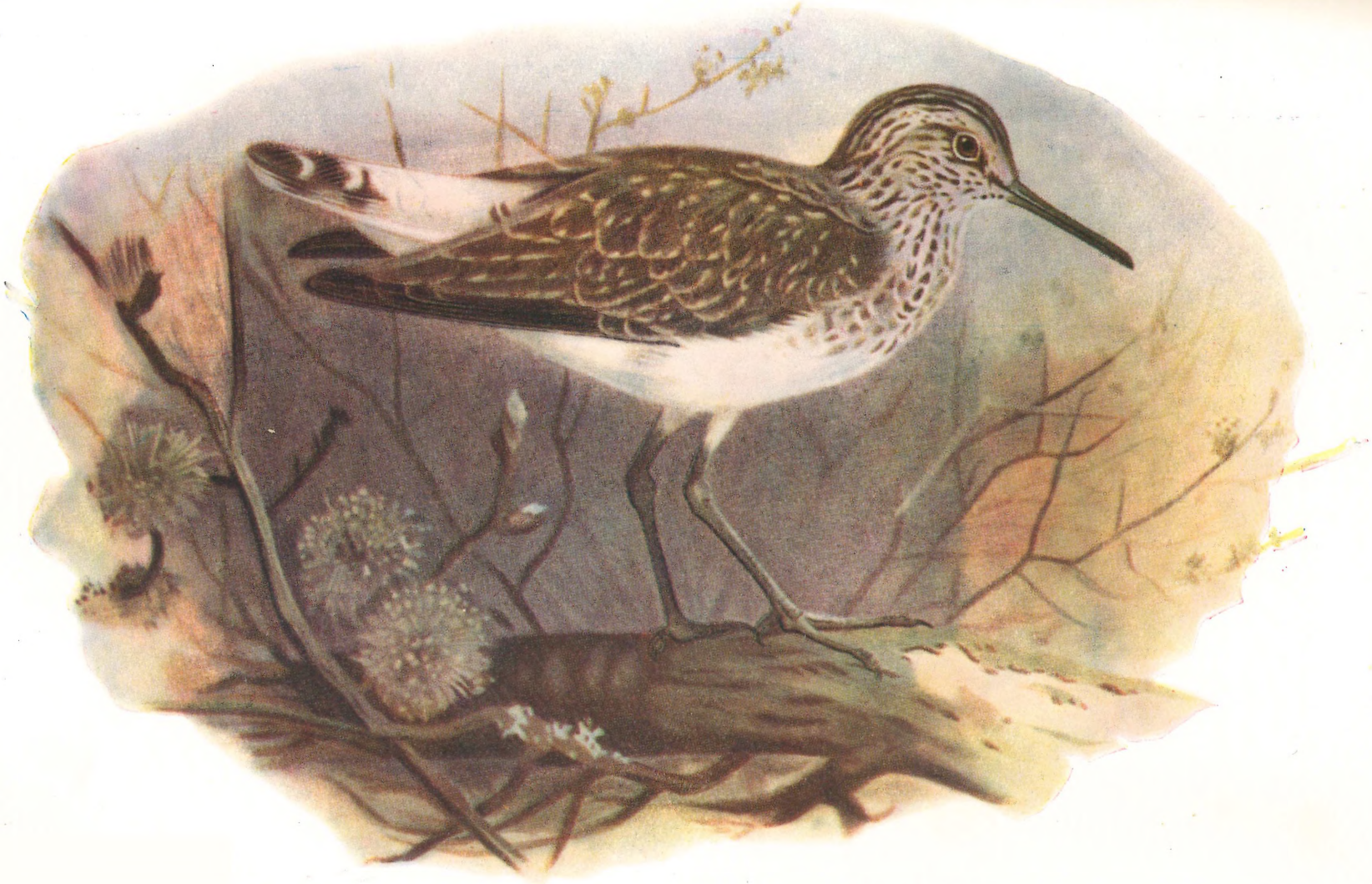

BRASTINIS TILVIKAS

Brastinis tilvikas, titilvikas. *Tringa (Totanus) ochropus* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *täpiline tilder.* Latv. *meža tilbīte.* Lenk. *brodziec samotny.* Rus. *kulik černyš.* Vok. *Waldwasserläufer.*

Iš visų tilvikų net iš labai toli, tur būt, lengviausia pažinti brastinį tilviką, viena, dėl to, kad tai tikras miškinis paukštis, gyvenąs ne kaip tikutis, vien miškų raistuose, bet tikruose tamsiuose miškuose, kur yra vandens. Antra, lengva jį pažinti iš jo spalvų, polėkio ir balso. Skrendantį paukštį lengviau pažinti, negu tupintį, nes tuomet ryškiai matyti beveik juodi sparnai ir baltas kaip sniegas antuodegis.

Brastinis tilvikas kiek didesnis už tikutį, prilygsta strazdui giesmininkui. Ilgis apie 240 *mm*, sparnų tarpugalis 435—448 *mm*, suglausto sparno ilgis 136—146 *mm* (trijų Lietuvos paukščių 125—140 *mm*). Viršutinė kūno dalis juosva su žalsvu atspalviu ir baltais trikampiais, bet sparno dengiamosios plunksnos nedėmėtos, skruostai balti, pilkai išmarginti, su baltu dryželiu aukščiau akies, kaklo priekis ir krūtinės šonai išmarginti juosvomis pailgomis dėmelėmis; šiaip, visa apačia grynai balta ir tokios pat spalvos antuodegis; uodegos plunksnos baltos su skersinėmis juostomis; kojos žalios; snapas juodas.

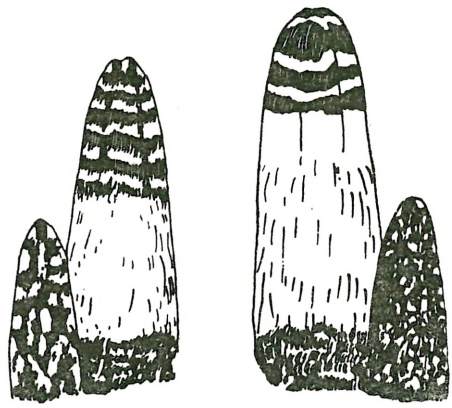

74 pav. Tikučio ir brastinio tilviko sparno galas ir uodega (pagal Niethammer'į)

Poilsio apdaru skiriasi stambesniu dėmėtumu viršutinėje kūno dalyje.

Neišsišėrusių jauniklių nugara ir sparnų dengiamosios plunksnos šviesesnės, išmargintos rusvomis dėmelėmis, viršugalvis nedėmėtas, kaklas ir krūtinė pilki, nežymiai dėmėti.

Brastinis tilvikas peri Europos ir Azijos šiaurinėje dalyje, į šiaurę iki poliaračio, į pietus iki Karpatų, vidurinės Rusijos, Užkaspijo ir Vidurinės Azijos. Žiemoja jau Didžiosios Britanijos salose, Viduržemio jūros pakraščiuose ir beveik visoje Afrikoje ir pietinėje Azijoje.

Lietuvoje brastinis tilvikas nėra retas paukštis, bet vis dėlto mažai kas jį pažįsta, nes jis gyvena tiktai tam tikrose sąlygose. Pavasarį atskrenda pas mus anksčiau, negu tikutis — balandžio mėn. pirmomis dienomis arba kovo mėnesio pabaigoje (1919 m. Gudų Girioje mačiau jų balandžio mėn. 4 d.). Iš pradžių galima jų matyti upių pakraščiuose, bet visam perėjimo laikotarpiui jie apsigyvena miškuose, kur jų mėgstamos vietos — maži upeliai ir ypatingai — gilios brastos, kurių taip daug Gudų ir Rūdininkų giriose. Tikrai neapsiriksime pasakę, kad tokiose vietose brastinis tilvikas yra vienas būdingiausių mūsų paukščių; kur tik yra šiek tiek

gilesnė brasta, galime būti tikri, kad šį paukštį aptiksim. Vos tik įvažiuoji siauru miško keliuku į vandenį arba žengi ant padėtų per jį lieptų, tuoj pakyla šis baltai juodas paukštis, skelbdamas apie save toli girdimu skardžiu balsu. Jo polėkis vikrus kaip kregždės, ore daro staigius posūkius, tai kildamas aukštyn, tai nusileisdamas iki pat žemės; kaip staiga buvo pakilęs, taip staiga ir nutupia, dažniausiai netoli tos vietos, kur buvo pabaidytas. Nutūpęs ant žemės, jis greit bėginėja, laikydamas savo liemenį lygiagrečiai su žeme; tuomet jis esti labai panašus į kielę, todėl iš tolo galima apsirikti. Mėgstamos jo vietos — juodo dumblo pusiasaliai arba salelės, kurių dažnai galima rasti miškinių upelių staigiuose posūkiuose. Taip pat mėgsta tupėti viršum vandens pasvirusiose, sausose, ypač juodalksnių šakose. Pabaidytas atsiliepia dažnai kartojamu „čik, čik, čik"; jų šaukiamas balsas yra labai grynas, aukšto tono, melodingas, kelių moduliacijų: „titividi, titividi..."

Brastinis tilvikas, kad ir dažnai aptinkamas, vis dėlto yra baikštus, ir nušauti jį nelengva. Galima jį pakelti daug kartų, bet nenušausi, nes pakyla jis anksčiau, negu žmogus jį pastebi, o skrisdamas daro tokius staigius posūkius, kad tuomet šūvis esti dar sunkesnis. Būdingas šiam tilvikui yra paprotys laikytis atskiromis poromis — būriais niekuomet jų neužtiksi. Taip pat savotiškas jo perėjimo būdas; jis dažniausiai naudojasi svetimais, senais lizdais, ypač strazdų, kėkštų, voverių, kartais peri iki 8 *m* aukščio nuo žemės paviršiaus. Tik retkarčiais jis krauna lizdą ant žemės. Jo dėtis kaip ir kitų tilvikų susideda iš 4 kriaušės pavidalo kiaušinių, vidutiniškai 39×28 *mm*. Jų pagrindinė spalva balsva, rusvu atspalviu ir išmarginta šviesesniais ir tamsesniais įvairaus didumo tamsiais rudos iki juodos spalvos taškeliais. Šie taškai esti smulkesni, negu kitų tilvikų kiaušiniuose, ir nesusilieja į didesnes dėmes.

Brastiniai tilvikai, atrodo, peri daugumoje mūsų didesnių miškų, bet daugiausia aptikdavau jų Gudų Girios šiaurinėje dalyje, Musteikos upės pakraščiuose, nuo pat jos aukštupio iki santakos su Grūdos upe ir šios upės pakraščiuose iki Kabelių kaimo. Musteikos pakraštyje 1919 m. gegužės mėn. 18 dieną aptikau porą su jaunikliais — jie galėjo būti 3—4 dienų amžiaus (vienas jų egzempliorius yra Kauno Zoologijos muziejuje). Be abejo, peri Černios upelio pakraščiuose apie Zubravą, nes ten dažnai aptikdavau jų vasaros metu, taip pat apie Žervinių ežerėlį netoli Marcinkonių. Rūdininkų Girioje peri apie Žagarynę, Merkio upės pakraštyje, apie Senus Macelius, Špiguičio paupyje ir toliau daugelyje vietų išilgai Merkio iki Valkininkų. Taip pat radau jų perint Rūdininkų Girioje, Pakrampyje, netoli Papio ežero. Pasak Dobbrick'io ir Rosenberg'o (1930), vien tik patinas vedžioja vaikus.

XXXIX. ŽALIAKOJIS TULIKAS — *TRINGA NEBULARIA* (Gunn.)

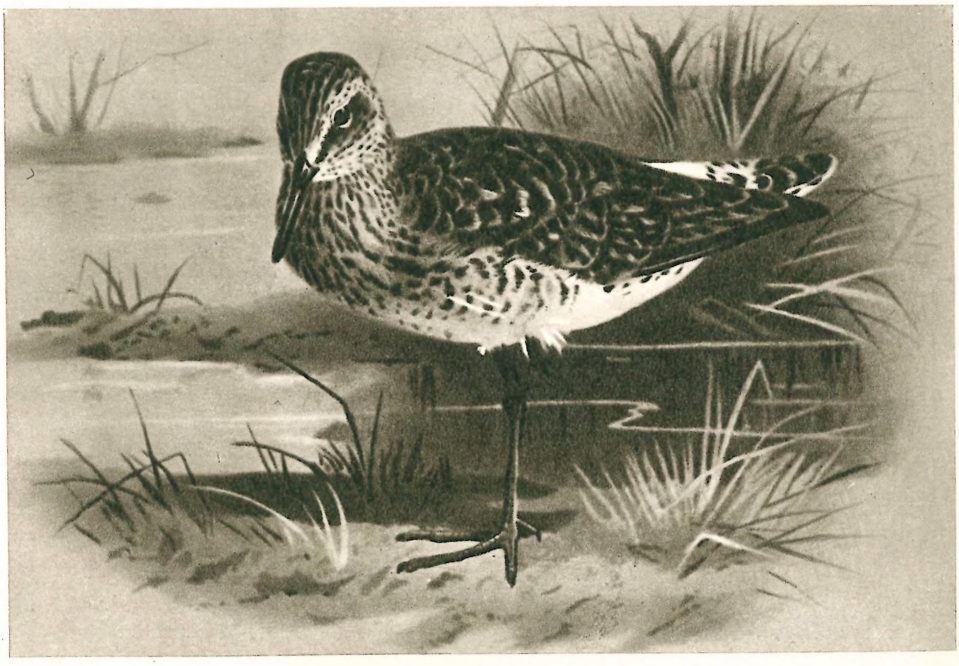

XL. TIKUTIS — *TRINGA GLAREOLA* L.

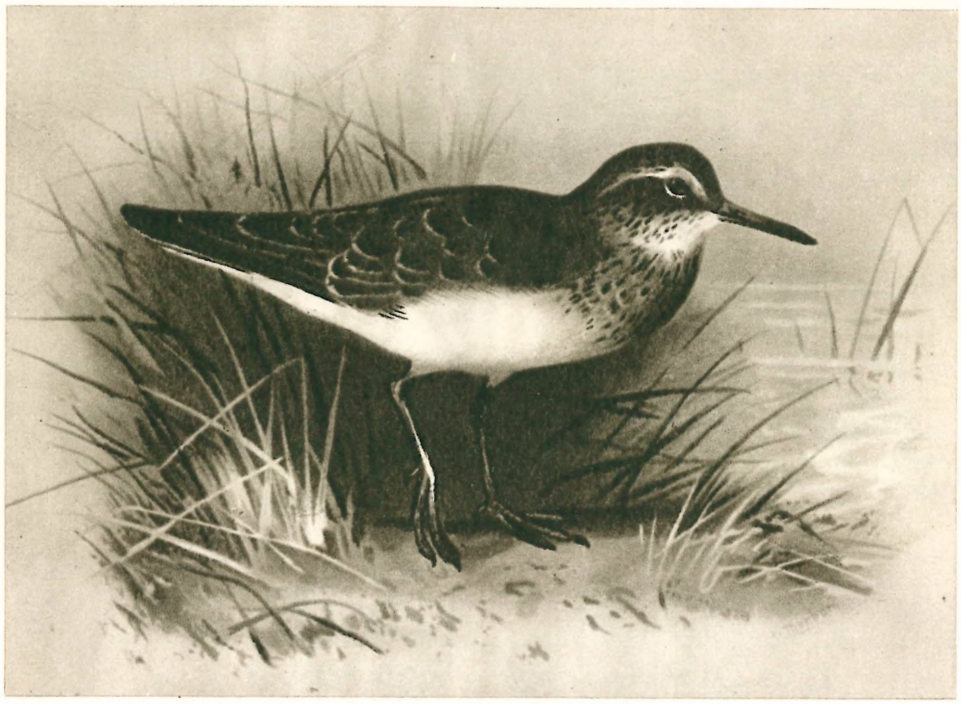

XLI. KRANTINIS TILVIKAS — *TRINGA HYPOLEUCOS* (L.)

XLII. PLAUKIKAS — *PHALAROPUS LOBATUS* (L.)

Krantinis tilvikas. *Tringa (Actitis) hypoleucos* (L.)

XLI pav.

Est. *jõetilder*. Latv. *upes tilbite*. Lenk. *brodziec piskliwy*. Rus. *kuličiok*. Vok. *Flussuferläufer*.

Krantinis tilvikas yra vieversio didumo. Nuo kitų savo giminaičių skiriasi laibesniu kūnu ir ilgesne uodega, todėl iš toli panašus į kielę, ypač dėl to, kad kaip ir ji turi paprotį nuolat kilnoti uodegą. Jo ilgis 170—210 *mm*, sparnų tarpugalis 330—340 *mm*, suglausto sparno ilgis 108—118 *mm* (Lietuvos paukščių: trijų patinų 108—111 *mm*, dviejų patelių 103—104 *mm*). Senų paukščių pavasarį visas viršus pilkas su silpnu raudonu ir žaliu atspindžiu, be to, viršugalvyje ir sprande nežymūs juodi brūkšneliai išilgai plunksnų stiebų, o nugaros plunksnose yra dar skersinės juosvos dėmės ir palši krašteliai. Visa apačia balta, tik skruostai ir pagurklio šonai kiek pilkšvi su išilginiais juosvais brūkšneliais. Uodegos plunksnos pilkos, užsibaigia balta dėme, tik dvi vidurinės visai pilkos, o pačios kraštutinės beveik ištisai baltos. Plasnojamosios plunksnos tamsiai pilkos su plačia balta skersine juosta, aiškiai matoma išplėstame sparne, ir antra, daug siauresne juostele, sudaryta iš baltų mažų plasnojamųjų plunksnų galų. Kojos žalsvai pilkos, snapas šiek tiek tamsesnis.

Poilsio apdaras skiriasi tik ryškesnėmis spalvomis, ypač ryškiomis tamsiomis dėmėmis. Jaunų paukščių plunksnos panašios, bet visos pilkos plunksnos palšais krašteliais.

Gyvena šis paukščiukas pradedant nuo Didžiosios Britanijos salų ir Portugalijos iki Kamčatkos, Komandoro salų ir Japonijos. Europos šiaurėje iki 71°, o rytuose kiek įpiečiau. Žiemoja Afrikoje, Azijos pietų vakaruose iki Australijos. Mūsų krašte krantinis tilvikas labai paplitęs upių ir ežerų pakraščiuose, bet tik ten, kur nėra žolių, o vien smėlys, graužas ar dumblas, t. y. tokiose vietose, kur laikosi ir kirlikai, bet pasitenkina mažesniais plotais. Jiems nereikia didelių vandenų, ir todėl neretai jį aptiksi ir mažų upelių pakrantėse; kartais net apsilanko dirbtinėse kūdrose sodybos ribose, bet vis dėlto daugiausia yra jų Nemuno ir kitų didesnių upių pakraščiuose, todėl kaip ir kirlikas jis yra labai būdingas Nemunui paukštis. Pabaidytas krantinis tilvikas taip pakrypsta į vandens pusę, skrisdamas palei patį jo paviršių, jog atrodo, kad palies vandenį savo sparnais. Paprastai jis tuoj perskrenda į kitą krantą, tik jei vandens plotas esti ne per didelis, jis vėl pasuka į tą patį krantą. Jo polėkis labai gražus. Lėkdamas laiko sparnus išlenktus dalgio pavidalu ir dažnai plaukia oru jais neplasnodamas; tuomet aiškiai matyti baltos juostos skersai plasnojamųjų plunksnų.

Peri pasidaręs mažą duobutę, beveik be jokio patiesalo. Kaip ir kiti tilvikai, deda 4 kiaušinius šviesiai rusvus daug tankesnėmis bukame gale taisyklingomis, apvaliomis dėmėmis. Jų dydis 35,3×25,8 *mm*. Pavasarį krantiniai tilvikai pasirodo mūsų krašte balandžio mėnesio pradžioje ir,

prabuvę visą vasarą, iškeliauja rugsėjo mėnesio pabaigoje. Pūkuotų jauniklių radau dar 1901 m. liepos mėn. 13 d. Visinčios upės pakraštyje (netoli Eišiškių) ir tų pačių metų liepos mėn. 15 d. Trakų ežero saloje (netoli griuvėsių) radau jau apsiplunksnavusį jauniklį. Perėdamas pakyla beveik jį užmynus, o vėliau prie vaikų esti labai drąsus, puola žmogų ir nutupia visai arti.

Esant pavojui, krantinis tilvikas moka nardyti. Vieną kartą prie upės užėjęs jaunus beveik apsipluksnavusius jauniklius, mačiau, kaip vienas puolė į vandenį ir nėrė, nors ir nelabai giliai. M. Želnys pranešė, kad jis eidamas ties Salių kaimu pabaidė krantinį tilviką. Jam pakilus skristi iš karklynų išskrido paukštvanagio patelė ir ėmė vytis skersai upę, greit artėdama prie tilviko. Per 10—15 *m* nuo kito upės kranto paukštvanagis jau buvo prisivijęs tilviką per kokį metrą; staiga jis kaip akmenukas puolė į upę net vanduo ištiško. Pranešėjas laukė, kad paukštvanagis pradės tilviką varginti vandenyje, kaip kad daro vištvanagis su antimi, bet jis ta pačia kryptimi nuskrido į mišką. Tilviko išneriančio jam nepavyko pastebėti.

Plaukikas. *Phalaropus lobatus* (L.)

XLII pav.

Est. *punakael-veetallaja.* Latv. *pūslītts.* Lenk. *płatkonóg rdzawoszyjny.* Rus. *plavunčik.* Vok. *schmalschnäbliger Wassertreter.*

Šis gražus paukščiukas yra vos dirvinio vieversio didumo, maža galvyte, plonu snapu, aplamai grakščios išvaizdos. Būdingiausias jo požymis yra tas, kad pirštų šonais eina plaukiamos skiautelės. Patino kūno ilgis 185—202 *mm,* patelės 190—206 *mm,* sparnų tarpugalis patino 315—345 *mm,* patelės 340—370 *mm,* suglausto sparno ilgis 95—110 *mm.*

Senų paukščių vestuviniais apdarais galva, sprandas, nugara pilkos (grafito) spalvos, pasmakrė, krūtinė ir pilvas balti, skersai pagurklio ryškios rudos spalvos juosta su pilkos spalvos apatiniu pakraščiu. Pilvo šonai pilkšvi. Pečių srityje plunksnos turi rudus kraštus, iš kurių susidaro dvi įstrižos juostelės. Sparnai juosvi, o jų dengiamosios plunksnos yra balsvais krašteliais. Mažųjų plasnojamųjų plunksnų pamatai sudaro baltą juostą skersai sparnų. Vairuojamosios plunksnos juosvos su baltais stiebais. Snapas juodas, kojos pilkai melsvos. Patelė panaši į patiną.

Jauni paukščiai neturi rudos apikaklės, o jų viršugalvis ir nugara pilka su palšvais plunksnų kraštais.

Žiemos apdaru paukščių galva, kaklas ir visa kūno apačia balta, juosvoji juostelė, prasidėjusi ties akimi, eina palei ausis ir nusileidžia į kaklą; pečiai pilkos grafito spalvos. Sparnai ir uodega, kaip vestuviniu apdaru.

Plaukikas peri Europos, Azijos ir Amerikos tolimoje šiaurėje. Europoje neretas Skandinavijos šiaurėje, Islandijoje, Airijoje, Hebriduose ir

Orknėjuose. Aptikdavau jų dažnai Murmane ir jo pakraščių salose. Iš artimų mums kraštų aptiktas Estijoje ir Latvijoje. Lenkijoje labai retas; Klaipėdos krašte, kad ir retai, pasitaiko pajūryje. E. Christoleit'as 1900 m. gruodžio mėn. 4 d. rado apie Klaipėdą. Viename privačiame rinkinyje yra du paukščiai, sumedžioti Skirvytėje 1904 m. birželio mėn. 11 d. Kitų duomenų apie jo buvimą Lietuvoje neturiu. Žiemai išskrenda į Viduržemio jūros pakraščius, ypač jų rytinę dalį, o Azijoje traukia iki Japonijos, Kinijos ir Indijos, net toliau — iki Celebeso, Molukų, Naujosios Gvinėjos ir Pietų Amerikos.

Plaukikas yra pajūrio gyventojas. Murmane visuomet aptikdavau jų toje pakraščio juostoje, kur bangos išsiveržia į sausumą. Šioje juostoje bangos ritina, mėto, mala smulkius akmenukus, išrautus iš dugno dumblius ir šiaip visokiausias nuotrupas ir gyvus padarus. Ten, tur būt, randa jie daugiausia kirmėlių, prikibusių prie dumblių lapų, ir įvairių smulkių vėžiagyvių, gyvenančių šioje juostoje. Lesinėjančio tokioje vietoje plaukiko elgesys nepaprastai įdomus ir toks patrauklus, jog gali ilgesnį laiką stovėti, nenuleisdamas nuo jo akių. Paukščiuką, nutūpusį vandens pakraštyje, tuoj pačiumpa pirmoji banga, pakelia jį ir toli nuneša į krantą, bet jis to nesibaido ir kaip kamštis laikydamasis jos viršūnėje, vėl atnešamas jūros link, bangai grįžtant atgal; visą tą laiką jis vikriai plaukinėja, sukinėdamasis šen ir ten, linguodamas galvute, kaip kad daro vaikščiojantis karvelis, ir kas kartą savo laibu snapeliu nutveria pasirodžiusius smulkius gyvūnėlius. Šis vaizdas yra patrauklus todėl, kad jame dažniausiai dalyvauja abudu porelės nariai, kurie ir šiaip labai vienas prie kito prisirišę ir retai persiskiria trumpam laikui.

Savo šiaurės tėvynėje plaukikai krauna menką lizdelį tarp skurdžios pakraščių augalijos ir padeda dažniausiai 4 kiaušinius; jie yra mažesni, negu kitų šios šeimos paukščių. Jų vidutiniai matmenys 30,7×21,6 *mm*; jie yra blankios rudos spalvos, kartais žalsvu atspalviu, tankiomis juodomis ir durpinės spalvos dėmėmis, ypač aplink bukąjį galą. Pažymėtinas dalykas, kad peri ne patelė, bet patinas, todėl, nušovęs šių paukščių porelę veisimosi laikotarpiu, nustembi pamatęs, kad patinas turi aiškias perimas dėmes ir nudėvėtų plunksnų, o patelės apdaras spindi visu plunksnų grožiu. Plaukikai, lygiai kaip ir kitos smulkios šios šeimos rūšys, bent savo tėvynėje, labai pasitiki žmogumi ir prisileidžia net per porą žingsnių. Dažnai juos pastebi tuomet, kai prisiartini prie jų pačių; taip elgėsi ir mano aptikti paukščiai Barenco jūros pakraščiuose, todėl, norėdamas sumedžioti jų savo rinkiniui, turėdavau gerokai pasitraukti atgal, kad šūvis jų nesugadintų. Ypač prie savo vaikų jie būdavo nebaikštūs — tuomet kone rankomis galėdavai juos pasiekti.

Avocetė. *Recurvirostra avosetta* L.

XLIII pav.

Est. *naskelnokk.* Latv. *avozete.* Lenk. *szablodziób.* Rus. *šilokliuvka.* Vok. *Säbelschnäbler, Avosette.*

Avocetė yra toks savotiškas paukštis, jog vargiai su kokia kita paukščių rūšimi ją supainiosi. Ji yra karvelio ulduko didumo, bet turi labai ilgas kojas ir pirštus, sukabintus plaukiamąja plėvele, ilgą kaklą ir snapą, be to, snapas yra užriestas aukštyn lenkto kardo pavidalu. Kūno ilgis 450—500 *mm*, sparnų tarpugalis 707—754 *mm*, suglausto sparno ilgis 220—235 *mm*. Vyrauja dvi spalvos — juoda ir balta. Senas paukštis baltas, juodu snapu ir tokios pat spalvos viršugalviu ir sprandu, juodos spalvos yra pečių plunksnos, juoda juosta skersai sparno ir didžiosios plasnojamosios plunksnos. Kojos melsvai pilkos.

Jaunų paukščių spalvos yra panašios, bet vietoj juodos spalvos yra juosva, o baltos kūno dalys aptrauktos palšu atspalviu.

Gyvena vidurinėje ir pietų Europoje, vidutinio klimato srityje Azijoje ir Afrikoje. Seniau avocetės buvo dažnesnės vidurinėje Europoje, perėjo Frizijos salose, Didžiojoje Britanijoje. Pastaraisiais metais yra įveista viename Didžiosios Britanijos rezervate.

Žiemojančias jas aptikau 1949 m. sausio mėnesio pabaigoje, Kaspijos pietiniame krante prie Kyzyl Agačo įlankos. Iš čia yra atvežtos Kauno Zoologijos muziejuje esantieji paukščių egzemplioriai. Dabar dar peri Olandijoje, Jutlandijoje ir pietinėje Prancūzijoje. Buvo pastebėtos Estijoje ir Latvijoje. Hartert'as 1881 m. matė vieną paukštį Kuršių marių pakraštyje. Apie šio paukščio buvimą Lietuvoje daugiau jokių duomenų neturime.

Avocetės gyvena daugiausia pajūryje, misdamos smulkiais jūrų gyvūnėliais, iš dalies vandeniniais augalais. Ieškodamos maisto, jos snapais daro savotiškus šoninius judesius. Labai baikščios, per šūvį neprisileidžia, nebent prie lizdo. Lizdai panašūs į pempių, juose randami 3—4 kiaušiniai.

Paprastasis griciukas. *Limosa limosa* (L.)

XLIV pav.

Baltar. *hrycuk.* Est. *mustsaba-vigle.* Latv. *meluā puskuitala.* Lenk. *szlamnik czarnosterny rycyk, hrycaj.* Rus. *veretennik bolšoj.* Vok. *Uferschnepfe.*

Žinomi du porūšiai; mūsiškis *L. l. limosa* (L.); kitas porūšis, pasižymįs daug trumpesniu snapu, gyvena Sibiro rytuose.

Griciukas yra gražus ir didingas paukštis. Jo liemuo ne didesnis už naminio karvelio, bet yra nepaprastai aukštas, nes kojos labai ilgos, taip pat labai ilgas, tiesus snapas; šiais savo bruožais jis užima pirmą vietą tarp mūsų stibynuočių. Jo uodega juoda su baltu pamatu, ir to užtenka griciukui pažinti.

Jų matmenys šie: patino kūno ilgis 395—450 *mm*, patelės 450—498 *mm*, sparnų tarpugalis apie 760 *mm*, suglausto sparno ilgis 210—217 *mm*, snapas iki 126 *mm*, pastaibis 85—93 *mm*, patinas sveria apie 230 *g*, patelė 250—340 *g*. Patelė esti žymiai didesnė už patiną. Atskridusiuose pas mus pavasarį paukščiuose vyrauja ruda spalva, ypač ryškios rudos spalvos yra patino. Jo viršugalvis rudas, išilginiais juodais brūkšniais, viršum akies balsvas antakis, pasmakrė balsva, kaklas ir pagurklis grynai rudi, liemens viršutinė dalis juodai ir rudai marga, antuodegis baltas, uodegos pamatas baltas, toliau ji juoda, tik dvi vidurinės vairuojamosios plunksnos yra visos juodos. Didžiosios plasnojamosios plunksnos juosvos su siaura balta juosta, mažosios žymia dalimi baltos, dėl to išplėstame sparne susidaro platus baltas laukelis. Sparno dengiamosios plunksnos tamsiai pilkos, snapas iki pusės rudas, toliau juodas, kojos juodos, akys tamsiai rudos.

Paukščiai poilsio apdaru skiriasi tuo, kad beveik nėra rudos spalvos; vietoj šios spalvos nugara ir sparnų dengiamosios plunksnos esti

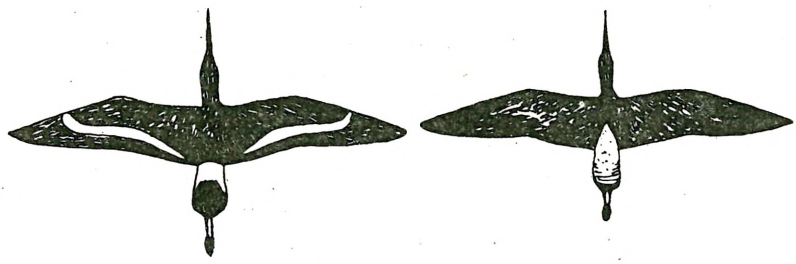

75 pav. Paprastasis ir laplandinis griciukas (pagal Niethammer'į)

pilkos su juosvais stiebais ir šiek tiek šviesesniais kraštais. Taip pat kakle ir pagurklyje vietoj rudos spalvos yra pilka. Jaunikliai panašūs į senius poilsio apdaru.

Griciukas peri Europos vidutinio klimato kraštuose, nuo Islandijos ir Belgijos į rytus per visą Europą ir Sibire iki Tobolsko, vakarinės Vid. Azijos, o, gal būt, ir toliau į rytus. Jis yra neretas visame Pabaltijyje. Šiaurėje iki 59°, o pietuose iki Žemutinio Dniepro. Mūsų krašte griciukai nereti, bet vis dėlto mažai težinomi, nes gyvena klampiose pelkėse ir, išvedę vaikus, netrukus apleidžia savo perimas vietas; vasaros medžioklei prasidėjus, jau jų neberandama. Aš jų rasdavau apie Žuvinto ežerą pelkėse tarp Žuvintų ir Aleknonių kaimų, kur jie kasmet peri, bet nelabai apsčiai, atrodo, ne daugiau kaip 4—5 poros (iš ten yra kilusios dvi patelės, esančios Kauno Zoologijos muziejuje, nušautos 1921 m. gegužės mėn. 15 d. ir 1932 m. birželio mėn. 16 d.). Dusios ežero pakraščiuose taip pat aptikau jų perint apie Babrauninkų kaimą 1920 m. gegužės mėn. 29 d. (ten nušauta patelė yra Kauno Zoologijos muziejuje). 1925 m. balandžio mėn. 8 d. radau jų taip pat ir Šaukėnų valsčiuje, Laikšių pelkėje, kur, S. Putvinskio teigimu, jie perėjo (bet pastaraisiais laikais, nusausinus šią pelkę, ten nebeaptinkama). Apsilankęs Tyruliuose 1930 m. gegužės mėn. 23 ir

24 d., tarp Rekyvos ežero, Tvybių ir Pakapių kaimų, tarp daugybės kitų balų paukščių aptikau nemaža griciukų ir įsitikinau, kad jie ten peri. Lydos apskr. Keturkių pelkėje 1900 metais pasirodė viena griciukų pora ir ten perėjo; nuo to laiko nežymiai jų skaičius didėjo (ten nušautas 1900 m. patinas); 1918 m. gegužės mėn. 16 d. toje pačioje pelkėje radau ne mažiau kaip 5 senus paukščius, o 1919 m. gegužės mėn. 8 d. buvo ten 3 poros, iš kurių vienas paukštis nušautas rinkiniui, o gegužės mėn. 11 dieną radau ten 7 senus paukščius ir užėjau lizdą, kuriame buvo 4 kiaušiniai; jis buvo sukrautas labai klampioje vietoje, apaugusioje samanomis, o pora metrų nuo jo buvo pempės lizdas, taip pat su kiaušiniais. Teko girdėti, kad griciukų ten buvo dar 1938 m., nors Keturkių pelkė jau pradėta sausinti. Apie 3 kilometrus į šiaurę nuo šios vietos, Psiercų pelkėje, irgi radau juos perint. Pasak Taczanowski'o, peri Augustavo kanalo pakraščių pelkėse. Klaipėdos krašto stebėtojai rašo, kad griciukai peri tiktai rytiniame Kuršių marių krašte, vietomis labai gausiai. 1896 m. gegužės mėnesio pabaigoje Minijos pakraštyje rasta jų tiek daug, jog kai kur nuo dumblėtų įlankų kildavo kartu su pempėmis ir gaidukais ištisi jų debesys. Buvo nustatyta, kad griciukai apsigyveno tenai pastaraisiais metais, sukultūrinus pievas. Galima laikyti griciukus labai įprastais paukščiais apie Šilutę, o E. Christoleit'as tą patį teigia apie Rusnės deltą. W. Christoleit'as praneša, kad jie apsigyvenę Kuršių marių pietų rytų kampe nuo 1907 metų. Neringoje jie pasirodo kiekvieną rudenį, bet mažai. Į pietus nuo Lietuvos daug jų aptikau kairiajame Nemuno krante Ščaros aukštupyje; jie peri ten netoli Zietelos (Zdzienciol) miestelio.

Išskyrus veisimosi laikotarpį, griciukus matydavau retai, gal būt, porą kartų mačiau jų Nemuno pakraščiuose. Traukimo metu pasitaiko visoje Europoje apsistojančių ilgesniam laikui tinkamose vietose, ypač plačiose, šlapiose pievose. Niekur jų tiek nemačiau tuo laiku kaip Olandijoje, kur tokių pievų pajūryje labai daug. Nedidelis jų skaičius žiemoja jau Didžiojoje Britanijoje, bet daugiausia Vidužemio pajūryje, Š. Afrikoje prie Baltojo ir Mėlynojo Nilo, Indijoje, Ceilone, Birmoje ir Asame.

Iš visų stibynuočių griciukas labiausiai krinta žmogui į akis savo didumu ir šaunia išvaizda, ir šiuo atžvilgiu su juo gali lygintis kuolinga. Dėl ilgų kojų, ilgo kaklo ir snapo, taip pat dėl savo laikymosi griciukas net panašus į gandrą, nes mėgsta atsistoti, ištiesęs kaklą, apsidairyti aplinkui ir taip pat kaip gandras rimtai, nesiskubindamas, dideliais žingsniais žengti per žoles arba braidyti vandenyje. Jo polėkis esti nepaprastai vikrus, lengvas ir stiprus. Skrisdamas ištiesia kaklą ir ilgą snapą, laikydamas juos horizontaliai, taip pat ištiesia toli už uodegos savo ilgas kojas, ir ši jo poza ore yra tokia būdinga, jog pažinti jį nesunku, o skrendant žemai aiškiai matyti balta su juodu galu uodega ir ryškios baltos juostos skersai sparnų, todėl ir tuomet lengvai šį paukštį pažinsi (75 pav.). Nutūpęs pievoje, griciukas, kaip ir kai kurie kiti tilvikai, valandėlę laiko pakeltus sparnus, bet nesislepia žolėse, kaip maži stibynuočiai, tik pasistiebdamas budriai žiūri, ar nėra pavojaus, ir prityręs stebėtojas lengvai

pamatys iš žolių išsikišusią jo rudą galvą su ilgu snapu. Jis braidžioja vandenyje net iki kulnų ir kas kartą giliai, iki pat pamato, kiša ilgą snapą į dumblą ar į vandenį, ieškodamas ten maisto, ir matyti, kad jo ilgas, minkštas snapas yra puikus įrankis. Minta jis dienomis, o mėnesienos naktį darbuojasi kaip ir kitos tilvikų rūšys. Atrodo kad jo maistas yra sliekai, smulkūs minkštakūniai, kuriuos ryja kartu su kriauklėmis, įvairios kirmėlės ir vabzdžiai. Ankstyvais rytais ir vakarais jis neretai skrenda į sausas pievas ir ganyklas, nes tuomet, žmonių nebaidomas, gali rinkti sliekus ir šiuo papročiu yra panašus į kuolingą.

Griciukai peri klampiose pelkėse, dažniausiai asiūkliais apaugusiuose plotuose, rečiau suka lizdą plikoje vietoje. Aplamai galima sakyti, kad pasirenka jis tokias vietas, kaip ir raudonkojis tulikas, todėl dažniausiai šios dvi paukščių rūšys peri viena greta kitos, o prie jų prisideda pempės. Atskridę į perimas vietas, jie netrukus pradeda savo puikų tuoktuvinį skraidymą: porelės gainiojasi ore, kyla į padangę, staiga nusileidžia žemyn, o kartais, be mažiausių sparnų judesių, lygiu plaukiamu polėkiu nutupia pelkėje. Tuo metu esu pastebėjęs savotišką patino polėkį, kai jis savo sparnus greitai, virpamai judina, kaip raudonkojis tulikas. Tuo metu nepaliaujamai girdėti jų balsai, kuriuos neblogai galima pamėgdžioti žodžiais: „griciu-griciu...“ Nuo to šis paukštis yra gavęs vardą lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių kalbose. Atrodo, kad tai yra tuoktuvių balsas, be to, girdimas kitas, panašus į pempės balsas, tačiau lengvai nuo jo atskiriamas; jį dažniausiai girdėdavau tuo metu, kai paukščiai deda kiaušinius arba išperi vaikus, ir manau, kad tai yra gresiančio pavojaus signalas, arba nerimo ženklas. Be tų dviejų balsų, girdėjau dar vieną ilgai tęsiamą ir labai melodingą.

Griciukų lizdas yra panašus į pempės lizdą, bet dar menkesnis. Deda 4 kiaušinius, o jei lizde yra mažiau, tai dėl to, kad paukštis, praradęs pirmąją dėtį, dėjo kiaušinius antrą kartą, ir tuo atveju jų skaičius mažesnis. Kiaušiniai kriaušės formos, vidutinis jų didumas 56×38,5 *mm*; spalva pilkai žalsva, gana tamsi, tamsesnėmis dėmėmis ir taškais išmarginta, sveria 44—45 *g*. Tos visos dėmės nėra labai ryškios, bet gana lygiai susiskirsčiusios, mažiau koncentruotos bukame gale, palyginus su kitų stibynuočių kiaušiniais, ir aplamai pelkės aplinkumoje jie yra gana sunkiai pastebimi. Perėjimas trunka 24 dienas, peri abudu tėvai.

Griciukai yra labai prisirišę prie kiaušinių, o dar labiau prie jauniklių, ir kiekvienas pavojus sukelia suirutę jų gyvenime. Varnas, vanagus, šunis jie persekioja ir, bent nuo varnų, moka apsiginti. Taip pat jie ryžtingai ir drąsiai puola žmogų, kai tik jis pasirodo jų gyvenamoje srityje. Juo arčiau eini prie lizdo, juo drąsiau ir įkyriau jie skrenda tau virš galvos, prisiartina vos per keletą metrų. Puolant visuomet jiems padeda pempės ir tulikai, ir visi šie paukščiai kelia neapsakomą triukšmą, kuris aukščiausią laipsnį pasiekia, kai aptinki kiaušinius arba jauniklius. Net nutolstant nuo lizdavietės, paukščiai nesiliauja puldinėję žmogaus: vieną

sykį grįžtant iš pelkės, kur perėjo griciukai, jie lydėjo mane iki pat sodybos tvoros, t. y. apie pusantro kilometro nuo lizdų.

Paaugus vaikams ir pramokus nors šiek tiek skristi, tėvai dažnai nusiveda juos į kitas vietas, pvz., į pelkėtus ežerų pakraščius, bet ir čia ilgai su jais nebūna, nes tuoj ruošiasi į dausas, palikdami vaikus jų likimui; jie išskrenda kiek vėliau. Kaip aukščiau buvo pasakyta, paukščių medžioklei prasidėjus, griciukų mūsų pelkėse nebeužtiksi. Kai tėvai nebegloboja vaikų, pasikeičia griciukų elgesys: tuomet šie paukščiai rėksniai pasidaro tylūs ir labai baikštūs, todėl ir sumedžioti juos sunku, nebent pavartojus daug gudrybių prie jų prišliauži šūvio atstumu.

Nelaisvėje laikomas griciukas nėra malonus paukštis, nors ir išauginamas namuose iš kiaušinio. Tokie augintiniai nepripranta prie žmogaus, o dar labiau prie savo augintojo; be to, savo nepaliaujamomis pastangomis išsilaisvinti iš narvo dažnai susižaloja ilgas ir labai opias kojas. Žinoma, didesnėse patalpose, pvz., aptvertose pievelėse, kurios būna Zoologijos soduose, jie jaučiasi geriau.

Laplandinis griciukas. *Limosa lapponica* (L.)

XLV pav.

Est. *punapugu-vigle.* Latv. *sarkana puskuitala.* Lenk. *szlamnik rdzawy.* Rus. *veretennik malyj.* Vok. *rote Pfulschnepfe.*

Yra žinomi trys porūšiai, iš kurių mūsų krašte pasitaiko *L. l. lapponica* (L.).

Nuo paprastojo griciuko ši rūšis skiriasi mažesniu ūgiu,— jo liemuo yra kuosos dydžio, bet daug ilgesnis, aukštesnis ir ilgesniais sparnais. Spalvų suskirstymas maždaug toks pat, kaip aukščiau aprašytos rūšies, bet visa apačia yra ruda, ir tas rudumas daug tamsesnis, taip pat nėra baltos spalvos pasmakrėje ir antakiuose. Labai skiriasi uodega, nes ji yra balta su dešimtimi skersinių juosvos spalvos dryžių (75 pav.). Didžiosios plasnojamosios plunksnos juosvos su baltais stiebais ir baltais vidinių vėtyklių kraštais, o mažųjų plasnojamųjų plunksnų kraštai yra balti. Snapas iki pusės rusvas, toliau juodas; kojos juodos su žymiai trumpesniais pirštais, negu paprastojo griciuko. Patelė didesnė, ir jos spalvos blankesnės.

Matmenys: kūno ilgis 370—415 *mm*, sparnų tarpugalis 675—725 *mm*, patino suglausto sparno ilgis 197—218 *mm*, patelės 209—232 *mm*, patino snapo ilgis 68—84 *mm*, patelės 89—110 *mm*, patino svoris iki 235 *g*, patelės iki 293 *g*.

Poilsio apdaru paukščiai panašūs į paprastąjį griciuką tuo pačiu apdaru, tačiau lengvai atskirsi juos iš sparnų, o ypač iš uodegos spalvų susiskirstymo. Jaunikliai panašūs į senius poilsio apdaru.

Laplandinis griciukas — šiaurinė rūšis, kurios tėvynė yra visa Europos ir Azijos tundros sritis, pradedant Skandinavija visas Sibiras iki Alias-

XLIII. AVOCETÈ — *RECURVIROSTRA AVOSETTA* L.

XLIV. PAPRASTASIS GRICIUKAS — *LIMOSA LIMOSA* (L.)

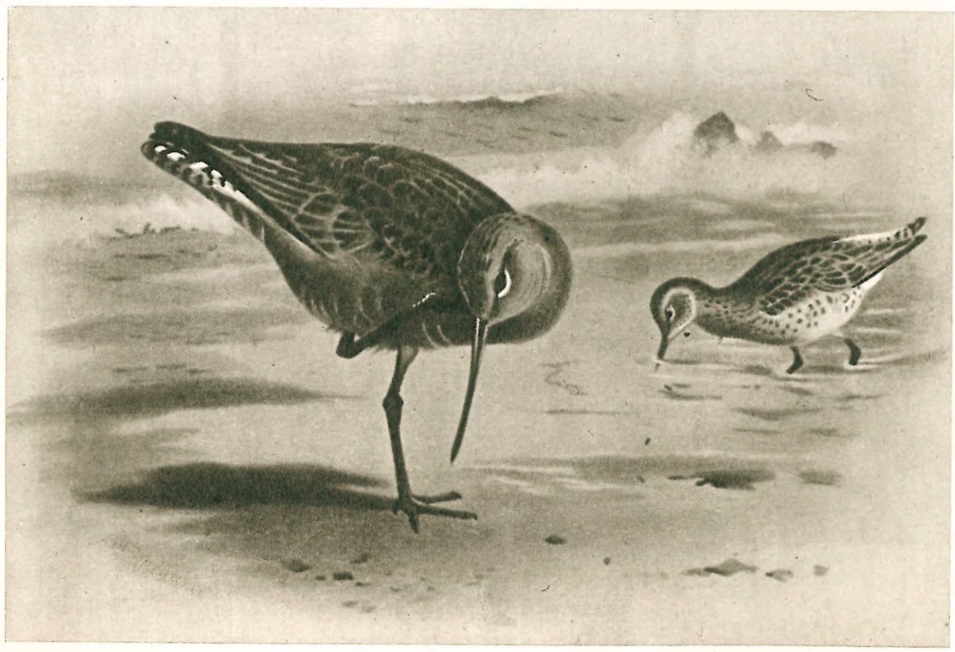

XLV. LAPLANDINIS GRICIUKAS — *LIMOSA LAPPONICA* (L.)

kos pusiasalio vakarinės dalies. Į pietus jo geografinis paplitimas siekia Laplandijoje iki 67°, o Baltosios jūros srityje — 63°; Sibire neperi piečiau poliaračio. Žiemoja Vidužemio jūros kraštuose, šiaurinėje ir vidurinėje Afrikoje iki Australijos, Naujosios Zelandijos ir Ramiojo vandenyno salų.

Pasak Naumann'o, 1894 metais liepos mėnesio pradžioje visai jaunas ir, matyti, ten išperėtas laplandinis griciukas buvo sumedžiotas „lietuviškame Kuršių marių krašte". Tenka abejoti šių duomenų teisingumu ir manoma, kad čia būta didžiojo griciuko jauniklio. Užtat traukimo metu, nuo liepos iki rugsėjo mėn., laplandinių griciukų neretai aptiksi abiejuose Kuršių marių krantuose, iš pradžių senius paukščius, paskui ir jauniklius. Palangoje esu matęs du paukščius skrendančius išilgai kranto 1922 m. rugpiūčio mėn. 24 dieną. Pavasarį jie labai retai pastebimi. Savo išvaizda laplandinis griciukas panašus į mūsiškį, bet yra už jį gražesnis, nors ir mažesnis, nes kūno dalių proporcijos labiau išlaikytos, kojos ir snapas ne tokie ilgi. Mūsų pajūryje griciukai yra baikštūs, ir prieiti prie jų nelengva. Dažniausiai galima jų matyti po vieną, kitų stibynuočių būreliuose, atrodo, lyg jie tiems būreliams vadovautų. Iš tikrųjų taip ir yra, nes bėgikai, smiltinukai, sėjikai mielai prisiplaka prie kokio nors atsargaus paukščio, kad tuo būdu galėtų apsisaugoti nuo pavojaus — griciukas tokiu atveju eina sargybinio pareigas.

Visai kitaip elgiasi laplandiniai griciukai savo tėviškėje, pvz., Murmane. Ten esu jų daug radęs Petsamo įlankos pakraščiuose, kur jie dideliais pulkais atoslūgio metu uoliai ieškodavo maisto išnirusiame jūros dugne, tarp nesuskaitomų akmenukų, mažose jūros vandens valkose, kur užsilikdavo visokių smulkių jūros gyvūnų. Nežinau, kur jie būdavo potvynio metu, bet, pradėjus jūrai slūgti, tuoj atskrisdavo dideli jų pulkai. Jie nebaikštūs paukščiai ir be didelio vargo galima buvo prie jų prieiti šūvio atstumu, todėl lengvai nušoviau keletą savo rinkiniui. Tai buvo birželio mėnesį, atrodo, kad tuo laiku šie paukščiai turėjo perėti. Kodėl šie dideli pulkai nebuvo susiskirstę poromis ir neperėjo — man neaišku. Apie laplandinio griciuko veisimosi būdą ir papročius turime nedaug duomenų. Lilford'as 1895 m. aplankė šių paukščių perėjimo vietas Jenisiejaus paupyje, tarp 69° ir 77°, ir teigia, kad šių paukščių ten perėję labai daug, tik lizdai buvę ne arti vienas kito, bet pakrikę dideliame plote, nes kiekvienai porai reikia didesnės erdvės. Žmogui lankantis, vienos poros narys jau iš tolo pastebėdavo pavojų ir jau už pusantro kilometro sutikdavo jį, o antras, pasitikėdamas savo saugojamąja spalva, nejudamai tupėdavo lizde taip tvirtai, kad radus būdavo galima jį rankomis paimti. Minėtasis autorius rado lizdų su kiaušiniais birželio mėn. 27 d. ir liepos mėn. 3 d. Peri abudu tėvai. Įdomu, kad lizdai buvo plėšriųjų kirų kaimynystėje.

Didžioji kuolinga, žiurlys, kūjokas, klykis. *Numenius arquata* (L.)

XLVI pav.

Est. *suur koovitoja.* Latv. *kuitala, kluite.* Lenk. *kulig ugorowy.* Rus. *kronšnep.* Vok. *grosser Brachvogel, Kronschnepfe.*

Ši rūšis skirstoma į du porūšius: europietišką, *N. a. arquata* L., ir sibirišką *N. a. orientalis* Brehm.

Kuolinga yra didžiausias tilvikų šeimos paukštis, savo didumu praneša net varną, o, žiūrint į jos ilgesnį kaklą ir aukštesnes kojas, atrodo net daug didesnė. Be to, jos krūtinė iškili, sparnai ilgi, todėl ji daro labai stipraus paukščio įspūdį. Daugiausia ji pasižymi savo snapu, kuris yra dar ilgesnis už griciuko (112—153 *mm*), bet išlenktas dalgio pavidalu; sparnas neturi skersinės baltos juostos, todėl lengvai atskirsime kuolingą nuo griciuko net iš labai toli. Kūno matmenys šie: ilgis apie 550 *mm*, sparnų tarpugalis 1000—1020 *mm*, suglausto sparno ilgis trijų Lietuvos paukščių patinų 285—295 *mm*, patelė didesnė ir ilgesniu snapu. Vidutiniškai paukštis sveria apie 900 *g*. Savo spalvomis kuolinga panaši į kitus šios giminės paukščius, t. y. jos viršugalvis, sprandas, nugara, sparnų dengiamosios plunksnos viduryje tamsiai rusvai pilkos, palšais kraštais; iš to ir susidaro savotiškas margumas. Smakras ir dalis gerklės — balta su rusvu atspalviu kakle ir krūtinėje, išmarginta juosvomis pailgomis dėmėmis, tankesnėmis ant kaklo ir krūtinės ir retesnėmis ant pilvo. Plasnojamosios plunksnos juosvos su balsvomis skersinėmis dėmėmis. Uodega išmarginta juosvomis ir baltomis skersinėmis juostomis. Antuodegis baltas, juosvomis skersinėmis dėmėmis. Snapas pamate gelsvas, toliau juodas, kojos pilkos. Žiemos apdaru paukščiai nesiskiria nuo aukščiau aprašytųjų. Šeriasi dalimis nuo vasario iki gegužės mėnesio. Jaunų paukščių pagrindinės spalvos tos pačios, bet nugaros plunksnos ryškesniais rudos spalvos krašteliais, ir visa apačia aptraukta rusvu atspalviu, snapas žymiai trumpesnis, kojos žalsvai pilkos.

Didžiosios kuolingos tėvynė — visi kraštai nuo Didžiosios Britanijos salų iki Užbaikalio, į šiaurę iki poliaračio, vietomis dar įšiauriau, o Sibire tik iki 62°30′, vietomis iki 56°. Pietuose ji gyvena Šveicarijoje, Kryme, Jugoslavijoje, Bulgarijoje, Besarabijoje, Užvolgyje, Septynupyje ir Šiaurės Mongolijoje. Žiemoja Vidužemio jūros kraštuose, Užkaukazėje, bet daugiausia Afrikoje, Filipinuose ir Zundo salose.

Lietuvoje kuolingos peri daugelyje vietų, bet, išskyrus keletą tirščiau jų gyvenamų pelkių, niekur nėra labai gausios. Tyzenhauz'as savo ornitologijoje rašo, kad jos yra mūsų krašte paprastos ir gyvena dirvonuose, arti ežerų ir balų. Manau, kad šis autorius turėjo galvoje ne tiek perinčius, kiek praskrendančius paukščius, nes kuolingos dirvonuose neperi. Aš pats aptikau kuolingų kasmet perinčių Žuvinto ežero pakraštyje, tarp Bambininkų ir Zaylių kaimų, ir iš senų vietinių medžiotojų esu girdėjęs, kad jos ten peri kasmet nuo senų laikų. Taip pat, apsilankęs Šepetos pelkėje 1920 m. balandžio mėn. 2—5 d., mačiau ten keletą kuolingų ir iš vietinių gyventojų sužinojau, kad jos ten peri. Daug sykių matydavau jų

balandžio—gegužės mėnesiais apie Gaižiūnų stotį ir, spręsdamas iš jų elgesio, manau, kad jos ten tikrai peri. Kauno Zoologijos muziejuje yra iškamša patino, kurį V. Petrauskas nušovė 1922 m. balandžio mėn. 28 d. apie Pagelažį, Ukmergės apskr.; teko girdėti, kad ten jų esama nemaža. Esu jų matęs taip pat Šaukėnų valsčiuje, Laikšių pelkėje, o iš gyventojų esu girdėjęs, kad jos ten peri. Iš B. Lišino sužinojau, kad kuolingos peri Avilių ežero pakraščiuose (Zarasų apskr.). 1930 metų balandžio mėn. 25 dieną, medžiodamas Varnių apylinkėse, Biržulio ežero pakraštyje, ten jų daug mačiau plačiose pelkėtose pievose, ir nėra abejonės, kad jos ten peri, o tų pačių metų gegužės mėnesio 23 ir 24 dieną, išvaikščiojęs plačias Tyrelio pelkes tarp Rekyvos ežero, Pakapės, Tvybių kaimų ir Zostorcės dvaro, aptikau jų labai daug ir manau, kad tai yra kuolingų tirščiausiai gyvenama vieta Lietuvoje, jei tik paskutiniaisiais metais vykdomi nusausinimo darbai neišbaidė jų iš tenai. Taip pat radau ten (gegužės mėn. 24 d.) lizdą su dviem kiaušiniais; buvo jis gana menkas, negilioje duobutėje, išklotoje kūlynais maždaug ant 1 m^2 ploto kupsto, apaugusio reta žole ir keliais menkais beržiukais. 1956 m. gegužės mėn. 28 d. Miknaičių tyruliuose (netoli Gruzdžių) rasti du lizdai su vos tik prasikalusiais jaunikliais. Taip pat nemaža kuolingų matydavau Tyrulių pelkėse, tarp Radviliškio ir Daujočių dvaro. Pietinėje Lietuvoje šie paukščiai nėra reti Dugnų raiste (apie Daugus), kur esu matęs jų 1938 m. pavasarį, ir raistuose apie Gudžius, Varėnos link. Seniau, iki 1910 m., aptikdavau kuolingų didelėse Ditvos upės pakraščių pelkėse, Lydos apskrityje, ir daug mažiau toje pačioje apskrityje, Naujadvario apylinkėse, tarp Jokūbovičių ir Savičių kaimų. Klaipėdos krašte, pasak Tischler'io, jos neretai peri apie Šilutę, tačiau Baer'is 1896 m. gegužės mėnesio pabaigoje matė prie Minijos tik vieną paukštį, o buvusios Karaliaučiaus Fizikos-Ekonomijos draugijos apklausimo, padaryto 1908 m., duomenimis, daugiausia peri Nemuno deltoje, bet aplamai jų mažėja.

Kuolingos pasirodo pavasarį gana anksti: 1923 m. mačiau jų Palangoje jau kovo mėn. 29 dieną, o Rytprūsiuose ankstyviausia data pažymėta kovo mėnesio 23 dieną.

Įvairiais metų laikais kuolingos buveinės yra nevienodos. Veisimosi laikotarpiu jos apsigyvena plačiose, bet ne perdaug klampiose pelkėse, ir tuo atžvilgiu skiriasi nuo griciukų ir tulikų, ir jei visos šios paukščių rūšys apsigyvena vienoje vietoje, tai jos pasiskirsto tarp savęs gyvenamas sritis pagal šlapumo laipsnį. Daugiausia tinka kuolingoms dideli plotai šlapių pievų, apaugusių samanomis, žolėmis, kur auga pušaitės, karklai ir poliariniai beržai, aplamai pelkėse, kurios Žemaitijoje vadinamos tyruliais arba tyreliais, o Suvalkijoje paliomis. Rečiau jos apsigyvena žolėmis apaugusiose pievose taip, kaip Zaylių ir Riečių pievos prie Žuvinto ežero, bet svarbiausia sąlyga — nuošali vieta ir retas žmonių ir galvijų lankymasis.

Kuolinga yra puikus paukštis ne tiek savo spalvomis, nes jos esti pilkos ir blankios, kiek savo didingu stuomeniu, dideliu riestu snapu, žvaliomis reikšmingomis akimis. Ji vaikščioja neskubiais, bet dideliais žingsniais,— daro rimtumo įspūdį, laikydama liemenį maždaug lygiagre-

čiai su žeme, gražiai išriestu kaklu ir šiek tiek žemyn palenktu snapu; išvydusi ką nors įtartino, pasistiepia, ištiesia kaklą ir valandėlę laiko galvą nejudamai, kad geriau ištirtų įtartiną reiškinį. Dažnai įbrenda į vandenį, gilesnėse vietose perplaukia net didelius atstumus: žinomasis paukščių stebėtojas Naumann'as rašo matęs kuolingas perplaukiančias apie 100 *m* pločio tvenkinius. Ore kuolinga daro dar galingesnio paukščio įspūdį, nes jos dideli sparnai ir lėtas, bet stiprus plasnojimas panašus į stambesnių plėšrių paukščių, todėl iš pirmo žvilgsnio nesunku apsirikti, bet, įsižiūrėjus iš ilgo snapo, o ypač iš balto, toli matomo pasturgalio galima iš toli pažinti, kad tai kuolinga. Įspūdį daro ir jos balsas. Dažniausiai tai storas dviejų tonų švilpimas, girdimas daugiau kaip už kilometro, kurį nesunku pamėgdžioti švilpiant, tik ne taip garsiai, kaip kad paukštis švilpia, bet išreikšti jį žodžiu labai sunku. Gal geriausiai išreiškia šį balsą skiemenys „kūr-li", kur „ū" turi būti tariamas ilgai, o „i"·trumpai; greičiausiai iš to garso bus kilęs dzūkuose vartojamas šio paukščio vardas žiurlys. Šis balsas turi įvairią reikšmę: visų pirmiausia, šaukiamo balso reikšmę, kuriuo jie susiieško ir skrisdami palaiko tarp savęs ryšius, net atsidūrę toli vienas nuo kito. Bet ir vienų vienas paukštis skrisdamas šaukia šiuo balsu lygiais protarpiais, o kadangi balsas labai stiprus, tai dažniausiai paties paukščio nematyti, nes jis esti kur nors toli. Pačiame Kaune man ne sykį teko jį girdėti iš padebesiais skrendančių kuolingų. Pavasarį, poravimosi metu, girdėti jų įvairūs balsai.

Kuolinga yra gudrus ir atsargus paukštis, gerai nusimanąs, kur ir iš ko gali jam grėsti pavojus. Jis stengiasi nuolat būti lygumoje, kur nėra jokios priedangos priešui prie jo prisėlinti, o aukštos kojos ir ilgas kaklas kuolingai padeda akylai dairytis po visą apylinkę. Net ir išbandytas būdas — privažiuoti prie baikštesnių paukščių — čia mažai tepadeda.

Atskridusios pavasarį kuolingos tuoj pasiskirsto perimose vietose; apie tai praneša visai apylinkei tuoktuviniais balsais. Kadangi šiose vietose paprastai esti ir tetervinų tuoktuvės, tai medžiotojas, turėdamas būdelę, gali gerai kuolingas stebėti. Šiuo laiku jos esti nepaprastai veiklios, judrios ir triukšmingos nuo ankstyviausio ryto iki vėlyvo vakaro. Dar prieš aušrą prasideda jų tuoktuviniai žaidimai ir pasigirsta žavėtinai gražūs balsai, neturį nieko bendro su aukščiau minėtu šaukiamu balsu. Šis tuoktuvių balsas yra aukšto tono, grynas garsas, skambąs kiek panašiai į „kuvi, kuvi, kuvi..."— kirčiuojamas „i", tęsiamas ilgai ir kartojamas 5—8 kartus. Pradžioje, dar neprašvitus, pačių paukščių nematyti, bet iš balsų, girdimų įvairiomis kryptimis, galima suprasti, kad jie skraido, ir, kiek išaušus, pastebima, kad šis balsas sklinda ore. Tai patino balsas. Pakilęs aukštyn, jis apsuka keletą ratų, skrisdamas savotišku tuoktuviniu polėkiu, o paskui, nusileidęs žemyn šalia patelės, šaukia kitu visai skirtingu ir keistu balsu; tai yra greitai ir kaskart greičiau kartojamas garsas, ilgainiui pereinąs į virpamą toną, kažkas panašaus į: „trui, trui, trui, trui, trui..." Šis balsas grynas, metalo skambesio, įvairiomis moduliacijomis, kartais lėtas ir graudus, kartais aukštas, aistringas; atrodo, kad tuomet patinas pasiekia aukščiausią lytinės ekstazės laipsnį. Šiuo metu paukščiai daug skraido;

XLVI. DIDŽIOJI KUOLINGA — *NUMENIUS ARQUATA* (L.)

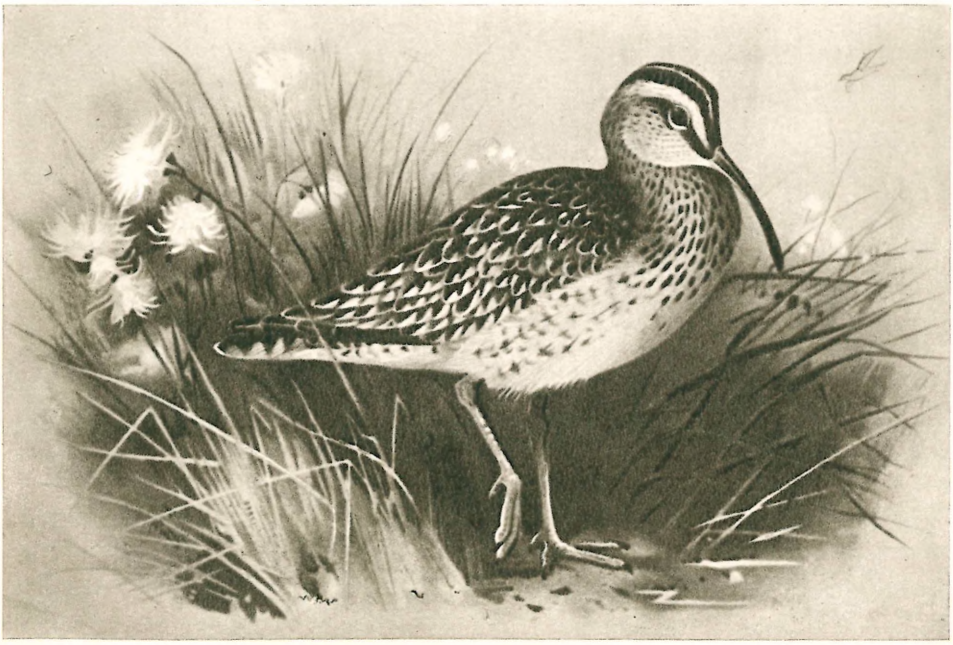

XLVII. MAŽOJI KUOLINGA — *NUMENIUS PHAEOPUS* (L.)

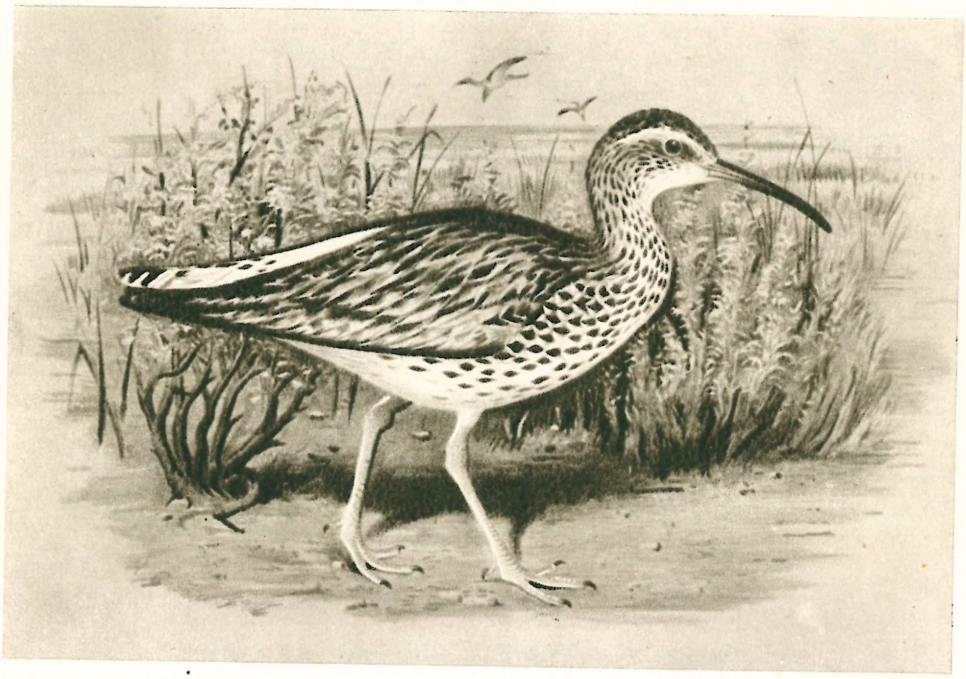

XLVIII. LAIBASNAPĖ KUOLINGA — *NUMENIUS TENUIROSTRIS* Vieill.

XLIX. SLANKA — *SCOLOPAX RUSTICOLA* L.

patinas nuolat pakyla tuoktuviniu polėkiu, o kartais abudu porelės nariai apsuka keletą ratų ore, vėl nusileidžia netoli tos vietos, kur anksčiau tupėjo, todėl šiuo laiku sumedžioti kuolingą lengviausia, nes vienas ar kitas pakilusių paukščių gali atsitiktinai užskristi ant pasislėpusio medžiotojo.

Porelės nariai yra labai prisirišę prie viens kito ir abudu peri kiaušinius ir augina vaikus. Kaip ir daugumos šios šeimos paukščių, kuolingos lizdas yra menkas, menkai tepaslėptas, todėl jos dideli kiaušiniai gana lengvai pastebimi. Jų esti keturi, vidutinis didumas (100 kiaušinių) 68×47,5 *mm* ir sveria 70—75 *g*. Jų pagrindinė spalva pilkai žalsva arba gelsva, išmarginta visokio didumo tamsiai rudos ir juosvos spalvos dėmėmis ir taškais. Kartais tie taškai esti didesni ir tirštesni arčiau bukojo galo, bet dažniausiai yra pasiskirstę gana lygiai visame kiaušinio paviršiuje. Perėjimas inkubatoriuje trunka 26—28 dienas. Išsiritę paukščiukai iš viršaus yra šviesiai rusvos pilkos spalvos su gana lygiai suskirstytomis juosvos spalvos dėmėmis, viršugalvis beveik juodas, viduryje rudas; kūno apačia balsva. Po mėnesio jie jau apsiplunksnuoja, po penkių savaičių — jau skraido. Abudu tėvai peri kiaušinius, net atrodo, kad patinas peri stropiau; tai pasireiškia ir vėliau, nes teigiama, kad po 10—12 dienų patelė visai meta vaikus ir išskrenda kitur, palikdama juos vien tėvo globai.

Apsilankiusį lizdavietėje žmogų kuolingos apsupa, skrisdamos aplink jį ratu, ypač tuo metu, kai yra vaikų, bet ir tuomet jos neužsimiršta ir retai kada prisiartina šūvio atstumu, nebent tada, kai pagautas jauniklis ima cypti žmogaus rankose. Net pasislėpus krūmuose, nelengva jas apgauti, nes jos puikiai įsidėmi šią vietą ir lenkiasi iš tolo. Tik dviese lengviau jas apgauti — vienam pasislėpus kur nors, kitam vaikštinėjant. Panašiai jos puola kitus priešus, pvz., varnas, linges, vanagus; kai pakelia didelį triukšmą, prie jų prisideda ir kiti balų paukščiai.

Paaugus vaikams, kuolingos palieka gimtines pelkes ir bastosi po visą kraštą, sustodamos šen bei ten įvairiose vietose, net labai skirtingose nuo tų, kur peri vaikus. T. Zubavičius, stebėjęs kuolingas Žuvinto ežero pievose, teigia, kad jos išskrendančios iš ten birželio mėn. pabaigoje ar liepos pradžioje, ir tikrai apie tą laiką mačiau jų pakrikusių visur kitur. Tuomet jos dažnai pasirodo dirvonuose, ganyklose, ežerų ir upių pakraščiuose, pagaliau ir pajūryje, bet vis dėlto vanduo joms yra reikalingas, nes jos turi kelis kartus per dieną atsigerti ir mėgsta dažnai maudytis. Jos minta visokiomis kirmėlėmis, ypač sliekais, kuriuos medžioja anksti rytą ir vėlai vakare, kai šios kirmėlės iššliaužia iš žemės. Sliekų kaip tik yra daug ganyklose, o, be to, kuolingos čia apsčiai randa mėšlavabalių, mažų grambuolių *(Rhizotrogus)*, grikiavabalių *(Anisoplia)*, kurių kai kada jų skilviai esti kimšte prikimšti. Minta taip pat žiogais, o vandenyje jos pasigauna dusių *(Dytiscus)*, jautelių *(Gyrinus)*, nugarplaukių *(Notonecta)*, be to, iššvejoja daug atsitiktinai patekusių į vandenį vabalų ir kitokių vabzdžių, neatsisako taip pat ir nuo tokių kąsnių kaip uodų vikšrai, kuriais šiaurėje kuolingos daugiausiai ir maitinasi.

Kai kada jų skilviai esti prikimšti mažų varlyčių, o atsitiktinai jos lesa žuveles; tai patyrė St. Putvinskis, pastatęs geležinius spąstus su žuvele varnoms gaudyti ir kitą dieną rado spąstus uždarytus ir juose nupiautą ilgą kuolingos snapą.

Pajūryje kuolingos minta didžiosiomis auslindomis *(Forficula gigantea)*, gyvenančiomis smėlyje, iš kurio kyšo tik jų galvos; paukštis pastebi smėlyje šį mažą tašką ir savo ilgu snapu, nelyginant replėmis, išžvejoja grobinį. Yra duomenų, kad kuolingos sulesa nemažai augalinio maisto, būtent, varnauogių *(Empetrum)* ir mėlynių, todėl ne tik jų išmatos esti būdingos melsvos spalvos, bet ir papilvės plunksnos dažnai padažytos.

Medžioklės atžvilgiu, bent mūsų respublikoje, kuolinga nėra labai vertinama, be to, sumedžioti ją dėl baikštumo nelengva, bet kituose kraštuose rudens traukimo metu ją nušaunama nemažai pamaryje iš tam tikrų būdelių. Seniau, kai buvo leista gaudyti paukščius, Vakarų Europos valstybėse, ypač Vokietijoje ir Olandijoje, daug kuolingų patekdavo į statomus tinklus ir kilpas. Dabar tie gaudymo būdai yra įstatymų draudžiami. Kuolingos mėsa juoda ir sausa, valgiui mažai tetinka, nebent tik jaunų paukščių.

Nelaisvę kuolingos pakelia pusėtinai. Jas reikia maitinti vabzdžiais ir kirmėlėmis su varške (tik nerūgščia) ir kapotos mėsos gabaliukais, geriausiai tinka galvijų širdis. Joms reikia daug vandens ir turi būti didesnis indas, kad galėtų maudytis. Geriausia jas laikyti aptvertame daržely pakirpus vieną sparną. Bet ypatingo džiaugsmo jos savo augintojui nesuteikia, nes niekuomet neprisileidžia, be to, ypač siauroje patalpoje, susižaloja ilgą ir labai opų snapą, kišdamos jį į tinklo akeles. Dėl šios priežasties ir maistas turi būti joms dedamas ant minkšto patiesalo, pvz., ant velėnos.

Mažoji kuolinga. *Numenius phaeopus* (L.)

XLVII pav.

Est. *vaike koovitoja.* Latv. *lietuvainis.* Lenk. *kulig mniejszy.* Rus. *kronšnep srednij.* Vok. *Regenbrachvogel.*

Iš keturių žinomų porūšių vienas, *N. p. phaeopus* (L.), gyvena Europoje ir Sibiro vakaruose, kitas, *N. p. variegatus* (Scop), Sibiro rytuose.

Mažoji kuolinga už aukščiau aprašytąją rūšį maždaug vienu ketvirtadaliu mažesnė ir savo didumu prilygsta dideliam naminiam karveliui. Jos ilgis apie 433 *mm*, sparnų tarpugalis apie 822 *mm*, suglaustas sparnas 245—260 *mm*, snapas 77—93 *mm*, patelė didesnė ir ilgesniu snapu. Apsiplunksnavimas toks pat, kaip didžiosios kuolingos, bet turi keletą būdingų bruožų, kuriais galima jas atskirti; tie bruožai yra šie: viršugalvis juosvas ir išilgai jo, nuo snapo pamato iki pakaušio, eina gelsvas dryžis; panašus dryžis eina viršum akies, sudarydamas balsvą ant-

akį. Jo snapas trumpesnis (nesupainioti su jaunomis didžiosiomis kuolingomis, kurių snapas gali būti nesuaugęs) ir stipriau sulenktas. Ši rūšis peri, pradedant nuo Islandijos ir Didžiosios Britanijos iki Obės ir Irtišo žemupio; šiaurėje jos peri Špicbergene ir iki 71° Skandinavijoje, žemutinėje Pečioroje ir Obdorske, Europos pietuose siekia Kijevą, Tulą, Voronežą, vidurinę Uralo tėkmę. Žiemoja Afrikoje, Azijos pietų vakaruose ir Indijoje. Estijoje (pasak Koch'o) rastas lizdas su kiaušiniais, taip pat (pasak M. Härms'o) peri Estijos pakraščių salose. Nepatikrintais duomenimis, peri Latvijoje, Lubano ežero pakraščiuose, ir šiaip ten neretos. Lietuvoje pastebimos vien traukimo metu Ventės Rage ir Neringoje. Iš Ventės Rago yra kilęs Kauno Zoologijos muziejuje esantis egzempliorius.

Laibasnapė kuolinga. *Numenius tenuirostris* Vieill.

XLVIII pav.

Latv. *Sibirijas kuitė.* Rus. *sibirskij kronšnep.* Vok. *dünnschnäbliger Brachvogel.*

Ši rūšis yra to paties didumo kaip ir mažoji kuolinga, bet skiriasi trumpesniu ir laibesniu snapu, ypač jo gale; ant galvos neturi balsvų dryžių, bet būdingas požymis tai, kad apatinė kūno dalis yra išmarginta ryškiomis juodomis dėmėmis, tokiomis kaip strazdo giesmininko. Patino sparno ilgis 238—266 *mm*, patelės 247—268 *mm*, snapo ilgis 69—88 *mm*.

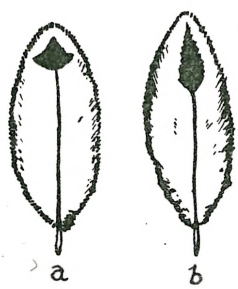

76 pav. Didžiosios ir laibasnapės kuolingos plunksnos iš krūtinės

Laibasnapė kuolinga peri Vakarų Sibire, bet traukimo metu neretai aptikta įvairiose Europos valstybėse, tarp kitko, Latvijoje 1926 metais buvo nušautas vienas paukštis rytinėje Vidžemėje. Neringoje, netoli Rasytės, 1891 m. lapkričio mėn. 8 d. taip pat buvo nušautas vienas paukštis, tad ir mūsų krašte veikiausiai jų taip pat užkliūva, bet ligi šiol jokių duomenų apie tai neturime.

Slanka, slampa. *Scolopax rusticola* L.

XLIX pav.

Est. *kurvits.* Latv. *sloka.* Lenk. *słonka.* Rus. *valdšnep.* Vok. *Waldschnepfe.*

Yra žinomi du porūšiai, iš kurių *S. r. rusticola* L. gyvena Europoje ir Azijos didesnėje dalyje. Antras porūšis, *S. r. mira* Hart., yra keliose Japonijos Riu-Kiu grupės salose.

Gal būt, išskyrus kurapką, slanka yra paukštis, apie kurį medžiotojai daugiausia kalba, paukštis, kuriam skiriama ne tik tūkstančiai specialių straipsnių įvairiomis kalbomis, bet ir dailiosios literatūros kūrinių, proza ir poezija.

Slanka yra kurapkos didumo, bet, žinoma, skiriasi savo kūno proporcijomis, ypač galvos ir snapo išvaizda; jos ilgis apie 360 *mm*, patinų sparnų tarpugalis 590—658 *mm*, patelių 610—667 *mm*, suglaustas sparnas (15 Lietuvos paukščių) 178—190 *mm*, snapo ilgis 69—80 *mm*, patelės dažniausiai kiek didesnės už patinus. Vidutinis svoris pavasarį 275 *g*, vasarą sveria mažiau. Pasak M. Želnio, iš šešiolikos slankų, nušautų pavasarį, didžiausias patinas svėrė 353 *g*, mažiausias 260 *g*. Šiaip nė vieno nebuvo mažesnio kaip 271 *g*. Vidutinis patino svoris 295 *g*. Patelės už patinus sveria daugiau maždaug 5—10 *g*, tai galima manyti, kad vidutinis svoris yra 300 *g*. Vasarą sveria kiek mažiau, o rudenį gali sverti net 400 *g*. Vidutinis svoris 340—350 *g*. Nuo kitų stibynuočių slanka skiriasi tuo, kad jos kojos plunksnomis apaugusios aukščiau kulno ir nebūna ten plikos vietos.

Aprašyti slankos sudėtingas spalvas būtų labai sunkus uždavinys; jos visa viršutinė kūno dalis — tai mišinys rudos, gelsvos, juodos, pilkos, pelenų spalvos, kurios suderintos taip, kaip sausi lapai, žolės ir kerpės vėlyvą rudenį miško patiesale, todėl, išskyrus lėlį, kurio spalvose yra nemažesnis darnumas, slanką sunkiausia pastebėti, kai ji tupi savo natūralioje aplinkumoje; kūno apačia palša, skersiniais banguotais dryžiais išmarginta, pauodegio plunksnos rusvos, juosvu viduriu ir baltu galu. Tarp patino ir patelės plunksnų spalvos skirtumo nėra. Nors slankos iš dalies šeriasi tarp vasario ir gegužės mėnesio, o pilnai vasaros pabaigoj, vis dėlto tarp pavasario ir rudens apdaro beveik nėra skirtumo, nebent pavasario spalvose yra šviesesnių ir rusvesnių tonų. Nedaug skiriasi nuo senių ir jaunikliai savo pirmuoju apdaru.

Slankos tėvynė yra visa šiaurinė Europos ir Azijos dalis, nuo Ispanijos iki Japonijos; Skandinavijoje ji siekia 70°, o toliau Europos rytuose 66° ir Azijoje 62—64°. Europos pietuose ji siekia Š. Italijos, Vengrijos ir Š. Balkanų kraštus. Neretai peri Madeiroje, Azorų ir Kanarų salose. Jos yra ryžtingos keliautojos, nuskrendančios žiemoti iki Vidužemio jūros pakraščių. Daug jų žiemoja Airijoje ir Didžiojoje Britanijoje, o atsitiktinai užklysta net į Špicbergeną ir Š. Amerikos rytinius pakraščius. Taip pat jos žiemą praleidžia Europos pietuose — Graikijoje, Italijoje, o ypač Ispanijoje. Dalis jų žiemoja Afrikos šiaurėje, Irane, Indijoje ir Indokinijoje. Tarybų Sąjungoje žiemoja daugelyje vietų. Aš pats aptikau jų vasario mėnesį Kryme, ir tą patį patvirtina M. Želnys. Sausio mėnesį aptikau jų gana daug Azerbaidžane Kaspijos saloje Sara (įlanka Kyzyl-Agač). Jos ten prisilaikydavo gervuogėmis *(Rubus raddeana)* apaugusiuose plotuose, nes miškų ten nėra. Žiemoja taip pat Tadžikijoje (Ivanov'as, 1940).

Slanka mūsų krašte neretas paukštis, bet, išskyrus medžiotojus, maža kam žinomas, nes gyvena labai slaptą gyvenimą. Tai yra vienas iš negausių tilvikų šeimos atstovų, visiškai prisitaikiusių gyventi miške, ir šiuo atžvilgiu ją pralenkia vien tik brastinis tilvikas, ne tik miške gyvenąs, bet ir medžiuose lizdą kraunąs paukštis.

Slankos gimtinė — tikras miškas, pušynas arba mišrus spygliuočių, ar spygliuočių ir lapuočių, arba pagaliau lapuočių. Spygliuočių miške vis dėlto jai reikalingi didesni ar mažesni drėgni, lapuotais medžiais apaugę plotai, kur vyrauja alksniai, epušės, beržai. Atrodo, visoje Lietuvoje slanka vienodai paplitusi, bet daugiau pasitaiko didesniuose masyvuose, žinoma, tik tuose, kurie atitinka aukščiau išdėstytas sąlygas. Visai sausų miškų slanka vengia, bet neretai apsigyvena ir mažuose miškuose, kad tik sąlygos atitiktų jos reikalavimus, todėl kartais ji randama ten, kur vargiai galima tikėtis ją rasti. Labai daug slankų gyvena Vilniaus krašte Rūdininkų ir Gudų giriose. Tipingos jų buveinės tenai yra vadinamieji „ankslynai"[1], t. y. palyginti siauri, bet ilgi ir vingiuoti drėgni plotai, apaugę daugiausia alksniais ir eglėmis, o pakraščiuose paparčiais, sausų pušynų prieglobstyje.

Teko girdėti, kad tankiausiai slanka gyvena drėgnuose miškuose į pietus nuo Panevėžio, kur vyrauja lapuočiai medžiai.

Pirmosios slankos pavasarį pas mus atskrenda apie kovo mėn. 25 d., o mano dienoraštyje anksčiausia slankų pasirodymo data pažymėta 1921 m. kovo mėn. 17 d. Marijampolės apskr., Buktos miške; bet reikia manyti, kad jos pasirodo kiek anksčiau, dar tuomet, kai vos tik pradeda tirpti sniegas ir miške aplink medžių kelmus, nutirpus sniegui, pasidaro tamsūs žiedai, o pelkėtuose alksnynuose, durpinguose kupstuose ir išvartose ima rodytis juodos aikštelės. Tiktai retai slankų tada kas ieško, nes vaikščiojimas po tokias vietas yra labai vargingas, ir jos pastebimos tik tada, kai ateina pirmoji tikro pavasario diena ir prasideda „traukimas". Toli gražu ne visos atskridusios slankos lieka perėti; didelė jų dalis — tik perėjūnai; paviešėjusios keletą dienų, traukia toliau į šiaurę. Šis perlėkimas trunka apie tris savaites, ir pirmos atskridusios slankos dažniausiai mūsų miškuose nepasilieka.

Pavasarį slankų neretai aptiksi tokiose vietose, kurios toli gražu nėra panašios į jų vasaros buveines. Šį reiškinį galima aiškinti tuo, kad ne visur skrisdamos jos randa tokių vietų, antra, kad, esant giliam sniegui, priverstos nusileisti ten, kur jis ištirpsta ir pasirodo žemė. Visai netikėtai rasi jų tada skardžiuose, būtent, saulės apšviestoje pusėje, mažuose lapuočių miškelių, ypač pietų pusės šlaituose, o neretai ir soduose. Didesniuose miškuose jų tuomet galima rasti prie versmių, kur prasiveržęs iš po žemės šiltesnis vanduo nutirpdė sniegą. Keliaudamas Krymе iš Aluštos į Simferopolį 1917 m. vasario mėnesį, kaip tik tokioje vietoje, buvusiame caro medžiokliniame rezervate, mačiau susigūžusią prie mažo kalnų šaltinio slanką. Galima manyti, kad panašiose vietose jos randa pakankamai maisto, nes drėgname juodžemyje visuomet esti daug sliekų, vorų ir vabzdžių vikšrų. Savo naujausiame straipsnyje apie slanką O. Steinfatt'as aprašo skilvio turinį trylikos slankų, nušautų Ramintos Girioje nuo kovo mėn. 22 d. iki balandžio mėn. pradžios. Jame vy-

[1] Žodis „ankslynas" (vietoj „alksnynas") plačiai vartojamas Musteikos, Kabelių ir Marcinkonių kaimuose.

rauja didžiojo ilgakojo uodo *(Tipula)* vikšrai (pažymėtina, kad mano ištirtų tuo laikotarpiu pempių skilviuose irgi buvo tų pačių vikšrų); antrą vietą užėmė įvairūs vabalai (spraktukai, degutininkai ir kt.), toliau neapibūdinti vikšrai ir sliekai, tinklasparniai *(Rhaphidia)*, nedaug šimtakojų, vorų, blakių ir minkštakūnių kiautų, be to, buvo nedaug pušų spyglių, augalų šaknų ir apsčiai rasta akmenukų bei smėlio. Senesni autoriai, pvz., prof. Menzbier'as, teigia, kad slankos sulesa nemaža augalinio maisto, pvz., šaknų; dėl to naktį skrenda į greta su mišku esančius želmenis ir šiaip ryja žolių šaknis, net renka pernykštes uogas. Tokį maistą lesa, pasak šio autoriaus, slankos dėl gyvulinio maisto stokos anksti pavasarį. Turiu prisipažinti, kad aš skeptiškai žiūriu į čia pareikštą nuomonę ir manau, kad slankos ryjamas augalinis maistas, ypač šaknys, yra vien atsitiktinai prarytos dalelės, nes drėgnoje miško žemėje, net ir žiemos metu, netrūksta gyvūnų. Vėliau sniegui nutirpus ir pašalui išėjus, bene svarbiausią slankos maisto dalį sudaro sliekai. Buturlin'as teigia, kad svarbiausias slankos maistas yra sliekai, be to, vabzdžių lervos ir suaugę vabzdžiai, senos kadagių uogos...

Laikydama savo kūną lygiagrečiai su žeme, ištiesusi galvą, vaikščioja slanka tarp kelmų ir kupstų, kur nuo pernykščių metų rudens susidarė apipuvusių lapų pluta. Po šia pluta ir tūno sliekai, vabzdžių vikšrai, vabalai; slanka savo ilgu snapu atverčia ją ir randa vieną kitą kąsnelį. Jai nereikia matyti savo grobinio, norint jį nutverti, nes slankos, kaip ir daugelio šios šeimos paukščių, nepaprastai jautrus snapas, ypač gale, ir, turėdama tokį tobulą įrankį, gali surasti giliai po žeme pasislėpusius gyvūnėlius. Tam dar padeda savotiškas snapo įtaisas; mat jis (77 pav.) labai minkštas ir lankstus, o pati antsnapio viršūnė kieta, be to, antsnapis ilgesnis už posnapį. Tuo būdu šis paukštis, badydamas žemę, nugali pasipriešinimą beveik tik antsnapiu, kuris, be to, įtaisytas taip, kad gali būti atlenkiamas aukštyn, nepražiodant snapo; snapas yra ne tik geras įtaisas maistui susirasti, bet ir tikslus įrankis jam paimti. Išperėtos ir auginamos Berlyno Zoologijos sode slankos nekreipė dėmesio į pabertus joms sliekus, bet, kai tie sliekai buvo sumaišyti su juodžemiu ir visas grumstas joms paduotas, paukščiai ėmė badyti jį ir trumpu laiku sulesė visas kirmėles.

Slanka yra tylus, vienišas paukštis ir tik išimtinais atvejais susirenka keletas jų į būrį. Atrodo, kad veikliausios jos esti nakties metu. Apie tai byloja jų didelės tikrai naktinio paukščio akys ir neryškios plunksnų spalvos. Tačiau yra duomenų, kad jos esti veiklios ir dienos metu. M. Želnys, patyręs slankų medžiotojas, praneša, kad slanka maitinasi ne tik naktį,— tuo turėjo progos įsitikinti, stebėdamas tokį reiškinį: „Balandžio mėn. antroje pusėje ėjau miško keliuku. Buvo 10 val. ryto, šilta, giedra, saulė aukštai pakilusi. Per kokius 6—7 *m* nuo manęs pakilo slanka ir nuskrido toliau. Pasukęs pažiūrėti tos vietos pamačiau nuo pat keliuko einančią vingiuotą juostą iš pasišiaušusių, apverstų drėgnąja puse aukštyn, pernykščių ąžuolo ir kitų medžių lapų. Juosta buvo kokių 40—50 *cm* pločio; nuo jos galo pakilo paukštis. Buvo šviežių išma-

tų. Iš to padariau išvadą, kad slanka ieško maisto ir dienos metu, net ir ne tankiausiose vietose".

Jau minėjome, kad kelionės metu slankos dažnai priverstos sustoti tokiose vietose, kurios joms netinka. Tai galima pasakyti tiek apie pavasario, tiek apie rudens kelionę. Rusijos pietuose, traukdami per didelius bemiškius plotus, šie paukščiai dažnai nusileidžia ten, kur yra nors

77 pav. Slankos snapo skeletas: gale matyti duobutės, kuriose glūdi smulkūs jutimų organai (pagal Reichenow'ą)

šiek tiek medžių, ne tik mažuose miškeliuose, apaugusiuose krūmais skardžiuose, bet ir soduose. Besarabijoje jos dažnai medžiojamos vynuogynuose ir kukurūzų laukuose. Keliauja jos nakties metu, ir todėl visai nelauktai medžiotojas rytą randa jų tokiame plote, kur vakar nebuvo, ir kartais taip apsčiai, jog susidaro įspūdis, kad ten atskrido jų didžiausias būrys. Rusijos pietų medžiotojams šis reiškinys (rusiškai vadinamas „vysypki", t. y. išbėrimai) yra gerai žinomas, ir jų nekantriai laukiama tiek pavasarį, tiek rudenį, nes tuomet medžioklė esti įdomi ir labai pelninga. Mano tėvas pasakojo, kad vieną sykį, apie 1885 metus, per dviejų dienų medžioklę Voronežo gubernijoje, Novochopiorsko apskr., jis nušovęs 90 slankų; tai sudarė pilną didoką maišą. Mūsų krašte ir aplamai šiaurėje to reiškinio nėra, arba jis yra labai nežymus, nes mūsų krašte slankos iš karto randa gamtos sąlygas, tinkamas joms veistis.

Slankoms atskridus, jei tik prasideda šiltos dienos, tiksliau sakant, šilti vakarai, netrukus prasideda „traukimas". Pažymėsiu iš karto, kad slankų traukimas yra grynai lytinės veiklos pasireiškimas ir su paukščių kelionėmis nieko bendro neturi. Jis turi būti gretinamas su tetervinų ar gaidukų tuoktuvėmis, ir pats žodis „tuoktuvės" jam visai tinka. Nuo kitų paukščių tuoktuvių skiriasi vien tik tuo, kad jos atliekamos skrendant ir didesniame plote, palyginus su tais paukščiais, kurių šis veiksmas atliekamas tupint arba vaikštant.

Slankų tuoktuvės vyksta ten, kur jos apsistoja perėti, bet kadangi paukščio sukamas ore ratas yra gana didelis, jis neretai nuskrenda į tokias vietas, kurios tam reikalui netinka, pvz., sausus smiltingus pušynus, ypač kai traukimas užtrunka iki vėlyvo vakaro, t. y. sutemų. Pasakytina, kad vadinamasis traukimas yra tik viena, bet žymiausia ir todėl visiems žinoma tuoktuvių dalis. Tai yra įžanga į tuoktuves, atliekamas ant žemės, ir į patį poravimąsi, po kurio eina tuoktuvių pabaiga, atliekama vėl ore, nakčiai baigiantis. Jei sugretinsime atitinkamus reiškinius su tetervinų, tai vakarinis traukimas atitiktų tetervino burbuliavimą prieš švintant, kai dar nėra patelių, toliau slankų nusileidimas ant žemės atitinka tą momentą, kai tetervinai po trumpos pertraukos vėl ima bur-

buliuoti, ir tuomet jie susitinka su patelėmis, pagaliau rytinis slankų traukimas atitinka tą laikotarpį, kai tetervinai, pakilę nuo žemės, burbuliuoja medžiuose.

Traukia tik patinai; jei kartais šiuo metu nušaunama patelė, tai yra atsitiktinis dalykas; pagaliau per medžioklę gali pasitaikyti ir netraukiančių, o vien pralekiančių paukščių, tarp kurių gali būti ir patinų, ir patelių. Taigi per traukimą, t. y. vakare, prieš saulei leidžiantis, bet dažniausiai saulei nusileidus, patinai, pakilę nuo žemės, ima slankioti ore, laikydamiesi tam tikro aukštumo, dažniausiai apie 2—3 *m* aukščiau medžių viršūnių, ir apytikriai darydami ore vis tą patį kelią. Skrisdami jie leidžia dviejų rūšių balsą: vienas — ritmiškai, dažniausiai tris kartus kartojamas „kurkimas", garsas, kurio neįmanoma pamėgdžioti, bet kuriam įsisąmoninti artimiausi bus skiemenys: „kvorr kvorr kvorr", kuriuose garsas „r" beveik negirdimas. Antras balsas — aukšto tono garsas, kuriam šiek tiek artimas būtų „psip", nors ir jo tiksliau išreikšti negalime, bet iš priskridusios slankos visai arti girdisi lyg „psilip" (panašiai kaip baltosios kielės balsas). Tarp medžiotojų neretai kyla ginčų, kuriai lyčiai priklauso vienas ar kitas tų balsų, ir vieningos nuomonės prieita tik neseniai. Nustatyta, kad patinas ir kurkia, ir pypsi, o patelė tik pypsi. Tačiau kurkimas dažniau girdimas, ir kartais patinas traukia, visai nepypsėdamas. Kurkimas girdimas, esant geroms sąlygoms, maždaug už 130 metrų, o pypsėjimas — kiek toliau. Dėl vėjo ar lietaus šie atstumai sumažėja.

Medžiotojų dažnai pasakojama apie traukiančių slankų porelę, ir gaila, kad tokiu atveju nušautų paukščių lytys nebuvo anatomiškai patikrintos, bet vis dėlto yra pagrindo manyti, kad tos paukščių poros, kurias dažnai tenka stebėti per traukimo medžioklę, yra du patinai, kurie, kaip ir kitų paukščių patinai, esti šiuo metu karingai nusiteikę ir, progai pasitaikius, puola vienas kitą. Rečiau tenka matyti tokį vaizdą: slanka, išvydusi žemai, paprastai, pusės medžio aukštumoje, lekiančią kitą, staiga neria žemyn, trumpą laiką vejasi, netrukus abu paukščiai išnyksta tankumyne ir nutupia ant žemės. Šiuo atveju tikrai yra patinas ir patelė. Kitą sykį traukiąs patinas iš oro pamato, o gal išgirsta vaikščiojančią patelę ir, taip pat padaręs staigų posūkį, nusileidžia šalia jos.

Kaip vyksta kitas tuoktuvių aktas, patinui nusileidus šalia patelės, maža težinoma, nes stebėti jo eigą nepaprastai sunku. Man yra žinomas tik vienas tikslus šio veiksmo aprašymas, būtent, W. Puchalski'o iš Lvovo. 1937 m. balandžio mėn. 10 d., apie 19,30 val., Rytinėje Lenkijoje šis stebėtojas sėdėjo prie slankos lizdo, kuriame buvo tik du kiaušiniai, vadinasi, ne pilna dėtis. Lizde tupėjo patelė, ir atrodė, kad ji čia nakvos. Jai beperint, pro šalį, kurkdamas ir pypsėdamas, traukė patinas, kuris staiga ir nusileido ant žemės per 3 metrus nuo lizdo. Patelė, ligi šiol ramiai tupėjusi, ėmė leisti „gagenamus" tonus, paskui pakilo nuo lizdo ir pradėjo eiti prie patino, nuleidusi sparnus, pakėlusi ir išplėtusi uodegą. Patinas laukė jos tokia pat poza, paskui, apėjęs ją ke-

lis kartus, kai ji prisiglaudė prie žemės, padengė ją. Po apvaisinimo patinas ramiai stovėjo kiek laiko, o patelė tvarkė savo plunksnas apie 5 minutes; tik po to patinas išnyko, o patelė, grįžusi į lizdą, atsitūpė. Netrukus pralėkė kitas patinas, kurkdamas ir pypsėdamas. Šis Puchalski'o stebėjimas yra labai reikšmingas. Jis įrodė, kad patelė padengiama betarpiškai prie lizdo, antra, kad tarp patelės ir patino iki to laiko, kol nepadėtas paskutinis kiaušinis, yra glaudūs santykiai. Patinas, iš vakaro grįžęs prie patelės, tur būt, praleidžia su ja visą naktį, vaikščiodamas ir lesinėdamas, o prieš aušiant dar atlieka savo baigiamąsias tuoktuves, kurios trunka labai trumpai ir baigiamos sambrėškyje. Todėl ir nušauti slanką per rytinį traukimą sunku. Kas medžiojo slankas su paukštiniu šunim pavasarį dienos metu, galėjo pastebėti, kad jos tuomet laikosi poromis, bet ar tos poros sudarytos iš patino ir patelės, neteko man išaiškinti. Mat kai kurių paukščių patinai, pvz., tetervinai, gaigalai, dažnai mėgsta laikytis dvejetais.

Vietą lizdui krauti slanka parenka ne labai saugią, tur būt, dėl to, kad jos pačios plunksnos yra taip tobulai suderintos su visa aplinkuma, jog ji vis tiek liks nepastebėta. Pačių kiaušinių spalva mažai tesiskiria nuo aplinkumos. Iš tikrųjų, mano rastų lizdų vienas buvo drėgname mišriame miške, po maža eglele, kitas — beržyne, po kadagio krūmu, trečias irgi mišriame miške, bet niekuo nepridengtas. Lizdas, priklausomai nuo aplinkumos, vienu atveju esti išklotas lapais, kitu — žolėmis. Rusų ornitologas Somov'as teigia, esą, slanka padaranti lizdą tuo būdu: atsistojusi sausų lapų ir žolių klode, mina jį kojomis, kaskart taisydama lapus snapu, o paskui, atsitūpusi ir visaip besisukinėdama, padaranti duobutę kiaušiniams dėti,— štai ir visas lizdas.

Tikslesnius perinčių slankų stebėjimus atliko neseniai, dar tik 1936 metais O. Steinfatt'as, artimoje mums Ramintos Girioje, prie Vištyčio ežero, pasistatęs ten palapinę, iš kurios visai arti stebėjo perinčias slankas.

Daugumos tilvikų šeimos paukščių pakaitomis peri patinai ir patelės; šioje šeimoje savotišką išimtį sudaro plaukikas *(Phalaropus),* kur peri tiktai patinas; atrodo, kad stulgių, perkūno oželių ir oželių nykštukų peri tik patelės. Nustatyta, kad ir slankų peri tik patelė. Perinčiai slankai (o, gal būt, ir kitiems ant žemės perintiems paukščiams) būdingas visiškas susilaikymas nuo judesių. Steinfatt'o stebimoji slanka per visą dieną ne tik nepakeisdavo savo pozos, bet ir šiaip tik vos žymiai judėdavo. Ištisomis valandomis ji būdavo kaip negyva, net nesumirksėdavo. Per visą dieną stebėtojas, be pertraukos žiūrėdamas į paukštį, galėjo pastebėti 3—4 nežymius galvos judesius ir todėl mano, kad perinčiam paukščiui susidaro savotiškas fiziologinis būvis, kurį galima pavadinti „perimuoju mėšlungiu". Šis būvis yra paukščiui naudingas tuo, kad dėl visiškos ramybės jis plėšrių žvėrių vargiai suuodžiamas. Yra žinomas reiškinys, kad net geros uoslės šuo labai retai suranda perintį paukštį. Pirmomis perėjimo dienomis nepastebėta, kad slanka būtų palikusi liz-

dą, nes buvo budėta tik nuo ryto iki vakaro. Vėliau paaiškėjo, kad perinti slanka palieka lizdą du kartus per parą — anksti rytą, prieš aušiant, ir vakare, saulei nusileidus, bet ne kasdien. Įdomu, kad tai visiškai atitinka laiką, kada vykdavo vakarinis ir rytinis traukimas, šiek tiek anksčiau ar vėliau, priklausomai nuo šviesos tą ar kitą dieną (šviesus ar apsiniaukęs dangus). Tik prieš palikdama lizdą, perinti patelė lyg pabusdavo iš savo perimojo mėšlungio, ir šis pabudimas pasireikšdavo tuo, kad jos galva pakildavo ir vėl pamažėli nusileisdavo žemyn; pradžioje vykdavo maždaug vieną sykį per minutę, paskui kiek dažniau (iki 12 kartų per 5 minutes). Padariusi apie 25 tokius judesius (per 20 minučių), ji imdavo pamažėli sukioti galvą į šonus, atlikusi keliasdešimt tokių judesių, staiga atsistodavo ir, pabėgėjusi nuo trijų iki šešių žingsnių (30—60 centimetrų) nuo lizdo, pakildavo skristi visuomet ta pačia kryptimi. Iš aprašytojo perėjimo veiksmo labiausiai domina tai, kad slanka apsirūpina maistu beveik per valandą, nes tiek laiko trukdavo jos nebuvimas lizde. Šis faktas tuo nuostabesnis, kad slanka, kaip ir kiti tilvikai, dėdama labai didelius kiaušinius, iš viso apie 100 *g* bendro svorio, t. y. apie vieną trečdalį jos pačios svorio, jau prieš pat perėjimą sunaudoja didelę dalį savo fiziologinio pajėgumo.

Pažymėtina, kad tokio gerai žinomo paukščio kaip slanka perėjimo laikotarpis nebuvo žinomas. Naumann'as savo veikale apie vidurinės Europos paukščius pažymi šį laiką 17 dienų. Tur būt, ir kiti autoriai vien tik dėl to, kad semdavo žinias iš tokio autoriteto, kaip Naumann'as, pateikdavo skaitytojui tuos pačius skaičius. Iš mano stebėto 1928 metais balandžio mėn. 14 d. slankos lizdo su 4 kiaušiniais jaunikliai išsirito gegužės 4 d. naktį, tuo būdu perėjimas truko mažiausiai 19 dienų.

O. Heinrot'as inkubatoriuje išperino slankas per $19^1/_2$ dienos. W. Puchalski's nustatė 24 dienas, bet galvoja, kad paukštis taip ilgai perėjo dėl to, kad paskutines 5 dienas jis nuolat buvo trukdomas nuo 8 val. iki 14 val. ir ištisai nebetupėjo lizde (tiesa, buvo šiltas saulėtas oras). Pagaliau Steinfatt'as mini 22 perėjimo dienas.

Tolimesnis šios Steinfatt'o stebėtos slankos elgesys buvo labai savotiškas: atsikėlusi nuo vaikų, ji vieną po kito ėmė snapu visus 4 vaikus, nešė juos apie 1,5 *m* toliau nuo lizdo ir vėl ant jų tupėjo 45 minutes. Po to atsistojo ir tokiu pat būdu paeiliui vėl nunešė vaikus 2,5 *m* toliau. Atlikusi šį darbą, ji grįžo prie lizdo ir padarė nuostabų dalyką: kiaušinių lukštus savo snapu sumetė į lizdą, paskui, grįžusi prie vaikų, vėl juos šildė. Taip jaunikliai ir ištupėjo po motina iki 9 val. 45 min., kai iš po jos pasirodęs vienas jų pirmą kartą savo snapu pakapnojo. Kiekvieną kartą ji, žmogaus pabaidyta, kaip ir daugelis kitų paukščių, apsimesdavo bejėge, nuleidusi kojas ir išplėtusi uodegą, nuskrisdavo palei pat žemę šalin. Paprastai grįždavo po 5 minučių. Kelis kartus per dieną neramiai vaikščiodavo palei tvorelę, kuria tyčia buvo apsuptas jos lizdas, ir net badydavo ją snapu, matyti, būdavo taip sujaudinta, jog mindžiodavo pasipainiojusius po kojomis vaikus, bet nesusiprasdavo perkelti ir vėl nutūpdavo ant jų vidury aptverto ploto. Kitą dieną, t. y.

liepos 1 d. 2 val. 45 min., tvorelė buvo nuimta, ir šaukdama motina nusivedė vaikus į mišką.

Medžioklinėje literatūroje dažnai kalbama, esą, slanka, esant pavojui, nusinešanti savo vaikus. Kad slanka galėtų tai padaryti, nėra abejonės, ir prof. Menzbier'as cituoja kelių medžiotojų, tariamai mačiusių slankas nešančias savo vaikus, liudijimus. Įvairūs liudytojai aprašo šį įvykį kitaip, pvz., vieni teigia, esą, slanka nešanti vaikus snape, kiti — kad suėmusi „nagais", treti — kad įsispraudusi tarp kojų. Du paskutiniai būdai yra daugiau, negu abejotini, nes slanka nagų lyg ir neturi, ir aplamai visų tilvikų šeimos paukščiai turi pirštus, pritaikytus vien tik vaikščioti, ir jokiu būdu negali pasinaudoti jais kaip, pvz., plėšrieji paukščiai. Suimti grobinį, įsprausti jauniklį tarp kojų irgi, atrodo, negalėtų. O jau tikra fantazija yra teigimas, kad slanka snapu priglaudžianti vaiką prie krūtinės. Natūralus būdas vaikams kilnoti būtų suėmus juos snapu. Tą būdą ir matė Steinfatt'as, bet matyti, slanka šiuo būdu naudojasi „be reikalo", o esant tikram pavojui, kada ji tyčia kelis kartus per dieną buvo baidoma, vis dėlto šio būdo gelbėti vaikams nepanaudojo. Taip pat nesusiprato perkelti vaikų per tvorą.

Nėra nustatyta, kiek kartų per vasarą slankos peri, bet atrodo, kad du kartus, ypač todėl, kad artima slankos giminė — perkūno oželis — normaliai išaugina dvi vadas. Tą nuomonę paremia tai, kad slankos padeda kiaušinius labai anksti, vos atskridusios į vasaros buveines. 1926 metų balandžio mėn. 11 d. Obelynėje, netoli Kauno, nušoviau slanką patelę, kurios dėtyse radau kiaušinių; jų didžiausias buvo jau 16 *mm* skersmens ir netrukus būtų buvęs padėtas. O 1939 m. balandžio mėn. 5 d. inž. J. Andriūnas nušovė netoli Turžėnų slanką su pilnai susidariusiu ir kiautu apsuptu kiaušiniu. Kiaušinių pagrindinė spalva pilkai molinė dvigubu margumu, t. y. sudarytu iš neaiškių blankių dėmių violetiškai pilkšvos spalvos ir kitų ryškesnių tamsiai rudų. Didesnės dėmės tirštesnės yra bukajame kiaušinio gale. Vidutiniai kiaušinio dydžiai yra 43,8×33,6 *mm.*

Kadangi perėjimo laikas trunka 19—23 dienas, o slanka užauga per 40 dienų, tai 62-jų dienų užtenka išvesti vienai vadai, o, gal būt, ir mažiau, nes jauni paukščiai iki 40-tos gyvenimo dienos nebūna su motina. Tad aišku, kad paukštis dar turi laiko antrą sykį perėti. Tačiau kyla klausimas, ar patelė gali būti šiuo vėlyvu laiku apvaisinta. Daugeliui medžiotojų yra žinoma, kad traukimas, prasidėjęs maždaug balandžio mėnesio pradžioje, aukščiausią savo laipsnį pasiekia šio mėnesio pabaigoje, o paskui eina mažyn. Iš tikrųjų traukimas dar nesibaigia, bet trunka net iki liepos mėnesio antros pusės. Maža to, sumažėjęs iki minimumo, beveik sustojęs gegužės mėnesio pabaigoje ir birželio mėn. pradžioje, jis įgyja naujos jėgos ir pasiekia aukščiausią laipsnį liepos mėnesio pradžioje. Aš pats vieną sykį buvau vėlyvo slankų traukimo liudytojas: 1903 m. paklydęs Gudų Girioje, liepos mėn. 20 dieną buvau priverstas nakvoti vietoje, vadinamoje Haračy Bor, tarp Matylių ir Zub-

ravo. Anksti rytą, prieš auštant, kai aš, uodų nukamuotas, stengiausi raiste kaip nors palaikyti ugnį, staiga pratraukė viena slanka, paskui antra, trečia... pasidarė visai geras traukimas, nors dėl tamsos šauti nebuvo galima.

Slankos medžiojamos visokiais būdais: pavasarį ir rudenį su paukštiniu šunim ten, kur jos pralekiančios laikinai sustoja; vasarą slankos medžiojamos taip pat su šunimis, bet daugiausia yra žinoma medžioklė traukimo metu. Ši medžioklė, bent Lietuvoje, dabartiniu laiku nėra pelninga, tačiau jos aplinkybės yra tokios žavingai gražios, o šaudymas reikalauja tokio vikrumo ir greito susivokimo, jog šią medžioklę tenka laikyti aukštos rūšies sportu.

Medžioklė prasideda pirmomis šiltomis pavasario dienomis, mūsų krašte ne anksčiau, kaip balandžio pradžioje, kai pradeda žydėti žibuoklės (palazdžiai), jau atskridę gandrai, kielės, pradeda giedoti liepsnelės ir strazdai-giesmininkai. Keliolika minučių prieš saulei nusileidžiant medžiotojas turi būti vietoje, pasirinkęs ją ten, kur vidury aukšto miško prasideda žemesnio miško plotas, pvz., kur pušynas pereina į alksnyną ar beržyną arba pusiau ataugusios biržės ar raisto pakraštyje. Saulė jau leidžiasi, dar keletas minučių, ir jos raudonas skydas pasineria už beržų ir alksnių viršūnių, o jos paskutiniai spinduliai kur-ne-kur atsimuša valkose, apsėmusiose alksnyną. Toli toli tęsiasi alksnynas pakaitomis su beržais, ir miglotai violetinio atspalvio jų viršūnės sudaro kontrastą su tamsiu spygliuočių žalumynu. Ir žemė, ir oras prisotinti vandens garų, pūvančių pernykščių lapų ir vos sprogstančių beržų pumpurų kvapo. Jau saulė nusileido, ir vakaruose plinta raudonos šviesos jūra, sudarydama ryškų dugną juodam šakų rezginiui. Dar gieda vienas kitas strazdas, tupėdamas pačioje medžio viršūnėje, o tamsiame eglyne skamba švelni liepsnelės giesmelė... jau mirksi pirmoji žvaigždė... nuo žemės sunkiai pakyla vabalas ir, darydamas vingius ore, pasiekia miško viršūnes... Ir štai ji, slanka. Toli pasigirdo jos kurkiamas balsas, dar kartą, dar arčiau, jau visai aiškiai, ir tamsus paukštis, ilgu snapu, išplaukė virš alksnių viršūnių... Bet šūvis į traukiančią slanką nėra lengvas, ir paprastai per medžioklę, ypač jei dalyvauja keli medžiotojai, šūvių esti daug, bet laimikio maža. Kartais ant medžiotojo užskrenda du besikauną ore patinai, ir geras šaulys kartais nudeda abudu.

Šviesiais vėsiais vakarais, kai saulė leidžiasi ne už debesies, bet stačiai už horizonto, slankos pradeda traukti anksti, dar saulei nenusileidus, bet skrenda labai aukštai, greitai plasnodamos sparnais, nedarydamos ore posūkių. Tuomet slanka atrodo esanti mažas paukštis, ypač todėl, kad jos sparnų judesiai esti greiti. Nušauti itin sunku, o medžioklės sėkmingumą sumažina tai, kad traukimas trunka trumpai. Kas kita, jei pasitaiko šiltas vakaras apsiniaukusiu dangumi, ypač po to, kai dieną lijo ar net ir vakare lyja. Tuomet paukščiai skrenda žemai, palei pačias medžių viršūnes, nesiskubindami, lėtais sparnų judesiais. Paukštis atrodo didesnis, gal būt, ir dėl to, kad nepriglaudžia tiek plunksnų, kaip esant šaltam orui, ir nušauti lengviau. Vėjas, ypač šaltas, taip pat turi trauki-

mui įtakos, veikdamas jį neigiamai. Atvirkščiai, kai kurie autoriai teigia, kad, nesant vėjo, net stiprus lietus ir sniegas traukimo nesutrukdo.

Pabaigoje norėčiau paminėti dar vieną medžioklės būdą, kuris, tikiuosi, Vakarų Europoje yra visai nežinomas. Prieš kelerius metus, pasiskolinęs šią žinutę iš 1929 m. „Wild und Hund" Nr. 48 (H. D. Engel), aprašiau nuotykį, kaip medžiotojo akivaizdoje slanka nusileido į vandenį ir liko ten plūduriuoti. Dabar, vartydamas seną rusišką medžioklinę literatūrą, aptikau Chitrov'o straipsnį iš 1872 m., kuriame jis aprašo slankų medžioklę „ant vandens". Ši medžioklė prasideda tuomet, kai slanka šeriasi, ir baigiasi joms išskridus, o sėkmingiausia yra per patį jų perlėkimą. Į vandenį atskrenda dar nebaigusios šertis slankos; tuo lengviausia įsitikinti rudeniop, kai atskrenda jų daug. Kas verčia slankas nutūpti į vandenį, neaišku, bet manoma, jos atskrenda todėl, kad maudymasis paskatina plunksnų šėrimosi procesą. Prie vandens šaudomos skrendančios slankos, kol dar netamsu, o vėliau — nutūpusios į vandenį, tuo labiau, kad ir tamsoje jos gerai matomos dėl kilusių joms pliuškenantis bangų. Be to, besimaudanti slanka kartas nuo karto suknarkia savotišku, per traukimą negirdimu balsu. Atskrenda jos tuo pačiu laiku kaip ir traukdamos. Tam reikalui jos pasirenka miško upelį ar šiaip vandenį, neapaugusį žolėmis, atvirais, lėkštais krantais; ypač mėgsta vietas, kur ateina gerti galvijai, kur dugnas ir krantai jų gerai išminti ir esti primėtyta mėšlo. Medžioklė sėkmingiausia ten, kur apylinkėje panašių vietų nedaug, o ramūs, ūkanoti vakarai labiausiai tam tinka. Pasak minėto autoriaus, kai kur panašiose vietose slankos dengiamos tinklais. Pastaraisiais laikais iš M. Želnio sužinojau, kad medžioklė „ant vandens" buvo seniau vykdoma mūsų krašte Užusalio miškuose, ir rezultatai būdavo tokie pat geri, kaip ir per traukimą. Tur būt, tik slankoms sumažėjus, šis medžioklės būdas buvo užmirštas, nes, atrodo, dabar niekas jo nebepraktikuoja.

Stulgys, dubeltas. *Capella media* (Lath.)

L pav.

Est. *dopelnepp.* Latv. *kikuts.* Lenk. *dubelt.* Rus. *dupiel.* Vok. *Doppelschnepfe.*

Stulgys ir kiti du žemiau aprašyti jo giminaičiai išvaizda panašūs į slanką, bet visi trys daug mažesni, be to, skiriasi aukštesnėmis kojomis, kuriose šlaunies dalis yra plika. Iš žemiau aprašomų trijų rūšių stulgys yra pats didžiausias, prilygsta karveliui purpleliui arba amaliniam strazdui, be to, yra raumeningesnis ir stipresnės sudėties.

Patino kūno ilgis 248—310 *mm,* patelės 275—300 *mm,* sparnų tarpugalis 470—497 *mm,* trijų Lietuvos paukščių suglausto sparno ilgis 132—140 *mm,* snapas 60—68 *mm.* Spalvos mažiau sudėtingos, negu slankos, bet vis dėlto sunkiai aprašomos: per vidurį viršugalvio eina palšos spalvos juostelė, o dviem jos šonais tokios pat juodos juostelės. Viršutinė

kūno dalis išmarginta juodai, juosvai rudai ir palšai, labai sudėtingu ir gražiu raštu; plasnojamosios plunksnos juosvos, kraštutinės baltais stiebais, didesnės sparnų dengiamosios plunksnos baltomis dėmėmis. Kraštutinės penkios vairuojamosios plunksnos baltos su skersiniais juodais dryžiais (tuo skiriasi nuo perkūno oželio) (78 pav.), o vidurinės vairuojamosios plunksnos juodos, rudai dryžėtos; uodegos apatinės ir viršutinės dengiamosios plunksnos palšai rudos, juosvai dėmėtos. Kaklas ir pagurklis palši, išmarginti juosvomis skersinėmis dėmėmis, krūtinė ir pilvas balti, bet krūtinė išmarginta V pavidalo tamsiomis dėmėmis, o pilvas — banguotomis tamsiomis juostelėmis; pilvo šonais eina dideli skersiniai dryžiai. Kojos žalsvos, snapo galas juosvas, pamatas šviesesnis. Patelės skiriasi truputį didesniu ūgiu.

Stulgio tėvynė Europos šiaurė ir Sibiras iki Altajaus ir Jenisiejaus, šiaurėje siekia, pradedant nuo vakarų į rytus, 69° (Skandinavija), 64° (Suomija), 67°30′ (Pečiora), 68° (Jamalas), 71° (Jenisiejus); pietuose peri maždaug iki 51°. Žiemoti išskrenda daugiausia į P. Afriką, rečiau į Vidužemio jūros pakraščius ir Azijos pietvakarius. Pažymėtina, kad Sibiro stulgiai rudenį traukia tiesiog į vakarus, paskui Kaspijos vakariniu krantu į pietus (S. A. Buturlin'as).

Stulgio maistą nustatyti gana sunku, nes jis minta švelniais minkštais gyvūnėliais, kurie greitai suviršinami. Be to, jie minta daugiausia nakties metu, o nušaunami dieną, kai skilviai jau esti ištuštėję. Atrodo, kad žymią maisto dalį sudaro švelnios kirmėlytės, sliekai ir pan., toliau apsiuvos kartu su jų apsiaustais ir labai daug uodų vikšrų.

Po kelių dienų atskridę stulgiai pradeda tuoktuves, labai skirtingas nuo dviejų kitų jų giminaičių — slankos ir perkūno oželio tuoktuvių; gal būt, jos daugiausia panašios į gaidukų ar tetervinų tuoktuves. Tuoktuvės vyksta pelkių apysausėse vietose, pvz., ten, kur, nuslūgus vandeniui, upių pakraščiais pasirodė pirmos sausesnės salelės, ar ir šiaip vidury platesnių raistų, visai lygiose vietose tarp žemų karklų ir retų sausų pernykščių nendrių; kartais tuoktuvės vyksta sausose kupstėtose pievose. Vietas pasirenka saugias, kur žmogus retai įkelia koją. Tokių plotų didumas taip pat labai įvairus; ten, kur stulgių yra daug, jie plačiai pasiskleidžia, užimdami iki šimto ir daugiau metrų skersmens plotą, ir į jį suskrenda šimtai paukščių, arba tie plotai esti visai maži, ten telpa tik keletas porų. Tuoktuvės prasideda gegužės mėnesio pradžioje, bet pats jų įkarštis pastebimas tik maždaug dešimčiai dienų praėjus; žinoma, jos labai priklauso nuo oro, bet paprastai baigiasi birželio mėnesio pradžioje. Saulei leidžiantis, tuoktuvių dalyviai, patinai ir patelės, renkasi į aikštę, o saulei nusileidus ir pradėjus temti, pirmieji rungtynininkai pasirodo viešai. Jų pozos savotiškos: toli atgal atmesta galva, snapas priglaustas prie smarkiai sulenkto kaklo, plačiai išplėsta uodega, taip pakelta aukštyn ir net pirmyn, kad savo galu beveik siekia pakaušį, šiek tiek nuleisti sparnai. Jų garsai, girdimi šiuo metu, tokie nepaprasti, jog atvaizduoti jų niekaip negalima. Jie tylūs, vos tik per keliasdešimt žingsnių girdimi, ir nė vienas man žinomas garso bei balso pavadinimas netinka jiems išreikšti. Pradžio-

je girdimi atskiri garsai, paskui jie kartojasi vis greičiau ir greičiau ir pagaliau susilieję į vieną virpamą eilę, staiga nutrūksta. Kartu su tuo girdėti ir tam tikras šlamesys, daromas sparnais. Atrodo, kad viskas nurimo, sustojo, bet tai vienam akimirksniui, po kurio prasideda viešos muštynės: vienas puola kitą, bado savo ilgu snapu, peša plunksnas, varo iš kovos lauko, bet nugalėtasis vėl grįžta, vėl kaunasi su kitu priešu. Taip ir

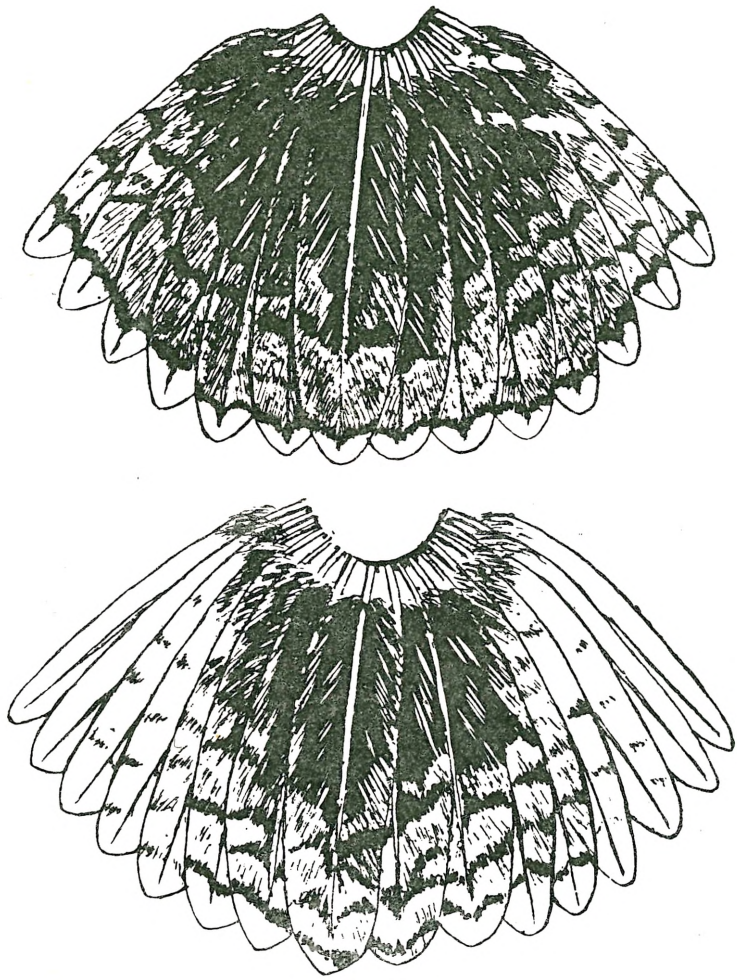

78 pav. Perkūno oželio ir stulgio uodega (pagal Hartert'ą)

eina kova, kol ilgainiui pradeda reikštis nuovargis, patinų įniršimas silpsta, vienas kitas pasitraukia į šalį, ir kova baigta, bet tai tik trumpai valandėlei, nes vėl po vieną išeina į aikštę, vėl atsistoja tokiomis pozomis, kaip anksčiau, pasipūtę ir pastatę uodegas, vėl pasigirsta iš pradžių atskiri balsai, paskui jie kartojami vis dažniau ir dažniau, susilieja į bendrą chorą, ir pagaliau staiga nutrūksta, vėl prasideda mūšis ir t. t. Vidunaktį tuoktuvių dalyviai nurimsta, bet nakties pabaigoje, prieš aušiant, viskas atsinaujina su tokiu pat azartu, kaip kad būna vakare. Prie įsikarščiavu-

sių patinų prisideda patelės, šen ir ten perbėgdamos į mūšio lauką, ir tuomet vienas kitas kovotojas, metęs savo priešą, bėga paskui jas. Prašvitus visas šis įdomus aktas lėtėja, ir paukščiai, pavieniui arba poromis, išskrenda į plačiąją pelkę.

Dabartiniu metu trūksta mums duomenų, ar Lietuvoje vyksta kur nors žymesnės stulgių tuoktuvės. Greičiausiai, kad ne, nes iš visų paukščių, kurie mūsų krašte nukentėjo nuo gyventojų prieauglio, nuo žemės reformos ir nuo melioracijų, daugiausia nukentėjo stulgys. Kauno apylinkių medžioklės žinovas D. Vilinskis jau prieš 1900 metus atkreipė į šį reiškinį dėmesį, lygindamas Tyrulių išvaizdą su tuo, kas buvo dvidešimt metų anksčiau. Aplamai net galima kelti klausimą, ar stulgys dar kur nors peri Lietuvoje. Man asmeniškai stulgių tuoktuvės ir perimos vietos yra žinomos tik Vilniaus krašte, ir tai šie duomenys yra surinkti prieš pirmąjį pasaulinį karą (apie 1904 m.). Pirmiausia tai netoli mano tėviškės esanti pelkė Kostenevkos upelio krantuose nuo Santekių iki Vosyliškių ir dar toliau, einant upeliu žemyn. Ten buvo plačios ne labai šlapios pievos, apaugusios mažais karklais *(Salix repens, S. lapponum)* ir poliariniais beržais. Vietomis buvo šaltinių, o aplink juos didoki juodojo dumblo plotai, kuriuose stulgiai labai mėgdavo laikytis. Ten vasaros metu būdavo labai gera stulgių medžioklė, į kurią neretai važiuodavau. Taip pat tikrai žinau, kad stulgiai perėdavo plačiose pievose (Madžiūnų pievos) abiejuose Merkio krantuose Rūdininkų Girioje, apie Mamavio ežerą. Pats girdėjau ten jų tuoktuves 1914 metų pavasarį, bet dėl tamsos negalėjau nustatyti, kiek paukščių jose dalyvavo. Gudų Girioje tuoktuvės vykdavo Katros paupyje, netoli Zubravo, taip pat tos upės aukštupyje, apie neseniai išsekusį Dubo ežerą. Esu net girdėjęs, kad senais laikais vietiniai gyventojai ten apsčiai prigaudydavo stulgių kilpomis. Be abejo, stulgiai perėjo, o, gal būt, dar ir tebeperi Lydos apskrityje, į pietus nuo Rodūnės, plačiose Pelesos pelkėse (apie vadinamą „Akmeninį tiltą"), taip pat į vakarus nuo šios vietos, apie Kopciauščiznos dvarą ir Kurdiukų kaimą; nors lizdų nesu ten matęs, bet stulgių vis ten rasdavau (iki 1905 m.) tuo laiku, kai jie paprastai peri. Neabejotinai perėdavo jie ir Lydos apylinkėse, Lydėjos upės krantuose ir Dakudavos pelkėje. Dar man yra žinoma stulgių perėjimo vieta apie Zietelą (Slonimo apskrityje). Inž. J. Andriūno duomenimis, stulgiai peri Zarasų apskr. ir Kaišiadorių apskr. apie Žaslius (1938 m.) ir kitais duomenimis, Šetekšnos upės pakraščiuose apie Rokiškį.

Kaip ir kiti šios giminės paukščiai, stulgio patelė deda 4 labai panašius į perkūno oželio kiaušinius, bet šiek tiek didesnius (vidutiniški jų dydžiai 47,5×33 *mm*). Lizdas labai gerai paslėptas, ir patelė (vien ji peri) labai stropiai jame tupi, taip pat kaip ir slanka pasitikėdama savo saugomąja spalva. Po 22—24 dienų išsirita jaunikliai, kurie tą pačią dieną iš lizdo išlenda; jų randama net su prilipusiais lukšto gabalais. Jie yra labai panašūs į to paties amžiaus perkūno oželius, ir reikia didelio patyrimo mokėti juos atskirti.

Iš pradžių patelė su vaikais laikosi ten, kur lengva pasislėpti, — palyginus aukštoje žolėje tarp karklų, beržų ir kt. krūmų; tik vaikams paau-

L. STULGYS, DUBELTAS — *CAPELLA MEDIA* (Lath.)

LI. PERKŪNO OŽELIS — *CAPELLA GALLINAGO* (L.)

LII. OŽELIS NYKŠTUKAS — *LYMNOCRYPTES MINIMUS* (Brünn.)

gus tiek, kad jie gali skristi, šeima pereina į atviresnes vietas, būtent, ten, kur žolė nėra tokia aukšta, pvz., į pelkių pakraščius, o ypač mėgsta jie šiek tiek paaugusius atolus. Niekuomet jie nesti tokiose klampiose vietose, kaip perkūno oželiai, o lietingomis vasaromis jų rasi net visai sausose pievose.

Apie rugpiūčio mėnesio pradžią mūsų krašte pasirodo stulgiai, atskridę iš šiaurės kraštų, ir tuomet šių paukščių rasi mažų ir didelių pelkių ir raistų pakraščiuose. Jei vasara lietinga, galima aptikti juos ne tik pievose, bet ir dirbamuose laukuose, kurie ribojasi su pievomis, ypač bulvėse, kopūstuose, avižose. Tuomet stulgių rasi netikėtai ten, kur nė manyti nemanei jų aptikti, nes, traukdami nakties metu, jie staiga ten pasirodo. Galima manyti, kad pirmi pasirodę mūsų krašte stulgiai keleiviai yra seni paukščiai, o paskui pradeda rodytis jaunikliai (taip bent esti kitų tilvikų giminės rūšių); galimas dalykas, kad kiekvienas būrelis yra sudarytas iš vienos vados paukščių (žinoma, jei jame ne daugiau kaip 4 paukščiai).

Stulgys, kaip ir slanka, vienas patraukliausių medžiojamų paukščių ir yra medžiotojų labai vertinamas. Mūsų krašte medžiojama (tiksliau pasakius, buvo medžiojama), išskyrus retai kam žinomą pavasario medžioklę, tik su paukštiniu šunimi išsiperėjusius mūsų krašte, bet dar dažniau pralekiančius stulgius keliautojus. Visas stulgio medžioklės patrauklumas yra tas, kad jis randamas palyginti lengvai prieinamose vietose, neretai jų apsčiai aptinkame nedideliame plote, šūvis yra nesunkus, o pats paukštis dažnai esti labai riebus ir yra geras, žinovų labai vertinamas kepsnys. Tikras medžiotojas sportininkas stulgį vertina už tai, kad per šią medžioklę galima patikrinti ir pasigrožėti savo paukštinio šuns savybėmis, nes retai prie kurio kito paukščio šuo taip gražiai veda ir taip ryškiai sustoja kaip prie stulgio. Ar daug seniau Lietuvoje būta stulgių, neapsiimu pasakyti, nes nežinau jokių senesnių raštų apie šią medžioklę mūsų krašte, bet iš savo atsiminimų galiu pasakyti, kad aukščiau išvardytose vietose pats nušaudavau po keliolika tik popietinėmis ar ankstyvo ryto valandomis. Prieš 50—60 metų stulgys buvo net būtinas visokių pokylių dvaruose ir klebonijose atributas, ir jų parūpinti buvo nesunku — tai buvo „strielčiaus" (dažnai ir virėjo) pareiga kelias dienas prieš pokylį prišaudyti pakankamai šių paukščių. D. Vilinskis jau prieš 1900 metus skundžiasi, kad Žemaitijoje šių paukščių skaičius žymiai sumažėjęs. Palyginus su tuo, kas buvo prieš 20 metų, galima manyti, kad stulgys mūsų krašte buvo kadaise gausus paukštis.

Mažiau yra žinoma medžioklė per tuoktuves, bet iš to, kas aukščiau pasakyta, nesunku suprasti, kad išmedžioti stulgius ten, kur vyksta tas jų savotiškas gyvenimo aktas, labai lengva. Kadangi tuoktuvės vyksta vis toje pačioje vietoje, o patys paukščiai, ypač tuo metu, yra nebaikštūs, tai užtenka laiku ateiti su šautuvu, pasislėpti kokioje nors natūralioje ar dirbtinėje priedangoje ir vienu ar keliais šūviais nudėti daugybę paukščių. Savaime suprantama, kad šios rūšies medžioklė yra stulgio padermei itin pragaištinga. Neturiu duomenų, kaip plačiai šios rūšies medžioklė

buvo mūsų krašte vykdoma, bet žinau, kad dar prieškariniais laikais taip medžiota (Katros upės pakraščiuose apie Zubravą), ir pats pažįstu medžiojusius šiuo būdu žmones. Carinėje Rusijoje buvo medžiojama per tuoktuves labai daug, ypač medžiotojų vertelgų, ieškančių iš to piniginio pelno. Pelningiausia medžioklė būdavo ten, kur tuoktuvių plotas dėl potvynio būdavo vandens apsemtas, nes tuomet didelis paukščių skaičius būdavo priverstas spiestis palyginus mažoje aikštelėje. Vertelga turėdavo nužiūrėjęs keletą tokių plotų ir kas naktį paeiliui išmedžiodavo juos, tuo būdu, specialiosios literatūros daviniais (pvz., N. Gladkov'as), nušaudamas virš 1000 stulgių per vieną pavasarį. Aišku, kad, šaudant į tirštą paukščių būrį, greta užmuštų, sužalojama daugybė kitų, tame skaičiuje daug jau pradėjusių dėti kiaušinius patelių. Vietoj šautuvo tam pačiam tikslui Rusijoje plačiai buvo vartojami tinklai ir kilpos. Per pavasarines medžiokles žūdavo nesuskaitoma daugybė stulgių, ir reikia manyti, kad jos yra viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurių šių paukščių skaičius taip katastrofiškai sumažėjo.

Perkūno oželis. *Capella gallinago* (L.)

LI pav.

Est. *tikutaja.* Latv. *mekazina.* Lenk. *kszyk.* Rus. *bekas.* Vok. *Bekassine.*

Be gyvenančio Europoje ir Azijos vakaruose porūšio, *C. g. gallinago* (L.), yra žinomi dar trys porūšiai, iš kurių vienas Sibire, kitas Airijoje ir Farerų salose, trečias Š. Amerikoje. Šie porūšiai abejotini.

Perkūno oželis už stulgį žymiai mažesnis, nors dideli, ypač riebūs, paukščiai beveik prilygsta stulgio mažiems ar liesiems paukščiams; matuojant iš akies jis yra juodojo strazdo didumo. Prie Žuvinto ežero gegužės mėnesį nušautas patinas svėrė 98 *g.* Pasak Niethammer'io, rugsėjo—gruodžio mėn. nušauti paukščiai sveria vidutiniškai 117,6 *g.* Kūno ilgis apie 280 *mm,* sparnų tarpugalis 425—447 *mm,* suglausto sparno ilgis Lietuvos paukščių: 4 patinų 121—127,5 *mm,* 6 patelių 118—129 *mm,* snapas 64—74 *mm.* Savo spalvomis panašus į stulgį, tačiau dėl kai kurių požymių nesunku jį nuo šios rūšies atskirti; tai, pirmiausia, uodegos plunksnos, kurios yra visai rudos spalvos, juodais dryželiais ir vien kraštutinių pora yra balsvo atspalvio (78 pav.); didesnės sparnų dengiamosios plunksnos nežymiai dėmėtos (stulgio šios dėmės yra grynai baltos), kaklo ir pagurklio margumas neryškus, be to, snapas ilgesnis, ir šiaip iš pirmo žvilgsnio stulgį nesunku atskirti nuo perkūno oželio iš didesnės galvos ir kresno kūno.

Perkūno oželio gyvenamoji sritis prasideda Airijoje ir Didžiojoje Britanijoje vakaruose ir baigiasi Kamčatkoje, Komandorų ir Japonijos salose rytuose; šiaurėje ji siekia didžiųjų Sibiro upių žiotis (apie 70°), o pietuose plinta iki Pirėnų, Balkanų, Užkaspijo ir Usurio pietinės dalies (Europoje, apytikriai, iki 48°). Žiemoja Viduržemio jūros kraštuose, Šiau-

rės Afrikoje, Pietų Azijoje ir Azijos pietų rytų salose, o kartais net Krymе ir Ukrainoje. Atrodo, kad iš visų tilvikų giminės perkūno oželiai mažiausiai paiso rudens, nes kartais užsilieka ilgai, kada jau visi kiti balų paukščiai esti išskridę.

Perkūno oželis Lietuvoje labai paprastas paukštis, jį galima rasti daugumoje mūsų pelkių, tiek didelių, tiek mažų. Daugiausia vis dėlto jis mėgsta gana klampias, kupstėtas, durpingas pelkes, kur vietomis yra atviro vandens plotai, šiek tiek apaugusias alksnynais, karklynais, aplamai kur yra sunkiai prieinamų vietų. Bet tai nėra būtina jo gyvenimo sąlyga, ir perkūno oželį, gal būt, tik ne taip apsčiai, galima rasti ežerų ir upių pakraščiuose, kur kranto pobūdis yra kitoks, pvz., kur yra didelių viksvų, nendrių bei meldų plotai. Neretai apsigyvena jie ir miškų raistuose, kur auga baltos samanos, smulkios pušelės ir beržai. Net pačiame miške, ypač kirtimuose, kurie yra užtektinai šlapi, perkūno oželis mielai apsistoja, o traukimo metu galima jį aptikti beveik visur, kur yra vandens, nebūtinai pelkėtose vietose. Matome, kad šis paukštis neturi tokių griežtų reikalavimų, kaip jo artimiausias giminė — stulgys, ir ši jo savybė yra svarbus veiksnys, palaikantis jo padermę. Mes matome, kad stulgių skaičius, pasikeitus gyvenimo aplinkybėms, katastrofiškai sumažėjo, ko negalima pasakyti apie perkūno oželį[1]. Pats aptikdavau šių paukščių perinčių Kauno apskr. Gaižiūnų tvenkiniuose ir pievose, Ežerėlyje, Nevėžio pakraščiuose; Marijampolės apskr. Žuvinto ežero pakraščiuose, Paliose, Dovinės pakrantėse; Alytaus apskr. — Žuvinto, Gudelių, Dusios, Obelijos, Metelių, Daugų, Geluko ežerų pakraščiuose, Bauderiškių raiste, Dugnuose ir Gaivečiuose; Vilniaus krašte — visame Merkio upyne, ypač Luknos upės ir Papio ežero krantuose ir Kenos durpynuose; Gardino apskr. — Grudos ir Musteikos upių pakraščiuose, Katros upės plačiose pievose nuo Berštų kaimo iki Ramanavos, daugumoje Gudų Girios raistų, ypač Jezdelyje, Čapkeliuose, Paramelyje, Bizo Piovyklosę ir kt. Lydos apskr. plačiose pelkėse išilgai Lebedos upės ir jos ištakų: Kostenevkos, Lebiodkos, Lydėjos paupiuose, ypač plačioje Dakudavos pelkėje, Ditvos upyne su jo gausiomis pelkėmis, Dubičiuose, Ūlos upės pakraščiuose; Vilniaus apskrityje — durpynuose; Utenos apskr. Mintaučkių ir kituose raistuose; Ukmergės apskr. Steprių pelkėse ir Lėno ežero krantuose; Panevėžio apskr. Šepetos, Notygalos pelkėse; Šiaulių apskr. — Radviliškio Tyruliuose, Rekyvos ežero krantuose, Tvybių, Pakapių Tyruliuose; Klaipėdos krašte perkūno oželiai peri apie Šilutę, kur buvo rasti jų kiaušiniai Rupkalnyje (1905 m. gegužės mėn. 10 d.) ir Aukštumalėje (1902 m. birželio mėn. 2 d.). Nurodydamas šias kelias žinomas man vietas neabejoju, kad šie paukščiai peri visuose Lietuvos rajonuose.

Pavasarį perkūno oželiai pasirodo jau kovo mėnesio paskutinėmis dienomis arba balandžio mėnesio pradžioje, priklausomai, kokia yra pava-

---

[1] Gyvūnų rūšys, sugebančios gyventi įvairiose aplinkumose, vadinamos eurioikinėmis, o tos, kurios griežtai reikalauja tam tikro pobūdžio aplinkumos, vadinamos stenoikinėmis. Perkūno oželis, palyginus su stenoikiniu stulgiu, yra eurioikinė rūšis.

sario eiga, vadinasi, tuo pačiu laiku kaip ir slanka, tik juos pastebėti kur kas lengviau. Kartu su pempe jis yra vienas pavasario pranašų, nes, vos tik patvinsta upeliai, vos pievose atsiranda žalsvų kalvelių ir atšunta pelkių pakraščiai, perkūno oželiai jau užima savo vietą. (1920 m. apie Raudondvarį aptikau jų jau kovo mėn. 28 dieną, Žuvinto ežero pakraštyje 1947 m. kovo mėn. 27 d., 1948 m. kovo mėn. 15 d.) Jie nėra tokie ryškūs paukščiai kaip pempės, kurias kiekvienas pamatys arba išgirs, anaiptol, bent iš pradžių, šie kuklūs pilki paukšteliai knaisiojasi savo ilgais snapais ten, kur atsileidęs dumblas jiems prieinamas. Apie tą laikotarpį dažnai dar grįžta žiema, kaip kad buvo 1926 m. kovo mėn. 30 d., kai Dovinės pakraščiuose aptikau keliasdešimt perkūno oželių. Striuka tuomet šiems paukščiams, nes tenka ieškoti versmių ar šiaip neapsnigtų vietų vandens pakraštyje. Tačiau toks laikas esti neilgas, vėl grįžta šiltos dienos, prasideda tikras pavasaris, tada pakinta ir šio paukščio būdas. Gal būt, išskyrus pempę, retai kuris pelkių paukštis šiuo laiku yra triukšmingesnis, nes tuoj, pagerėjus orui, prasideda jo tuoktuvės, ir tuomet išgirsi jį dieną ir naktį, bet pats jo veiklos įkarštis esti balandžio mėnesio pabaigoje.

Kaip stulgys ir slanka, perkūno oželis yra pusiau naktinis paukštis, bet tuoktuvių metu veiklus ištisas dvidešimt keturias valandas, taip bent galima pasakyti apie patinus. Tuoktuvės yra panašios į slankų atitinkamą reiškinį, nes žymia dalimi vyksta ore ir taip pat patelės retai pakyla į orą, o patinai aplanko jas ant žemės. Patinų žaidimai yra labai patraukliūs, ir kiekvienam gamtos mėgėjui stebėti juos yra tikras malonumas. Žaibo greitumu kyla paukštis iš pelkės, šiek tiek istrižai skrisdamas į viršų, padaro keletą plačių posūkių, pasiekdamas didelį aukštį; tuomet jis atrodo mažytis kaip musė, ir tik prityrusi akis pažins jį iš savotiško polėkio ir ilgo snapo. Jis nuolat keičia polėkio kryptį, puldamas čia dešinėn, čia kairėn, čia vėl beveik statmenai žemyn ir vėl pakildamas į vos įžiūrimą aukštį. Bet štai, keičiasi jo polėkio pobūdis — plačiai išskėtęs uodegą, galva žemyn leidžiasi jis iš aukštumos, leisdamas ypatingą balsą, tokį savotišką, jog, pirmą sykį išgirdęs jį, vargiai patiki, kad jis priklauso paukščiui. Apibūdinti šiam balsui pasakysime, kad yra panašus į stambios stygos skambėjimą, o kartu į ėriuko mekenimą, nuo ko daugelyje kalbų ir yra gavęs ėriuko ar ožiuko vardą. Po šio garso seka kiti garsai, skambą maždaug: „tikut-tikut-tikut", kartojami keliolika kartų. Patelė oro žaidimuose nedalyvauja, ji tupi kur nors ant žemės tarp kupstų, o visa jos veikla tuoktuvėse pasireiškia tuo, kad ji leidžia šaukiamąjį balsą, kurį galima pamėgdžioti stipriai pučiant siuvamąjį pirštelį (panašu į „tšš, tšš"). Išgirdęs patelės šaukimą, patinas kaip akmuo, pusiau suglaustais sparnais, neria žemyn ir tik prieš pat žemę išplečia sparnus sulaikyti greičiui ir nutupia netoli patelės. Neretai patinukas, būdamas netoli patelės ir šaukiamas, eina švelniai kartodamas: „tuk-tuk-tuk-tuk". Kokiu būdu susidaro perkūno oželių „bliovimo" balsas, yra pareikšta įvairių nuomonių, bet daugiausia linkstama manyti, kad šį keistą garsą sudaro kraštutinės vairuojamosios plunksnos virpėjimas, kai paukštis staiga ore

pasuka žemyn; dalyvauja ir kitos plasnojamosios plunksnos, nes tik tuomet jis tėra girdimas. Šią nuomonę patvirtino tai, kad kitas artimas perkūno oželiui porūšis (pvz., Š. Amerikos *C. g. delicta*), kurių uodegos plunksnų kontūrai kitaip sudaryti, turi, kad ir panašų, bet vis dėlto skirtingą „bliovimą". Kai kas bandė pritaisyti prie tam tikro aparato šių paukščių vairuojamąsias plunksnas ir, judindamas jas dideliu greitumu, sukeldavo būdingą perkūno oželiui „bliovimą".

Kur yra daug perkūno oželių, šie jų žaidimai sudaro tikrai žavėtiną vaizdą, o jų balsai yra taip reikšmingi ir taip susiję su gražiausiu metų laikotarpiu, jog jų užmiršti negalima. Norint tuomet stebėti perkūno oželius, reikia nueiti į pelkę vakare, saulei leidžiantis, bet dar geriau ir ryškiau vyksta tuoktuvės naktį, prieš aušt ant, tuomet šios turiningos pavasario nakties valandėlės, pilnos visokių balsų ir šviesos efektų, su kaupu atlygina tą vargą pasiryžėliui, kurį jis patiria, vykdamas į pelkę nakties metu. Medžiotojui neretai tenka stebėti perkūno oželius tetervinų medžioklės metu pavasarį, nes tada, tupėdamas būdelėje, nesukelia šiems paukščiams jokio įtarimo ir jie visus savo žaidimus atlieka stebėtojo akivaizdoje. Perkūno oželio mekenimą, nors ir ne taip ryškiai, galima girdėti ir rudenį.

Veisimosi atžvilgiu perkūno oželis mažai skiriasi nuo slankos ir stulgio. Nors jie sudaro poras, bet patelė viena rūpinasi kiaušiniais. Yra duomenų, kad patinas dalyvauja jauniklių auginime.

Lizdą paprastai rasdavau klampioje vietoje, ant žolių kupsto arba ir šiaip lygioje vietoje, menkai išklotoje sausomis žolėmis. Pilna dėtis susideda iš keturių kiaušinių, kurių vidutinis didumas yra 41,5 × 27,5 *mm*, t. y. jie labai dideli, kriaušės pavidalo, žalsvai gelsvos, šviesiai žalsvos arba molinės spalvos juosvai rudomis įvairių formų dėmėmis, susispietusiomis daugiausia bukajame gale. Šios dėmės dažniausiai didelės, aiškiai aprėžtos, rečiau mažos ir gausios.

Kaip ir slanka, perkūno oželis pradeda dėti labai anksti ir, išvedęs vieną vadą, deda kiaušinius antrą kartą. Todėl mūsų krašte liepos mėn. 20 dieną visuomet dar aptiksi antros vados pūkuotų perkūno oželių. Lizdą su ką tik išriedėjusiais jaunikliais Lydos apskr., Lebiodkos ūkyje, radau 1919 m. gegužės mėn. 9 d., bet lizdą su kiaušiniais Gudų Girioje, Čapkelių raiste, esu radęs ir 1904 m. birželio mėn. 23 d., o T. Zubavičius prie Žuvinto ežero rado lizdą su užperėtais kiaušiniais 1947 m. gegužės mėn. 17 d.

Atrodo, kad motina toli gražu nėra taip prisirišusi prie vaikų, kaip slanka, ir, aptikus raiste šių paukščių šeimą, motina pakyla ir nuskrenda tolyn, lyg ji būtų viena, palikdama vaikus jų likimui. (Slanka šiuo atveju elgiasi visai kitaip.) Tačiau jauniklių spalva taip nuostabiai suderinta su visa aplinkuma, be to, jie taip puikiai moka išnaudoti kiekvieną galimumą pasislėpti, kad tik geras šuo, vadovaudamasis uosle, gali juos surasti. Pirmos vados vaikams užaugus, patinas dar nenutraukia tuoktuvių, kurios trunka iki birželio mėnesio pabaigos, net ir vėliau; tai suprantama, nes patelė peri antrą kartą. Perint kiaušinius inkubatoriuje, paukščiukai

išsirita per 19½ dienos, t. y. per tiek pat laiko, kaip ir slanka; tuomet jie sveria 10—11 *g*, po 19 dienų jau gali pakilti skristi; baigiantis ketvirtam mėnesiui, šeriasi pirmą kartą (Heinroth'as).

Visą vasarą perkūno oželiai laikosi šeimomis; medžioklei prasidėjus, nėra jų labai daug, tačiau po dviejų trijų savaičių atsiranda daug daugiau, nes tada jie atskrenda iš šiaurės kraštų. Tuomet aptiksime jų bet kurioje mažoje balelėje, šlapesnėje pievoje, tvenkinio pakraščiuose ir kitur. Ypač rugpiūčio mėnesio pabaigoje esti dienų, kada perkūno oželių tikrai labai daug; kartais jie pasirodo netikėtai kaip ir stulgiai, atskridę naktį. Jau nuo rugsėjo mėnesio pusės jų mažėja, bet atskiri paukščiai užtrunka iki vėlyvo rudens, net ir tuomet, kai raistai užšąla ir tik vietomis belieka mažų laisvų vandens plotų. Buvusiuose Rytprūsiuose buvo pastebėtas dar lapkričio mėnesio 30 d., o Neringoje 1899 m. lapkričio mėn. 27 d.; Lydos apskr., Lebiodkos ūkyje, 1919 m. nušoviau perkūno oželį lapkričio mėn. 10 dieną. T. Zubavičius matė jų dar gruodžio mėn.

Medžiotojai perkūno oželį vertina nevienodai. Medžiotojas mėsininkas, kuriam rūpi vien pelnas arba kepsnys, maža kreipia į šį paukščiuką dėmesio, nes nušauti jį nelengva. Nėra ko kalbėti apie pavasario medžioklę, kai perkūno oželiai, skraidydami žaibo greitumu, esti sunkiausias taikinys, bet ir vasarą pakeltą šuns paukštį tik geras šaulys gali nušauti. Pakilęs nuo žemės jis greitu polėkiu, puldamas dešinėn, kairėn, leisdamas savotišką balsą „kšik", vienu akimirksniu vingiuota linija atsitolina nuo medžiotojo, todėl šūvis labai sunkus. Paukštinis šuo suuodžia jį daug sunkiau, negu stulgį, ir ne visi šunes pakelia jį kaip reikiant, todėl medžiotojas neturi laukti, o visą laiką privalo įtemptai sekti. Kaip tik dėl to medžiotojai sportininkai vertina šiuos paukščius, nes gerai šaudyti į juos yra tas pats, kaip gauti gero šaulio pažymėjimą. Tad Lietuvoje ir aplamai vidutinio klimato kraštuose perkūno oželiui iš medžiotojo pusės negresia didelis pavojus, bet kas kita Europos pietuose, kur, ypač rudenį, limanuose bei upių žiotyse susirenka tiršti šių paukščių būriai. Prof. Menzbier'as mini atsitikimą, kai vienas medžiotojas Dniestro limanuose aštuoniais šūviais nušovė 175 oželius, o man pačiam per Tarptautinio medžioklės biuro suvažiavimą vienas pietinės valstybės atstovas sakėsi Albanijoje, apie Durazzo, pradžioje žiemos šovęs į tirštą oželių būrį, susirinkusį prie vandens, ir vienu šūviu nudėjęs jų vienuolika. Tad ir čia matome, kad pietų tautos yra svarbiausi mūsų balų paukščių naikintojai.

Iš mažens išauginti nelaisvėje perkūno oželiai esti labai jaukūs, ypač dirbtiniu būdu išperinti. Tačiau, norint pasiekti gerų rezultatų, reikia imti iš lizdo jau gerokai užperėtus kiaušinius, nes kitaip paukščiukų išsiritimas esti netikras. Augintiniai labai prisiriša prie žmogaus ir seka paskui jį, tarp kitko, dažnai domisi jo batais, todėl reikia saugotis jų nesumindžioti. Be sliekų ir miltinių kirmėlių, jie lesa riekelėmis supiaustytą mėsą.

Perkūno oželio mėsa valgyti tinka, bet tik rudeniop, tuomet jie nutunka ir sudaro gerą kepsnį, vis dėlto, toli gražu ne tokį kaip stulgiai.

Oželis nykštukas. *Lymnocryptes minimus* (Brünn.)

LII pav.

Est. *mudanepp.* Latv. *vistilbe.* Lenk. *bekas mały, ficlauz.* Rus. *garšnep.* Vok. *Haarschnepfe.*

Šis artimas stulgio ir perkūno oželio giminaitis yra į juos labai panašus išvaizda ir spalvomis, tačiau žymiai mažesnis, apytikriai kuoduotojo vieversio dydžio, be to, žymiai trumpesniu snapu ir trumpesnėmis kojomis, negu anos dvi rūšys. Pažinsi jį taip pat iš to, kad vidinės uodegos plunksnos daug ilgesnės, negu kitos, todėl uodega ir yra kylio pavidalo, bet labiausiai krinta į akį puikus violetinis bei žalias žvilgėjimas viršutinėje kūno dalyje. Kūno ilgis apie 200—210 *mm*, sparnų tarpugalis 370—380 *mm*, suglausto sparno ilgis 108—118 *mm*, snapas 39—44 *mm*. Nugara juoda, su keturiomis eilėmis rusvų dėmių; viršugalvis juodas, apribotas abiejuose šonuose siauru dryžiu antakio vietoje. Iš šio rašto nesunku jį atskirti nuo perkūno oželio, nes pastarojo (kaip ir stulgio) per vidurį galvos eina palšas dryžis (79 pav.). Šiaip kitos spalvos panašios į perkūno oželio, tik pilvo šonų margumas ne skersinis, bet išilginis, pilvas grynai baltas.

79 pav. Oželis nykštukas žiūrint iš viršaus: per viršugalvį eina tamsus dryžis, atsiribojęs dviem šviesiais dryžiais iš šonų (pagal Niethammer'į)

Europos vakaruose oželis nykštukas retkarčiais peri Vokietijoje (apie Erlangeną), seniau, o gal būt, ir šiandien, Rytprūsiuose ir Silezijoje, toliau rytuose peri dažniau. Retai peri Latvijoje ir Estijoje, Baltarusijoje, šiaurinėje Rusijoje ir Sibire iki Boganidos ir Kolymos, išskyrus pačią tolimiausią šiaurę. Kaip ir kiti jo giminės paukščiai, deda keturis kiaušinius 38,6×27,4 *mm* (vidurkis). Iš šių dydžių matyti, kad, palyginus su pačiu paukščiu, jie yra labai dideli, beveik tokio pat dydžio ir spalvos kaip perkūno oželio.

Žiemoti išskrenda į šiaurinę ir centrinę Afriką, Viduržemio jūros sritį, pietinę Aziją ir Japoniją. Nedaug jų žiemoja Užkaukazyje, Užkaspijyje ir Vid. Azijoje, bet kartais daug šiauriau, kur tik yra neužšalusi pelkė ar bent šaltinis.

Ar oželis nykštukas peri mūsų krašte, tikrų žinių neturime, bet, jei peri, reikia manyti, retai. Vieną sykį, medžiodamas tetervinus pavasarį apie Varnius, Biržulio ežero pakraščiuose, girdėjau jų tuoktuvinį balsą; iš to sprendžiau, kad jie ten, gal būt, peri. Menzbier'as, apžvelgdamas šio paukščiuko gyvenamus kraštus, mini Estiją, Latviją, toliau rašo: „retai peri Kauno gubernijoje, atsitiktinai Lenkijoje", tik gaila, kad nenurodo šaltinių, iš kur šios žinios paimtos (manau, kad iš Vilinskio, kuriam Menzbier'o knygoje priklausė visi duomenys, liečią Kauno kraštą); veikliausiai remiasi Menzbier'u ir Buturlin'as, kuris taip pat sako, kad šis paukščiukas peri Lietuvoje, bet žinių šaltinio nenurodo. Rudens ir pavasario traukimo metu šis malonus paukščiukas nėra Lietuvoje retas, bet

tuo nenoriu pasakyti, kad jis būtų plačiai žinomas. Mėgstamiausios jo sustojimo vietos — tai baisios klampynės, apaugusios asiūkliais, protarpiais su iškilusiais vandeninių augalų plotais, žodžiu, vietos, kurias lankyti ne kiekvienas nori. Labai mėgsta jie nuleistų tvenkinių dugnus, kur lieka lipnus, klampus dumblas, sunkiai prieinamas tiek žmogui, tiek šuniui; kartais, nubėgus tvenkiniui, suskrenda oželiai nykštukai iš visos apylinkės. Aprašytos vietos yra būdingos, bet toli gražu ne tik tenai buvoja mūsų paukštelis, jį aptiksi visur, kur tik laikosi perkūno oželis, o kartais net visai netikėtoje vietoje, kur yra vandens. Štai aš, medžiodamas apie Kauną rudenį, pakėliau oželį nykštuką prie apaugusios žolėmis duobės, kurią išrausė per karą kritęs artilerijos sviedinys; duobė buvo apie 4—5 *m* skersmens. A. Sutkus 1935 m. vasario mėn. 9 d. atnešė man oželį nykštuką, kurį vaikai buvo pagavę Kaune prie tvenkinio Kauko gatvėje. Iš to matyti, kad paukštis buvo pasiryžęs čia žiemoti. Oželiai nykštukai niekur mūsų krašte nėra gausūs, ir jei aptiksi jų, tai vieną, du per dieną. Savo papročiais jie skiriasi ir nuo stulgio, ir nuo perkūno oželio, ir būdingiausias jų požymis — tai nuostabus nebaikštumas. Braidžiodamas po balas, gali jį pakelti tik tada, kai atsitiktinai užeini, bet, jei eini, pvz., porą metrų šonu, jis nepasiryš pakilti. Todėl visuomet tenka pakelti šiuos paukščius visai arti, dažniausiai vos metro atstumu. Jei paukštinis šuo radęs jį nutilksta, neretai galima šį paukštį matyti ramiai tupintį po pat šunies snukiu, ir atrodo, kad jis tingi pakilti, o pakilęs nuskrenda tris keturis metrus ir vėl nutupia kokiame kupste. Jo polėkis labai lėtas ir kiek panašus į peteliškės polėkį, ypač jei skrenda prieš vėją; tuomet, matyti, jam tenka labai stengtis. Dėl to nušauti šį paukščiuką skrendantį nesunku, bet, norint jo nesugadinti, reikia stengtis šauti iš toli, o tokia proga ne visuomet pasitaiko. Pavasarį oželiai nykštukai pasirodo ne anksčiau kaip balandžio mėn. įpusėjus, o kadangi tuo laiku mažai medžiojama balose, tai retai kas jį ir tenušauna.

Nors mūsų aprašomas paukščiukas labai nežymus ir, pasakyčiau, kuklus, vis dėlto pavasarį per tuoktuves jis išgarsina save beveik taip pat, kaip perkūno oželis. Kaip ir tas didesnis jo giminaitis, jis tuomet pasileidžia skristi, sukdamas ore ratus, darydamas posūkius ir leisdamas keistą balsą. Jis nepaprastai keistas, ritmiškai ir greitai kartojamas ir (iš ritmo) panašus į garsą, kurį sukelia arklys, šuoliais bėgdamas kietu, suplūktu keliu. Tam tikrą panašumą jis turi ir su greit kartojamu žodžiu: „hotentot-hotentot-hotentot". Tiksliau ką nors apie polėkį per tuoktuves negaliu pasakyti, nes visuomet jos vyksta nakties tamsumoje.

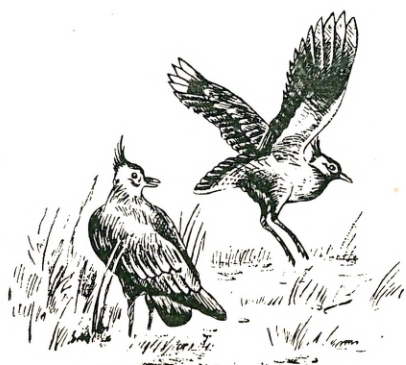

BŪRYS. **KIRAI.** *Lari (Lariformes)*

Šis būrys susideda iš įvairaus didumo paukščių, kartais labai didelių, kaip didysis poliarinis kiras, kuris yra beveik žąsies ūgio, ir labai mažų, kaip mažoji žuvėdra, maždaug vieversio ūgio. Patinai už pateles nedaug didesni.

Snapas vidutinio ilgio su būdingu apatiniame žande atsikišusiu kampu. Kirų siaurąja prasme snapas stiprus ir antsnapis užlenktas kabliuko pavidalu, bet žuvėdrų snapas silpnesnis, laibesnis, be kabliuko. Šnervės plyšio pavidalo, be pertvaros. Sparnai ilgi siauri, būdingos geriems lakūnams formos. Antroji plasnojamoji plunksna pati ilgiausia. Uodega vidutinio ilgio, įvairaus pavidalo. Kirų kojos gana ilgos, stiprios su pilnai išlavėjusiomis plaukiamosiomis plėvelėmis. Žuvėdrų kojos trumpos, silpnos, dažniausiai nepilnomis plaukiamosiomis plėvelėmis. Blauzdos apatinė dalis, panašiai kaip stibynuočių, plika. Užpakalinis pirštas labai menkas, kai kada visai sunykęs. Plunksnos tankios, kompaktinės; tiek pterilijos, tiek apterijos apaugusios tankiais pūkais. Jaunikliai žymiai skiriasi nuo senių, o senių skirtingas žiemos ir vasaros parėdas (sezoninis dimorfizmas).

Kirų gyvenimas glaudžiai susijęs su vandeniu, bet jie daugiausia prisilaiko pakraščių, ypač veisimosi laikotarpiu. Gerai plauko, bet nenardo; tik žuvėdros, sudėjusios sparnus, iš aukštumos krinta į vandenį ir gali pasinerti, pasinaudodamos inercijos jėga, bet plaukti po vandeniu negali ir tuoj yra išmetamos į paviršių. Minta gyvuliniu maistu, bet, ypač šiaurės kraštuose, lesa ir uogas. Šiaip maitinasi labai įvairiu maistu (polifagai).

Gyvena vienpatystėje, bet ligi šiol nėra žinoma, kiek laiko poros gyvena kartu. Lizdus dažniausiai krauna ant žemės, kartais uolose, dažnai sudaro kolonijas, kasmet perėdami vis toje pačioje vietoje. Kartais, ypač dėl vandens lygio pasikeitimo, kolonijos gyventojai keičia įprastą vietą ir tais metais kuria kitur naują koloniją.

Peri vieną kartą per metus, bet kadangi pirmos dėties kiaušiniai dažnai žūva, tai deda ir peri pakartotinai, bet tuomet kiaušinių skaičius būna mažesnis. Normaliai esti 2—3 kiaušiniai, palyginus su pačiu paukščiu, labai dideli, margi, spalva jų labai suderinta su aplinkuma.

Išsiritę jaunikliai, lygiai kaip ir stibynuočių, yra apaugę tankiais pūkais ir panašiai margi, spalva labai prisitaikiusi prie lizdo aplinkumos. Elgesiu jaunikliai sudaro tarpinę grandį tarp viščiukinių ir paukščiukinių paukščių, nes labai anksti išsliaužia iš lizdų, ypač esant pavojui, ir pakrinka, bet netoli slepiasi susigūždami duobutėse ar prisiglausdami prie akmenų. Išimtį sudaro tripirštis kiras, perįs uolų iškyšuliuose, kur jaunikliai negali iš lizdo pakrikti. Peri patinas ir patelė pakaitomis, paprastai nuo pirmo kiaušinio; didelės rūšys peri 30 dienų, vidutinės (paprastasis kiras) 23—25 dienas, mažos žuvėdros 14—18 dienų. Kirų būrio paukščiai paplitę visame pasaulyje, bet daugiausia šiaurės kraštuose. Kirų siauraja prasme atogrąžų kraštuose visai nėra. Būryje tik viena kirų šeima apima 89 rūšis, ji skaidoma į keturius pošeimius: kirai siaurąja prasme *Larinae*, kirai plėšikai *Stercorariinae*, žuvėdros *Sterninae* ir žirkliasnapiai *Rynchopinae*.

Šeima. **KIRAI.** *Laridae*

Pošeimis. **KIRAI SIAURĄJA PRASME, arba KIVONAI**[1] *Larinae*

Jau iš toli šio pošeimio paukščius (bent mūsų krašte gyvenančių rūšių) galima pažinti iš apvaliai užsibaigiančios uodegos ir trumpoko, bet stipraus, gale riesto snapo ir stiprių, gana aukštų kojų.

Jų rūbuose vyrauja balta spalva, o greta su ja švelni pilka, visokių atspalvių. Šios spalvos (būdingos vien seniems paukščiams) visų rūšių paukščiuose pasiskirsčiusios vienodai. Pavyzdžiui, balta esti galva, kaklas, visa apatinė kūno dalis ir uodega, o sparnai ir pečiai esti pilkos spalvos. Pastaroji kartais visai šviesi, su gražiu, melsvu atspalviu, kartais tamsi, beveik juosva. Šios pilkos spalvos sudaro lyg švarką arba balną, uždėtą ant balto paukščio. Dažnai galva esti juodos arba tamsiai rudos spalvos, ir tuomet ši spalva ryškiai atrėžta nuo balto kaklo, lyg būtų ant galvos uždėtas kalpokas. Poilsio (t. y. žiemos) rūbų baltumas netoks švarus, nes tuomet galva ir kaklas būna išmarginti pilkomis plunksnelėmis. Vasaros ir žiemos rūbai skiriasi, nes kirai šeriasi dukart per metus. Jaunikliai kitaip atrodo: jų rūbuose vyrauja tamsus margumas, nes pilkų plunksnų vidurinė dalis žymiai šviesesnė. Po kelių metų jaunikliai darosi tokios spalvos kaip seniai ir, be to, jų uodega darosi grynai balta. Taip pat keičiasi snapo spalva, kuris iš pradžių esti juosvas ir tik keliems metams praslinkus darosi geltonas arba raudonas. Seni paukščiai, ypač pasipuošę vestuviniais rūbais, yra nepaprastai gražūs. Apatinės kūno dalies sniego baltumas dažnai jungiasi su melsva arba juosva viršutine kūno dalimi; snapas geltonas dažnai su raudonu tašku apatiniame kampe; žvalios, dažnai geltonos, akys kartais su ryškiais raudonais vokų kraštais, — visa tai savo grožiu traukte traukia žmogaus akis. Kai kurių rūšių, pvz., juoda-

[1] Taip jie vadinami Dzūkuose.

galvio kiro, visa krūtinė aptraukta švelnia rožių (arba aušros) spalva, kuri padaro jį vienu puošniausių mūsų paukščių. Gaila tik, kad ši rožių spalva yra labai nepatvari ir iškamšose greit nyksta. Ir kitos kirų spalvos spindi visu grožiu tik gyvuose paukščiuose. Plunksnų, ypač baltų, suterštų krauju arba skilvio syvais, nuplauti visiškai negalima, ir kolekcininkui dažnai tenka dėl to sielotis, nes nešvari dėmė palieka amžinai. Todėl nušovus kirą ir norint gauti iš jo gražią iškamšą, reikia tuoj pat, kiek galima, nuplauti kraują, užkišti vata žaizdą, be to, užkišti šnerves ir gerklę, kad neprasiveržtų skilvio syvai, kurie ne tik galutinai pagadina plunksnų spalvą, bet dargi esti tiek gailūs, jog nuo jų suyra pati oda, ir plunksnos bematant išslenka.

Apibūdinti kiro rūšį ne visai lengva, nes šių paukščių atskirų rūšių spalvų susikirstymas gana vienodas. Ypač apibūdinant jauniklius kartais sutinkama nenugalimų kliūčių, nes jų spalvos esti dar panašesnės. Sunkumą sudaro tai, kad kirų individualinis didumas labai svyruoja, ir kartais sunku pasakyti, ar turima reikalo su mažu individu vienos rūšies, ar su dideliu individu kitos mažesnės rūšies.

Sausumos gyventojai vargiai įsivaizduoja kirų gausumą pasaulyje. Tai yra vieni iš labiausiai paplitusių paukščių visose žemės rutulio dalyse, ypač šaltose ir vidutinėse srityse. Didesnės rūšys gyvena daugiausia jūrų pakraščiuose ir salose, kartais tokiais tirštais būriais, jog lyg sniegas apdengia didelius plotus. Mažesnės rūšys, pvz., rudagalviai ir juodagalviai kirai, nėra taip glaudžiai susijusios su jūra, ir jų galima apsčiai aptikti tiek ežeruose, tiek ir balose. Šių pastarųjų rūšių gausumas priklauso nuo metų laiko, nes kasmet jos rudenį palieka savo gyvenamas vietas, kad pavasarį vėl į jas grįžtų. Kai kurios šių rūšių, kaip rudagalvis kiras, atlieka milžiniškas keliones; sužieduoti Neringoje paukščiai buvo rasti Afrikos pakraščiuose ir net Meksikos įlankoje. Didelės jūrinės rūšys taip pat nėra sėslūs paukščiai, bet mažiau priklauso nuo žiemos šalčių, ir dėl to jų kelionės nėra tokios tolimos. Sužieduoti Suomijoje ir Švedijoje kirai buvo nušauti žiemos metu Klaipėdos pajūryje. Šiaip jie nuskrenda į jūrą ne toliau kaip 150 *km*, todėl laivų keleiviams kirų pasirodymas yra žemės artumo ženklas.

Kiras yra grakštus paukštis. Jis stovi, laikydamas savo liemenį lygiagrečiai su žeme, statmenai ištiestu kaklu ir statmenai ištiestomis kojomis. Neretai jis užverčia galvą aukštyn ir atgal, kad plačiai išsižiojęs leistų savo toli girdimą balsą. Palyginus su žuvėdromis, į kurias jie panašūs, kirai gerai vaikščioja, o mažos rūšys net vikriai bėgioja. Jau vien pažvelgus į jų ilgas stiprias kojas, galima spręsti tą jų gebėjimą. Pailsėti jie dažnai nutupia uolų iškyšuliuose arba plokščiuose smiltinguose vandens pakraščiuose. Ypač mėgsta ilgus, siaurus smiltynų ragus. Tokiose vietose dažnai galima matyti ištisas jų virtines. Medžiuose tupi išimtinais atvejais. Šiaip jie dažnai ilsisi ant vandens. Jų tankių plunksnų sluoksnis storas, dėl to kūnas laikosi labai aukštai vandens paviršiuje; tuo jie labai skiriasi nuo ančių, o ypač nuo narų. Pučiant vėjui ir pakilus bangoms jie moka tam tikrais kojų judesiais laikytis vienoj vietoj van-

dens paviršiuje. Nardyti jie nemoka, bet pasineria krisdami iš aukštai į vandenį; giliai pasinerti negali, nes vanduo tuoj išstumia juos, lyg kamštį. Jų polėkis yra grakštus, bet negalima pasakyti, kad vikrus kaip žuvėdrų; stambesnių rūšių net didingas, panašus į suopio arba erelio. Pučiant priešingam vėjui, jie sugeba laikytis ore vienoje vietoje, sulyginę polėkio greitį su vėjo greičiu; šiuo būdu jie dažnai pasinaudoja, kai jiems reikia įsižiūrėti laimikį banguojančios jūros paviršiuje. Taip pat jie moka vėtros metu švelniai nusileisti ant vandens ir taip laikytis bangose, kad putojančios skiauterės jų neužlieja.

Žmogaus kirai bijo, bet moka atskirti pavojingą nuo nepavojingo. Pavyzdžiui, tyrame jūros pakraštyje jie vengia paskiro žmogaus, ir ten nušauti kirą medžiotojui ne visai lengva, ypač didesnės rūšies. Atvirkščiai, pajūrio miestuose, ypač uostuose, kirai susigyvena su žmogumi kaip žvirbliai ar kuosos, skraido, zuja minioje tarp trūsiančių darbininkų, praskrisdami dažnai per keletą metrų nuo jų galvų. Kai kurios rūšys, pvz., rudagalviai kirai, virto tikrais miestiečiais (žinoma, išskyrus perėjimo laiką) ir tiek pasitiki žmogum, jog gaudo ore išmestus duonos gabaliukus, tai galima matyti žiemos metu miestuose, pvz., Ženevoje, Berlyne, kur daugybė jų suskrenda žiemoti. Estijoje, pvz., Kuresari (Arensburg) mieste, jaukūs rudagalviai kirai kone iš žmonių rankų ima maistą. Rudagalviai kirai yra jaukiausi. Žinoma atsitikimų, kad šie paukščiai didesnėse geležinkelių stotyse apsupa stovinčius traukinius, „prašydami išmaldos" iš keleivių, kuriems sudaro malonumą mėtyti į orą maisto gabalėlius ir žiūrėti, kaip šie gražūs paukščiai vikriai juos pagauna. Taip pat jie nebaikštūs ten, kur peri, ypač retai apgyventuose tolimos šiaurės kraštuose, nes ten rečiau susiduria su žmogumi. Keleivis, užklydęs į Norvegijos ar Murmano pajūrį, o ypač apsilankęs jų uolotose salose, nustemba pamatęs ištisas virtines snūduriuojančių kirų, vos tik keletą metrų aukščiau galvos, uolų kriaušiuose.

Jų balsai yra įvairūs, kai kurių rūšių garsūs, kitų tylūs, vieni cypia, klegena, karkia. Karkimas, gal būt, daugiausia žinomas, ir todėl kirai kartais vadinami „baltavarnėmis" arba „jūrų varnomis". Perėjimo vietose, tuo labiau, kad ten susispiečia jų tirštos masės, jie esti labai triukšmingi; antai, Varanger Fiordo pakraštyje, Heinäsaaret saloje, dėl perinčių kirų triukšmo dieną ir naktį tiesiog atbunka klausos jutimas.

Kirų maistas kuo įvairiausias, bet daugiausia gyvulinio pobūdžio. Didelės rūšys minta daugiausia žuvimis ne tik gyvomis, bet ir pastipusiomis, ir išmestomis į krantą, net ir dvėsena. Lesa jie taip pat minkštakūnius, dygiaodžius, kirmėles. Kraštuose, kur yra daug kirų, gamtininkas vargiai gali tikėtis po audros rasti į krantą išmestų gyvūnų, nes viską trumpu laiku kirai sulesa. Audros ir atoslūgio metu jie turi paprotį lėtai skristi išilgai kranto, nes tuomet bangos išmeta daug visokių padarėlių, o vandeniui pasitraukus, ne mažiau jų lieka jūros dugno įdubimuose, kur tuo metu susidaro seklios valkos, kurias vėl kito potvynio metu užlieja jūra. Rudenį ir žiemą, kai Palangos pajūryje siaučia audros, neretai galima matyti kur nors pakraštyje vienoje vietoje besisukančią ištisą kirų

tirštynę, o įsižiūrėjus atidžiau, galima pastebėti, kad toje vietoje bangos išmeta išrautas gelmėse „kerpes", tiksliau dumblius (daugiausia *Furcellaria*). Šių dumblių ištisi volai iš tolo juoduoja vandenyje; apsiavę auliniais batais, grėbliais nešini, palangiečiai skuba iš jų pasigaminti trąšų savo smiltingiems laukams tręšti. Ten kartu dirba paukščiai ir žmonės, vieni kitų nepaisydami. Mat šiuose jūrų augaluose yra daugybė įsivėlusių gyvūnėlių, smulkių žuvyčių (ypač *Gobius minutus*), vėžiukų *(Idothea, Gammarus)* ir kt.; kirai, sukdami ore ratus, puldinėja į vandenį, kaskart pagriebdami žuvytę ar vėžiuką, pakyla į orą ir, jei kąsnis didesnis, nusineša į šalį, kad neatimtų draugai ir laisvai jį prarytų.

Didesniųjų kirų rūšys turi plėšriųjų paukščių palinkimų; jie apiplėšia kitų jūrinių paukščių lizdus: vagia ir sulesa jų kiaušinius, medžioja jauniklius. Murmano pakraščio salose matydavau didžiuosius kirus, ypač balnotąjį ir poliarinį kirą, ryjantį gagų ir žuvėdrų pūkuotus vaikus. Jie puola taip pat smulkius žinduolius žiurkės didumo, pvz., šiaurėje lemingus; o neseniai nustatyta, kad sidabrinis kiras medžioja net suslikus; šie kirai įkurdino juos kai kuriose Kaspijos jūros salose. Kirų godumas ir ėdrumas yra nepaprastas. Jie pažįsta žvejus ir žino, kad arti jų gali rasti maisto, todėl daugybė kirų apsupa laivus, traukiančius plaukiamuosius tinklus, lyg baltu debesiu, o jų drąsumas pasiekia tai, jog beveik iš žvejų rankų ištraukia pagautas silkes ar sardines. Tokį vaizdą galima dažniausiai matyti žiemos metu, kai paukščiai badauja. Kai kurie kirai, ypač mažesniųjų rūšys, pavyzdžiui, paprastasis ir rudagalvis kiras, neretai apsilanko ariamose dirvose, kad pasistiprintų randamais ten vikšrais, kirmėlėmis, pelėmis. Kasmet pavasarį galima matyti jų net artimose Kauno apylinkėse, kai ištisi pulkai traukia nuo pajūrio Nemunu aukštyn. Šių gražių paukščių būreliai, besimaišydami su varnomis, kovais ir varnėnais, seka artoją ir neretai pešasi su kitais paukščiais dėl gardesnio kąsnio. Dažnokai pavasarį galima matyti kirų patvinusiose pievose, greta su laukinėmis antimis ir pempėmis.

Būdingas kirų paprotys yra sekti laivus. Ypač tai galima pasakyti apie paprastąjį kirą *(Larus canus)*, kuris žinomas kaip nuolatinis laivų palydovas, jį keleivis gali matyti ištisą dieną. Nuo ankstyvo ryto iki tamsos vienodu atstumu nuo laivo lydi kirai jį, atidžiai žiūrėdami, ar neišmesta į jūrą kas nors valgoma. Ypatingai kirai sujunda, kai iš laivo virtuvės išpilamos pamazgos su maisto likučiais. Tada paukščiai staiga sustoja ore ir, padarę keletą švelnių ratų, nuleidę kojas, nutupia ant vandens arba, tik prisiartinę prie vandens paviršiaus, gaudo gardžius kąsnius. Ilgoje kelionėje nuobodžiaujantiems keleiviams šis įvykis paįvairina laiką, ir dėl to dažnai atsiranda vienas kitas, kuris papeni kirus, kad pasigrožėtų jų grakščiais judesiais ir peštynėmis. Taip pat kirai laikosi arti konservų fabrikų jūrų pakraščiuose, kur į vandenį išmetama daugybė visokių atmatų. Iš to matome, kad kirai jūroje atlieka lyg sanitarų vaidmenį, lygiai kaip varnos sausumoje.

Kiro gyvenimas yra glaudžiai susijęs su jūrininko, o dar labiau su žvejo gyvenimu, todėl ir vienas, ir kitas jį myli ir gerbia. Iš to, tur būt,

ir yra kilęs prietaras, kad paskendusio jūrininko siela tęsia toliau savo gyvavimą kiro pavidalu.

Kirai yra labai ėdrūs ir godūs paukščiai, maistą ryja dideliais kąsniais; jei kąsnis yra per didelis, jis sudrasko jį stipriu riestu snapu. Nedidelius žvėriukus, pvz., peles, net jaunus paukščius, ryja jie su plaukais ir plunksnomis. Jų stemplėje prarytas gabalas tuoj aptraukiamas limpančiomis gleivėmis, kurios iš nušautų kirų visuomet sunkiasi, teršdamos jų gražias plunksnas. Skilvio sulčių veikimas yra toks stiprus, jog prarytų gyvūnų griaučiai, kiautai ir kt. esti suvirškinami. Šių paukščių išmatos dažniausiai baltos ir skystos, vos tik su maža kietų dalių priemaiša. Neretai kirai esti labai nutukę.

Dauguma kirų, net ir rūšys, gyvenančios mūsų pajūryje žiemos metu, pas mus neperi, o peri tolimesnių jūrų pakraščiuose. Lizdams krauti daugiausia jie pasirenka neprieinamus uolų kriaušius; ten, kur žmonės mažiau lankosi, pvz., neapgyventose salose, jie neretai krauna lizdus ant žemės tarp akmenų. Kitos rūšys (kaip rudagalvis ir juodagalvis kirai) peri net balose. Patys lizdai labai menki. Kiaušiniai palyginus su paukščiu yra dideli, labai margi; dažniausiai jų esti 3, didesnių rūšių kartais 2, o mažesnių ir 4. Išsiritę jaunikliai būna apaugę tankiais, minkštais pūkais, dažniausiai rusvos spalvos, su juodais dryžiais ir taškais. Netrukus jie iššliaužia iš lizdo, o esant pavojui, moka taip prisišlieti prie akmens arba kupsto, jog pastebėti juos labai sunku, tuo labiau, kad spalva jie mažai skiriasi nuo aplinkumos, kaip akmenų, žvyro ir kt. Reikalui esant, jie gali perplaukti didelius atstumus. Auga labai sparčiai, o tėvai maitina juos tiesiog iš žiočių, išvemdami prarytąjį maistą. Kirų kolonijas dažnai lanko visoki plėšrūs paukščiai, pavyzdžiui, sakalai, kurie įpratę kasdien pasiimti iš ten savo duoklę. Taip pat varnos mielu noru ten apsilanko, kad pasigrobtų kiaušinių arba jaunų paukštelių. Patys kirai, ypač didesniųjų rūšys, nepraleidžia progos praryti nevikrų, mažą kiriuką. Apsilankiusį kolonijoje plėšrųjį paukštį kirai apsupa iš visų pusių, ir paprastai bent didesnėse kolonijose jiems pavyksta priešą išvyti; užtat mažos kolonijos labai nukenčia nuo įvairių plėšikų.

Kirų mėsą mažai kas valgo, nebent išbadėjęs į šiaurės jūras užklydęs keleivis, nes ji nėra gardi ir atsiduoda žuvimi. Užtat kiaušiniai yra gardūs ir labai vertinami. Šiaurės kraštų gyventojams, valgiusiems visą žiemą džiovintas menkes, silkes ir kitus ne pirmos rūšies valgius, šių paukščių kiaušiniai yra labai malonus maisto pajvairinimas. Pajūrio kraštuose įstatymas leidžia tam tikrą laikotarpį (pvz., 2 savaites) rinkti jų kiaušinius. Pasibaigus šiam laikotarpiui, paukščiai spėja dar padėti kiaušinius antrą kartą ir išperėti juos; tuo būdu žmogus patenkina savo reikalavimus ir paukščių padermei nepadaro didelio nuostolio. Kai kur tokių vietų savininkai turi nuolatinį ir nemažą pelną. Apie kirų daromą žalą vargiai galima kalbėti, nes mažųjų rūšys, gyvenančios vidaus vandenyse, daugiausia minta vabzdžiais ir kitais smulkiais gyvūnėliais, o didžiųjų rūšys nors ir minta žuvimis, bet daugiausia negyvomis arba liguistomis ir plūduriuojančiomis vandens paviršiuje.

Balnotasis kiras. *Larus marinus* L.

LIII pav.

Est. *merikajakas.* Latv. *melnsparnu kaija.* Lenk. *mewa siodłata.* Rus. *bolšaja morskaja čajka.* Vok. *Mantelmöve.*

Iš visų kirų pats didžiausias, — mažos žąsies didumo, tačiau jo didumas svyruoja dar labiau, negu kitų kirų; dėl to kai kurie ornitologai suskirstė šią rūšį į keletą porūšių. Vis dėlto šie svyravimai yra vien tik individualūs skirtumai arba priklauso įvairių amžių ir įvairių lyčių paukščiams.

Ramiajame vandenyne Azijos šiaurės rytuose ir Amerikos šiaurės vakaruose gyvena labai artimos rūšys (Stegmann'as, 1934). Dementjev'o išmatuotų Murmano paukščių dydžiai yra šie: patinų kūno ilgis 670—760 *mm,* patelių 610—750 *mm;* patinų sparnų tarpugalis 1340—1755 *mm,* patelių 1350—1700 *mm;* patinų sparnas 420—550 *mm,* patelių 440—490 *mm.* Patinų svoris 1565—2235 *g,* patelių 1291—1912 *g.* Patelės visuomet už patinus mažesnės. Šios rūšies kirai yra didžiausi ir stipriausi, kartais sveria iki 2,5 *kg.* Seni paukščiai yra balti, su juosvais sparnais ir pečiais; visų plasnojamųjų plunksnų galai balti, su baltais plunksnų stiebais; apatinės sparnų dengiamosios plunksnos baltos. Snapas geltonas, su ryškiai raudona dėme posnapy; vokų kraštai oranžinės spalvos; kojos balzganos, akys šviesiai geltonos.

Žiemos metu pakaušis ir sprandas išmarginti plonais, tamsiais dryželiais.

Jaunikliai, kaip ir kiti didesni kirai, turi būdingus tamsiai margus rūbus ir yra labai panašūs į jaunus sidabrinius kirus. Taip pat jų juosvas snapas ir tamsesnės kojos. Šie rūbai kasmet palaipsniui kinta, kol pagaliau penktaisiais gyvenimo metais jie pasidaro tokie, kaip senų paukščių.

Balnotasis kiras yra tolimosios šiaurės gyventojas, gyvenąs ten, kur ir didysis poliarinis kiras: Europoje nuo Pečioros žiočių rytuose, Murmano ir Norvegijos pakraščiuose ir vakaruose iki Airijos, o iš čia toli į šiaurę. Taip pat rastas jis Grenlandijoje ir Š. Amerikoje. Žiemą atlieka tolimas keliones iki Alžyro ir Egipto. Baltijos jūroje jis vasarą pasitaiko Botnijos ir Suomijos įlankose, bet neretas Estijos ir Latvijos pakraščiuose. Pasak brolių Christoleit'ų, žiemos audrų metu visuomet pasitaiko Kuršių mariose. Kauno Zoologijos muziejus turi vieną egzempliorių paukščio, nušauto 1955 m. rudenį Kuršių mariose netoli Ventės Rago. Mūsų jūroje jis yra retesnis už sidabrinį kirą ir mūsų krašte neperi. Jau rugpiūčio mėnesį galima jų aptikti. Pasak Tischler'io, buvusiame Karaliaučiaus muziejuje buvo viena iškamša iš Gumbinės (Rytprūsiai).

Savo gyvenimo būdu šis didingas kiras yra labai panašus į kitas didesniųjų rūšis, ypač į didįjį poliarinį kirą. Jis yra be galo ėdrus ir net plėšrus. Minta visokiais jūrų gyvūnais ir dvėsena. Lesa uogas, pvz., varnauoges. Skriaudžia kitus paukščius, sulesdamas jų kiaušinius ir vaikus.

Pasak Niethammer'io, veisimosi metu šie kirai daugiausia minta suaugusiais jūrų paukščiais, perinčiais urvuose, pvz., mormonais ir kt. Tam tikslui kiras prityko į urvą įlindusį paukštį ir, sulaukęs momento, kada šis išlenda, stveria jį. Sunku įsivaizduoti, kokius didelius kąsnius gali jis praryti: jaunos antys, narūnėliai, alkos pranyksta jo žiotyse taip lengvai, kaip ir silkė. Lesindamas kirus iš laivo ir norėdamas nustatyti, kokio didumo kąsnį šis paukštis praryja, išmečiau vidutinio didumo (apie 7 *cm* skersmens ir apie 3,5 *cm* storio) riestainį, kurį šis paukštis be didelio vargo prarijo. Šiaurės Ledinuotojo vandenyno paukščių „mūgėse" balnotasis kiras ir yra tas nepasotinamasis slibinas, nuo kurio nėra apdraustas nė vienas silpnesnis paukštis. Jis ryja ne tik jauniklius, bet drasko ir suaugusius, jei tik gali juos pasiekti, pavyzdžiui, paliegėlius ar sužeistuosius. Jis visuomet yra budrus, ir kai medžiotojas negyvenamoje šiaurės jūrų saloje be vargo gali sumedžioti daugybę paukščių iš tų tūkstančių, kurie yra aplink jį, balnotasis kiras visuomet nepasitiki žmogum, moka jį pastebėti iš toli ir aplenkti šūviui nepasiekiamu atstumu. Praleidęs ilgesnį laiką šiaurės salose, negalėjau sumedžioti šio kiro, ir tik vėliau iš garlaivio denio pavyko man dvejetą jų nušauti.

Jo balsas panašus į didžiojo poliarinio kiro balsą: tai žemas kartojamas „gag-gag" arba „gag-gag-gag", iš toli truputį panašus į žmogaus balsą. Šį balsą girdėjau tik paukščiams skrendant. Stovėdamas paukštis leidžia dar kitą balsą, panašų į „og", kartodamas jį keliolika kartų; tuomet jis atsistoja savotiška poza, žemai nulenkdamas ir ištiesdamas kaklą, kaip tai dažnai daro varnos. Pastarojo balsas toks pat kaip sidabrinio ir silkinio kirų, yra toks būdingas ir taip rišasi su šiaurės jūrų aplinkuma, jog išgirdęs jį net kitur, pvz., zoologijos sode, vienu akimirksniu vaizdžiai prisimeni tolimą, niūrią didingą Šiaurės vandenyno gamtą.

Balnotojo kiro veisimosi biologija buvo gerai išstudijuota Murmane „Siem Ostrovov" rezervate (žr. Dementjev'as, Pticy Sovetskovo Sojuza, t. 3, psl. 440). Jie sudaro atskiras kolonijas, kartais su sidabriniais kirais, uolų pakriaušiuose, rečiau lygumose. Paukščiai pradeda veistis trečiaisiais gyvenimo metais. Lizdas 60—70 *cm* pločio ir apie 15—20 *cm* aukščio, sukrautas iš žolių ir varnauogių stiebų, išklotas plunksnomis, o aplink apdėtas akmenukais ir kriauklėmis. Gegužės mėnesio antroje pusėje ir birželio mėnesio pradžioje deda 3 kiaušinius; jų vidutiniai dydžiai 76,4×52,6 *mm;* pagrindinė spalva pilkai rusva ar žalsvai durpinė su giliomis pilkomis ir paviršutiniškomis tamsesnėmis dėmėmis. Pradeda perėti nuo pirmojo kiaušinio ir todėl jaunikliai išsirita ne tą pačią dieną. Perėjimas trunka 29—30 dienų. Po 45 dienų jaunikliai pradeda skraidyti.

Iš artimų mums kraštų balnotus kirus radau perinčius Estijoje, buvusiame Filsandi rezervate, keliuose mažyčiuose, vos iš vandens išsikišusiuose škeruose. Iš ten paimti paukščiukai buvo užauginti Kauno Zoologijos sode. Pastaraisiais metais E. Kumari (1956) nustatė, kad šis kiras Estijoje peri paskiromis poromis, visoje pakrantėje.

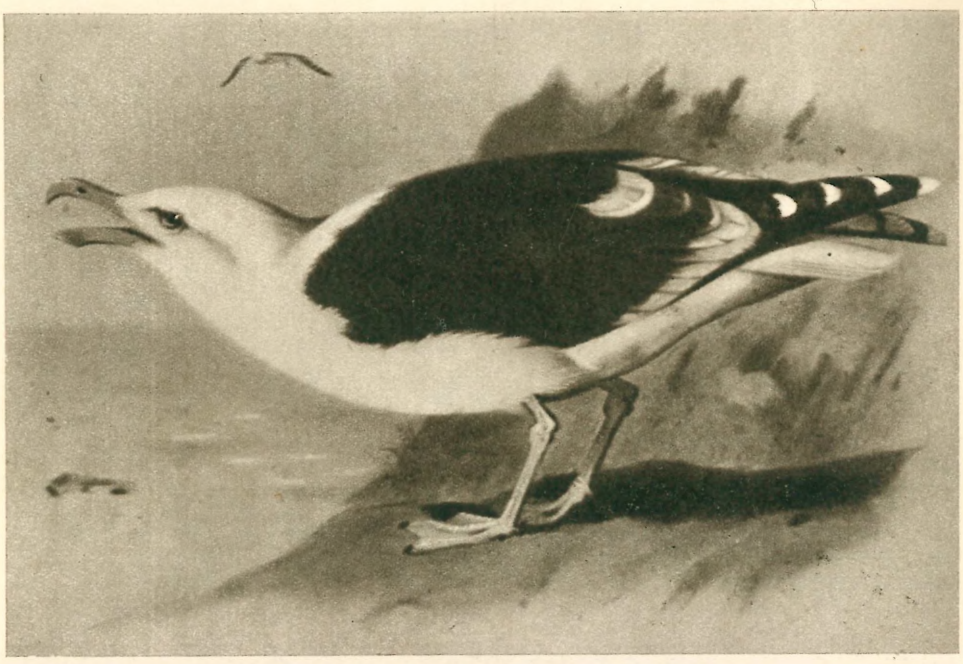

LIII. BALNOTASIS KIRAS —*LARUS MARINUS* L.

LIV. SIDABRINIS KIRAS — *LARUS ARGENTATUS* Pont.

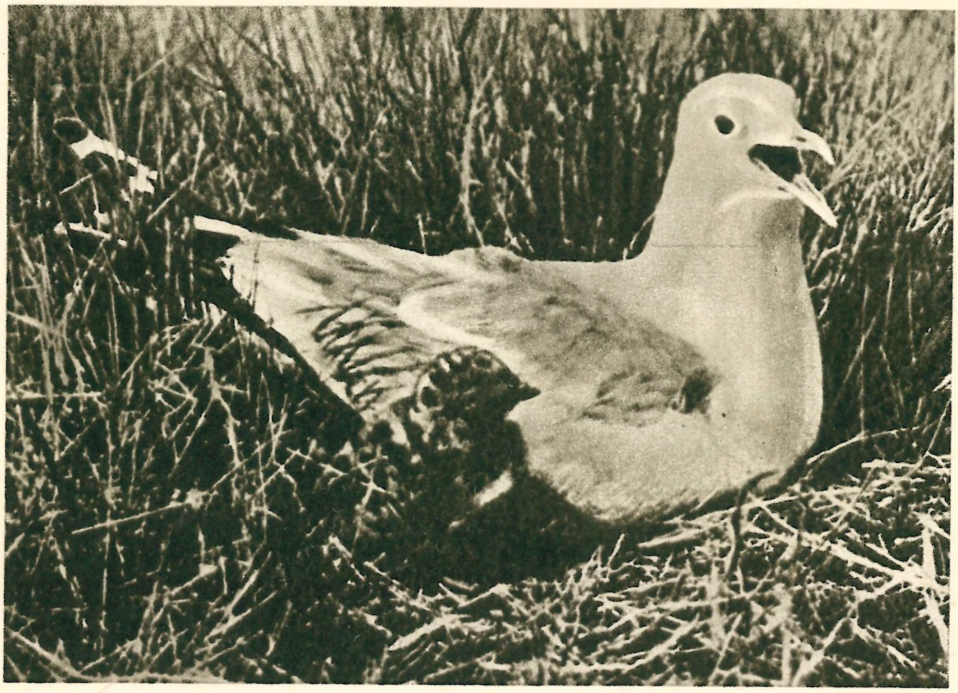

LV. Sidabrinis kiras lizde su jaunikliais

W. Schack'o foto

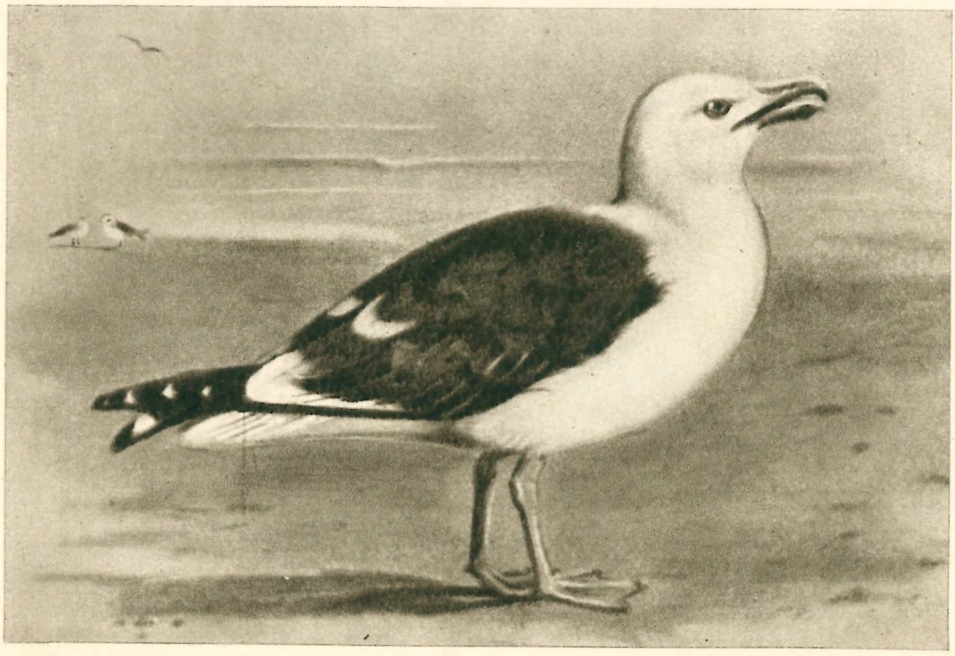

LVI. SILKINIS KIRAS — *LARUS FUSCUS* L.

W. Schack'o foto

Sidabrinis kiras. *Larus argentatus* Pont.

LIV, LV pav.

Est. *hobekajakas.* Latv. *sudrabkaija.* Lenk. *mewa srebrzysta.* Rus. *čaika serebristaja.* Vok. *Silbermöve.*

Dėl sidabrinių kirų sistematikos autorių nuomonės skiriasi. Autoriai nevienodai nustato šios rūšies ribą ir skirtingai skaido šią rūšį porūšiais. Stegmann'as, pvz., sidabrinį ir silkinį kirus laiko viena rūšimi, kuri, apsupusi Šiaurės ašigalį savo kraštutiniais porūšiais, susidūrė Europoje. Tuo galima išaiškinti, kodėl sidabrinis ir silkinis kirai tarp savęs poruojasi.

Meinerzhagen'as (1935) visus silkinio ir sidabrinio kiro porūšius siūlo pavadinti vienu vardu *L. fuscus.*

Kol šis klausimas nėra galutinai išspręstas, *L. fuscus* ir *L. argentatus* laikysime dviem skirtingomis rūšimis. *L. argentatus* rūšis sudaro keliolika porūšių.

Pasak Dementjev'o, mūsų krašte gyvena porūšis *L. a. omissus* Pleske.

Sidabrinis kiras yra kranklio didumo arba kiek didesnis. Patino kūno ilgis apie 633 *mm,* patelių 595 *mm,* sparnų tarpugalis atitinkamai 1443 *mm* ir 1322 *mm,* patino suglaustas sparnas 400—470 *mm,* patelės 400—455 *mm.*

Svoris dažniausiai apie 1 *kg,* bet būna iki 1375 *g.* Aplamai galima pasakyti, kad šio kiro didumas labai svyruoja.

Senų paukščių vestuviniais rūbais melsvai pilkos spalvos yra sparnai ir pečių plunksnos, bet plasnojamosios plunksnos juodos (su baltomis dėmėmis galuose ir baltais kraštais); iš to tiek senus, tiek ir jaunus šios rūšies paukščius nesunku atskirti nuo aukščiau aprašytųjų dviejų rūšių. Snapas geltonas, vaško spalvos, su raudona dėme posnapyje. Vokai ryškiai raudoni; kojos balzganos; akys šviesiai geltonos. Žiemos metu galva, sprandas ir kaklas išmarginti švelniais išilginiais dryželiais.

Jauni paukščiai pirmaisiais metais turi būdingus jau aprašytojo poliarinio kiro tamsius margus rūbus, kurie palaipsniui keičiasi ir tik ketvirtąjį gyvenimo rudenį pasidaro panašūs į senus.

Ši kirų rūšis gyvena Europos šiaurėje nuo Baltosios jūros į vakarus iki Islandijos, siekia pietuose šiaurinės Prancūzijos krantus (ten dar peri), toliau Grenlandijoje, Baffino įlankoje, Melville pusiasalyje ir Princo Alberto Žemėje į pietus iki 40° š. pl. Peri taip pat Juodosios ir Kaspijos jūrų pakraščiuose. Pabaltijo kraštų pajūryje jis nėra retas, peri Estijoje ir Latvijoje. Thienemann'as ir Hartert'as rašo, kad sidabrinis kiras yra gana retas paukštis Neringoje. Be to, pasak šių autorių, apsilanko ten sidabrinių kirų tik jauni paukščiai. Mūsų pajūryje aptikau šią rūšį keletą kartų, bet taip pat daugiausia jaunus paukščius. Tačiau reikia pabrėžti, kad jauni sidabriniai kirai vargiai atskiriami nuo silkinių ir balnotųjų, ypač stebint juos laisvėje. Pavyzdžiui, prityrusio ornitologo Thienemann'o sužieduotas jaunas, jo silkiniu palaikytas, kiras po trejų metų buvo nušautas Helgolande ir pasirodė esąs sidabrinis kiras. Į sau-

sumos gilumą ši kirų rūšis užskrenda rečiau, negu kitos (Lenkijoje Taczanowski'ui žinomi tik du atsitikimai). Kauno Zoologijos muziejuje yra viena paukščio iškamša, kuris suvargęs buvo pagautas 1926 m. rugpiūčio mėn. 23 d. Aleksote.

Papročiai, veisimosi būdas ir maistas nesiskiria nuo kitų didesniųjų rūšių. Pasak Niethammer'io (1942), sidabrinis kiras lytiškai subręsta ketvirtaisiais gyvenimo metais ir tuomet sugrįžta į perimas vietas, kur sudaro kolonijas. Paukščiai labai prisirišę prie vienos vietos, daug metų nekeičia ir gina ją nuo kitų. Tokios vietos yra nendrynai, bet taip pat ir smėlėtas krantas, kartais uolos. Lizdui padaro duobutę, kurią paskui abu paukščiai iškloja arti randama medžiaga, kaip žolėmis, moliuskų kriauklėmis, akmenukais, kaulais, šukėmis. Deda tris arba du kiaušinius, neretai padeda į svetimus lizdus. Kiaušinių pagrindinė spalva žalsvai pilka ar žalsvai ruda, išmarginta tamsiomis dėmėmis, taškais, brūkšneliais. Pasak Hortling'o (1931), Suomijos paukščių kiaušiniai yra 65,5—82 *mm* ilgio ir 44,1—52,2 *mm* pločio. Jaunikliai išsirita po 25—27 dienų (Whithirby, 1941).

Apie sidabrinį kirą Estijoje E. Kumari (1956) rašo: „yra tai paprastas paukštis, perintis Estijos aukštapelkėse. Jūros salose ir krante šis kiras pasitaiko dažnai traukimo metu ir vasaros metu, ieškodamas maisto, bet peri čia retai pavienėmis poromis.

Aukštapelkių ežerėliuose randamas sidabrinių kirų kolonijas sudaro nuo kelių iki 50 porų. Visų mūsų krašto paukščių geltonos kojos ir todėl jie laikomi *L. a. omissus* porūšiu (jei aplamai šis porūšis egzistuoja, kuo abejoja Suomijos ornitologai)".

Pasak Taurinš'io (1956), šios rūšies kirai peri Latvijoje pajūrio ežerų pakraščiuose.

Lietuvoje perintis sidabrinis kiras ligi šiol neaptiktas, ir nežinia, kokiu pagrindu Dementjev'as (Ptic Sov. Sojuza) laiko jį perinčiu Lietuvoje paukščiu.

Silkinis kiras. *Larus fuscus* L.

LVI pav.

Est. *tõmmu kajakas.* Latv. *rengu kaija.* Lenk. *mewa żółtonoga.* Rus. *kluša.* Vok. *Heringsmöve.*

Du porūšiai. Baltijos ir Rusijos šiaurės silkiniai kirai sudaro porūšį *L. f. fuscus* L.

Pirmu žvilgsniu, nepaisant šiek tiek ilgesnių sparnų, silkinis kiras labai panašus į balnotąjį, bent savo spalva, tačiau yra mažesnis, nes vos tik kranklio didumo. Taip pat, kaip ir balnotasis kiras, jis yra baltas, su juosvais (šiferio spalvos) sparnais ir pečiais. Didžiųjų plasnojamųjų plunksnų galai yra balti, sparno apatinės dengiamosios plunksnos irgi baltos. Snapas geltonas, su raudona dėme posnapy; vokų kraštai raudoni; kojos geltonos. Patino kūno ilgis 530—560 *mm*, patelės 500—535 *mm*; patino suglaustas sparnas 415—425 *mm*, patelės 405—415 *mm* (Lietuvos

paukščių dviejų patinų 415—426 *mm*, vienos patelės 396 *mm*). Sveria 1—2 *kg*.

Iš pradžių jaunų paukščių rūbai yra tamsūs, juosvai palši, išmarginti šviesesniais plunksnų kraštais, be to, juosvas snapas ir rago spalvos kojos; jų uodega balta, su plačia skersine juosta gale ir keliais nežymiais dryželiais. Aplamai jie yra tamsesni už balnotojo kiro jauniklius. Kitais metais jų rūbai pašviesėja, kojos pasidaro geltonos, snapas šviesesnis. Trečiaisiais gyvenimo metais jie darosi panašūs į senius ir pagaliau ketvirtaisiais — nuo jų nesiskiria.

Šie jauni kirai yra labai panašūs į to paties amžiaus sidabrinius kirus, ir tada lengvai galima šias dvi rūšis supainioti. Silkinis kiras gyvena Europos šiaurėje, daugiausia nuo Norvegijos, Švedijos ir Suomijos krantų toli už poliarinio rato į šiaurę; retesnis jis yra Danijos ir Vokietijos pakraščiuose, bent vasarą, užtat žiemą suskrenda jų čia daug iš šiaurės jūrų. Jų daug yra Anglijoje ir Airijoje. Žiemoja Baltijos pakraščiuose ir toliau į pietus, iki Kanarų salų ir šiaurės Afrikos. Pavyzdžiui, vienas paukštis, sužieduotas Neringoje 1906 m. rugsėjo mėn. 28 d., tų pačių metų gruodžio mėnesį buvo sumedžiotas Kalabrijoje; kiti du, sužieduoti ten pat, buvo sumedžioti Sicilijoje, o dar vienas Egipte.

Mūsų krašte silkinis kiras neperi, ir visi aptinkami paukščiai yra šiaurės kraštų kilmės. Jie nereti mūsų pajūryje, ypač rudenį, kai iš Šiaurės Europos traukia į pietus. Traukimas prasideda jau liepos mėnesį, ir pirmieji atvyksta, tur būt, tie paukščiai, kuriems vaikus perėti kas nors sutrukdė jų tėviškėje. Mūsų krašto gilumoje jie apsilanko neretai, ypač pavasarį, kai patvinsta Nemunas, bet vis dėlto ne taip dažnai, kaip paprastieji kirai *(Larus canus)*. Esu matęs jų būrelį Vilniaus apylinkėse 1915 m. balandžio mėnesį ir beveik kasmet Kauno apylinkėse. Net ir vasaros metu užklydusių silkinių kirų galima matyti Lietuvos gilumoje, ypač kai po lietaus pakyla vanduo Nemune. Peri Estijos salose.

Šie paukščiai minta beveik tuo pačiu maistu kaip ir kitos rūšys. Būdamas mažesnis, silkinis kiras nėra toks plėšrus. Daugiausia lesa jis nedideles žuvis, pagaudamas jas, kai iškyla į vandens paviršių. Silkės bene svarbiausias jų maistas, ypač ten, kur statomi plaukiamieji tinklai užtveria žuvims kelią ir tiršti silkių būriai susigrūda vienoje vietoje. Jie lengvai praryja sprindžio ilgio silkę ir gali praryti 6—8 silkes paeiliui. Kadangi šie kirai labai ėdrūs, jie lydi žvejų laivus ir beveik iš žmonių rankų pagrobia žuvis.

Atskridę į sausumą, silkiniai kirai nusileidžia laukuose, ypač arimuose, kuriuose ieško vabzdžių ar pelių. Neretai kartu su paprastaisiais kirais ir varnomis seka artoją, kad pasirinktų karkvabalių vikšrų ir sliekų.

Peri jūrų pakraščiuose, uolose arba ir lygumoje gausingomis kolonijomis. Deda 3, rečiau 2 kiaušinius žalsvai rudos spalvos, su juodais taškais ir dėmėmis. Jų didumas, pasak Hortling'o (1931), 57,5—75,5× ×43,5—49,7 *mm*. Silkinis kiras nėra baikštus ir sumedžioti jį nesunku.

Paprastasis kiras. *Larus canus* L.

LVII pav.

Est. *kalakajakas.* Latv. *vetras kaija, kajaks.* Lenk. *mewa pospolita.* Rus. *čajka sizaja.* Vok. *Sturmmöve.*

Keturi porūšiai. Lietuvoje gyvena porūšis *L. c. canus* L. Kiti porūšiai gyvena Š. Amerikoje.

Tai viena paprasčiausiųjų mūsų kirų rūšis, gerai žinoma pajūrio gyventojams ir Nemuno žvejams. Jis yra už varną mažesnis, dėl didumo ir spalvos panašumo nežinovai dažnai neskiria jo nuo upinės žuvėdros.

Kūno ilgis patinų 405—480 *mm,* patelių 380—450 *mm,* sparnų tarpugalis patinų 1040—1220 *mm,* patelių 1030—1180 *mm* (Murmano paukščių matmenys). Sparnas 344—383 *mm,* sveria apie 365 *g.*

Seni paukščiai yra balti, su šviesiais melsvai pilkais pečiais ir sparnų dengiamosiomis plunksnomis. Pirmosios dvi didžiosios plasnojamosios plunksnos juodos, su baltomis dėmėmis galuose; trečioji ir kitos didesne savo dalimi baltos ir taip pat su nedidelėmis baltomis dėmėmis galuose. Snapas geltonas, be raudonos dėmės posnapy. Žiotys gražios oranžinės spalvos, vokų kraštai ryškiai raudoni; kojos gelsvos, kartais pilkai dėmėtos; akys durpinės spalvos, bet labai senų paukščių sidabruotai pilkos.

Žiemos rūbais paukščio pakaušis ir sprandas išmarginti išilginiais plonais dryželiais; tarp akies ir snapo pamato tamsūs dryželiai tankesni ir sudaro pusmėnulio pavidalo tamsią dėmę. Nuo to ir snapas pasidaro melsvai pilkas; tokios pat spalvos ir kojos. Jauniklių plunksnos pirmaisiais gyvenimo metais panašios į kitų jau aprašytųjų kirų, būtent, jų viršugalvis ir sprandas balzgani, su labai tankiais išilginiais palšais dryželiais, toliau pečiai ir sparnų dengiamosios plunksnos durpinės spalvos, su šviesesniais plunksnų kraštais; didžiosios plasnojamosios plunksnos juosvos; mažosios plasnojamosios pilkos; kūno apačia balsva, pilkai išmarginta, ypač krūtinės šonuose; uodegos plunksnos baltos, užbaigtos plačia, juosva skersine juosta; snapas juodas, kojos gelsvai pilkos. Kaip ir kitų aprašytųjų rūšių, šie rūbai palaipsniui kinta ir tik ketvirtaisiais gyvenimo metais jaunikliai pasidaro panašūs į senius.

Paprastasis kiras gyvena Europoje, pradedant 53° š. pl. iki Šiaurės Ledinuotojo vandenyno, ir visame Sibire, iki Ramiojo vandenyno. Jis yra paplitęs Didžiojoje Britanijoje ir jos kaimyninėse salose, Jutlandijoje ir Danijos salose, taip pat Skandinavijoje ir Murmane. Peri taip pat šiaurės Pabaltijyje, ne tik jūros pakraščiuose, bet ir vidaus vandenyse — ežeruose. Peri Estijoje (Kumari, 1956) ir Latvijoje (Taurinš, 1956). Š. Amerikoje gyvena skirtingas porūšis. Lietuvoje niekur neperi, nors daug kartų buvo pastebėtas vėlyvą pavasarį įvairiose mūsų krašto vietose, pvz., gegužės mėnesio pabaigoje prie Atmatos, netoli Minijos (pasak Tischler'io). Thienemann'as gavo jauną paukštį iš Pilkapių 1910 m.

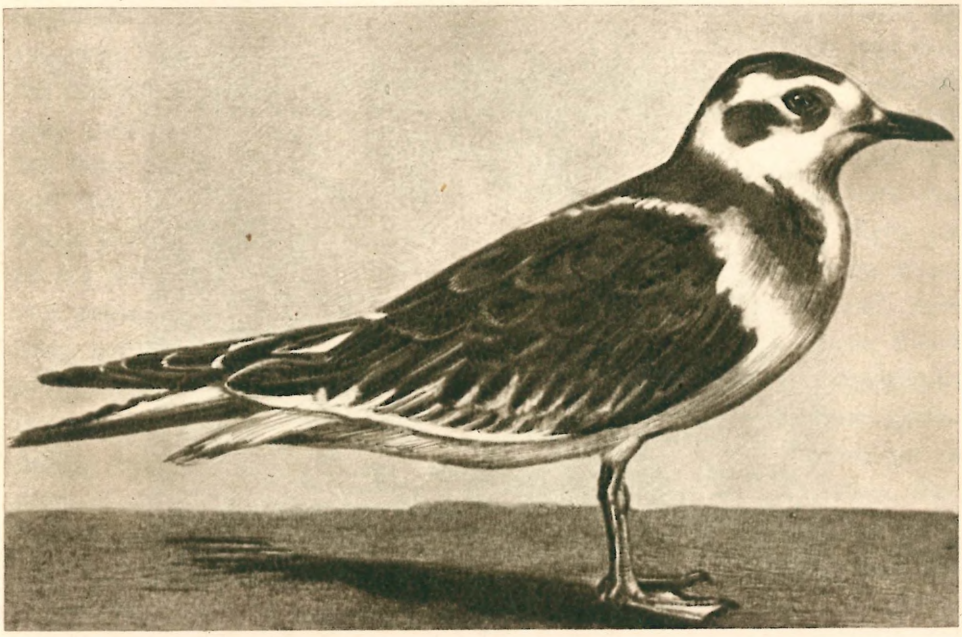

LX. JUODAGALVIS KIRAS — *LARUS MINUTUS* Pall.
Jauniklio rūbais 48 dienų amžiaus
O. Heinroth'o foto

LXI. RUDAGALVIS KIRAS — *LARUS RIDIBUNDUS* L.
B. Berg'o foto

LXII. Bauderiškės ežerėlio kupstai, kuriuose peri rudagalviai kirai
Orig. foto

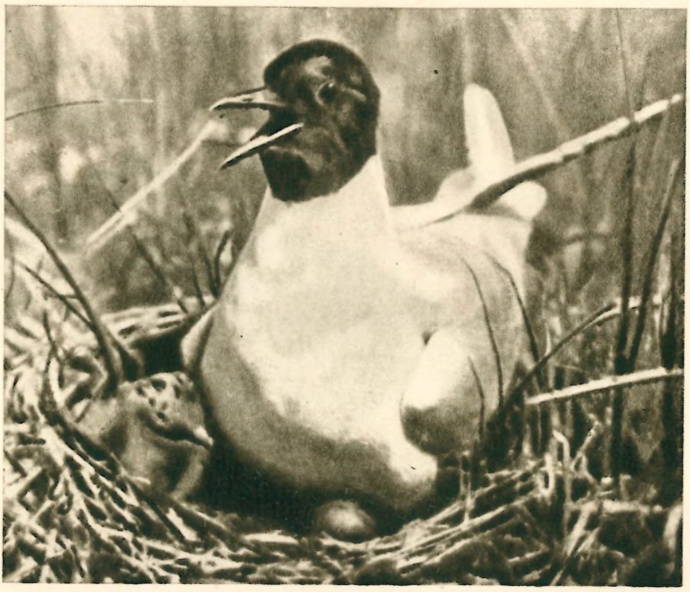

LXIII. Rudagalvis kiras lizde su vaikais

B. Berg'o foto

LXIV. Rudagalvio kiro lizdas, rastas Bauderiškės ežerėlyje.
Dažnai vienas kiaušinis šviesiai melsvas ir ryškiai skiriasi nuo kitų dviejų

Orig. foto

liepos mėnesio 15 dieną, iš to galima būtų spręsti, kad šis paukštis užaugo kur nors Neringoje. Spėjama, kad tie paukščiai, kurie pas mus dažnai matomi vėlyvą pavasarį, yra lytiškai nesubrendę individai, nes šie kirai galutinai subręsta tik sukakus dvejiems metams. Vasaros pabaigoje, jau rugpiūčio mėn. pradžioje, šių kirų pas mus dar pagausėja, nes tuomet atskrenda šiaurėje užaugę paukščiai. Tikrai galima pasakyti, kad mūsų pajūryje kartu su rudagalviu kiru yra gausiausia rūšis. Žymi dalis šių paukščių mūsų pajūryje žiemoja: Palangoje ir Klaipėdoje visuomet galima jų aptikti. Lietuvos viduryje šie kirai taip pat nereti, ypač daug galima jų matyti pavasarį, kai tik išplaukia ledai Nemune. Pačiame Kaune tuomet jų dažnai matyti ištisais pulkais tupinčių susigrūdusiose ledo krūsnyse, o vėliau salose bei pusiasaliuose. Neretai galima matyti jų tuomet ir patvinusiose pievose, net arimuose. Vasarą jie retesni, o rudenį vėl jų padaugėja; Nemune jie laikosi, kol užšąla. Daugiausia jų betgi galima aptikti rugsėjo—spalio mėnesiais. Esu jų matęs Daugų, Trakų, Sartų, Žuvinto, Naručio ir kituose ežeruose. Sprendžiant iš nušautų pas mus žieduotų paukščių, daugiausia atskrenda jie iš Suomijos ir Švedijos.

Paprastasis kiras vestuviniais rūbais yra tikrai gražus paukštis, nepaisant to, kad jo spalvos yra visai nesudėtingos; kaip tik tas paprastumas, o ypač grynas baltumas ir nežymus kontrastas su švelniai melsva nugaros spalva sukelia pasigrožėjimo jausmą. Jis labai panašus į sidabrinį kirą, tačiau nesunku jį atskirti dėl mažesnio ūgio net iš toli, be to, dėl laibesnio kūno ir grakštesnio polėkio. Jis nemėgsta audringos jūros ir audros metu dažnai ieško prieglaudos sausumoje; dėl to jų pasirodymas krašto viduje yra audros požymis jūroje. Tokiais atvejais pas mus dažnai net vasaros metu pasirodo jų būreliai, dažniausiai ant Nemuno.

Paprastojo kiro balsas yra nevienodas: vienas — tai žemų tonų garsai, panašūs į „kak-kak"; antras — aukštų tonų gana švelnus, skambąs lyg „kiija, kiija"; pastarąjį dažniausiai girdėdavau pavasarį; man bent šis balsas malonus gal būt, dėl to, kad rišasi su malonia pavasario aplinkuma.

Paprastasis kiras minta taip pat, kaip ir silkinis kiras, bet, atrodo, iš visų kirų ši rūšis daugiausia lankosi sausumoje ir, tur būt, daugiausia sulesa pelių, vabzdžių, sliekų ir kitų žemėje gyvenančių gyvūnų. Ten, kur šie kirai peri, randamos jų didelės kolonijos, kartais susidedančios iš kelių tūkstančių lizdų, kartais su ilgauodegėmis *(Sterna macrura)* ir juodomis *(Sterna nigra)* žuvėdromis. Jie deda 2—3 kiaušinius, kurių didumas esti toks, kaip vištų; vidutiniški jų matmenys 58,1×41,1 *mm* (Niethammer'is). Pagrindinė spalva rusvai ar pilkai žalia, išmarginta dėmėmis, iš kurių vienos yra pilkos, kitos juosvos ar rudos. Šie kiaušiniai yra labai vertinami kaip valgomasis produktas.

Ši kirų rūšis nelabai baikšti, ypač ten, kur jie peri ir nėra persekiojami; bet įskridę į krašto gilumą, jų būreliai vengia žmogaus ir retai per gerą šūvį prisileidžia. Paukščiai, kurie miestuose praleidžia žiemą ir jiems nieko bloga nedaroma, taip prijunksta prie žmogaus, jog beveik iš rankų ima maistą.

Didysis poliarinis kiras. *Larus hyperboreus* (Gunn.) (*glaucus* Brün.)

LVIII pav.

Est. *jääkajakas.* Latv. *ziemelu kaija.* Lenk. *mewa blada.* Rus. *burgomistr.* Vok. *Eismöve.*

Šis kiras yra vienas didžiausių kirų — nedidelės žąsies didumo; kūno ilgis tarp 590 ir 650 *mm,* suglausto sparno ilgis 435—460 *mm.* Senų paukščių visas kūnas baltas, tik sparnai ir pečių plunksnos yra švelnios, labai šviesios, melsvai pilkos spalvos, o plasnojamųjų plunksnų galai balti. Snapas šviesiai geltonas, su tamsiai raudona dėme posnapio kampe. Kojos balsvos. Vokų krašteliai ryškiai geltoni, akys šviesiai geltonos. Žiemos rūbais paukščių galva ir sprandas pilkšvi, išmarginti pailgais tamsesniais dryželiais.

Pirmaisiais metais jauni paukščiai yra visi rusvai pilki, bet kadangi plunksnų kraštai yra rudesni, o viduriai tamsesni, tai susidaro savotiškas margumas, būdingas daugumai jaunų kirų. Jų snapai yra juosvi, galuose tamsesni, kojos pilkos, akys pilkai rusvos. Šiuos rūbus jie dėvi ištisus metus ir tik antrą gyvenimo vasarą pradeda šertis. Šėrimasis baigiasi tik rugsėjo—spalio mėnesiais. Antrieji rūbai mažai skiriasi nuo pirmųjų. Trečią vasarą jie vėl šeriasi ir tų pačių metų rudenį gauna trečiuosius pereinamuosius rūbus, kurie jau yra panašūs į senų paukščių poilsio rūbus, bet dar nuo jų skiriasi. Tik ketvirtąjį rudenį jie pasidaro visai panašūs į senius poilsio rūbais.

Poliarinis kiras gyvena visuose kraštuose apie Šiaurės ašigalį iki 80° šiaurės platumos, nors neretai jie šią ribą peržengia. Ši rūšis labai paplitusi Islandijoje, Grenlandijoje, Norvegijoje. Radau jų beperint Varanger Fiorde ir Murmano pakraščių salose (Gavrilovo salose). Žiemos metu poliariniai kirai nuskrenda toli į pietus ir keli buvo nušauti Latvijoje (apie Kemeri 1885 m. gruodžio mėn., pasak Grosse ir Transehe), Lenkijoje (trys paukščiai nušauti apie Liubliną, pasak Taczanowski'o). Daug kartų jie buvo pastebėti ir keletas nušautų Neringos pakraščiuose, be kita ko, vienas dar tamsios spalvos paukštis nušautas Preiloje 1911 m. vasario mėn., o kitas rastas bangų išmestas 1906 m. gegužės mėn. 6 d. Nidoje (pasak F. Tischler'io). Kauno Zoologijos Muziejus turi iškamšą paukščio pereinamaisiais rūbais su parašu: „Berezinos upės pakraštys, dvaras Hlevin Borysovo apskr., 1907 m. aukoja F. Svida".

Tai yra gražus, didingas paukštis, ypač senis vestuviniais rūbais; jau iš toli galima pažinti šią rūšį iš didumo ir vyraujančių šviesių spalvų,

taip pat iš savotiško gagenančio balso: „ga-gagg, ga-gagg"... Polėkis panašus į erelio arba tubuotojo suopio.

Jie yra labai plėšrūs, minta visokiais jūriniais bestuburiais ir žuvimis, be kita ko, nevikriomis „jūrų gegužėmis" *(Cyclopterus lumpus).* Sulesa taip pat daug jaunų jūrinių paukščių.

Mažasis poliarinis kiras. *Larus glaucoides* Meyer.

Latv. *ledus kaija.* Rus. *malaja poliarnaja čajka.* Vok. *Polarmöve.*

Jis labai panašus į didįjį poliarinį kirą, bet mažesnis; didumu užima vidurį tarp kranklio ir varnos. Kūno ilgis tik apie 550 *mm,* suglausto sparno ilgis 400—420 *mm.*

Nuo didžiojo poliarinio kiro skiriasi tuo, kad senų paukščių didžiosios plasnojamosios plunksnos yra grynai baltos, o ne šviesiai pilkos kaip anų.

Gyvena ten pat, bet žiemą atskrenda ir į Baltijos jūrą. Pasak Tischler'io (ne visai tikslių davinių), keletas paukščių buvo nušauta Neringos pakraščiuose. Pasak Grosse ir Transehe, 1888 m. vasario mėn. vienas paukštis nušautas netoli Rygos; jis tebėra Jelgavos muziejuje.

Juodagalvis kiras. *Larus minutus* Pall.

LIX, LX pav.

Est. *vaike kajakas.* Latv. *mazais kiris.* Lenk. *mewa mała.* Rus. *čajka malaja.* Vok. *Zwergmöve.*

Juodagalvis kiras yra mažiausia šios genties rūšis, vos tik didelio strazdo didumo. Savo grožiu prilygsta, o gal ir praneša rudagalvį kirą, ir tikrai galima jį priskirti prie gražiausių mūsų krašto paukščių. Paukščio ilgis 280—300 *mm,* sparnų tarpugalis apie 695 *mm,* suglausto sparno ilgis 210—230 *mm.* Sveria apie 120 *g.* Spalvos susiskirsčiusios taip pat, kaip ir kitų kirų; ypač labai panašūs yra į rudagalvius kirus, nors iš karto krinta į akis mažesnis ūgis, o senų paukščių juoda, ne ruda galva. Viršutinė kūno dalis šviesios melsvai pilkos spalvos; visų plasnojamųjų plunksnų galai, antuodegis ir uodega balti; plasnojamųjų plunksnų apatinė dalis juosva, išskyrus jų galus; visa kūno apačia gryniausios baltos spalvos, be to, krūtinė ir pilvas aptraukti puikiu švelniu rožinės spalvos rausvumu (iškamšose ši spalva greit nyksta, ir plunksnos lieka baltos). Snapas ryškios raudonos spalvos, kojos karmino spalvos, akys tamsiai durpinės.

Žiemos rūbais senų paukščių galva ne juoda, o balta, tik užpakalyje melsvai pilkos spalvos kaip ir kita viršutinė kūno dalis; ausies srityje tamsi dėmė. Kitos spalvos kaip vasarą, bet nėra minėtojo rausvumo.

Jauniklių pirmą vasarą snapas juosvos, o kojos balzganos spalvos; jų kakta ir plati juosta už akies balta; pakaušis, dėmė už ausies ir pečiai pilkai juosvi, be to, pečių plunksnos šviesiais kraštais; sparnų dengiamosios plunksnos pilkos, didelės plasnojamosios plunksnos juosvos, mažos plasnojamosios — pilkos, užsibaigia plačia balta juosta; uodega balta, su plačia, juoda juosta gale; apačia balta, su didele rusvai pilka dėme krūtinėje ir tamsiu margumu kūno šonuose. Juodagalvis kiras yra rytų kraštų paukštis, paplitęs daugiausia vidurinėje Azijoje iki Amuro žiočių ir Ochotsko jūros pakraščių (tačiau nerastas Mongolijoje bei Kinijoje). Europoje gyvena daugiausia Rusijos pietuose, Turkijoje, Moldavijoje ir rečiau kituose kaimyniniuose kraštuose. Randamas Estijoje, Latvijoje, iki Suomijos ir Archangelsko. Žiemoja Juodosios jūros ir Kaspijos pakraščiuose, rečiau Vidužemio jūros srityje. Lietuvoje neseniai perėjo Kuršių marių rytiniame pakraštyje (E. Christoleit'as); ar dabar tebeperi tenai, žinių nėra, bet galima manyti, kad buvusios ten kolonijos dėl melioracijos išnyko. Turime duomenų, kad ši rūšis peri Skirvytės ir Šilutės apylinkėse, bet taip pat šios lizdavietės gali dėl pelkių nusausinimo išnykti.

Juodagalvių kirų galima neretai aptikti Lietuvoje, bet daugiausia aptinkami vasaros gale jauni paukščiai. Tik vieną kartą 1912 m. liepos mėn. 24 d. Lydos apskr. Lebiodkos ūkyje nušoviau seną patiną vestuviniais rūbais.

Perinčių juodagalvių kirų Lietuvoje aptinkama retai, be to, kai kuriais metais jie visai čia neperi. Taczanowski's nei Lietuvoje, nei Lenkijoje perint jų neaptiko ir aplamai pavasarį nepastebėjo. Žuvinto ežere 1926 m. gegužės mėn. 15 d. aptikau būrelį maždaug iš dešimties paukščių (iš ten yra kilę keli Kauno Zoologijos muziejaus egzemplioriai).

Apie jų buvimą Žuvinto ežere turime tokių duomenų: T. Zubavičius 1947 m. gegužės mėn. 15 d. pastebėjo paukščius ir rado lizdą su penkiais kiaušiniais. 1948 m. gegužės mėn. 14 d. stebėta apie 50 paukščių senų ir pernykščių su margais rūbais; rasta ir lizdų kolonija kartu su juodosiomis žuvėdromis, ausuotaisiais ir juodakakliais kragais; lizduose buvo po 1, 2 ir 3 kiaušinius. Liepos mėn. 8 d. jau buvo prasikalusių ir net padaiguotų jauniklių. 1949 m. gegužės mėn. 29 d. aptikta apie 10 paukščių ir rasta 3 lizdai kartu su upinių žuvėdrų lizdais, kuriuose buvo po 1 kiaušinį. Birželio mėn. 7 d. aptikti 2 lizdai, kiekviename jų buvo po 2 užperėtus kiaušinius; liepos mėn. 20 d. išsirito paukščiukai. 1950—1951 metais Žuvinto ežere juodagalviai kirai visai neperėjo. 1952 metais gegužės mėn. 1 ir 9 d.; birželio mėn. 1 d.; liepos mėn. 4 d. buvo pastebėti pavieniai paukščiai, lizdų nerasta ir atrodo, kad jų nebuvo. Duomenų apie Žuvinto ežerą 1954 metais nebuvo, bet aptiktos 3 jų poros ir rasti lizdai Žaltyčio ežere; iš jų viename buvo varnų ar lingių ką tik išgerti kiaušiniai. 1955 m. Žuvinto ežere nustatyta bent 4 perinčios poros; liepos mėn. 24 d. aptikta jau gerai skraidantys jaunikliai.

Iš šių duomenų matyti, kad juodagalviai kirai bene kasmet bando perėti Žuvinto ežere, bet dažniausiai kiaušinius ir jauniklius sunaikina varnos ir lingės. Tik tais atvejais, kai jie sukrauna lizdus greta rudagalvių kirų arba žuvėdrų ir kragų, yra saugesni ir viena kita pora išveda vaikus. Trijų kiaušinių iš Žaltyčio ežero matmenys yra 39,9×29 *mm;* 40,3×28,3 *mm;* 40×28,4 *mm;* sveria 17,8—18 *g.*

Savo būdu, ypač judesiais, ši rūšis gal daugiau panaši į žuvėdras, negu į kirus; juodagalviai kirai mažiau laikosi vandenyje, daugiau ore, tai skrisdami greitu vikriu polėkiu, lygiai kaip kuosos, pasiryžusios į tolimą kelionę, tai sukdami ratus, staiga pasisuka į šalį, kad pagautų kokį nors skrendantį vabzdį. Jie turi paprotį skrajoti prie pat vandens, kai neramioje jūroje kyla bangos; tuomet laikosi lygiagrečiai su vandens paviršiumi, čia kildami, čia nusileisdami kartu su bangomis. Kai kurie autoriai teigia, kad jie yra baikštūs ir atsargūs paukščiai; aš to pasakyti negaliu, nes kur tik su jais susidurdavau, visur prieidavau visai arti, ir visuomet be vargo būtų buvę galima jų nušauti. Jie yra labai bendruomeniški ir gerai gyvena ne tik su kitais savo padermės paukščiais, bet taip pat su žuvėdromis, ypač su rudagalviais kirais ir juodomis žuvėdromis. Jų balsas skamba maždaug: „kei-keikei-keikei", kartojamas dvidešimt ir iki keturiasdešimt kartų. Šiuos garsus kartais leidžia keliasdešimt paukščių vienu metu, dėl ko kyla savotiškas klegesys.

Minta jie visokiais vandeniniais vabzdžiais: sketėmis ir jų vikšrais, vandeniniais vabalais ir minkštakūniais, retai lesa mažas žuveles. Kaip ir rudagalviai kirai bei žuvėdros, jie taip pat ištisomis dienomis medžioja skrendančius vabzdžius, ypač truklius *Chironomus.*

Tiek rudagalviai kirai, tiek ir šie peri kolonijomis, bet lizdus krauna tam tikru atstumu vienas nuo kito, paprastai ne arčiau kaip per 6—10 *m.* Kolonijoms pasirenka jie daugiausia didesnius seklaus vandens plotus, apaugusius žvyriais *(Stratiotes aloides).* Jų kiaušiniai yra panašūs į upinės žuvėdros kiaušinius, bet lizdus atskirti nesunku, nes visuomet sudaro jie rimtesnį pastatą; tuo kirai aplamai ir skiriasi nuo žuvėdrų, kurių lizdas dėl savo menkumo vargiai vertas to pavadinimo. Kirų lizdas būna įpintas į minėtojo augalo lapus, yra žemas, plūduriuoja vandens paviršiuje; pastatas būna toks tvirtas ir tvarkingas, jog kiaušiniai visuomet guli sausoje vietoje. Lizdo pamatas ir aplamai išorinė pusė sukrauti iš sausų pernykščių meldų, nendrių ir švendrų *(Typha),* kartais labai ilgų, kurie toli išsikiša už lizdo sienų.

Kiaušiniai, kurių būna du ar trys, savo forma panašūs į rudagalvio kiro kiaušinius, bet, žinoma, mažesni (pasak Henrici'o, 29 jo matuoti kiaušiniai turėjo vidutiniškai 41×29,5 *mm).* Kiaušinius deda birželio mėnesio pradžioje.

Rudagalvis kiras. *Larus ridibundus* L.

LXI, LXII, LXIII, LXIV pav.

Est. *naerukajakas.* Latv. *kiris.* Lenk. *mewa śmieszka.* Rus. *čajka obyknovennaja.* Vok. *Lachmöve.*

Europoje ir Azijos vakaruose gyvena porūšis *L. r. ridibundus* L. Azijos rytuose yra skirtingas porūšis.

Greta su aukščiau aprašytuoju paprastuoju kiru rudagalvis kiras yra mūsų krašte labiausiai paplitęs ir daug kam gerai pažįstamas paukštis. Jis yra vos laukinio karvelio (ulduko) dydžio, bet atrodo didesnis, nes turi ilgesnius sparnus. Kūno ilgis 380—425 *mm,* sparnų tarpugalis 910—1000 *mm,* suglausto sparno ilgis 280—330 *mm.* Didžiausias (patino) svoris 331 *g,* mažiausias (patelės) 211 *g*; vadinasi, šis kiras sveria maždaug pusę varnos svorio. Žiūrint į senus, vestuviniais rūbais pasipuošusius, paukščius, galima padaryti išvadą, kad rudagalvis kiras yra puošniausias šios genties paukštis. Kiro šiais rūbais galva kartu su smakru yra tamsiai kavinės spalvos, ir šios spalvos riba yra tokia ryški, jog atrodo, lyg paukščiui būtų užmautas tamsus kalpokas ant galvos; sprandas, visa nugaros užpakalinė dalis, krūtinė, pilvas ir uodega baltos spalvos. Gyvų paukščių krūtinė ir pilvas turi gražų, rausvą atspalvį. Pečiai ir sparnai melsvai pilki; kraštutinės plasnojamosios plunksnos baltos, su juodais galais ir juodais krašteliais. Sparnų dengiamosios plunksnos melsvai pilkos. Snapas ir kojos tamsios karmino (burokinės) spalvos; akys durpinės.

Senų paukščių poilsio rūbais galva balta, su didele juosva dėme ausies srityje ir tokios pat spalvos pusmėnulio pavidalo dėme tarp akies ir snapo pamato.

Jauni paukščiai toli gražu neturi tokių puošnių spalvų; jų galva neturi dar šios, suaugusiems paukščiams būdingos, kavinės spalvos kalpoko; ji yra balsva, tamsiais, pilkais debesėliais aptraukta; užpakaly akies didesnė tamsi dėmė; kaklo viršutinė dalis ir sparnų dengiamosios plunksnos rusvos, su šviesesniais krašteliais; trys kraštutinės plasnojamosios plunksnos baltos, juodais krašteliais, kitos baltos juodais galais, uodega balta su juodu galu. Kūno apačia balta.

Antrą pavasarį jauniklių rūbai pasidaro panašūs į senių, bet tamsus galvos kalpokas dar yra išmargintas balsvomis plunksnelėmis. Nuo kitų rūšių rudagalvį kirą nesunku atskirti iš raudonų kojų ir raudono snapo (tačiau tos pačios spalvos snapas ir kojos yra juodagalvio kiro), o ypač iš balto priekinio sparno krašto. Tas antrasis požymis toks ryškus, jog iš toli galima pažinti šią rūšį. Jauniklius nuo senių lengva atskirti iš to, kad pirmųjų uodega užsibaigia juoda juosta, o antrųjų ji visai balta. Įdomu, kad per didelius šalčius šie paukščiai skrisdami, užuot laikę ištiestas į užpakalį kojas, kaip paprastai daro visi kirai, paslepia jas plunksnose; tik darydami kokį nors staigų pasisukimą arba sustoję ore, jie kyštelia trumpam momentui kojas, bet netrukus vėl jas paslepia.

Rudagalvis kiras gyvena žemės rutulio šiaurinėje dalyje. Beveik visi Europos kraštai, išskyrus Rusijos, Švedijos ir Norvegijos šiaurinę dalį, yra jo tėvynė, taip pat Sibiro vidutinio klimato kraštai iki Ramiojo vandenyno yra jo gyvenami. Iš šiaurės kraštų žiemai pasitraukia į pietus, o šiltesniuose lieka ištisus metus.

Šių kirų labai daug sužieduota, norint ištirti jų keliones; ypač daug sužieduota Neringoje, buvusioje Rasytės paukščių stebykloje. Apie sužieduotus paukščius gauta daugybė pranešimų, ir tuo būdu šiandien turime gana aiškų jų kelionių vaizdą. Daug jų žiemoja Didžiojoje Britanijoje, Šiaurės jūroje, ypač įtekančių į ją upių žiotyse. Be to, jie keliauja į Vidužemio jūros sritį, būtent, į Afrikos pakraščius, Azorus, Nilo slėnį, Raudonąją jūrą ir Irano įlanką, Kašmyrą, Š. Indiją, Kiniją, Japoniją ir Filipinus. Du rudagalviai kirai, sužieduoti Neringoje, buvo nušauti žiemą — vienas Antilų salose, kitas Meksikos įlankoje apie Vera Cruz. Matyti, ir buvo paukščiai, kurie skrisdami išilgai Vakarų Europos kranto ir pasiekę Pirėnų pusiasalį, užuot apsukę jį, keliavo toliau vakarų linkme iki Amerikos krantų. Lietuvoje rudenį keletą kartų buvo nušauti rudagalviai kirai, sužieduoti lizduose Švedijoje ir Suomijoje. Iš to galima spręsti, kad dauguma atvykstančių rudenį į mūsų kraštą rudagalvių kirų yra kilę iš šių kraštų.

Nors šie paukščiai žiemos metu pasiskirsto labai dideliame plote, vis dėlto atrodo, kad atskiri individai kasmet grįžta žiemoti į tą pačią vietą (panašiai daro ir kiti paukščiai keleiviai). Šio papročio iliustracija gali būti nors ir šis vaizdas.

1917 metų žiemą nuo spalio mėn. 15 d. ant Ženevos uoste stovinčio garlaivio stiebo gyveno žieduotas rudagalvis kiras. 1918 metų lapkričio mėn. 3 d. šis kiras vėl pasirodė ir tuoj užėmė savo senąją vietą ant stiebo, kurią jis uoliai gynė nuo kitų savo draugų. Jis laukė, kad viena laikraščių pardavėja padėtų jam ant mūro maisto nuotrupų, kurias jis griebdavo bemaž iš jos rankų. Šis kiras buvo stebėtas iki vasario mėn. 23 d., kol garlaivis išplaukė iš uosto; galutinai kiras išskrido kovo mėn. 25 d. (Thienemann'as). Iš to matome, kad paukštis keleivis dvejus metus ne tik atsilankė tiksliai toje pačioje vietoje, bet ir iki smulkmenų prisilaikė tų pačių papročių.

Rudagalvis kiras kartu su juodagalviu kiru yra dvi vienintelės rūšys, perinčios Lietuvoje.

Daugiausia jų galima aptikti pavasarį, išėjus ledams Nemune, kai jie kartu su paprastaisiais kirais apgula pakrantes ir patvinusias pievas. Kartais jų esti tiek daug, jog tokioje vietoje iš toli baltuoja dideli plotai. Tuomet nepaliaujamai girdėti gana įvairūs jų balsai, vieni panašūs į varnų karkimą, tik švelnesni, kiti trumpi, dažnai kartojami, lyg „kek-kekek". Iš toli girdimi tie balsai sudaro savotišką harmoniją. Tuos balsus vokiečių autoriai laiko panašiais į juoko garsus, iš to ir yra kilęs vokiškas šio paukščio pavadinimas (Lachmöve), kurį ir lenkai išvertė į savo kalbą. Turiu pripažinti, kad šio kiro balso panašumas į žmogaus juoką, bent man, yra labai mažas.

Taczanowski's teigia, kad ši rūšis Suvalkijoje visai neperi. Tai yra klaida. Mes radome jų tenai perint keliose vietose, ypač Žuvinto ežere, lygiai kaip ir Vilniaus krašte. Be abejo, peri jie Papio ežere, netoli Vilniaus (apie Papiškių kaimą), nes esu nušovęs ten patelę 1915 m. birželio mėn. pradžioje; tos patelės dėtyse buvo visiškai susidaręs kiaušinis. Atrodo, kad daug jų peri Daugų, o gal ir kituose artimuose ežeruose, nes galima jų ten matyti visą vasarą. Mačiau taip pat jų daug Obelijos ežere 1920 m. gegužės mėn. 26 d. Didesnę šių kirų koloniją 1919 metų gegužės mėn. 20 d. aptikau Daugų valsčiuje, netoli Pakaršio kaimo Baudėriškės ežerėly. Jų buvo tokia daugybė, jog kupstuota sekli ežerėlio vieta nuo perinčių paukščių iš toli lyg baltais taškais margu liavo. Tokia padėtis, rodos, ir dabar nepasikeitė, nes apsilankęs ten 1938 m. gegužės mėn. 30 d. radau daugiau kaip 30 lizdų su kiaušiniais, o liepos mėn. 13 d. jau jauniklius.

Retai kuris paukštis taip traukte traukia savo grožiu žmogaus akį, kaip šis kiras. Jų baltų balčiausia spalva darniai jungiasi su gražios kavinės spalvos kalpoku ant galvos, melsvais sparnais ir vyšnių spalvos snapu bei kojomis; be to, švelniu, rausvu krūtinės atspalviu yra vienas puošniausiųjų mūsų krašto paukščių. Gaila tik, kad tos spalvos priklauso gyvam paukščiui. Nušautas ir iškimštas paukštis ilgainiui praranda jas ir pagaliau būna tik menkai panašus į gyvąjį paukštį. Polėkis, eisena, aplamai visi judesiai yra žavėtinai gražūs, visvien — ar ore, ar vandenyje, ar sausumoje. Šie puikūs paukščiai yra labai judrūs, nenuoramos nuo aušros iki sutemų; jie yra labai bendruomeniški ir dėl to dažnai susiburia dideliais pulkais, kartais iki kelių tūkstančių. Jų bendruomeniškumas pasireiškia ir tuo, kad jie peri tirštomis kolonijomis. Kitų kirų rūšių jie nemėgsta, ir dėl to vargiai galima jų pamatyti mišriame būryje, nebent tik greta jų lizdų aptiksi juodąją arba ilgauodegę žuvėdrą. Jie yra mažiau baikštūs, negu kitų rūšių kirai, bet, pastebėję, kad juos kas persekioja, greit susipranta ir žmogaus arti neprisileidžia. Atvirkščiai, perėjimo vietose prie lizdų jie užmiršta bet kurį atsargumą, drąsiai puola kiekvieną tariamąjį priešą, lygiai varną, plėšrųjį paukštį, šunį, žmogų. Kadangi jų peryklos dažniausiai esti gausingos ir puolime dalyvauja daug paukščių, tai susidaro labai savotiškas vaizdas, kai šimtai šių baltų, grakščių paukščių, lyg spiečius, apsiaučia žmogų, skraido ore taip arti nuo jo, jog aiškiai matyti ne tik jų ryškiai raudonos kojos ir tokios pat spalvos snapai, bet dargi žvalios jų akys. Ir kai pagaliau atsitrauki nuo lizdų, ilgą laiką dar skamba ausyse jų nepaliaujamas karkimas ir gagenimas.

Kaip ir paprastieji kirai, ši rūšis yra linkusi toliau nuskristi nuo vandens ir lankytis laukuose. Rudagalvį kirą dažniausiai ir galima pastebėti sekant artoją kartu su varnomis. Jie nevengia miestų, ir todėl net dideliuose apgyventuose centruose, kaip ir jūrų, didelių ežerų ar upių pakraščiuose, jų buvimas yra paprastas reiškinys. Greta su žvirbliais, kuosomis ir karveliais rudagalvis kiras yra tas paukštis, kuris labiausiai prisitaikė prie žmogaus gyvenimo būdo, virtęs pusiau naminiu paukščiu.

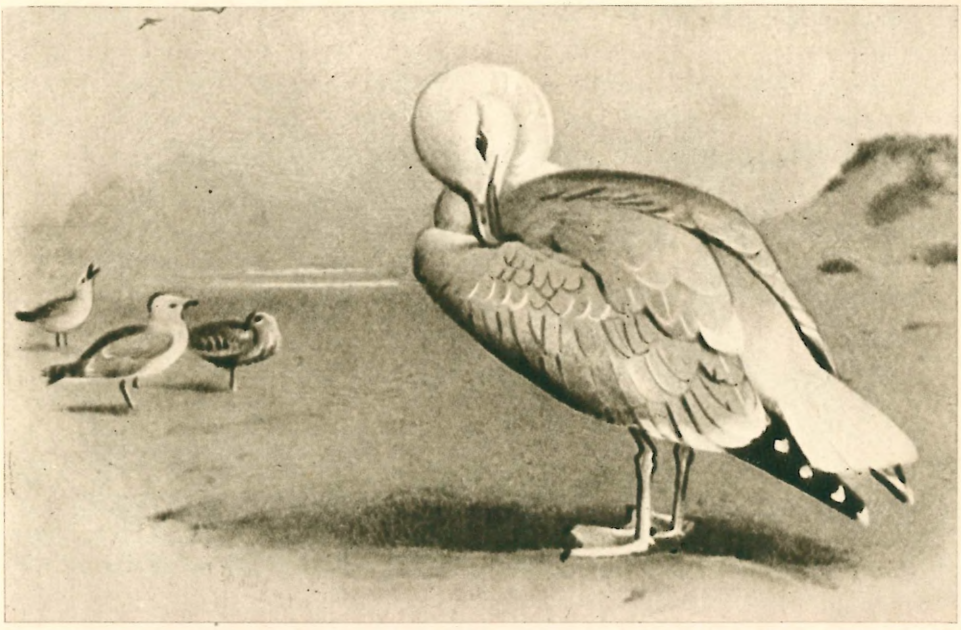

LXV. TRIPIRŠTIS KIRAS — *RISSA TRIDACTYLA* (L.)

LXVI. BUKAUODEGIS PLĖŠIKAS — *STERCORARIUS POMARINUS* (Temm.)

LXVII. SMAILIAUODEGIS PLĖŠIKAS — *STERCORARIUS PARASITICUS* (L.)

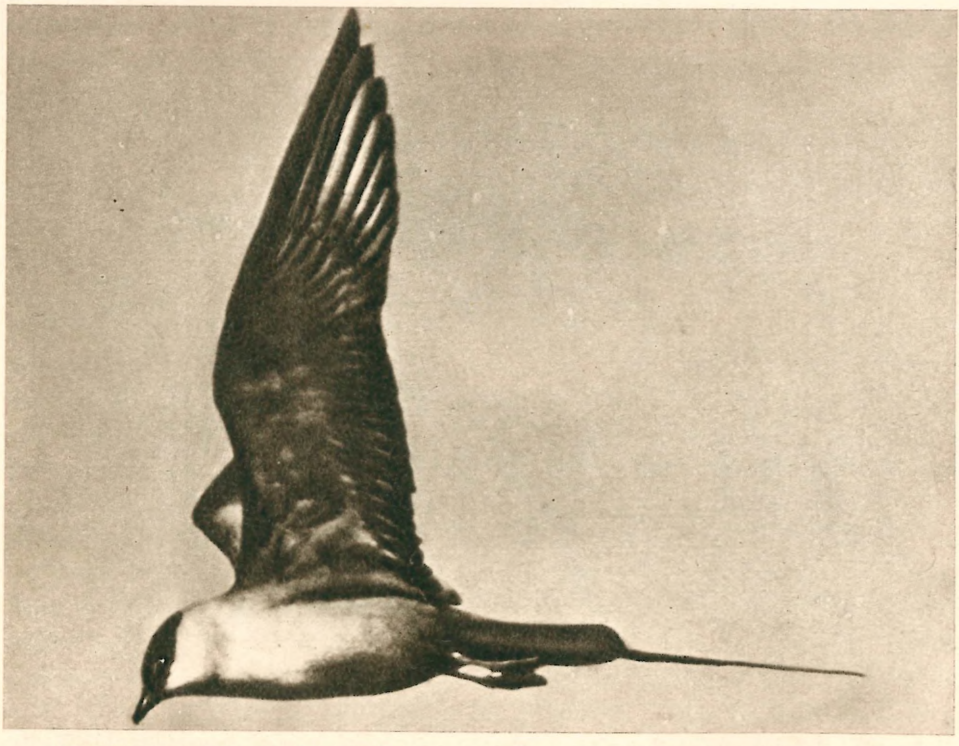

LXVIII. UODEGUOTASIS PLĖŠIKAS — *STERCORARIUS LONGICAUDUS* Vieill.

Tatai liečia tik švelnesnio klimato kraštus, būtent, tokio klimato, kur jie gali žiemoti, nes jiems nuolat reikia vandens, ir kur vandenys užšąla, jie iš ten išskrenda. Europos vakarų miestuose, pvz., Londone, jo garsiame Regents Parke, Ženevoje Lemano pakrašty, net Berlyne visą žiemą galima matyti šių dailių paukščių, tokių jaukių, kaip mūsų žvirbliai. Žinoma, to negali būti mūsų krašte dėl dviejų priežasčių: viena, dėl klimato, antra, dėl to, kad mūsų visuomenė mažai myli laukinius paukščius ir kitus gamtos padarinius.

Rudagalvis kiras minta įvairiais smulkių rūšių gyvūnėliais, kuriuos jis lengvai gali rasti vandens paviršiuje arba sekliame vandenyje, nes nardyti jis moka dar mažiau, negu kiti jo giminės. Jo maistas tai daugiausia vandeniniai vabzdžiai, ypač jų vikšrai, pavyzdžiui, skėčių, uodų dusių ir taip pat minkštakūniai. Vieną kartą 1938 m. birželio mėn. pabaigoje ištyręs išvamas jaunų paukščių iš Baudėriškių ežerėlio, radau ten mažne išimtinai lašalų *(Ephemera)* jaunų stadijų ir skėčių *(Agrionidae)* vikšrų. Smulkių žuvų pagauna jis irgi nemažai, daugiausia sekliose vietose arba valkose, kurios susidaro nusekus upėms ir kur visuomet užsilieka mažų žuvyčių. Retkarčiais jie sulesa didesnes žuvis, net tokio didumo, kad priversti jas susmulkinti prieš prarydami. Tai pasitaiko dažniausiai žiemos metu, kai pritrūksta kitokio maisto. Daugiau už kitus kirus rudagalvis kiras sulesa sausumos vabzdžių, o žiemos metu — visokių miesto atmatų, lygiai kaip varnos ar žvirbliai. Iš sausumoje gyvenančių vabzdžių nemažai sulesa karkvabalių; nuostabiausia tai, kad jie tuos vabalus renka ne tik ant žemės, bet ir medžiuose, panašiai kaip varnėnai, tik varnėnai nutupia į medžius, o kirai medžiuose niekuomet netupi, o nurenka vabalus skrajodami aplink. Dar labiau mėgsta jie karkvabalių vikšrus, ir renka juos arimuose. Kaip ir kiti kirai, jie godžiai puola lauko peles, kurių arimuose netrūksta. Kadangi šie paukščiai negali ilgai apsieiti be vandens, tai mėgstami jų laukai yra tie, kurie netoli vandens, pvz., ežero ar gilesnės balos. Pasisotinę prie artojo, jie netrukus nuskrenda prie vandens atsigerti ir pasimaudyti, po to vėl grįžta prie žagrės, vėl prisiryja iki soties, vėl skrenda į vandenį ir taip visą dieną. Prarytas maistas jau gurklyje aptraukiamas slidžiomis, gailiomis gleivėmis ir dėl to yra be vargo išmetamas. Tai įvyksta, kai paukščiai staigiai išsigąsta, o ypač, kai paimi į rankas pašautą.

Nuo kitų kirų rudagalvis kiras skiriasi ir tuo, kad jis gaudo vabzdžius ore. Naumann'o veikale apie Europos paukščius randame tokį aprašymą: „Tur būt, jie dažnai pagauna skrendančius vabzdžius, bet patikrinti tai sunku atskiru atveju; bet kad jie, pasitaikius progai, pagauna net didelius skrendančių vabzdžių kiekius, įrodo toks stebėjimas: rugpiūčio ir rugsėjo mėnesiais atskrenda čia (į Schleswig-Holstein'ą) daugybė šių kirų iš Pabaltijo kraštų. Taigi prieš dvejus metus, kai aš rugpiūčio mėnesio pabaigoje gražią, ramią dieną medžiojau kurapkas, turėjau progos keletą valandų stebėti be pertraukos vykstantį šių paprastų ir gražių paukščių traukimą. Jų visa laikysena darė ramiai vykstančio veiksmo įspūdį. Bet toliau, užskridus jiems ant didelio sausų pievų plo-

to, vaizdas staiga kito: čia paukščiai ėmė pulti į šalis, čia vėl, skubiai plasnodami sparnais, kilo statmenai aukštyn, čia vėl nardė žemyn; iš vienodo, lėtai vykstančio polėkio pasidarė painus šokis aukštyn, žemyn, kairėn, dešinėn. Atrodė, kad jie ėmė gaudyti kažkokius besispiečiančius vabzdžius. Norint nustatyti gaudomų vabzdžių rūšį, reikėjo nušauti dvejetą paukščių; bet tai nebuvo lengva padaryti, nes paukščiai vis manęs vengė, besilaikydami kurapkinių šratų šoviniui nepasiekiamame aukštyje. Ilgai laukęs, tik po kelių nevykusių šūvių, dviem šūviais nušoviau dvejetą šių paukščių. Snapuose jie turėjo daug iš dalies dar gyvų skruzdžių *(Formica fusca)*, o jų stemplės buvo prisprogusios šių vabzdžių, kurie trijų ar keturių dešimtų metrų aukštyje vykdė savo „spiečiamąjį polėkį".

Rudagalviai kirai skiriasi nuo kitų kirų taip pat ir tuo, kad jie neperi pajūryje, nebent tik jei pajūris yra pelkės pobūdžio, kaip, pavyzdžiui, garsioji „Kirų pelkė" Neringoje, netoli Rasytės, kur, pasak Thienemann'o, peri jų apie 2000 porų. Šiaip jų perimos vietos dažniausiai yra pelkėtuose ežerų pakraščiuose, kur lizdai sukraunami išsikišusiuose virš vandens kupstuose. Jų lizdai plokšti, sukrauti iš sausų ajerų, meldų ir kitų vandeninių žolių, labai arti vienas kito, jog iš tolo visas plotas baltuoja nuo perinčių paukščių. Jei nėra kupstų, jie sukrauna aukštus lizdus, maždaug nupiauto kūgelio pavidalo. Lizdai yra gana patvarūs ir ilgai laikosi, jaunikliams iš jų išskridus. Lietuvoje yra nedaug vietų, kur šie kirai peri. Nuostabu, kad jie neperi rytiniame Kuršių marių krašte ir Nemuno deltoje. Kaip minėjau, didesnė jų kolonija nuo 1919 m. man žinoma Daugų valsčiuje apie Pakaršio kaimą ir Žuvinto ežere. Šiaip žinau vietas, kuriose peri tik paskiros poros.

Balandžio mėnesio pabaigoje arba gegužės mėnesio pradžioje patelė deda du, dažniau tris kiaušinius. Jei kartais randama jų daugiau, tai galima manyti, kad dvi patelės padėjo kiaušinius į tą patį lizdą, kas neretai pasitaiko tarpe paukščių, perinčių kolonijomis. Kartais būna, kad ir kitos rūšies patelė padeda savo kiaušinį. Kaip ir kitų kirų, rudagalvio kiro kiaušiniai yra palyginti dideli, vidutiniškai 54×36,8 *mm*. Sveria (Žuvinto ežero paukščių) 33,5—41,4 *g*. Jų forma, taip pat ir spalva, gana nepastovios; spalva esti pilkai molinė, daugiau ar mažiau gelsva ar ruda, su pilkomis ir durpinėmis dėmėmis, čia šviesesnėmis, kai kur smulkiomis, kitur didelėmis ir susiliejusiomis. Kartais pasitaiko kiaušiniai žaliu ar melsvai žaliu dugnu, su tokiomis pat tamsiomis dėmėmis arba tamsiomis gyslelėmis. Net vienos dėties kiaušiniai gali būti nevienodo didumo ir ne vienos spalvos.

Patelė ir patinas peri pakaitomis, ir aplamai pasikeičia dažnai, išskyrus naktį, kai patelė peri viena. Dienos metu jie dažnai palieka lizdą, nes tokioje gausingoje kolonijoje dažnai pasitaiko visokių nepaprastų įvykių, pavyzdžiui, pasirodo plėšrus paukštis, varna ar žmogus, pagaliau dažnai susipeša du kaimynai — visa tai sukelia triukšmą, ir visi kolonijos nariai — ir tie, kurie skraido laisvi, ir tie, kurie peri — rėkdami tuoj vyksta į nuotykio vietą.

Po 22—24 dienų iš kiaušinių prasikala jaunikliai (Niethammer'is, 1942). Jei kiaušinius kas nors išplėšia, patelė, paprastai po kelių dienų, vėl deda, bet tik tuomet, jei prarastus kiaušinius ji neilgai perėjo. O jeigu prarastuosius kiaušinius perėjo ilgesnį laiką, tai patelei reikia ilgesnio laiko, kad ji galėtų padėti naujus.

Jei jaunikliams niekas netrukdo likti lizde, ypač jei lizdas iš visų pusių vandens apsuptas, jie auga jame; priešingu atveju nušliaužia į šalį ir nuplaukia. Seniai neša jiems maistą taip, kaip ir gandrai, t. y. stemplėje, ir, suradę vaiką, išvemia ties juo; atneštą maistą vaikai godžiai suryja. Taip lesinant jauniklius, lizdas ilgainiui neapsakomai užteršiamas; jis virsta dvokiančia, slidžia kupeta, nuo kurios jaunikliai kartais nuslysta. Maždaug po savaitės jauniklio apatinė kūno dalis apauga tankiomis plunksnomis, ir tuomet pavojus sumažėja, nes jie gali plaukti ir susiieškoti tinkamesnę, o svarbiausia — sausesnę vietą. Dažnai seni paukščiai kapoja svetimus vaikus, net ir užmuša juos, o kartais bendroje maišatyje sukapoja ir savuosius. Tačiau kai kada jie yra palankūs ir net lesina svetimus vaikus. Maždaug dviejų savaičių amžiaus jauniklis gali perskristi nedidelį atstumą. Tokio ūgio jauniklių paprastai aptinkama plaukiojančių visame kolonijos plote. Tuomet senių budrumas ir nerimas dėl pranykusių jauniklių didėja. Neapsakomas triukšmas, senių karkimas, gagenimas kartu su jauniklių cypimu maišosi ir apkurtina lankytoją. Senių drąsa, pamačius bet kokį priešą, jungiasi su pasiaukojimu, ir tuomet kolonijos gyvumas pasiekia aukščiausią laipsnį. Kai tik jaunikliai paauga, viena šeima paskui kitą palieka savo peryklą, pagaliau išskrenda pavėlavusios poros su vaikais, dar keletą dienų palieka kuris nors vienas kitas gausios bendruomenės narys, ir pagaliau viskas nurimsta. Tik palikti lizdų kupstai, gana gausingi jauniklių lavonai, daugybė plunksnų ir visokių šiukšlių liudija apie neseniai vykusį intensyvų gyvenimą. Tokią išvaizdą kirų perykla turi liepos mėnesį.

Trumpai aprašysime rudagalvių kirų gyvenimą Žuvinto ežere. Pavasarį jie pasirodo čia kovo mėnesio pabaigoje, dažnai net tuo laiku, kai ežere dar nėra properšų ir tuomet tupi ant ledo; štai jų atskridimo kelerių metų datos: 1947 m. kovo mėn. 31 d. (artimame Amalvo ežere kovo mėn. 17 d.); 1948 m. kovo mėn. 29 d.; 1949 m. balandžio mėn. 1 d.; 1950 m. kovo mėn. 24 d.; 1951 m. kovo mėn. 28 d.; 1953 m. kovo mėn. 23 d.; 1954 m. kovo mėn. 29 d. Balandžio mėnesį jau įsikuria visa jų bendruomenė. Dėti pradeda gegužės mėnesio antroje pusėje (1949 m. gegužės mėn. 14 d. rasta daug lizdų su 1, 2 ir 3 kiaušiniais; 1950 m. gegužės mėn. 19 d. kai kurie kirai perėjo, o kiti tik dėjo kiaušinius; 1953 m. gegužės mėn. 17 d. penkiuose lizduose rasta po du kiaušinius ir trijuose po vieną). Kiaušinių dėjimo laikotarpis užtrunka ilgai: šviežių kiaušinių rasta 1949 m. gegužės mėn. 24 d., 1948 m. birželio mėn. 6 d., 1949 m. birželio mėn. 7 d., 1950 m. birželio mėn. 9 d., o 1954 m. bir-

želio mėn. 21 d. ir 1947 m. liepos mėn. 27 d. rasta daug lizdų su užperėtais kiaušiniais. Ką tik prasikalusių jauniklių buvo rasta 1949 m. birželio mėn. 7 d., 1947 m. birželio mėn. 20 d., 1954 m. birželio mėn. 21 d. Antroje liepos mėnesio pusėje jau būna skraidančių jauniklių (pvz., 1949 m. liepos mėn. 10 d.; 1947 m. liepos mėn. 17 d. su mažomis išimtimis kirai buvo net pasitraukę nuo ežero; 1949 m. liepos mėn. 21 d. nė vieno rudagalvio kiro nebebuvo ežere. Rudagalvių kirų skaičius Žuvinto ežere svyruoja iš metų į metus. Atrodo, didžiausias jų skaičius buvo 1954 m. — apie 500—600 paukščių. Perėjo jų dvi kolonijos, viena didesnė, kita mažesnė. Prie šių kolonijų buvo prisiplakę ir kiti paukščiai. Vienoje kolonijoje 1951 m. birželio mėn. 5 d. rasta 187 lizdai rudagalvių kirų su užperėtais kiaušiniais; greta jų lizdų rasta 40 upinių žuvėdrų, 18 ausuotųjų kragų, 7 juodakaklių kragų, 3 rudagalvių ančių, 3 rudžių ir 1 gulbių lizdas; be to, čia perėjo kuoduotosios antys, plovinės vištelės ir krakšlės.

Matyti, kad paukščiai, susibūrę į tokią didelę mišrią koloniją, jaučiasi saugiau.

Šiai kolonijai didelių nuostolių padaro įvairūs plėšikai: varnos, krankliai, lingės; nuolat besilankantys ereliai rėksniai. Dažnai galima buvo aptikti sukruvintų, bet jau tuščių lizdų ir sudraskytų senų paukščių likučių. Teko matyti ir ūdrą, besilankančią toje kolonijoje.

Kirai nukenčia ir nuo dėlių *(Theromyzon* sp.). Jos įsisiurbia į akis, šnerves, patenka net į vidaus organus. Kartą T. Zubavičius nuo jauno kiro nuėmė 92 dėles. Jaunas kiriukas nuostabiai greit atsigavo, ėmė lesti ir buvo pasiųstas Kauno Zoologijos sodui.

Kirų priešas yra sakalas keleivis, gal būt, ir vištvanagis. Jų kiaušinius ir jauniklius visuomet puola varnos ir šarkos, nendrių lingės, kartais gandrai ir garniai. Šunys, katės ir lapės puola taip pat. Bet baisiausias jų priešas tai žmogus. Rudagalviai kirai, nepaisant to, kad jie sulesa tam tikrą kiekį jaunų žuvelių (dažniausiai mažai vertingų rūšių), yra žmogui naudingi, nes naikina daug žuvų ūkiui kenksmingų vabzdžių, tarp jų ir dusių *(Dytiscus),* uodų vikšrų, kultūriniams augalams žalingų karkvabalių visose jų vystymosi stadijose. Be to, jie sulesa nemaža pelių ir dažnai apsikrėtusių ligomis bei parazitais žuvų. Jei dar paminėsime, kad šie paukščiai savo buvimu nepaprastai puošia gamtos vaizdą, iš to turėsime padaryti išvadą, kad jie turi būti žmogaus globojami. Deja, ne visi tą paprastą tiesą supranta.

Rudagalvį kirą nesunku išlaikyti nelaisvėje; jis greit apsipranta su žmogumi, ypač jei buvo paimtas visai jaunas. Jaunus paukščiukus nesunku išmaitinti žuvų ir mėsos gabalėliais, bet reikia jiems pridėti ir miltinių kirmėlių.

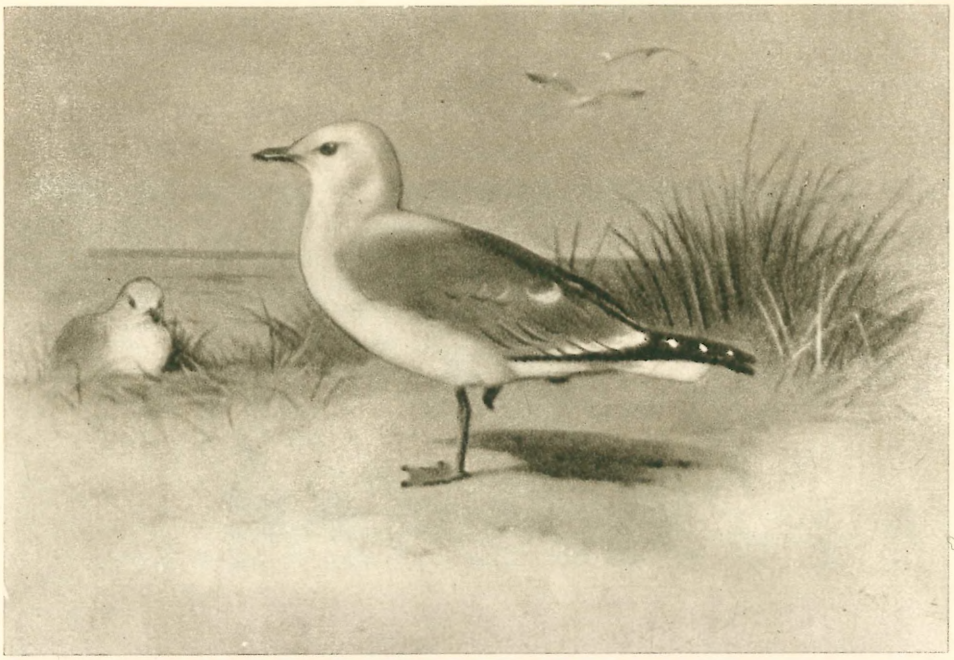

LVII. PAPRASTASIS KIRAS — *LARUS CANUS* L.

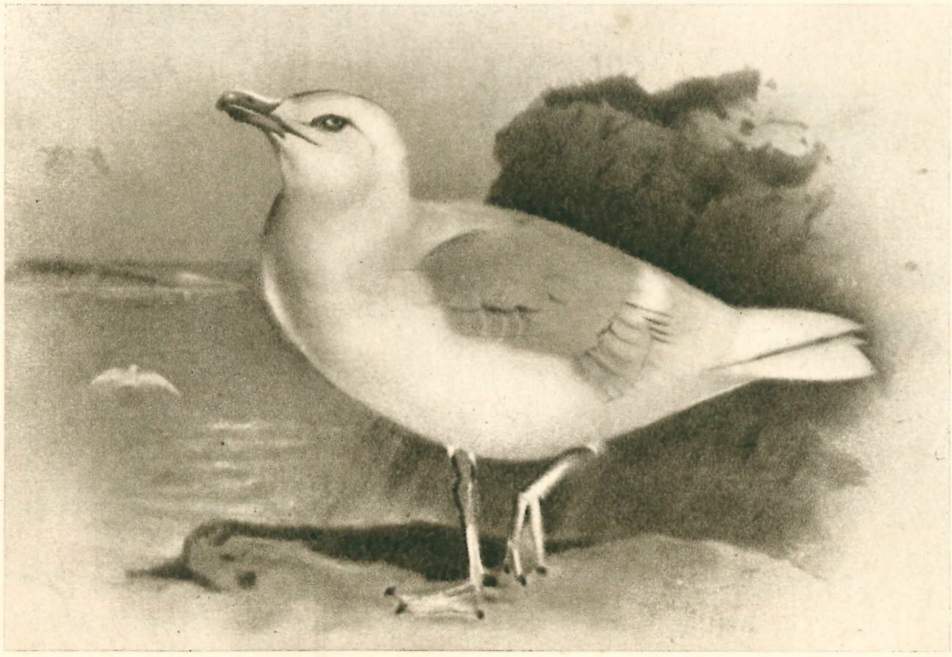

LVIII. DIDYSIS POLIARINIS KIRAS — *LARUS HYPERBOREUS* Gunn.

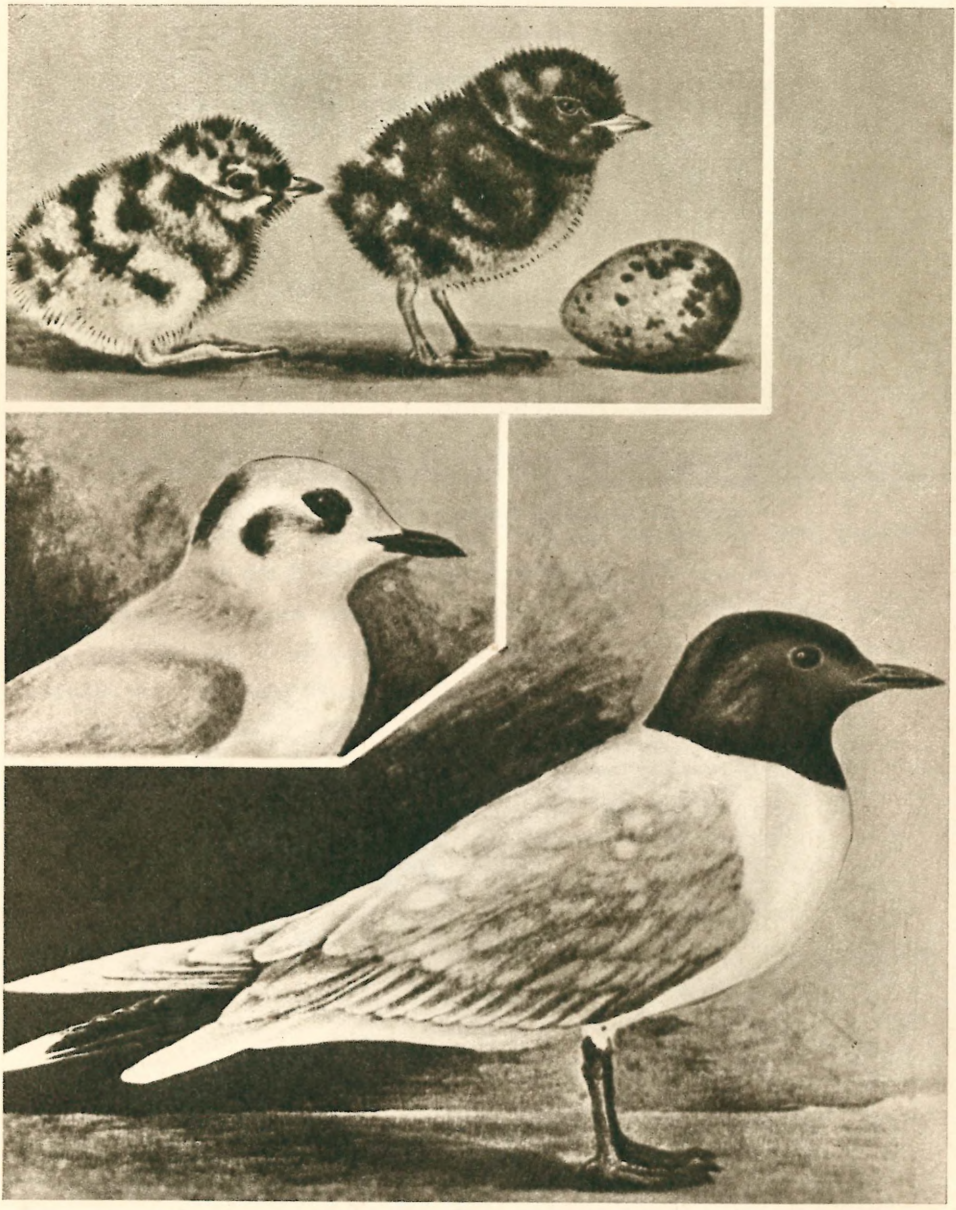

LIX. JUODAGALVIS KIRAS — *LARUS MINUTUS* Pall.

Viršuje — 4 dienų amžiaus jaunikliai ir kiaušinis; viduryje — senis paukštis poilsio rūbais; apačioje — senis paukštis vestuviniais rūbais

O. Heinroth'o foto

Tripirštis kiras. *Rissa tridactyla* (L.)

LXV pav.

Lenk. *mewa trzypalcowa.* Rus. *mojevka.* Vok. *Dreizehenmöve.*

Du porūšiai. Europinis ir amerikinis vadinamas *R. t. tridactyla* (L.). Kiti gyvena Azijos rytuose.

Ši rūšis kartu su kita *(R. brevirostris)* išskiriama į atskirą gentį dėl beveik visiškai redukuoto užpakalinio piršto ir trumpo pastaibio. Pastarasis yra trumpesnis už vidurinį pirštą kartu su jo nagu. Tripirštis kiras yra laukinio karvelio (ulduko) didumo, kūno ilgis apie 430 *mm,* sparnų tarpugalis apie 475 *mm,* suglausto sparno ilgis 305—326 *mm.*

Vestuviniais rūbais paukščių galva, kaklas, antuodegis, uodega ir visa apatinė kūno dalis baltos spalvos; nugara, pečiai ir sparnų dengiamosios plunksnos šviesiai pilkai melsvos spalvos. Didžiosios plasnojamosios plunksnos pilkšvos; jų vidujinės vėtyklės ir galinės dalys, išskyrus juodą viršūnę, baltos; pirmosios yra juoda išorinė vėtyklė; kitos didžiosios ir mažosios plasnojamosios plunksnos šviesiai pilkos, su juodomis viršūnėmis. Snapas geltonas, kojos rudai juodos. Žiemos rūbais yra pilka dėmė ties akim; pakaušis ir sprandas melsvai pilki, snapas žalsvas.

Jauniklių pirmą vasarą yra juosvas žiedas aplink akį ir tokios pat spalvos dėmė už ausies; galva balta, jos užpakalis su pilkais šešėliais ir dryželiais. Sprande didelė pusmėnulio pavidalo juosva dėmė. Nugara ir sparnų didžiosios dengiamosios plunksnos pilkos, mažosios sparnų dengiamosios plunksnos juosvos. Kraštutinė plasnojamoji plunksna juoda, kitų vidujinės vėtyklės, nesiekiančios viršūnių, baltos. Vidurinės mažosios plasnojamosios plunksnos beveik ištisai baltos. Uodega balta, su juoda skersine juosta gale.

Peri Š. Amerikos rytiniuose krantuose, Islandijoje, Didžiosios Britanijos salose, Bretanijoje keliose vietose; labai paplitę Norvegijoje ir Murmane, Prano Juozapo Žemėje, Špicbergene, Naujojoje Žemėje ir Sibiro pakraščių salose. Žiemoti skrenda į Vidužemio jūrą, į Madeiros, Kanarų, Azorų salas, Kapverdi, net iki Senegalo; iš Š. Amerikos iki New Jersey, Virginijos, Bermudų.

Žiemos metu atsilanko Baltijos jūroje, ir ne kartą buvo rastas apie Karaliaučių ir Piliavą (Pillau). Neringoje kelis kartus buvo sumedžiotas apie Rasytę. Nėra abejonės, kad atsilanko taip pat ir Lietuvai priklausančioje Neringos dalyje, nors ligi šiol teigimas nepasitvirtino.

Šis dailus paukštis yra būdingas šiaurės jūrų gyventojas, niūrių Šiaurės Ledinuotojo vandenyno pakraščių ir salų papuošalas. Retai leidžiasi jis į tolimesnius sausumos kraštus ir tuomet žūva, negalėdamas gyventi neįprastoje aplinkumoje. Užtat gimtame krašte gyvena jų milijonai ir sudaro didesnę „paukščių mugių" dalį. Keleivis, plaukdamas išilgai Murmano ar Norvegijos krantų, dažnai turi progos matyti aukštas, stačias fiordų sienas, kurios atrodo pribarstytos baltų taškų — perinčių paukš-

čių. Pati uola dažnai esti visa išbaltinta jų išmatomis. Sunku įsivaizduoti, kas darosi, kai arti tokių paukščių apgyventų uolų pasigirsta šautuvo šūvis. Milijonai paukščių pakyla iš lizdų ir pripildo orą; atrodo, kad sninga paukščiais. Pasigirsta neapsakomas triukšmas, nuo kurio beveik apkursti, ir vėliau, atitolęs nuo tos vietos, vis negali nuo jo atsikratyti. Iš oro, lyg lietus, pilasi skystas kirų mėšlas, o jo stiprus, gailus kvapas veikia uoslę. Bet jei, nepabaidęs jų, ramiai aplankai lizdavietes, tuomet vaizdas esti kitokio pobūdžio. Uolų kriaušiuose, plyšiuose, iškyšuliuose matai daugybę tupinčių ar stovinčių paukščių. Čia pat jų lizdai, labai savotiški, sudaryti iš jūrų dumblių, tarp kurių vyrauja bronzinės spalvos *Fucus, Laminaria*, sukrauti pakaitomis su akmenukais ir sulipdyti žemėmis; lizdai yra gana aukšti, puodukų pavidalo. Lizdavietėse tie paukščiai labai nebaikštūs, ir kartais tenka matyti ne tik perinčius, bet ir šiaip besiilsinčius paukščius vos tik per porą metrų aukščiau žmogaus galvos. Tokį vaizdą teko man matyti Gavrilovo salose, Murmano pakraštyje, 1917 m. liepos mėnesį.

Kiaušinių paprastai 2, retai 3; jie yra trumpi, buki, panašios kaip ir kitų kirų spalvos; jų vidutinis didumas, pasak Dementjev'o, 57,1×42,1 *mm*.

Tripirštis kiras, kaip ir kiti jo giminės, minta žuvimis, žieduotosiomis kirmėlėmis, plaukiančiais minkštakūniais *(Pteropoda)*, bet taip pat puola jis ir banginių lavonus. Rusišką vardą „mojevka" kiras gavo nuo žuvies pavadinimo „moiva" *(Mallotus villosus)*; šių žuvų milžiniški pulkai kasmet pasirodo šiaurės jūrų pakraščiuose.

Pošeimis. **PLĖŠIKAI.** *Stercorariinae*

Iš kirų išsiskiria nedidelis pošeimis, vadinamas plėšriaisiais kirais, arba plėšikais. Jie yra grakščios išvaizdos paukščiai; nuo kitų kirų skiriasi savo tamsiomis spalvomis ir tuo, kad antsnapis išklotas keturiomis raginėmis plokštelėmis, lyg būtų iš keturių dalių sulipdytas. Savotiškas jų požymis — smaili uodega, nes dvi vidurinės vairuojamosios plunksnos yra daug ilgesnės už kitas. Todėl kai kurios jų rūšys, būtent, tos, kurių uodega labai ilga, iš toli panašios į fazaną.

Senų paukščių kaklo šonuose yra būdinga jiems dažnai randama geltona, šiaudų spalva. Spalvos net toje pačioje rūšyje labai įvairios. Skirtingų amžių individai yra skirtingų spalvų, lygiai kaip ir skirtingų lyčių.

Nuo kitų kirų plėšikus atskirti nesunku net iš tolo. Pirmiausia krinta į akis jų tamsios spalvos, bet dar labiau jų savotiškas polėkis. Retai rasi kitą paukštį, kuris taip traukte trauktų stebėtojo dėmesį, kaip plėšikai. Įvairiose aplinkybėse jo polėkio pobūdis tiek skirtingas, jog dažnai galima jį palaikyti kitu paukščiu. Kai ramiai plaukia oru, beveik neplasnodamas sparnais, mažai jis tesiskiria nuo paprasto kiro. Bet pakanka plėšikui išvysti kirą ar žuvėdrą, laimikiu nešiną, kad staiga visa jo elgsena pasikeistų. Atrodo, kad virto jis sakalu: dalgio pavidalu išsklei-

dęs sparnus, akimirksniu pakyla labai aukštai ir iš ten pradeda savo puolimą. Jo auka, dažniausiai žuvėdra, stengiasi pakilti aukščiau, pakrypsta į šalį, leidžiasi žemyn, bet plėšikui pavyti ją tik menkniekis. Gražu žiūrėti į tokį puolimą — tai lyg vikrioji korsaro jachta, užpuolusi sunkųjį prekybinį laivą. Iš tiesų, plėšikas tai tikras korsaras. Nors pats moka sužvejoti kokią žuvelę ar vėžį, bet jam lengviau atimti grobinį iš kitų sparnuočių. Pavijęs kitą paukštį, jis tol puola, muša, gainioja, kol tas atiduoda savo grobinį. Paprastai kiras ar žuvėdra, nukankinti puoliko, meta laikomą snape žuvį arba, jei laimikis buvo prarytas, išvemia jį. Tuomet plėšikas sakalo judesiu, pusiau suglaudęs sparnus, vikriai pagauna ore išmestą kąsnį. Todėl plėšikai visų jūros paukščių neapkenčiami, ir, kai tik tas nenaudėlis pasirodo arti kitų paukščių kolonijų, tuoj kyla neapsakomas triukšmas. Ir ne vien tik dėl čia minėtų jo nedorų darbų, bet ir dėl to, kad jis lesa kitų paukščių kiaušinius, jų jauniklius, o kai kada, lyg vanagas, paveja ore silpnesnį paukštelį ir sudrasko jį. Apie tai liudija jo išvamos, ištisai susidedančios iš kiaušinių lukštų, kauliukų ir pūkų.

Pasak Modestovo (1939), plėšikai maitinasi ir uogomis, būtent, pliurėmis ir varnauogėmis. Salose 70—80% maisto sudaro atimti iš kitų paukščių laimikiai. Plėšikams nėra „blogų ir gerų metų", kaip kitiems paukščiams. Žemyne jie vis dėlto daugiausia minta lemingais ir smulkiais paukščiukais, ypač sniegstartėmis, čimčiakais, pentinuotosiomis startomis, žvyrių jaunikliais.

Nors plėšikai, bent mažesnės jų rūšys, yra vos varnos didumo, vis dėlto yra tai drąsiausi paukščiai, o kartu akiplėšos ir vagys. Lankydamasis Murmane 1914 ir 1917 m., dažnai matydavau šiuos paukščius ir visuomet su malonumu juos stebėdavau. Visuomet šio vikraus, gražaus paukščio pasirodymas sukelia sąjūdį kitų pajūrio gyventojų tarpe. Apie savo prisiartinimą jis jau iš tolo praneša keistais balsais; iš pradžių nežinia, ar tai katės, ar kito gyvulio, ar vaiko kniaukimas, — tiek jis skiriasi nuo kitų paukščių balsų.

Plėšikai dažnai atitolsta nuo savo gimtosios aplinkumos ir apsilanko sausumoje; ten jie ne tik nebadauja, bet dargi nepraranda savo akiplėšiškumo. Murmane man teko matyti jų plikame uolotame krašte, apaugusiame viržiais, poliariniais šliaužiančiaisiais beržais ir pliurėmis *(Rubus chamaemorus)*. Ten kupstuotuose raistuose ir mažų ežerėlių pakraščiuose, kur apsčiai perėdavo sėjikai, ledinės antys ir kiti vandeniniai paukščiai, būtinai aptinkama bent viena plėšikų pora. Kartais ir visiškai plikame „fiolde", tai yra granito kalnagūbryje, savo skardžiais balsais sutikdavo mane plėšikai. Jie čionai kartu su baltąja poliarine pelėda medžioja lemingus, šiuos grakščiuosius tundros žvėriukus. Kai lapių (laplandiečių) moterys ateidavo uogauti (pliurių rinkti), jas dažnai puldavo plėšikai. Sunku būtų tuo tikėti, jei pats nebūčiau buvęs tokio įvykio liudininku: braidžiodamas raistelyje, pamačiau, kad lydintis mane žmogus mosuoja lazda į paukštį, kuris, sukdamas gana didelius ratus,

staiga žaibo greitumu praskrisdavo jo panosėje. Valandėlę paukštis buvo atsitolinęs ir, atrodė, liovėsi puolęs, bet čia ir įvyko daugiausia mane nustebinęs dalykas: paukštis, įsivaręs kiek galėdamas, iš užpakalio smogė žmogui tokį smūgį, jog jam nukrito kepurė ir pakaušyje liko geroka iki kraujo įdrėksta žaizda. Vietinės moterys gerai pažįsta šį plėšiko paprotį ir uogaudamos gerai apsiriša galvas.

Lizdai, kaip ir kitų kirų, menki, dažniausiai tundroje, gana atitolę nuo jūros, pliurių, varnauogių ir žolių tankumynuose. Salose, kur augalų paklotės nėra, lizdai daromi tiesiog ant uolų. Kiaušiniai palyginti maži, tokio pat margumo kaip ir tikrųjų kirų.

Peri tolimuose šiaurės kraštuose, bet žiemą praleidžia toli pietuose, net anapus pusiaujo.

Apsilankę tolimuose nuo jūrų kraštuose, t. y. patekę į neįprastą aplinkumą, plėšikai dažnai stebina mus savo drąsumu. Kartais, žmogaus aptikti, jie prisileidžia per kelis žingsnius ir nesibaido net tuomet, kai į juos svaidoma pagaliais, kol pagaliau taiklus smūgis atima jiems gyvybę. Pasak vieno aprašymo, vaikai, pamatę lauke tokį keistą paukštį, mėtydavo jį akmenimis, o paukštis, užuot baidęsis, elgėsi taip, kaip kad daro pikti šunes, būtent, gaudo mestąjį į jį akmenį.

Lietuvoje plėšikai nėra dažnai aptinkami, nors pajūryje ir pamaryje nėra reti. Kai kada jie Nemunu nuskrenda toli į sausumą.

Bukauodegis plėšikas. *Stercorarius pomarinus* (Temm.)

LXVI pav.

Est. *laisaba-änn.* Latv. *melna kaija.* Lenk. *wydrzyk żółtoszyjny.* Rus. *pomornik srednij.* Vok. *mittlere Raubmöve.*

Šis paukštis yra kovo didumo. Kūno ilgis labai įvairuoja, nes išsišėrusių paukščių dvi vidurinės vairuojamosios plunksnos būna žymiai ilgesnės už jaunų, dar neišsišėrusių. Suglausto sparno ilgis 345—362 *mm.* Uodegos ilgis be dviejų pailgėjusių vidurinių plunksnų apie 135 *mm;* dvi vidurinės uodegos plunksnos 12—70 *mm* už kitas ilgesnės. Nuo kitų šią rūšį galima atskirti iš to, kad dvi minėtosios uodegos plunksnos turi apvalius, o ne smailius galus, kitaip sakant, prie galo jos yra beveik to paties pločio, kaip ir viduryje. Senų paukščių viršutinė kūno dalis pilkai durpinės spalvos, kaklo šonai geltoni (šiaudų spalvos), apačia balsva, šonai išmarginti tamsiomis plunksnomis, viršugalvis ir sprandas juodi. Žiemos metu balsvos ir geltonos spalvos nyksta ir visas kūnas darosi šokoladinės spalvos, išmargintas rusvais plunksnų galais. Panašiai atrodo ir jaunikliai. Gyvena Šiaurės poliaus kraštuose, bet žiemą nuskrenda į pietų jūras. Pasitaiko Baltijos pakraščiuose.

Smailiauodegis plėšikas. *Stercorarius parasiticus* (L.)

LXVII pav.

Est. *soodik-änn.* Latv. *kliju kaija.* Lenk. *wydrzyk pasorzytny.* Rus. *pomornik korotkochvostyj.* Vok. *Schmarotzer-Raubmöve.*

Smailiauodegis plėšikas kiek mažesnis už kovą, bet didesnis už kuosą. Kadangi dvi vidurinės vairuojamosios plunksnos galutinai užauga tik seniams, tai kūno ilgis įvairaus amžiaus paukščių labai nevienodas; suglausto sparno ilgis 286—336 *mm.* Viršugalvis juosvas ir visa viršutinė kūno dalis tamsiai pilka, kaklas ir skruostai ryškios geltonos spalvos, apačia balta, šonai išmarginti pilkais plunksnų kraštais, snapas juosvas. Kojų spalva skirtingo amžiaus paukščių įvairi: tik išsiritusių paukščių jos esti baltai šviesios švino spalvos, paskrendančių jauniklių baltai juosvos ir pagaliau senų paukščių juodai melsvos. Dvi vidurinės vairuojamosios plunksnos yra apie 75 *mm* ilgesnės už kitas. Patelė panaši į patiną. Greta su aprašytosios spalvos paukščiais dažnai pasitaiko individų, kurių visa apatinė kūno dalis neturi nė kiek baltumo, ir visas paukštis, išskyrus gelsvus kaklo kraštus, esti durpinės spalvos.

Gyvena Europos šiaurės jūrų pakraščiuose, ypač Š. Rusijoje, Norvegijoje, Škotijoje, Islandijoje ir Labradore.

Kauno Zoologijos muziejuje yra trys egzemplioriai, nušauti: 1) Nemune ties Seredžium 1924 m. rugpiūčio mėn. 5 d., 2) Preiloje (Neringa) 1932 m. spalio mėn. 18 d., 3) Varėnoje 1934 m. spalio mėn. 25 d. Vieną mačiau ant Nemuno prie pat Kauno 1937 m. vasarą.

Uodeguotasis plėšikas. *Stercorarius longicaudus* Vieill.

LXVIII pav.

Est. *pikksaba-änn.* Latv. *garastes kaija.* Lenk. *wydrzyk długoogonowy.* Rus. *pomornik dlinnochvostyj.* Vok. *kleine Raubmöve.*

Šis plėšikas kuosos didumo, bet su ilga, iki 340 *mm* uodega. Jaunų paukščių uodega žymiai trumpesnė ir vidurinės vairuojamosios plunksnos vos keliais centimetrais ilgesnės už kitas. Šioje stadijoje tą rūšį sunku atskirti nuo smailauodegio plėšiko, tuo labiau, kad spalvos yra panašios. Taip pat, kaip ir anos rūšies, čia pasitaiko dvi formos: šviesioji ir tamsioji. Gyvena Europos, Azijos ir Amerikos šiaurės kraštuose. Žiemos metu aplanko Baltijos jūrą. Lietuvoje nepastebėtas, bet aptiktas Latvijoje.

Pošeimis. **ŽUVĖDROS, arba KIRLĖS.** *Sterninae*

Žuvėdrų pošeimis *(Sterninae)* yra panašus į kirų, ypač spalvos atžvilgiu, bet vis dėlto nereikia daug pastabumo tiems dviem pošeimiams atskirti. Pirmiausia žuvėdros pasižymi daug ilgesniu snapu, kuris esti maždaug kardo pavidalo ir savo gale nesudaro kabliuko. Jų kojos ma-

žytės, plonos ir silpnos, pirštai sukabinti nepilnutinėmis plaukiamosiomis plėvelėmis. Ypač būdingi jų sparnai — ilgi, laibi, ilgiausia yra jų kraštutinė plasnojamoji plunksna, todėl sparnai jų yra panašūs į kregždžių. Taip pat savotiška jų uodega: jos vidurinės plunksnos žymiai trumpesnės už kraštutines, todėl ji giliai įpiauta, lygiai kaip kregždžių arba čiurlių.

Kūnas laibas, ilgokas, nes kaklas ir uodega yra gana ilgi. Plunksnos gana trumpos, prigludusios prie kūno, švelnaus šilko pobūdžio. Abi lytys savo plunksnomis beveik nesiskiria. Kai kurios rūšys šeriasi dukart per metus visiškai, t. y. numeta ne tik mažąsias, bet ir didžiąsias (sparnų ir uodegos) plunksnas; tai yra gana retas reiškinys, nes kiti paukščiai kartais šeriasi dukart, bet antrasis šėrimasis teliečia tik mažąsias plunksnas. Toks šėrimasis gali priklausyti nuo to, kad daugelio žuvėdrų didžiųjų plunksnų galai yra balti, o baltosios plunksnos nusidėvi greičiau už juodas, dėl to turi būti dažniau keičiamos. Kirų, atvirkščiai, didžiosios plasnojamosios plunksnos juodos spalvos, nors ir su baltu tašku pačioje viršūnėje. Ši balta viršūnė prieš pat šėrimąsi paprastai esti visai susidėvėjusi.

Besišerdamos du kartus per metus, žuvėdros įgauna dvejus skirtingus rūbus, iš kurių vienus dėvi pavasarį ir pirmąją vasaros pusę, antrus — rudenį ir žiemą. Jos šeriasi antrojoje vasaros pusėje ir žiemos pabaigoje. Jaunikliai pirmaisiais rūbais žymiai skiriasi nuo senių. Ką tik iš kiaušinių išsiritę, jie būna apšepę tankiais, labai minkštais ir šiltais pūkais; juose vyrauja ruda arba pilka spalva, išmarginta juodais taškais ir dryžiais. Šios spalvos labai suderintos su aplinkuma ir dėl to jie puikiai gali pasislėpti nuo priešų. Kiaušiniai apvalios formos, su labai smailiu laibgaliu; kevalas smulkiai gruoduotas. Pagrindinė spalva svyruoja nuo šviesaus molio iki rusvų durpių arba nuo balsvai žalios iki gelsvai žalios. Margumas dvigubas: vienos dėmės šviesios, neryškios, kitos tamsios, su ryškesniais kontūrais. Kiaušinių deda 2—3.

Polėkio atžvilgiu žuvėdros yra tokios pat vandeninių paukščių tarpe, kaip kregždės žvirblinių paukščių tarpe, nes, kaip ir pastarosios, jos didesnę gyvenimo dalį praleidžia ore. Net išvaizda jos yra panašios į kregždes, ir nuo to daugelyje kalbų gavo atitinkamus pavadinimus (Hirondelle de mer, rondina di mare, Seeschwalbe, sea swallow, zee-zwaluw ir t. t.). Ištisas dienas jos siūbuoja viršum vandens, medžiodamos smulkias žuveles ir vabzdžius.

Dauguma jų laikosi ties pajūriu, bet kai kurios rūšys perėti keliauja toli į sausumą, kur krauna lizdus didelėse balose, upių ir ežerų pakraščiuose. Vos išauginusios vaikus, kartu su jais grįžta į pajūrį. Nors jų polėkis iš pirmo žvilgsnio yra panašus į kregždžių polėkį, vis dėlto iš esmės jis skiriasi. Jis yra labai vikrus, bet sparnų judesiai lėti ir ritmiški; ilgiau sklandyti jis negali, ir tuo jų polėkis skiriasi ne tik nuo kregždžių, bet ir nuo kirų; kaip kregždės, jos gali daryti ore staigius pasisukimus, kristi žemyn ar kilti aukštyn. Retai jos skrenda aukštai,

dažniausiai vos tik kelių arba keliolikos metrų aukštyje, tur būt, dėl to, kad toks aukštis virš vandens yra joms patogiausias laimikiui įžiūrėti. Skrisdamos laiko snapą palenktą žemyn ir dažnai linkčioja galva čia kairėn, čia dešinėn. Pamačiusios žuvelę ar kitą smulkų gyvūnėlį, jos akimirką stabteli ore, būdingai plasnodamos aukštai iškeltais sparnais, lyg norėdamos tiksliau pataikyti į matomą taikinį, paskui, kiek priglaudusios sparnus, ištiesusios galvą į priekį, krinta į vandenį. Tada jos dažnai pasineria, bet labai negiliai, ir tuoj su laimikiu snape pakyla į orą; skrisdamos toliau, jį praryja. Nors jų kojos yra plėvėtos, bet mažytės ir silpnos, todėl žuvėdros plaukioja menkai. Dar mažiau jos vaikščioja. Nutūpusios vandenyje ar sausumoje, jos lieka tupėti vietoje. Mėgstamiausia poilsio vieta yra įsmeigti į vandenį basliai, perkalai, išsikišę akmenys arba smiltingi pusiasaliai, toli įsiskverbę į vandenį.

Žuvėdros labai bendruomeniški paukščiai, retai tesilaiko pavieniui, dažniausiai būriais, kurie sudaryti ne tik iš vienos, bet iš kelių giminingų rūšių. Mėgsta perėti kolonijomis, kaip ir kirai, o kartais net prisideda prie jų kolonijų. Lizdavietės nevienodo pobūdžio; pvz., dažnai jos peri smiltinguose vandenų pakraščiuose, išsikasusios tik menką duobutę; kartais kolonijos būna klampiose pelkėse, ir tuo atveju kraunamas menkas lizdas iš supuvusių vandeninių augalų. Dažniausiai toks lizdas esti kraunamas ant iškilusio dumblo, kur žmogus negalėtų nė vienam akimirksniui atsistoti. Kai kurios egzotinės žuvėdrų rūšys peri medžiuose.

Pirmoji žuvėdra, pastebėjusi pavojų — žmogų ar kitą priešą artinantis prie lizdų, tam tikru balsu duoda signalą, į kurį tuoj atsiliepia kita, trečia ir t. t. Netrukus visos apylinkės žuvėdros susispiečia aplink tariamąjį priešą, kuris ir virsta jų tirštumo centru. Prie to sąjūdžio prisideda kiti į pavojaus signalą atskridę paukščiai, pavyzdžiui, kirai, o ypač pempės, griciukai ir tulikai. Triukšmas tuomet neapsakomas. Galima manyti, jog triukšmo reikšmė yra ta, kad bendromis jėgomis lengviau apsisaugoti nuo priešo, o to negalėtų padaryti atskirai perinti porelė.

Žuvėdros gyvena monogamiškai. Abu tėvai peri kiaušinius ir turi po dvi perimąsias dėmes ant pilvo. Vis dėlto, panašiai kaip kirai, dienos metu žuvėdros peri mažai, nes, būdamos neramios ir, be to, labai paslankios, jos nuolat atsitraukia nuo lizdo, ypač esant gražiam orui. Pastebėta, kad ilgesnis aušimas kiaušiniams nekenkia, o tik ką išsiritę jaunikliai yra jautrūs šalčiui bei lietui ir dėl šalto, lietingo oro daug jų žūva. Jaunikliai labai anksti pakrinka iš lizdo ir slapstosi smėlio duobutėse, meldų nuotrupose ar glaudžiasi prie akmenų ir kupstų. Kaip ir kiaušiniai, jie yra sunkiai pastebimi ir tuo būdu apsaugoti nuo priešų. Seniai yra daugiau prisirišę prie savo vaikų, negu prie kiaušinių, ir gina juos dar drąsiau. Maistas atnešamas kartais labai iš toli snape ir snapu pakišamas vaikui. Jauniklių maitinimu žuvėdros skiriasi nuo kirų, kurie pirma prisiryja maisto, o paskui, suradę savo vaiką, išvemia ties juo visą skilvio naštą.

Žuvėdrų priešai yra varnos, kurios sulesa daug jų kiaušinių, taip pat ir didesniųjų kirų rūšys; be to, kirai plėšikai dažnai atima iš jų ne tik pagautą, bet ir prarytą maistą. Labai nukenčia žuvėdros nuo staigių

potvynių, kai antplūdis apsemia kolonijos lizdus ir visus kiaušinius sunaikina. Žmogus žuvėdras retai temedžioja, nes jų kūneliai tokie menki, jog naudos iš to maža. Jų kiaušiniai kai kuriuose kraštuose renkami ir valgomi, jie yra ne blogesni už kirų kiaušinius.

Žuvėdrų gyvenamų vietų vis randame mažiau, ir buvusios kitą kartą didelės jų kolonijos labai sumažėjo. To mažėjimo priežastimi reikia laikyti bendrą žemės kultūros pažangą, o ypač plačiai vykdomus nusausinimo darbus. Skaudžiai žuvėdras paliečia ir upių reguliavimo darbai, nuo kurių vis labiau nyksta smiltingos salos ir platūs, lėkšti krantai. Lietuvoje pokariniais laikais jų būvis labai pasikeitė neigiama linkme. Žuvėdros, gal būt, šiek tiek žalingos žmogui, naikindamos smulkias žuvis, bet toji žala labai nežymi, nes jos lesa daugiausia mažai vertingų rūšių žuvis (aukšles, dygles, kartuoles ir kt.). Be to, jos gyvena dažniausiai žuvinguose vandenyse, kur jų padaromi nuostoliai nedideli. Todėl žuvėdrų žala yra visiškai nežymi, be to, jos gali būti naudingos, naikindamos kenksmingus vabzdžius, o ypač neturi būti naikinamos dėl to, kad jos sudaro tikrą mūsų vandenų papuošalą ir jų perimos vietos turėtų būti saugomos.

Juodoji žuvėdra. *Chlidonias nigra* (L.)

LXIX, LXX pav.

Baltar. *kryčka.* Est. *must tiir.* Latv. *melnais zirinš.* Lenk. *rybołówka krzyczek.* Rus. *kračka čiornaja.* Vok. *schwarze Seeschwalbe.*

Du porūšiai. Mūsiškiai paukščiai priklauso porūšiui *C. n. nigra* (L.)

Šią rūšį nesunku atskirti nuo visų kitų,— taip bent galima pasakyti apie senus paukščius pavasario rūbais. Juose tuomet vyrauja tamsiai pilka, beveik juoda spalva, tik sparnai ir uodega yra šviesesni. Ši rūšis žymiai mažesnė už upinę žuvėdrą, bet didesnė už mažąją žuvėdrą: jos kūno ilgis (penkių paukščių) 255—278 *mm*; sparnų tarpugalis 615—640 *mm;* suglausto sparno ilgis (devynių Lietuvos paukščių) 203—221 *mm.*

Ji yra maždaug kuoduotojo vieversio didumo, bet dėl ilgų sparnų atrodo didesnė; sveria apie 60 *g.* Senų paukščių galva ir kaklas juodi, taip pat ir krūtinė, bet čia spalva yra šviesesnė, tamsių dūmų atspalvio. Sparnų apatinės dengiamosios plunksnos baltos, tokios pat spalvos pauodegys. Visa viršutinė kūno dalis kartu su sparnais ir uodega pilka, tamsesnė kaklo srityje, šviesesnė užpakalyje. Snapas juodas, su raudonais krašteliais žiočių srityje, kojos durpinės, raudono atspalvio, nagai juodi, akys juosvos. Patelė skiriasi šviesesnėmis spalvomis. Žiemos rūbai labai skirtingi: tada pakaušis, sprandas ir nedidelis lankelis užpakalyje akies esti juodi; kakta, kaklas ir visa apatinė kūno dalis balta, vien tik ant krūtinės tamsesni debesėliai; viršutinė kūno dalis su sparnais pil-

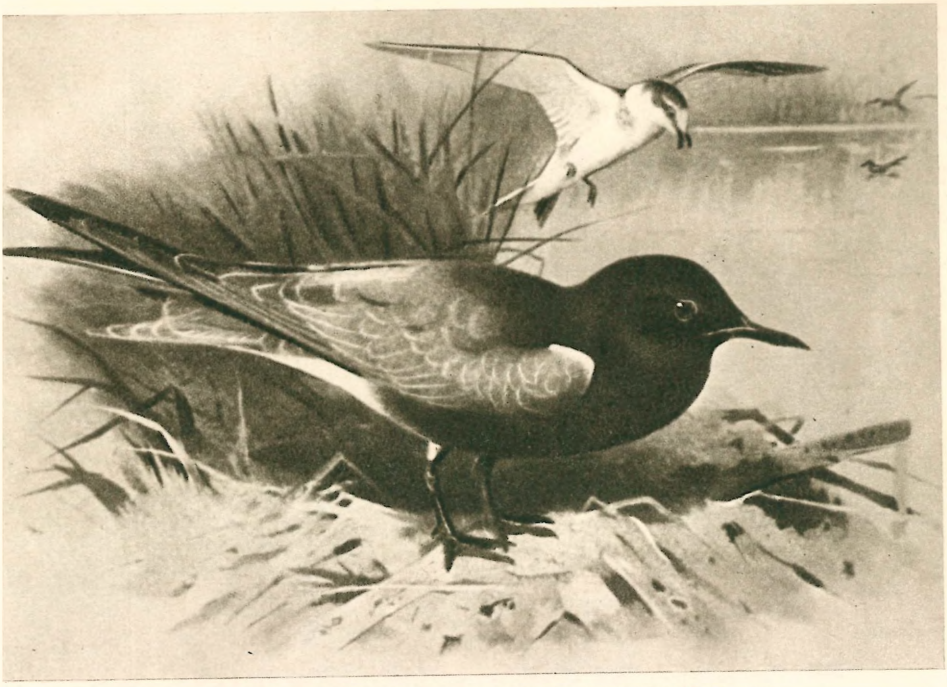

LXIX. JUODOJI ŽUVĖDRA — *CHLIDONIAS NIGRA* (L.)

LXX. Juodosios žuvėdros lizdas

B. Berg'o foto

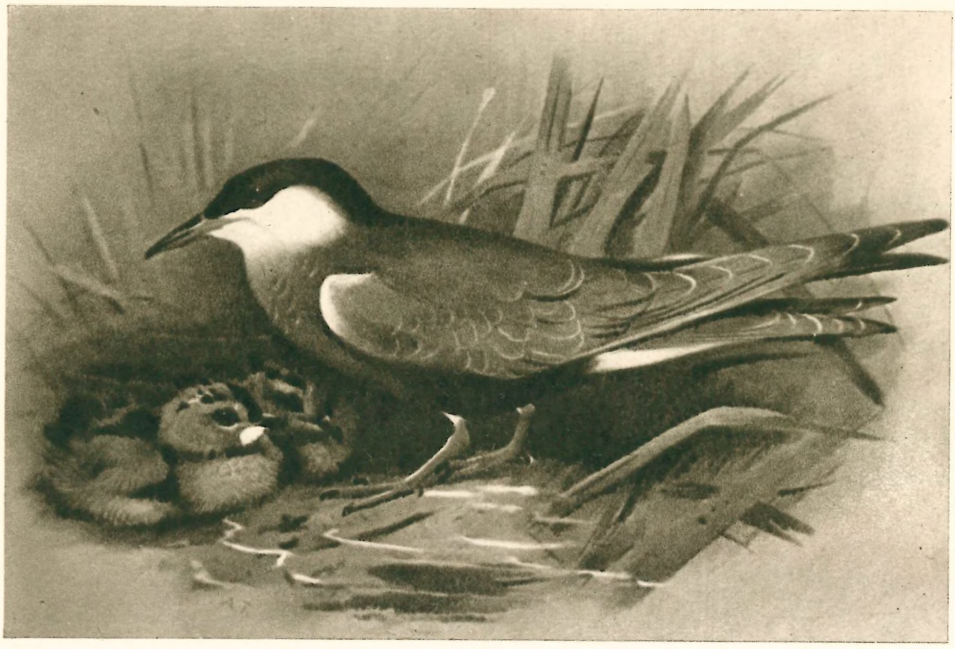

LXXI. BALTASKRUOSTĖ ŽUVĖDRA — *CHLIDONIAS HYBRIDA* (Pallas)

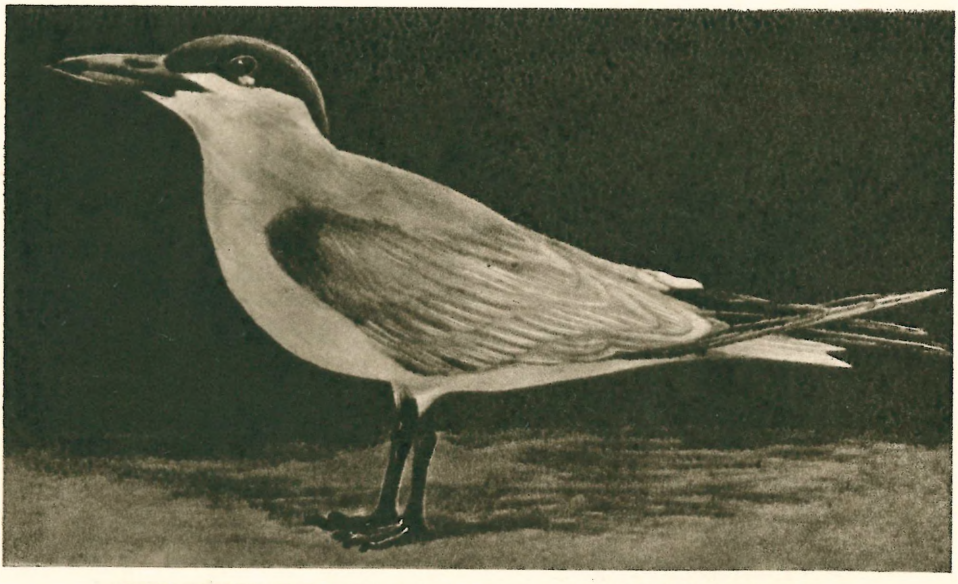

LXXII. PLĖŠRIOJI ŽUVĖDRA — *HYDROPROGNE TSCHEGRAVA* (Lep.)

O. Heinroth'o foto

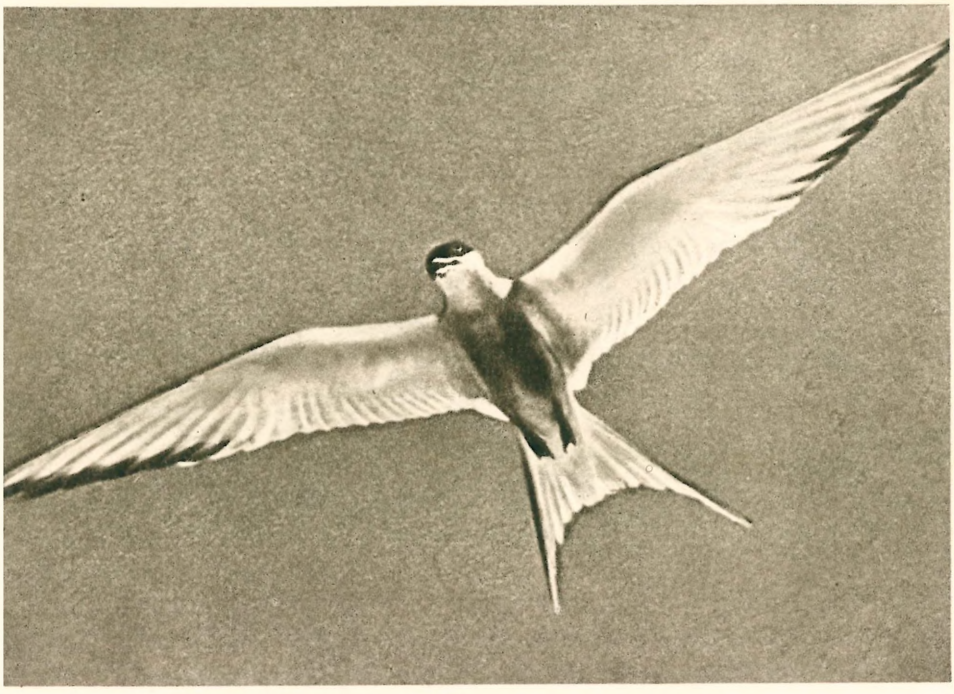

LXXIII. UPINĖ ŽUVĖDRA — *STERNA HIRUNDO* L.
W. Schack'o foto

LXXIV. Upinės žuvėdros jaunikliai lizdavietėje

LXXV. ILGAUODEGĖ ŽUVĖDRA — *STERNA MACRURA* Naum.

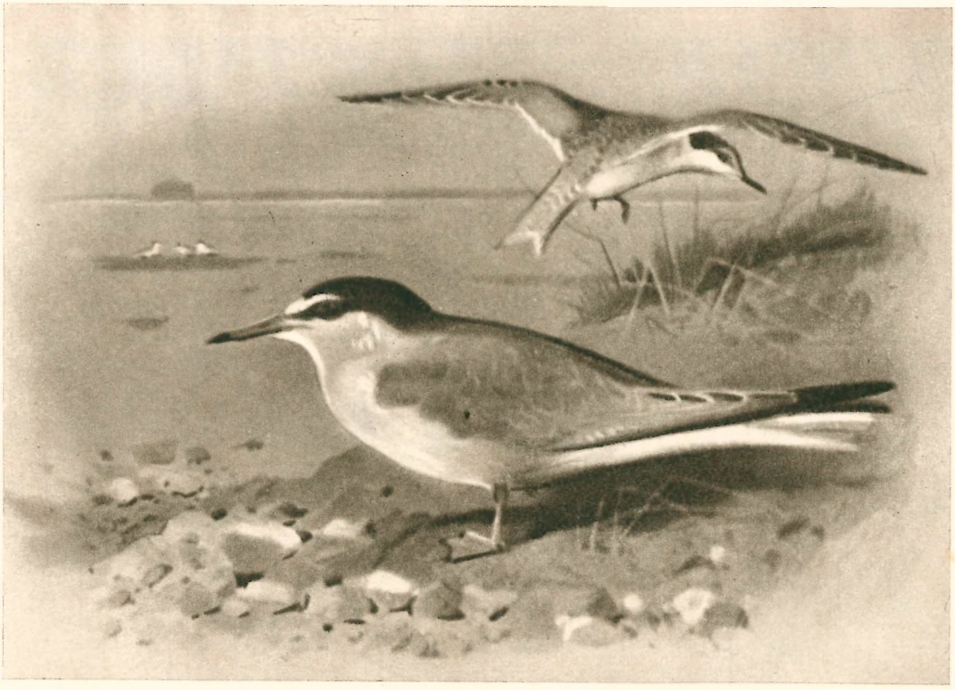

LXXVI. MAŽOJI ŽUVĖDRA — *STERNA ALBIFRONS* Pall.

ka. Jaunikliai panašūs į senius žiemos rūbais, bet visos spalvos negrynos, ypač viršutinės kūno dalies pilkumas aptrauktas rudu atspalviu. Pastebėta, kad Berlyno zoologijos sode auginamos žuvėdros jauniklių rūbus keičia į senių rūbus jau tų pačių metų lapkričio mėnesį, ir, išskyrus keletą nepakeistų didžiųjų plasnojamųjų plunksnų, šėrimasis baigiasi sausio mėnesį. Tie antrieji rūbai buvo ne vestuviniai, o žieminiai, t. y. panašūs į jauniklių rūbus. Taip pat ir antrą kartą šeriantis, sekantį rudenį, išaugo tokios pat plunksnos ir pagaliau trečią kartą šeriantis, po rudens atėjusią žiemą, išaugo juodos vestuvinės plunksnos. Galima manyti, kad ir gamtoje jos šeriasi ta pačia tvarka. Šiuos duomenis paėmiau iš Heinroth'o. Iš to matyti, kad dar antrą gyvenimo vasarą jauni paukščiai esti balti, ir manoma, kad vaikų neperi. Aš tokių paukščių nesu aptikęs, ir visose mano aplankytose kolonijose vasaros pradžioje buvo vien juodi paukščiai. Kurgi buvo vienmečiai paukščiai baltais rūbais, man neaišku. Galima padaryti išvadą, kad Heinroth'o nelaisvėje auginamos žuvėdros vien dėl šios būklės dar ir antraisiais metais turėjo baltus rūbus, ir kad normalioje būklėje jauni paukščiai jau antraisiais gyvenimo metais gauna juodus rūbus kaip ir seni paukščiai.

Juodoji žuvėdra Žuvinto ežere yra vienas iš paprasčiausių ir gausiausių paukščių. Štai keletas pasirodymo datų pavasarį: 1937 m. gegužės 13 d.; 1938 m. gegužės 10 d.; 1939 m. balandžio 30 d.; 1941 m. balandžio 28 d.; 1942 m. gegužės 9 d.; 1943 m. balandžio 28 d.; 1944 m. gegužės 4 d.

Kiaušinius pradeda dėti gegužės mėn. pabaigoje, bet dar dažniau birželio mėn. pradžioje. Vieną kartą 1940 m. gegužės 26 d. buvo rastas lizdas su dviem kiaušiniais.

1921 m. gegužės 15 d. lankydamas įprastines vietas, šių paukščių pastebėjau labai daug, bet kiaušinių neradau. O tų pačių metų birželio 10—13 dienomis radau daug lizdų su kiaušiniais, iš kurių dviejuose lizduose jie buvo užperėti, o kituose dar švieži. 1939 m. liepos 4 d. rasta dar pūkuotų, bet taip pat ir padaiguotų jauniklių.

Jau birželio mėn. pabaigoje seni paukščiai pradeda šertis; ant galvos ir kaklo, vėliau ant krūtinės atsiranda baltų plunksnų, ir kuo toliau, tuo darosi jie margesni (1903 m. birželio mėn. 22 d. Lydos apskr. nušoviau keletą paukščių su baltomis plunksnomis snapo pamate). Šertis paukščiai mūsų krašte nebaigia, ir tokiais margais rūbais jie išskrenda iš vasaros buveinių liepos mėn. pabaigoje. Baigia išsišerti tik žiemos buveinėse.

Juodoji žuvėdra labai paplitusi visoje Europoje iki 60°, pietuose iki Vidužemio, Kaspijos ir Juodosios jūrų; Sibire iki Altajaus. Žiemoja Afrikos šiaurėje. Šiaurės Amerikoje gyvena labai artima rasė. Kartu su upine žuvėdra ši rūšis Lietuvoje yra viena iš paprasčiausių. Ji nėra tokia graži, kaip anoji, jos spalvos yra kuklesnės, bet vis dėlto gana gražus paukštis, ypač pavasario rūbais. Nuo kitų rūšių lengva atskirti senus paukščius dėl jų tamsių spalvų, jaunus sunkiau, nes vyraujanti balta spalva yra bendra ir kitoms žuvėdrų rūšims.

Ji vengia švarių upių ir aplamai vandenų su sausais smiltingais krantais, tuo ji skiriasi nuo upinės žuvėdros. Užtat giliose, klampiose pelkėse, apaugusiose meldais, o ypač plūduriuojančiais augalais, pvz., vandens lelijomis, plūdėmis *(Potamogeton)*, plunksnalapiais *(Myriophyllum)* ir kt., visuomet jų aptiksi. Ji nereikalauja didelių plotų ir dažnai laikosi mažuose malūnų tvenkiniuose, arba upeliuose su klampiais krantais. Apsčiai aptikdavau jų Žuvinto, Aniškio, Obelijos, Dusios ežeruose (prie Babraunykų kaimo), Daugų ir kituose Dzūkijos ežeruose bei pelkėtuose upeliuose; taip pat randama jų Nevėžio žemupyje ir visur kitur malūnų tvenkiniuose, jei tik jie yra pakankamai pelkėti ir apžėlę. Vilniaus krašte rasdavau jų daug Lydos apskrities tvenkiniuose, daug Vosyliškių (Lebiodka, Zahorna, Diehciary, Neviša ir kt.) ir Vaverkos apylinkėse, ypač dideliame Papiernios tvenkinyje. Labai gausu jų yra Papio ežere, netoli Vilniaus, bet niekur neteko matyti tokios nesuskaitomos jų daugybės kaip Pripetės upyno pelkėse. Lizdus pradeda krauti gegužės mėnesio pabaigoje ir birželio mėnesio pradžioje.

Atrodo, kad perėjimo laikotarpis labai užsitęsia, greičiausiai dėl to, kad daug kiaušinių žūva. Pavyzdžiui, esu radęs lizdus su kiaušiniais dar 1923 m. birželio mėn. 25 d. ir net 1924 m. liepos mėn. 16 d.

Kiaušinių paprastai esti trys, rečiau du. Jie yra gana tamsūs, rusvos arba juosvos pagrindinės spalvos, kartais žalsvi, išmarginti didokomis, neaiškiomis, tamsiomis spalvomis, viršum kurių yra dar tamsesnių, smulkesnių dėmelių. Nepaisant to, kad lizdai nebūna paslėpti tankumyne, vis dėlto pastebėti kiaušinius nepratusiam žmogui gana sunku, nes jų spalva labai suderinta su aplinkuma.

Nė viena žuvėdrų rūšis nėra taip prisirišusi prie savo lizdo, kaip ši. Kas nori patirti ypatingų įspūdžių iš paukščių gyvenimo, teatsilanko į šių žuvėdrų koloniją. Ten dažnai galima rasti dešimtis ir net šimtus lizdų palyginti nedideliame plote. Artinantis prie kolonijos, paukščiai spiečium apsiaučia nepageidaujamą lankytoją, plasnodami sparnais, sustoja ore ir kelia neapsakomą triukšmą. Jų balsai labai panašūs į kitų rūšių žuvėdrų balsus; skamba maždaug „kirr, kirr...“ arba „čik, čik...“ Sunku įsivaizduoti, kas pasidaro tokioje kolonijoje, kai nušauni vieną jų narį. Vos nuaidėjus šūviui, kyla nepaprastas sumišimas. Viena kita žuvėdra, pastebėjusi kritusią į vandenį draugę, skuba į tą vietą, plasnodama sparnais laikosi ore viršum kritusios ir šaukia kitas. Jau po pusės minutės susirenka jų tenai kelios dešimtys; visos ta pačia poza laikosi ore, gailiai šaukia, o prie jų iš visos apylinkės skuba vis naujos ir naujos dešimtys ir šimtai. Jos esti taip sujaudintos ir taip susidomėjusios šia nelaime, jog visai nepaiso pavojaus ir prisileidžia laivelį per keletą metrų.

Jaunikliai, išsiritę iš kiaušinių, būna apaugę gana ilgais, tankiais pūkais; viršuje esti rudi, su didelėmis tamsiomis skersinėmis dėmėmis; apačia palša, kaklas tamsesnis. Būdinga melsva spalva galvos šonuose, ypač snapo pamate. Po devynių dienų jie jau žymiai apsiplunksnuoja, ir pradeda augti didžiosios sparnų plunksnos; trijų savaičių jaunikliai pradeda skrajoti. Tuomet jie turi savotišką cypiantį ar švilpiantį, šiek tiek dre-

bantį balsą, kuris nuolat girdėti, kai jie, sekdami tėvus, reikalauja iš jų maisto.

Juodoji žuvėdra yra tokia pat judri ir veikli kaip ir kitos jos giminės. Ji yra puikus lakūnas ir dažniausiai matai ją ore. Ji mėgsta tupėti ant įvairių iš vandens išsikišusių daiktų, pvz., dumblo krūvelių, kurias iškėlė susidarę dugne dujų burbulai ant plūduriuojančių, iš dugno atsiskyrusių švendrų, nendrių ar meldų šaknų. Dėl savo lengvumo jos gali net tupėti ant vandeninių lelijų lapų, bet ypač mėgsta ilsėtis ant įsmeigtų į dugną perkolų, kuolelių. Jos yra labai bendruomeniškos; net mažame tvenkinyje visuomet gyvena jų keletas arba keliolika porų. Iš kitų žuvėdrų rūšių geriausiai jos sugyvena su baltasparne žuvėdra, kuri kaip tik yra į ją panašiausia. Žuvėdros vardas iš visos giminės šiai rūšiai mažiausiai tinka, nes ji žuvų mažiausiai sulesa, misdama daugiausia vabzdžiais. Medžiodama juos, ji skrajoja šen ir ten, dažniausiai vos per dvejetą metrų aukščiau vandens paviršiaus. Dalį vabzdžių pagauna vandenyje, pvz., vandens matininkus *(Hydrometra),* jautelius *(Gyrinus)* ir kt., bet atrodo, kad esminis jos maistas tai vabzdžiai, tupį vandeniniuose augaluose, ypač skėtės, ir visokie apsiuvų *(Trichoptera)* ir lakų *(Ephemeridae)* grupių vabzdžiai. Išvydusi tokį vabzdį žuvėdra nenutupia, bet, praskrisdama arti, pakeliui pagauna jį vikriu judesiu. Kai kurie autoriai, jų tarpe Naumann'as, rašo, kad ši žuvėdra negali pagauti skrendančių vabzdžių. Aš su šia nuomone sutikti negaliu, nes ne sykį mačiau jas gaudančias ore skėtes. Heuglin'as stebėjo jas Š. Afrikos stepėse gaudančias ore skėrius. Juodoji žuvėdra priklauso prie tų savo giminės paukščių, kurie neretai, kažin kokių priežasčių verčiami, atitolsta nuo vandens ir pasirodo tokiose vietose, kur nesitikima jų aptikti. Savo tėviškėje, Lydos apskrityje, kartais nustebdavau, pamatęs jas skrendančias viršum arimų arba javų laukų, per dvejetą kilometrų nuo jų gyvenamojo tvenkinio. Kelis kartus aptikau jų mažame raistelyje, vidury sausų laukų. Kiekvieną kartą buvo tai ne paskiri paukščiai, bet ištisas jų būrys, susidedąs iš kelių dešimčių. Gal būt, kad tokie pasirodymai svetimose vietose priklauso nuo masinio pasirodymo kokių nors vabzdžių ir kitų, tinkamų jų maistui, gyvūnų. Apie tai N. Somovas, stebėjęs šias žuvėdras Charkovo gubernijoje tais metais, kada javai buvo puolami žinomo kenkėjo vabaliuko *Anisoplia austriaca,* rašo: „Žuvėdros, ištisais pulkais skrajodamos rugių bei kviečių laukuose, labai vikriai nurinkdavo šiuos vabalus nuo varpų arba gaudė juos ore. Stepėse jos uoliai naikina visokius žiogus". Neretai jos apsilanko ganyklose, kur ant šviežio galvijų mėšlo tupi ištisi pulkai didelių, geltonų musių *(Scatophaga).* Ten žuvėdros sistemingai jas gaudo. Užskridusios ant tokio karvių blyno, jos pabaido muses ir čia pat pagauna vieną kitą ore; bet kadangi tos musės yra labai nepaslankios ir vėl nutupia į seną vietą, tai žuvėdra vėl tuo pačiu būdu, būtent, greitu pasisukimu, pabaido jas ir pagauna. Kartais šios žuvėdros minta varlių buožgalviais ir net jaunomis varlytėmis, bet, matyti, šis maistas nėra joms labai malonus. Esu matęs jas ir arimuose, nusileidžiančias ant žemės paimti slieko ar kito kąsnio.

Mėgstamos šio paukščio buveinės jau paminėtos. Tokiose vietose jis ir peri. Lizdai nepaprastai menki, daugiausia iš supuvusių pernykščių asiūklių ar meldų sukrauti vos besilaikančiuose kupsteliuose iš susigrūdusių augalinių palaikų arba iškilusiose dumblo krūvelėse (pasak Taczanowski'o, net ant vandeninių lelijų lapų). Tokios vietos paprastai esti per klampios, kad žmogus galėtų įbristi, ir per daug apaugusios, kad galima būtų laiveliu prisiirti. Be to, laivelis, vos tik palietęs tokį lizdą, suardo jį, ir kiaušiniai nurieda į vandenį.

Baltasparnė žuvėdra. *Chlidonias leucoptera* (Temm.)

Spalvotas pav.

Est. *valgetiivune must tiir.* Latv. *baltsparnu zivinš.* Lenk. *rybołówka białoskrzydła.* Rus. *kračka svietlokrylaja.* Vok. *weissflüglige Seeschwalbe.*

Baltasparnė žuvėdra yra tokio pat didumo, kaip ir juodoji žuvėdra, spalvomis panaši į ją, bet turi keletą ryškių skirtumų. Skirtumas yra tas, kad sparno priekinis kraštas ir jo viršutinės mažosios dengiamosios plunksnos yra baltos, todėl net iš toli ši rūšis skiriasi nuo juodosios žuvėdros baltais sparnais. Net mišriame šių paukščių būryje lengva jas išskirti. Kitas ryškus požymis — tai sparnų apatinių dengiamųjų plunksnų spalva. Baltasparnės žuvėdros šios plunksnos yra juodos, juodosios žuvėdros pilkos. Šis požymis lengvai pastebimas, kai paukštis skrenda. Taip pat baltasparnę žuvėdrą nuo juodosios skiria grynai balta uodega. Be visų šių požymių, reikia pažymėti, kad galva, kaklas, krūtinė ir pilvas iki pat pauodegio grynai juodi. Kojos raudonos, snapas rausvai juodas, truputį trumpesnis už pirmiau aprašytosios rūšies snapą. Sparno ilgis dviejų Pinsko paukščių patinų 206—208 *mm*, svoris Žuvinto paukščių 62,1 *g*.

Ši žuvėdra poilsio (žiemos) rūbais nuo juodosios žuvėdros skiriasi tuo, kad ant jos krūtinės nėra pilkojo debesėlio; viršutinė kūno dalis šviesesnė; snapas trumpesnis. Tais rūbais baltasparnę žuvėdrą galima pažinti iš pastaibio ilgio: jis turi 19—21 *mm* (juodosios žuvėdros pastaibis 16—17 *mm*). Jauniklių rūbais paukščiai skiriasi tais pačiais požymiais, kaip ir poilsio rūbais.

Pūkuotas jauniklis toks pat, kaip ir juodosios žuvėdros, tik kūno apačia tamsesnė.

Gyvena pietinėje Europoje iki Rytų Azijos. Seniau perėdavo Prancūzijoje, pietinėje Italijoje ir Bavarijoje; peri ir kituose pietinės Europos kraštuose iki Vengrijos. Rusijoje peri Maskvos, Riazanės, Penzos, Simbirsko, Kazanės, Ufos, Orenburgo rajonuose ir neabejotinai kraštuose į pietus nuo jų, Sibire iki 53° ar 55° šiaurėje, o pietuose iki Chivos ir Turkestano, rytuose iki Amuro krašto ir Š. Kinijos. Šiaip kartkartėmis pasirodo įvairiuose ir šiauriau esančiuose Europos kraštuose, net iki Pskovo,

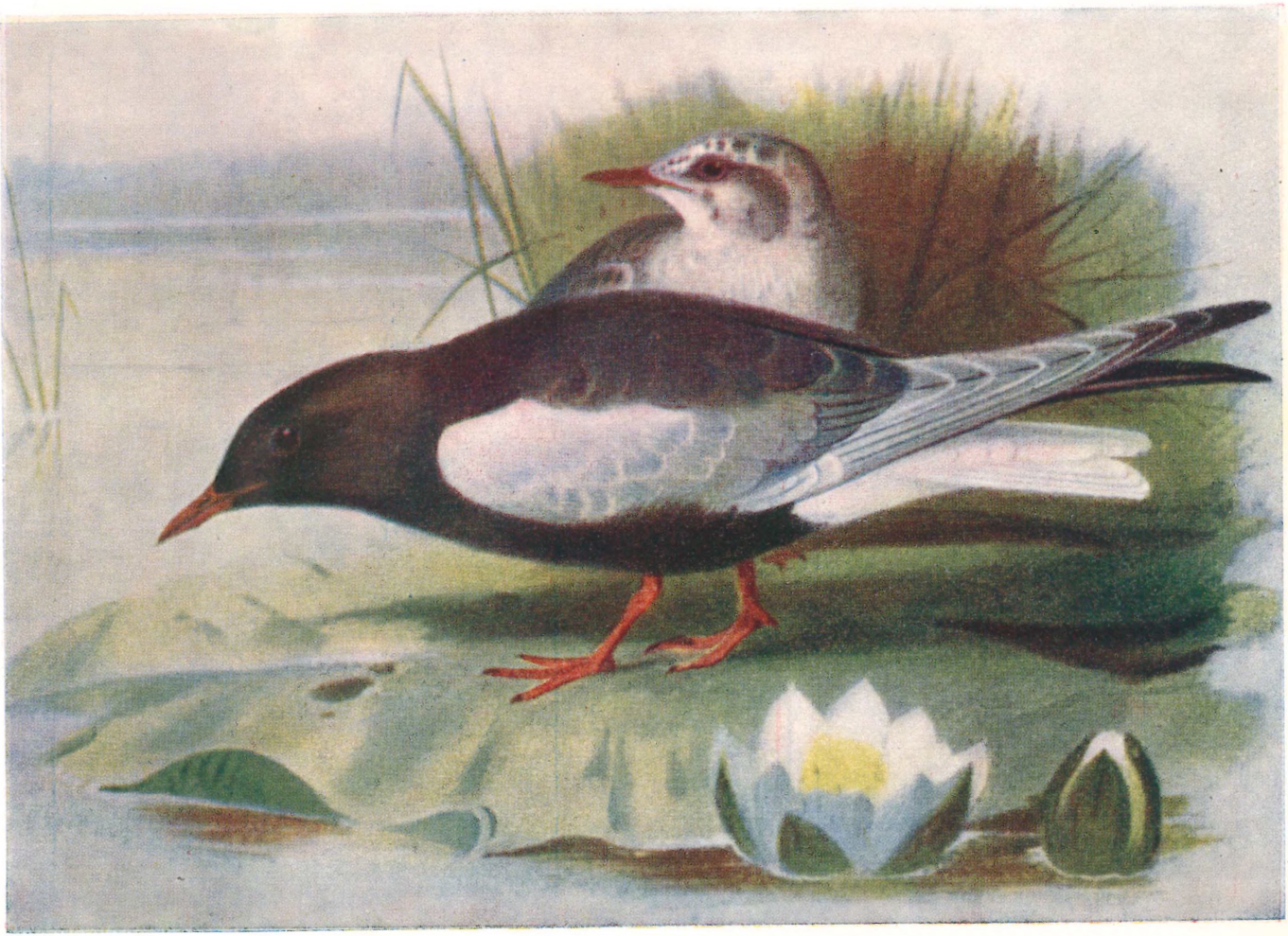

BALTASPARNĖ ŽUVĖDRA

Ilmenio ir Estijos. Žiemoja Afrikoje ir daugelyje Pietų Azijos kraštų. Iš artimų mums kraštų ši gražioji žuvėdra yra apsčiai paplitusi visoje Poliesėje, ypač Pripetės upyne. Kai 1909 m. vasarą sumaniau padaryti ekskursiją į Poliesės balas ir liepos 20 d. atvažiavau į Pinską, buvau labai sujaudintas šio krašto stebuklingos gamtos. Kiek tik akys užmato, iki pat horizonto aplink miestą siūbavo meldynų ir nendrynų plotai. Kai papūsdavo vėjas, nendrės bei švendrai, būdami ir šiaip skirtingų spalvų, priguldavo prie vandens ir vėl pakildavo, sudarydami visokius šviesos efektus. Bet šis vaizdas buvo apgaulingas, ir tik iš toli atrodė, kad tai nepertraukiama šių augalų jūra; iš tikrųjų visur ir visomis kryptimis rangėsi gryno vandens protakos, prieupiai, kanalai, vieni platūs kaip gatvės, kiti vos takelio platumo, kreivi, vingiuoti, besišakoją ir vėl susieiną į vieną. Kas nėra čia gimęs ir augęs, tegul nemėgina keliauti šiuo vandeniniu labirintu; vien tik prityręs poliesiukas su savo mažyte „čaika", kartimi atsispirdamas, nuostabiu būdu susivokia šiame painiame kanalų tinkle, tuo labiau painiame, kad iš dviejų laivelio pusių stūkso tankus „čarot", status nendrių miškas. Kai kur šie kanalai išsiplečia, susidaro lyg aikštės, arba ežerėliai, kur viešpatauja kiti augalai: vietoj aukštų švendrų ir nendrių auga čia retoki meldai, o tarp jų vis iš vandens išsikišę „kozliki", kalialiežuviai *(Sagittaria),* kuriuos poliesiukas taip vadina dėl jų iškeltų, tartum ožio, ragučių. Čia visas vandens paviršius užneštas visokiais organiniais palaikais, supuvusių meldų gabaliukais, nendrių lapais, švendrų kūlelių pūkais, minkštakūnių kriauklėmis, paukščių plunksnomis, skėčių išnaromis ir t. t. O tarp visų tų palaikų kiekvieną laisvą vandens plotelį užima plūdenos *(Lemna)* ir pasakiška, čia, laisvoje gamtoje, pirmą sykį mano matyta, *Salvinia natans.* Ten ir susidaro vandens paviršiuje storoka pluta su iškilusiais šen ir ten dumblo kamuoliais ir žolių kupstais. Čia ir yra baltasparnių žuvėdrų peryklos, nes aukšti nendrynai joms netinka. Tiesa, jų lizdai nėra taip susigrūdę, kaip juodųjų žuvėdrų, bet užtat šių paukščių gyvenami plotai milžiniški. Baltasparnė žuvėdra čia ir yra gausiausia paukščių rūšis ir sudaro būdingą krašto reiškinį greta „šuliako" (nendrinė lingė) ir „čereciankos" (krakšlė). Kur tik pažiūri, ar į dangų, ar į vandenį, ar į kairę, ar į dešinę, visur jų matai. Jos traukia, zuja visomis linkmėmis, net sausose lankose, net mieste jų pamatysi. Kai prieš išvažiuodamas iš Pinsko atsistojau aukšto namo balkone, kad dar vieną sykį iš aukštai pamatyčiau platesnį vaizdą, matydamas visur tokią daugybę paukščių, pagalvojau, kad tikrai jie čia yra gausesni už žvirblius ar varnas kituose kraštuose. O juk šios pelkės, kur jie peri, tęsiasi nuo Kovelio ir Lietuvos Brastos vakaruose iki Dniepro rytuose, užimdamos plotą, nedaug mažesnį už Lietuvos. Kiek gi milijonų šių paukščių gali ten perėti?

Pasak Tischler'io, tik dvi baltasparnės žuvėdros buvo nušautos Rytprūsiuose. Rusow'as rado šią žuvėdrą perinčią Estijoje prie Kasarie upės 1873 m. birželio 28 d. ir vieną sykį, būtent, 1926 m. gegužės 10 d. ji buvo pastebėta Latvijoje, netoli Rygos. Taczanowski's rado jų perinčių Lenkijoje 1853 metais net keliolika porų Chelmo ir Radzyno apylinkėse. Toliau

į šiaurę ir į vakarus ji darosi labai reta, ir šiam autoriui yra žinomas tik vienas paukštis, nušautas apie Varšuvą.

Pirmą kartą Lietuvoje aptikau šią žuvėdrų rūšį 1921 m. birželio 14 d. Žuvinto ežere. Jų galėjo būti ne mažiau kaip keliasdešimt, ir man be vargo pavyko nušauti 4 paukščius (tebesančius Kauno Zoologijos muziejuje). Nors jų lizdų man nepavyko rasti, bet iš visos jų elgsenos susidariau įspūdį, kad jos ten perėjo. Kitais metais mačiau tik vieną paukštį, įsimaišiusį tarp juodųjų žuvėdrų. Pagaliau 1937 m. liepos 30 d. nušoviau vieną paukštį Daugo ežere. Iš jo elgsenos atrodo, kad jis ten perėjo.

Nušauti Žuvinto ežere 1921 m. gegužės 14 d. paukščiai buvo dar vestuviniais rūbais, o tie, kuriuos sumedžiojau apie Pinską 1909 m. liepos 21 d. (tebėra Kauno Zoologijos muziejuje), buvo pusiau nusišėrę.

T. Zubavičiaus pateiktais duomenimis, baltasparnės žuvėdros buvo pasirodžiusios Žuvinte 1949, 1950, 1952, 1954 m. liepos 16 d., bet jų perinčių neaptikta. Pagaliau 1955 metais buvo susekta nedidelė jų kolonija, sudaryta maždaug iš dešimties paukščių. Lizduose jau buvo paukščiukai. Vieta, kur buvo lizdai, turėjo viksvyno pobūdį. Liepos 24 d. jau buvo aptikti kartu su seniais skraidą jaunikliai.

Atrodo, kad baltasparnių žuvėdrų perėjimas Žuvinto ežere yra susijęs su dideliais potvyniais. Jos mieliau apsigyvena patvinusiuose vyksvynuose, negu pačiame ežere.

Baltasparnių žuvėdrų kiaušiniai visai panašūs į juodųjų žuvėdrų kiaušinius ir atskirti jų negalima. Šių žuvėdrų pasirodymą neįprastuose joms kraštuose Taczanowski's aiškina ta aplinkybe, kad jų krašte dėl potvynio žuvo lizdai su kiaušiniais. Tokiu atveju, sako šis autorius, žuvėdros palieka savo peryklas ir nukeliauja į kaimyninius kraštus, kur neretai peri antrą kartą.

Beveik visais papročiais ši rūšis panaši į juodąją žuvėdrą.

Baltaskruostė žuvėdra. *Chlidonias hybrida* (Pallas)

LXXI pav.

Lenk. *rybołówka białowąsa.* Rus. *bieloščokaja kračka.* Vok. *Weissbartseeschwalbe.*

Žinomi 7 porūšiai. Europoje gyvena *C. h. hybrida* (Pallas).

Ši žuvėdra panaši į juodąją žuvėdrą, tačiau šiek tiek didesnė ir ilgesniais sparnais. Būdingas jai juodas viršugalvis ir balti skruostai, bet poilsio rūbais atskirti ją sunkiau.

Snapas stipresnis, negu juodosios žuvėdros, aukštesnis ir mažiau suplotas iš šonų. Kūno ilgis (patino ir patelės) 270—280 *mm*, sparnų tarpugalis 665—705 *mm*, suglausto sparno ilgis (patino ir patelės) 220—247 *mm*, uodega mažai iškirpta.

Kakta, viršugalvis ir sprandas juodos spalvos, viršutinė kūno dalis pilka, šviesėjanti uodegos kryptimi, plasnojamosios plunksnos pilkos; vairuojamosios plunksnos šviesiai pilkos, bet kraštutinė pora turi baltas išorines vėtykles. Smakras, pagerklys, skruostai, taip pat sparnų apačia ir pauodegys, pagurklys, krūtinė ir pilvas tamsiai pilkos spalvos, tamsėjančios pilvo kryptimi. Snapas ir kojos ryškiai raudoni.

Paukščių poilsio rūbais priekinė galvos dalis balta, baltas viršugalvis su juodais plunksnų stiebais, juodas pakaušis su baltais plunksnų kraštais, apie akis juodos dėmės ir tokios pat dėmės ausų srityje. Viršutinė kūno dalis tos pačios spalvos kaip ir vestuvinių rūbų, tik šiek tiek šviesesnė; apatinė kūno dalis balta. Kojos ir snapas raudoni, bet tamsesni. Šiuo apdaru baltaskruostė žuvėdra vos atskiriama nuo baltasparnės žuvėdros. Jaunikliai panašūs į senus paukščius poilsio rūbais, bet plunksnų kraštai yra rusvos spalvos, ypač pečių srityje.

Šios rūšies išplitimo arealas apima pietinę Europą, Afrikos šiaurės vakarus ir pietus, Madagaskarą, Azijos artimuosius rytus, Kiniją, Mandžūriją, o pietuose — Ceiloną, Malajus, Indokiniją, Filipinus, Zondo ir Molukų salas, Naująją Gvinėją ir Australiją. Tarybų Sąjungos europinėje dalyje peri Besarabijos, Černygovo, Odesos, Kijevo srityse, Volgos žemupyje iki 52° š. pl., bet užskrendančių paukščių aptinkama daug šiauriau.

Taczanowski's kelis kartus aptiko šią rūšį Lenkijoje, net stebėjo jas per visą gegužės mėnesį, iš ko daro išvadą, kad tie paukščiai Lenkijoje perėjo.

Tikresnių duomenų apie baltaskruosčių žuvėdrų buvimą Lietuvoje gavau 1943 metais; T. Zubavičius pranešė man, esą, nedidelis jų būrelis pasirodė Žuvinto ežere. Skubiai atvažiavęs tikrai radau jų būrelį, kurį sudarė 5 paukščiai. Jos buvo labai baikščios ir šūvio atstumu neprisileido. Išbuvusios ežere nuo birželio mėn. 5 d. iki 12 dienos, pranyko.

Žiemą praleidžia Afrikoje iki atogrąžų šiaurinės ribos. Iš ten kovo—balandžio mėnesiais iškeliauja į perėjimo vietas.

Tipingas šio paukščio biotopas — upės su pelkėtais krantais ir seklumomis, senką ežerai artimoje ganyklų ir pievų kaimynystėje, aplamai biotopas panašus į tą, kuriame gyvena juodoji žuvėdra, su kuria aprašomoji rūšis neretai peri bendroje kolonijoje. Lizdai statomi tirštai vienas greta kito ant dumblo krūvelių, ant meldų ir kitų apmirusių vandeninių augalų, net ant žemų karklų krūmų, visuomet taip pritvirtinti, kad vanduo jų negali nunešti. Aplamai lizdas menkas plokščias pastatas iš apipuvusių meldų, švendrų ir nendrių gabalėlių. Deda tris, kartais du, retai keturis kiaušinius. Praradę pirmąją dėtį, paukščiai deda pakartotinai ir kartais vėlai vasarą. Kiaušiniai panašūs į juodosios ir baltasparnės žuvėdros kiaušinius, bet yra didesni ir šviesesni. Jų dydžio vidurkis (pagal Hartert'ą) 39,2×28,4 *mm*. Peri patinas ir patelė ne mažiau kaip 18 dienų.

Minta daugiausia visokiais vabzdžiais ir jų lervomis (skėčių, musių, dusių, žiogų ir kt.).

Plėšrioji žuvėdra. *Hydroprogne tschegrava* (Lep.)

LXXII pav.

Est. *röövtiir.* Latv. *lielais zirinš.* Lenk. *rybołówka wielkodzioba.* Rus. *čegrava.* Vok. *Raubseeschwalbe.*

Du porūšiai. Pasitaikąs Europoje yra *H. t. tschegrava* Lep.

Stambiausia ir plėšriausia yra iš visų žuvėdrų, maždaug varnos didumo, pasižymi galingu, stipriu snapu ir ilgais, smailiais sparnais. Pažymėtina jos trumpa uodega su maža išpiova, kuri susidaro tuo būdu, kad vidurinės 6 vairuojamosios plunksnos yra tik nedaug trumpesnės už kraštutines. Kojos trumpos, pastaibis trumpesnis už snapą. Dėl minėtųjų požymių ši žuvėdra išskiriama į atskirą gentį *Hydroprogne,* susidedančią tik iš vienos rūšies.

Paukščių vestuviniais rūbais viršugalvis, sprandas ir galvos šonai iki poakių juodos spalvos. Kita viršutinė kūno dalis šviesiai pilka. Plasnojamosios plunksnos tamsiai pilkos (šiferio spalvos), išilgai jų vidujinių vėtyklių — šviesus dryžis; uodega balta. Apatinė kūno dalis balta. Snapas ryškiai raudonas, 62—74 *mm* ilgio. Kojos juodos. Kūno ilgis apie 535 *mm;* suglausto sparno ilgis (26 paukščių vidutiniai matmenys) 400—439 *mm.* Patinai dažniausiai truputį didesni.

Žiemos rūbais paukščių viršugalvis ir sprandas baltos spalvos, su juodais dryželiais; galvos šonai beveik juodi. Jaunikliai maždaug tokie, kaip seniai žiemos rūbais, bet viršugalvis turi nežymų rusvą atspalvį, šiaip kūno viršutinė dalis rusvai dėmėta; didžiosios plasnojamosios plunksnos juosvos, o vairuojamosios su tamsia dėme netoli galo. Snapas negrynos oranžinės spalvos.

Peri Sylte (Frizijos pakraščių sala), nors esanti ten kolonija jau labai sumažėjusi; seniau perėjo Danijoje, dar peri Suomijoje, Švedijos rytinėje dalyje, Sardinijoje, Tuniso pakraščių salose, Adrijos rytiniame krašte, Kaspijos ir Juodosios jūrų pakraščiuose ir gretimose sūriose stepėse. Azijoje žinoma nemaža jų perimų vietų: prie Irano įlankos, Ceilone, Užkaspijyje ir toliau į rytus iki Amuro ir Usuri krašto. Taip pat žinomos vietos, kur jos peri Afrikoje ir Š. Amerikoje. Australijoje gyvena labai artimas porūšis. Retai buvo pastebima Latvijoje, Estijoje, pasak E. Kumari, peri mažose salelėse palei Saarema (Vaika, Notoma, Pätsurachu). Pats esu radęs vieną porą perinčių (1937) Filsandi saloje. Kauno Zoologijos muziejus turi vieną egzempliorių iš Saarema salos.

Taczanowski's matė ją Lenkijoje. Pagal Tischler'į, kelis kartus buvo pastebėta Rytprūsiuose. Pasak Tyzenhauz'o, nereta Baltijos pakraščiuose; 1936 m. visą vasarą buvo stebėta viena porelė ties Skirvyte (Mangels), o antra, gal ta pati, liepos mėn. 12 ir 14 d. Ventės Rage (H. Krätzig'as).

Kelis kartus buvo pastebėta Žuvinto ežere, o 1955 m. vienas paukštis buvo nušautas netoli Klaipėdos, iškamša yra Kauno Zoologijos muziejuje.

Gyvena daugiausia jūrų pakraščiuose, taip pat ir vidaus vandenyse. Turi stiprų karkiantį balsą, kurį galima išreikšti skiemenimis „krreik, krrei"; bet turi ir kitą, tylų karkiantį ar knarkiantį balsą. Minta daugiausia žuvimis, vėžiagyviais, o pavasarį ir jaunais paukšteliais. Deda 3 (rečiau 2) kiaušinius gegužės pabaigoje arba birželio pradžioje, mažoje smėlyje padarytoje duobutėje, dažniausiai negyvenamose salose arba mažai lankomuose vandenų pakraščiuose. Kiaušiniai margi kaip ir kitų žuvėdrų; turi vidutiniškai 64 *mm* ilgio ir 44,5 *mm* pločio (europiškų kiaušinių vidutinis dydis).

Upinė žuvėdra. *Sterna hirundo* L.

LXXIII, LXXIV pav.

Est. *joettiir.* Latv. *upes zirinš.* Lenk. *rybołówka zwyczajna.* Rus. *kračka-martyška.* Vok. *Flusseeschwalbe.*

Keturi porūšiai. Europos, Afrikos, Amerikos, Irano, Irako ir Sibiro paukščiai priklauso prie porūšio *S. h. hirundo* L. Turkestane, Tibete ir Ladake gyvena kitas porūšis.

Upinė žuvėdra mūsų ir mūsų kaimyniniuose kraštuose yra labiausiai paplitusi rūšis, ir visiems pažįstamas paukštis — tiek kaimiečiui, tiek ir miestiečiui, jei tik jo gyvenamas miestas yra upės, ežero ar jūros pakraštyje.

Suaugę paukščiai pavasario plunksnomis krinta į akis keturiomis spalvomis: viršugalvis juodas, sudaręs lyg kepurę, užeinančią net ant sprando; visa viršutinė kūno dalis sidabruotai pilka; tokios spalvos yra ir sparnai, tik didžiosios plasnojamosios plunksnos yra lyg suodžiais suterštos; kūno apačia balta, tik krūtinė ir pilvas aptrauktas nežymiu pilku debesėliu; kartais krūtinėje pastebimas šviesiai rausvas atspalvis. Uodega giliai įpiauta, balta, bet kraštutinių vairuojamųjų plunksnų išorinės vėtyklės pilkos. Snapas (nuo kaktos matuojamas) 34 *mm* ilgio, šviesiai raudonas, juosvu galu. Jaunesnių paukščių ši juosva snapo dalis yra didesnė. Kojos raudonai oranžinės spalvos, akys tamsiai durpinės. Kūno ilgis patinų apie 371 *mm,* patelės apie 366 *mm;* sparnų tarpugalis abiejų lyčių apie 770 *mm;* suglausto sparno ilgis 252—271 *mm* (trijų Lietuvos paukščių patinų 260—265 *mm,* dviejų patelių 252—267 *mm*); pastaibis 16—21 *mm;* svoris 100—170 *g.* Ji yra strazdo didumo, bet dėl didelės galvos, ilgų sparnų ir tokios pat uodegos atrodo didesnė.

Žiemos rūbai skiriasi tuo, kad viršugalvis nėra grynai juodas, kaip vasarą, bet baltomis plunksnelėmis išmargintas; kojos ir snapas mažiau ryškaus raudonumo, o apatinė kūno dalis šviesesnė.

Jaunikliai pirmą vasarą skirasi nuo senių pirmiausia tuo, kad jų viršugalvis yra balzganas, pakaušis ir sprandas juosvas, mažiau ar daugiau palšais dryželiais išmargintas. Visa viršutinė kūno dalis, užuot buvusi vienodai sidabruotai pilka, yra išmarginta tuo būdu, kad visų plunksnų kraštai yra palši arba balsvi. Apatinė kūno dalis balta, snapas raus-

vas, gale juosvas; kojos rausvos, snapas ir uodega žymiai trumpesni už senių.

Upinė žuvėdra gyvena visoje Europoje, Š. Afrikoje ir Š. Azijoje, be to, daugelyje salų, pavyzdžiui, Madeiroje, Azoruose, Kanaruose. Peri ir Amerikoje. Žiemoti nuskrenda Afrikoje iki Kapo, Azijoje iki pat pietinio jos pakraščio, o Amerikoje iki pusiaujo.

Lietuvoje, kaip jau minėta, yra labai dažnas paukštis, bet, žinoma, tik vandeninguose rajonuose. Ji yra paplitusi išilgai viso Nemuno, Neries, Nevėžio, Merkio, Katros, Ščaros, Lebedos, Dzitvos ir kitų didesnių Nemuno intakų; apsčiai randama Dzūkijos ežeruose, Žuvinto ir Trakų ežeruose, Papio ežere palei Vilnių, Kabelių ir Berštų ežeruose. Netrūksta jų pajūryje, ypač prie Šventosios uosto. Žinau didelę jų koloniją, perinčią prie Hlušnievo (netoli Porečės stoties), raiste, vadinamame Lebedzino Baloto.

Jos mėgsta didesnes upes su lėkštais smiltėtais krantais ir tokio pat pobūdžio ežerus ne labai gilius, bet su švariu, skaidriu vandeniu. Ypač mėgsta upių vietas, kur vaga išsiplečia, sudarydama seklumas ir smėlio salas, kaip dažnai esti dviejų upių santakoje. Nors jos nėra bailios ir dažnai lankosi net miestuose tarp stovinčių garlaivių ir triūsiančių darbininkų, vis dėlto į tokias vietas atskrenda jos iš savo tolimų lizdaviečių. Nuolatinėje buveinėje jos reikalauja ramybės, ir jei tik žmonės ima ten per daug lankytis, jos persikrausto gyventi į kitą vietą. Nakvoja prie pat vandens, dažniausiai susiglaudusios po dvi, po tris ir atsisukusios snapais į vandenį. Iki sutemos jos gyvai šnekučiuoja, kol pagaliau užmiega. Anksti rytą jos pakyla pažvejoti ir pasistiprinti, o po to, saulei tekant, vėl nutūpusios toje pačioje vietoje, ilgai valo ir tvarko savo plunksnas. Kai aplinkybės neverčia jų greit iš vietos pakilti, jos pirma tamposi, tiesia galvą į priekį, kilnoja abu sparnus statmenai aukštyn, kol pakyla į orą. Jų pakilimas ir nusileidimas yra nepaprastai lengvas ir tylus. Skrisdama žuvėdra plasnoja nelabai greit, bet lygiais sparnų judesiais, ir kiekvienas sparnų nuleidimas išmeta kūną kiek aukštyn; nuo to polėkis sudaro šiek tiek banguotą liniją. Prie upių jos skrenda pavandeniui arba prieš vandenį ir, toli nuskridusios, grįžta atgal. Ežeruose jos padaro ratą, sekdamos kranto liniją, kartkartėmis perkirsdamos ežerą, kad kitame krašte vėl sektų jo liniją. Pastebėjusi žuvelę ar ką kita, žuvėdra dažnai sustoja ore, valandėlę plasnodama sparnais, o kartais, lyg bijodama, kad laimikis pabėgs, nepasirengusi krinta į vandenį. Paprastai šios žuvėdros skrenda žemai, bet tolimesnių kelionių metu kyla labai aukštai ir tik aptikusios tinkamą pasiganyti vandenį, švelniais ratais nusileidžia iki kelių metrų aukščio. Staigiai žuvėdros pasirodo vasaros metu neįprastose vietose dažniausiai tuomet, kai jų peryklas apsemia vanduo ir sunaikina lizdus.

Upinės žuvėdros balsas aplamai panašus į kitų žuvėdrų balsus, sudaro tik skirtingą moduliaciją. Dažniausiai ilgai tęsiamas „kirr“,[1] karto-

[1] Iš to kilęs vardas „kirlė“.

jamas lygiais laiko tarpais, pvz., per 2—3 sekundes. Atrodo, kad tai jų šaukiamasis balsas. Panašų, bet kitokia moduliacija ir ilgiau traukiamą balsą galima girdėti artinantis prie jų lizdų, todėl galima manyti, kad tai yra pavojaus ženklas. Pešantis dviem žuvėdroms, neretai girdėti savotiškas čerškiąs balsas „čik, čik", labai panašus į medšarkės čeksėjimą. Jaunikliai, vos pradėję skristi, šaukia gana tyliu švilpiančiu ar cypiančiu balsu, kurį galima suprasti kaip reikalavimą iš tėvų maisto. Netrukus jie šį balsą praranda.

Svarbią šių žuvėdrų maisto dalį sudaro smulkios žuvytės, o tarp jų pirmiausia aukšlės *(Alburnus lucidus)*, nes šios žuvys paprastai laikosi pačiame vandens paviršiuje. Atrodo, kad žuvėdrų gausumas toje ar kitoje vietoje daugiausia pareina nuo to, kiek tenai yra aukšlių. Kadangi šios žuvelės gyvena skaidriuose vandenyse, tai tokie vandenys ir sudaro mėgstamas žuvėdrų buveines. Blogu oru, kai žuvys laikosi gilumoje, žuvėdroms susidaro keblumų, ir jos dažnai priverstos keliauti labai toli. Tuomet neretai tenka matyti paukštį, nešantį žuvelę savo vaikams už kelių kilometrų nuo lizdavietės. Be žuvų, jos sulesa daug vabzdžių, pvz., skėčių *(Libellulidae)* ir jų vikšrų, gyvenančių vandenyje, taip pat vandeninių vabalų (*Dytiscus, Acilius* ir kt.) vikšrų. Taip pat mielai lesa varlių buožgalvius.

Šios žuvėdros lizdaviečių aptikdavau dviejų skirtingų tipų. Didelių upių, pvz., Nemuno, pakraščiuose visi mano rasti lizdai, jei tik juos taip galima pavadinti, tebuvo tik menka smėlyje iškasta duobutė su 2 ar 3 kiaušiniais. Tokių ypač daug rasdavau Nemuno saloje ties Paštuva. Nemaža lizdavietė buvo žemiau Kauno 1920 m. susidariusioje, bet paskui išnykusioje, saloje ties Neries žiotimis. Apsilankęs toje saloje 1920 m. gegužės mėn. 18 d., penkiuose lizduose radau po vieną šviežią kiaušinį; arti radau mažųjų žuvėdrų ir kirlikų lizdų, kuriuose taip pat buvo kiaušiniai. Kitomis dienomis kiaušinių skaičius nepadidėjo, dargi atvirkščiai, mažėjo, nes juos išvogdavo varnos, o dar labiau besilanką čia žmonės. Atrodo, kad šioje saloje neišsiperėjo nė vienas paukštis. Paštuvos sala tinkamesnė šiems paukščiams perėti, nes ji gerokai apaugusi šaukščiais *(Petasites)*, smulkiais karklais ir kitais augalais, todėl lizdai gali būti geriau paslėpti; tikrai, birželio mėn. pradžioje gavau iš ten keletą vos iš kiaušinių išsiritusių jauniklių (jie yra Kauno Zoologijos muziejaus žuvėdrų biologinėje grupėje).

Kitas lizdaviečių tipas — tai klampios pelkės; ten paukščiai nebekasa duobučių, bet krauna lizdą iš visokių, paprastai gana ilgų, stiebelių, ypač meldų. Toks lizdas esti plokščias, t. y. mažai įdubęs ir, palyginus su paukščio dydžiu, labai mažas. Man atmintina tokia žuvėdrų kolonija, aptikta 1903 m. liepos mėn. 6 d. Lebedzino Baloto klampioje pelkėje, Gudų Girios vakarinėje dalyje, į pietų rytus nuo Druskininkų. Ši pelkė yra vos per du kilometrus nuo didoko, labai ilgo šiaurės pietų linkme, Glušnevo ežero, apaugusi kai kur viksvomis, kai kur samanomis, su retomis nendrėmis. Lizdus rasdavau per kelis metrus vienas nuo kito; iš viso ga-

lėjo būti jų čia kelios dešimtys. Nepaisant vėlyvo laiko, lizduose dar buvo kiaušiniai. Paukščiai skraidė čia į ežerą, čia iš ežero, kuris, kaip matyti, buvo jiems svarbiausias maisto rezervuaras. Įdomu, kad šio ežero pakraščiai, labai smiltėti ir retai tegyvenami, vis dėlto nebuvo šių paukščių pasirinkti lizdavietėmis, gal būt, dėl to, kad smėlys labai smulkus, ir duobutes su kiaušiniais lengvai galėtų užpustyti. Pasak Naumann'o, šis pavojus dažnai gresia žuvėdroms, ir kartu su potvyniais yra ta priežastis, dėl kurios paukščiai, kartais vasaros metu, palieka savo buveines ir staiga pasirodo tokiose vietose, kur jų prieš tai nebuvo.

Žuvinto ežere upinės žuvėdros peri, bet nedaug. Čia lizdai kraunami daugiausia „kinyse", t. y. vandens paviršiuje plūduriuojančiuose švendrų *(Typha angustifolia)* šaknų susigrūdimuose, apneštuose dumblu ar šiaip pūvančių vandeninių augalų palaikais. Šie lizdai yra tokie, kaip tie, kurie kraunami pelkėse. 1921 m. birželio mėn. 11 d. buvo ten apžiūrėti 3 lizdai; viename buvo trys užperėti, kitame 2 neužperėti ir trečiame 1 neužperėtas kiaušinis. Estijoje (ir, tur būt, Latvijoje) šios žuvėdros pradeda perėti maždaug tuo pačiu laiku kaip ir Lietuvoje, t. y. įpusėjus gegužės mėn. (Kumari, 1951).

Mūsų upinių žuvėdrų perėjimo laikotarpis labai ilgas. Ankstyviausi jaunikliai buvo randami birželio mėn. pradžioje (Paštuva), bet dar visai mažą pūkuotą jauniklį radau Žuvinto ežere 1923 m. liepos mėn. 27 d.; beveik suaugusį, jau spaigliuotą jauniklį 1926 m. liepos mėn. 20 d. aptikau Nevėžyje ties Raudondvariu. O 1937 m. rugpiūčio mėn. 12 d. Daugų ežero saloje radau pūkuotą jauniklį ir užperėtų kiaušinių. Tokia ilga veisimosi trukmė, gal būt, priklauso nuo to, kad žuvėdros labai dažnai praranda pirmąją savo dėtį ir deda kiaušinius pakartotinai.

Kai kurie autoriai (Pražak'as, Taczanowski's) teigia, kad kiaušiniai, kurie dedami smėlyje, yra šviesesnės spalvos, negu kiaušiniai, dedami pelkėtose vietose. Pirmasis iš tų autorių teigia, kad antrojo tipo kiaušiniai yra ir didesni. Tame jis įžiūri naudingą padermei prisitaikymo reiškinį, nes abiem atvejais kiaušinių spalva yra suderinta su aplinkuma, o, be to, drėgnose vietose, kur šilumos nuostoliai yra didesni, didesnė kiaušinių masė ilgiau palaiko šilumą. Šiaip vidutinis kiaušinių dydis (38 kiaušinių) 40,6×30,4 *mm.* Jų forma ovalinė, pagrindinė spalva balzgana, pilka, rusva ar žalsvos molio spalvos, įvairių atspalvių ir intensyvumo, beveik iki durpinės spalvos; margumas dvigubas, vienos dėmės šviesios, lyg įsisunkusios į kevalą, kitos ryškių kontūrų, juosvos.

Abudu seniai peri kiaušinius, bet daugiausia patelė, ypač naktį, kaip ir kitos žuvėdros, dienos metu jos mažai peri. Ką tik padėtus kiaušinius jos dažnai meta, jei tik vieta per daug žmonių lankoma arba jei kiaušiniai buvo judinami; atvirkščiai, užperėti kiaušiniai retai paliekami. Perėjimo laikas trunka 16—17 dienų. Išsiritę jaunikliai tuoj pakrinka iš lizdų ir dėl savo saugomosios spalvos labai sunkiai pastebimi, tuo labiau, kad, esant pavojui, jie visą laiką tyli. Tik ilgai nepasirodant tėvams, pvz., jei jie nušaunami, jaunikliai pradeda šaukti. Jau po dviejų savaičių jie nevikriai skraido, o dar po savaitės skrajoja paskui savo

tėvus, įkyriai juos persekiodami ir nuolatiniu klyksmu reikalaudami maisto. Ilgą laiką seniai juos dar maitina, paduodami maistą ore kaip kregždės. Bet pagaliau seniai išsinešdina iš savo peryklų, o jaunikliai, jau savarankiškai maitindamiesi, lieka čia ilgiau. Rugsėjo pradžioje mūsų krašto vidaus vandenyse retai jų begalima pamatyti, kiek dažniau pajūryje.

Heinroth'as, žinomas paukščių auginimo bandymais, augindavo ir upines žuvėdras, tačiau jo atsiliepimai apie šią paukščių rūšį negali kitų paskatinti tą pat daryti. Jie neprisirišdavo prie savo augintojo (nors ir imdavo maistą iš rankų), bet gal dėl to, kad jų bendruomeniškumo palinkimą patenkindavo kiti toje pačioje būstinėje buvę paukščiai. Per visą laiką jie nepramoko suprasti langų stiklo reikšmės ir vis į jį daužėsi. Jie buvo įkyrūs savo nepaliaujamu riksmu net ir nakties metu. Buvo maitinami žuvelėmis ir piaustyta mėsa.

Ilgauodegė žuvėdra. *Sterna macrura* Naum.

LXXV pav.

Est. *rannatiir.* Latv. *jūras zirinš, garastzirinš.* Lenk. *rybitwa papielata.* Rus. *kračka dlinnochvostaja.* Vok. *Küstenseeschwalbe.*

Ji labai panaši į upinę žuvėdrą, bet truputį mažesnė ir laibesnė, ir tik prityręs žinovas gali jas laisvėje vieną nuo kitos atskirti. Skirtumai yra šie: snapas trumpesnis, tik 30—31 *mm* ilgio, o senų paukščių pavasarį ir vasarą ryškios kraujo spalvos be juodo galo arba juodoji spalva vos žymi. Tamsus dryžis pirmosios plasnojamosios plunksnos vidujinėje vėtyklėje yra siauresnis, vos 2—3 *mm* pločio; vidurinės mažosios plasnojamosios plunksnos turi daugiau baltos spalvos, jų vidujinės vėtyklės yra grynai baltos, tik stiebo galinėje dalyje truputį pilka spalva aptrauktos. Pastaibis žymiai trumpesnis, 13—16 *mm* ilgio. Kraštutinės vairuojamosios plunksnos žymiai ilgesnės, ir todėl uodega atrodo giliau įpiauta. Kojos raudonos, koralų spalvos. Apatinė kūno dalis šviesiai pilka, tamsesnė už upinės žuvėdros, be rausvo atspalvio.

Kūno ilgis 370—390 *mm;* suglausto sparno ilgis 260—280 *mm,* kartais kiek ilgesnis; uodega 165—195 *mm,* retai iki 200 *mm.* Žiemos rūbai tokie pat, kaip ir upinės žuvėdros; tuomet ir snapas esti juodas, o kojos su juodomis dėmėmis. Pirmų metų jaunikliai, išskyrus kojų ir snapo matmenis, yra panašūs į upinės žuvėdros jauniklius.

Ilgauodegė žuvėdra yra paplitusi Šiaurės Europos, Azijos ir Amerikos kraštuose. Pradedant nuo Komandoro salų, Anadyrės ir Čiukčių krašto, išilgai viso Sibiro pakraščio ir didelių Sibiro upių žemupių, jos gyvenamos vietos eina per Šiaurės Rusiją, Suomiją, Švediją, Norvegiją, Didžiosios Britanijos salas, Islandiją, Grenlandiją, Aliaską. Ji yra labai dažna Murmane, Suomijoje. Į pietus paplitusi iki Estijos, bet, atrodo, tik salose

(Grosse ir Transehe, 1929). Latvijoje reta (Dementjev'as, 1951). Vieną paukštį esu nušovęs Estijoje, Filsandi saloje, 1939 m. liepos mėn. 17 d. (tebėra Kauno Zoologijos muziejuje).

Yra davinių, nors ne visai tikrų, kad ji buvo pastebėta Neringoje. Dėl jos buvimo Lietuvoje duomenų neturime, bet nėra abejojimo, kad ji bent mūsų pajūryje atsilanko.

Ilgauodegė žuvėdra yra vienas tų paukščių, kurie atlieka nuostabiai tolimas keliones. „Framo" ekspedicija gavo jų 84° 32′ š. pl. (Collett'as ir Nansen'as, 1899). Iš Europos, Azijos ir Amerikos ašigalio kraštų jos, vengdamos Šiaurės ašigalio žiemos, pasiekia Pietų ašigalį, kad praleistų antarktinę vasarą Rosso ir Weddelio jūrose. Nuostabiausia yra tai, kad visą tą kelionę ji atlieka ore ir niekas nepastebėjo, kad ji būtų nusileidusi į vandenį, nors plaukti gali (Murfy, 1936).

Mažoji žuvėdra. *Sterna albifrons* Pall.

LXXVI pav.

Est. *väike tiir.* Latv. *mazais zirinš.* Lenk. *rybołówka białoczelna.* Rus. *kračka malaja.* Vok. *Zwergseeschwalbe.*

Ši rūšis skirstoma 7 porūšiais. Mūsiškiai paukščiai priklauso porūšiui *S. a. albifrons* Pall.

Mažoji žuvėdra yra mažiausia iš visų rūšių žuvėdrų. Ji yra lygiai tokio pat didumo, kaip čiurlys, t. y. nedaug už kregždę didesnė. Jos ilgis 232—242 *mm;* suglausto sparno ilgis 170—180 *mm* (keturių Lietuvos paukščių 162—173 *mm*), sveria apie 40 *g,* kitaip sakant, tiek pat, kiek ir čiurlys. Viršutinė kūno dalis šviesiai pilka, kakta, visa apačia ir uodega balta, viršugalvis juodas, pirmos dvi plasnojamosios plunksnos juosvos. Snapas geltonas, tik jo galas juosvas; kojos šviesiai geltonos; akys durpinės.

Žiemos rūbai mažai skiriasi nuo vasarinių. Jaunikliai pirmaisiais rūbais turi trumpesnį snapą ir mažiau įpiautą uodegą, snapas pilkas, kojos balzganos; šiaip spalvos panašios į upinės žuvėdros.

Gyvena Europos šiaurėje iki 58°, daugiausia Europos pietinėje dalyje, Kaspijos pakraščiuose, Kaukaze, Irane ir Turkestane. Žiemoja Afrikoje. Mūsų krašte gana dažnai matomas paukštis, bet mažiau paplitęs, negu upinė žuvėdra; aptikdavau jų daugiausia Nemuno ir Neries slėniuose, daug rečiau ežeruose. Pavasarį pasirodo jos balandžio mėn. pabaigoje; 1920 m. gegužės mėn. 18 d. ką tik padėtus kiaušinius radau Nemuno saloje, ties Neries žiotimis, bet dar birželio pradžioje ties Riogliškiais buvo pusiau užperėti kiaušiniai. 1926 m. birželio mėn. 11 d. Nemuno saloje ties Paštuva buvo apžiūrėti 6 lizdai, iš kurių trijuose buvo po du ir trijuose po tris mažai užperėtus kiaušinius.

Jų lizdai, tiksliau sakant, paprastos duobutės buvo per keletą iki keliolikos metrų nuo upinių žuvėdrų ir kirlikų lizdų. Juose būdavo 2 ar 3 kiaušiniai, ir pagal šį skaičių nesunku atskirti jų lizdus nuo kirlikų, kurių pilna dėtis susideda iš 4 kiaušinių. Lizdams pasirenka vietas, kur smėlys nėra grynas, bet sumaišytas su rupiais, riešuto didumo ir didesniais akmenukais. Tokiose vietose kiaušinių spalva taip suderinta su akmenukais, jog tik prityrusio žmogaus akys gali juos pastebėti. Išsiritę jaunikliai turi dar darnesnę spalvą: jų galvos ir nugaros pilkos smėlio spalvos, išmargintos tamsesniais taškeliais, todėl prisiglaudusį tarp akmenukų paukštelį pastebėti nepaprastai sunku, ir greičiau jį užminsi, negu pamatysi. Jie yra gražūs padarėliai; apaugę tankiais pūkais, atrodo kaip mašasto kamuoliukai. „Mes perindavom mažųjų žuvėdrų kiaušinius, pavesdami juos karveliams, ir visuomet turėjome didelį džiaugsmą iš šių meiliausių paukščių. Šie mažiausi europiški viščiukiniai paukščiai savo mašastiniais smėlio spalvos kailiniukais ir mažytėmis plaukiamosiomis kojomis visuomet sukelia ne tik paukščių mėgėjo, bet ir kiekvieno gamtos mylėtojo pasigėrėjimą. Pirmomis valandomis jie esti labai tylūs, glaudžiasi ir užsimerkia, kai prie jų prieini, nes didelis žmogus įvaro jiems kiek baimės; bet jie liaujasi taip darę jau po 12 valandų, būtent, po to, kai jie paima pirmąjį žuvies gabaliuką arba pirmąją pamerktą miltinę kirmėlę, kurią mes jiems paduodame pincetu. Dviem dienoms praslinkus, jie pasidaro labai paslankūs, bėgioja sparčiai savo mažomis kojytėmis ir prašo duoklės iš savo globėjo, kai tik jį pamato. Šiuo atveju jie elgiasi visai kitaip, negu kitos žuvėdros. Jie pasistiepia tiesiai, kaip žvakės, plačiai prasižioja ir, mosuodami sparneliais, ima neapsakomai greit bėgioti siauru ratu; jei yra keletas šių padarėlių, atrodo, kad jie ratelį šoka. O kada jiems tiesiamas maistas, jie šokinėja jo siekdami, lyg jų tėvai maitintų juos. Jei gabalas per didelis, šie maži pūkų rutuliukai, pagriebę jį, skuba su juo į šalį, nepaisydami kliūčių, t. y. dėžės sienelių, kurioje juos laikėm: mat jie turi apdrausti nuo savo brolių gautą žuvies gabaliuką. Būdami alkani, jie nieko nepaiso, stengiasi atimti iš savo draugų pusiau prarytą kąsnį ir įniršta tiek, jog smarkiai kertasi vienas su kitu. Jie kartais tiesiog pasiunta iš godumo net tuomet, kai yra gerai maitinami. Suprantama, kad jų maisto reikalavimas, palyginus su didesniais gimininga is paukščiais, yra didesnis, nes maži gyvūnai, turėdami didesnį kūno paviršių (palyginus su savo mase), praranda daugiau šilumos ir, dažniau maitindamiesi, turi papildyti jos išteklių" (Oscar ir Magdalena Heinroth'ai).

Maždaug keturių savaičių jaunikliai pradeda skristi, Lietuvoje — liepos mėnesio antroje pusėje. Rugpiūčio mėnesį jau dalis jų palieka mūsų kraštą, o to mėnesio pabaigoje visi yra išskridę. Savo papročiais mažoji žuvėdra turi daug bendra su upine. Ji taip pat mėgsta skristi toli išilgai upių, kad parūpintų vaikams maisto, bet rečiau atitolsta nuo upių vagos. Jos polėkis ir judesiai yra vikresni už anos rūšies, ji dažnai sustoja ore,

greit plasnodama sparnais, ir kaip akmuo krinta į vandenį, kad pagautų grobinį, susidedantį daugiausia iš smulkių aukšlių *(Alburnus lucidus)* ir dyglių *(Gasterosteus)* taip pat skėčių vikšrų. Jūroje žvejoja ji krevetas *(Crangon vulgaris)* ir kitus vėžiagyvius. Jų balsas labai savotiškas, dažnai girdimas.

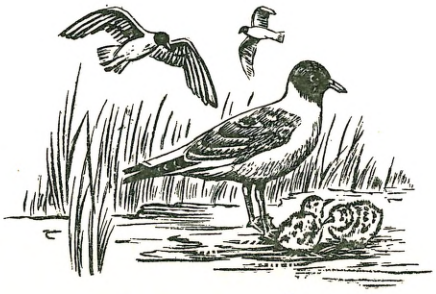

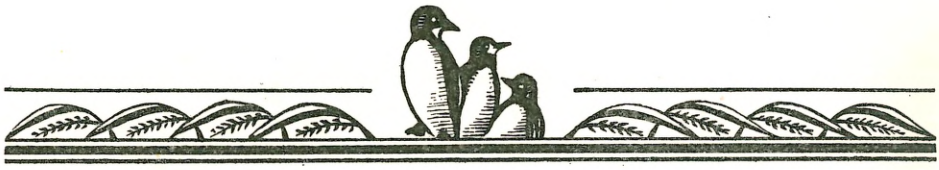

BŪRYS. **ALKOS.** *Alcae (Alciformes)*

Šis būrys sudaro gana vienalytę jūrinių paukščių grupę, gimininga kirams ir sėjikams, tačiau jie labiau prisitaikę vandeniniam gyvenimui.

Mažųjų rūšys yra vos didelio strazdo ūgio, o didžiosios prilygsta vidutinei ančiai. Plunksnos nepaprastai gausios ir tankios; jų apytikriai du kartus daugiau, negu kirų (Kaftanovskij, 1951), spalvos neryškios, baltos, juodos, pilkos.

Liemuo ilgas, gana laibas, sparnai, kojos ir uodega trumpi. Kaklas irgi trumpas, bet labai paslankus. Nardydami jie iriasi sparnais, o skrisdami ištiesia kojas atgal, išplečia pirštus ir vairuoja savo plaukiamomis plėvelėmis, kompensuodami šiuo būdu uodegos trumpumą. Trys pirštai sujungti plaukiamąja plėvele, o užpakalinis pirštas arba labai mažas, arba jo visai nėra. Snapas gana įvairių formų, tai priklauso nuo laimikio gaudymo būdo: vienais atvejais jis yra laibo kūgelio formos, kitais — labai suspaustais šonais, aukštas su riestu antsnapio galu. Mormonų *(Fratercula)* snapas atskirais metų sezonais keičia savo išvaizdą, nes vasarą ir žiemą jo ramfoteka susideda iš skirtingų dalių ir kai kurios iš šių dalių prieš žiemą yra numetamos (Stresemann'as, 1934). Šioje gentyje snapas yra maždaug kirvuko formos ir panaudojamas, nelyginant kastuvas, urvams kasti. Be ramfotekos, raginiai dariniai kai kada sudaro spalvotas plokšteles po akimis ir virš akių. Jų polėkis yra gana greitas, tiesus ir, matyti, jiems sunku daryti posūkius ore, nes pasitaiko, kad užskrenda ant įvairių kliūčių, net ant žmogaus. Skrenda jie greitai, sparnų judesiai dažni.

Didesnę gyvenimo dalį praleidžia jūroje ir tik veisimosi metu išeina į sausumą, bet nuo jūros nenutolsta. Minta smulkiais vandeniniais gyvūnėliais, žuvelėmis ir visokiais bestuburiais, pvz., vėžiagyviais, žieduotosiomis kirmėlėmis ir kt. Kai kurios rūšys, besimaitinančios smulkiais vėžiagyviais, po liežuviu turi maišą, kuriame gali sukrauti maisto perteklių (Portenko, 1948).

Sausumoje juda sunkiai, o norėdami pakilti į orą turi gerokai įsibėgėti, ir, gal būt, dėl to jie dažniausiai nutupia aukštuose stačiuose kriaušiuose, nuo kurių pakilimas nesudaro tokių keblumų.

Šie paukščiai sudaro poras, nepersiskiriančias ilgesnį laiką, bet veistis pradeda po dvejų metų. Į jų kolonijas, „paukščių muges", kartais susirenka keletas tūkstančių porų. Lizdų nedaro, t. y. nekrauna jokio patiesalo, o deda kiaušinį į menką uolos įdubimą. Kiti, pvz., mormonai, kasasi urvus žemėje. Dauguma atvejų deda tik vieną, bet labai didelį kiaušinį. Jis sveria apie 11% paukščių kūno svorio (Kaftanovskij, 1951).

Vienų rūšių jaunikliai, būtent, tų, kurios peri atvirose vietose, palieka šią vietą dar nesuaugę, neišsivysčiusiais sparnais, stengiasi patekti į vandenį ir čia suauga. Jaunikliai paukščių, kurie peri urvuose, užtrunka ten ilgiau ir palieka urvą visai suaugę, išlavėjusiais sparnais.

Šeriasi du kartus per metus, pavasarį tik iš dalies, o rudenį numeta iš karto visas plasnojamąsias plunksnas ir todėl tam tikrą laikotarpį visai negali skristi.

Alkų būrio paukščiai gyvena šiaurės jūrose ir peri jų krantuose bei salose. Šiaip kartais labai toli nutolsta nuo krantų. Jų galima aptikti nesuskaitomas mases Azijos, Amerikos ir Europos šiaurės pakraščiuose. Keletas rūšių (alka, mormonas) peri net Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos salose. Bet daugiausia įvairių rūšių aptinkama Ramiajame vandenyne. Iš savo perimų vietų neišskrenda, tačiau kai kada nusibasto gana toli, ieškodami palankesnių mitybos sąlygų.

Šiaurės kraštų gyventojams alkos turi nemažos ekonominės reikšmės — teikia vertingų kiaušinių ir paukštienos. Gaila tik, kad kai kuriuose kraštuose šie paukščių ištekliai yra neracionaliai išnaudojami ir jų skaičius greitai mažėja. Šiems paukščiams apsaugoti nuo išnykimo Tarybų Sąjungoje yra įkurta keletas rezervatų.

Alkų būrio paukščių yra žinoma 20 rūšių, iš jų 18 rūšių gyvena Tarybų Sąjungos jūrose. Viena rūšis — didžioji alka *(Pinguinus impennis)*, gyvenusi Islandijoje, buvo galutinai išnaikinta apie 1844 m.

Alka. *Alca torda* L.

LXXVII pav.

Est. *alk.* Latv. *alks.* Lenk. *alka.* Rus. *gagarka.* Vok. *Tordalk.*

Savo didumu alka prilygsta varnai, bet skiriasi nuo jos ilgesniu liemeniu ir trumpesniu, storesniu kaklu. Kūno ilgis apie 420 *mm;* sparnų tarpugalis apie 679 *mm;* suglausto sparno ilgis apie 210 *mm.* Svoris 500 *g.* Snapas savotiškas, maždaug 20—24 *mm* aukščio, suspaustais šonais, su keliomis įstrižomis vagelėmis ir aiškiu kableliu gale. Sparnai nedideli, nesiekia uodegos galo; uodega trumpa. Vestuviniais rūbais alka gana puošnus paukštis — tuomet jos galva, sparnai, uodega, gerklė ir visa viršutinė kūno dalis juoda, su kaviniu atspalviu; skersai sparnus eina

siaura balta juostelė, sudaryta iš baltų viršūnių mažosiose plasnojamosiose plunksnose; nuo snapo pamato iki akies eina ryškus, baltas dryželis; apačia balta, snapas juodas, su balta skersine juostele, kojos juodos. Poilsio, t. y. žiemos, rūbais gerklė balta ir neturi balto dryželio tarp snapo ir akies. Jaunų paukščių rūbai beveik tokie pat, kaip ir senių žiemą, bet visos spalvos neryškios, negrynos.

Alkos gyvena Europos ir Amerikos šiaurės pakraščiuose. Jos ypač gausios Šiaurės Ledinuotojo vandenyno smulkiose salose; aš aptikau jų daugybę beperinčių Murmano pakraštyje, ypač Gavrilovo salose ir Varanger-Fiorde, Heinäsaaret salose; randama taip pat Baltojoje jūroje ir Baltijoje, būtent, Botnijos ir Suomijos įlankose. Du kartus rasta jų Estijoje, Saarema saloje, 1925 m. liepos mėn. 8 d. ir 1936 m. birželio mėn. 24 d. (E. Kumari). Apie alkų laikymąsi Baltijos jūroje Tischler'is rašė: kad, Baltijoje alka yra pastovus, bet aplamai negausus žiemos svečias, kuris, pasak Hartert'o, aplanko marias (Kuršių). Šio autoriaus liudijimu, atskrenda ji dažniausiai kovo mėnesį. Atskiri paukščiai užtrunka mūsų pakraščiuose iki vėlyvo pavasario; Le Roi gavo vieną seną patiną iš Kranco 1902 m. gegužės mėn. 26 d., o Tischler'is iš Rasytės — vieną patiną 1908 m. vasario mėn. 3 d. ir vieną jauną patelę 1912 m. sausio mėn. 3 d. Latvijos pakraščiuose jų randama, bet labai retai; dažniau aptinkama Estijos vandenyse.

Alkos puikiausiai nardo ir gali nunirti į dideles gilumas; nepaisant mažų sparnų, jos skrenda gana lengvai. Kaip ir kiti šios šeimos paukščiai, jos minta žuvimis ir kitais jūrų gyvūnais. Jų balsas — karkimas, panašus į „arr"... arba „err"... Lizdai daromi stačiuose pakraščių skardžiuose, dažnai labai aukštai ir neprieinamose vietose. Dabartiniame paukščių rezervate, salose Heinäsaaret, „Ainovskije ostrova", kur nėra aukštų uolų, rasdavau alkas beperint visai žemai, jos buvo lengvai pasiekiamos rankomis. Kiaušiniai labai dideli, vidutiniškai apie 90 *g* svorio, apie 80 *mm* ilgio ir 60 *mm* storio, taigi maždaug kurkės kiaušinio didumo; jie yra labai įvairių spalvų: baltos, gelsvos, rusvo dugno su juodais taškais. Perimi 34—35 dienas; tai tokiam mažam paukščiui yra nepaprastai ilgas laikas. Priežastis gali būti ta, kad alkos, kaip paukščiai, perį salose ir, be to, neprieinamose uolose, yra gerai apsaugotos, ir dėl to jų padermei gresia mažas pavojus, nepaisant to, kad jos peri taip ilgai; jos deda tik vieną kiaušinį; jauniklis, išsiritęs iš kiaušinio, ilgą laiką esti bejėgis ir reikalingas tėvų globos.

Po trijų savaičių jauniklis, tėvų raginamas, palieka lizdą. Jei uola yra visiškai stati, jis tiesiog šoka iš lizdo ir, padaręs ore kartais kelių dešimčių metrų kelionę, kaip akmuo krinta į vandenį, nes tuo laiku jo sparnai dar visiškai neveikia. Blogiau jam būna, jei pakeliui patenka jis ant kyšančių akmenų. Dėl to daug jauniklių užsimuša, ir visuomet stačių uolų papėdės, kur peri alkos, esti jų lavonais nuklotos. Tačiau jei tokia staigi kelionė baigiasi laimingai, jaunas alkiukas, tėvų lydimas, iš karto ima plaukioti ir nardyti, net gaudyti žuvis, tarytum jis su šiuo gyvenimo būdu būtų seniai apsipratęs.

Liūdnas yra likimas paukštelių, per anksti palikusių savo lizdą: neturėdami dar plunksnų, jie negali nardyti, o jų pūkai sumirksta (alkų savybė), ir netrukus jie žūva nuo bado ir šalčio.

Heinroth'as bandė auginti alkas nelaisvėje. Tam tikslui jis buvo pasirūpinęs kiaušinių iš vieno Švedijos pakraščių škero. Nors iš kiaušinių buvo išsiritę jaunikliai, bet tik vienas jų išgyveno 13 mėnesių ir žuvo nuo kepenų akmenų, žarnų kataro ir kitų ligų. Šis autorius spėja, kad nelaisvėje šiems paukščiams trūksta kažkokios svarbios maisto sudėtinės dalies.

Tarpe natūralių alkos priešų pirmoje vietoje yra didelės kirų rūšys, pavyzdžiui, balnotasis ir poliarinis kirai. Šie jūrų plėšikai veisimosi laikotarpiu vis lanko alkų kolonijas ir lyg kukulaičius ryja jaunus alkiukus. Nuo jų neatsilieka ir didelės plėšriosios žuvys, kai alkiukai jau plaukioja vandenyje. Bet dar baisesnės yra šėlstančios šiaurės jūrose audros. Jos neretai trunka keletą dienų. Tuomet be paliovos siausdamas baisusis gaivalas, kuris ramybės metu duoda paukščiams maistą ir prieglaudą, neduoda jiems nei vieno, nei kito. Bangų nukamuoti jie pamažu artinasi prie krantų, gal tikėdamiesi rasią ten ramesnį užkampį, bet kaip tik ten randa sau galą. Nepajėgdami atsispirti besiveržiančioms į krantą bangoms, jie atsiduria sausumoje, t. y. neįprastose jiems aplinkybėse, ir pagaliau bangų plakami ir malami kartu su akmenimis, dumbliais ir visokiomis atmatomis, jie patenka į tą gyvų ir negyvų daiktų volą, kurį palieka krante šėlusi audra. Ten galima rasti visokių rūšių ančių, berniklių, kirų, žuvėdrų, narūnėlių ir alkų. Ir nuostabus dalykas: alkų procentas ten yra didžiausias. Gal būt, dėl to, kad jos bado atžvilgiu yra opesnės, o gal dėl to, kad jos gali žvejoti tik švariame vandenyje, o audros metu jūros vanduo, išjudintas iki dugno, būna drumstas, ir paukščiai negali pamatyti savo grobinio. Šiaip ar taip, po tokių audrų pakraščiuose randama tūkstančiai alkų lavonų. Tai tikros mumijos, nes jose lieka tik griaučiai ir oda, ir tuomet galima suprasti, kad jos prieš žūdamos negalėjo atsispirti bangoms. Tarp jų neretai randamas didokas procentas paukščių, kurių plunksnos yra suteptos žibalu, alyva ir kitomis degamomis medžiagomis. Tai naujosios technikos aukos. Tai paukščiai, kurie, nieko bloga neįtardami, buvo nutūpę į vandens plotą, užterštą motorlaivių atmatomis. Jų sulipusios, susivėlusios plunksnos nebegalėjo apsaugoti kūno nuo šalto jūros vandens. Jie žuvo nuo peršalimo ir bado, nes tokioje būklėje negalėjo nardyti.

Vis dėlto pikčiausias alkų, kaip ir kitų nardomųjų paukščių, priešas yra žmogus. Kad pasiektų alkų lizdus stačiuose uolų skardžiuose, kiaušinių rinkėjas pririšamas prie ilgos virvės ir nuleidžiamas pamažu žemyn. Dabar be didelio vargo jis renka nesuskaitomus kiaušinius, dėdamas juos į krepšį, pakeliui nusuka galvą, vienai kitai, neatsargiai prisileidusiai, alkai ir užsikiša ją už juostos. Kai jo krepšys pilnas, duotu ženklu jis keliamas aukštyn, jo krepšys ištuštinamas, ir vėl pakartojama ta pati savotiška kelionė, tik jau per kelis metrus nuo tos vietos, kur ji pirmą sykį buvo atlikta. Žinoma, šiaurės kraštuose gyvenimas yra sunkus, žmogus turi

LXXVII. ALKA — *ALCA TORDA* L.

LXXVIII. LAIBASNAPIS NARŪNĖLIS — *URIA AALGE* (Pontop.)

LXXIX. Naujosios Žemės uolėti krantai, kur peri daugybė alkų, narūnėlių ir kt. paukščių.

valgyti, ir nėra pagrindo daryti priekaištų vargingiems žvejams, kad jie papildo ir paįvairina savo maistą alkų mėsa bei jų kiaušiniais. Bet, deja, greta su tokiu pateisinamu reiškiniu neretai galima matyti neišmintingą, nieku nepateisinamą paukščių ir jų kiaušinių naikinimą. Tuo ypač pasižymi atsitiktinai atsilankiusių laivų įgulos. Barenco jūroje pats esu matęs tokį vaizdą: atsilankęs Naujosios Žemės pakraščiuose laivas turėjo keletą statinių, pririnktų alkų, narūnėlių ir kitų paukščių kiaušinių. Valgyti tuos kiaušinius įgulai taip įgriso, jog jie buvo naudojami laivo deniui mazgoti. Tam reikalui ant denio buvo išverčiama viena kiaušinių statinė, čia pat jie buvo sumušami ir su „švabra" mazgojamas denis; kiaušiniai pavaduodavo muilą. Iš įgulos teko girdėti, kad kiaušiniai yra geriausia priemonė laivui mazgoti.

Laibasnapis narūnėlis. *Uria aalge* (Pontop.)

LXXVIII pav.

Lat. *lume.* Lenk. *nurzyk podbielały.* Rus. *kajra tankokliuvaja.* Vok. *Trottellumme.*

Dėl suskirstymo porūšiais nėra vieningos autorių nuomonės. G. Niethammer'is (1942) nurodo 8 porūšius, o Salomonsen'as (1940) rašo, kad kai kurių porūšių atskyrimas yra „skonio dalykas". E. Kozlova (1953) išskiria du porūšius, o G. Dementjev'as (1951) aplamai abejoja dėl pagrindo šiems porūšiams suskirstyti.

Narūnėlis iš tolo panašus į alką, tačiau iš arti jį atskirsi iš ilgesnio ir laibo snapo be žymaus kablelio jo gale. Jis yra tokio pat didumo, kaip ir alka, jo ilgis apie 450 *mm,* o suglausto sparno ilgis apie 200 *mm;* svoris vidutiniškai 1 *kg.* Vasaros metu galva ir kaklas apauga trumpomis, bet labai tankiomis plunksnomis, panašiomis į aksomą, rusvai juodos spalvos; tokios pat spalvos yra visa viršutinė kūno dalis; apačia balta; taip pat baltos spalvos yra siaura juostelė skersai sparną, sudaryta iš mažųjų plasnojamųjų plunksnų baltų galų. Žiemos metu viršutinių kūno dalių spalvos rudesnės.

Nesuskaitoma narūnėlių daugybė gyvena Norvegijos ir Murmano pakraščiuose, Grenlandijoje, Labradore, Helgolande, Bornholme, Orkaduose, Islandijoje ir vakarinės Europos šiaurinėje dalyje, Tolimųjų Rytų ir Aleutų pakraščiuose. Kauno Zoologijos muziejus turi vieną paukščio egzempliorių, nušautą 1906 metų vasarą, man esant Roscoff'o zoologijos stotyje, Bretanijos pakraščiuose. Žiemą nuskrenda narūnėlis iki Vidužemio jūros. Baltijoje narūnėliai nėra reti svečiai, nes buvo pagaunami ir nušaunami Neringos pakraščiuose, Vokietijos teritorijos vandenyse, prie pat dabartinės Lietuvos sienos. Ir nors neturime nė vieno paukščio iš Lietuvos vandenų, vis dėlto netenka abejoti, kad narūnėlių juose pasitaiko, todėl galima šį paukštį įterpti į Lietuvos faunos sąrašą.

Narūnėlis priklauso prie būdingiausių šiaurės jūrų paukščių, nes retai kurios rūšies paukščių randama ten toks milžiniškas skaičius, kaip šių. Murmano, o ypač Naujosios Žemės pakraščiuose, neretai stačiose krantų uolose per ištisus kilometrus tęsiasi šių paukščių lizdavietės, ir nuo perinčių jose nesuskaitomos daugybės paukščių, pradedant nuo apa-

čios iki kelių šimtų metrų aukščio, uolos atrodo lyg baltų taškų pritaškytos. Net oras yra jų pilnas, ir nuo skrendančių paukščių gausybės susidaro vaizdas, panašus į sniego sūkurį pūgos metu. Arti tokių lizdaviečių viešpatauja toks triukšmas, jog susikalbėti negalima; maišosi visokie balsai: čia senių paukščių karkimas, panašus į „errr...“ arba „kerrr...“, čia kiti balsai, panašūs į šuns lojimą arba kūdikio verksmą; jaunikliai šaukia veriančiu ausį, stačiai nepakenčiamu, virpančiu švilpimu. Kaip ir alkos, narūnėliai stačių uolų neprieinamuose kriaušiuose deda tik vieną, bet labai didelį kiaušinį, nuo 105 iki 125 *g* svorio. Jie yra kriaušės pavidalo, margi ir labai nevienodi. Jų vidutinis didumas 80,7×49,4 *mm*.

Narūnėliai savo gyvenimo būdu mažai tesiskiria nuo alkų, bet ore jie esti daug vikresni. Minta žuvimis, vėžiagyviais ir žieduotosiomis kirmėlėmis. Iš žuvų daugiausia mėgsta tobius *(Ammodystes)*, kurių pilni šiaurės jūrų smiltėti dugnai. Nors narūnėliai yra būdingi jūrų paukščiai, bet kartais jie upių vagomis nuplaukia toli į sausumą.

Storasnapis narūnėlis. *Uria lomvia* (L.)

Est. *lühinokk-tirk.* Latv. *ziemelu lume.* Rus. *tolsokliuvaja kajra.* Vok. *Dickschnabellumme.*

Žinomi 4 porūšiai. Nominalinis porūšis gyvena Labradore, Grenlandijoje, Islandijoje, Jan Mayen, Lokių salose, Špicbergene, Murmano ir Naujosios Žemės krantuose.

Panašus į laibasnapį narūnėlį, bet snapas storesnis, antsnapis daugiau lenktas ir šnervės yra arčiau snapo viršūnės; snapo pamato plunksnos nutįsta toli į priekį. Senų paukščių viršutinė kūno dalis juoda, kaklas durpinės spalvos. Sparnas 205—226 *mm* (Niethammer'is, 1942).

Retai būna jų invazijos į žemynus, kaip, pvz., 1902 m. lapkričio mėn. invazija į buvusias Maskvos, Žemutinio Naugardo, Vladimiro ir Kostromos gubernijas (Dementjev'as, 1951). Tuo laiku jie pasirodė ir Estijoje, netoli Hiuma salos (Kumari, 1954).

Šios invazijos metais gruodžio mėn. 12 d. esu gavęs vieną paukštį, nušautą netoli Peterburgo (šis paukštis yra Kauno Zoologijos muziejuje).

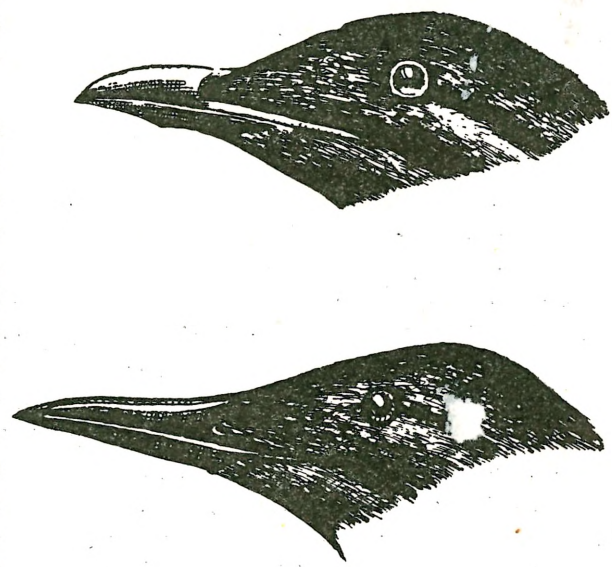

80 pav. Narūnėlio galva: *a* — storasnapio; *b* — laibasnapio

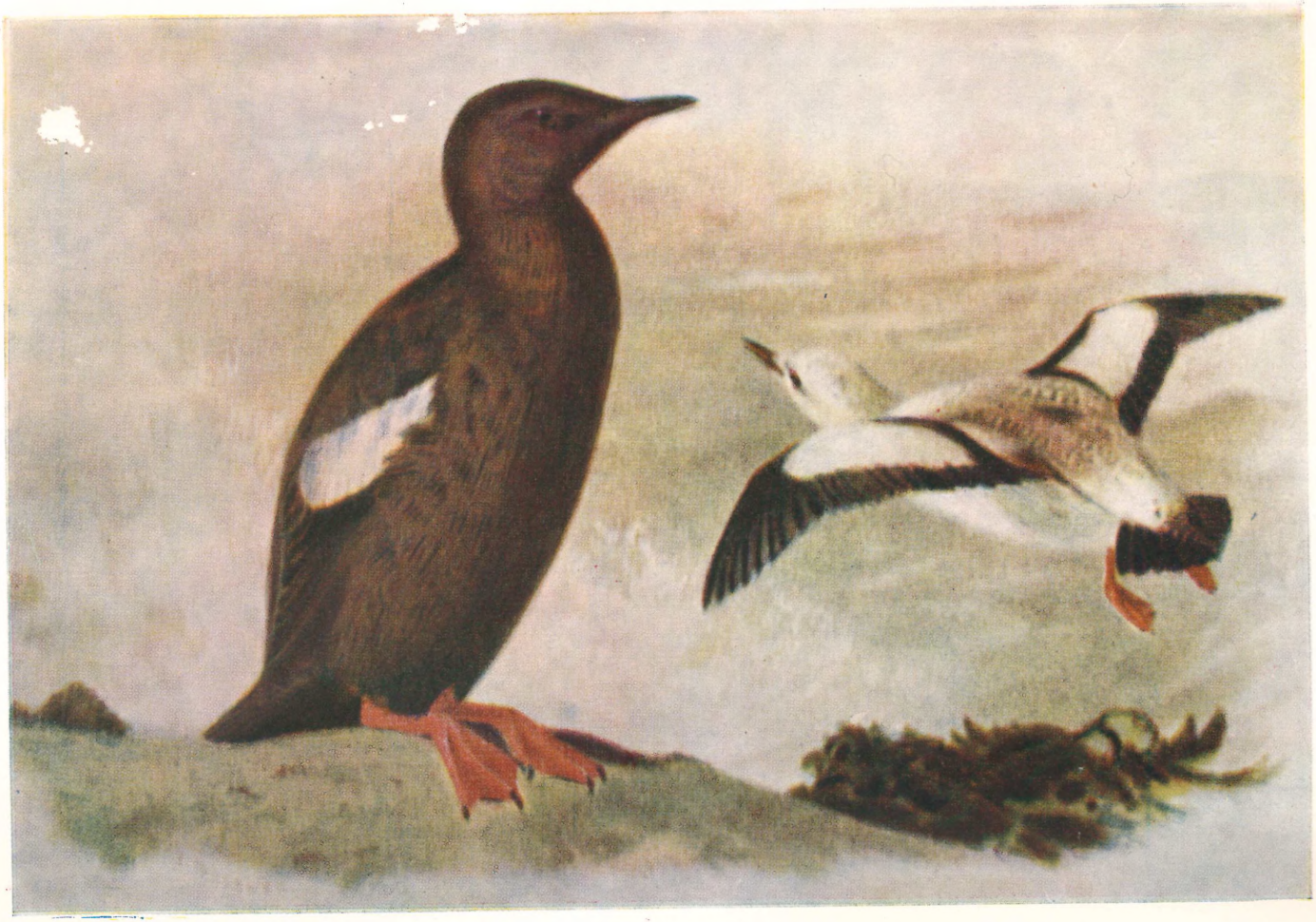

TAISTĖ

Pasak Grosse ir Transehe, du paukščiai (kaip spėjama), sumedžioti Rygos įlankoje 1902 m. gruodžio mėn. ir 1903 m. sausio mėn., pateko į Rygos muziejų. Be to, tie patys autoriai teigia, kad buvo gautas vienas paukštis iš Malinovščyznos dvaro Lietuvoje 1902 m. gruodžio mėn. (Malinovščyzna yra į šiaurės rytus nuo Vilniaus).

Taistė. *Cepphus grylle* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *krüüsel.* Latv. *lume.* Lenk. *nurzyk biołoskrzydły.* Rus. *čistik atlantičeskij.* Vok. *Grylllteiste.*

Trys porūšiai. Europos pakraščiuose *C. g. grylle* (L.)

Šis puošniausias alkų šeimos paukštis už narūnėlį žymiai mažesnis, drauge ir grakštesnis, turi apie 340 *mm* ilgio, sparno ilgis 167—174 *mm*, snapo 30—34 *mm*. Savo didumu yra maždaug lygus dryžagalvei kryklei; sveria apie 400 *g;* su vestuviniais rūbais paukštis yra lyg mašastinis, puikios juodos spalvos, su didele balta dėme sparne, sudaryta iš baltų sparno dengiamųjų plunksnų. Snapas juodas, bet žiotys ir jų kraštai snapo pamate ryškiai oranžinės spalvos. Kojos ryškiai raudonos. Rugsėjo mėnesį jie šeriasi ir ilgainiui gauna poilsio rūbus, kuriuos dėvi iki kovo mėnesio. Tuomet apatinė kūno dalis yra balta, kur-ne-kur išmarginta tamsiais plunksnų kraštais; sparnuose taip pat didelė balta dėmė, bet ne tokia gryna, kaip vestuvinių rūbų. Jaunikliai panašūs į senius poilsio rūbais. Anksti pavasarį, keičiant poilsio rūbus į vestuvinius, visa apatinė kūno dalis išmarginta naujomis, juodomis plunksnomis. Jaunikliai, ką tik išsiritę iš kiaušinių, yra apaugę juodais pūkais.

Taistės gyvena Atlanto vandenyno šiaurinėje dalyje, Šiaurės Ledinuotojo vandenyno Europos pakraštyje, Baltojoje jūroje, Suomijos ir Botnijos įlankose. Pasak Latvijos zoologų, labai retai randamos šio krašto jūroje. Estijoje peri, bet nedidelis skaičius, būtent, netoli Pakri apie 100 porų. Lizdai sudaryti klintinio kriaušio plyšiuose (Kumari, 1954).

Pasak F. Tischler'io, neretai taistės buvo nušaunamos Neringoje ir visame Rytprūsių pakraštyje.

Lietuvos pakraštyje esu radęs šį paukštį du kartus. Apsilankęs Palangoje 1934 m. kovo mėn. 28 d., iš žvejų, grįžusių iš jūros, gavau taistę pereinamais rūbais, t. y. keičiant poilsio rūbus į vestuvinius. Jos balta apačia buvo visa išmarginta juodomis plunksnomis. Pasak pagavusio ją žvejo, ši taistė buvo įsikabinusi į kabliuką, pastatytą menkėms gaudyti.

Kitas paukštis (patelė) buvo gautas Šventosios uoste 1934 m. vasario mėn. 14 d. Abu šie paukščiai tebėra Kauno Zoologijos muziejuje. Taistė
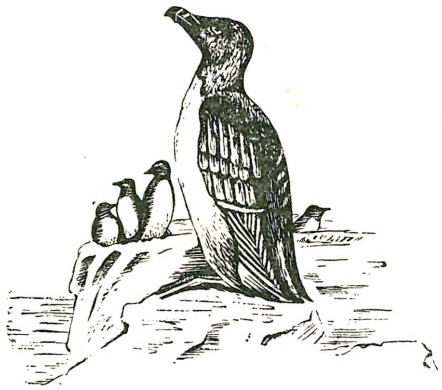
yra paukštis, siekiantis tolimiausių šiaurės platumų. Ji buvo rasta į šiaurę nuo Špicbergeno, šiauriau 84° (Collet'as ir Nansen'as, 1901); jų aptiko ledlaužis „Sedov" 1938 m. liepos mėn. 31 d. 81°51′ ir 1939 m. liepos mėn. 10 d. 86° bei dreifuojanti tarybinė stotis „Šiaurės ašigalis" tarp 88 ir 89° (Porťenko, 1946).